

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nicolai Svendsen

SØNDERJYDSK

SKÆBNE

ET LEVDREDSLØB

1953

SØNDERJYDSK SKÆBNE

NICOLAI SVENDSEN

SØNDERJYDSK SKÆBNE

ET LEVNEDSLØB

II. BIND

1953
DANNEVIRKES FORLAG - HADERSLEV

Hovedkommission: »Danskere«s Forlag - Aabenraa

**A/S Modersmalets Trykkeri
Haderslev**

*Tilegnet Mindet
om min trofaste Søn*

ERIK,

*født i »Dannevirke«-Bygningen i
Haderslev den 19. Januar 1907.
Han deltog i Modstandsbevægelsen
under den tyske Besættelse,
blev ført bort og vendte ikke tilbage.*

Forord

Den gode Modtagelse, som første Bind af mine Erindringer har faaet i Pressen og hos det læsende Publikum, giver mig Mod til at fortsætte med Skildringer fra min Tid og min Virksomhed som sønderjydsk Bladmand i Aabenraa og Haderslev i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Det foreliggende andet Bind indeholder saaledes en tvangfri Omtale af Oplevelser, Tilstande og lagttagerer fra bevægede Aar og slutter med Afstemningen den 10. Februar 1920. I sidste Del har jeg navnlig dvælet ved de Begivenheder, hvortil jeg var knyttet som Redaktør af „Dannevirke“, og af Livet saaledes som det levedes den Gang indenfor et lille Købstadssamfund, der snart skulde skifte Skikkelse under den store historiske Omvæltning ved Genforeningen.

Jeg ved, at der i Bogen findes Afsnit, som maaske kunde have været udeladte eller burde været noget forkortede. Naar jeg alligevel har medtaget dem i min Fremstilling, skyldes det Ønsket om efter Evne at give en fyldig Skildring af de omskiftelige og ofte indgribende Forhold, baade ude og hjemme, som paavirkede den nationale Udvikling og min egen Skæbne.

Ved Afslutningen retter jeg herved en særlig Tak til Formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland, forhenværende Amtslæge, Dr. med. H. Lausten-Thomsen, som sammen med andre af mine nære Venner paa forskellig Maade har støttet mig ved Udgivelsen.

Nicolai Svendsen.

III. DEL

Omkring Aarhundredskiftet

Den nationale fremmedfjendtlige Bevægelse, det saakaldte Bokseroprør i Kina, tog i Juni Maaned Aar 1900 en saa farlig Vending, at den tyske Ambassadør, von Ketteler, blev myrdet, og at de øvrige Landes Gesandtskaber maatte bede om Beskyttelse, hvilket havde til Følge, at der blev sendt en europæisk Straffeekspedition til Kina. Da de tyske Hjælpetropper drog af Sted, holdt Kejser Vilhelm den Anden en af sine opsigtvækkende Taler, hvori han opfordrede Soldaterne til at optræde med Hunnerne som Mønster. Han sagde desuden bl. a.: „Jeg sender Jer ud for at hævne Uretten, og jeg vil ikke unde mig Rist eller Ro, før det tyske og de andre Magters Flag vajer over Pekings Mure, og vi kan diktere Kineserne Freden.“ I en anden Henvendelse til Soldaterne hed det: „Staar I overfor Fjenden, saa skal I vide, at Pardon gives ikke, og Fanger tages ikke. Før Jeres Vaaben saaledes, at ingen Kineser, selv om der gaar tusind Aar, ser skævt til en Tysker.“

I Afrika førte samtidig den sydafrikanske Republik i Forening med Oranje-Fristaten og Boerne i Kapkolonien deres haabløse Kamp mod Englænderne til Værn for deres Uafhængighed.

Det var storpolitiske Forhold, som optog Europas Statsmænd og fulgtes med Interesse over hele Kloden. Derfor fyldte Omtalen af deres Udvikling ogsaa „Hejmdal“s første Spalte fra Dag til Dag.

Man fatter næppe nu om Dage, at der alligevel var flere Hundrede Mennesker blandt vore ellers saa trofaste Læsere, som hver Sommer gav Afkald paa deres Avis og foretrak i disse Maaneder at leve i Uvidenhed om alt, baade stort og smaat, som foregik hjemme og ude.

Til nærmere Forstaaelse af dette Binds Indhold maa det desuden skønnes paakrævet at gøre Rede for den nationale Stilling i Nordslesvig, efter at der nu var gaet en Menneskealder, siden Landsdelen var

blevet indlemmet i Preussen. Modsætningsforholdet mellem de Dansk-sindede og de preussiske Myndigheder opstod og øgedes som en Selvfølge, eftersom Fortrykningsbestræbelserne bredte sig. Desuden fandtes der blandt den indfødte Befolkning en slesvig-holstensk Bevægelse, der havde sin Rod i Fortiden. De, der sluttede sig til denne Bekendelse, var imidlertid Landets Børn som vi, og nu kunde man spørge, hvorledes vor Indstilling skulde udvikle sig overfor disse Mennesker. Redaktør Jessen, som jo var de rene Standpunktets Mand, skrev i en Artikel i „Flensborg Avis“ saa sent som i 1897 blandt andet om en vis Forsonlighed, som man fra dansk Side kunde nære overfor disse Hjemmetyskere, som de nu kaldtes. Det hedder i denne Artikel: „Naar vi angriber Slesvig-Holstenerne, er det, for saa vidt det ikke udelukkende sker for at holde Retsstandpunktet klart, kun den Slesvig-Holstenisme, der er slaet om i sin Modsætning, Preusseriet. Den har vi unægtelig ikke noget tilovers for. Ellers finder vi, at noget i vort Lands tidligere Forhold taler til Undskyldning for Slesvig-Holstenismen og Hjemmetyskeri, hvor unaturlige end disse Retninger maa siges at være. I hvert Fald bygger vi gerne Bro for enhver, der under Godkendelse af Sandhed og Ret vil slutte sig til os.“ En anden Gang talte Jessen om at holde Døren paa Klem for Hjemmetyskerne, og det skal ikke nægtes, at man kender Eksempler paa, at Familier, som tidligere havde været regnet for Slesvig-Holstenerne, var gledet over i Danskhedens Rækker. Men det var kun Undtagelser.

Da Tvangsherredømmet for Alvor sattes i System overfor den danske Befolkning, fordi den ikke vilde svigte sin Nationalitet, fulgte Hjemmetyskerne, som det kort har været nævnt i et foregaaende Kapitel af mine Erindringer, i Magthavernes Kølvan. De godkendte, skønt Størsteparten var dansktalende, Modersmaalets Bandlysning fra vor Skole. De sluttede op i Den tyske Forenings Skarer. De blev Køllerpolitikens haandgangne Mænd og Fortalere. Derfor gik de ogsaa dens Ærinde som Bestillingsmænd under Forfølgelsen af deres danske Landsmænd. De lønnedes til Gengæld med Embeder som Amtsførstandere, Kommune-førstandere, Skoleførstandere, Vandsynsmænd og saa videre. Ingen Mand, der bekendte sig til Danskheden og som saadan havde sluttet sig til en af vore nationale Foreninger, kunde opnaa et offentligt Tillidshverv. Det var forbeholdt Hjemmetyskerne, og de blev derfor ofte Preussernes Redskaber i de Aar, da danske Mænd og Kvinder dreves fra Hus og Hjem i Massevis for deres Sindelags Skyld, medens Nybyggere syd

fra, mangan Gang tvivlsomme Skikkelser, bosatte sig paa vore Enemærker, og da saa godt som alle danske Livsytringer paa aandeligt Omraade skulde kvæles ved Forbud mod Møder, ved Forulempelser af Foreningslivet og ved Fængselsstraf for Pressens Mænd. Det skal ikke forties, at vore egne Landsmænd saaledes faldt os i Ryggen, da vor nationale Eksistens var truet som aldrig før, kun faa af dem havde Mod og Mandshjerte til at opløfte deres Røst mod Preusserne, og hændte det, blev det en Røst i Ørkenen. Der hengik lang Tid, før flere blandt vore Hjemmetyskere i Flok vovede at nedlægge Indsigelse mod det preussiske Tvangsregimente, og da skete det, fordi de indsaa, at det var Tyskheden, som gik ud af den nationale Kamp som den tabende Part, og da var der sat et dybt Skel mellem Dansk og Tysk, som har været tydeligt indtil den seneste Tid, hver Gang politiske Hjemløgelser ramte vor Landsdel.

Ved Omtalen af disse Forhold bliver der ofte henvist til de Kendsgerninger, som beviser, at Danskheden trods alt bevarede sin Modstandsevne, medens Hjemmetyskerne efterhaanden opsugedes af Preusserne. Tallene fra Rigsdagsvalgene gennem Aarene giver bedre end noget andet et Billede af de to Grubbers Styrkeforhold. Ved Valget til Det tyske Forbunds Rigsdag i 1867 blev der i et Omraade, som mod Syd begrænsedes af en Linje, der gik sønden om Flensborg, over Hanved, Medelby, Burkal, nord om Tønder og Højer, og mod Nord af den danske Grænse, afgivet 25.855 danske og 7.370 tyske Stemmer, de fleste af sidste Tal i Byerne. Men gaar vi nu en Menneskealder frem i Tiden, ser Tallene — bortset fra Tønder og Flensborg — saaledes ud i det egentlige Nord-slesvig:

1898	—	14.791	danske	og	6.748	tyske	Stemmer
1903	—	14.288	„	„	8.134	„	„
1907	—	14.859	„	„	9.269	„	„

Sammenlignet med det foregaaende første Tiaars Forhold virker disse Tal lidet opmuntrende. De viser os, at Danskheden ganske vist har holdt Stand under Køllerpolitikken, men tillige en betydelig tysk Fremgang. I en Afhandling i Bogen „Sønderjylland“, der udkom i 1919, har Dr. Mackeprang, der kender vore Forhold som kun faa, henvist til, at medens de første ti Aar under Fremmedvældet for Tyskheden havde været en March paa Stedet, og Tiaaret 1887—97 kun havde bragt den en Vinding paa 800 Stemmer, var man i de næste ti Aar naaet det tre-

dobbelte frem i Forholdet mellem Dansk og Tysk. Det var nu som 62 til 38, medens det i 1867 havde været 81 til 19.

Det tyske Tals Vækst skyldtes navnlig den stigende Skare af Tjenestemænd, deres Medløbere, indvandrede Nybyggere og alle de Blakkede, som paa en eller anden Maade af Hensyn til det daglige Brød følte sig staaende i Afhængighedsforhold til Tyskerne. Den tyske Vælgermasse havde desuden et let kendeligt Islæt af Øjentjenere, Rente-modtagere og lignende Personer, som ligeledes lod sig lede af Udsigt til timelig Fordel og Frygt for at miste Tyskernes Bevaagenhed. Det var tilsammen talmæssigt set kun en midlertidig Vinding for Magthaverne. I det Øjeblik, da der som i 1920 skete en Omvæltning, var de borte med Blæsten. Kun den faste Kerne af virkelige Hjemmetyskere blev tilbage.

Ved Betragtning af disse Forhold maa man ikke glemme, at hvad Danskheden havde tabt udad til, havde den vundet indad til i indre Styrke. Nævnte Forfatter gør med Rette opmærksom paa, at de store nationale Foreninger trods alle Angreb og en midlertidig Svækkelse snart igen fik Fremgang. Fra min Deltagelse i „Vælgerforeningen“'s Generalforsamling den 12. Juli 1900 i Aabenraa har jeg noteret, at denne Forening i Aarets Løb havde haft en Afgang paa 182 Medlemmer, deraf 29 Døde og 6 Udvandrere. Til Gengæld havde der været en Tilgang paa 179 nye Medlemmer og nogle frivillige Bidragsydere. Foreningens Sekretær, Nis Nissen fra Nordborg, udtalte i denne Forbindelse: „Aaret har været præget af Køllerpolitikken med dens Udvisninger og Forsøg paa at trænge Medlemmer ud af vore nationale Foreninger. Den selvbevidste nordslesvigske Befolkning har ikke ladet sig skræmme. Den har bevaret sin Troskab mod Fortiden, og den slutter sig inderligere end før sammen om sine Organisationer og sin egen Presse. Der er alene her i Dag indmeldt 11 nye Medlemmer.“ — Samme Dag afholdt „Sprogforeningen“ Generalforsamling der i Byen, og det oplystes ved denne Lejlighed, at Foreningen havde mistet 60 Medlemmer; men til Trods derfor var Medlemstallet øget med 200 Personer. Et Par Aar senere blev der lagt Grund til det allerede omtalte „Jernfond“ som økonomisk Kampmiddel. De store Aarsmøder gav ogsaa Udtryk for den voksende Styrke, ligesom den danske Ungdom jo var i Frembrud over hele Linjen. I det første Tiaar sendte Den nordslesvigske Skoleforening, som var blevet oprettet 1892 i Skærbæk, 2425 Elever paa kongerigske Skoler. Deres Indsats mærkedes overalt.

Endelig bør henvises til Resultatet af en Undersøgelse vedrørende

den sønderjydske Presse, foretaget af Marius C. Sørensen og offentliggjort i foran nævnte Bog om Sønderjylland. Derefter steg Udbredelsen af de danske Dagblade i Nordlesvig fra 12.678 i 1902 til 19.278 i 1912. Forfatteren tilføjer: „Denne stærke Udbredelse viser tydeligt, at Pressen har været sin Opgave voksen, og at den danske Befolkning i Sønderjylland har forstaaet at værdsætte dens Arbejde. Men Pressens Mænd, som i de Aar, da Befolkningen levede under preussisk Styre, ialt blev idømt 199 Maaneders Fængsel, har ikke blot været dygtige Bladmænd og evnerige Skribenter. De har ogsaa været betydelige Organisatorer og Ordførere. Fra Peter Chr. Koch til H. P. Hanssen har de spillet en fremtrædende Rolle ved Organisationen af Danskhedens Forsvar. De har været blandt Førerne i de store nationale Sammenslutninger. Journalister og Redaktører har ogsaa som Talere i Forsamlingshusene, som nu rejstes i alle Egne, baaret en væsentlig Del af det folkelige Oplysningsarbejde, som er udført i Ungdomsforeninger, Foredragsforeninger, Afholdsforeninger og paa anden Maade. De har været Folkets kaarne Tillidsmænd, og det er ikke en ren Tilfældighed, at det har været danske Redaktører og Bladmænd, som siden Firserne har været de danske Sønderjyders Talsmænd i den tyske Rigsdag.“

Denne Udvikling i national og økonomisk Henseende fortsattes indtil det store Aarsmøde i Haderslev i 1914 og den første Verdenskrigs Begyndelse. Men jeg kan ikke undlade i det følgende at omtale den Episode, som af Redaktør Franz von Jessen er blevet kaldt en af de mest uventede og sørgeligste og for vort politiske Liv mest beskæmmende Udløbere af Køllerpolitikken.

Kampen om »Dannevirke«

Man vil maaske spørge, om der ikke under de foran skildrede haarde preussiske Kaar gaves noget Frafald blandt den danske Befolkning. Quislinger vilde man vel i vore Dage kalde saadanne Mennesker. Der maa dertil svares, at der ganske vist fandtes svage Sjæle, som bøjede sig for Magthaverne; men deres Tal var forbavsende ringe, og deres Færd fik i Regelen et saa ynkeligt og afskrækkende Forløb, at Eksemplet ikke fristede til Efterfølgelse. Jeg skal nu omtale et særligt lærerigt Tilfælde i saa Henseende, da det er gaaet over i Historien og paa en Maade ogsaa kom til at paavirke min egen Skæbne. Det var Dyr læge Bjørnshauges Maskepi med Myndighederne og hans Brud med sine danske Folkefæller. Han var en af de faa, som svigtede, da Kampen var haardest.

Dyr læge Jørgen Hansen Bjørnshauge nedstammede fra en gammel og anset dansk Slægt i Fjelstrup Sogn og havde siden 1855 praktiseret i Aabenraa, hvor han beboede den smukke Bygning i Søndergade, hvis noble Rokoko-Facade den Dag i Dag regnes for Byens fineste Stykke borgerlig Arkitektur. Allerede udefra kendetegnede dette Hus saaledes Ejerens fremtrædende Stilling. Da Redaktør H. R. Hiort-Lorenzen i Slutningen af Halvfjerdserne truet af Udvisning maatte forlade Landsdelen, solgte han Bladet „Dannevirke“ i Haderslev og dets aabenraaske Aflægger „Freja“ til Bjørnshauge, som lod dem redigere af sin yngre Bror, Magister Jes Jørgensen Bjørnshauge. Denne ledede Avisen i de brydsomme Aar, da den indbyrdes Kamp mellem Edsnægttere og Eds-aflæggere skabte megen Bitterhed blandt de danske Nordslesvigere. Der-til kom ogsaa den Omstændighed, at Meningerne om dansk Politik var delte indenfor Lærerkredsen. I begge Henseender indtog det gamle Blad en noget ensidig Holdning; men det bør dog tilføjes, at Redaktionen ejede Frisind nok til at give Plads i Bladets Spalter for de forskellige

Anskuelse; thi „Dannevirke“ var stadig Sønderjyllands ledende danske Blad og som saadan udbredt over hele Landsdelen. I den af H. R. Hiort-Lorenzen indrettede røde Gaard paa Klostret i Haderslev havde Kampens og Haabets Mænd med Hans Andersen Krüger i Spidsen deres Gang.

Som Ejer af Bladet opnaaede Dyrslæge Bjørnshauge i Aabenraa en betydelig Indflydelse paa offentlige Anliggender, og dermed fulgte en tilsvarende Anseelse, som øgedes, da han valgtes til Formand for Aabenraa Amts Landboforening og for det danske Pengeinstitut „Den nord-slesvigske Folkebank“ i Aabenraa. Han blev saaledes en fremtrædende Skikkelse indenfor det offentlige Liv i Sønderjylland. Imidlertid svækkedes „Dannevirke“s Position, da Redaktør Jessen i Begyndelsen af Firserne overtog og oparbejdede „Flensborg Avis“, og yderligere da Krüger døde, og Bjørnshauges Bror nogle Aar senere ogsaa gik bort. Dertil kom „Hejmdal“s voksende Udbredelse og Indflydelse, efter at H. P. Hansen var flyttet til Aabenraa, og endelig begyndte Dyrslæge Bjørnshauges Praksis at svinde ind, fordi yngre Kræfter nedsatte sig i Omraadet. Dette medførte tilsammen, at Bjørnshauge lidt efter lidt mistede sin Førerstilling baade i politisk og økonomisk Henseende og dermed ogsaa sine vigtige Tillidshverv. Han trak sig tilbage og indtog en kritisk Holdning overfor de nye Forhold og dens Mænd. Da jeg kom til „Hejmdal“, havde han saaledes forbudt Redaktionen i Haderslev at nævne vort Blad i „Dannevirke“s Spalter. Han betragtedes den Gang som staaende udenfor de Kredse, der varetog Danskhedens Modstand overfor den preussiske Tvangspolitik.

Der viste sig jævnlige Tegn paa, at det var Bjørnshauges Hensigt personlig og gennem sit Blad at ville indlede en Politik, der maatte være de tyske Myndigheder behagelig. Et Forsøg paa i større Udstrækning at vinde gamle Venner for denne Bestræbelse strandede. Det skal siges til den danske Befolknings Ros, at han bortset fra et Par Løsgængere aldrig fik noget videre Tilhæng. Hans Forsøg paa at indlede en forsonlig Stemning overfor Køllerpolitikens Haandhævere glippede fuldstændigt, og denne hans Særstilling som Politiker drev ham ud i økonomisk Ruin. Dyrslæge Bjørnshauge bærer i første Linje Ansvar for den Episode, der førte til „Dannevirke“s Forlis og senere til den saakaldte Krabbe-Affære i Kongeriget, som skabte et politisk Røre af stor Rækkevidde.

Det vakte nogen Opmærksomhed, da „Dannevirke“ i Oktober Maaned 1899 indeholdt en udførlig og servil Omtale af et Besøg, som Bjørns-

hauge sammen med en anden Mand havde aflagt hos Hr. von Køller for at bede om Naade for en af de Udviste. „Ved Indtrædelsen i Modtagelsesværelset kom Overpræsidenten de Indtrædende i Møde, rakte dem Haanden og bad dem tage Plads“. Saaledes begyndte Referatet, og det fortsatte med en Udtalelse af Overpræsidenten om, „at han ikke vilde lægge Befolkningen Hindringer i Vejen ved Brugen af deres Sæder og Skikke, som de gerne maatte beholde; men han ønskede Ro i Landet“. Der kunde ikke være Tvivl om, at Skildringen skyldtes Bjørnshauge. Den var holdt i en Tone, som tilsigtede at give Læserne et helt andet Billede af den preussiske Myndighedsperson end det, man maatte faa af hans brutale Voldspolitik overfor Danskheden i det hele taget. De Besøgende opnaaede, hvad de vilde. Det rygtedes nu ogsaa, at Bjørnshauge havde begyndt at knytte Forbindelser med højstaaende tyske Embedsmænd, navnlig med Landraad von Uslar. Under denne Udvikling kom det næsten ikke som nogen Overraskelse, da han lige før Jul indsendte en Artikel til sit Blad, i hvilken han opfordrede danske Forældre til hellere at indmelde deres Børn paa den tyske Landbrugs-skole i Aabenraa end at sende dem paa kongerigske Skoler. Da Bladets Redaktør, M. C. Mathiesen, nægtede at optage Henvendelsen, maatte han fratræde sin Stilling. Følgen var, at Bjørnshauge nu blev en ensom og i danske Kredse bandlyst Mand. Et Forsøg paa at samle nogle af hans tidligere Venner til en af Myndighederne støttet „mellemslesvigsk Landboforening“ strandede ynkeligt. Men han opgav ingenlunde den Kurs, han een Gang havde valgt. Det skulde man snart faa at se. „Dannevirke“ sluttede Aaret 1899 med uden Forbehold at aftrykke følgende Udtalelse af det holstenske Blad „Itzehoe Nachrichten“: „Hvis de danske Nordslesvigere var saa fornuftige at holde sig rolige og finde sig i Forholdene, som nu engang maa anses for varige, vilde de undgaa mange Ubehageligheder. Som man reder, saa ligger man.“

Da vi første Søndag i det ny Aar sad paa „Hejmdal“s Redaktionskontor, indfandt sig der to danske Studenter, som kom fra Haderslev og fortalte, at man der i Byen var stærkt optaget af en Meddelelse om, at Bjørnshauge havde antaget en kvindelig Redaktør som Leder af „Dannevirke“. Vi fik hurtigt denne Nyhed bekræftet. Det var en 36-aarig fraskilt Dame ved Navn Margrethe von Wildenradt-Krabbe, Datter af den danske Politiker, Herredsfoged Christopher Krabbe, det mærkeligste Fænomen, som nogen Sinde er dukket op indenfor den sønderjydske Bladverden. Om det var sket efter Aftale med Myndighederne,

er aldrig blevet oplyst; men det er sandsynligt. Foreløbig stillede vi os afventende overfor de nærmere Omstændigheder, som maatte være knyttede til hendes Person og hendes Fortid. Det blev fortalt, at hun havde faaet nogen fransk Opdragelse og givet sig lidt af med Journalistik. For øvrigt var hun jo dansk Undersaat, og det forekom os at være en Gaade, hvorledes hun skulde være i Stand til at lede Sønderjyllands ældste danske Dagblad under de raadende Forhold. Denne Gaade skulde imidlertid snart blive løst.

I første Nummer af „Dannevirke“ i det nye Aar forkyndte Bjørnshauge, at Bladet fremdeles vilde blive ledet „i dansk Aand og Følelse“. Fortiden havde været den ukloge Politik, Nederlagets og Smertens Tid. Han sluttede med Ordene: „Svæk og forblød Eder ikke ved at stampe mod Brodden“. De tyske Blade i Nordslesvig hilste Ansættelsen af den kvindelige danske Redaktør som et begyndende Systemskifte, der var indledet med hendes Virksomhed. Det socialdemokratiske Hovedorgan, „Vorwärts“ i Berlin skrev derimod: „Da Hr. von Køller til enhver Tid kan udvise denne Dame, er han naturligvis den egentlige Chefredaktør, og Bladet har dermed forraadt sin Sag til den ophøjede Overpræsident.“ Jo mere Fortyskningsbladenes Glæde over Bjørnshauges og hans Blads Omvendelse ytrede sig, des stærkere voksede Mistænksomheden overfor ham blandt den danske Befolkning.

Den ny Redaktør viste snart Kulør. Aldeles blottet for Kendskab til sønderjydske Forhold tog hun Bjørnshauges Indstilling for gode Varer. Hun havde staaet ledig paa Torvet og efter sigende været fattig som en Kirkerotte. Derfor søgte hun Plads ved hvad som helst. Nu gjorde hun en Ting, som hidtil havde været betragtet som utænkelig, og det var, at hun faldt den sønderjydske Danskhed i Ryggen i dens Kamp. Uden Ansvarsfølelse i denne Henseende indrettede hun sig i den gamle „Dannevirke“-Bygning og blev snart en Skikkelse, som ved sin Færden vakte Opsigt i Byen. Hun klædte sig efter fransk Mode og optraadte som Storstadsdame, blev der sagt. Naar hun saaledes opstadset færdedes udenfor Huset, havde hun jævnlig et Følge af Gadens Ungdom bagefter sig. Det var derfor heller ikke saa mærkeligt, at man fandt en Karrikatur af hende i „Klods-Hans“, Datidens Vittighedsblad. Alverden talte om „Fru Krabbe“; men det var ikke af det gode. Nogle morede sig over denne Foreteelse; andre var naturligvis med Rette foragede.

Skønt hun til Tider hævdede sin uforandrede Danskhed, bar Bladets Indhold snart Vidnesbyrd om, at hun søgte at følge de Anvisninger, som

kom fra Overpræsidiets i Slesvig. Det viste hun ved gennem „Dannevirke“s Spalter at udgyde en Syndflod af Ubehageligheder mod de danske Førere og at begynde en systematisk Nedrakning af den nationale Bevægelse. En saadan Journalistik var vel ogsaa Betingelsen for, at Myndighederne vilde taale hendes Nærværelse paa denne Post. „Hejmdal“ kaldte hun for det danske „Smudsblad“ eller „Jammertrompeten“ i Aabenraa. „Modersmaalet“ i Haderslev beskyldte hun for at være „Maadelighedens og Halvdannelsens Organ“. Om H. P. Hanssen skrev hun, at han som Landdagsmand løj for mere end 15 Mark om Dagen. Redaktør Jessen betegnede hun som „Kaffetaarspolitiker“ og skrev i denne Forbindelse: „Det er godt at drikke Kaffe ved et politisk Møde og at springe op paa en tom Tønde og sige: „Vi lader os ikke kue!“ Men det er nyttigere for den danske Sag at holde danske Tjenestefolk. Om nogen af de indførte Tjenestefolk bliver udviste, saa mister de af det vel hverken Arme eller Ben. De skifter Kondition. Det er det hele.“

Disse Prøver er betegnende for hendes Skrivemaade. Hun fortjente ærligt den Ros, som lød fra Fortrykningspressen. Den kunde ikke selv gøre det bedre. Men som Følge af denne Ledelse svandt Bladets Holderantal snart ned til nogle faa Hundrede Eksemplarer, og Bjørnshauges økonomiske Stilling forværredes tilsvarende. Som Sikkerhed for sine Forpligtelser ved „Folkebanken“ havde han allerede pantsat Bladet og dets Ejendom. Naturligvis tabte dette Pant en Del af sin Værdi. Det rygtedes nu, at han søgte at udnytte sine Forbindelser med de tyske Myndigheder for fra den Side at opnaa pekuniær Støtte, og Fru von Wildenradt-Krabbe maatte selvsagt redigere „Dannevirke“ paa en Maade, saa der vedvarende kunde ventes Velvilje fra oven. Vi, der fulgte hendes svigefulde Færd, saa os jævnlig i Stand til i „Hejmdal“ at offentliggøre Oplysninger om Bjørnshauges fortsatte Forhandlinger med den preussiske Landraad og om Fru von Wildenradt-Krabbes Besøg hos Pastor Jacobsen i Skærbæk, som paa dette Tidspunkt endnu var Hr. von Køllers højtbetroede Tillidsmand. Nogle Aar senere, da Verden blev ham gram, har den samme Præst under en Forhandling ved Flensborg Landsret røbet, hvad der i sin Tid foregik bagved Kulisserne. Hans opsigtvækkende Afsløringer, der næsten tager sig ud som et Kapitel i en Roman, lød saaledes: „Landraad von Uslar kom en Dag til Skærbæk, lod mig kalde hen til Degns Hotel og sagde til mig: „Dannevirke“ maa købes og føres videre, redigeret i tysk Aand. Men for at det ikke skal komme frem for Offentligheden, at Regeringen staar bagved, maa Kø-

bet ske gennem Skærbæk Bank (d. v. s. Pastor Jacobsens tyske Kreditbank). Jeg vil skaffe Banken Penge, for at den kan gøre denne for Tyskheden vigtige Forretning.“ Jeg rejste derefter sammen med Landraad von Uslar til Berlin, hvor vi blev indførte hos Finansminister von Rheinbaben, som overgav os en Anvisning paa 70.000 Mark, for at vi kunde købe „Dannevirke“. Pengene skulde udbetales os gennem den kongelige „Seehandlung“, (d. v. s. den preussiske Statsbank), og det skete uden videre mod en af mig udstedt Kvittering. Med disse Penge rejste jeg tilbage til Skærbæk og indbetalte Beløbet til Kreditbanken. Nogle Dage efter Hjemkomsten fra Berlin indbød Landraad von Uslar mig til en Konference paa Brøndlund Slot i Aabenraa med det Formaal at ordne Købet af „Dannevirke“ til Fru von Wildenradt-Krabbe. Da det drejede sig om en større Risiko, tog jeg Advokat Ritter fra Tønder med. Hos Landraaden traf jeg sammen med Bjørnshauge og Fru von Wildenradt-Krabbe. De vilde straks have fat i Pengene. Advokat Ritter holdt imidlertid ikke den Sikkerhed, som stilledes for Udbetalingen af Pengene, for tilstrækkelig, og jeg støttede ham. Landraad von Uslar blev meget vred og fremhævede, at det dog gjaldt en national Sag. Men paa Trods af Ministerens og Landraadens Ønske om at købe „Dannevirke“, nægtede jeg at gaa med til Handelen, hvis Banken skulde bære Risikoen. Vi rejste tilbage til Skærbæk, uden at Købet kom i Stand.“

Pastor Jacobsen har yderligere bekræftet denne Fremstilling i det hele og store i Bogen om sine Foretagender, som han udgav i 1905 under Titelen „Macht geht vor Recht“. Forhandlingen mellem Fru von Wildenradt-Krabbe og Tyskerne fortsattes dog senere, saaledes i Skærbæk Præstegaard, hvor Fruen i dybeste Hemmelighed aflagde Besøg hos Pastor Jacobsen og boede paa Hotellet under falsk Navn. Der gik desuden Rygter om en Sammenkomst hos Landraaden i Haderslev, hvor Pastor Jacobsen ligeledes var til Stede, og hvor Fruen indfandt sig ved Midnatstide tæt tilsløret for at være ukendelig. Man ejer saaledes tilstrækkelige Beviser for, at det var Tyskernes alvorlige Hensigt at købe Bladet, og at Fru von Wildenradt-Krabbe har deltaget i disse Forhandlinger. Der manglede ikke meget i, at de tyske Myndigheder havde naaet, hvad de tilsigtede. Pengene laa jo parate. Imidlertid var Bjørnshauges økonomiske Forhold saa daarlige, at han den 3. Juli 1900 saa sig nødsaget til at give „Folkebanken“ Ret til at afhænde det pantsatte Bladforetagende, da han var ude af Stand til at efterkomme sine Forpligtelser overfor dette Pengeinstitut. Faa Dage senere solgtes Pantet,

d. v. s. Bladet „Dannevirke“ med tilhørende Ejendom til Repræsentanter for det Aktieselskab, som udgav Bladet „Modersmaalet“ i Haderslev. Der maatte handles hurtigt for at komme Tyskerne i Forkøbet. Den 25. i samme Maaned kunde „Hejmdal“ meddele, at Dyrslæge Bjørnshauge i Aabenraa var blevet erklæret fallit.

Saaledes udviklede dette Frafald sig til en aabenlys Skandale.

Jeg har været nødsaget til at give en saa udførlig Fremstilling af disse Forhold, da de, som man nu skal se, danner Indledningen til min Indblanding i Affæren. Kampen om „Dannevirke“ var nemlig langt fra endt med, at Bjørnshauge nu snart fratraadte Scenen og blev en død Mand i Samfundet. I en meget omfattende Redegørelse for disse Begivenheder i Bogen om „Dannevirke“, et større Værk, som udkom i 1938, Hundredeaaret efter Bladets første Udsendelse ved Peter Christian Koch, hedder det, at „det var først nu, at Striden om Bladet begyndte, og her havde Køberen, Aktieselskabet „Modersmaalet“, alle de paa-gældende Myndigheder mod sig: Rets-, Post- og Politivæsenet, desuden Bjørnshauge — for saa vidt der endnu kunde være Tale om ham — men ogsaa Fru von Wildenradt-Krabbe, Konkursforvalteren og Byens tyske Redaktør.“

Jeg skal ikke give en nærmere Fremstilling af alle de mange Vanskeligheder, der nu stillede sig i Vejen for en endelig Ordning, men nøjes med at nævne nogle enkelte af dette vidtløftige Kapitel. Fru von Wildenradt-Krabbe nægtede at godkende Bladets Salg og at tage de nødvendige Konsekvenser deraf. Hun blev siddende i Ejendommen og fortsatte med Udgivelsen af „Dannevirke“. De nye og retmæssige Repræsentanter for Køberen truede hun med at ville sætte dem paa Porten ved Politiets Hjælp. Fallitboet havde adskillige Indvendinger at gøre mod Handelen. Først den 15. September, da Fruen stod helt uden Penge, saa hun sig nødsaget til at tage Afsked med „Dannevirke“s Læsere. Der fulgte derefter et Rænkespil, som ikke er fuldt opklaret. Fru von Wildenradt-Krabbe har villet fralægge sig al Andel deri; men det kan ikke nægtes, at Resultatet var en Følge af hendes Handlinger. Det er en Kendsgerning, at Fortrykningsredaktøren Karl Strackerjan, Danskhedens værste Fjende, og den tyske Bogtrykker, formentlig efter et Samspil med det tyske Postvæsen, nu uden videre tilegnede sig de gamle danske Bladtitler. Da Aktieselskabet „Modersmaalet“ nemlig efter at Fruen havde opgivet Ævred, meddelte Postvæsenet, at man nu som Ejer af Foretagendet agtede straks at udgive „Dannevirke“, modtog man

det Svar, at Bladtitlerne allerede var anmeldte som overgaaede i Strackerjans og Bogtrykker Schützes Besiddelse. Den 17. September udsendte de nævnte to tyske Personer en Bekræftelse deraf ved at kundgøre, at de havde sikret sig Titlerne, saa de vilde være i Stand til at udgive Bladene. Der blev straks nedlagt Protest ved Retten mod denne Handling, og det tog hele to Aar, før Domstolene omsider erklærede de to Tyskeres Optræden for ulovlig, og det tog ialt seks Aar, før Bladstriden endte med, at de nævnte Mænd blev dømt til at betale Aktieselskabet „Modersmaalet“, repræsenteret ved mig som Direktør for Foretagendet, 3000 Mark for det Tab, som var opstaaet, ved at Bladene ikke havde kunnet udgives i de to Aar. I Virkeligheden maatte Tabet skønnes at være betydelig større. Men det var ikke let at bevise, da en stor Del af „Dannevirke“s Abonnenter imidlertid var overgaaet til „Modersmaalet“, som straks flyttede ind i Ejendommen paa Klostret.

Skønt Fruen, som antydet, protesterede mod at være medskyldig i Bladenes Overdragelse til Tyskerne, fremgaar det dog formentlig af foranstaaende Redegørelse, at hun var Skyld i, at „Dannevirke“ nu var paa tyske Hænder. „Kieler Zeitung“ skrev den Gang: „Dannevirke“, det ældste danske Blad i Nordslesvig, er lykkeligt redigeret til Døde, og nu er der opstaaet en rasende Kamp om Liget mellem „Schleswigsche Grenzpost“s Mænd, det Blad, der repræsenterer von Køllers Politik, og Aktieselskabet „Modersmaalet“, mellem Forsonlige og Uforsonlige. Abonnenternes Flugt fra Bladet siden Nytaar har været fra 1800 til 750.“ Det nye Afsnit i „Dannevirke“s Historie med to Tyskere som Bladets Ransmænd og Fru von Wildenradt-Krabbe som medskyldig omtales i en Artikel i „Hejmdal“ for 18. September 1900, hvori det hed: „Fru von Wildenradt-Krabbe har ved denne skamløse og ildesindede Handling knyttet Navnet Krabbe til „Dannevirke“s Historie paa en Maade, som den tyske Presselov forbyder os at betegne med det rette Udtryk.“

Dermed er jeg i min Skildring af disse Forhold naaet til det Tidspunkt, da jeg selv som „Hejmdal“s ansvarhavende Redaktør kommer til at spille en Rolle i dette lidet tiltalende Skuespil. Jeg maa derfor gemme Fortsættelsen og Afslutningen af den egentlige Krabbe-Affære til et følgende Afsnit i denne Bog og omtale nærmere, hvad der nu skete for mit Vedkommende. Efter et Par Ugers Forløb modtog jeg fra Amtsretten i Haderslev Stævning som sigtet for ved nævnte Artikel i „Hejmdal“ at have fornærmet Fru von Wildenradt-Krabbe. Hun havde

anlagt Privatklagesag mod mig. Den kom til Forhandling ved Bisidderretten der i Byen den 22. November 1900. En gammel danskfjendtlig Dommer førte Forsædet. Som Bisiddere havde han to Hjemmetyskere. Jeg kunde naturligvis ikke vente, at denne Domstol vilde godkende min i den paagældende Artikel givne Karakteristik af Privatklagersken. Henne i Baggrunden sad Karl Strackerjan og fulgte med Spænding Processens Forløb. Som Vidne havde jeg stævnet Pastor Jacobsen fra Skærbæk, Bjørnshauge og en af dennes Omgangsvener, den tidligere Apoteker Sofus von Lachmann, da det var mig om at gøre ved deres Hjælp at faa fastslaaet det fulde Omfang af det Forhold, som havde bestaaet mellem Fru von Wildenradt-Krabbe, henholdsvis hendes Arbejdsgiver Bjørnshauge, og Tyskerne.

Jeg henviste derfor i mit Forsvar til, at det var vitterligt, at Fruen havde nydt Støtte fra tysk Side. Det fremgik alene af den Kendsgerning, at hun som dansk Statsborger uantastet fik Lov til at redigere et dansk Blad, medens tidligere ikke engang en Lærling med samme Undersaatsforhold var blevet taalt i dette Blads Brød. Naar vort gamle Blad, der i et halvt Aarhundrede havde haft en saa stor Betydning i vor nationale Kamp, nu var spillet i Hænderne paa vore værste Modstandere, skyldtes det den Maade, paa hvilken Fruen havde ledet og standset Udgivelsen. Det havde vi ud fra vor Opfattelse og sammenholdt med hendes øvrige Færd kaldt for en skamløs og ildesindet Handling. Det var mig bekendt, at Fruen havde hævdet, at hun satte en Ære i at bære Navnet Krabbe. Fremtiden vilde vise, om hun efter sine Bedrifter i Haderslev fremdeles kunde gøre det.

Jeg var fuldstændig klar over, at et saadant Forsvar næppe kunde gøre noget Indtryk paa Rettens Mænd, som jo alle tre havde et helt andet Syn paa disse Forhold; men da Retsforhandlingen blev udførligt refereret, skulde det siges af Hensyn til Offentligheden. Efter denne Indledning begyndte jeg et Krydsforhør over Pastor Jacobsen. Han havde som Vidne aflagt Ed paa, at han vilde sige Sandheden, men var ikke meget tilbøjelig til at ytre sig. Han maatte dog indrømme, at han havde haft Forbindelse med Fru von Wildenradt-Krabbe, og at der var blevet talt om Penge. Om Besøget i Skærbæk udtalte han bl. a.: „Hendes Opgave var at bekæmpe den Korruption indenfor det danske Parti, som især skyldes Redaktørerne H. P. Hanssen og Jessen. Vi havde paa en Maade fælles Interesser, da vi begge ønskede Kampen ført paa en sømmelig Maade.“

Jeg spurgte, om der ikke havde været Tale om Penge til Fruens Blad. Jacobsen svarede dertil efter nogen Tøven, at det rigtignok var blevet nævnt, at det gjaldt om at skaffe Penge til „Dannevirke“, da Fruen mente, at Bjørnshauge var økonomisk daarligt stillet. Da jeg dernæst yderligere spurgte, om man ikke nogen Sinde havde søgt at opnaa et større Laan hos Skærbæk Kreditbank mod Pant i „Dannevirke“, var Præsten utilbøjelig til at svare og spurgte Dommeren, om han var forpligtet til at give nogen Oplysning om dette Forhold. Dommeren sagde, at det behøvede han ikke. Jeg fortsatte: „Hvis Bladet har faaet Penge fra Skærbæk Bank, som er et Fortyskningsinstitut, har der jo virkelig været ydet Støtte fra tysk Side; men jeg vil nu formulere mit Spørgsmaal saaledes: „Er der ikke gjort Forsøg i denne Henseende?“ Dommeren tillod heller ikke, at dette Spørgsmaal blev besvaret. Jeg ændrede saa mit Spørgsmaal ved at bede Vidnet oplyse, om der ikke ad anden Vej, det vil sige ved andre Personer var gjort Forsøg paa at opnaa et større tysk Laan til „Dannevirke“. Dommeren mente, at det ikke var af væsentlig Betydning, medens jeg hævdede, at da der i den paagældende Artikel havde været Tale om tysk Understøttelse til „Dannevirke“, maatte jeg ogsaa have Lov til at bevise denne Paastand. Dommeren udbød nu, tilsyneladende irriteret: „Jeg afskærer enhver yderligere Drøftelse, og jeg frabeder mig flere slige Spørgsmaal.“

Jeg krævede derpaa Bjørnshauge afhørt som Vidne og stillede et saalydende Andragende til Retten: „Hr. Bjørnshauge skal bekræfte, at der er ført Forhandlinger med Landraad von Uslar og Sagfører Ritter fra Tønder med Henblik paa „Dannevirke“s Forhold og Medvirken fra Kreditbanken i Skærbæk under den Forudsætning, at Fru von Wildenradt-Krabbe blev ved Bladet. Jeg vil ogsaa spørge Hr. Bjørnshauge, om man har søgt de preussiske Myndigheders Tilladelse til, at Fruen optog sin Virksomhed ved Bladet.“

Her greb Fruens Sagfører, Advokat Mahnke fra Haderslev, ind og sagde: „Det er jo bekendt, at Hr. von Køller har udtalt, at enhver, som forholder sig roligt, kan opholde sig her, selv om Vedkommende er dansk Undersaat.“

Retten trak sig tilbage for at raadslaa. Da den atter viste sig, forkyndte Dommeren, at man nægtede at give Tilladelse til, at de paagældende Spørgsmaal blev stillede til Vidnet.

Det fremgaar saaledes af denne Forhandling, at det var umuligt ved Vidneforhør at fremskaffe de Oplysninger, som dannede Grundlaget

for de i Artiklen indeholdte Sigtelser, og at et af Hovedvidnerne, Pastor Jacobsen, ikke var saa villig til at røbe de afgørende Kendsgerninger som senere, da han fremkom med sine opsigtvækkende Afsløringer af de tyske Myndigheders Anstrengelser for at yde det af Fru von Wildenradt-Krabbe redigerede danske Blad Støtte.

Sagføreren tog tilsidst Ordet og udtalte bl. a., at det drejede sig om en ulastelig Dame, som var blevet fornærmet paa en grov og følelig Maade. Paastanden om, at hun havde modtaget Penge fra Hr. von Køller var saa taabelig, at den ikke behøvede at tilbagevises.

Jeg bemærkede dertil, at der var Tale om Penge fra tysk Side, men ikke fra Hr. von Køller. For øvrigt maatte jeg beklage, at Retten havde nægtet mig at føre Bevis for, at der var gjort Forsøg paa at skaffe Fruen tysk Kapital til at arbejde med. Jeg skildrede den Maade, paa hvilken hun havde standset Bladet. Denne Adfærd maatte berettigt til den stærkeste Kritik fra dansk Side.

Den lange Forhandling endte med, at Sagføreren paa Fruens Vegne krævede mig idømt to Maaneders Fængsel, idet han henviste til mine tidligere Straffe, i Særdeleshed til de tre Maaneders Fængsel, som jeg den Gang endnu ikke havde afsonet. En Pengebøde vilde jo kun blive betalt af Partikassen, sagde han.

Jeg svarede, at det var en løs og uhjemlet Paastand. Jeg kendte ikke nogen Partikasse, som vilde udrede en mig ikendt Bøde.

Dommen blev fældet uden lang Overvejelse. Den lød paa en Maanedes Fængsel for at have fornærmet Fru von Wildenradt-Krabbe. De lange Referater i vore Dagblade fra denne Proces virkede vistnok trods alle Vanskeligheder, jeg havde mødt, overfor danske Læsere oplysende med Hensyn til Enkelthederne ved Kampen om „Dannevirke“. I hvert Fald havde Fru von Wildenradt-Krabbe ikke forbedret sin Stilling ved denne Retskendelse, der var mere end et enkelt Udslag af en sønderjydske Presseskærmydsel. Næste Akt foregik i Kongeriget og skabte Bevægelse i vide Kredse.

Det var nu sent hen paa Aaret. Jeg appellerede Dommen til Overlandsretten i Kiel og skulde først have udstaaet de tre Maaneders Fængsel i Slesvig, som har været omtalt i første Bind.

Krabbe-Affæren

Efter at Fru von Wildenradt Krabbe havde opgivet „Dannevirke“ og var fraflyttet Ejendommen paa Klostret i Haderslev, meddelte hun ved Udbredelse af store Plakater, at hun fra 1. Oktober agtede at udgive et Blad, som hun kaldte „Det gamle Dannevirke“ og udsendte fra et Trykkeri i Havnekvarteret, hvor hun tillige havde indrettet Kontor og Privatlejlighed. Det var paa Forhaand givet, at Bladet aldrig vilde faa nogen Betydning. Tyskerne holdt det ikke; thi de havde nok i deres egne Aviser, og de Dansksindede vilde ikke se det indenfor deres Dør. Derimod fik man Beviser for, at de tyske Myndigheder lagde Pres paa danske Undersaatter i Landsdelen og paa en Maade tvang dem til at holde Bladet for at undgaa Forfølgelse. De preussiske Gendarmer blev saaledes de bedste Agenter for Foretagendet, ligesom det oplystes, at det opretholdtes ved Støtte fra Landraad Becherer i Haderslev. Paa dette Tidspunkt havde Fru von Wildenradt-Krabbe allerede udspillet sin Rolle i Nordslesvig. Hun fortsatte dog endnu en rum Tid med at gaa Tyskernes Ærinde. Men nu begyndte hendes Virksomhed at gribe stærkt ind i kongerigske Forhold, idet der rejstes en opsigtvækkende Agitation mod hendes Far, Herredsfoged og Folketingsmand Christopher Krabbe.

Faa Dage efter at det første Nummer af „Det gamle Dannevirke“ var udsendt, udtalte Krabbe i en Samtale med en Medarbejder ved det københavnske Blad „Vort Land“ blandt andet følgende om Datterens Virksomhed: „Dannevirke“ har i hendes Redaktionstid været et godt lille Blad, læseligt, frisindet, dansk-nationalt. Det fortjener Støtte af de Danske i Sønderjylland.“ Denne Bedømmelse maatte naturligvis skabe Røre i alle sønderjydske interesserede Kredse, og det var forklarligt, at man af Krabbe krævede, at han som dansk Politiker maatte staa til

Regnskab for en saadan Udtalelse. Dette skete navnlig ved en stærk Bevægelse forud for Folketingsvalget i Foraaret 1901, da Herredsfoged Krabbe var opstillet som Kandidat i Holbæk Amts 4. Valgkreds. Den kendte Direktør for „Zoologisk Have“, Julius Schjøtt, optraadte som Modkandidat. Blandt dem, der desuden først og fremmest bekæmpede Krabbes Kandidatur, bør nævnes Redaktør Franz von Jessen i „Nationaltidende“ og den ansete Skolemand Niels Hjort, der begge optraadte som utrættelige Modstandere af Herredsfogden. „Hvis denne Mand ikke er umulig i dansk Politik, saa er dansk Politik umulig“, udtalte sidstnævnte.

Paa Valgdagen den 3. April 1901 var det Dagens Begivenhed, da selve Georg Brandes indfandt sig for at modarbejde Krabbes Valg. Hans Foredrag gjorde en mægtig Virkning, særlig den Maade, hvorpaa Brandes mod Slutningen lagde hele sin Personlighed i Ordene. Under stormende Hurraraab for Georg Brandes og Danmark sluttede under stærkt betaget Stemning dette sikkert i sin Art enestaaende Møde, hedder det i en samtidig Beretning. Resultatet blev, at der afgaves 1270 Nej-Stemmer mod 1226 Ja-Stemmer. Da Direktør Julius Schjøtt imidlertid ikke ønskede at tage mod Valg, blev Krabbe trods det Flertal af Nej-Stemmer, som var faldet paa hans Navn, Medlem af Folketinget, og i Oktober Maaned valgtes han derefter uanset det Røre, der havde rejst sig imod ham, til Tingets første Viceformand.

Da hans Datter stadig fortsatte sine Angreb paa fremtrædende danske Mænd i Sønderjylland og saaledes i sit Blad havde kaldt Landdagsmand Julius Nielsen paa „Damager“ for „en fra Ribe indvandret Forretnings-Opkomling“, blev Krabbe-Sagen bragt paa Tale i „Den nordslesvigske Vælgerforening“s Møde i Aabenraa, hvor der var mødt 120 Tillidsmænd fra alle Egne af Landsdelen.

Efter Forslag af Peder Skau, Bukshave, vedtoges eenstemmigt følgende Resolution: „Forsamlingen udtaler, at det har gjort et pinligt Indtryk i Nordslesvig, at Folketingsmand Krabbe efter den Maade, hvorpaa han har indblandet sig i vore Forhold, er blevet kaaret til en Hæderspost i det danske Folketing.“

Saaledes havde denne Situation udviklet sig, efter at jeg den 2. April 1901 var vendt hjem fra de tre Maaneders Ophold i Slesvig Fængsel. Jeg skulde nu se at faa mit eget Mellemværende med Fru von Wildenradt-Krabbe afsluttet ved den omtalte Privatklares Behandling ved Overlandsretten i Kiel. Det trak imidlertid ud, og det skyldtes i Hoved-

sagen Fruens Forsøg paa at blive rehabiliteret. Hun tilbød at ville tilbagekalde den mod mig rejste Sag, hvis jeg vilde give hende offentlig Opregnsning. I en Henvendelse til mig af 1. Juli 1901 skrev hun: „De maa ikke glemme, at jeg har en Dom for mig.“ Men samtidig indledte hun en Forhandling med mig, idet hun tilbød at ville sælge „Det gamle Dannevirke“ med Tilbehør til mig, hvilket jeg naturligvis maatte afvise. Baade H. P. Hanssen og jeg forstod denne Henvendelse som et Forsøg fra hendes Side paa at undslippe fra den Situation, hun selv saavel som hendes Fader havde skabt, og som efter, hvad der nu var oplyst, maatte kaldes en national Skandale.

Engang hen paa Eftersommeren, hvis jeg husker ret, blev der ansat Forhandling ved Overlandsretten i Kiel. Jeg førte ligesom i Haderslev selv min Sag. I Vestibulen udenfor Retslokalet blev jeg modtaget af Fruen, der kom mig i Møde, som om vi skulde ud paa en Skovtur i Fællesskab. Da jeg var den Anklagede, fik jeg først Ordet. En Appel kunde her som ved Rigsretten kun tages til Følge, hvis Underretten ved Sagens Behandling havde begaaet Formfejl. Det søgte jeg at fastslaa ved at henvise til, at Dommeren i Haderslev havde forhindret mig i at føre Bevis for mine Paastande. Man maa imidlertid ogsaa huske, at det vilde være vanskeligt at formaa et Senat af tyske Dommere til at forstaa Beretigelsen af Sigtelserne i den Artikel, som jeg var ansvarlig for.

Dommerne hørte i Tavshed paa mine Udredninger, og Ordet gaves derpaa til Fru von Wildenradt-Krabbe, som talte meget daarligt Tysk og var helt ude af Stand til at begrunde Anklagen. Retspræsidenten afbrød hurtigt Forhandlingen. Den endte med, at den haderslevske Dom, der lød paa en Maanedes Fængsel, blev stadfæstet.

„Aah, hvor jeg misunder Dem“, sagde Fruen, da vi forlod Lokalet. „Ja, det har De ogsaa Grund til“, svarede jeg, og saa fulgtes vi ad ned ad den brede Trappe til Udgangen. Hun gjorde et ihærdigt Forsøg paa at genoptage Forhandlingen om sine egne Forhold, og det kostede mig virkelig Besvær at ryste hende af mig. Jeg har ikke set denne Dame siden. Hver Gang jeg efter mine Erfaringer har søgt at forstaa hendes Mentalitet, har jeg følt mig staaende overfor en psykologisk Gaade.

En Maanedes Ophold i det gamle Aabenraa Fængsel

Jeg maatte nu se at faa Stunder til at afsone Straffen, og jeg agtede derfor at rette en Henvendelse til Overstatsadvokaten om at maatte sone min Brøde i Aabenraa. Min Læge, Dr. Knuth, førte paa Embedsvegne Tilsyn med Fængslet. Med ham raadførte jeg mig om, hvilken Tid paa Aaret der af Hensyn til min Sundhed maatte anses for heldigst med Hensyn til Straffens Afsoning. Han anbefalede mig at vælge Januar—Februar. Paa den Tid kunde Opholdet i en opvarmet Fængsels-celle være lige saa sundt som at færdes ude i det barske Vintervejr, mente han.

Ihukommende de Begunstigelser, som jeg Aaret i Forvejen havde opnaaet under mit Fængselsophold i Slesvig, fremsatte jeg i et Andragende til Overstatsadvokaten de nævnte Ønsker om Tid og Sted, desuden om Tilladelse til Selvbeskæftigelse, til at gaa i mit eget Tøj og til at medtage min egen Seng til Fængslet. Endvidere bad jeg af Hensyn til mit Helbred om Lov til at holde mig selv med Kost. Alle disse Ønsker blev uden Forbehold bevilgede. Der stilledes ingen Betingelser vedrørende Sysselsættelsen; men Prisen forhøjedes nu til 2½ Mark daglig.

Da jeg den 24. Januar 1902 tiltraadte Straffen, saa jeg mig saaledes i Stand til at indrette en virkelig komfortabel Celle i det ellers saa skumle og snavsede gamle Fængsel. Jeg boede skraas overfor i Orgelbygger Marcussens Ejendom ud til Gaden og havde derfor ikke langt at flytte. Daværende Redaktør Kimmel, Medudgiver af et lille frisindet tysk Blad, hjalp mig med Udstyrelsen af Cellen. Han var kendt med Lokalteterne fra et tidligere Ophold dernede. Skipper Grastrup, som gik paa Styrmandsskole, tog en Haand i med, og for øvrigt lejede jeg Folk til at transportere Seng, Lænestol, Bord, Bøger og Lampe. Da Kim-

mel og jeg endelig ved Femtiden om Aftenen, efter at have slidt i det hele Eftermiddagen med Monteringen, mønstrede vort Værk, syntes vi, at det var lykkedes særdeles godt. Ovenpaa Fangebriksen laa en blød og god Dyne, dækket af et renvasket Tæppe. Mit Arbejdsbord var stillet op midt foran den hvide Væg. Foreløbig stod der kun en Kasse Cigarer, et Askebæger og en Petroleumslampe, som kastede sit Skær ud over den velfyldte Bogreol og Lænestolen for Bordenden.

En af Fangerne, som havde en betroet Stilling i Fængslet — naar han var ude, var han en berygtet Faaretyv — kikkede ind ad Døren og udbrød: „Hvinner æ kund faa et saarren sin, vild æ blyv her old Dav.“

Kimmel sagde Godnat og gik. Fangevogterens Kone kom med Aftensmaden. Hendes Mand var suspenderet fra Embedet paa Grund af Drukkenskab, og der var nu midlertidig ansat en Arbejdsmand fra Byen i hans Sted. Men den stakkels Fangevogterkone led Nød og vilde gerne tjene et Par Skilling. Jeg lod derfor hende for gode Ord og Betaling lave mig en sund Morgendrik med Tilbehør og en solid Aftensmad, saaledes at der altid blev lidt tilovers til hende selv. Middagen sendte min gamle udmærkede Vært Hans Peter Schmidt paa Søndertorv mig. Der var ingen Kontrol med det, der saaledes kom ind til mig i Fængslet. Dommeren, som havde Ansvar for Fængselsdriften, udtalte dog Ønsket om, at jeg vilde undlade at drikke Vin til Maden. Dette Ønske efterkom jeg og nød til Gengæld i en stille Time om Aftenen, naar jeg var ene, et Glas Rød- eller Rhinskvin, som gode Venner stadig forsynede mig med.

Thi jeg holdt aabent Hus hver Aften. Den stedfortrædende Fangevogter havde intet at indvende; han fandt det i sin gode Orden og stod diskret udenfor Døren med udstrakt Haand i en Tjeners Skikkelse og tog mod Entré eller Drikkepenge, om man vil kalde det saaledes. Der levede den Gang en munter Ungdom i Aabenraa, og disse Unge syntes vistnok, at det var morsomt at besøge mig i min Ensomhed. For Beværtningen sørgede de i Regelen selv ved medbragte Varer. Hvad der ikke blev fortæret, tilfaldt Fangevogteren eller Faaretyven Dagen derpaa. Der kom undertiden saa mange, at det var vanskeligt at faa Plads til dem allesammen. Cellen rummede kun 21 Kubikmeter.

Det er maaske Tiden, som har retoucheret mine Indtryk. Men de svarer ellers til Minderne fra Opholdet i Slesvig Fængsel Aaret i Forvejen. Der var en grim og graa Kasse slaaget op foran det tilgitrede Vindeue; men da vi naaede ind i Februar Maaned, steg Solen højere paa Him-

len og kastede om Eftermiddagen sine klare Straaler ind i Cellen. Jeg mindes endnu disse stille Stunder, naar Middagen fra Hans Peters Køkken var sat til Livs, og jeg opfyldt af Velvære nød Morgenbladene ved en god Kop Kaffe og en Cigar, behageligt hvilende i min Lænestol. Det var virkelig særdeles hyggelige Timer. Ligeledes de ensomme Vinteraftener, naar der ikke kom Fremmede. Lampens Skær over Bøger og Blade. Udenfor maaske et forrygende Vejr med Snestorm. Eller naar Maanen tittede ind over Kassens Rand og gennem Vinduets Jerngitterværk ned paa det hvide Sengetæppe, medens en lun Varme fra Kakelovns rustne Rør fyldte Rummet. Og saa var det saa dejligt stille her indenfor. Man hensattes ligefrem i Stemning, og Tankerne myldrede frem. Min kæreste Læsning var ved en saadan Lejlighed ligesom i Slesvig den vidunderlige hebraiske Poesi i Davids Salmer eller tungt historisk Stof.

Man kan vel sige, at det var det gode ved de ellers ofte ret ublide Journalistkaar i Datidens Nordslesvig, at man jævnlig ved et saadant Fængselsophold fik Lejlighed til at fordybe sig i Livets Gaader, og Stunder til at øge sin Viden.

Det hændte ogsaa, at jeg skrev smaa Artikler, Skildringer og Boganmeldelser til „Hejmdal“. Hver Middag indfandt sig nemlig en Mand fra Bladets Kontor med de sidste Aviser, og hvad der ellers maatte være af Interesse for Fangen. Paa den Tid af Døgnet var Døren til Fængslet ganske vist laaset. Betjenten var hjemme til Middag, og Fangerne passede sig selv. Vi havde imidlertid indrettet Mekanismen paa min Dør saaledes, at jeg uden Vanskelighed ved et Haandtryk selv kunde aabne den og lukke i. Naar der saa blev givet et Tegn udefra — en Sti førte ned langs med Fængselsmuren — gik jeg ud paa Gangen, og her var det let gennem et almindeligt Vindue at komme i Rapport til Yderverdenen. Ad denne Vej søgte mine Venner fra Landet ogsaa Forbindelse med mig. Det var navnlig Beboerne fra Varnæs og Felsted Sogne, som jeg ikke blot havde lært at kende ved min journalistiske Virksomhed, men som jeg særlig var kommet i Venskabsforhold til hos min Vært Hans Peter Schmidt, hvor de plejede at spænde fra eller tage ind, naar de kom til Byen med Smaabanen deromme fra. De vidste, at de her daglig kunde træffe mig i Gæstgivergaarden, og mine Konsultationstimer her i Skænkstuen vedrørende de forskellige Ting fra Optantsager, Tjenestedrengekrigen, Klager og Besværinger, til almindelige Nyheder og Annoncer, som skulde i Bladet, var meget søgte. Under min tvungne Fraværelse

agerede min Ven Hans Peter Schmidt ikke uden Held Stedfortræder; men i vanskelige Tilfælde opgav han Ævred og henviste Folk til Fængselsvinduet, og der kunde derfor i disse Middagstimer, medens Fængvogteren var hjemme og sov, være et ret livligt Rykind ved Fængselsmuren.

Hans Peter Schmidt, denne fortræffelige Mand, fortjener ogsaa at blive omtalt noget nærmere i denne Sammenhæng. Det var vistnok en Fejltagelse, at han var blevet Kromand. Han burde have været Filosof; thi han brugte en stor Del af Dagen til at filosofere. Eller maaske kunde der med den ham iboende fine Iagttagelses- og Gengivelsesevne være blevet en betydelig Forfatter af ham.

Aften efter Aften, naar andre var gaaet til Ro, sad han ene ved sin Pibe og en uskadelig Kaffepunch i Mørke i et Hjørne af Skænkestuen, hensunken i Tanker og Spekulationer.

En Nat engang ind under Jul kom jeg ret sent hjem fra et Gilde, og da jeg ikke havde Lyst til at gaa i Seng, bankede jeg paa hos Schmidt for at faa en Passiar med ham.

„Det er da godt, at De kommer“, sagde han. „Jeg sidder just her og spekulerer paa Debet og Kredit, og saa kom jeg i Tanker om ham.“ Han nævnte et Navn, vi kan kalde ham Ulriksen.

„Naa, og hvad saa med ham?“ spurgte jeg, ingenlunde forbavset over den noget mærkelige Indledning.

„Jo, ser De, vi Mennesker fører jo en evindelig Kamp med at balancere mellem Livets Debet- og Kreditside, den ene økonomisk, den anden aandeligt“ — og nu fulgte en lang Udredning af dette Emne.

„Men hvad vedrører det Ulriksen og mig?“

„Jo, det gør det. Nu skal De høre Se, Ulriksen, den Stakkel, er gledet lovlig langt ned ad Livets Debetside, som De veed, og nu skal han i Fængsel for det, og det skal De jo ogsaa. Men for ham er det en Skam, saa at sige, medens De blæser dem et Stykke. De skal nok selv sørge for at nyde Opholdet. De synes maaske, at det er morsomt, at det er interessant, og det er jo nu engang Deres Geschæft, som han, Arrestforvarer Ulderup sagde til Hans Peter Hanssen, da han første Gang aabnede Fængselsdøren for ham. Ja, kort og godt, jeg har tænkt mig, at De skulde hjælpe Ulriksen med at trække Sagen lidt ud, saadan at han faar Tid til at vente med Afsoningen, indtil De ogsaa kommer ind. Saa er det ikke saa generende for ham; thi Folk vil jo blot sige, at nu er Svendsen

og Ulriksen altsaa gaet i Fængsel, og i denne Forbindelse bliver det jo ikke saa haardt for stakkels Ulriksen.“

„Nej, men snarere for mig!“

„Aah Snak! Det skal jeg nok sørge for. I Stedet for een Portion Mad sender jeg Dem hver Gang to. Den ene faar Ulriksen. Han skal jo ellers sidde paa simpel Fangekost.“

Bemeldte Ulriksen var en ung Forretningsmand, som havde begaaet Falsk i Forbindelse med en Konkurs og derfor var blevet idømt fjorten Dages Fængsel. Min Forseelse, som bestod i, at jeg havde brugt et Par efter den tyske Rets Skøn krænkende Udtryk om Fru von Wildenradt-Krabbes Virksomhed, maatte altsaa til Sammenligning være anset for at være dobbelt saa strafværdig, hvilket gav sig Udslag i en hel Maanedes Fængsel. Naa, Ulriksen fulgte mig i Fængsel, som Hans Peter havde bestemt det, og han havde intet at klage over i de 14 Dage, vi boede under samme Tag. Naar jeg engang imellem savnede Selskab, lukkede jeg op for Ulriksen, enten for at vi kunde faa et lille Spil Kort med Fangevogteren eller til en Spadseretur i Gaarden ved en Cigar. Ulriksen, der havde næret en sand Rædsel for at komme i Kachot, blev helt oplivet ved Opholdet og følte sig ligefrem vel tilpas og rehabiliteret. Han talte senere lejlighedsvis om „den Gang, da Redaktør Svendsen og jeg sad i Fængsel i den hersens Krabbe-Affære.“

Til mine Venner hørte Byens Dreng. De bragte daglig Smaanyheder, som de fik betalt med 20 til 40 Penning Stykket. De kom saaledes med alle ved Færdselsuheld brækkede Ben, med lange Rugstraa, vægtige Kartofler og Træer, der blomstrede for anden Gang o. s. v., efter som Aars-tiden nu var dertil. Disse Dreng gik jo under mit Fængselsophold Glip af en regelmæssig Indtægt. Om „Mutter Slik“, hvor de plejede at omsætte Honoraret, gjaldt for Resten det samme. Men som Nød lærer nøgen Kvinde at spinde, hittede de Aabenraa Dreng ogsaa paa Raad. En Dag, da jeg spadserede ude i den lille Fængselsgaard, saa jeg først et grimset Hoved, saa et til og et tredie dukke op over Murens øverste Rand, medens tre Par spillende Øjne stirrede nyfigent, interesserede og spændte ned paa Ulriksen og mig, der nød vor Cigar i det fri. „Vi hær en Nyhee“, begyndte den ene og klamrede sig med et Par snavsede Labber til den skarpe Murkant. Et Øjeblik efter var de alle tre oppe paa Muren. De kastede en paa deres Aabenraa-Sprog nedkradset Nyhed ned til mig, og jeg kvitterede med en Anvisning paa Udbetaling af Beløbet hos Forretningsfører Køcks paa Kontoret, som altid forstod at lønne

gale Streger. Drengene kom derefter næsten hver Dag med deres Notiser. Det hændte endog, at de — vistnok som et Udslag af deres Medfølelse med Fangen — medbragte som Foræring en Appelsin, et Stykke Chokolade eller en Cigar, som jeg dog naturligvis afslog at modtage. Endvidere gav de Tilbud om at ville gaa Ærinde for mig i Byen, hvis det skulde være ønskeligt. Jeg har noteret dette lille rørende Træk, fordi det hører med til en fuldstændig Skildring af mit Fængselsophold.

Strengt taget behøvede jeg for Resten ingen til at gaa Bud for mig. For det første stod jeg jo, som nævnt, trods Laas og Slaa, trods Jernstænger og høje Mure i en saa livlig Kontakt med hele min lille Omverden, som jeg blot paa nogen Maade kunde ønske, og dernæst var det ikke forbundet med Vanskeligheder at gaa en Visit ud i Byen. Jeg vidste nemlig, hvor alle Nøglerne til Fængselsdørene hang. Og hvem vilde sige mig noget, hvis jeg gik min Vej uden at vække Opsigt!

En Dag savnede jeg et Par Bøger. Fangevogteren sov til Middag. Der var ingen at sende Bud med. Jeg lukkede mig derfor selv ud, tog Nøglen til Fængselsgaarden, laasede op og gik hjem for at hente Bøgerne, og da jeg havde fundet, hvad jeg søgte, begav jeg mig atter pligtskyldigst med Bindene under Armen det Par Skridt ned ad Gaden mod Fængslet. Imidlertid vidste jo alle Mennesker i den lille By, at jeg skulde sidde indespærret, og Folk, jeg mødte, Venner og Bekendte, standsede mig med det ikke helt uberettigede Spørgsmaal, hvorledes det kunde være, at jeg gik frit omkring.

Nu vilde Uheldet, at blandt dem, der samtidig passerede Gaden, var en Sekretær fra Amtsretten. Han studsede, standsede et Øjeblik og satte derefter Kursen mod Retsbygningen for at fortælle Fængselsinspektøren om den mærkelige Iagttagelse, selv i Aabenraa Fængsels Historie, at en Fange havde taget sig den Frihed at gaa sin Vej og nu spadserede omkring paa Gaden. Inspektøren indfandt sig øjeblikkelig i min Celle, netop som jeg havde begyndt at læse i en af de savnede Bøger. Hans Mine var bøs — han hed for Resten ogsaa Bøse. Med barske Ord krævede han en Forklaring. Der var jo sket et utroligt groft Brud paa Fængselsdisciplinen, og han optraadte nu som preussisk Retsbetjent i Funktion. Jeg svarede spagfærdigt, at jeg blot var gaaet hjem for at hente et Par Bøger, som sandt var.

„Aber bester Herr Svendsen!“ Forestil Dem Sagen, som den er. De er i Øjeblikket slet og ret Fange i Celle Nr. 1, indelukket og indelaaset ved Dom i Kongens Navn fra 24. Januar til 24. Februar. Pludselig i Dag

den 12. Februar ses De roligt spadserende paa Byens Strøg med Bøger under Armen og i Passiar snart med den ene og snart med den anden. „Das geht doch wirklich nicht an.“ Og saa faldt Slaget: „Fra i Dag af skal Deres Dør holdes laaset.“

Omtrent saaledes lød Ordene, naturligvis paa Tysk. Han vendte sig om med et stramt Træk i Ansigtet og vilde gaa. Men jeg standsede ham og anmodede som den i Kongens Navn dømte Fange i Celle Nr. 1 om at blive stedt for Dommeren, da jeg havde noget at give til Protokols. Det var en Ret, som ikke kunde nægtes nogen Fange.

Det stramme Træk i Hr. Bøses Maske slappedes en Del. Han blev mistænksom og spurgte, hvad jeg vilde føre til Protokols.

„En Henvendelse eller rettere en Klage til Overstatsadvokaten over dette elendige Hul, som man kalder Fængslet i Aabenraa“, svarede jeg, og saa henviste jeg til Enkelthederne: Intet Ringeapparat var i Orden paa dette i høj Grad brandfarlige Sted, hvor Menneskene skulde sidde indelaaset. Fangerne overlodes en Del af Dagen til sig selv. Den ene Fangevogter gik hele Dagen og var fuld. Han saa Syner, og det hændte ofte hen paa Natten, at han kom ravende ind i min Celle og forstyrrede mig i min bedste Søvn. Den anden, hans Stedfortræder, plagede mig for Penge. Jeg havde allerede givet ham en Check paa 45 Mark til Udbetaling paa „Folkebanken“ o. s. v. Jeg vilde være i Stand til at levere den øverste Tilsynsmyndighed en nydelig Beskrivelse af de utrolige Tilstande, som raadede i Aabenraa Fængsel.

Hr. Bøse forstod Situationen. „Men een Ting maa De love mig: De maa ikke tiere forlade Fængslet uden Tilladelse.“ Det lovede jeg, og saa talte vi ikke mere om den Sag. En Dag fik Dommeren Besøg af en Statsarkitekt, som skulde undersøge Fængselsforholdene. Det er meget sandsynligt, at mit Mellemværende med Hr. Bøse var rygtedes. Pligtbevidst og samvittighedsfuld, som Dommeren nu engang var, viste han den Fremmede omkring fra Celle til Celle. Han havde vistnok glemt, at jeg sad i Celle Nr. 1. Da han aabnede Døren, var jeg netop naaet til Kaffen efter Middagen, og hele Rummet var fyldt af Tobaksrøg. Næsten forskræmt og med en Undskyldning for Forstyrrelsen trak han sig tilbage, idet jeg hørte ham ude paa Gangen sætte den Besøgende ind i den mærkelige Situation.

En anden Gang kom min Læge paa Besøg i Fængslet. Han erklærede efter at have undersøgt mig, at der ikke var Tegn, som tydede paa, at jeg led Nød, og det var vistnok meget rigtigt. Men at sidde inde stængt

og at læse og skrive hele Dagen kunde jeg alligevel ikke holde til. Derfor gik jeg hver Eftermiddag en Tur ud i Fængselsgaarden, hvor de øvrige Fanger maatte save og kløve Brænde, og her fik jeg ikke blot Lejlighed til at tage en Haand i med, men ogsaa til at lære mange mærkelige Mennesker at kende. Under mine forskellige Fængselsophold har jeg faaet nogen Forstaaelse for Betydningen af det Problem, som ofte har sysselsat kloge Medmennesker, Spørgsmaalet om den rette Behandling af disse Mænd og Kvinder, der nu engang er havnet paa Livets Skyggeside — paa Debetsiden, vilde Hans Peter Schmidt have sagt — for de flestes Vedkommende for bestandig.

Kalfaktoren, den omtalte Faaretyv, stjæler naturligvis igen, naar han kommer ud.

Arbejdsmanden, som i Fuldskab har slaaet en Kammerat halvt for-dærvet, drukner selvfølgelig Skammen over at have været i Fængsel i en ny Rus med Klammeri og Slagsmaal, naar han bliver løsladt.

Og de mange forhutlede og pjuskede Svende fra Landevejen, som i Vintermaanederne søger Varme og Velvære i Arresten, er straffede tyve og tredive Gange for Tiggeri. De dør ved Alfarvej med Flasken ved Siden eller som Vrag paa en Tvangsarbejdsanstalt.

Ja, saa er der endelig Kvinden med det fintklingende adelige Navn, som nu er hensat i den saakaldte „Mordercelle“ som Landstrygerske. Hun har faaet sin Opdragelse i et gammelt aristokratisk Hjem. Forældrene hørte til øverste Rangklasse. Ved Samtaler røber hun endnu Tegn paa sin Herkomst. Men hun er uhjælpelig forsumpet og vil efter al Sandsynlighed ende sit Liv blandt Samfundets Bærme. Hendes Fortid er maaske en Roman. Hvem veed det?

Hans Peter Schmidt havde sikkert Ret: Det er ikke saa ligetil at granske Livets Debetside.

En Undtagelse i dette brogede Selskab dannede maaske Mongolen af russisk Nationalitet. Han mælede aldrig et Ord; han rørte aldrig en Haand til Arbejde; han viste intet Tegn paa Antipati eller Sympati. Naar han ikke spiste eller sov, sad han paa sin Skammel, iført alt sit Tøj med Overfrakke og Hat, rede til at gaa, naar det blev sagt til ham. Han var blevet fundet ved Havnen, efterladt af et finsk Skib. Man havde hensat ham i Arresten, indtil han kunde hjemsendes.

Faldt Tiden mig stundom lang, maatte jeg hitte paa et eller andet til Adspredelse. Jeg husker saaledes, at jeg sendte Bud efter en af mine Medarbejdere ved Bladet, som tog et Par Billeder fra Fængslet. Det ene

gengiver en Scene, som vi havde arrangeret og skal forestille mig i Færd med at bryde ud ved at sprænge Døren med en vældig Kølle. I sidste Øjeblik slaar Fangevogteren dog en Klo i Nakken paa mig og redder Situationen. Paa et andet ses jeg save Brænde sammen med Fangevogteren.

Befrielsestimen slog. Et Par Dage før Løsladelsen gik min Ven, den senere Amtsassessor Smith i Haderslev, i høj Hat omkring til de Hjem, hvor vi plejede at holde til, for at indbyde til en festlig Sammenkomst den Aften, jeg kom ud.

Saaledes sluttede denne lille Episode af en sønderjydsk Journalists Oplevelser for et halvt Aarhundrede siden. Vi fik en hyggelig Aften paa gammel-aabenraask Vis ud af det.

Hermed ender ogsaa for mit Vedkommende Forbindelsen med disse Kapitler om dansk Frafald og Baghold og Følgerne deraf i nordslesvigsk Politik. Et Par korte Beretninger om Udløberne turde dog være af almindelig Interesse. Endnu i godt et Aars Tid fortsatte Fru von Wildenradt-Krabbe Udgivelsen af „Det gamle Dannevirke“. Engang i Forsommeren 1903 modtog jeg atter gennem en Mellemand et Tilbud om at købe Bladet. Jeg kunde roligt lade det uænsat. For de tyske Myndigheder, som ved Hjælp af Statens Penge havde søgt at opretholde Foretagendet, blev hun en dyr Dame, men da dette Eksperiment nu tydeligt nok var totalt mislykket, forlod Fruen pludselig endnu samme Sommer Haderslev.

Om denne Eventyrerskes senere Skæbne har Franz von Jessen meddelt nogle Oplysninger i sine Erindringer. Da han i 1907 som Medlem af Bestyrelsen for de europæiske Presseforeningers Union deltog i en Kongres i Bordeaux, opdagede han blandt de Tilstedeværende den tidligere Fru von Wildenradt-Krabbe. En Undersøgelse af hendes Forhold viste, at hun nu var gift med en hollandsk Journalist Dr. Hankes Drielmar og mødt som Medlem af den hollandske Delegation. Baade danske, norske og svenske Repræsentanter nægtede at overvære Mødet, saalænge denne Dame var til Stede. Det vakte megen Opstandelse, da Kongressens Ledelse blev gjort bekendt med hendes Fortid, hvorefter hun fik Tilhold om at forlade Mødet og Byen. Da hun syv Aar senere, altsaa i 1914, og efter at Krigen var begyndt, atter indfandt sig paa Kongressen, der ogsaa den Gang afholdtes i Bordeaux, gjorde Franz von Jessen den tilstedeværende Politikommissær opmærksom paa hendes Nær-værelse. Denne krævede udleveret hendes Legitimation og rev den i

Stumper og Stykker. To civile Opdagere fik Anmodning om at følge Damen til Hotellet, at være hende behjælpelig med at pakke Tøjet og at køre hende til Jernbanestationen. Hun blev udvist af Frankrig. Siden da nævntes hendes Navn, saa vidt vides, ikke mere i Offentligheden, før det i 1929 meddeltes, at hun var afgaaet ved Døden i Holland.

I Kongeriget blussede Krabbe-Affæren op paa ny, da Pastor Jacobsen fra Skærbæk i 1904 for Retten i Flensborg havde røbet de førnævnte Kendsgerninger om den Støtte, der ved hans Medvirken havde været tiltænkt Fru von Wildenradt-Krabbe og hendes Blad fra tysk Side. Direktør Niels Hjort, den tidligere omtalte Skolemand, udgav i 1905 en Pjece, i hvilken de Angreb, der i Aarenes Løb havde været rettet mod Herredsfoged Krabbe, var samlede. Han fastslog deri, at Herredsfogden gik ud af den paagældende Sag som en slagen Mand. Til Trods for det stærke Røre, der nu atter opstod, blev denne Mand Medlem af det første Ministerium Zahle, der sad i næppe ti Maaneder, fra Oktober 1909 til Juli 1910. Franz von Jessen meddeler i denne Forbindelse en Tildragelse, som den Gang vakte nogen Overraskelse, maaske rettere Munterhed: Det nævnte Ministerium havde straks ved sin Tiltræden frasagt sig Rang, afskaffet Ministeruniformer og nægtet at være medvirkende ved Ordenstildelinger. Da Kong Frederik den Ottende tog Afsked med dette Ministerium, standsede han ved Krabbe og sagde elskværdigt: „Det har været mig en Glæde at kunne opfylde Deres Ønske om at blive udnævnt til Kammerherre.“

Saaledes slutter Beretningen om Krabbe-Affæren, som dermed er gaaet over i Historien.

Havde vi Tid til at vente?

I Rigsdagsmand Hans Andersen Krügers politiske Testamente, skrevet i 1880, Aaret før han døde, og offentliggjort af Rigsarkivar Axel Linvald, hed det: „Vi for vort Vedkommende kan se Fremtiden i Møde uden Frygt og Ængstelse, ja, vi venter endog af en rystende Katastrofe vor Frelse, om den ikke, som vi dog har Haab til, kunde tilføres os ad fredelig Vej, som der efter min Mening er levende Udsigt til, naar Magt-herredømmet har udspillet sin Rolle.“

Dette var vistnok den almindelige Mening om Stillingen i Datiden, og disse Ord indeholdt jo ogsaa en Spaadom, som engang skulde gaa i Opfyldelse. Men paa det Tidspunkt, da de blev skrevet, maatte man spørge: Har vi Tid til at vente? Naar man saa, hvorledes Udviklingen havde formet sig i Europa i de senere Aar, i Særdeleshed i Tyskland, skulde Sønderjyderne i hvert Fald nu, da Erobrerne havde slettet det i Pragfredens § 5 givne Løfte, regne med en langvarig Nationalitets-kamp. I en Pjece, som i 1892, altsaa godt ti Aar efter Krügers Død, udsendtes af den trediveaarige H. P. Hanssen-Nørremølle, der den Gang levede i Sønderborg som Sekretær for „Den nordslesvigske Vælgerfor-ening“ og allerede betragtedes som den kommende Mand i sønderjydsk Politik, søgtes dette Spørgsmaal besvaret efter en grundig Undersøgelse. Han henviste til, at selv om Preusserne vilde bruge alle lovlige Tvangs-midler for at fortyske Nordslesvig, og Befolkningen ikke mere evnede at sætte sig til Modværge, vilde der hengaa flere Slægtled, før større Re-sultater kunde opnaas. Han nævnte Eksemplet fra vor Sydgrænse, Tre-kanten Flensborg, Fjorde, Tønder, hvor der fra gammel Tid havde boet en dansktalende Befolkning, der paa Grund af tidligere Tidens For-sømmelse for Størstedelen var blevet tysksindet. Disse Mennesker le-vede den Gang, da dette blev skrevet, saa godt som fuldstændig isole-

rede fra det danske Sprog. De læste ingen danske Bøger og faa Aviser. De brugte ikke det danske Skriftsprog og var ikke paavirkede af det danske Aandsliv. De havde tysk Kirke- og Skolesprog, stod under tyske Ernædsmænds Indflydelse og levede i dagligt Samkvem med plattyske Naboer. Til Trods derfor bredte det tyske Sprog sig kun langsomt mod Nord, og det danske Folkemaal vilde længe staa som et Bolværk mod det tyske Sprog.

Der er forløbet henvend to Menneskealdre, siden H. P. Hanssen gjorde denne Iagttagelse, og vi, som nu stadig har nøje Kendskab til disse Egne, maa give ham Ret i hans Forudsigelser. Han skriver endvidere, at en Fortyskning af Nordslesvig maatte have national Sløvhed og tysk Sindelag til Forudsætning. En saadan Fare vilde vi imidlertid være i Stand til at forhindre. Forfatteren henviser til den stærke folkelige Vækkelse, som er opstaaet i Landsdelen siden 1864 og giver sig Udslag i et planlagt Arbejde for Nationalitetens Bevarelse. Dertil kommer, at de tyske Tvangsforholdsregler viser sig lige saa magtesløse i enkelte Tilfælde som overfor Systemet i sin Helhed. De hidser, ægger og udvikler skjulte Evner.

Saaledes saa man allerede den Gang paa Forholdene med Fremtiden for Øje. H. P. Hanssens udførlige Redegørelse kan læses med Interesse den Dag i Dag. Den slutter med følgende Sætninger:

„Nordslesvig vil selv i det for os værste Tilfælde ikke kunne blive tysktalende i det tyvende Aarhundrede. Den Slægt, der var i Sønderjylland, da Preusserne annekterede Landet, fastholder stadig sit danske Sindelag og forplanter det til den opvoksende Slægt. Vi har Tid til at vente og kan derfor frejdigt se Fremtiden i Møde, overbeviste om, at det atter vil dages for Sønderjyderne, inden deres Modstand er udtømt. Men Ventetiden maa forkortes ved et frugtbringende Arbejde paa alle Omraader.“

Nogle faa Aar efter at dette var skrevet, fulgte Køllerpolitikken med alle dens Forfølgelser, sat i Scene af en fremmed preussisk Øvrighedsperson, en Pommerink, der stod helt blottet overfor al Forstaaelse af Nationalitetskamp, og som brutalt tiljuble af „Den tyske Forening“'s brogede Skare forkyndte, at han vilde skabe Ro i Nordslesvig. Imens var der imidlertid sket en stærk Samling af alle danske Kræfter med det Formaal at hævde og fremme vor Folkesag, dens Betydning gav sig tydeligt til Kende, da man atter ti Aar senere, i 1902, efter Tilskyndelse fra H. P. Hanssen, der nu havde udviklet sig til Folkefører og beklædte Stillingen som Landdagsmand, den 27. og 28. Juli afholdt det første

danske Aarsmøde paa „Folkehjem“ i Aabenraa. Der var gaaet et Aar, siden Ernst Matthias von Køller forlod Slesvig uden at have opnaaet andet end at skabe Uro og gøre sit Navn kendt og forhadet i vide Kredse i Forbindelse med en Politik, der kun havde styrket og fæstnet Danskheden. Hans Afskedsord, der vel nok hvilede paa dyrekøbt Erfaring, lød saaledes: „Forholdene er vanskelige og vedbliver at være vanskelige.“ Efterfølgeren, Friherre von Wilmowski, ligeledes en fremmed Skikkelse, kom lige fra Kejserens Civilkabinet, hvis Chef han havde været, og bebudede, at den faste Haands Politik vilde blive fortsat, som Hans Majestæt havde paalagt ham det. Nu begyndte det opsigtsvækkende „Optantmageri“, der berøvede omkring ved 1200 danske Nordslesvigere deres Statsborgerret og blandt andet gav sig Udslag i Forsøg paa at udvise kendte danske Foregangsmænd, Handlinger, som kun kunde forklares som Magthavernes Desperation over, at Danskhedens Stilling var urokket.

I Efteraaret 1901 døde Gustav Johannsen, som i mange Aar havde været dansk Samlingsmærke. Han blev fulgt til Graven som en Høvding. I hans Sted opstilledes Redaktør Jessen som Rigsdagskandidat, og Valget skulde finde Sted den 8. Marts 1902. I det danske Opraab, som blev udsendt i denne Anledning, hed det: „For første Gang i det nye Aarhundrede skal vi aflægge Vidnesbyrd om, at vi holder fast ved vor gamle Fane. I Hundredvis er vore Slægtninge, Venner, Naboer og Tjenestefolk blevet bortjaget fra Hus og Hjem. Preussiske Myndigheder har paaført os økonomisk Krig. Vor Forsamlingsret er blevet indskrænket ved hidtil ukendte Forbud, vore Foreninger forfulgte med en Ihærdighed, der søger sin Lige. Og under alt dette skrider Kirkens og Skolens Fortyskning bestandig frem til Skade for Befolkningens aandelige og sædelige Liv til Trods for alle dens Indsigelser. Man er end ikke vejet tilbage for uhørte Angreb paa Forældreretten“.

Paa denne tidshistoriske Baggrund gik man til Valg den 8. Marts. Redaktør Jessen deltog selv i 20 af de 22 danske Valgmøder. For mange af vore Mænd og Kvinder, som ved disse Sammenkomster flokkedes omkring ham, var det ikke blot en Oplevelse, men nærmest en Fest at være med. De viste ved deres Nærværelse, hvor lidet Tvangsregimentet havde virket. De mødte med en Frejdighed, der var større end nogen Sinde og følte sig som frigjorte, som Folk, der ikke mere kunde rammes af noget Magtbud. Ogsaa for mig, der et Par Uger forinden var blevet løsladt fra preussisk Fængsel og nu som Referent fulgte Taleren fra Sted til Sted

og saa de talrige Udslag af usvigelig Danskhed og lagde Mærke til de mange Unge, som mødte op, staaer denne Tid i Erindringen som en Række Festsdage. Saa omskiftelig og fornøjelig kunde en sønderjydske Journalists Tilværelse føje sig den Gang.

Vi havde endnu for faa Forsamlingshuse, og ofte maatte Kromændene, som var under tysk Pres, nægte de danske Vælgere Lokale til deres Møder. Det var saaledes umuligt at afholde dansk Valgmøde i Vojens, Toftlund, Rødding, Skærbæk, Sønderborg, Augustenborg, Nordborg og Kristiansfelt. Men naar en Dør blev lukket haardt i for os, sprang en anden op. Der var andre Landsbyer, hvor Værterne tog mere Hensyn til deres Landsmænd end til de preussiske Myndigheder.

Naar man mindes alle de tyske Plager, der var gaaet forud for Valget for at skræmme Vælgerne, og man navnlig husker den Omstændighed, at flere Hundrede Vælgere ved „Optantmageriet“ var blevet frataget Stemmeret, maatte det danske Valgresultat kaldes tilfredsstillende. Der blev afgivet 10.034 Stemmer paa Redaktør Jessen og 4514 Stemmer paa den tyske Kandidat, Pastor Jacobsen fra Skærbæk. Det danske Tal var i hvert Fald et nyt og tydeligt Vidnesbyrd om, at den sønderjydske Befolkning havde lært at vente og forstaaet at hævde sin Odelsret, og dette bekræftedes yderligere ved talrige Kendsgerninger, som fremdroges, da et Par Hundrede Tillidsmænd fra alle Egne af Nord-slesvig, de gamle prøvede Skikkelser, hen paa Sommeren samledes til det allerede omtalte Aarsmøde, hvor man ikke blot drøftede den politiske Stilling, men hvor der ogsaa gaves gode Oplysninger om dansk Samling i de tre store nationale Foreninger, som i det hele og store havde bevaret deres Medlemstal.

De af vore Modstandere anvendte Metoder for at germanisere Landsdelen var ingen Steder saa talrige og indgribende som i min Fødeby Skærbæk, hvor den flere Gange i mine Erindringer nævnte Sognepræst Jacobsen havde udfoldet en Virksomhed, som var Genstand for Opmærksomhed fra mange Sider. Der havde været Tale om, at Kejseren paa Grund af hans Fortjenester for Tyskheden vilde udnævne ham til Slesvigs Biskop, og noget var der om det. Med Regeringens Billigelse havde man opstillet ham som tysk Rigsdagskandidat ved det foran omtalte Valg. Dette maatte anses for en Tilkendegivelse af, at man paa ledende Steder saa op til ham som den bedste Mand i Fortrykningskampen, en Mand, som de mente nød en saa ubetinget Tillid i tyske Kredse,

at han vilde være i Stand til at samle flere Stemmer end nogen anden indenfor Partiet.

Man henviste til Igangsættelsen af alle hans Foretagender i Skærbæk og Omegn. Med Glæde og Beundring saa man paa høje Steder hen til de Resultater, som han tilsyneladende havde opnaaet. Fortyskningspressens Spalter, det gjaldt navnlig om „Tondernsche Zeitung“, var fulde af Berømmelse. I altsynlige Kredse Tyskland over gik der Ry af denne Præsts mageløse Indsats overfor Danskheden, og man stillede gerne fra denne Side betydelige Pengemidler til hans Raadighed. Da det saaledes ikke drejede sig om et tilfældigt Fortyskningsforsøg, men om et af tyske Myndigheder, af Landets Presse og Patrioter støttet Fremstød, et Eksempel til Efterlevelse andre Steder, skal jeg i det følgende Kapitel paa Grundlag af mit indgaaende Kendskab til Egnen og de optrædende Personer gøre Rede for denne i sine Virkninger saa betydningsfulde Kamp, som jeg saa godt som muligt fulgte fra Dag til Dag. Dens til Tider næsten dramatiske Forløb er af historisk Værdi til Belysning af tyske Maal og Midler paa det Tidspunkt, da Køllerpolitikken skulde vise sine Frugter og vi vore Evner til at staa imod og holde ud.

I Kampens Brændpunkt

Ingen havde i min Barndom i Firserne i forrige Aarhundrede drømt om, at en Landsby som Skærbæk skulde blive Skueplads for et stort Opgør mellem Dansk og Tysk. Jeg har i et Par foregaaende Kapitler af mine Erindringer kort omtalt Aarsagen til, at der pludselig ved fremmed Indsats skete en Forandring af de overleverede Tilstande og nævnt Manden, Sognepræsten Christian Johannes Jacobsen, som blev Ophavsmand dertil, og hvis Navn er knyttet til de Omvæltninger i Landskabet, som den Gang satte Sindene i stærk Bevægelse. Dette skete i Hovedsagen ved Mennesker og Midler, som kom udefra, medens den danske Befolkning ikke lod sig friste af de Fremmedes Forsøg paa at omdanne denne Landsby og en Del af Egnen til et tysk Centrum. I de gamle Slægtsgaarde raadede økonomisk set Velstand. Det var ved Aarhundredets Begyndelse opad gaende Tider, og det mærkedes ogsaa hos de Næringsdrivende og i Smaakaarsfolkenes Hjem. Der opstod et skarpt Skel mellem det gamle danske Levesæt, som jeg før har henvist til, og det fremmede, som kom syd fra. Udviklingen førte til en spændende Kamp om, hvem af Parterne der skulde sejre. Da jeg ved min journalistiske Virksomhed i mange Aar fulgte denne Brydning og ofte ydede mine Venner derude paa Vesteregnen en Haandsrækning, skal jeg nu skildre de Mænd, der stod forrest i denne Kamp og de Midler, som paa begge Sider anvendtes for at bane Vej for Fremtiden.

Hen over den vide og tomme Marskslette drog hvert Efteraar i Mørkningen store Flokke af Vildgæs ud mod Stranden og videre frem mod Vadehavet. Deres ensformige Skrig var kendt af hver Dreng langs Kysten. Fra Tid til anden hørtes der Bøsseskud derude fra Mørket og fra den store Stilhed, som ellers kun blev brudt af Havets Rullen, der lød ind til os fra Vestkysten af Rømø. Det var Strandjægerne, som var paa

Færde, vidste vi, maaske mere for Eventyrets end for Vindings Skyld. I denne Forbindelse mindes jeg første Gang at have set Hans Jepsen Jepsen, den yngste af Anders Hjulers forvovne Dreng. For dem var den øde Marsk paa den Tid af Aaret et Jægerparadis. De havde nogen Eventyrlyst og Udlængsel i Blodet. De ældste blev preussiske Soldater og drog derefter til Amerika, men glemte aldrig deres Hjemstavn. Den yngste af dem, Hans Jepsen Jepsen, slap fri for Soldatertjeneste, blev i Hjemmet og lærte Faderens Haandværk som Hjuler og Pumpemager. Det vilde have gavnet hans Udvikling og dygtiggjort ham yderligere til den fremtidige Indsats, hvis hans gode Anlæg var blevet udvidede ved, at han var kommen ud i Verden og havde lært andre og større Forhold at kende. Nu levede han alle sine Dage indenfor denne Vesteregns snævre Horisont, men blev til Gengæld en usvigelig Forkæmper for sin Bostavn. Han var født i 1868 og nød aldrig anden Undervisning end den, som han fik i Skærbæk tyske Folkeskole, og det maatte altsaa beklages.

Jeg, der var meget yngre, husker ham fra Drengesaarene som en kernestærk Knøs, der gjorde sig bemærket ved sin Tale og Lyst til Handling. Udgaet fra en evnerig Slægt og et godt Hjem var han i alle Maader en respektabel Person. Der var i hans første Ungdom ikke noget, som æggede hans Trang til Udfoldelse. Jagten var ikke tilstrækkelig i denne Henseende, og Haandværket tilfredsstillede ham ikke helt. Men da saa noget senere den nationale Kamp blussede op og gav sig stadig stærkere Udslag, blev der god Brug for en Skikkelse som Hans Jepsen Jepsen. Denne jævne Almuesmand satte gennem en Snes Aar alle sine Kræfter ind paa at fjerne den fremmede Islæt og bevare en naturlig Udvikling i god Overensstemmelse med Egnens Fortid. Under Indtryk af den Uret, der raadede, følte han sin stærke Retssans krænket og Kræfterne vokse til Indsigelse. Uden anden Kaldelse og Tilskyndelse greb han ind i Opføret med den nationale Modstander. Hans Sind fyldtes af Kamplyst, og han blev en ivrig og uegennyttig Stridsmand, om hvis Bedrifter der siden gik mange Frasagn. Da jeg i Aarenes Løb næsten stod i daglig Forbindelse med ham, og da jeg saaledes ved hans Hjælp til Stadighed holdtes underrettet om Tyskernes mærkelige Færd i Skærbæk og Omegn, har jeg ikke kunnet undlade at indlede dette Kapitel om dansk Modstand i en bevæget Tid med en Omtale af Hans Jepsen Jepsen og hans Betydning, indtil andre, der var udrustet med rigere Evner, aflastede ham og fortsatte et opbyggende Arbejde til Danskhedens Fremme.

Hans Livsgerning og Maal — kan man godt sige — var rettet mod alle Fortyskningspræstens Foretagender, som havde til Hensigt at give Samtiden et indgribende Eksempel paa Tyskhedens hvervende Kraft og Ekspansionsevne overfor en gammel dansk Bondebefolkning. Medens den første Menneskealder under preussisk Styre i national-politisk Henseende var præget af Statens Forsøg paa gennem tysk Forvaltning, tysk Skolesprog og Militærvæsen at opsuge den nordslesvigske Danskhed, skete der i Begyndelsen af det nye Aarhundrede to Hovedangreb fra Regeringens Side mod den hjemmehørende Befolkning, nemlig ved Køllerpolitikken og tilsidst ved Jordkampen. Dertil kom adskillige af Myndighederne støttet Foretagsomhed paa økonomisk og kulturelt Omraade. Sognepræsten i Skærbæk var, som det tidligere har været fremhævet, den ypperste Talsmand for en saadan Fortyskning.

I Aaret 1884 var denne Mand blevet kaldet til Embedet i Skærbæk. Han var født i 1854 i Haderslev, hvor Faderen den Gang var Latinskolelærer, men kort efter flyttede til København, hvor han blev Præst ved Frederiks tyske Kirke paa Kristianshavn. Drengen tilbragte saaledes sine første Aar i denne By, men uden at paavirkes deraf. Han talte dog i sin Præstevirksomhed et ulasteligt Dansk. Hjemmet var ellers tysk. I 1864 blev Faderen Præst i Starup, og herfra gik Drengen i Haderslev Latinskole. Han skal have været en munter Student. Som Præst røbede han ogsaa snart selskabelige Anlæg, som stundom udartede til Udskejelser.

Naar nogen i de følgende Aar nævnede Pastor Jacobsen i Skærbæk, var det næsten aldrig Sognepræsten som saadan, der var Tale om, men den politiske Agitator, hvis Navn hurtigt blev kendt videnom. Som Støttepunkt for tysk Kolonisation stiftede han i 1890 en Kreditbank i Skærbæk. Ved dens Hjælp skulde ikke blot Byens danske Sparekasse bekæmpes og dens Indflydelse hemmes; men det var desuden Meningen med det tyske Pengeinstitut at etablere en storstilet Nybyggervirksomhed, der ikke blot tog Sigte paa Skærbæk Sogn, men paa hele det danske Vestslesvig. Et stigende Antal tvivlsomme Eksistenser hidlokkedes ved en udbredt Reklame hele Tyskland over. Deres Bosættelse finansieredes ved Præstens Bank. Han byggede Smaahuse, der blev overladte til Folk, som gerne gik Præstens Ærinde, medens de ellers ikke var meget værd. Det gjaldt om at skabe en Skare af Afhængige, som vilde hejse Flag og stemme tysk ved Valgene. Kunde Folk i disse Aar ikke laane Penge andet Steds, gik de til Præstens Bank. Betingelsen var blot, at de i Fremtiden vilde bekende sig til Tyskheden eller i det mindste svigte Dansk-

heden, som det til Eksempel var Tilfældet med Nørrejyden Jakob Vorbasse, der til Gengæld af Præsten fik foræret et Pibehoved med et Billede af Bismarck. Der krævedes i Reglen ikke nogen betryggende Sikkerhed. Banken lededes fra første Færd med stor Letsindighed, navnlig ogsaa fordi den maatte yde Støtte til alle de usikre Foretagender, som Præsten efterhaanden satte i Gang. Saaledes indrettede han en Kunstvæveskole i Byen, hvis Opgave skulde være at samle og uddanne Kvinder fra hele Egnen. Han opførte et Dampteglværk i Frifelt i Nabosognet. Det skulde stryge Sten til hans mange Nybygninger. Et Stykke af Stranden paa Rømø fik han omskabt til et moderne Badested med et vældigt Logi-hus, en Restaurationsbygning i Kæmpestil og talrige Blokhuse, som købtes i Norge. I denne Forbindelse dannede han et Rederi, som omfattede et Par smaa Dampskibe, der skulde skabe Forbindelse med Badet, og tværs over Øen blev lagt et Skinnespor til Befordring af Badegæsterne. Disse kom til at begynde med i Massevis fra sydlige Egne, hvor det var blevet dem indpodet, at de ved deres Ophold paa „Lakolk“, som Badet kaldtes, gavnede Tyskheden. Store Pengesummer blev bundet i disse Foretagender. Undertiden gik det ret lystigt til derude ved Stranden. Et tysk Blad bragte følgende Skildring fra en Midsommerfest:

„Under Pastor Jacobsens Anførsel drog Krigerforeningen ned til Stranden, hvor der brændte et mægtigt Baal, hvis Gnister knitrende slog til Vejrs fra Tjæretønderne. Et ejendommeligt Trylleri greb Sjælen: Havets Brusen, Midsommerbaalets blussende Luer, som højt flammende slog op imod den mørke skydækkede Himmel, og i Baalets Skær Pastor Jacobsen, som holdt en pragtfuld, af oprindelig Eddakraft og stolt Germanisme fyldt Prædiken til Havet. Dertil Tonerne af patriotiske Melodier. Sandelig, det var en smuk og stemningsrig Fest, fuld af gribende Virkning! Senere holdtes der kraftige Taler i „Kaiserhalle“. Pastor Jacobsens oratoriske Mesterskab var af tændende Virkning. Bankdirektør Lassen talte i tændende Ord maalbevidst og energisk om Situationen og Tyskhedens Kulturopgaver i Nordslesvig. Og Glassene klang.“

Dette er et betegnende Situationsbillede fra Pastor Jacobsens Velmagtsdage. Paa Heden øst for Skærbæk lod Præsten anlægge Karpedamme. Det var hans Hensigt her i Tilknytning til en paatænkt Tørfabrikation i stor Stil at lade opstaa en tysk By med Kirke og Skole. Udførelsen af Projektet var foreløbig anslaaet til en Sum af 1 Million og 100.000 Mark, et efter Datidens Maalestok meget stort Beløb. Igangsættelsen af denne mangesidige Virksomhed skabte naturligvis Bevægelse

Vestergade i Aabenraa ved Aarhundredskiftet

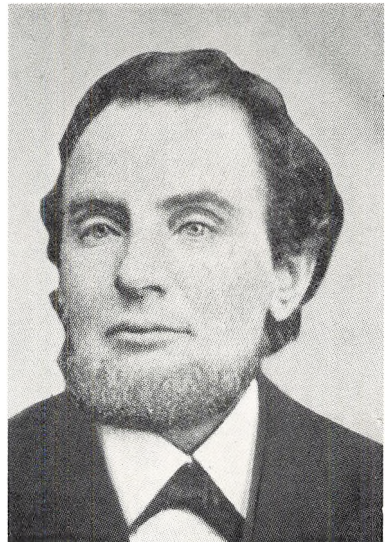
Foran Raadhuset i Aabenraa omkring 1900

Folketøjshjem i Aabenraa for Ombygningen

Fabrikant M. Andresen

Patrioten Chr. Haugaard

overalt i Landsdelen. Eventyrere valfartede til Pastor Jacobsens Foretagender. Indvandringen sydfra voksede stadig, og der var virkelig Tale om nogen overfladisk Tyskhed, som bredte sig fra Aar til Aar. Paa Tyskernes Festdage kunde man tælle et halvt Hundrede Flag i Hovedgaderne. Blandt dem, der hejsede den sort-hvid-røde Fane, fandtes saamænd ogsaa nogle Jyllandstyskere, som af Hensyn til Fortjeneste gik i Præstens Brød. Men det var vistnok ogsaa, naar alt kom til alt, hans hele Gevinst. Ved Valgene kunde man desuden som udførligt skildret i 1. Bind af mine Erindringer, ved dette Maskepi af fremmede Elementer opnaa Resultater, der i Virkeligheden gav et fejlagtigt Billede af tysk Fremgang; men, som vi har set, skabte det den foretagsomme Præst Anseelse og Velyndere paa de højeste Steder, hvorfra en Guldstrøm støttede hans Værk. I disse Forhold har vi ogsaa Forklaringen paa, at Mynighederne ønskede hans Medvirken ved det paatænkte Køb af „Dannevirke“.

Den danske Befolkning saa imidlertid trods alle tyske Foreteelser gennem Aarene med stor Sindsro paa denne Udvikling. Folk, som havde Forstand paa Tingene og Indseende i hele Fremgangsmaaden, kunde ikke tro andet, end at det hele en skønne Dag vilde falde sammen som et Korthus. Men den preussiske Regering i Slesvig og alle de Kredse i det store Rige, som stod Faddere til den af Skærbækpræsten skabte Udfaldspost mod Danskheden, syntes at være slaaede med Blindhed. Blandt dem, der vilde væрге Danskheden overfor den truende Fortyskning ved Modtræk, var en Flok Unge, og i deres forreste Række stod Hans Jepsen Jepsen, der nu havde naaet en moden Alder. Med Iver og Ildhu kastede han sig ind i Kampen og gik fuldstændig op i det nationale Forsvar. I lange Tider kunde han Dag efter Dag være optaget af Drøftelser og Planlæggelser til Imødegaaelse af det tyske Angreb. Om Aftenen satte han sig hen og skrev til mig lange Beretninger om Stillingen. Jeg har i Aarenes Løb modtaget Tusinder af Breve fra ham, og naar jeg nu gennemblader de gamle Aargange af „Hejmdal“ med Omtale af skærbækske Tilstande, ser jeg denne brave Mand og hans Færd lyslevende for mig. Det er et interessant Kildestof til denne mærkelige Periode i Byens Historie. Han havde et godt Hoved og en retskaffen Karakter. Efterhaanden opnaaede han Evner til med Held at imødegaa de ofte ondsindede Anslag og Udfald fra tysk Side.

For at hemme den Virksomhed, der udfoldedes af Pastor Jacobsens Pengeinstitut, formaaede han „Folkebanken“ i Aabenraa til at aabne et

Kontor i Skærbæk. Da det lykkedes Præsten at faa den hæderlige Postmester Godske Hansen afskediget, fordi han var dansksindet, blev denne Mand ansat som Leder af nævnte Filial. For at skabe et haardt tiltrængt Samlingssted for danske Mennesker købte og omdannede man en Bygning, som oprindeligt ejedes af Goodtemplarne, til Forsamlingshus, det nuværende „Landbohjem“. Det fik i Tidens Løb en meget stor Betydning for den vaagnende Danskhed og det nye Slægtleds Udvikling. Jepsen var Sjælen i disse og andre Planers Virkeliggørelse. Han blev paa dette Tidspunkt Formand og Fører for de unge Danskes Rejsning til bevidst Modstand. Samtidig begyndte han en Smaakrig mod Udøverne af den Uret og alt det Frø af Ugræs, som var føjet over Hegnet, for at bruge Digterens Ord om de Fremmedes Færd og Skikke, der begyndte at brede sig og virke moralsk nedbrydende. Var der en Gaard, som stod i Fare for at gaa tabt, tog Jepsen straks Affære. Han fik samlet Kapital, saa den kunde reddes, og fundet en ung dansk Mand, som var egnet til at overtage den. Han satte meget ind paa at faa skabt et dansk Mødeliv, og det var hans Fortjeneste, at der jævnlig blev afholdt større politiske Forsamlinger. Paa sin Gang gennem Byen „tilsaa han daglig Danskheden“, som han skrev til mig i et af sine Breve, og han drog rørende Omsorg for, at intet blev forsømt i denne Henseende. Han kunde tage sagligt paa et nationalt Emne og gik ikke af Vejen for en Diskussion med Mennesker, der havde et andet Sindelag end han.

Hans Jepsen Jepsens Kendemærke var ellers Stejlhed, Styrke og Uselviskhed. Han havde derhos sin Økonomi i Orden og fik sin Ejendom udvidet til en lille god Bondegaard, men levede Livet som Ungkarl og havde Tid til at tage sig af offentlige Anliggender. Naar han paa sit Haandværks Vegne kom udenbys, greb han ogsaa ind her, saafremt noget skulde rettes. Han forstod at faa skabt Interesse for saadanne Sager og var altid selv paa Pladsen, naar en eller anden Uret skulde hævnes. Naar nogen blev forfulgt, som for Eksempel den i sin Tid meget omtalte Arbejdsmand Mads Egholm, der uden paa nogen Maade at have forset sig blev erklæret for Udlænding og udvist for sit Sindelags Skyld, ydede han Vedkommende al den Støtte, han formaaede. Jepsen fulgte den Udviste til Fængslets Port i Byen Slesvig, da denne fattige Mand vendte tilbage til sit Hjem og blev straffet for det, og Jepsen drog Omsorg for, at Familien ikke kom til at lide Nød. Thi naar Jepsen mente, at der var sket Brud paa Lov og Moral, gik han frygtløst direkte til Myndighederne og paatalte det skete. Han var derfor en jævnlig, om end ikke særlig velset

Gæst hos de skiftende Amtsførstandere i Skærbæk. Kort sagt forstod denne almindelige Haandværker i de allervanskeligste Aar ikke blot at samle den danske Modstand, men tillige paa økonomisk og aandeligt Omraade at virke nyskabende.

Set med tyske Øjne var den utrættelige Hjuler Jepsen en meget besværlig Person, og Myndighederne søgte derfor ogsaa at faa Ram paa ham; men det var saare vanskeligt; thi han forstod altid at holde sig indenfor Lovens Grænser. Megen Morskab vakte Beretningen om Tyskernes Kamp mod hans nye Ladeport, en Begivenhed, som er saa kostelig, at den baade med Billede og Tekst er gaaet over i den trykte sønderjydske Historie fra Datiden. Jepsen havde ladet en ny Port i sin Ejendom male med hvid Farve, medens Jernværket, for ikke at ruste, blev over-smurt med rød Mønje. Skønt Porten ikke vendte ud mod Alfarvej og saaledes ikke kunde vække Forargelse hos Fjender af disse Farver, betragtede den gale Amtsførstander Hans von Winter von Adlersflügel, som senere skal blive udførligt skildret, dog Ladeporten i denne Skikkelse som en politisk Demonstration og sendte en Haandværker, der var ledsaget af en Politibetjent med Haandjern parat ned til Jepsens Bopæl for at føre Portens Ejermand frem til Afhøring hos Politiet og maa-ske til Fængsling, saafremt han, hvad man ventede eller haabede, vilde gøre Modstand. Byens Tyskere glædede sig formentlig allerede til at se Jepsen blive ført lænket gennem Gaderne. Men den Fornøjelse undte han dem ikke. Han stod roligt smilende og saa paa, at Haandværkeren efter Kommando overtjærede Portens Jernværk og sørgede for, at dette Oprin kom i Avisen, saa Folk i Omegnen kunde faa Lejlighed til at more sig over Politiets Vandgang. Billedet af den overtjærede farlige Port spredtes ved Dagbladene ud over Landsdelen, og den, der morede sig mest over denne Oplevelse, var saamænd Jepsen. Et Par Dage senere læste man desuden i Aviserne, at den samme Jepsen havde været hos Amtsførstanderen og henvist til, at Præstens tyske Bankbygning, som laa lige overfor Politiets Kontor, var malet med hvid Farve paa rød Grund, og derfor forlangte han i Retfærdighedens Navn Huset overtjæret. Det nyttede naturligvis ikke, at Amtsførstanderen forklarede, at naar to gør det samme, er det ikke det samme. Det kaldte Jepsen med sin primitive Opfattelse af Ret og Uret for Kæltringemoral. Han indsendte en Klage, illustreret med et Billede af Porten, til de øverste Myndigheder. De gav ham ikke Ret; men han trøstede sig med at have den almindelige Folkestemning og Latteren paa sin Side, og han var over-

bevist om, at den Dag skulde komme, da der blev holdt Opgør med denne Historie og mange andre.

Der var ingen, som saa dette bedre end Peter Timmermann. Naar Tildragelserne fra den Tid skal optegnes, maa hans Navn ikke glemmes. Han var ikke saa paagaende som Jepsen, yndede maaske heller ikke de mange Udslag af Guerilla, som denne førte mod Tyskerne. Han var den stoute, støtte og indflydelsesrige Storbonde, ukuelig og ubøjelig i alle Livets Forhold. Hans Slægt havde i Aarhundreder boet i dette Sogn. Hans Far, der hed Hans Timmermann, styrede i mange Aar, først i den danske Tid, senere under tysk Styre, næsten enevældigt denne By som Sognefoged under Danmark og Kommuneforstander under Preussen. Peter Timmermann sad inde med en af Egnens største Gaarde. Han hørte til de rigeste Mænd paa Vestkysten. Som Bestyrer af Egnens Sparerkasse var han nøje kendt med Befolkningens økonomiske Forhold. Hans Indflydelse baade med Hensyn til Ordningen af Pengeforhold og som Raadgiver i nationale Spørgsmaal naaede langt ud over Sognets Grænser. Han ejede de bedste Græsgange i Marsken og de fedeste Stude paa Stalden. Ved sin myndige og mandige Optræden forstod han alle Vegne at gøre sig gældende. Han var Kirkeældste, som det den Gang hed, i henved tredive Aar, og Medlem af Skærbæk Kommuneraad fra dets Oprettelse. En af dem, der i de senere Aar stod ham nær, Lægen, Dr. med. Hans Lausten-Thomsen, har sagt om Peter Timmermann, at han ved sin frejdige Danskhed og sin Overbevisningstroskab, der kunde blive til Stejlhed, blev en Mand med stor Betydning som Medlem af Provstisynoden og Kredsagen. For hans klare Forstand var der ingen Tvivl om, at Valgtal som Udtryk for Danskhed var mindre værd end dansk Tanke-sæt og Følelsen af, at i det nationale Spørgsmaal var det aandelige Tilhørsforhold det bærende. Bagved ham stod hele den velstillede Gaardmandsstand.

Det var en Selvfølge, at Pastor Jacobsen snart maatte komme i det stærkeste Modsætningsforhold til Peter Timmermann, der saa paa Præstens Færd som en Vanhelligelse af den gamle Sognekirke. Der opstod en aarelang Kamp mellem de to Mænd om Indflydelse i Kirke og Sogn. To fremtrædende hjemmetyske Slesvigere, til hvem han stod i et personligt godt Forhold, Landdagsmand, Gehejmerraad Jürgensen fra Husum og Generalsuperintendent Kaftan, var enige med den danske Hædersmand i Bedømmelsen af Jacobsen og ydede ham Støtte i visse Rege-ringskredse. Peter Timmermann var en langt betydeligere Mand end

Hans Jepsen Jepsen. Han misbilligede, som nævnt, nærmest sidstnævntes noget hensynsløse Optræden. Peter Timmermann repræsenterede det ældre Slægtled, medens Jepsen havde Ledelsen af den impulsive Ungdom. De var dog fuldstændig enige i Kampen mod de opløsende Kræfter. Og de sejrede omsider. Men det blev en haard og spændende Dyst, og herom skal berettes i det følgende:

Ved Rigsdagsvalget i 1902 havde Pastor Jacobsen naaet Berømmelsens Tinde. Naar man fra tysk Side fremhævede den Udvikling, der var Resultatet af hans Virksomhed, kunde det, som antydet, ved en overfladisk Betragtning ikke nægtes, at der paa en vis Maade var Syn for Sagn. Tyskheden gjorde sig stadig stærkere gældende i flere Henseender. Ved Bankens Hjælp byggedes et tysk saakaldt Centralhotel i Skærbæk. Ved Siden af dette benyttede man ogsaa Jernbanehotellet til Samlingslokale for støjende tyske Møder, og selv den gamle Mølby Kro toges i Brug til dette Formaal. Den fik Navneforandring og døbtes nu „Zur deutschen Eiche“. Men undersøgte man Sagen nøjere, maatte man fastslaa, at den hjemmehørende Befolkning ingenlunde var slaaet af Marcken. Der opstod ved flersidig Indsats en levende Danskhed, som nu tvunget af Modparten ogsaa viste Evne til at gøre sig bemærket. Der har vistnok ingen Sinde raadet et rigere dansk Aandsliv paa Stedet end netop under disse Forhold. Paa Afstand, men i nær Føling med Tildragelserne i Skærbæk, stod den unge Landraad Becherer i Haderslev. Han var udgaaet fra Hr. von Køllers Kontor i Slesvig og bar Ansvar for adskillige af de mærkelige Foreteelser, som vakte baade offentlig Opmærksomhed og Forargelse. Han var en hensynsløs Person, der med Forkærlighed anvendte den faste Haands stærke Kampmidler; men han saa dog maaske paa et tidligt Tidspunkt, at Pastor Jacobsens Foretagsomhed kunde lide Skibbrud. For at afstive Tyskheden i Tide greb han derfor til Midler, som han troede var egnede til at bryde den danske Modstand. For at faa Indflydelse paa Udviklingen og den økonomiske Styrelse i Skærbæk fratog han saa at sige Beboerne den kommunale Valgret og konstituerede i Embedet, efter at have nægtet at godkende nogen indfødt Mand til Stillingen, en vildfremmed Person, der hed Hans von Winter von Adlersflügel, som Amtsforstander. Dermed var i Virkeligheden al offentlig Myndighed lagt i Hænderne paa dette Menneske, som Pastor Jacobsen senere, da Venskabet mellem dem revnede, kaldte for en naturaliseret Russer, der handlede ud fra det Valgsprog, at overfor Landsforrædere — det vil sige den danske Befolkning — var alting tilladt.

Som Landraadens lydige Redskab og med dennes stiltiende Billigelse begyndte han at føre et Rædselsregimente udenfor Lov og Ret, blandt andet ved Forbud, Bøder og Trusler mod Afholdelse af danske Møder og lignende Tilkendegivelser. Han haabede paa denne Maade at virke skræmmende; men saa mødte han overalt den frygtløse Jefsen, der med Held bekæmpede Amtsforstanderens ulovlige Færd ved personlig Indgriben og Henvendelse, ved idelig at klage til Myndighederne og først og fremmest ved i Pressen at give Offentligheden Oplysning om det mærkelige Styre, der raadede i Skærbæk. Man har fortalt om, hvorledes han paa Kommuneraadsmøderne Gang efter Gang satte sig forrest blandt Tilhørerne og flittigt noterede von Winters Tale, der sjældent kunde staa for offentlig Kritik. Jo ivrigere Jefsen blev ved sit Referat, des mere prægedes Amtsforstanderen af Nervøsitet. Thi han vidste jo, at han Dagen efter skulde staa til Regnskab i Dagbladene. Han frygtede ligefrem Jefsen og opgav alle Forsøg paa at komme ham til Livs.

Det vakte nogen Munterhed, da von Winter paa et Kommuneraadsmøde i fuld Alvor krævede og fik bevilget et større Bord til Pressen og 1500 Mark som Løn til en særlig Kontormedhjælper. Han begrundede bl. a. sit Andragende med en Henviisning til det øgede Arbejde, som var opstaaet ved alle de Henvendelser og Klager, som han modtog fra „Jefsen og Konsortium“, hvilket medførte, at han maatte slide i det fra tidlig Morgen til langt ud paa Natten. Han kunde ikke engang faa Tid til en Spadseretur blot een Gang om Ugen.

Større Held fulgte til at begynde med hans Forsøg paa at uskadeliggøre den stærkeste Mand blandt de danske Ledere, Peter Timmermann, og i denne Forbindelse mærkede man tydeligt Landraad Becherer som Ophavsmand. Dermed indledes et Kapitel af Tvangspolitikken Historie, som blev skæbnsvangert for hele den nordslesvigske Fortyskning, idet der afsløredes en Fremgangsmaade, der grænsede til Forbrydelse, og som maatte undergrave hele Systemet.

Den 21. Januar 1902 bragte „Tondernsche Zeitung“ med fremhævet Tryk en fra officiel Side indblæst Artikel, der lød saaledes: „Efter hvad man lige meddeler os, hersker der stor Ophidselse i Nabobyen Skærbæk. Ifølge et Forlydende skal den derværende Gaardejer og Direktør for den danske Sparekasse, Hr. Peter Timmermann, en yderst fanatisk Dansker og afgjort den indflydelsesrigeste og intelligenteste Fører ikke blot blandt Danskerne der i Byen, men ogsaa i den videste Omegn, overfor den konstituerede Amtsforstander, Hr. von Winter have erklæret til Protokol,

at han i sin Tid har opereret for Danmark, men senere tilbagekaldt denne Erklæring. Efter Domstolenes nyeste Kendelser er denne senere Tilbagekaldelse af en Erklæring, som een Gang er afgivet, uden Betydning. Hvis Sagen virkelig forholder sig som foran meddelt, vilde Hr. Timmermann altsaa være dansk Undersaat, og der kan saaledes ikke findes noget til Hinder for, at han bliver udvist, saafremt han falder til Besvær ved agitatorisk Optræden og Ophidselse. Den, der kender Forholdene i Skærbæk, kender ogsaa den Magt og Indflydelse, som den fanatiske og indflydelsesrige Fører, Hr. Timmermann, ikke blot har siddet inde med, men hensynsløst udøvet for at skade og trænge Tyskheden tilbage. I ca. 15 Aar har Hr. Pastor Jacobsen, den utrættelige Forkæmper for Tyskheden, ikke blot i Skærbæk, men i hele Nordslesvig, staaet midt i Bevægelsen. Overfor hans utrættelige Virksomhed for stadig yderligere at fremme Tyskheden i det nordlige Slesvig var Hr. Timmermann den største Hindring. Ved den Indflydelse, som han raader over hos sine Landsmænd, og sin Magt som Direktør for en godt doteret Sparekasse kunde han sætte ind overalt for at standse og trænge Tyskheden tilbage i et tysk Land. Hvis det skulde vise sig, at Sagen forholder sig, som den ovenfor er skildret, saa er denne Efterretning af allerstørste Rækkevidde for Tyskheden i Nordslesvig og særlig for Skærbæk; thi med Hr. Timmermann falder alle fanatiske Bestræbelser i Skærbæk og videste Omegn.“

Denne Artikel er for saa vidt et historisk Dokument, eftersom den sammen med de øvrige samtidige Forholdsregler, der var rettet mod Danskheden, maa opfattes som et tydeligt Udslag af tysk Sejrsfølelse. Man lagde ikke Skjul paa, at nu var den sidste Hindring for Tyskhedens Fremgang paa Egnen fjernet. Da Peter Timmermann paa dette Tidspunkt en Dag deltog i et Kommuneraadmøde og vilde udtale sig til et Punkt paa Dagsordenen, udbød Amtsforstanderen: „Hr. Timmermann, De har i det hele ikke noget, De skal have sagt. De kan vente at blive udvist en af de nærmeste Dage.“

Og saa ramlede det hele. Just i Sejren laa Forliset. Større politisk Skandale har dette Slægtled ikke oplevet paa vore Enemærker. Endnu saa sent som i Oktober Maaned 1902 valgtes Pastor Jacobsen til Næstformand i den efter hans Tilskyndelse i sin Tid oprettede tyske Forening for Nordslesvig og fungerede nu som saadan i denne ansete Stilling ved Siden af Formanden, Dr. Hahn i Sønderborg. Men den Gang gik der allerede ilde Rygter om hans økonomiske Virksomhed, hans personlige

Færd og hans Gerning som Sjælesørger. Den bedre Del af Sognets Beboere var tyet over i Frimenigheden, hvor J. Jørgensen havde samlet en trofast Tilhørerskare, der voksede med det Resultat, at Jørgensen blev præsteviet, og at der senere opførtes en Kirke til denne Menighed.

Det sivede ud, at den tyske Bank havde store Vanskeligheder. I 1902 opgjordes dog Overskuddet paa Regnskabet for det forløbne Aar til 60.000 Mark. Men i samme Foraar ophørte et af de store Foretagender, der var knyttet til Banken, „Skærbæk Rederi A/S“, at være til. Under 6. Juli blev det af den kongelige Amtsret i Toftlund slettet i Handelsregistret. Man paastod, at ni Tiendedele af Aktiekapitalen var gaaet tabt. Under 1. April 1903 kundgjorde Amtsretten endvidere, at „Skærbæk Kunstvæveri, indført Selskab med begrænset Hæftelse“, var erklæret fallit.

Bladet „Tondernsche Zeitung“, der i Aarevis ved sine Artikler trofast havde støttet Pastor Jacobsens Foretagsomhed, meddelte 28. Marts 1903 bl. a., at der skulde være rettet Angreb paa Pastor Jacobsen, „mod en Herre, der har udrettet saa meget for den nationale og økonomiske Udvikling af Tyskheden i Nordslesvig. Det turde være paa Tide, at der fra den kongelig preussiske Regerings Side blev ydet denne Herre Hjælp, for at en saa overordentlig Kraft i national Henseende ikke ved Folk med Særmeneringer eller personlige Interesser blev prisgivet Modstanderne.“

Jeg skrev i denne Forbindelse i „Hejmdal“: „Nu er disse Forhold sat under Debat fra tysk Side. Vi skal derfor i nærmeste Fremtid omtale Pastor Jacobsen og hans Virksomhed paa Grundlag af et nøjagtigt Kendskab til hele Sammenhængen. Hvorvidt Regeringen fortsat vil yde Præsten den Støtte, som „Tondernsche Zeitung“ saa inderligt ønsker, vil fremgaa af den Grad af Tilfredshed, som Myndighederne maatte nære med hans Forhold, efter at den konstituerede Amtsforstander von Winter har faaet Indblik i Regnskaberne. Det er Tyskerne selv, der optræder som Angribere. De faar derfor ogsaa hæfte for Klagernes Berettigelse.“

Det var nemlig ikke mere nogen Hemmelighed, at den foran omtalte Amtsforstander af Regeringen i Slesvig var blevet beskikket som Tilsynshavende med Pastor Jacobsens Kreditbank, og bagved Amtsforstanderen stod som sædvanlig Landraad Becherer, der nu i den ellefte Time søgte at forhindre et tysk Sammenbrud med paafølgende Skandale. Det kunde ikke skjules, at von Winter havde beslaglagt Bankens Hovedbøger, og

man var spændt paa at erfare Resultatet. Et Forlydende vilde vide, at der allerede var opdaget et meget betydeligt Underskud i Regnskabet. Under denne Udvikling af Præstens Affærer kunde det naturligvis ikke undgaas, at der opstod et spændt Forhold mellem de tidligere Vaabenfæller, Pastor Jacobsen paa den ene Side og den indvandrede Amtsforstander og Landraad paa den anden Side. Det udartede snart til aabent Fjendskab og blev tilsidst til en Kamp om Tilværelsen for de to Parter indbyrdes. Begge truedes paa det alvorligste af de Følger, deres egne Geringer havde faaet. Vedrørende Driften af Karpedamsselskabet var der af Jacobsens tidligere betroede Forretningsfører indsendt Straffekrav til Statsadvokaten, og det hævdedes med Bestemthed, at ogsaa Præstens foresatte Myndighed paa kirkeligt Omraade, det kongelige Konsistorium i Kiel, havde indledet en Undersøgelse mod den Mand, som for faa Maaneder siden havde været usdet til at beklæde Slesvigs Bispestol.

Da jeg maaske mere end nogen anden gennem Aarene havde sysselsat mig med Forholdene vesterude, besluttede jeg som bebudet at tage til Skærbæk for at opnaa Klarhed over, hvad der laa til Grund for de grimme Sigtelser, der nu ikke mere rettedes mod Sognepræsten alene, men, som det skulde vise sig, ogsaa med Rette mod hans tyske Modstandere. Overalt, paa Gaden, i Hjemmene og i Krostuerne mødte man de vilde Rygter. „Nu er det forbi med Jacobsens Virksomhed“, hed det. „Han er en død Mand“, sagde nogle. „Ja, har vi ikke nok spaaet, at det vilde komme saaledes“, udbrød andre, der mente at være de klogeste. Men i Virkeligheden var der ingen, som vidste noget bestemt.

Det var Søndag Morgen den 10. Maj 1903, da jeg undervejs til Skærbæk Kirke mødte en Mand, som paastod, at Præsten næppe vilde faa Lov til at betræde Guds Hus. Ved 10-Tiden tog jeg alligevel Plads derinde, hvor der, fjerde Søndag efter Paaske, afholdtes dansk Gudstjeneste og Altergang. Der havde indfundet sig henved hundrede Mennesker af begge Køn. Paa Prædikestolen stod Pastor Jacobsen og holdt med den Veltalenhed, jeg kendte fra min Barndom, sin Prædiken, sikker og vel disponeret, tilsyneladende ubekymret og upaavirket af alt, hvad der foregik udenfor de gamle Mure, hvor Rygterne havde taget Herredømmet over Sindene, og der taltes om store Besvigelser, Underslæb og andre Forseelser. Det var mange Aar, siden jeg sammen med min Far havde siddet her, hvor alting, hele Kirkeinventaret, dets fattige Udstyrelse og slidte Farve, forekom mig saa bekendt og fremkaldte Minder om hennearne Dage og Mennesker, som den Gang var gaaet ud og ind her paa

Helligdagene og nu hvilede udenfor i deres Grave i Læ af Kirken. Gudstjenesten forløb som sædvanlig, og den gamle Degn, hos hvem jeg i sin Tid havde gaaet i Skole, hilste genkendende, men noget forundret paa mig.

Hen paa Eftermiddagen aflagde jeg Besøg i Præstegaarden. Jeg havde anmodet Pastor Jacobsen om en Redegørelse for alle de Rygter, der var i Omløb indenfor hans Menighed. Han erkendte villigt, at alt det, som han havde villet fremme i Tyskhedens Interesse, var brudt sammen, og han søgte at forklare det ved forskellige uheldige Omstændigheder og ved Henviisning til daarlige Mennesker, der havde levet paa hans Bekostning, og som han havde troet paa. Først og fremmest gav han Landraaden og dennes Redskab, Amtsforstanderen, Skylden. Hele denne Fremstilling, som Dagen efter fyldte fire Spalter i „Hejmdal“, interesserer næppe mere. Jeg refererer heller ikke hele Sammenhængen. Men vi kom ogsaa til at tale om Tvangspolitikken i Nordslesvig, og jeg følger nu ordret mine Optegnelser fra den Dag:

— Jeg er lige saa godt, som jeg er tysksindet, en afgjort Modstander af hele Tvangssystemet, af Udvisningerne, de politiske Chikaner og saa videre, sagde Præsten.

— De vil forstaa, at det overrasker mig, bemærkede jeg.

— Det har dog altid været mit Synspunkt. Jeg har ogsaa hist og her gjort det gældende, fortsatte han.

— De vil forstaa min Forbavselse over denne Udtalelse. Tillader De, at jeg gengiver den? Den vil vække Opmærksomhed, sagde jeg.

— Jeg har ikke noget imod, at De meddeler Offentligheden det, tilføjede han.

— De er ogsaa Modstander af de provisoriske Tilstande, der hersker indenfor vore Enemærker paa kommunalt Omraade, navnlig med Hensyn til konstituerede Amtsforstandere og Kommuneforstandere, spurgte jeg med tydeligt Henblik paa en stedlig Adresse.

— Absolut!

— Og De mener som vi, at der nok blandt Egnens Mænd skulde findes Folk, der egner sig til at forestaa disse Embeder, og at det vilde være til Gavn for Land og Folk.

— Ganske vist! Vi har jo de Steder, hvor det gaar helt godt.

Efter et Ophold paa henved et Par Timer i Skærbæk Præstegaard søgte jeg en Samtale med den konstituerede Amtsforstander Hans von Winter von Adlersflügel, som efter en telegrafisk Henvendelse havde

stillet sig til min Raadighed, da jeg henviste til mit Besøg hos Præsten og meddelte, at det drejede sig om offentlige Anliggender. Jeg husker denne Person som en ret høj og ranglet Skikkelse, der var præget af Nervøsitet, hvilket i denne Situation grænsede til Ængstelse. Han havde som Vidne til Samtalen tilkaldt Byens tyske Postmester. Efter en kort Indledning lød hans Udtalelse, der var vel overvejet, og som han bemyndigede mig til at offentliggøre, saaledes:

— „De er dansk, og jeg er tysk. Vi er altsaa politiske Modstandere. Jeg har ingen Adkomst til at udtale mig om Pastor Jacobsens Affærer, som jeg kender i min Egenskab af Politimester. Saa meget vil jeg dog sige Dem, at Sagerne er Genstand for grundig Undersøgelse hos Retten og Konsistoriet. Man vil gaa absolut sagligt og retfærdigt til Værks. Men der kan hengaa et Aar, maaske halvandet, før det hele er afsluttet. De vil have lagt Mærke til, at den tyske Presse tier om Sagen. Det vil den vedblive med, indtil vi er naaet til en Afslutning.“

Jeg fik ved denne Samtale et tydeligt Indtryk af den Spænding, der herskede indenfor den tyske Lejr.

Fra Amtsforstanderen gik jeg til Peter Timmermann, som ikke ønskede at sige andet under den daværende Situation, end at den var meget beklagelig, set fra et kristeligt Synspunkt; thi man kunde gaa ud fra, at flere, baade Danske og Tyske, vilde nægte at lade deres Børn døbe af Sognepræsten.

Det var ogsaa paa Forhaand givet, at mit udførlige Referat af Besøget i Skærbæk og af Samtalen med de tre Mænd maatte vække almindelig Opsigt. Et Par Dage senere modtog jeg fra Pastor Jacobsen følgende Brev, skrevet paa Dansk:

„Skærbæk, den 14. Maj 1903.

Ærede Hr. Redaktør!

Tillad mig, at jeg udtaler min Tak for den objektive og fornemme Maade, paa hvilken De har refereret Deres Samtale med mig forleden Søndag. Kun med Hensyn til Afsnittet „En politisk Udtalelse“ savner jeg en Redegørelse over, hvad jeg forstaar ved „Tvangspolitik“. Dette har jeg jo udtrykkeligt erklæret, idet jeg sagde: Det er en Politik, der baade er uretfærdig og kortsynet, *uretfærdig* fordi Folk, der er ganske uskyldige, rammes af haarde Straffe, medens den egentlige Skyldige ikke rammes paa en Maade, der er af videre Betydning, *kortsynet* fordi det tilsigtede Maal: Tyskhedens Fremme, ikke naas, men tværtimod det danske Stemmetal forøges. For Eksempel: En dansksindet Gaardmand

skal straffes. Hans Karle og Daglejere, som er danske Undersaatte, udvises. Imidlertid inden faa Dage har han lige saa mange Karle og Daglejere, som er Preussere og derfor ikke kan udvises. Naboen, den tyske Domæneforpagter, lejer derimod danske Karle og Daglejere; thi hos ham bliver de ikke udviste. Ved Valget møder saa den danske Bonde med alle sine Folk for at stemme. Den tyske Domæneforpagter afgiver kun selvne sin Stemme; thi alle hans Karle og Daglejere er danske Undersaatte. Saaledes skader denne Tvangs- og Udvisningspolitik den tyske Sag i Stedet for at gavne.

Derimod har jeg ikke udtalt mig imod en fast og energisk national Politik, som jeg altid har været en Tilhænger af og endnu er; men den bør være ærlig, aaben og retfærdig og arbejde med store Midler og være ledet efter store Synspunkter. Alt det smaalige, alle personlige Forulempelser, rigorøse Politibøder m. m. forbitrer kun og gavner den tyske Sag paa ingen Maade.

For at undgaa Misforstaaelser beder jeg ogsaa at referere dette. Jeg er overbevist om, at det store Flertal af mine tysksindede nordslesvigske Landsmænd er af samme Mening som jeg.

Med Agtelse
J. Jacobsen.“

Denne Pastor Jacobsens uforbeholdne Bekendelse, som betød et aabenlyst Brud med gamle Meningsfæller, blev af stor Virkning. Den fik først og fremmest en næsten lammende Indflydelse paa Den tyske Forenings Mænd og deres Arbejde lige ind under det forestaaende Rigsdagsvalg, som skulde finde Sted den 16. Juni. At den Mand, der indtil for kort Tid siden havde staaet som den nordslesvigske Tyskheds ypperste Repræsentant, nu saa afgjort fornægtede Rigtigheden af den Politik, som Partiet hidtil havde ført, maatte fremkalde Tvivl i mange Sind. Beretningen om Præstens stærke Fordømmelse af Tvangspolitikken's Metoder naaede naturligvis langt ud over Landsdelens Grænser og øgede den Modstand mod dette System, som ulmede mange Steder. Selv Rigsregeringen i Berlin kunde ikke undgaa at sysselsætte sig med Sagen. Foreløbig mente man, som jeg skal vise, at kunne dække over Skandalen i Skærbæk ved Hjælp af Penge.

Paa Den tyske Forenings Generalforsamling i Juli Maaned udtalte Formanden, Amtsdommer Dr. Hahn, uden at nævne Jacobsens Navn, at det var „denne Herres“ Skyld, at Rigsdagsvalget fik et saa daarligt

Udfald for Tyskheden. Man havde derfor været nødsaget til at skille sig af med „denne Herre“. Foreningens Organ, „Sonderburger Zeitung“, skrev, at de af Pastor Jacobsen iværksatte, henholdsvis ledede Foretagender var inde i en svær Krise, som viste, at Arbejdet havde været præget af stor Uorden, Letsindighed og falske Dispositioner. Derfor havde man ogsaa ladet ham falde ved dette Aars Rigsdagsvalg. Artiklen sluttede med at fastslaa, at det tyske Parti og dets Ledelse ikke mere havde noget tilfælles med Præsten i Skærbæk.

Paa den tyske Kreditbanks Generalforsamling i August Maaned meddeltes officielt, at der paa Bankens Regnskab var fundet et Underskud paa 269.500 Mark. Den tilstedeværende Landraad Becherer stillede straks paa den preussiske Regerings Vegne et Laan paa 650.000 Mark i Udsigt. Yderligere bekræftedes ved denne Lejlighed overfor Offentligheden, at Amtsforsander Hans von Winter von Adlersflügel ved en Overenskomst med Provinsregeringen i Slesvig var tiltraadt Tilsynsraadet som Regeringskommisarius. Som saadan fungerede han som den selvskrevne Formand for Tilsynsraadet og underskrev den udsendte officielle Beretning, i hvilken det hed, at det stedfundne Personskifte indenfor Bankens Ledelse ydede Garanti for, at der i Fremtiden maatte regnes med en sund Udvikling af dette Pengeinstitut, der nu var frigjort for alt, som kunde betegnes som Spekulation. Pastor Jacobsen havde ikke mere nogen Forbindelse med Banken. Derimod stod i Beretningen to helt ukendte Personer, F. Schade og H. Paak, opførte som Forretningsførere.

Imidlertid var Præsten straks efter Samtalen med mig blevet suspenderet fra Embedet som Sognepræst. Hen paa Efteraaret erklæredes først Badeselskabet „Lakolk“ fallit, og dernæst fulgte Kundgørelsen om, at Pastor Jacobsens Privatejendom var taget under Konkursbehandling. Boet viste et Underskud paa 700.000 Mark. Han havde Aaret i Forvejen uden Tilsynsraadets Samtykke faaet udbetalt et Laan paa 300.000 Mark i Banken. For at undgaa et Sammenbrud indskød Kredssparekassen i Haderslev ved Landraad Becherer 700.000 Mark, den preussiske Statsbank 90.000 Mark og en højtstaaende Regeringsemedsmand 100.000 Mark. Landraaden udlaante uden at raadspørge Kredsdagen 122.000 Mark af Kredssparekassens Midler til „Lakolk“, skønt hver Mand ellers paa dette Tidspunkt vidste, at Badeselskabets Virksomhed var et haabløst Foretagende. Desuden fandtes der sørgende Kreditorer forskellige Steder i Tyskland. Det var saaledes en bekendt Sag, at Det altske Forbund,

blændet af Præstens Fortrykningsvirksomhed havde stillet 100.000 Mark til hans Raadighed.

Da alt var tabt, har Jacobsen selv søgt at give en Forklaring. Han henviser til al den Støtte, Hyldest og Udmærkelse, som han selv og hans Foretagender har været Genstand for fra tysk Side og spørger, hvorledes det da kan være, at det altsammen blev slaaet i Stykker. „Var det vilde Spekulationer?“ fortsætter han. „Eller var det lutter Svindel? Eller har Danskerne styrtet disse Foretagender i Grus? En grundig Undersøgelse viser, at ingen af Delene har været Tilfældet. Derimod bliver den Mistanke til Vished, at et forfærdende Intrigespil inden for den tyske Lejr i blindt Raseri har ødelagt alt det, som var bestemt til at hæve og fremme Tyskheden i Nordslesvig, til at forsone de under tysk Herredømme levende Danske og til ogsaa at forbedre deres Kaar.“

Denne Sigtelse var i første Linje rettet mod Landraad Becherer i Haderslev og dennes haandgangne Redskab, Amtsforsander von Winter i Skærbæk. Han ansaa dem for Ophavsmænd til hele den Ulykke, der havde ramt ham, og derfor søgte han efter sit Fald af al Evne at afsløre de to Mænd og deres uhyggelige Færd.

Det var ikke let at komme til Bunds i alle disse Forhold. Følgen blev en Række Processer, som trak ud i Aarevis! Gang efter Gang har jeg som Tilhører ved Flensborg Landsret hørt de graverende Anklager, der af Statsadvokaten blev rettet mod Bankens Ledelse med Præsten i Spidsen. Selv betragtede han jo, som nævnt, denne Sigtelse som Udslag af Forfølgelse. Han anslog det Tab, der var opstaaet ved Sammenbruddet af de forskellige Foretagender, til et Beløb af 2 Millioner Mark. Naar man nu veed, hvad der foregik bagved Kulisserne, maa man forbavses over, at den preussiske Regering, som jo havde sin Part baade i Præstens Op-højelse og i hans Fald, ikke kunde finde nogen bedre Repræsentant end den anløbne Amtsforsander, da Bankens Anliggender endelig skulde revideres og saneres. Der opstod derved en Situation, som gav Jacobsen god Lejlighed til at drage sin forhadte og yderst saarbare Modstander med i Faldet.

Sognepræsten i Skærbæk, der havde sat det altsammen i Gang, saa hele sit Tilhæng svigte og svinde. Mange rejste syd paa den Vej, hvorfra de var kommet. Bortset fra et stort Antal sørgende Kreditorer var der ingen, som savnede dem. Præstens høje Velyndere fra de rige Dage lod ikke høre fra sig; de kendte ham ikke mere. Hr. von Køller var forlængst draget til Elsas, og Præstens tidligere Vaabenfæller: den gale Amtsfors-

stander og Køllers Discipel, Landraad Becherer, søgte at frelse sig selv og Stumperne ved Revision af Fallitboet i Skærbæk, i hvilket de paa Farisæervis fralagde sig al Andel. Det høje luthersk-evangeliske Konsistorium i Kiel afskedigede Pastor Jacobsen uden Pension, og Statsadvokaten i Flensborg rejste Sag mod ham. Den tyske Forening udstødte ham, dens Næstformand, som et uværdigt Medlem. Det gik saa vidt, at han i sin dybeste Fornedrelse maatte døje den Tort at blive hensat i den skidne og skumle Arrest, hvor Amtsforstanderen plejede at holde Vagabonderne i Forvaring. Flere Gange stævnedes han som anklaget i forskellige Sager for Flensborg Landsret. Statsadvokaten krævede ham straffet med 10 Maaneders Fængsel. I første Instans idømtes han 1 Maanedes Fængsel. Men senere blev baade han og hans Medhjælpere frikendte. Han fandt naadige Dommere og undskyldte sig med, at han havde handlet i et højere Formaals Tjeneste.

Med dette Sammenbrud svandt Tyskheden i Skærbæk som Dug for Solen. Modstandernes Fremstød var ikke blot blevet afværget; men det blev et Nederlag, som fik vidtrækkende Følger, for saa vidt som det havde vist det forkastelige ved de anvendte Midler. Pastor Jacobsen stod næsten ene tilbage, forladt af alle. Ingen vilde kendes ved ham. Han bosatte sig en kort Tid i Flensborg og udgav her et Forsvarsskrift „Macht geht vor Recht“. Han søgte yderligere ved sine Afsløringer at hævne sig paa dem, der forud havde været hans Venner, men nu havde fældet ham. I og for sig var han ikke nogen daarlig Karakter, men et i højeste Grad letsindigt, ærgerrigt og ansvarsløst Menneske. Hans Venner satte ham i Højsædet; hans Venner lod ham falde. De var ikke uden Skyld. Han forsvandt fra Skuepladsen, efter at han — ikke uden Held — i et Par Aar havde holdt Opgør med sine tyske Modstandere. Man hørte ikke noget fra ham. Men det rygtedes, at han varetog et beskedent evangelisk Præsteembede i Kurstedet Arco i Sydtyrol. Herfra blev han fordrevet af Italienerne, da de kom med i den første Verdenskrig. Han skal omsider have fundet et Tilflugtssted hos den bekendte Præst Bodelschwing i Nærheden af Bielefeld i Westfalen. Her døde han, formentlig i 1919, nedbrudt af Livets forskellige Tilskikkelser. Men Beretningen om hans Færd er ikke glemt. Det er baade umuligt og farligt at ville indvirke paa sønderjydske Forhold uden at respektere Historiens uskrevne Love og i Forbindelse dermed de naturlige Betingelser for Landsdelens sunde Udvikling. Det har mangan en maattet sande baade før og efter Skærbækpræstens Sammenbrud.

Der fulgte nu en Række gode Aar for Danskheden i Skærbæk, medens Modstanderne i Evneløshed førte en forbitret indbyrdes Kamp med gensidige stærke Beskyldninger for, hvem der bar Ansvar for Nederlaget, Skammen og Skandalen. Juristen Jørgen Møller, der havde været udsat for tysk Forfølgelse og faaet sin Karriere ødelagt af Myndighederne, blev i 1907 Bestyrer af Tønder Landmandsbanks Filial i Skærbæk. I ham fik den famlende danske Ungdom en god Raadgiver. Et Aar forinden havde Dr. med. H. Lausten-Thomsen imidlertid nedsat sig som Læge i Byen. Han blev en nidkær og klog Vejleder i alle nationale Spørgsmaal paa et Tidspunkt, da det gjaldt om at skabe en ny og stærk Danskhed paa Egnen baade i økonomisk og aandelig Henseende. Den rige folkelige Udvikling i de følgende Aar skyldtes for en stor Del hans Indflydelse og Medvirken.

Skandaløse Tilstande.

Før Pastor Jacobsen forlod Landsdelen, søgte han, som antydet, at opnaa Oprensning ved at rette en Del opsigtvækkende Anklager mod sine Angribere. Da de kaster et uhyggeligt Skær over preussisk Styre i Nordslesvig i denne Periode, kan de ikke forbigaa, naar Omtalen af de tyske Affærer i Skærbæk skal være fuldstændig. Offentliggørelsen skete dels i nogle Dagblade, der stod til Præstens Raadighed, dels i det foran nævnte Forsvarsskrift, og Udgangspunktet var den Sag, der af Amtsforstanderen og Landraaden var rejst mod den danske Storbonde og Sparekassebestyrer i Skærbæk, Peter Timmermann, for at faa ham erklæret for Optant og udvist.

Jacobsen oplyste, at Amtsforstanderen havde stillet 2000 Mark til Raadighed som Betaling til et Vidne, der under Ed skulde paastaa, at Peter Timmermann i sin Tid havde fuldbyrdet sin Option ved at tage Ophold i Danmark. Med Hensyn til Fremskaffelsen af dette Beløb meddelte Præsten yderligere, at han ved en Mellemand, Bankdirektør Lassen, havde modtaget en Anmodning om at formaa en Skomager Greisen til at aflægge et saadant Vidnesbyrd og at udbetale 1000 eller 2000 Mark til ham, en Sum, der med dette Formaal for Øje var stillet til Raadighed af Landraaden. Jacobsen fortsatte, at han yderst forarget havde afvist denne skammelige Anmodning, som var den tyske Sag uværdig, og fra dette Øjeblik af blev han forfulgt af Amtsforstanderen med et dødeligt Had, en Uendelighed af Angiveri og Fjendtlighed.

Jacobsen klagede derfor i et Brev af Juli Maaned 1903 til Landraaden

Heinrich Thomsen,
Skoleforeningens Kasserer til 1910

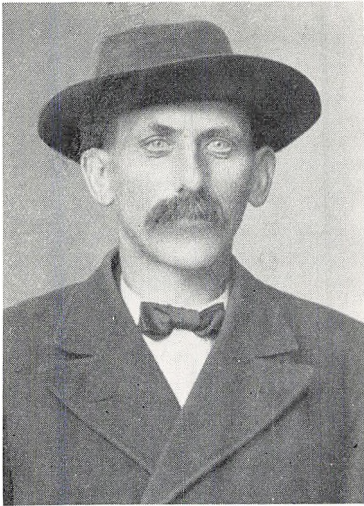
Redaktør Anders Lebeck

Forfatteren Nikolai Andersen

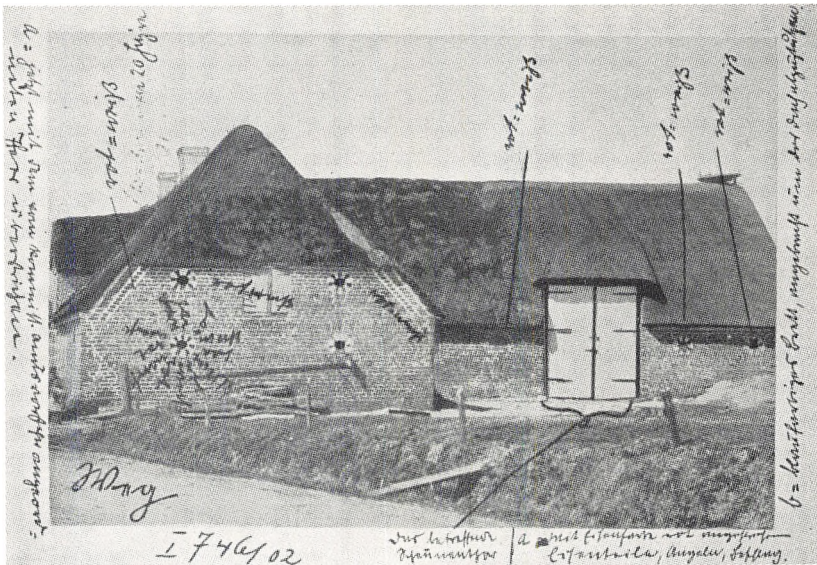
Thade Petersen som ung

Hjulmager H. J. Jøsen

Peter Timmermann

Jøsens Port — Fotografi med Nicolai Svendsens Paategninger

i Haderslev over von Winters Optræden, men fik mærkeligt nok aldrig noget Svar. Præsten rejste derpaa Straffekrav hos Statsadvokaten, senere hos Overstatsadvokaten, idet han beskyldte Amtsforstageren for at have villet forlede et Menneske til at aflægge falsk Ed. Men begge disse Instanser afviste hans Henvendelse. Præsten spurgte dernæst offentligt i et tysk Blad, hvorfor Landraaden havde henlagt hans Sigtelse, uden at der blev foretaget en Undersøgelse, og uden at han selv blev beskyldt for at have villet benytte falske Vidnesbyrd. „Hvorfor skrev De ikke: Fy, skam Dem! Det er jo Dem selv, der har stillet de 2000 Mark til Raadighed for at formaa et Menneske til at aflægge Mened.“

For øvrigt nægtede Landraaden at have modtaget Præstens Brev. Denne offentliggjorde derpaa Indholdet, af hvilket følgende Sætninger skal gengives ordret: „Den konstituerede Amtsforstager, hvem det var meget om at gøre, at det blev fastslaaet, at Peter Timmermann i Skærbæk var Optant, meddelte mig ved en anden Mand: Skomager Greisen i Blankær har i sin Tid opholdt sig i Danmark. Han maa foranlediges til at paastaa, at han den Gang har set Peter Timmermann i Danmark. Han maa eventuelt aflægge Ed paa dette Udsagn, ligegyldigt om han nøje husker Sagen eller ej. Jeg stiller 1000 Mark eller, hvis det er nødvendigt, 2000 Mark til Raadighed for et saadant Udsagn under Ed.“ Saavidt et Uddrag af Præstens Brev til Landraaden. Han fortsatte Omtalen af denne Tildragelse ved i sin offentliggjorte Redegørelse at tilføje: „Jeg har Vidner, som under Ed kan bekræfte, at Brevet blev afsendt. Mon Landraaden ogsaa vil kunne aflægge Ed paa, at han ikke har modtaget Brevet?“

Det lykkedes virkelig den afskedigede Præst ved sine Afsløringer at oplyse Offentligheden om saa mange Falsknerier, Bedragerier og Kætringstreger, som hans Modpart havde gjort sig skyldig i, at den tyske Presse ude i Riget blev opmærksom paa, hvad der foregik i Nordslesvig i Tyskhedens Navn, og at Bladene tog Jacobsens Parti under det store Opgør mellem Tyskerne indbyrdes. „Først hævet til Skyerne i Taler — tiljublet af Hurraraab — saa ved hans Foretagenders Sammenbrud berøvet Formuen og tilintetgjort — beskyldt for alle mulige Skændselsgeringer — i Kamp mod Nederdrægtighed, Hykleri og Korruption — det er Pastor Jacobsens Skæbne. — Saa ser vi ham tilsidst sejre paa alle Punkter. Selv der, hvor han tilsyneladende havde lidt Nederlag, har han sejret moralsk.“ Saaledes lyder i Oversættelse det Resultat, som Forvarsskriftets Forfatter kom til ved Omtalen af de skærbækske Tilstande.

Ordene er maaske Præstens egne; men det er betegnende, at man fra tysk Side ikke evnede at imødegaa dem.

En af Bankens Aktionærer, Blikkenslager Lindemann, der var til Stede paa Generalforsamlingen den 3. December 1903, hvor den kongelige Landraad Becherer var mødt paa Statsregeringens Vegne, og Regeringens Kommissarius Amtsforsander Hans von Winter von Adlersflügel ledede Forhandlingerne, udtalte: „Den nuværende Bestyrelse for Kreditbanken har øvet langt større Bedragerier, end Pastor Jacobsen og Lassen blev beskyldt for. Den ny Bestyrelse har endog begaaet Falsk.“

Efter denne Udtalelse stod Landraaden op og erklærede, at der vilde blive rejst Sag ved Domstolene mod Lindemann for at have fornærmet Bankens Bestyrelse. Det skulde han nok drage Omsorg for, og han holdt sit Ord. Efter en lang og grundig Forundersøgelse kom Sigtelsen til Forhandling ved Flensborg Landsret, hvor den Anklagede efter en udførlig Bevisførelse frifandtes. Denne Frifindelse var tillige en meget følelig Dom over den preussiske Regerings Politik i Nordslesvig og dens Mænds Bedrifter.

De talrige offentlige Processer, som Tyskernes Færd i den danske Landsby Skærbæk havde til Følge, aabenbarede efterhaanden ligeledes skandaløse Tilstande. Den berygtede Amtsforsander, der tillige beklædte Embedet som Kommuneforsander, kaldet til begge Stillinger af den preussiske Regering, havde gjort sig skyldig i saa mange Lovovertrædelser og saa megen Embedsmisbrug, at han omsider vistnok ogsaa blev en besværlig Mand for selve Landraaden og Regeringspræsidenten, der støttede ham, saalænge de formaaede. Han oprettede ved ulovlig Oprævning et „sort Fond“, som han efter eget Sigende brugte i Fortyskningens Tjeneste. Ved Kommuneraadsvalget i Skærbæk 1903 begik han et saa aabenlyst Falskneri, at Myndighederne vanskeligt kunde holde Haanden over ham, da der blev nedlagt Indsigelse, ikke blot af Jepsen, men ogsaa af en Del tysksindede Vælgere. En af hans Medarbejdere udtalte engang ifølge et Vidneudsagn for Landsretten i Flensborg: „Alt hvad han foretager sig, er Løgn, Svindel og Bedrageri. Hvis jeg vil, kommer baade han og Landraaden i Fængsel eller paa Fæstning.“

En Dag stod der i et af de mange Breve, som jeg modtog fra Hans Jepsen Jepsen, at nu maatte der gøres Ende paa denne Mands landsskadelige Virksomhed. Jepsen anmodede mig om i Bladet at offentliggøre en Opfordring til Folk indenfor Skærbæk Amtsdistrikt om at faa tilsendt Beretning om de forskellige Forfølgelser, de havde været udsatte for ved

bemeldte Amtsforsander. Det var nemlig hans Hensigt at benytte dem til en samlet Fremstilling af tysk Styre i Nordslesvig, repræsenteret ved Amtsforsander von Adlersflügels Embedsførelse i Skærbæk og Omegn.

Efter Modtagelsen af denne Opfordring, som jeg renskrev og oversatte til Tysk, opsøgte jeg Landraad Becherer. Vi stod nemlig uden nogen som helst gensidig Forpligtelse paa Talefod med hinanden. Han henvendte sig jævnlig til mig, naar han havde Vanskeligheder, der ikke var af politisk Art, og jeg har ofte uden Forbehold sagt ham min Mening om hans politiske Handlinger. Saaledes da jeg meget henstillede til ham, at Chr. Finnemann, som var blevet udvist paa Grundlag af falske Vidnesbyrd, maatte faa Lov til at vende tilbage. Det nægtede han den Gang bestemt. Jeg svarede saa, at det alligevel vilde ske, og da Finnemann nogle Aar senere i Forbindelse med den mellem Danmark og Preussen afsluttede Optantkonvention og uden om de slesvigske Myndigheder virkelig kom hjem som preussisk Statsborger, havde jeg den Tilfredsstillelse at være den første, som kunde meddele Landraaden denne overraskende Efterretning. „De holder jo Landraad Becherers Skæbne i Deres Haand“, sagde den hæderlige og meget ansete tyske Justitsraad Dähnhardt i Haderslev engang til mig, da vi talte om disse Forhold. „Brug Deres Magt med Varsomhed, saa bevarer De ogsaa Deres Indflydelse i det offentlige Liv“, tilføjede han, og jeg tog hans Raad til Følge.

„Jeg har faaet et Brev fra vor fælles Ven Hans Jepsen Jepsen i Skærbæk“, sagde jeg, da jeg traf Landraaden paa hans Kontor. Han skar en Grimasse.

„Er det et Brev, som De vil vise mig“, spurgte han.

„Ja, jeg har en Oversættelse.“

„Tak, jeg kan godt læse saa meget Dansk.“

Da han var færdig med Læsningen, spurgte han, om jeg vilde offentliggøre denne Opfordring. Dertil sagde jeg, at den vilde komme i Bladet den følgende Dag.

„Vil De give mig en Respit paa tre Dage, saa rejser jeg i Morgen til Regeringspræsidenten i Slesvig, og De skal derefter høre fra mig“, vedblev han. Jeg lovede at ville vente saalænge.

Tredie Dags Morgen telefonerede han til mig, at han blot i al Korthed vilde meddele mig, at Amtsforsander von Winter i Skærbæk var afskediget fra sit Embede med øjeblikkelig Virkning.

Dagen efter modtog jeg atter et Brev fra Jepsen, som fortalte, at Amtsforsanderen uventet havde bedt ham om en Samtale. Jepsen indfandt

sig da paa hans Kontor, hvor alt tydede paa Opbrud. Ifølge den lange Beretning om denne Afskedsscene, som desværre er gaaet tabt, og hvis Hovedindhold jeg derfor maa gengive efter Hukommelsen, havde von Winter udtalt, at han gerne, før han forlod Byen, vilde takke Jepsen, fordi denne havde været ham en ærlig Modstander, som han respekterede. Han havde derefter udøst sit Hjerte overfor den forbavsede Jepsen og bekendt og beklaget sine Vildfarelser og givet sine Foresatte og tyske Meningsfæller og Raadgivere Skylden, idet han til Hobe betegnede dem med det tyske Sprog værste Udtryk.

Han bød Farvel og tog straks syd paa, men naaede kun til Altona, hvor han pludselig afgik ved Døden, og Landraaden gav sin tro Tjener et hæderligt offentligt Eftermæle; men dermed var hans Bedrifter ingenlunde skrinlagte.

Endnu et Par Ord om den tyske Banks Skæbne, som er betegnende for dens hensygnende Tilværelse. Engang forlød det, at Bankens Hovedbog var brændt inde i et ildfast Skab. Værre var endnu den Meddelelse, som hurtigt sivede ud og fandtes omtalt baade i danske og tyske Dagblade, hvorefter Bankens Andendirektør, Paak, den 12. Januar 1903 var flygtet og havde medtaget Bankens Pengebeholdning, 8.500 Mark. Fra Tinglev tilskrev han sin Kollega Schade et Brev, i hvilket han advarede mod, at man lod ham forfølge; thi hvis han blev anholdt, vilde han afsløre Tilstande, der maatte være Bankens Ledelse ubehagelige. Man fandt ham aldrig.

Naar man blader i Jacobsens Optegnelser og dvæler ved de Sigtelser mod Myndighederne og de Oplysninger, han meddeler om Begivenhedernes Udvikling i Skærbæk, er det næsten saa spændende Læsning som Indholdet af en Kriminalroman. Man faar det Indtryk, at hans alvorlige Beskyldning mod Systemet og dets Udøvere syltes eller standses undervejs, fordi de, som skal undersøge Sagerne, selv er medskyldige, og naar de endelig naar frem til Berlin, sker det under Forvanskninger, saa de ikke er til at kende. De, der har Ansvaret, er efter Præstens Mening Landraad Becherer i Haderslev og Regeringspræsident Dolega von Koszierowski i Slesvig.

„Fandtes der ikke i Berlin noget Ministerium, som førte Tilsyn med slige Tilstande?“ spørger han. „Naaede Beretninger og Besværinger ikke dertil? — Havde den naturaliserede Russer i Skærbæk forstaaet ved falsk Fremstilling af Tingene at berolige sine Foresatte i de højeste Embeder? — Hvor var i disse Tilfælde de høje preussiske Embedsmænds fine Fø-

lelse overfor deres Undergivnes Udskejelser? — Man maa spørge, om den kongelige Statsregering i Berlin ikke har kendt disse Tildragelser, der foregik i det af Landraad Becherer styrede Amt? — Hvem har ledet Undersøgelserne? — Var det maaske ogsaa Landraad Becherer?“

Pastor Jacobsen kunde henvise til et bestemt Tilfælde. Landdagsmændene Julius Nielsen og H. P. Hanssen havde — som det forøvrigt skete Gang efter Gang i de Aar — den 14. Marts 1904 i den preussiske Landdag paatalt de Forhold, som raadede i Skærbæk og nævnt de Sigtelser, som den tidligere Sognepræst og højtbetroede tyske Tillidsmand havde rettet mod de paagældende Embedsmænd. H. P. Hanssen paastod med fuld Føje, at Ministerierne blev vildledte. Næsten som for at bekræfte denne Paastand svarede Indenrigsminister von Hammerstein, at Pastor Jacobsen var en Person, der ganske vist tidligere havde været tysksindet, men som nu var gaaet over i den danske Lejr og havde tilbudt at lade sig opstille som dansk Kandidat ved Valgene, en Udtalelse, som H. P. Hanssen naturligvis tilbageviste som helt uhjemlet.

I ansvarlige Kredse var Jacobsen efter sin Afskedigelse under disse Omstændigheder blevet en meget besværlig Skikkelse. Han fortalte mig engang, da vi mødtes, at der var gjort Forsøg paa at faa ham erklæret for sindssyg og saaledes skaffet af Vejen.

Omsider kom der dog Gang i Sagerne, vel ikke mindst som Følge af de danske Landdagsmænds Forestillinger i Deputeretkamret, saa Offentligheden kunde faa paalidelig Oplysning om, hvad der var foregaaet bagved Kulisserne, og hvilke Midler der var brugt indenfor Landraad Becherers Omraade for at faa de danske Hædersmænd, Chr. Finnemann i Taarning og Peter Timmermann i Skærbæk, udviste. I begge Tilfælde var der stillet Penge til Raadighed for Benyttelsen af falske Vidner. I „Sønderjydske Aarbøger“ havde H. P. Hanssen i sin udførlige Skildring af Køllerpolitikken bl. a. nævnt, at et af de falske Vidner i Sagen mod Finnemann, en Kone fra Egnen, havde aflagt Besøg paa Landraadskontoret i Haderslev, hvor hun havde faaet Penge udbetalt, og hvor der efter hendes egen Fortælling yderligere var lovet hende 2000 Mark, hvis hun under Ed fremkom med et Vidnesbyrd, der førte til et for Myndighederne heldigt Resultat. Denne Meddelelse samt en Omtale af Timmermann-Sagen, hvor der var givet et lignende Løfte om 2000 Mark for et falsk Vidnesbyrd, fandt Vej til det socialdemokratiske Blad i Kiel „Schleswig-Holsteinische Volkszeitung“ i en Form, som efter Statsadvokatens Opfattelse indeholdt en offentlig Fornærmelse af Landraad Be-

cherer i Haderslev. Jeg overværede Forhandlingen ved Landsretten i Kiel den 24. Juli 1905, og jeg skal derefter aftrykke mit Referat, der maa opfattes som en Illustration til de foregaaende Skildringer fra Skærbæk. Her er kun medtaget det Afsnit, som vedrører Timmermann.

Den anklagede Redaktør vilde bevise, at Landraad Becherer sammen med den imidlertid afdøde Amtsforsender Hans von Winter von Adlersflügel havde søgt at forlede et Menneske til Mened. Ved denne Retsforhandling blev følgende Vidner afhørt under Ed:

Landraad Becherer forklarede: „Undersøgelsen mod Peter Timmermann førtes i 1902. Jeg var personlig hos Amtsforsenderen i Skærbæk for at undersøge Sagen, og der blev da meddelt mig, at der skulde være lovet en Mand Penge, 1000—2000 Mark, for at vidne mod Timmermann. Beløbet mentes at være stillet til Raadighed af Kreditbanken for at ødelægge den danske Sparekasse som Konkurrent. Jeg indlod mig selvfølgelig ikke paa denne Dumhed.“

Pastor Jacobsen huskede, at Direktøren for hans Bank, Lassen, engang i Foraaret nævnte Aar var kommen til ham efter Opfordring fra Amtsforsenderen med en bestemt Anmodning, som von Winter haabede, at han gerne vilde tage til Følge. Det drejede sig om hans Modstander og Dødsfjende, Peter Timmermann, som skulde gøres til Optant. Jacobsen maatte derfor søge at formaa Skomager Greisen i Blankær til at fremkomme med de nødvendige Oplysninger. Præsten behøvede blot at sige til ham, at der — hvis det var nødvendigt — stod 1000—2000 Mark til Raadighed. Jacobsen betragtede denne Anmodning som en Opfordring til at forlede en Mand til at aflægge falsk Ed. Han nægtede derfor at indlade sig paa Sagen og advarede Lassen, idet han spurgte, hvorfra de 2000 Mark skulde komme. Hertil svarede Lassen: Fra Landraaden i Haderslev.

Landraad Becherer udtalte yderligere: „Det blev fortalt mig i Skærbæk, at Pengene var stillet til Raadighed af Kreditbanken der i Byen, for at Timmermann kunde gøres til Optant. Hvis Timmermann blev udvist, vilde det nemlig skade den danske Sparekasse. Den vilde ryge i Luften, og det vilde være til Fordel for Banken.“

Bankdirektør Lassen oplyste: „I Februar 1902 kom Amtsforsender von Winter til mig og sagde: Finnemann er udvist, Timmermann skal samme Vej. Jacobsen er Timmermanns største Fjende; han maa ordne Sagen. Landraaden stiller 2000 Mark til Raadighed. Da jeg meddelte dette til Jacobsen, vilde han ikke have med Sagen at gøre. Denne Besked

bragte jeg Amtsforstageren. Han sagde: „Det er ligegyldigt, Greisen skal blot sværge“ („Ganz egal, Greisen soll nur schwören“).

Kastrator Kjer fortalte, at han havde været hos Greisen, da denne blev hentet til Amtsforstageren. Da han kom tilbage, sagde han, at Amtsforstager von Adlersflügel i Landraadens Nærværelse havde budt ham 2000 Mark for at vidne mod Timmermann.

Skomager Greisen, en ældre Almuesmand i blaat Vadmelstøj, blev derpaa kaldt frem og oplyste paa ulasteligt Tysk: „Amtstjeneren kom og hentede mig hen paa Amtsforstagerens Kontor, hvor ogsaa Landraaden var til Stede. Der blev sagt til mig, at jeg maatte vide Besked med Timmermanns Forhold. Jeg svarede, at jeg ikke kunde huske noget, da det laa 30 Aar tilbage i Tiden. Saa gik det løs med Penge. Landraaden sagde, at jeg vilde faa Penge, hvis jeg kunde vidne.“

Retsformanden, henvendt til Greisen: „Er De sikker paa, at Landraaden var til Stede?“ — „Hr. Landraad, vil De træde frem!“ (De mange Tilhørere fulgte dette Optrin med megen Spænding. Ed stod mod Ed. Man vidste, at der spilledes højt Spil om nordlesvigsk Politik. Efter Retsformandens Opfordring rejste Landraaden sig og stillede sig ved Siden af Greisen, og denne blev nu opfordret til at se nøjere paa sin Sidemand, før han svarede.)

Greisen kastede et Blik paa Becherer og fortsatte: „Ja, hvis De er Landraaden, saa var De ogsaa til Stede.“

Retsformanden: „Hvad skulde De vidne?“

Greisen: „At Timmermann i sin Tid havde taget Ophold i Ribe. Der blev ogsaa spurgt, om jeg skyldte Sparekassen Penge. Hvis det var Tilfældet, saa skulde man nok erstatte mig denne Sum. Jeg skulde rejse til Danmark og søge yderligere Oplysning hos en Kone ved Navn Jessen i Dianalund. Jeg tog ogsaa af Sted, men erfarede intet. Jeg fik kun Rejsen betalt. Der var ellers givet mig Løfte om 2000 Mark, hvis jeg kunde vidne saaledes, at man kunde faa den danske Konge ud af Landet, som man sagde.“

Landraaden bemærkede endnu: „Jeg har kun sagt til ham, at han skulde sige Sandheden, selvom Sparekassen vilde opsigte ham et Laan. Sammenkomsten har fundet Sted; men Ordene faldt ikke saaledes, som Vidnet siger.“

Det er sandsynligt, at Forfølgelsen mod Peter Timmermann var tilrettelagt af Amtsforstageren i dennes Egenskab af Tilsynshavende ved den tyske Bank og for at komme den danske Sparekasse og dens Leder

til Livs. Paa den anden Side kan der ikke være Tvivl om, at Landraaden var den egentlige Ophavsmand. Som den, der satte Optantmageriet i System, var det hans Forsæt at faa fjernet den Indflydelse, som Peter Timmermann sad inde med. Det er, som kort antydet, saare betegnende, at Løftet om de 2000 Mark, der var givet et falsk Vidne i Finnemann-Sagen, ogsaa blev benyttet, da det gjaldt om at faa Timmermann udvist. Men Landraaden har i sin Fremgangsmaade været klogere end Amtsforstageren, og derfor blev hele Skylden nu væltet over paa denne Mand. Han var død og kunde ikke vidne for sig, da Pastor Jacobsens Afsløringer kom for Dagen under Retsforhandlingen i Kiel. Domstolen fastslog derefter, at den anklagede Redaktør havde sigtet en Embedsmand for at ville forlede et Vidne til at aflægge falsk Ed, en Forbrydelse, som efter tysk Lovgivning straffedes med Tugthus. Da man imidlertid gik ud fra, at han havde handlet i god Tro, slap han med 3 Maaneders Fængsel.

Pastor Jacobsen benyttede de Oplysninger, som var fremkommet under Forhørene i Kiel, til forsæt at rette stærke Angreb mod Landraaden. Han kunde jo med Føje henvise til, at han havde advaret Myndighederne i Tide. Der fremkaldtes derved et Røre i tyske Kredse, om hvilken han selv skriver, „at det ikke blot skabte Bevægelse i Nordslesvig, men Foruroligelse i hele Tyskland.“ Dette er vistnok rigtigt; thi disse og andre Skandaler i vor Landsdel, som var Udslag af det preussiske System, bidrog til, at Køllerpolitikken afslappedes, og dens Udløbere nu ofte grænsede til det smaalige og latterlige. Man kunde ikke undgaa at lægge Mærke til, at en ny Kurs var undervejs. Dette skyldtes vel ogsaa nok den Omsændighed, at der var indledet en betydelig Bedring i Forholdet mellem den danske og den preussiske Regering.

Men det lykkedes altsaa ikke Peter Timmermanns Avindsmænd at faa denne fremtrædende danske Patriot drevet i Landflygtighed. Det Forsøg, som var gjort i denne Henseende, faldt fuldstændig til Jorden. Han havde tværtimod den Tilfredsstillelse, at han saa baade Præsten, Amtsforstageren og Landraaden forsvinde fra Skuepladsen. Man maatte sande det gamle Ord, at hvo der graver en Grav for andre, falder selv i den. Han oplevede ogsaa, at en god dansk Ungdom voksede op i Skærbæk, og at der med den skabtes et sundt folkeligt dansk Røre. Det varede ganske vist et Par Aar, før man i Berlin saa sig nødsaget til at flytte Landraaden bort fra Nordslesvig. Han fik Ansættelse som Politipræsident i en af den tyske Hovedstads Forstæder. Sidste Gang man

hørte fra ham, var efter Revolutionen i Tyskland i 1918, da han mødte i Indenrigsministeriet for at melde sig til Tjeneste hos den ny Regering. „Min Ven, Rigsdagsmand Hanssen, har fortalt mig om Deres Virksomhed i Haderslev“, sagde Minister Breitscheid. Det var dermed givet, at man ikke havde Brug for ham.

Ved Retsforhandlingen i Kiel havde man faaet et Indblik i nordslesvigske Tilstande, der afslørede den Forsumpning, som var en direkte Følge af Hr. von Køllers Tvangspolitik. Der var derved oprullet et Tidsbillede, som vil blive bevaret i Egnens Historie. Ingen kunde nu være i Tvivl om, hvilken Part der havde sejret i den politiske Brydning mellem Dansk og Tysk, mellem den overleverede Danskhed og den paagaende Fortrykningsbestræbelse i mit Fødesogn Skærbæk. Jeg benyttede derfor den følgende Tid til et Opgør i Bladet med de forskellige tyske Foreteelser, idet jeg gav min Fremstilling en Form, der maaske naaede lige til Ytringsfrihedens Grænse i Datiden og maa tages som Udtryk for den Stemning, der raadede hos danske Folk, efter at de havde faaet Lov til at se indenfor hos Modparten. Af min første Artikel om dette Emne skal jeg aftrykke følgende Brudstykke, der omtaler 2000 Mark-Affæren. Det lyder saaledes:

„Spørgsmaalet er, hvem der i Virkeligheden har udlovet de 2000 Mark. Naar Landraad Becherer aflægger Ed paa et Udsagn, er man forpligtet til at tro, at det er afgivet efter bedste Vidende og Overbevisning. Dette gælder i samme Grad for Lassens og Jacobsens Vedkommende, indtil der er leveret Bevis for det modsatte. Men Ed staar mod Ed. Landraad Becherer sværger sin Saligheds Ed paa, at afdøde von Winter von Adlersflügel har begaaet „den Dumhed“ tilsyneladende at tage et Forslag fra den daværende Bestyrelse for den tyske Bank i Skærbæk alvorligt. Forslaget gik ud paa, at Banken skulde stille 1000, ja endog 2000 Mark til Raadighed med det Formaal at faa Timmermann, „den danske Konge i Skærbæk“, som Skomager Greisen i Blankær kaldte ham, udvist, drevet i Landflygtighed, bort fra sin Hjemstavn, fra Gods og Gaard og først og fremmest at faa ham fjernet som Sparekassens Bestyrer. Jacobsen og Lassen derimod sværger deres Saligheds Ed paa, at von Winter von Adlersflügel har fortalt, at Pengene var stillet til Raadighed af Landraad Becherer. Saaledes staar Opfattelse mod Opfattelse, Sigtelse mod Sigtelse. Har det ene været Tilfældet, har det andet været Tilfældet, lige forkasteligt er det!

Fra tysk Side skrives til os i en lignende Forbindelse: De bedste Mennesker i Nordslesvig, de sædeligste, de mest moralske findes indenfor den danske Bondestand. Vel har den mange Skævheder, Hjørner og Kanter; men den bliver det tilforladelige, naar alt andet svigter. Den er den danske Nationalitets Hovedstøtte. Hvorfor var Peter Timmermann den Mand, som hele Byens Tyskhed sigtede mod, men hvis Kugler ikke kunde saare ham! Hans Stilling var en uindtagelig Fæstning. Forbitrelsens Størrelse viste Timmermanns Betydning.

Saavidt Brevet.

Lad os gentage Sammenhængen. Timmermann ansaas for en Hindring, som skulde ryddes af Vejen. Han skulde ødelægges politisk. Hvorledes? — Det siger de Ord, som Lassen ved sin Ed lægger von Winter i Munden, og som staar til troende, indtil det bevises, at Vidnet har aflagt Mened. Det er Ordene: „Ganz egal, Greisen muss schwören!“ — Lige meget, Skomager Greisen, der er en fattig Mand, skal bare sværge. Han skal bare sætte sin Himmerigspart i Pant paa, at Timmermann har opholdt sig i Ribe. Saa er Spillet vundet og „den danske Konge i Skærbæk“ gjort uskadelig. Saaledes var Planen efter de Oplysninger, der fremkom under Retsforhandlingen.

Dette von Winter von Adlersflügels Udtryk: „ganz egal“ vidner om en Demoralisation, som ogsaa findes andre Steder i Nordslesvig. I den afdøde Amtsforsanders Person fik denne Demoralisation blot sin uhyggeligste Foreteelse. For ham er Midlerne ligegyldige. Hensigten helliger dem, selv om Vidnet skal forsværge sin Salighed. Den tyske Sag helliger Winters System. Følelsen gribes af Væmmelse overfor en saadan Tankegang. Det er ikke blot et Udslag af den brutale Magt, ikke blot national Overvurdering, det er national Skændsel.

Det paastaas, at man i sin Tid har villet erklære Pastor Jacobsen for utilregnelig for at blive ham kvit. Om det ogsaa fra første Færd var von Winters Paahit, skal ikke kunne siges. Men Jacobsen gik ikke ind paa Planen. Maaske man nu kan møde visse Røster, der gerne vil hævde von Winters Utilregnelighed. Undertiden gjorde han Indtryk af, at det virkelig var Tilfældet, for Eksempel naar han Nytaarsnat lavede offentlige Optøjer til almindelig Forargelse ved at drage gennem Gaderne spillende paa et eller andet Musikinstrument, han, Byens Politimester, der ellers for smaa Forseelser idømte Skyller af Bøder. Eller naar han satte de vildeste Orgier i Scene og lod Præstegaardens gamle

graa Æsel optræde som Bussemand ved at opstalde det i fremmede Folks Privatboliger ved Nattetide. Eller naar han overfor stakkels forskræmte Folk brugte de værste Skældsord, det tyske Sprog ejer.

Men Manden var ikke utilregnelig; thi ellers vilde hans Foresatte ikke have kunnet lade ham beklæde saa vigtige Embeder som konstitueret Amtsforsender og provisorisk Kommuneforsender gennem Aaringer. Kommunens Medlemmer stemte ved Valg af en Kommuneforsender flere Gange paa hæderlige Mænd; men de blev ikke stadfæstede. Derimod blev den samme Amtsforsender Hr. von Adlersflügel udnævnt til konstitueret Kommuneforsender med en saare klækkelig Løn.

I sit Embede begik han det ene Lovbrud efter det andet. Det er bekendt, at han engang stævnedes en Mand i Forhør, som vitterlig boede ikke blot udenfor Kommunen og Distriktet, men i et helt andet Amt. Det er bekendt, at han foretog en ulovlig Husundersøgelse i et Hjem, lige efter at Husmoderen var blevet jordfæstet. Det er bekendt, at han i Embedsmedfør i et bestemt Tilfælde meddelte, at han som Amtsforsender havde givet sig selv som Kommuneforsender en Iretsættelse for Lovovertrædelse, og saa videre, og saa videre. Det vilde føre for vidt at opregne det altsammen.

Overfor Landsforrædere — dermed mente han den dansksindede Befolkning — er alt tilladt, ytrede han ved Lejlighed overfor en bekendt Meningsfælle. Man har maaske i denne Ytring Nøglen til hans Adfærd. Men da han endelig tilsidst faldt i den Grav, som han havde gravet for andre, for fremtrædende Repræsentanter for den samme danske Befolkning, da klagede han højlydt og ynkeligt sin Nød til flere danske Mænd, som han tidligere havde villet ødelægge. Da roste han den danske Befolkning som dygtig og paalidelig, og da rasede han som hin romerske Kejser, der havde mistet sine Legioner, i afmægtig Fnysen mod sine egne Landsmænd. Det var den samme Mand, hvis Embedsgering rummede en saa forfærdende Mængde af de groveste Lovbrud, af Brutalitæt, af Forfalskning og Ynkigheder.

Det skal ikke indvendes, at man burde have klaget i Tide. Det er sket. Klage efter Klage indsendtes til hans Foresatte, til Landraaden, Regeringspræsidenten og Statsadvokaten. Hans Forhold blev undersøgte, og tilsidst maatte man jo lade ham falde. Anke over Anke fremsattes i danske Blade. „Aa, det er blot den danske Agitation, som vil en nid-

kær Embedsmand til Livs," vrængede de betalte og demoraliserede tyske Aviser.

Dette er kun en lille Oversigt; den er langtfra udtømmende. Men det er et virkelighedstro Billede fra Nordslesvig fra Begyndelsen af det tyvende Aarhundrede, en lille Betragtning over det berygtede Ord: „Ganz egal, Greisen muss schwören!“ Ingen er i Stand til at modbevise vore Paastande. Vi kan stille Hundreder af Vidner til Raadighed og fremskaffe Hundreder af Dokumenter for at føre Sandhedsbeviset. Vi er i Stand til vedblivende at anklage og til at oprulle Billede efter Billede af nordslesvigske Tilstande under von Adlerflügels Styre.

Og denne Mand vilde ved et saadant System fælde den hæderligste, den betydeligste Repræsentant for Befolkningen indenfor sit eget Distrikt. Han vilde ødelægge den Mand, som han selv engang havde kaldt „det mest fremragende Medlem af Kommuneraadet“, og hvis „prøvede Raad“, han ellers roste i høje Toner. Maaske er Foragt og Væmmelse mere anbragt i et saadant Tilfælde end ærlig Harme.“

Min Artikel blev i sin Helhed oversat til Tysk af Pastor Jacobsen og optaget i hans Forsvarsskrift. Paa denne Maade blev den vistnok en ret ubehagelig Læsning og Anklage, der naaede frem til den tilsigtede Adresse, Rigsregeringen i Berlin, som saa længe var blevet holdt i Uvidenhed om de virkelige Forhold i Nordslesvig. Men nu var Opmærksomheden vakt, og man var blevet lydhør paa dette Sted. Derom fortæller H. P. Hanssen i 2. Bind af sit „Tilbageblik“ bl a. følgende:

„Under Køllerpolitikken forsøgte Landraad Becherer i Haderslev at købe falske Vidner for at faa to højt ansete Tillidsmænd, Gaardejer Peter Timmermann i Skærbæk og C. Finnemann i Taarning, stemplede som Optanter og udviste.“ Efter at have omtalt 2000-Mark-Affæren nærmere fortsætter han: „For at fremtvinge en Genoptagelse af Finnemanns Sag fremdrog jeg i 1905 disse Kendsgerninger i den preussiske Landdag, idet jeg indtrængende opfordrede Ministeren, von Hammerstein, til at skride ind. Ministeren tog straks Ordet og svarede heftigt, at jeg misbrugte min Urørlighed som Landdagsmand. Hvis jeg vovede at gentage disse Sigtelser imod preussiske Embedsmænd udenfor Deputeretkamret, skulde han nok tage Affære. Jeg svarede skarpt tilbage: „Det har jeg allerede gjort i Fjor. Ministeren kan finde Sagen udførligt omtalt i dette Halvbind af „Sønderjydske Aarbøger“ 1904, som jeg hermed stiller til Deres Raadighed.“

Kort efter denne Debat rejstes der Sag mod H. P. Hanssen som Forfatter til Afhandlingen og med Nikolaj Andersen som ansvarhavende Redaktør af Tidsskriftet. Den 29. September 1905 blev Sagen forhandlet ved Landsretten i Flensborg. Der var stævnet 18 Vidner. Det var H. P. Hanssens Hensigt ved deres edfæstede Udsagn yderligere at kaste Lys over Optantmageriets uhyggelige Udskejelser indenfor Landraad Becherers Omraade. Men det lykkedes kun at faa et Par af disse Vidner afhørt. Retspræsidenten erklærede nemlig indledende, at han vilde afvise ethvert Spørgsmaal og enhver Udtalelse, som berørte de politiske Forhold. Det er saaledes meget betegnende, at Retten skarpt afskar de Sigtede fra at inddrage den med Emnet nær beslægtede Timmermann-Sag i Vidneførelsen, der paa ny skulde give Offentligheden en Fremstilling af de foran i denne Bog skildrede Tilstande og saaledes føre Sandhedsbevis for de Paastande, der dannede Grundlaget for Anklagen.

Sagen endte med, at H. P. Hanssen idømtes 3 Maaneders Fængsel og Nikolaj Andersen 300 Mark i Bøde. Denne Straf, der senere blev stadfæstet af Rigsretten, afsonede H. P. Hanssen i Centrafængslet i Neumünster i Foraaret 1906. Han fortæller i det nævnte Bind af sine Erindringer fornøjeligt om dette Fængselsophold, hvor han som Landdagsmand stadig oppebar sine 15 Mark i Dagpenge. Vi havde forinden talt om, hvorledes man helst skulde optræde paa et saadant Sted, og jeg havde naturligvis fortalt ham mine Erfaringer. Han blev imidlertid af Fængselsdirektøren modtaget med Ordene: „Glem ikke, at Deres Ophold her er en Straf og ingen Komædie.“ De Begunstigelser, han opnaaede som politisk Fange, var derfor ret begrænsede. Hver Dag førtes han sammen med de øvrige Fanger ned i Fængselsgaarden, hvor de spadse-rede eller rettere travede rundt med tre Skridts Afstand og Hænderne paa Ryggen i en halv Time. To Opsynsmænd med højt hævede ladte Revolvere stod imens og vogtede nøje over, at ingen sagde et Ord.

Da H. P. Hanssen den 30. Juni kom hjem, blev han festligt modtaget. En sønderjydsk Deputation overrakte ham en Pengesum til Dækning af Retsomkostningerne og Udgifterne ved Fængselsopholdet. Nogle Dage senere deltog jeg sammen med en mindre Kreds af hans Venner i et Besøg hos ham i hans Sommerhus „Højtoft“ syd for Aabenraa Fjord for at byde ham velkommen tilbage. Jeg rejste derned fra Haderslev sammen med Landdagsmand Julius Nielsen, og jeg husker, at hele det yndefulde Landskab laa badet i Sol. Da vi rejste os fra Bordet og gik ud i

Haven, var her opstillet et Bord med rige Gaver, et Maleri, en Efterligning af Guldhornene, et Service fra den kongelige Porcelænsfabrik og 3000 danske Kroner i Guld med Paalæg om at anvende mindst Halvdelen til et Rekreationsophold. Paa Givernes Vegne overraktes ham ved Dr. phil. Aage Friis en kunstnerisk udført Adresse.

Paa denne smukke Maade sluttede altsaa dette Kapitel om det grimme tyske Fremstød og dets Sammenbrud. Man kan næsten sige, at dermed ebbede den egentlige Køllerpolitik ud, selv om Forfølgelserne mod den danske Befolkning fortsatte paa anden Maade.

Ud i det blaa

Fra Vesterhavet til Alperne.

En Foraarsdag i Juni Maaned 1903 sad vi paa „Hejmdal“s Kontor i Aabenraa og drøftede Dagens Emne. De altoverskyggende Begivenheder, som blev udførligt omtalte i Bladets Spalter den Dag, drejede sig om Kongemordet i Serbien. Natten mellem 10. og 11. Juni var Kong Aleksander og Dronning Draga blevet myrdede af et Komplot paa fyrretyve sammensvorne Officerer og deres Lig kastet ud paa Gaden. „Nationaltidende“ bragte en lang førstehaands Beretning om denne grufule Forbrydelse, skrevet af Bladets udsendte Medarbejder, Franz von Jessen, som netop Dagen før Mordet havde haft en længere Samtale med Kongen. Denne fremragende Pressemands Skildring var saaledes en opsigtvækkende journalistisk Bedrift. Det hørte i Datiden endnu til Sjældenhederne, at et dansk Blad kunde bringe Beretninger om Verdensbegivenheder fra deres egne Korrespondenter.

Blandt de Tilstedeværende paa „Hejmdal“s Kontor var „Sprogforeningen“s kendte Formand, den i første Bind af mine Erindringer omtalte Fabrikant M. Andresen.

Paavirket af Dagens Emne sagde Andresen henvendt til mig: „Det har nok været en Oplevelse for Franz von Jessen! Naar De, Svendsen, nu snart faar Deres Ønske opfyldt og tager paa Rejse, er jeg spændt paa, hvad De kommer til at opleve og berette.“

„Vi faar at se“, svarede jeg vistnok. At det skulde falde i min Lod at blive Vidne til store Begivenheder, kunde jeg jo umuligt love ham paa Forhaand. Sagen var den, at jeg efter et Par Aars meget anstrengende Arbejde ved Avisen i Køllertidens værste Periode havde tænkt at foretage en Rejse syd paa til Afveksling, til Belæring og til Rekreation, men først og fremmest for at faa udvidet Synskredsen og komme de smaa Forhold hjemme paa Afstand ved at opsøge et Stykke af den store Verden, som vi daglig skrev om i Bladet.

Hvorhen denne Rejse skulde gaa, vidste jeg næppe selv. Men faa Dage efter at denne Samtale havde fundet Sted, købte jeg en stor Rejsekuffert og fyldte den med Gangklæder, en Bunke Undertøj, adskilligt, der tog Sigte paa et Ophold i varme Lande og meget andet, som jeg troede, jeg vilde faa Brug for. Jeg maatte dog gøre den Erfaring, at det var ret upraktisk at rejse med en saa stor Oppakning. Da jeg nogle Uger senere kom til München, sendte jeg derfor Halvdelen af min Bagage hjem til Aabenraa. Jeg købte for alle Tilfældes Skyld ogsaa en Revolver, som jeg bar i en Baglomme under hele Rejsen.

Og saa tog jeg af Sted paa maa og faa. Det var nemlig det ejendommelige ved denne Udflugt. Der fandtes ingen Biler, intet Lyntog og ikke noget Bureau, som ordnede Udenlandsrejser, saadan som det nu er Tilfældet. Jeg maa tilføje: heldigvis. Nogen bestemt Plan havde jeg altsaa ikke, ejheller nogen trykt Rejsefører. Selv om min Rute saaledes gik noget paa Kryds og tværs, og jeg saa vidt muligt, i Begyndelsen i hvert Fald, undgik Alfarvej, fastholdt jeg dog nogenlunde en sydlig Retning med mange Sving til højre og venstre.

For at bevare min fulde Frihed havde jeg ikke truffet nogen Aftale om Rejsebreve, men som Journalist kunde jeg ikke undlade fra Dag til Dag at nedskrive, hvad der var hændt mig. Det var ofte løst henkastede Skitser og Skildringer, til Tider dog en længere Beretning, som jeg sendte til Redaktionen i Aabenraa.

*

Mit første Maal var Vesterhavsøen Før. Landlivets Hygge og Fred træder en straks i Møde, naar man som jeg en Sommeraften kører ud over den grønne Ø. Landevejen strækker sig omtrent i lige Linje fra Byen Vyk mod Vest. De store Landsbyer ligger skjulte under Pilens eller Poplens Løv. Der er forholdsvis mange Træer i denne Egn af Før. I Kimingen ser man Nabøernes Blinkfyr. Det er en stille Aften. Man lægger Mærke til de store Marskenge paa begge Sider af Vejen. De brydes kun af Landsbyernes Trægrupper, et Par knejsende Vejr møller og Omridsene af Øens tre slanke Kirkebygninger: Sankt Nikolai, Sankt Johannes og Sankt Laurentius.

Gaardene ligger tæt sammen. Man faar straks Indtryk af, at det er gamle Sømandsslægter, som bor her. De holder stærkt paa Renlighed og ødsler ligefrem med Farver, rødt, grønt og hvidt paa Døre, Porte, Vinduer, Luger og Gesimser. Sømandslivet har ogsaa sat sit Præg paa Smaa-

husene inden Døre. De har Masser af Aflukker og andre Gemmesteder. Frisernes Farvesans ytrer sig overalt. De fleste af Mændene her vesterude har vistnok været til Søs. Man mærker det paa hele deres Holdning og Optræden. De sejlede særlig paa Grønland. Davidsstrædet spillede i en Øguts Fantasi samme Rolle som Kinakysten i en Aabenraa-Drengs Forestilling. Det var navnlig Hvalfangst, Føringerne gav sig af med. Paa Sankt Laurentii Kirkegaard findes en Gravsten over en af de gamle Hvalfangere fra det attende Aarhundrede. I hans Eftermæle, som paa Latin er indristet i Stenen, fortælles, at han bar Navnet „Den lykkelige Mathias“. Han fangede nemlig ialt 373 Hvaler.

Paa Vestlands-Før er det frisiske Sprog saa godt som eneraadende. Her skal man slaa sig ned, naar man vil se, hvorledes Livet leves i en frisisk Landsby. Naar man kan Dansk og Plattysk, vil man allerede efter et kort Samvær med de Indfødte forstaa en Del af deres Tale. Overfor Fremmede benytter de Højtysk. Har man Øre for Sprog, lægger man Mærke til, at de har deres særlige Udtale af Ordene og deres egen Sætningsbygning. Nogle af de Gamle synes næsten at have glemt Tysk. Lidt Dansk forstaaer de fleste. Ved det Bord, hvor jeg spiste, sad fire Personer, som skiftevis benyttede tre Sprog: Dansk, Frisisk og Tysk. Kendskabet til det danske Sprog skyldes den Omstændighed, at denne Del af Øen indtil 1864 hørte til de kongerigske Enklaver og saaledes i Aarhundreder havde staaet direkte under dansk Styre, der udøvedes fra Amtshuset i Ribe. Jeg opdagede ogsaa snart, at dansk Sindelag ingenlunde var uddød. Man havde tydeligt nok gode Minder fra gamle Dage. Som et Bevis paa, at der var Hold i Danskhedens Styrke, skal jeg nævne, at saa sent som ved Afstemningen i 1920 stemte 40 % af Vælgerne i den vestlige Del af Før for Danmark, naar Tallet af de fremmede Tilrejsende fraregnes. I to smaa Kommuner: Hedehusum og Utersum var der endog dansk Flertal. At opnaa lidt Kendskab til den hengemte Danskhed var Hovedformaalet med mit Besøg i denne afsides liggende Egn. Før Valgene plejede jeg at sende en af mine Venner derovre danske Stemmesedler.

Kvinderne bærer endnu Nationaldragt, et Tegn paa Beboernes Vedhængen ved det nedarvede. Det er en Skik, som maaske er mere pyntelig end praktisk. Særlig festligt tager det sig ud, naar de unge Friserpiger med den rige Sølvpyrdelse over Brystet gaar til Kirke i dette Skrud. At gaa „to Høv“ hedder det.

Ved at færdes i disse Sogne lærte man snart en selvstændig Kultur med fuldt udviklet Sprog, egen Tankegang og Levevis at kende, saaledes

som disse Forhold var blevet holdt i Hævd af Befolkningen gennem Tiderne.

*

Med en stor Dobbeltkrue-Damper sejlede jeg fra Før til Helgoland. Denne Ø har jo ogsaa i sin Tid været i dansk Besiddelse; men efter Napoleonskrigene, da vi mistede Norge, gik ogsaa Øen Helgoland tabt. Det var Engelskmændene, som havde Brug for den, indtil den i 1890 ved Mageskifte kom i tysk Eje. England fik for sin Part Zansibar i Afrika; men det blev en Handel, som de senere bittert fortrød. Erindringen om den danske Tid er imidlertid gaaet i Arv til det nulevende Slægtled af den frisiske Befolkning, Ogsaa her er der i de senere Aar blevet afgivet danske Stemmer ved Valgene som et Udtryk for Sympati med dansk Styre.

Jeg havde ingen Sinde været ude paa en saa lang Sørejse, og da Skibet begyndte at duve ud for Amrum Banke, meldte Søsygen sig, og den forlod mig først, da vi nærmede os Land. Dette er Aarsagen til, at jeg kun har gemt dette triste Minde om den flere Timer lange Fart mellem de to Øer.

Hvor den danske Søhelt Suenson den 9. Maj 1864 vandt sin bekendte Sejr over den østrigske Flaade, laa opankret en tysk Eskadre paa otte Slagskibe, medens en halv Snes Torpedobaade pilede frem og tilbage i Farvandet. Lidt udenfor Kysten standsede vor Damper. En Baad, bemandet med syv vejrbitde Sømænd, kom ud fra Øen for at hente mig og mine Lidelsesfæller; thi næppe nogen af mine Medrejsende var blevet forskaanet for den slemme Syge.

Hele Øen, der omfatter godt et halvt Hundrede Hektar, svarende til en almindelig vestslesvigsk Bondegaard, bestaar af en rødlig Sandstensmasse, der hæver sig ca. 60 Meter op over Vandfladen og giver den Udseende af en trekantet Honningkage i Kæmpeformat midt i Havet, i hvert Fald saa langt borte, at man ikke kan skimte Fastlandets Kyster. Jeg maa overlade det til geologiske Undersøgelser at oplyse, hvorledes denne mærkelige Sandsten blev staaende herude i Vesterhavet, den Gang da Nordeuropa efter Istiden fik sin nuværende Skikkelse.

Medens jeg nu nedskriver disse Linjer om mit første Besøg paa Helgoland for mange Aar siden, gribes Sindet uvilkaarligt af Tanken om Øens sørgelige Skæbne i Nutiden. Jeg skal derfor søge i nogle faa Streger at tegne et Billede af denne ejendommelige Boplads, der engang var en stor Seværdighed baade med Hensyn til dens Beliggenhed og til det sær-

prægede Liv, der levedes her, og som nu er udslukt. Kun Ruiner melder om Fortiden og Stedets Historie.

Græsset spirer sparsomt paa den tynde Muldskorpe, der dækker Stenmassen. En Snes magre Faar er Øens hele Besætning af Avlsdyr. Hist og her ser man en Ager med Kartofler. Alt det øvrige er enten bebygget eller inddraget til Fæstningsomraade. Flere store Stykker Skyts peger faretruende ud over Havet. Omtrent midt paa Øen staar Fyrtaarnet og den pyntelige Kirke, omgivet af Grave. At skulle iagttage Ødelæggelsens Vederstyggelighed i vore Dage maatte være et forfærdende Syn for den, der før har gæstet Helgoland og husker det i alle Enkeltheder.

Det bebyggede Helgoland bestaar af to Dele, Lavlandet og Overlandet. Byen dernede, som man betræder straks efter Landgangen, ligner et stort Krammarked. Her ligger tæt op ad hverandre nymalede Smaahuse, der ser ud, som om de var hentede lige fra Eventyrlandet. Ind imellem er der snævre Gyder, brolagte med Rødsten. Enkelte Steder er de asfalterede. Det hele tager sig overmaade malerisk ud. En Tværgade er endog udstyret med to skyggefulde Trærækker. I hvert Hus findes enten en Butik eller en Beværtning. Hovedstrøget med dets Mylder af Salgsboder og Turister er ikke uligt Bartholomæus Markedet i Løgumkloster. Der omsættes ogsaa mange Penge her; thi Øen har efter gammel Vedtægt Ret til toldfri Indførsel af alskens Varer. De sælges derfor til meget smaa Priser til de Tusinder af Fremmede, som i Sommermaanederne opholder sig her. Men om Bord paa de Skibe, der fører de Rejsende hjem, staar den tyske Tolder parat til at opkræve Afgiften for de Ting, som er købt paa Øen. Man maa altsaa helst nyde det gode, før man forlader Stedet.

For 10 Penning kører man i Elevator op til Overlandet. Her ligger i Rad og Række Fiskernes tarvelige smaa Hjem, ofte med en lille Have foran. En Tur omkring Øen tager næppe en Times Tid. Adgang til Fæstningsanlægget er naturligvis forbudt. En sværlemmet, rødkindet Person i blaa Sømandstrøje med Bælte om Livet og en Dolk dinglende ned ad Lænden holder skarpt Øje med de Besøgende.

Som Følge af Søens Nedbrydningsforsøg har der dannet sig en underlig Klippeformation langs med de stejle Skrænter. Der findes dybe Grotter og enestaaende Stenkæmper, der hæver sig som vældige Bavtasten et Stykke ude i Havet. Men den tyske Regering anvender Kæmpesummer for at skærme Helgoland mod det graadige Hav. Thi det er blevet en Søfæstning af stor Værdi.

Ved Overgangen til tysk Styre ophørte en gammel og meget omtalt Skik her paa Øen. Myndighederne paa Helgoland havde Lov til uden videre Kontrol at foretage Vielser af Folk, der mødte med nogenlunde troværdige Vidnesbyrd om, at der ikke syntes at være en gyldig Hindring for, at de Paagældende kunde faa deres Ønske opfyldt, og mangt et ungt Par er herfra vendt hjem som lovgyldigt Ægtepar uden om de strenge Forskrifter paa Fastlandet. Det var formentlig en Indtægtskilde, som blev stoppet, da Preusserne forbød denne Trafik.

Ellers lever Indbyggerne af Fiskeri, og hvad de ca. 25.000 Badegæster aarlig lægger paa Øen. En Sommeraften kan det gaa ret muntert til paa denne Sten, der er levnet herude i Vesterhavet. Baade Indfødte og Fremmede samles i et stort Lokale, der efter min Opfattelse lignede en Herregaardslade, til almindelig Dans. Musikken fra en Harmonika og en Stortromme, til Afveksling fra et Klaver og en Violin begynder ved Solnedgang, og ind ad den brede Dør myldrer en broget Skare af hamburgske Senatorer, jødiske Millionærer, Grever, Baroner og jævne Helgolændere. De svinger sig lystigt i Dansen med de fine og fornemme Fruer og Frøkener inde fra Fastlandet og med de frisiske Piger. Naar man ved Indgangen har betalt 30 Penning for Adgang, ophæves Rangklasseurne, og her er alle lige.

Det er Tradition paa Helgoland. Efter at have set lidt indenfor gaar jeg ud i den lyse Nat, hvor jeg mødes af en forfriskende mild Brise efter Dagens Hede. Hen over den klare mørkeblaa Himmel vandrer den aftagende Maane som et sølverne Horn. Fra det høje Fyrtaarn kastes vældige Lysflager ud over Havet, medens der nede fra Skrænten lyder en ensformig Lyd af Bølger, der skulper mod Klippen. Midt i dette Sceneri ligger den oplyste store Dansesal, hvorfra Tonerne trænger ud og forstyrrer Midsommernattens Stilhed og Fred.

Det var i 1903 — og nu er det en Saga blot.

*

Der har altid været god Forbindelse mellem Helgoland og Hamborg, og det var derfor rimeligt, at jeg benyttede den, da jeg atter tyede tilbage til Fastlandet. Under Turen op ad Elben havde man Lejlighed til at møde store Skibe, der var hjemmehørende i den gamle Hansaby og et Led i dens Samkvem med de fremmede Verdensdele, hvilket fik en af Handelsmagnaterne til over Døren til sit Hus at sætte de kendte Ord: „Mein Feld ist die Welt“. Det var ikke min Mening at blive længe i Hamborg. Jeg opfriskede i Forestillingen Oplevelserne fra mine Skole-

mester-Dage og aflagde Besøg hos min gode Ven, Lærer Johannes Paulsen, der allerede havde opnaaet en smuk Position indenfor Hansastatens lille pædagogiske Verden. Og saa satte jeg nærmest efter en Tilskyndelse Kursen lige syd paa, idet jeg købte Billet til det første, bedste Tog, der var parat til Afgang, da jeg kom ind paa den lille snavsede Klostertor-Banegaard for at se paa Køreplanen. I Løbet af en halv Dag oplevede jeg saaledes et godt Stykke af Nordtyskland. Landskabet skiftede Karakter. Straatagene forsvandt. Bøndergaardene var teglhængte, ofte med to Etager og opførte af Bindingsværk. De tog sig ud som store røde Klatter paa et udbredt grønt Kæmpelærred. Man skimtede de første Bjerge, rullede forbi en Del Saltværker og naaede saa ind i det romantiske Thyringen. Toget standsede i Eisenach.

I denne By besøgte Morten Luther i sin Tid den lærde Skole, understøttet af Enken Ursula Cotta, og der vises endnu den Fremmede „en Lutherstue“ fra hendes Hjem. Man kunde dog nære begrundet Tvivl om, hvorvidt den er ægte. Helt anderledes virkede derimod naturligvis et Besøg paa Wartburg, den berømte middelalderlige Borg, som har en sjælden smuk Beliggenhed paa en Bjærgtop et Stykke Vej udenfor Eisenach, og hvortil der knytter sig mange historiske Minder. Det var derfor med store Forventninger, at jeg til Fods tog den ret stejle Vej op mod Borgen. Den forekom mig ikke at være særlig besværlig. Jeg følte det ligefrem som en Nydelse herfra at opdage de skiftende Omgivelser, som var helt nye for mig. Jeg kom forbi en Villa, hvor den tyske Digter Fritz Reuter havde boet, og jeg maatte tænke paa hans sære Skæbne. I en politisk bevæget Tid efter Napoleonskrigene blev han som Demagog dømt til Døden. Han blev dog benaadet og fik sin Straf nedsat til syv Aars Fæstningsophold. Fritz Reuter er en ypperlig Folkelivsskildrer. Men da alle hans Bøger er skrevet paa Plattysk, er Tallet paa dem, der helt kan nyde denne Digtning, ret begrænset. I Oversættelse mister de meget af deres Værdi.

„De har valgt en meget passende Dag til Deres Besøg paa Wartburg“, sagde en Dame fra Weimar, som jeg tilfældigvis traf undervejs. „Det er nemlig Storhertugindens Fødselsdag og som Følge deraf Gudstjeneste i Borgkapellet. Det hænder kun et Par Gange om Aaret.“ Før jeg gik indenfor, kastede jeg et Blik ud over Landskabet. Der var heroppe fra en henrivende Udsigt ud over det bølgende Terræn, Thyringens Bakkedrag, Klipper, Bjerge og Skove, indtil de sidste Trægrupper fortonede sig paa en Højdeaa i Horisonten. Jeg følger nu min Dagbog:

Der lyder dæmpet Musik ovre fra det lille Kapel, og jeg skynder mig derhen for at overvære den sjældne Højtidelighed. Det er allerede stuvende fuldt inde i selve Rummet, og man anviser mig derfor en god Plads i en Hal ved Siden af. Som Følge af min tyske Uddannelse opdager jeg hurtigt, at det er det historiske Lokale, hvor paa den hellige Elisabeths Fødselsdag i Aaret 1207, altsaa da Valdemar Sejv var Konge i Danmark, den berømte Sangerkrig fandt Sted ved Landgrevens Hof. Det er de samme Mure, de samme Piller, der har været Vidner til dette sælsomme Optrin i Middelalderen. Jeg mindes nu ogsaa fra min Skolevisdom nogle Navne paa de paagældende Sangere, som Heinrich von Offerdingen og Wolfram von Eschenbach, der er Forfatter til det gammel-tyske Epos „Parcival“, i hvilket den hellige Grals Saga behandles. Her ved Landgreve Herman af Thyringens Hof mødtes de med Digteren Walther von der Vogelweide til en Dyst for at vinde Skjaldeprisen. I et stort Billede paa Hallens ene Væg har den tyske Maler Moritz von Schwind givet en god Fremstilling af dette Sceneri.

Mine Betragtninger afbrydes ved, at et Drengekor fra Eisenach deltager i Liturgien. Maaske stod engang den unge Luther her paa dette Sted og sang til Messen sammen med sine Kammerater. Vist er det i hvert Fald, at han senere har prædikeret fra samme Stol, hvorfra man nu hører Præstens Røst. Bedeskamlen er ogsaa fra hans Tid, og saa ser man et Sværd med Guldhæfte. Det er fra Trediveaarskrigen og har tilhørt Gustaf Adolf. Det tages ogsaa kun frem et Par Gange om Aaret, naar der afholdes Gudtjeneste paa Wartburg. Jeg maa heller ikke glemme, at denne Sal med de mærkelige Minder danner Mønstret for Sceneriet ved enhver god Opførelse af Richard Wagners „Tannhäuser“. Selve Emnet er hentet fra denne Egn, fortæller man mig.

Af andre Seværdigheder paa Wartburg er dernæst Luthers Værelse, hvor han under sit ti Maaneders Ophold i 1521 under Navn af Ridder Jørg gemte sig for sine Fjender, da han efter sin Optræden paa Rigsdagen i Worms var bandlyst baade af Paven og Kejseren. Her oversatte han det ny Testamente fra Græsk til Tysk. Derved skabte og støbte han samtidig det tyske Sprog i sin nuværende Form. For os Danske er det ogsaa værd at huske, at blandt dem, der overværede dette Møde i Worms var den unge Prins Christian af Gottorp sammen med sin Hovmester Johan Rantzau. Prinsen, den senere Konge Christian den Tredie af Danmark, blev her vundet for Luthers Opfattelse. Da han ved Hjemkomsten forlenedes med Haderslev- og Tørninglen, begyndte han straks at re-

formere. Han iværksatte en luthersk Præstescole i Haderslev, sammenkaldte Præsteskabet til denne By og bød det fremtidig at følge den nye Lære. Vi plejer derfor at regne Indførelsen af Reformationen i disse Len fra Aar 1528.

Bohavet i det gamle Borgværrelse stammer altsammen fra Luthers Tid. Her var det ogsaa, hvor Djævelen ifølge Sagnet en Dag viste sig for ham ved Arbejdet med den hellige Skrift. Som bekendt skal han have kastet Blækhuset efter Synet. Saaledes fortalte man os, da vi gik i Skole. Men den historiske Blækklat paa Væggen er forsvunden, og ikke nok dermed, selv Kalken er paa dette Sted pillet af Muren. En af de Besøgende sagde, at det var vistnok Englænderne, der havde gjort det.

Fra Wartburg gik jeg en lang Tur gennem et morsomt Klippeparti tilbage til Byen.

*

Mainfloden danner Skel mellem Nord- og Sydtyskland. Har man, som det var Tilfældet med mig paa min Rejse, passeret denne Flod, møder man en Befolkning, der i flere Henseender, navnlig paa kirkeligt Omraade, adskiller sig fra dens Folkefæller paa den anden Bred. Denne Erfaring gjorde jeg straks, da jeg efter mit Ophold i Thyringen drog længere frem mod Syd. En sen Sommeraften naede jeg med Toget den lille By Lichtenfels, hvis Eksistens jeg hidtil havde været fuldstændig uvidende om. Den første Skikkelse, som jeg saa her, var en Stationsportør i lyseblaa Uniform, hvilket var et Vidnesbyrd om, at jeg nu befandt mig paa Kongeriget Bajerns Grund, nærmere betegnet i Provinsen Øvre Franken.

Baade selve Købstaden og dens Beboere virkede meget gammeldags. Det var Tilfældet med Husenes Udseende og Borgernes Levevis. Skønt det for mit Vedkommende kun blev et kort Ophold i denne By og Egn, fik jeg dog et stærkt Indtryk af den Forandring, der var foregaaet med mine Omgivelser. Bortset fra den Jernbane, der var anlagt gennem Omraadet, syntes der ikke at være Tegn paa nogen Udvikling paa dette Sted fra det sidste halve Aarhundrede. Tiden havde staaet stille her og Overleveringen holdt sig uforandret. De mange Helgenbilleder paa Husene med tilsvarende Indskrifter viste mig, at jeg var kommen til en overvejende katolsk Egn, og denne Omstændighed prægede i flere Henseender Landskabet og dets Befolkning.

I den gamle Gæstgivergaard, hvor jeg havde fundet Logi, var man noget optaget af at tale med den Gæst, der var kommen saa langvejs fra,

helt oppe fra et Land, der dannede en udstrakt Slette og begrænsedes af store Have. Værten gav mig en Del Oplysninger om Frankens Mærkværdigheder, og det føjede sig da saaledes, at jeg næste Dag var undervejs til en Naboby ved Navn Staffelstein, hvorfra jeg søgte Adgang til Staffeljærgen, der skulde ligge i Nærheden.

Det var en besværlig, men meget lønnende Vandring, først gennem Kratskov og derpaa op ad en ret stejl Klippeskrænt til en Højde af 550 Meter over Mainfloden. Et vidunderligt Landskab laa udbredt for min Fod, da jeg naaede mit Maal, Klippens Plateau. Dybt nede under mig saa jeg et mangefarvet frodigt Strøg udfolde sig. Det tog sig ud som et vældigt spraglet Tæppe. Farverne dannedes af de skiftende Kornmarker i de lange og smalle Agre længst nede i Mairdalen. Byernes røde Tage virkede yderligere oplivende i dette Landskab. Udsigten var meget forskellig fra den, som havde betaget mig, da jeg stod paa Wartburgs Bjærgtop; men den gjorde samme Indtryk paa mig. Jeg var jo ikke vant til at se Omverdenen fra en saadan Højde.

Det graa Staffeljærgen laa midt i dette Omraade som en afstumpet Kæmpekegle. Selve Toppen havde oprindeligt været en gold og øde Plet. Stenmassen dækkedes nu af en tynd Jordskorpe, der kun gav Grobund for nogle faa og fattige Græsspirer. Tomt var det dog ingenlunde heroppe. Nær ved Bjærgets Skrænt var der rejst tre store Trækors. Foran dem laa Kviste og visne Blomster, og paa den ene Tværbjælke var malet Billedet af den Korsfæstedes blodige Hænder og Fødder, midt paa Korset Billedet af Jesu Hjerter. Dette ensomme Sted, denne mærkelige Klippe var altsaa en katolsk Helligdom. Denne Opfattelse bekræftedes endvidere ved et Kapel, der var opført ikke langt derfra, og Nabo dertil laa et lille Hus. Da jeg traadte ind i dette, blev jeg modtaget af en Munk i lang, sort Kutte og med et stort graasprængt Fuldskeg. Det var Eremiten, Broder Antonius, som førte sin stille Tilværelse heroppe. Det vil dog sige med den Begrænsning, at om Sommeren kom der, efter hvad han fortalte, ikke saa faa fremmede Mennesker til dette Sted.

Jeg spurgte Broder Antonius, om det var muligt at faa en lille Forfriskning, da jeg var blevet træt og sulten efter min Bjærgvandring. Der var intet i Vejen for at faa en Læskedrik og dertil Brød og Ost, men uden Smør. Jeg maatte da slaa mig til Taals med en Flaske alkoholfrit Øl, et flere Tommer tykt Stykke Brød og en halvpunds Ost, altsammen for en rimelig Betaling.

Medens jeg med god Appetit nød dette fyldige, men enkle Maaltid,

fortalte min Vært mig Stedets Historie. Det var den hellige Veit, der for mange Herrens Aar siden som den første Eneboer havde slaaet sig ned her, og efter ham var der fulgt andre fromme Mænd. Nu var det altsaa faldet i Broder Antonius' Lod at vogte dette Sted. Da jeg viste mig lydhør overfor hans Beretning, fattede han Tillid til mig og fortalte om en Profanering af denne hellige Plet, der var sket ved den kendte tyske Forfatter Viktor von Scheffel. Denne Mand havde ogsaa engang aflagt Besøg paa Bjerget og var af den daværende Eremit blevet beværtet med en Flaske Vin. Dette gav Anledning til, at han skrev en lystig Vise, der begyndte saaledes:

„Der heilge Veit vom Staffelstein,
der hat den Wein im Keller.“

En anden skrev Melodi dertil, og det blev derefter en yndet tysk Studenterang. Tildragelsen vakte naturligvis stor Forargelse i de paagældende kirkelige Kredse, og den skyldige Klosterbroder blev hjemkaldt. Nu var der draget Omsorg for, at sligt ikke skulde gentage sig paa dette ejendommelige katolske Valfartssted. Men Fremmedbogen og Prospektkortene, som Broder Antonius tilsidst falbød, lod mig tvivle om, at det var lutter fromme Mennesker, som gæstede ham i Aarets Løb.

Min Vej førte mig videre mod et andet Valfartssted, som ligeledes laa i dette frankiske Landskab, nemlig mod Kirken, der var indviet til de „Vierzehn Heiligen“, „de fjorten Helgener“, som ogsaa i den katolske Kirkes Historie kaldes „de fjorten Nødhjælpere“. Efter den Anvisning, som jeg havde faaet hos Munken paa Staffelbjærget, var det ikke vanskeligt at finde Stedets Beliggenhed. Man behøvede blot at følge Helgenbillederne langs med Vejen. Arbejderne, der gik forbi dem til deres Gerning, standsede et Øjeblik, slog Kors for sig og bad en stille Bøn, og en Bondeskone, som jeg bad om en Oplysning, knælede ned foran et tændt Lys, der var stillet op foran et Billede af den hellige Jomfru. Et lille Vederlag, som jeg havde givet hende for den Venlighed, hun havde vist mig, gengældte hun med Ordene: „Lykke paa Rejsen og kom godt hjem!“ Thi høflig og redebon til at hjælpe er denne Befolkning, selv om den kan synes naiv, og hvad Ytringsformen angaar, er den af en ærlig gammeldags Religiositet, der kan mane til Eftertanke. Men Stemningen lider rigtignok en Del, naar man lige før Helligdommen træder ind i en lille Sal ved Siden af og opdager, at det er en almindelig Beværtning, hvor der sælges Forfriskninger og Prospektkort. Drikken var god. Ifølge min

Dagbog gav jeg 13 Penning for en halv Liter ægte bajersk Øl i Kirkekroen hos de „Vierzehn Heiligen“.

Paa den anden Side er det med Ærbødighed, man nærmer sig dette storslaaede Bygningsværk, der er rejst her midt i det bajerske Bonde-land paa et Sted, hvor der engang stod et Kapel fra Middelalderen. Dette blev i det attende Aarhundrede afløst af denne Valfarts- kirke, der kan sammenlignes med en nordisk Domkirke og kaldes en pavelig Basilika. Den besøges aarlig af ca. 50.000 Mennesker, der til- skyndet af Stedets kirkelige Betydning eller af den arkitektoniske Se- værdighed valfarter dertil.

Da jeg ved Aftentide gik en Mils Vej tilbage til mit Logi i det stille Lichtenfels, kunde jeg ikke undgaa i Tankerne at anstille sammenlig- nende Betragtninger over mit Besøg for et Par Dage siden paa Borgen Wartburg, der var et af Udgangspunkterne for den lutherske Reforma- tion, og den Vandring, jeg nu havde været ude paa til disse to katolske Valfartssteder. Det ene Steds Historie i Grunden lige saa gribende som det andets maa man vel have Lov til at sige uden at blive beskyldt for at være Kætter.

*

Toget rullede ned gennem den Del af Bajern, der hedder Melle- franken. Solen stod højt paa Himlen, og det var meget varmt. Min Side- mand i Kupeen viste sig at være en Arkitekt fra Nürnberg. Hans Bed- stefar havde i sin Tid tjent som Officer i den danske Hær, og vi kom derfor til at tale om Danmark. Dette Bekendtskab kunde jeg takke for, at jeg paa Forhaand fik gode Oplysninger om nævnte By, der var næste Opholdssted for min fortsatte Rejse syd paa. Her mødes gammelt og nyt; thi Nürnberg er en stor Handels- og Industriby, samtidig med at den gemmer saa mange Levninger fra Middelalderen som næppe nogen an- den sydtysk Købstad af lignende Størrelse. I hvert Fald var det Tilfæl- det, da jeg besøgte den. Hvem skulde have troet, at adskilligt af dette faa Aartier senere vilde blive lagt øde under en Verdenskrig. Jeg skildrer nu nogle Indtryk fra den Gang.

Naar man passerer Indgangen til Byen gennem en af Portene i den tykke Ringmur med dens Bastioner og høje Taarne, stilles man i de kro- gede Gader med de gammeldags Huse og sjældne Kirkebygninger snart overfor Minderne fra Stadens Glansperiode i det 15. og 16. Aarhundre- de, da den nød Anseelse som Rigsfristad og var Stabelplads for Varene fra Orienten, der udskibedes i Venedig og førtes til denne vindskibelige

Handelsplads, som desuden gjaldt for at være et Centrum for tysk Kunst og Digtning.

Der vokser grønt op ad de gamle Mure, og fra Vinduerne vælder efter Landets Skik et Flor af brogede friske Blomster frem, som ved deres Farver danner en Modsætning til Væggenes triste Flade, der er mærket af Ælde. En Gang gennem Hovedstrøget er en Vandring fra den ene Seværdighed til den anden. En lille Turistbrochure, som man har stukket mig i Haanden, tjener som gavnlig Vejledning, hvor min Viden svigter. Jeg standser ved et af Byens ældste Huse, en udstrakt Granitbygning med en ypperlig gotisk Portal fra omkring Aar 1500. Ikke langt derfra ligger en af Middelalderens kønneste tyske Bygninger. Det er St. Lorenzkirken, hvis brede Vestfacade allerede er opført i Aarene 1274—80. En vældig Vinduesroset over Portalen, henved 10 Meter i Gennemsnit, hører til Nürnbergs smukkeste Arkitekturværker. I Kirkens Indre dvæler jeg ved det 20 Meter høje verdensberømte Sakramenthus af Sandsten, i hvilken med utrolig Flid og Sans er udhugget en Fremstilling af Kristi Lidelseshistorie. Dette Kunstværk er skabt af det gamle Nürnbergs Mester, Stenhuggeren Adam Krafft, om hvem det siges, „at han har forstaaet at bøje og smelte Sten“ for at give Massen den Form, han ønskede. Naar man ser denne vidunderlig rige og smidige Behandling af den haarde Sten, skulde man næsten tro, at Sagnet talte Sandhed.

Enhver der kommer til Nürnberg som Fremmed, vil skynde sig med at opsøge St. Sebalduskirken, en ejendommelig Bygning, der allerede blev paabegyndt i det 13. Aarhundrede, og hvis Stil er en Blanding af romansk og gotisk Form. Kirken har Navn efter den hellige Sebaldus, hvis Gravmæle, et sjældent Kunstværk, findes midt i Kirkerummet. Det er støbt i Metal og udført af den gammelnürnbergske Kunstner Peter Vischer, der med sine fem Sønner arbejdede med det fra 1506—1519. Monumentet har Form af et Kapel. Øverst danner det en Baldakin af Metal, under hvilken er anbragt den med Sølv og Guld beslaaede Kiste, som gemmer Helgenens Ben.

I en lille Udbygning til denne Kirke med Adgang fra Gaden findes et mærkeligt snævert Lokale, der bærer Navnet „Bratwurstglocklein“, de gamle Nürnbergeres Stamlokale. Den Fremmede, der ikke har været herinde, smagt de dyre Pølser og beundret de hensovede Stormænds Tinkrus, har ikke Lov til at sige, at han har været i Nürnberg, hedder det.

Byens ældste Parti ligger omkring den gamle Borg, der engang husede selve Kejser Frederik Barbarossa. Staar man heroppe i et af de mange

Gemakker og skuer ud over Muren og de røde Tage i Gammel-Nürnberg, kan man ikke tænke sig noget bedre Billede af en By fra Middelalderen med de snævre Gader, de høje smalle Huse og de stejle Tage. Minderne om Mænd som Albrecht Dürer og Hans Sachs melder sig. Selve Borgen gemmer ogsaa meget, der er værd at se, til Eksempel en usædvanlig dyb Brønd, der staar i Forbindelse med en underjordisk Gang, som forud benyttedes i Krigstid. Og saa er desuden paa Borgen med de underlige Taarne en uhyggelig Samling af Torturretskaber, Tænger, Pinebænke, Henrettelsessværd, Fangeceller, Hjul og Stejle, den Klokke, der ringedes med, naar en Forbryder førtes til Retterstedet, og endelig den saakaldte spanske Frue, en hul Søjle, der har Form af en Kvindeskikkelse. I Dørene er anbragt Jernpigge, der vender indad mod den Plads, hvor Synderen skulde staa. De tunge Jerndøre sloges i, og Piggene trængte ind i den Indesluttedes Øjne, Øren, Mund og øvrige Legemsdele. Det var den Gang, og det er saa længe siden. Men det er et mærkeligt Tilfælde, at de Mænd, som i Nutiden opfandt og indrettede de berygtede Koncentrationslejre fejrede deres Orgier netop i denne By.

I Helligaandskirkens Sakristi gemtes i gamle Dage det hellige tyskromerske Riges Kejserkrone med tilhørende Klenodier; thi i Nürnberg holdtes jo Rigsdag under Kejserens Forsæde. Disse Genstande, som gælder for at være Mesterværker af Guldsmedekunst, stammer fra det 11. Aarhundrede og er naturligvis uerstattelige, saaledes selve Kronen, der er hamret af pureste Guld og prydet med orientalske Perler og uslebne Ædelstene. Af Frygt for, at disse kostbare Kejseregalier skulde blive røvede af Fjender, er de i Aarhundredernes Løb paa den eventyrligste Maade blevet flyttet fra Sted til Sted. De har været gemte i Kyffhäuser-Bjærgene, i gamle Borge, paa Hradschin i Prag og under Transporterne skjult een Gang i et Læs Gødning, en anden Gang i en Havrestak. Til sidst laa de i mange Aar i det kejserske Skatkammer i Wien. Nu skal de efter et Forlydende under den sidste Verdenskrig være havnet hos en af de allierede Magter.

Før jeg slutter denne korte Omtale af et Par Brudstykker af Byens Krønike, skal jeg blot nævne, at den, som antydet, ogsaa indeholder et Kapitel fra Hitlers Dage. Her holdtes nemlig i Nationalsocialismens Aar de stormende Partifester, og det var her dens bekendte Førere dømtes til Døden.

Saaledes er Nürnbergs Historie et Vidnesbyrd om Menneskeslægternes Omskiftelighed.

*

Nürnberg var blevet en velhavende By ved sin Handel. Men Kræmmernaturen sejrede ikke over Indbyggernes sunde Sans for Kunst. Det er netop det solide, det borgerlige, som giver Byen sit Præg. Dens Bygninger er store og massive, uden at være overlæssede med Prunk. Materialet er saaledes det jævne og ægte, Sandsten og Granisten, som man overalt ser som det fremherskende. Den velstaaende Handelsherre mistede ikke denne Sans for god Kunst. Dertil kom den Omstændighed, at der indenfor de gamle Mure levede et Kuld af Haandværkere, der i sjælden Grad var besjælede af de store Opgaver, og som var villige til at stille deres rige Evner i Fødebyens Tjeneste.

Med dette Hovedindtryk forlod jeg Nürnberg og rejste til München. Her ytrede Kunsten sig paa en hel anden Maade. I denne By var det ikke saa meget Borgerstanden, der byggede, som det offentlige og Landets Fyrster. Desuden er de arkitektoniske Størværker, som man beundrer i München, ikke af tysk Oprindelse. Grundtanken har nemlig ved deres Skabelse næsten i hvert Tilfælde været paavirket af det gamle Rom eller Grækenland. Det er Stolthed, Ro og store Linjer, som behersker en Række af disse Bygninger; men tillige er det, som om den gode Ret til at staa her saa langt mod Nord savnes. Derfor er ogsaa Dekorationerne ofte ødelagte af det barske Vejrlig. I min Dagbog findes blandt meget andet følgende Skildring fra den bajerske Hovedstad, som jeg saa den i Aaret 1903:

„Naar man staar paa „Königsplatz“ i München, har man foran sig tre repræsentative Bygninger. Der er først Propylæerne, en af lutter Marmor opført Port i græsk-dorisk Stil. Mønstret er hentet fra en lignende Bygning i Athen, og Efterligningen i München skyldes, ligesom det er Tilfældet for flere andre Kunstværkers Vedkommende, Kong Ludvig den Førstes Tilskyndelse. Denne Konge besøgte i første Halvdel af forrige Aarhundrede Italien og fattede her, kun 19 Aar gammel, Planen om at efterligne en Del af Originalværkerne fra den klassiske Oldtids Skulptur. Det lykkedes ham at gennemføre denne Tanke. Det skete ved Opførelsen af det nuværende Glyptotek, en ejendommelig Forbindelse mellem græsk og romersk Konstruktion. Lige overfor ligger Kunstudstillingens Bygning, rejst i korintisk Stil i Modsætning til Propylæernes doriske og Glyptotekets overvejende romerske Form.

Af store Kunstbygninger, som ikke minder om Oldtiden, bør nævnes Pinakotekerne. Det gamle Pinakotek er bygget i Højrenæssancens Palæstil, medens det ny Pinakotek er af romansk Konstruktion. Hvilken

Rigdom fra den ældste Malerkunst findes ikke paa førstnævnte Sted! Frem for alt dvæler man ved Navne som Rembrandt, Ruysdael, Jan Steen, Rubens, van Dyck, for ikke at tale om Rafael og Tizian. Det ny Pinakotek er mindre end det gamle og navnlig bestemt til at give en Fremstilling af den Kunst, der er knyttet til München. Der møder man Navne som Kaulbach den Ældre, Defregger, v. Piloty, v. Lenbach, Franz Stuck og mange andre.“

Disse Linjer indeholder kortfattet en Omtale af de Oplysninger og Belæringer, som ved daglige Besøg i de paagældende Samlinger blev af varig Værdi for mig. De aabnede ved Beskuelser af denne lødige og klassiske Kunst mine Øjne for en Verden, som jeg nok havde haft en Anelse om, men ikke kendte. Disse Dage blev uforglemmelige for mig. Den Berigelse, som jeg hentede her, virkede næsten som en Aabenbaring. Det var vel nok det vigtigste, jeg hidtil havde oplevet paa min Udenlandsrejse, i Forbindelse dermed fik jeg Lyst til at tage til Italien for saa vidt muligt at faa denne Opdagelse uddybet.

Jeg undlod dog ikke ogsaa at besøge den aarlige Udstilling af moderne Kunst i München og fik saaledes Lejlighed til at sammenligne den nye Tids Frembringelse paa Maleriets Omraade med mine lagttagelser fra de gamle store Gallerier. Bortset fra et Par virkelig gode Billeder, som var købte for Kæmpesummer, var der ingen, som formaaede at gøre noget som helst Indtryk paa mig. Jeg maatte nøjes med at tage til Efterretning, at det var Udslag af Smag og Evne i vore Dage. For saa vidt blev Besøget en Skuffelse. Kvantiteten var stor — 3500 Lærreder — men Kvaliteten ringe. I en af de sidste Afdelinger i det store Glaspalæ, hvor Udstillingen fandtes, opdagede jeg uventet Repræsentanter for Hjemlandets Malerkunst, nogle slesvigske Mestres Arbejder. Ved den Stilfærdighed og Fordringsløshed, der hvilede over disse Billeder, stod de i en velgørende Modsætning til Størsteparten af den øvrige Udstilling. Man lagde Mærke til et Par Billeder af den frisiske Maler C. L. Jessen fra Dedsbøl. Selv om det ikke kunde kaldes stor Kunst, var den dog af Betydning og undlod ikke at efterlade en vis Virkning hos den fremmede Beskuer, der uvilkaarlig maatte føle sig tiltalt af den Stemning, der laa over det hjemlige frisiske Interiør. Dette er vel ogsaa Grunden til, at mange af hans Billeder findes ophængte i vore slesvigske Museer. Noget tilsvarende kunde vistnok siges om de nordslesvigske Motiver, der var behandlede af Frk. Charlotte von Krogh fra

Haderslev, denne elskelige Kunstnerinde, som jeg først et Par Aar senere lærte personlig at kende.

Den kunstelskende Kong Ludvig den Førstes Grav findes i den forholdsvis nye Basilika, der er bygget til Ære for den hellige Bonifacius og efter denne Konges Tilskyndelse. I Kirken hænger en ypperlig Fremstilling af den hellige Mands Liv og Gerning i henved et halvt Hundrede Billeder. Det var mig i Begyndelsen paafaldende, at Folk gik ud og ind i de katolske Kirker, Unge og Gamle, Mænd og Kvinder, for at forrette deres Andagt. Nu véd jeg jo, at det er almindeligt. Enkelt Mennesker sad i stille Bøn. Andre knælede med Ansigtsudtryk, der kunde tyde paa Selvransagelse. Nogle laa med fremstrakte Hænder som i Ekstase. Jeg syntes, der kunde ikke være Tvivl om, at de allesammen var fromme Mennesker. Men dette Indtryk forstyrredes ved andre, for hvem Kirkebesøget forekom mig at være et Svinkeærinde, som af religiøse Grunde ikke godt kunde paatales af Madmoderen eller Mesteren, for saa vidt som der var Tale om Tjenestepiger og Læredrenge, der kom ind ad Døren. Man sagde halvt spøgende, at tre Ting satte deres Præg paa Byen München, nemlig Religion, Kunst og Øl. Det er rigtignok, at Øldrikning er en daglig Fornødenhed for en Borger i denne By. I den tyske Rigsdag blev det engang sagt, at for Folk i Bajern gælder Øl for at være et Næringsmiddel. Naar man om Aftenen besøger de store Udskænkingssteder, er der altid fuldt Hus, og man forbavses over, hvor mange hele og halve Liter Øl et Menneske kan sætte til Livs. Over Indgangen til det største af disse Ølhuse var malet et Billede af Jomfru Marie.

Jeg blev flere Dage i München og skrev tre Skildringer af Livet i den bajerske Hovedstad hjem til „Hejmdal“. Jeg havde Stof nok i de mange nye Indtryk. Et Par Aftener gik jeg i „Münchener Schauspielhaus“, hvor der opførtes Stykker af Arthur Schnitzler og Maeterlinck. Det var ogsaa morsomt at sidde som tavs Tilskuer i de store Ølhaller og lytte til Bedsteborgernes Passiar paa bajersk Dialekt. Men det var dog et helt andet Emne, som stadig var Genstand for min Overvejelse, nemlig Tanken om at fortsætte Rejsen til Italien, og den vandt yderligere i Styrke, da jeg i Dagbladene læste Beretninger om Pave Leo den Trettendes Sygdom og denne Mands Betydning. Jeg opholdt mig jo nu paa et Omraade, hvor Katolicismen gjorde sig stærkt gældende baade i Livsførelse og i Kunst. Det maa have været Aarsagen til, at Avis-

artiklerne om den syge Pave begyndte at vække min Interesse, sikkert i højere Grad, end hvis jeg havde læst dem hjemme i Aabenraa.

*

Da Leo den Trettende i 1878 blev valgt til Pave, var han allerede en gammel Mand. Nu gik han i sit 93. Leveaar, og man maatte derfor regne med, at det denne Gang var en Sygdom til Døden. I den Tid, han sad paa Pavestolen, havde han øvet Indflydelse paa mangfoldige i Verdenshistorien dybt indgribende Begivenheder og derved vundet Ry som en snild og fin Diplomat, der spandt sine Traade saaledes, at Jordens mægtigste Staters og Fyrsters Planer blev krydsede deraf. Særlig kendt er den Kamp, han førte med Bismarck, som havde begyndt en Forfølgelse mod Landets Jesuiter. Det tyske Riges Kansler maatte gaa til Canossa overfor Paven, hvem han i nævnte Øjemed havde erklæret Krig. Det er navnlig fra denne Periode, at han opnaaede Verdensberømmelse, og den bekræftedes yderligere gennem det store og dygtige Organisationsværk, hvorved han hævdede og udvidede Katolicismens Stilling i alle Dele af Verden, et forunderligt og ophøjet Eksempel paa — som det blev skrevet — hvorledes en enkelt Mands Geni, Kraft, Udholdenhed og ubøjelig Energi formaaede at udrette Underværker i en Verden, der forlængst havde erklæret, at Miraklernes Tid var forbi. Man vil derfor ogsaa forstaa, at man i alle Lande med Spænding fulgte de Oplysninger, der kom fra Rom om Paven paa Dødslejet. Jeg husker godt fra mit Ophold i München, at de sortrandede katolske Dagblade den 20. Juli bragte Meddelelsen om, at Leo den Trettende var kaldt til sine Fædre. Kardinal Oreglia, som derefter udøvede den højeste Myndighed i Vatikanet, foretog da den overleverede officielle Ceremoni, som skulde bekræfte Dødsbudskabet. Han traadte hen til den lukkede Dør, som førte ind til det Værelse i Vatikanet, hvor Paven laa Lig, og raabte under dyb Stilhed Pavens Navn tre Gange. Derefter aabnede han Døren og gik ledsaget af et stort Følge hen til Sengen og gav det afsjælede Legeme tre Slag paa Panden med en lille Sølvhammer og raabte paany hans Navn. Mens alle knælede, forkyndte han, at Pave Leo den Trettende var død.

Saaledes lød Beretningen fra Vatikanet, og man kunde nu regne med, at der vilde hengaa et Par Uger, før den ny Pave blev valgt. Den Tid vilde jeg benytte til min Romafart. Men jeg havde endnu ikke tænkt nærmere over, hvorledes den skulde gaa for sig.

Under mine Besøg i Kunstsamlingerne havde jeg et Par Gange truffet en Mand, der tilsyneladende med stor Grundighed studerede de gamle Malerier. Jeg kom til at tale med ham, og vi spiste til Middag sammen i en Beværtning i Nærheden af Pinakotekerne. Det viste sig at være en Seminarielærer fra Slesien, som var ude paa Studierejse. Han fortalte mig, at han i lang Tid havde forberedt sig til Opholdet i München, og at han nu en af de nærmeste Dage efter en bestemt Plan vilde foretage en Tur gennem Alperne til Innsbruck. Ved nærmere Bekendtskab foreslog han mig at rejse med, idet han henviste til en vel tilrettelagt Rute pr. Bane, pr. Skib, til Fods, med Vogn og endelig igen med Jernbane det sidste Stykke før Innsbruck. Jeg var ikke længe om at indvilge. — Halvdelen af min Bagage, der var blevet mig besværlig, sendte jeg, som tidligere omtalt, hjem og Resten poste restante til Innsbruck. Nogle faa nødvendige Ting stoppede jeg i en Rygsæk, og dermed var jeg rejsefærdig.

En tidlig Morgenstund tog vi med Toget fra München til Starnberg Sø, hvor den sindssyge Kong Ludvig den Anden af Bajern i 1886 havde begaaet Selvmord. Efter en Tur med Dampbaad tværs over Søen kørte vi atter et Stykke med Jernbanen. Nu var vi for Alvor inde i Alpe-landskabet. Paa mig virkede det ikke blot som en Overraskelse; men det var et overvældende Syn nu pludselig at lægge Mærke til Bjærgene, der blev højere og stejlere, jo længere vi naaede frem. Endestationen for vor Kørsel var Garmisch-Partenkirchen, et kendt og søgt Kursted.

Min Rejsekammerat var særdeles flink til at give Vejledning og Op-lysning om de Egne, vi passerede. Vi maatte endnu samme Dag gaa til Fods en god Mils Vej, indtil vi standsede neden for Zugspitzes snedækte Tinder. Vi havde altsaa naaet Tysklands højeste Bjærg, der rager ca. 2900 Meter i Vejret. Her laa en mærkelig lille Sø, der hed Eibsee. Den havde en Dybde af 28 Meter, fortalte man os; men Vandet var saa klart, at man tydeligt kunde se Bunden og Fiskestimerne dernede. Ved Bredden laa et Turisthotel, og her bestilte vi Logi for Natten. Før Da-gen var til Ende, havde jeg saaledes oplevet en saare romantisk Alperejse, som jeg maa nøjes med at omtale i foranstaaende korte Træk. Da vi om Aftenen, efter at have spist, sad paa Hotellets Terrasse og nød Synet af Zugspitze med de mange Enkeltheder foran os, begyndte min Rejsekammerat, formentlig betaget af det storladne i Situationen, at holde et For-redrag for mig om tysk Pædagogik og Politik, om Rigets Magt og Vælde, dets Udvikling ved Blod og Jern og dets Uovervindelighed under Kej-

ser Vilhelm den Andens glørværdige Ledelse, altsaa Emner, som i Dattiden fyldte tyske Patrioter med Begejstring. At jeg var dansk Pressemand, vidste han; men Danmark betragtede han nærmest som et Aneks til Tyskland og mente, at vi jo maatte føle os lykkelige og betryggede ved at bo som Naboer til et saa stort og rigt Land. Jeg havde ofte før været ude for sligt og kunde naturligvis ikke undlade at svare ved at fortælle ham om den selvstændige nordiske Kultur, der godt kunde staa Maal med den tyske. Jeg fandt til at begynde med en villig Tilhører i min Rejsefælle; men da jeg tilføjede, at min Hjemstavn som en Følge af Bismarcks Jern- og Blodpolitik var revet bort fra vort gamle Fædreland Danmark, og at vi stadig nærrede det inderlige Ønske om at blive genforenede med det, vakte det stærk Forargelse i hans Sind. Det var jo for ham en hel ny og uforstaaelig Tale. Han var nu nærmest tilbøjelig til at se paa mig som en farlig Person, og vort Kammeratskab var ikke langt fra Bristepunktet. Han sad længe tavs og tænkte over Sagen. Mine Oplysninger havde baade overrasket og krænket ham. Men efter nogen Overvejelse rejste han sig og sagde meget fornuftigt, at det vistnok var bedst at sove ovenpaa den Samtale, og saa kunde vi jo senere fortsætte. Idet han forlod mig, udbød han: „Een Ting maa De dog indrømme mig, at med Tysk kan man klare sig over hele Verden.“ Jeg tav, og saa gik hver til sit.

Næste Morgen lod vi vort Mellemværende fra Aftenen i Forvejen være glemmt. Nu skulde vi for Alvor paa Fjældesti: op ad Tørlempasset, der kun var betegnet ved malede Streger paa Træstammerne. Det vil sige, at vi paa denne Maade skulde naa en Højde af 1500 Meter, før vi atter kunde begynde Nedstigningen. Min Ledsager, der fra de slesiske Bjerge var vant til en saadan Vandring, gav mig nogen Belæring om, hvorledes man burde føre sig for at holde ud. En Flok, der i fuldt Alpeudstyr startede samtidig med os og i hurtig March skyndte sig op efter, spaaede han en hurtig Afslutning paa Turen. Vi fandt den liggende i 1000 Meter-Højden rede til at vende om, saafremt Benene endnu kunde bære de enkelte Deltagere. Med stor Frejdighed fulgte jeg min Rejsekammerat. Da vi havde gaaet i flere Timer og naaet Pashøjden, kom vi forbi et Krucifiks, som her var rejst under aaben Himmel. Jeg fik den Forklaring, at det vistnok var et Tegn paa, at vi nu kom fra Bajern ind i Tyrol. Nogen Grænsebevogtning mødte vi ikke heroppe. Efterhaanden fik jeg en Fornemmelse af, at Nedstigningen var besværligere end Turen op efter. Nu forstod jeg, hvor vanskeligt det maa have været

for Hannibal, da han med hele sin Hær i Aaret 218 før Kristi Fødsel drog over Alperne for at naa Rom, hvor han vilde diktere Fjenden Fjenden. Men jeg lod mig ikke mærke med det, førend jeg følte en Afslappelse, som jeg kun med yderste Anstrengelse søgte at beherske. Min Tilstand skyldtes vistnok den store Luftforandring, som jeg to Gange samme Dag havde været udsat for, og dens Indflydelse paa Organismen. Da vi naaede ned til en bred Alpevej, der hed Fernpas, var jeg saa stiv i Lemmerne, at jeg kastede mig ned ved Vejkanten og nægtede at fortsætte. Min Kammerat, som i nogen Tid havde fulgt mit Befindende med Bekymring, prøvede forgæves at faa mig paa Benene igen. Selvopgivende bad jeg ham gaa videre. Jeg vilde vente, indtil der muligvis kom et Køretøj, der kunde tage sig af mig. Syg var jeg ikke, blot træt, uhyre træt. Min Ledsager vilde paa ingen Maade forlade mig. Han satte sig ved min Side, og saa haabede vi paa, at der skulde vise sig en Udvej.

Jeg undlader at dvæle længere ved den ulykkelige Situation. Efter nogen Tids Forløb hørte vi Vognrummel, og nu nærmede sig en tom Lastvogn, der blev trukket af et Par stærke Heste. Kusken standsede af sig selv, da han saa os ligge der ved Landevejen, og min Rejsekammerat fortalte ham Aarsagen til, at vi ikke kunde gaa videre. Den gode Tyrolerbonde, eller hvad han nu var, ynkedes over mig. Efter yderligere at have vekslet nogle Ord med Slesieren, hev de mig ved fælles Hjælp op paa Vognens tomme Lad, hvor jeg kunde ligge udstrakt. Jeg modtog alvorlig Paamindelse om at holde godt fast ved Faddingen, og at det var en Nødvendighed, fik jeg snart bekræftet; thi nu begyndte den vildeste og farligste Kørsel, som jeg nogen Sinde har været ude for. Den gik i uafbrudt Serpentinlinje. Snart havde vi paa den ene Side af den snævre Vejbane dybe Kløfter, snart paa den anden Side stejle Klipper. Det gik op og ned og fremefter i bratte Sving. Jeg var virkelig bange for hvert Øjeblik at skulle havne i Dybet. Vognen slingrede under denne Fart ustandseligt, og jeg var derfor nødsaget til at klamre mig til Ladets Kanter med begge Hænder. I denne Situation frembød jeg vistnok et ynkeligt Syn, som dog ikke gjorde noget Indtryk paa de to Mænd foran paa Sædet. Jeg raabte til dem, at de dog burde køre forsigtigt. Men Kusken, som syntes at være vant til Turen, vendte sig blot om og smilede overbærende til mig. Jeg var lykkelig, da vi omsider naaede ned til den lille hyggelige Tyrolerby Ehrwald, hvor vi fandt et behageligt Opholdssted i Postgaarden. Jeg gik straks i Seng og sov som en Sten. Da jeg vaagnede næste Morgen, var jeg fuldstændig udhvilet. Min Kammerat havde sør-

get for Postbefordring, og nu oplevede vi i Modsætning til Dagen i Forvejen en herlig Køretur i en Postvogn med polstrede bløde Sæder. I Tímevis havde vi paa denne Maade Lejlighed til at nyde Udsigten til det skiftende Tyrolerlandskab.

Men omsider kom vi i god Behold til Byen Imst, hvorfra der var Jernbaneforbindelse til Innsbruck, og tredie Dags Aften befandt vi os saa i denne By, om hvilken min Ledsager paa Forhaand havde fortalt mig adskilligt.

Jeg hentede min Rejsekuffert paa Banegaarden, og vi gik derpaa ud i Staden for at finde Logi for Natten. Vi travede fra Hotel til Hotel og fik hver Gang det Svar, at alt var optaget. Da vi saaledes noget nedslaaede færdedes gennem de fremmede Gader, var min Rejsekammerat nærved at opgive Ævred. Han foreslog, at vi skulde tage med Toget til en anden tyrolsk By og prøve Lykken der. Da opdagede jeg, skønt Mørket var faldet paa, i Skæret af en Lygte, at der foran os gik et Par unge Mennesker med dansk Studenterhue. Jeg tiltalte dem paa Dansk og fortalte dem noget om vore Genvordigheder. De var glade for at kunne yde en Landsmand en Haandsrækning og henviste til „Hotel zum goldenen Adler“ ved Innfloden. Der havde de boet og haft det godt. „Hvad var det?“ spurgte min Kammerat, der havde staaet lidt paa Afstand og lyttet. „Det var Dansk“, sagde jeg. „Vi klarede os altsaa ikke længere med Tysk“. Nu var det til ham at tie. I det nævnte Hotel fik vi anvist et godt, gammeldags Dobbeltværelse, og medens vi sad her, fordybede min Ledsager sig i sin trykte Rejsefører. „Tænk“, udbrød han, „det er et gammelt, historisk berømt Hotel, det ældste i Byen. Fra Vinduet i Værelset derhenne i Hjørnet talte den heltemodige Andreas Hofer i Aaret 1809 til det trofaste tyrolske Folk. I den Stue, hvor vi nu sidder, modtog Kejser Josef den Anden engang i det attende Aarhundrede nogle fremtrædende Diplomater i Audiens. Der er et Opslag om det derovre paa Væggen, og her boede Goethe, da han i 1786 drog ud paa sin italienske Rejse.“

Manden var henrykt for denne Opdagelse, og jeg syntes, det var en heldig Afslutning paa vor Tur. Da vi tog Afsked med hinanden, fortalte jeg ham, at jeg nu agtede at følge Goethes Fodspor og tage ud paa min egen italienske Rejse. „Ak ja, hvem der kunde rejse med!“ Det var omtrent hans sidste Ord. Næste Morgen stod han op ved Daggry for at drage hjem til Slesien.

Min italienske Rejse

Undervejs til Rom

Der levnedes mig ikke Tid til at se saa meget af Innsbruck, som jeg gerne vilde. Mine Tanker var optaget af Italien. Heldigvis havde jeg i München faaet omvekslet de fleste af mine Papirpenge i tysk og fransk Guld, saa jeg efter Datidens Forhold gik med en lille Formue i Lommen. I et Rejsebureau i Innsbruck traf jeg en venlig Mand, som hjalp mig med at sammenstille Billetter til et Rundrejsehæfte, der gjaldt for Jernbanekørsel paa anden Klasse over hele Italien i to Maaneder. Jeg fulgte ogsaa hans Anvisning ved at købe en lille Bog, der indeholdt den nødvendigste Vejledning, idet jeg nu havde indset, at den var uundværlig. I Tilgift fik jeg en Del gode Raad, som virkelig kom mig til Nytte.

Da jeg sad i Toget og kørte syd paa mod Brennerpasset, maatte jeg tænke paa Digteren Goethe, der 120 Aar i Forvejen fulgte den samme Sænkning i Alperne ad den gamle Vej, som havde været kendt fra Romertiden. Her færdedes gennem Aarhundreder Skarer af Kirkens Mænd, Pilegrimme, Kunstnere og Digtere med den evige Stad som Maal. Det skete ofte til Fods eller i ussel Befordring med Ophold i fattige og farlige Herberger. Det Stykke Vej, som saaledes for dem tog lang Tid at passere og kostede meget Besvær, tilbagelagde jeg i nogle faa Timer i en magelig Jernbanekupé. Jeg tvivler naturligvis ikke om, at de Gamle trods disse Forhold oplevede langt mere end jeg, som fra Turen kun husker Glimt af vilde Alpelandskaber med høje Bjærgtinder og af Smaafloeder, som fossede ud af Klippeformationerne mod Dalene, medens Jernbanekørslen gennem 27 Tunneler, af hvilke den ene havde en Længde af 850 Meter, sammen med Kulden oppe paa Pashøjden virkede ret ubehagelig. Men da jeg naaede ned til Bozen eller Bolzano, som den nu kaldes, raadede atter normalt Sommervejr, og jeg følte mig fristet til at

blive her for at vænne mig lidt til de nye Forhold. Den Gang hørte Sydtyrol endnu til Østrig. Ved Siden af Tysk taltes der dog allerede meget Italiensk i denne By, som gjorde et saa venligt Indtryk paa mig, at det virkelig var med blandede Følelser, at jeg atter satte mig i Toget og kørte videre mod det fremmede Land. Selv om man endnu befandt sig paa østrigsk Grund, syntes Menneskeslaget dog at skifte Karakter. De skarpe italienske R-Lyde svirrede i Ørene, saa man til at begynde med havde vanskeligt ved at opfange de enkelte Ord. Man vil huske, at vi nu havde passeret Alperne, der danner det store Skel mellem Nord- og Sydeuropa. Vi nærmede os ogsaa Landegrænsen. Men her i dette Omraade, der ejer en særlig Natur, raser Nationalitetskampen mellem de to Folkeslag. Man fortæller i Toget, at Befolkningen nok kan forstaa Tysk, men at ingen Verdens Magt kan formaa Menneskene til at tale det. Forholdene minder i andre Henseender om Tilstandene hjemme i Nordslesvig.

Paa Mori Station i det sydligste Tyrol forlod jeg Jernbanen paa Hovedlinjen og gik ind i et lille Tog, som skulde føre mig til Gardasøen. Alle Vegne saas nu italienske Bekendtgørelser og Indskrifter. Togbetjeningen talte nu kun Italiensk. Landskabet havde faaet et helt andet Udseende. Toget snoede sig frem mellem nogle nøgne Bjerge og Klippeblokke, indtil vi naaede den lille By Arco, der er bekendt for sit milde Vinterklima. Til alle Sider bredte Vinmarkerne sig, og man fristedes til at strække Hænderne ud af Vinduet for at plukke Druer. Saadan tegner Egnen sig for mig i Erindringen mange Aar efter.

Smaabanen stopper op i Riva, der ligger allerdejlignst ved Gardasøens Bred. Efter at man har passeret Tolden, gaar man her om Bord i den italienske Damper. Et Stykke ude paa Søen overskrider vi Grænsen, og nu er der god Tid og Lejlighed til at se lidt nærmere paa de Medrejsende. Der lyder Støj fra Dækket op til os, der sejler, noget hævet over Almue, paa første Klasse. Man hører Raab, Sang og Musik og Fodtramp i en uharmonisk Blanding. En sorthaaret Fyr dernede spiller paa Harmonika. Nogle unge Gutter drejer sig med Pigerne fast i Favn efter Spillemandens Toner. I en Pausse kommer et Par af Karlene i Klammeri. De synes at være Rivaler og Kampens Pris at gælde Pigerne. Skænderiet afsluttes dog snart og drukner i næste Dansemelodi. Ved de enkelte Stationer undervejs langs Søen gaar en Del i Land, og andre kommer om Bord; men Billedet bliver det samme. Det brogede Folkelivsbillede, som denne Søndag Eftermiddag udfoldede sig dernede paa Skibets Dæk,

var et Vidnesbyrd om, at man var kommen til et fremmed Land, og om de nærmeste Omgivelser kunde der siges det samme. Det var i hvert Fald en morsom og tillige sjælden smuk Sejldes.

Jeg behøver ikke at spille mange Ord til Gardasøens Ros. Det har andre gjort saa ofte og bedre, end jeg formaar det; men ingen Beskrivelse vil svare til Virkeligheden: Det dybe blaa Vand, indrammet af høje Klipper, hvorfra det ene Vandfald efter det andet styrter ud i Søen. Saa følger vildtromantiske Kyststrækninger og indestængt mellem store Bjærgmasser en Overflødighed af Citron-, Orange-, Granat- og Figentræer. Jeg kunde ikke se mig mæt paa dette Landskab og dets Befolkning, som møder op ved Landgangspladserne. Midt i Masserne staar den tavse, stolte italienske Gendarm, i Holdning og Uniform næsten som en Feltmarskal. Nærmest Landgangsbroen paraderer altid den uundgaelige Tiggertype, der kræver Tribut af hver Rejsende. Gendarmeriet ænser ikke disse Mennesker. Skulde alle italienske Tiggere tages i Statens Varetægt, vilde Landets Udgifter til social Forsorg stige meget stærkt. Dette kan undgaas ved, at Staten lader Tiggerne selv opkræve den Støtte, de som et uudrydeligt Samfundsonde har en vis Ret til at forlange.

Da vi omsider gaar i Land efter at have overstaaet den syv Mil lange Sørejse fra Nord til Syd, er vi paa italiensk Grund. Hvis jeg ikke havde vidst, hvor jeg var, vilde jeg hurtigt have lært det af den Modtagelse, jeg fik i den første italienske By, som jeg var naaet til. Den hed Desenzano. Droskekuske, Bybude og andet sortsmusket Godtfolk tilbød mig med en mig hidtil ukendt Paatrængenhed deres Tjeneste. En mørkhudet Fyr paa 12—13 Aar tog min Rejsekuffert og traskede uden videre af Sted med den det lille Stykke Vej til Banegaarden. Han fortalte mig en hel Del, som jeg naturligvis ikke forstod; men efterhaanden lærte jeg dog de vigtigste Talord, Møntsystemet og nogle uundværlige Gloser, hvis Tal for Resten øgedes for hver Dag, der gik.

Saa bruste Hurtigtoget fra Verona ind paa Stationen, og jeg rullede i Nattens Mørke under Lyden af tre italienske Medrejsendes Snorken vest paa i Retning af Milano uden at have nogen bestemt Anelse om, hvor jeg vilde komme til at sove den Nat. Det gik imidlertid over Forventning. Efter nogen Skærmydsel med tre-fire Dragere, som alle vilde bære min Bagage og vise mig Vej, fandt jeg uden Besvær i den nævnte gamle lombardiske Hovedstad, nu Italiens vigtigste Handels- og Industriby, et Svejtsershotel, hvor jeg havde det som hjemme.

Naar jeg tænkte tilbage paa, hvor ofte jeg havde læst om andre berømte Mennesker, som havde levet dernede i en lang Periode af deres Liv og ligeledes var blevet stærkt paaavirkede af Oplevelserne, maatte jeg, der kun havde nogle faa Uger til Raadighed, i al Ydmyghed overfor Stoffet straks søge at lægge en Rejseplan, der var begrænset til nogle enkelte Ønsker, som jeg haabede at faa opfyldte. Rent bortset fra det omtalte Formaal, som til at begynde med havde henledt mine Tanker paa Italien, nemlig det forestaaende Paveskifte og de Begivenheder, der fulgte efter, besluttede jeg i Hovedsagen at benytte Tiden til, som det for en Lægmand som mig maatte være muligt at faa et varigt Indtryk af Renæssancens Frembringelser paa Maleriets og Bygningskunstens Omraade samt af nogle Skulpturer. Jeg tænkte i denne Forbindelse navnlig paa de tre Navne: Leonardo da Vinci, Rafael og Michel Angelo. At se deres vigtigste Værker og at hente en nogenlunde grundig Viden om dem og deres Virke forekom mig alene at være Rejsen værd. At jeg samtidig vilde møde Mestre som før de nævnte eller senere havde opnaaet Berømmelse, regnede jeg selvfølgelig ogsaa med. Jeg huskede fra min Undervisning i Kunsthistorie, at Læreren navnlig havde fremhævet Mænd som Giotto, Giovanni Angelica fra Fiesole, Brunellesco og Donatello, for slet ikke at nævne Tintoretto og Tizian. Deres Betydning var aldrig rigtig gaaet op for mig; men nu opdagede jeg ved at blade i min Rejsebog, at jeg baade vilde faa lidt Tid og Lejlighed til at se deres Værker, som de var skabte for Aarhundreder siden, en Opdagelse, der voldte mig en maaske naiv, men usigelig Glæde. Fuld af Spænding imødesaa jeg det Øjeblik, da jeg vilde komme til at staa overfor hvert enkelt af disse originale Mesterværker, der gennem Tiderne havde vakt Masser af Menneskers Beundring.

Lad mig straks tilføje, at det lykkedes mig at lægge en Plan, der svarede til mine Ønsker, og at jeg ogsaa fik dem opfyldte, saaledes at disse gamle Mestre ikke mere var tomme Navne for mig. Jeg opnaaede en Berigelse derved, baade med Hensyn til Viden og Forstaaelse, som var langt over Forventning. Naar jeg nu gentager disse Betragtninger her i mine Erindringer, mener jeg at kunne nøjes med at henvise dertil og i det følgende undlade at hidsætte altfor udførlige Skildringer af, hvad jeg senere saa og oplevede.

En Undtagelse gør jeg med den første Dag, jeg opholdt mig i Milano. Her opsøgte jeg straks Domkirken, der gælder for at være Italiens betydeligste gotiske Kirkebygning og den største efter Peterskirken i Rom.

Den gotiske Stil har ellers haft vanskeligt ved at brede sig i Italien. Gang efter Gang stod jeg paa den store Plads, en af Verdens smukkeste, optaget af dette Bygningsværk, som man har kaldt et gennemsigtigt Marmorfjæld, pragtfuldt ved Dag, fabelagtigt ved Nat. Jeg følte mig saa fattig ved Beskuelsen, da jeg mærkede min manglende Evne til at opfatte og ret forstaa denne vældige Bygning med de utallige Taarnspidser og de to Tusind Marmorfigurer, som pryder den udvendig. Jeg gik op paa Taget og saa ud over Posletten, det frugtbare Landskab paa Størrelse med Svejts, der laa udbredt foran mig. Mod Nord fortonede sig i det fjerne Alpernes Bjærgkæde. Nede i Lavningen lidt mod Syd strømmede den store Flod mod Adriaterhavet. Jeg forstod, at dette frodige Lavland maatte være af umaadelig Værdi for den italienske Økonomi. Et stærkt Indtryk af, hvad jeg her saa, har stadig levet i min Forestilling, naar jeg tænkte tilbage paa Domkirken i Milano.

Det havde siden min Uddannelse ofte været mit Ønske engang i Livet at se Leonardo da Vincis Billede af den hellige Nadver, som de fleste Mennesker indenfor Kristenheden kender fra mere eller mindre gode Gengivelser.

I min Seminartid havde vi faaet dette Billede ret indgaaende forklaret. Det var første Gang, at jeg hørte Tale om Malerkunst og fik en Anelse om, hvad man forstod derved. I hvert Fald blev min Sans vakt paa dette Omraade. Forklaringen skete ved Hjælp af en Fremstilling, der var skrevet af selve Goethe, efter at han paa sin italienske Rejse havde set dette Kunstværk ubeskadiget. Siden er Maleriet paa flere Maader blevet ilde medhandlet. Til Trods derfor er det ved Siden af Domkirken Milanos største Seværdighed, der hvert Aar opsøges af Tusinder. Det findes i Refektoriet, det vil sige Spisesalen, til det tidligere Dominikanerkloster Santa Maria delle Grazie. Goethe beskriver først Spisesalen, som han altsaa ogsaa har kendt, før Ødelæggelsens Vederstyggelighed skete. Han fortæller om Munkene, som sammen med deres Prior sidder bænket ved et Bord midt i Salen, og næsten som hørende til Rummet og i Fællesskab med Klosterbrødrene ser vi Billedet af Kristus og hans Apostle malet i Olie paa Væggen lige overfor. Som Følge af denne Opfattelse har Maleren ogsaa ved Fremstillingen fulgt Datidens Bordskik i Klostret. Enkelthederne ved Apostlenes Nadverbord svarer nøje til Opdækningen hos Munkene. Det er Kristus, som deltager i Nadveren hos Dominikanerne i Milano. Man tænke sig, fortsætter Goethe, dette Selskab i Færd med at nyde Maaltidet, indtil en Sætning sæt-

ter alle Sind i Bevægelse. Mesteren har sagt: „En iblandt Eder skal forraade mig.“ Da opstaaer i Forsamlingen den Uro, som Billedets Enkelt-heder er Udtryk for, og det viser sig navnlig i Hændernes Stilling, et Middel, som kun en Italiener formaar at anvende i en saadan Situation. Dertil svarer ogsaa Udtrykket i de enkelte Apostles Ansigt og deres Bevægelser, der er forskellige, eftersom de skal betegne deres Karakter og Indstilling. Jeg havde fra min Skoletid bevaret et Totalindtryk af Goethes meget udførlige Omtale af dette Billede, saa jeg nu havde lettere ved at forstaa det. Jo længere jeg betragtede det, des stærkere traadte Apostelskikkelserne frem. Det var, som om de kom ud af Rammen, og jeg saa dem lyslevende foran mig, hver i sin Ytringsform. Jeg havde været forberedt paa en Skuffelse paa Grund af den Skade, Billedet havde lidt. Det blev til Trods derfor en meget stor Oplevelse. En Kunstkritikker har engang skrevet om Maleren i Forbindelse med dette Billede: „Ingen Kunstner har nogen Sinde følt og fremstillet det uendelig ophøjede hos den guddommelige Mester og Lærer dybere og mere gribende end Leonardo.“ Det er sikkert ogsaa rigtigt, naar det er paastaaet, at aldrig før eller senere har Malerkunst givet os saa vældigt karakteriserede Hoveder og saa udtryksfulde Haandbevægelser. Selv om dette ikke helt stod klart for mig den Dag, havde jeg dog nu haft et Møde med en af de store Mestre og følte Virkningen deraf. Jeg forstod vel ogsaa Grunden til, at denne Kunstners Billede af Mona Lisa, det mest sjælfulte Maleri i Verden, som det er blevet sagt om det, nu i Louvre i Paris, er blevet saa kendt.

Da jeg om Aftenen gik omkring i Milanos Gader og saa paa Folkelivet, som det særlig udfoldede sig i Galleria Vittorio Emanuele og lagde Mærke til de mest fremtrædende Skikkelser paa dette Strøg: fornemme Handelsherrer med deres Damer, jævne Borgere, Befalingsmænd og Menige af alle Grader, megen broget Ungdom og Tiggerne i Krogene, samlede jeg i Betragtningen det hele til et Billede af italienske Typer, en fremmed Foreteelse, og jeg havde atter paa Fornemmelsen at være kommet langt hjemme fra.

Saaledes forløb altsaa det første Døgn, som jeg tilbragte i Italien. Jeg følte det som en sjælden Nydelse i de følgende Dage at rejse fra By til By for, i Overensstemmelse med den een Gang tagne Beslutning, undervejs at dvæle ved de store Kunstskatte fra Fortiden.

Oplevelserne og Indtrykkene skiftede fra Dag til Dag. I Genua kom jeg til at bo i et kristeligt Hospitium, der lignede et bedre Missionshotel

herhjemme. Ejeren kaldte sig Præst i Monaco med Bopæl i Genua og var ved Siden af sin Gerning en Verdensmand i god Forstand. Han var Herrnhuter og hørte saaledes til Brødremenigheden. Hans Bedstemor var fra Kristiansfelt, og han kunde fra sine Drengearr huske, at hun havde sunget Dansk for ham. Det interesserede ham derfor meget at høre mig fortælle om Forholdene hjemme i Nordslesvig, ligesom hans egne Beretninger om personlige Oplevelser og om Tilstandene i Italien var yderst lærerige for mig. Præsten gav mig ogsaa den nødvendige Vejledning med Hensyn til Genua. Jeg fulgte hans Raad og opsøgte de genuesiske Palæer fra Højrenæssancens Dage og Baroktiden. Paa en Tur gennem Havnekvarteret saa jeg for første Gang i mit Liv Middelhavet og vendte tilbage med et Totalindtryk af det brogede Liv, der herskede i dette Mylder af Smaagader, Smøger, Kroge, Buler, Losse- og Ladepladser ved de lange Kajer, hvor al Verdens Nationer syntes at have sat hverandre Stævne.

Jeg maa ogsaa lige nævne et Besøg paa Genuas Campo Santo, det vil sige Byens Kirkegaard, der ligesom i andre italienske Købstæder ligner en stor Marmorhave, hvor den ene store Støtte staar ved Siden af den anden, Rækkerne kun brudte ved grønne Cypresser. Man gaar omkring med et sælsomt Indtryk under et saadant Besøg. Man ser de kostbare Gallerier, Terrasser, Trapper og Monumenter, altsammen af det rene hvide Marmor, viet de Henfarne. Som oftest er de Døde fremstillede i samme Skikkelse, som de havde i levende Live. Det kan være hele Familier, og det kan være Enkeltpersoner. Det kan saaledes være en rig Grosserer i Legemsstørrelse med Urkæde af Guld, en fornem Herre med Ordensbaand, en Bedsteborger med rundpullet Hat eller en sørgende Enke, der ligger paa Knæ foran sin døde Mands Støtte, alt saare kostbart, men langt fra altsammen Kunst.

Langs Middelhavskysten, den saakaldte Riviera di Levante, kørte jeg syd paa forbi Spezia til Pisa i Toskana. Det var en ualmindelig smuk Rejse. I Pisa blev jeg kun en halv Dag, hvilket var tilstrækkeligt til at faa et samlet, men ganske vist overfladisk Indtryk af Byens tre berømte Bygningsværker, der alle ligeledes er opførte af Marmor og har deres Oprindelse i det 11. og 12. Aarhundrede. Man forbavses ved Tanken om, hvilke fremragende Arkitekter, der den Gang har staaet til Raadighed. Af de tre Bygninger skal jeg først nævne Domkirken, der er en korsformet Basilika i en sjælden Stil, dernæst Daabskirken, som er finere i Form og Udførelse, og endelig det syv Aarhundreder gamle skæve Taarn,

som er kendt af hvert Skolebarn Verden over. Det roses for øvrigt for at være en af Middelalderens skønneste Bygninger. Det rager 55 Meter i Vejret, og jeg maatte naturligvis op ad de mange Trappetrin, men blev grebet af Svimmelhed, da jeg naaede Platformen og fik derfor ikke rigtig Lejlighed til at nyde Udsigten heroppe fra, som skal være enestaaende.

Og nu var mit næste Maal Skønhedens Hovedstad gennem tre Aarhundreder, Firenze, Toskanas vigtigste By, der udmærker sig ved en yndefuld Beliggenhed paa begge Sider af Arnofloden. Der er næppe nogen anden By i Verden, der rummer flere vigtige historiske Minder og kunstneriske Seværdigheder end Firenze, som i hvert Fald kappes med Rom om Rangen i saa Henseende. Ved Familien Medicis Magt og Rigdom og ved Borgernes Dannelselse og deres republikanske Forfatning gik der allerede Ry af Firenze i Middelalderen. Hvis jeg havde haft fire Månedes Tid til at indleve mig i alt, hvad Byen gemmer af Histore og Kunst, vilde jeg maaske have været i Stand til at give den en nærmere Omtale. Men jeg maa med Skam bekende, at jeg kun ejede fire Dage dertil. Et og andet nemmede jeg dog for Livstid. Jeg gik omkring i de maleriske og snævre Gader, over de kendte historiske Pladser, forbi de berømte Pragtbygninger og gennem nogle af de rige Samlinger for saa vidt muligt at udnytte den knappe Tid. Dertil kom de kirkelige Kunstskatte, som man skal have set, naar man har været i Firenze. Da jeg boede hos en Mand, der havde Ansættelse paa Byens Raadhus, opnaaede jeg ved hans Hjælp Lov til indgaaende at besigtige Palazzo Vecchio, hvor Stadens vise Mænd stadig holder til, og jeg fik ved samme Lejlighed en Forklaring af Loggia dei Lanzis Betydning i ældre Tid, og jeg maa derefter først og fremmest nævne Domkirken, i Hovedsagen opført af Brunellesco, og det prægtige Klokketaarn, som er Giotto's Værk.

I Daabskirken, der er saa rig paa Enkeltheder af kunstnerisk Værdi, findes de to Døre, om hvilke Michel Angelo har sagt, at de var værdige til at være Paradisets Porte.

I San Lorenzo, en Kirke, som ligeledes skyldes Brunellesco, lagde jeg Mærke til et Arbejde af Thorvaldsen; men det, der har gjort denne Kirke til den alt overskyggende Seværdighed, er det af Michel Angelo udførte Gravmæle over de ældre Medicier. Jeg var ogsaa inde i de store Kunstsamlings Bygning, der kan kaldes et Michel Angelo-Museum. Her findes den Statue af den unge David, som han skabte i en Alder af 29 Aar. Den har i sin Tid været Byens Symbol og ligesom alt hans Arbejde vundet Verdensberømmelse. To Gange gik jeg gennem Galleria

degli Uffici og fortsatte over paa den anden Side af Arnofloden til Palazzo Pitti. Efter den første Vandring forbi en Uendelighed af Billeder, saaledes af Rafael, Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Tizian, Tintoretto og Rubens, altsaa de klassiske Malerier, som fængslede mig frem for alle andre fra den toskanske, den flamske og den venezianske Skole, satte jeg mig paa en Bænk ved Arnofloden og tænkte paa alt det, jeg havde set og naturligvis kun glimtvis kunde huske. Jeg tog min Rejsfører og satte et Tegn ved et Par Mesterværker, som jeg paa ny vilde opsøge og bevare i Hukommelsen som uforglemmelige Minder fra Firenze. Det blev den mediceiske Venus, der er et Levn fra den græske Oldtidskunst, Rafaels Madonna-Billeder, Michel Angelos „Den hellige Familie“ og Giovanni de Fiesoles Freskomalerier i Klostret San Marco, hvor den fra Historien kendte Ophavsmand og Martyr for et kirkeligt Reformforsøg, Savonarola, der maatte lade Livet paa Kætterbaalet, var Prior.

Foranstaaende er i Hovedsagen Indholdet af mine Dagbogsoptegnelser fra de fire Dages Ophold i Firenze. „I denne By kan man føle et pludseligt Gys af Død, en besynderlig Sorg, just naar man staar midt i det levende, det smukke, muntre og alvorlige Liv, som er Nutidens“, skriver Digteren Helge Rode i en Bog om Italien. Jeg vil slutte min Omtale af Firenze med Digterens Forklaring til disse Ord. Den lyder saaledes: „Man føler, at man er i Byen med de Døde, som huskes saa længe, og de Levende, som vil glemmes saa snart, fordi det forgangne Liv dog ejede dybere, mere sprudlende Kilder af Munterhed og Glæde, fastere Mure af Strenghed og dybere Hvælvinger af Alvor. Man gyser: De Døde lever, de Levende er deres Skygger. Men det er kun i Øjeblikke. For i sine store Aarhundreder levede Florentinerne saa stærkt og rigt et Liv, at de efterlod deres Form som Muslingen sin Konkylie; en Ham af Sten og Bronze skød de af sig — saa mægtig var deres Kraft — og disse Bygninger, disse Broer og Statuer er saa fulde af Sjæl og Karakter, at de synes at leve deres eget Liv gennem Tiderne, medens Slægter fødes og dør og forsvinder.“

I Firenze modtog jeg Post, deriblandt en Del Dagblade hjemmefra. Af disse Aviser erfarede jeg, hvad jeg ikke havde fundet ud af ved daglig at stave mig gennem „Il Giornale D'Italia“, at Pavevalget nærmede sig Afslutningen. Det var altsaa paa Tide, at jeg begav mig til Rom. Ti Dage efter at Leo den Trettende var død, var Konklavet, det vil sige det fornemme Kollegium, der skal vælge Paven, traadt sammen i Rom. Efter

at have aflagt en højtidelig Ed, hvorved de forpligtede sig til strengt at overholde de gamle Regler, tog Medlemmerne ind i Vatikanet. Her skulde de opholde sig, saalænge Valget stod paa, stærkt adskilte ved tykke Mure og uden Mulighed for at pleje Samkvem indbyrdes eller med Omverdenen. Alle Indgange blev muret til, Dørene forsynede med dobbelt Laas. Det drejede sig om 70 Personer, den katolske Kirkes højeste og værdigste Dignitarer: 6 Kardinalbiskopper, 50 Kardinaler og 14 Kardinaldiakoner. Et større Tjenerskab, en Læge og en Apoteker stod til deres Raadighed. Tredie Dagen efter at de var forsamlede, skete den første Stemmeafgivning inde i det sixtinske Kapel paa et af Ceremonimesteren givet Tegn, og saafremt der ikke opnaaedes Enighed, fortsattes paa samme Maade de følgende Dage. De brugte Stemmesedler kastedes paa Ilden, og paa Røgen, der steg op af et sort Rør, kunde de ventende Menneskemasser ude paa Peterspladsen kende, at der ikke havde fundet nogen Afgørelse Sted. Men opsteg der ingen Røg, var der valgt en ny Pave, og Indespærringen sprængtes med det samme. Dette vidtløftige Apparat er et Vidnesbyrd om, hvilken Betydning den katolske Kirke tillægger denne Handling.

Før jeg forlod Firenze, overværede jeg den sidste Aften en offentlig Koncert paa en af de store Pladser, medens Mørket faldt paa. Her sad et Publikum af alle Stænder ved Smaaborde og nød en billig Forfriskning, lyttende til Musikken, der syntes afstemt efter Omgivelserne, de ærværdige historiske Bygninger, der dannede en særdeles smuk Ramme om Forsamlingen. Under Indtrykket af den Stemning, der derved blev skabt, tog jeg Afsked med denne dejlige By.

Pavevalget.

Man har fortalt, at naar Pilegrimmene i gamle Dage efter en lang og møjsommelig Vandring nord fra nærmede sig Rom og i det fjerne saa Byens Kupler, Taarne og Tinder, faldt de paa Knæ og takkede Gud for Beskærmelse under den farefulde Rejse gennem fremmede Riger og Lande. Betaget af alt, hvad de ventede at se i den evige Stad, drog de ind ad Porta del Popolo. Her var Obelisken med den hieroglyfiske Indskrift fra Kejser Augustus' Dage det første, de saa, og derpaa søgte de Optragelse som Gæster i det nærmeste Kloster.

Men Tiderne skifter, og Udviklingen gennem Aarhundreder har skabt nye Forhold. Da jeg om Morgenen den 4. August 1903 steg ud af Eksprestoget paa Roms Banegaard, var der intet der, som mindede mig om Byens Fortid. Jeg gik ned ad den brede og moderne Via Cavour og

fandt snart et godt Pensionat, hvor jeg kunde bo. Optegnelserne i min Dagbog beretter følgende om mine Hændelser:

Da jeg en Timestid senere sad ved Frokosten, lagde jeg Mærke til, at den ene Deling Soldater efter den anden marcherede ned ad Gaden mod den indre By. De skulde til Peterspladsen for at oprette Orden i Anledning af Pavevalget, forklarede man mig. Der indfandt sig nemlig hver Dag før Stemmeafgivningen i Vatikanet Tusinder og atter Tusinder af Mennesker, som vilde overvære den historiske Begivenhed. Man kunde risikere, at hverken Pavens Svejtsergarde eller Byens Politi formaaede at holde Styr paa Mængden i denne Situation.

Jeg skyndte mig ud paa Gaden. Hver Droske var bestilt, alle Sporvogne og Omnibusser optaget. Det myldrede med Mennesker i samme Retning som jeg mod Vatikanet, skønt det virkelig ikke var nogen Fornøjelse at skulle tage den lange og ukendte Vej til Fods i en utaalelig Hede. Vi maatte først gennem det moderne Rom, dernæst forbi mange gamle historiske Minder, som jeg ikke fik Tid til at tage nærmere i Øjesyn, over Corso Vittorio Emanuele til Engelsbroen, Ponte Sant' Angelo, som den hedder paa Italiensk, opført Aar 130 af Kejser Hadrian, videre frem forbi den gamle Engelsborg og Fængslet. Ved at følge Strømmen stod jeg omsider paa Piazza di San Pietro, den berømte Plads foran Verdens største Kirke, Peterskirken. Jeg fandt en nogenlunde skyggefuld Plads ved Kolonaderne, der bestaar af 284 høje Søjler, og i Nærheden af den store Obelisk, som Kejser Caligula i sin Tid førte til Rom, og saa begyndte jeg at se mig omkring og raadførte mig med min Rejsebog; thi det kunde jo ikke nægtes, at jeg var kommet lidt hovedkulds af Sted. Til højre for mig laa Vatikanet med sine mange Bygninger og store Anlæg derinde fandtes altsaa Konklavet, hvor Valget skulde foregaa. I tre Dage havde den katolske Kristenhed i Spænding ventet paa Udfaldet. En hel Verden var interesseret.

Jeg har næppe nogen Sinde set saa mange Mennesker, som jeg denne Dag saa samlet udenfor Peterskirken og Vatikanet. I Udkanten stod Hundreder af Drosker, som havde kørt med Folk inde fra Byen. Kuskerne raabte og støjede, Hestene stampede i Brostenene. Politibetjente og Gendarmen løb omkring for at hidføre Orden. Uroligt ventede den bølgende Menneskemængde paa, at der skulde ske noget. Fine Ekvipager kørte frem og udspyede fornemme Rejsende. Det er Amerikanere, sagde Folk omkring mig. De har mange Penge og ænsrer lige saa lidt som vi andre den stærke Hede, naar noget stort skal ske. Op ad Sankt Peters

Trapper masede en Flok Damer med udspændte Parasoller i alle Kullører sig frem for bedre at kunne overskue Pladsen og se det sorte Rør, som alles Øjne er vendt imod.

Nu er Klokken 11, og der maa snart ske et Tegn eller gives et Budskab til Mængden. Et Par grimme Æselskærrer rasler ind blandt Masserne og volder Forstyrrelse. Straks er Politiet over dem og skælder ud. De mørkhudede Syndere viser deres hvide Tænder og griner. Saa forsvinder de efter Ordre ud af Mylderet. Hvad rager denne Begivenhed dem!

Ventetiden bliver lang. Skyggen omkring min Plads mindskes uhyggeligt. Udenfor dette Staasted er Heden vistnok paa Dagens Højdepunkt, det vil sige godt 40 Grader Celsius. Munkene, der færdes iblandt os i deres sorte og røde Kutter, maa virkelig døje ondt i denne Situation. Franziskanerne klarer sig bedst. De gaar med bare Fødder i Sandaler, og det svaler vel hele Legemet.

Nu er Klokken et Kvarter i 12. Der kommer nogle Soldater løbende i Trav med deres Bøsser i Haanden. Der maa være noget særligt paa Færde. Men der staar stadig ingen Røg op af Røret, og det er jo netop Tegnet, dog nu sker der virkelig noget. Døren til Loggiaen over den midterste Indgang til Peterskirken aabnes. En af Kardinalerne, den Værdigste indenfor Kollegiet og let kendelig i sin røde Dragt, træder frem. En Dug bredes ud, og saa lyder Budskabet paa Latin: Paven er valgt. Hvem er det? spørger jeg en Præst, som staar i Nærheden. „Cardinale Giuseppe Sarto fra Venezia“, lyder Svaret.

Konklavet er opløst, og under Ledsagelse af Kardinalerne bæres den nyvalgte Pave ind i Peterskirken. Samtidig stormer Tilskuernes Masse under Leveraab og Tumult frem mod Kirkens Trapper og op mod Indgangen, for saa vidt det er muligt at overvære den gamle foreskrevne og højtidelige Ceremoni derinde. Den Nyvalgte skal først iføres Pave-skrud, hvid Soutane, og meddele, under hvilket Navn han fremtidig vil udføre Paveværdigheden. Det forkynder han med det samme. Fra nu af gaar hans Navn over i Historien som Pius den Tiende. Foran Højalteret modtager han Kardinalernes Fod- og Haandkys og giver dem Fredskysset, hvorpaa han lyser den apostolske Velsignelse over dem, der imidlertid har fyldt Peterskirkens Kæmperum. Saa lyder pludselig den dumpe Klang fra alle Peterskirkens Klokker og forkynder Roms Indbyggere, at Pavevalget er overstaet.

Jeg skynder mig hen til en Telegrafstation for at sende Meddelelsen hjem til „Hejmdal“ i Aabenraa. Men den er saa belejret, at det er

umuligt at komme til. Paa Gaden køber jeg det første Nummer af „Il Giornale D'Italia“, der indeholder et stort Billede af „Nuovo Pontefice Pio X“, som Redaktionen har haft i Beredskab, ligesom Bladet bringer en Levnedsskildring af Pius den Tiende. Han er udgaaet fra et Smaakaarshjem i Norditalien, men fra i Dag valgt til Pave i Rom og derved blevet en af Verdens Mægtigste, maaske den Mægtigste, dog med den Begrænsning, at han som en Følge af de gældende Forhold ikke nogen Sinde maa forlade det pavelige Omraade. Han er Fangen i Vatikanet.

Vandring gennem Rom

Mange Mennesker kommer aarlig til Rom, den By, som fra gammel Tid kaldes Verdens Hovedstad, for i større eller mindre Omfang at faa Indblik i, hvad der her endnu findes levnet fra de Aarhundreder, da Kulturen fra Romerriget spredtes ud over Europa. For dem, der mødes uden gode Forudsætninger, det vil sige: fyldige Forkundskaber og rigelig Tid, bliver Udbyttet saa overfladisk, at det næsten ikke er Omtalen værd. Jeg kan for saa vidt henvise til min egen Erfaring, da jeg kom til Byen uden videre Forberedelse. Mine Forudsætninger for at opnaa et grundigt Kendskab til de overleverede Seværdigheder og Minder paa Historiens og Kulturens Omraade var kun smaa. Da dette Kapitel af mine Erindringer imidlertid ingenlunde skal være en Beskrivelse af Rom, men kun en fordringsløs Skildring af, hvad jeg saa og oplevede i de to Uger, jeg opholdt mig der, er jeg nødsaget til i det følgende at benytte mine Dagbogsoptegnelser, der altsaa maa tages som en Gen-givelse af Iagttagelser for nu over et halvt Aarhundrede siden.

For mit Vedkommende gjaldt det navnlig om at udvide mit Kendskab til den ældre Kunst, at hente nogle Oplysninger fra det pavelige Omraade og at besøge Forum Romanum, Oldtidens Rom. Da jeg saaledes havde ordnet min Tankegang, tyede jeg til min Rejsefører som Vejleder med Hensyn til Enkelthederne og begyndte min første Vandring med et Besøg i Peterskirken. Det er umuligt straks at faa et Overblik, der omfatter hele det vældige Rum, hvor der skal være Plads til 80,000 Mennesker. Lige saa vanskeligt er det at samle Opfattelsen af den Rigdom af Marmor, som er anvendt i Kirkens og Kunstens Tjeneste paa dette Sted. Nogle Tal vil gøre det indlysende, Midterskibet skal alene have en Længde af over 200 Meter og Kuplen en Højde fra Gulvet af 130 Meter. Foruden Højalteret er der i Peterskirken 29 andre

Altre og 148 Søjler. Første Gang man træder indenfor, føler man sig uvilkaarlig stærkt grebet af dette storslaaede Menneskeværk.

Dette til Indledning.

Ved Indgangen saa jeg en hel Del Haandværkere sysselsatte med Forberedelser til den forestaaende store Begivenhed indenfor den katolske Kristenhed, Pavens højtidelige Kroning, der skulde finde Sted om faa Dage. Jeg gik omkring for at samle nogle Indtryk fra dette historiske Sted. Derfor stillede jeg mig hen under Kuppelhvelvingen, et af Michel Angelos berømte Mesterværker, der i kæmpestore Mosaikbogstaver paa gylden Grund bærer Indskriften: Tu es Petrus o. s. v. Lige nedenunder er Højalteret, rejst over dette Sted, hvor efter den kirkelige Overlevering Apostlen Peters Grav skal være. En prægtig Marmortrappe fører ned til Graven, som man nu, da jeg skriver dette, virkelig mener at have fundet efter flere Aars Undersøgelse. Foran Gravhvelvingen under Alteret knæler Pave Pius den Sjette i Bøn, hugget i Marmor.

Dette er i Hovedsagen Rammen om det store Gudshus. Præster, Munke, Nonner og Borgere fra Byen, høje og lave, Mænd og Kvinder, Folk ude fra Landet, let kendelige paa deres Paaklædning, kommer uafbrudt op mod Graven, hvor de kaster sig paa Knæ og beder deres Bønner. Rundt omkring staar Skuelystne, Tjenestepiger og Ammer, der lader Smaabørnene danse paa Gravindfatningens brede Marmorplade, medens de Knælende uforstyrrede forretter deres Andagt. Nogle staar i sagte Samtale. Andre søger Skriftefaderen. Det oplyses, at de Besøgende kan skrifte deres Synder paa elleve forskellige Sprog. Ved flere Altre læses der Messe samtidig. Publikum kommer og gaar. Haandværkerne høvler og hamrer, som om de stod hjemme i deres Værksted. Afstandene er saa store, at enhver kan passe sit samtidig uden at ødelægge Stemningen hos de Andægtige.

I Sideskibet til højre ses den gribende Marmorgruppe, der kaldes Pietà, og som Michel Angelo har skabt, da han var 24 Aar gammel. Den forestiller den sørgende Madonna med Liget af Guds Søn paa Skødet. I Nærheden af den hellige Grav findes en Bronzestatue, der skal være fra det femte Aarhundrede efter Kristi Fødsel og viser os Apostlen Peter med Nøglen i venstre Haand og den hævede højre Haand rede til at uddele Velsignelse. I min Skoletid havde jeg hørt Folk fortælle, at Tærerne paa Statuens Fod skulde være slidte bort ved de fromme Menneskers Kys. Nu da jeg stod foran den, fik jeg Syn for Sagn. En Præst nærmede sig den hellige Mands Støtte, gned Panden mod Bron-

zefoden, knælede ned og kyssede den afstumpede store Taa, der vitterlig paa denne Maade ved Kys fra maaske Milliarder af Mennesker gennem Aarhundreder har mistet sin oprindelige Skikkelse. Medens jeg stod og saa derpaa, fulgte mindst en Snes Mennesker Præstens Eksempel. Enkelte førte som til Rensning Haandfladen hen over Foden, flere brugte Ærmet i samme Øjemed, en Nonne sit Lommetørklæde. De Fattige kyssede den Helliges Tæer uden Formaliteter.

Af alle de Kunstskatte og Gravmæler, som denne Kirke rummer, maa jeg nøjes med at nævne et Par. Rent tilfældigt opdagede jeg et Bronzere Relief, der forestiller Dronning Kristine af Sverige, Gustaf Adolfs Datter, der i Rom gik over til Katolicismen, og hvis Grav altsaa ogsaa findes her. Det gør et ejendommeligt Indtryk paa en Protestant at se dette Minde om Gustaf Adolfs eneste Datter netop paa dette Sted. Overordentlig interessant er desuden Gravmonumentet over hin Grevinde Mathilde af Toskana, i hvis Slot den tyske Kejser Henrik den Fjerde maatte falde til Føje og ydmygt gøre Bod overfor Pave Gregor den Syvende. Endelig lagde jeg Mærke til et Monument for Pave Pius den Syvende. Det er hugget i Marmor af Thorvaldsen og hører til Peterskirken største Seværdigheder.

Til venstre for Indgangen er der et lille lukket Kapel, der bærer Overskriften „Leo XIII. Pont. Max.“ Derinde er den sidste Paves afsjælede Legeme foreløbig stedt til Hvile. For et Par Uger siden lukkede han sine Øjne derovre i Vatikanet. Nu tømres og hamres der udenfor hans Kapel. Det skyldes Dekorationerne, der skal hænges op og være færdige til Brug i Anledning af Kroningsfesten for hans Efterfølger Pius den Tienende. Man meddeler mig, at den skal finde Sted paa Søndag, men at det er saare vanskeligt at faa Adgang dertil for Uvedkommende, og til dem hører jeg vel nok.

Mit Ophold i Rom havde jo nærmest faaet Tilfældighedens Præg. Det var ej blot til Lyst; men paa den anden Side var det ikke min Mening at trave Byen rundt i en Uendelighed fra den ene Seværdighed til den anden. Flere Dage i Træk gentog jeg mit Besøg i Peterskirken for at fæstne de Indtryk, jeg havde faaet første Gang, jeg var derinde, og for yderligere at opnaa et samlet Billede af Kirkens Indre.

Derfra gik jeg ligeledes, saa ofte Tiden tillod det, over i Vatikanet, der foruden Verdens værdifuldeste Kunstsamling rummer de Sale, som har vundet deres Navnkundighed ved Michel Angelos og Rafaels Malerier. Man maa heller ikke glemme, at de samme to Mænd i sin Tid har været

medvirkende ved Peterskirkenes Opførelse. Det var ikke særlig vanskeligt at faa Adgang til Vatikanet. Den pavelige Garde bevogtede Indgangen. En hel Flok drev omkring udenfor Kasernen og syntes at nyde Fritiden. De tog sig underligt ud i deres spraglede Uniform med Striber af gult og rødt, deres Knæbenklæder og Hellebarder og mindede i Udstyrelsen om Middelalderens Landseknægte. Da de var fra Svejts og talte Tysk, havde jeg let ved at komme paa Talefod med dem. De henviste mig til Vatikanets Sekretariat, hvor jeg fik udstedt et Adgangskort til alle Seværdigheder. Det lød saaledes:

„Permesso personale per visitare le Cammere, le Logge di Raffaello e la Pinacoteca nel Palazzo Apostolico Vaticano“ og var altsaa Udtryk for Imødekommenhed. Da jeg spurgte, om Vatikanet ikke ogsaa vilde udstede mig et Bevis, der hjemlede mig Tilladelse til at overvære Pavens Kroning, modtog jeg imidlertid et bestemt Afslag. Denne Højtidelighed — blev der sagt — var forbeholdt den katolske Kirkes højtbetroede Mænd fra hele Verden, Præsteskabet fra alle Lande, Munke- og Nonneordener, der i stort Antal ventede at ville indfinde sig, og andre, der stod Kirken nær. Under disse Forhold var der intet Haab for mig. Dagbladene vilde modtage deres Meddelelse fra Vatikanets Pressetjeneste.

Foreløbig var jeg meget tilfreds med at have faaet Tilladelse til at besøge de pavelige Lokaliteter, hvortil der er offentlig Adgang, og forventningsfuld betraadte jeg uden yderligere Formaliteter straks Det sixtinske Kapel. Loftet er malet af Michel Angelo, hvis udødelige Kunst til alle Tider har vakt Beundring. Enkelte Scener, som for Eksempel hans Fremstilling af Menneskets Skabelse og Gudfader svævende over Jorden, gives der simpelthen ikke Mage til. Med disse Fresker har Højrenæssancen naaet sin største Udfoldelse. Man fatter maaske ikke ved første B søg den fulde Værdi af dette vældige Kunstværk, som Mesteren maatte udføre under de største Vanskeligheder, liggende paa Ryggen og med Penselen hævet op over Hovedet. Det bør derfor gøtages.

Herfra gik jeg ind i en Række Værelser, der kaldes Rafaels Stanzer, fordi de er udstyrede med Mesterværker fra hans Haand. Samlingen indeholder et stort Antal Billeder med religiøse og historiske Emner. De findes altsaa under samme Tag som Det sixtinske Kapel og sidestilles derfor ogsaa altid med Michel Angelos Fresker.

Endelig havde jeg Adgang til Vatikanets Museer. De gælder som nævnt for at være de rigeste i Verden. Her standsede jeg daglig ved det gamle græske Skulpturarbejde „Laokoon“, om hvilket der er skrevet

flere Bøger, bl. a. af den tyske Digter Lessing i 1766. Han behandler det i en Afhandling om Grænsen mellem Maleri og Poesi.

Men ellers maa jeg indrømme, at jeg hverken havde Tid eller Evne til at faa mere ud af disse gentagne Besøg i Vatikanet end Bevidstheden om, at jeg havde set noget af det største, som Menneskenes Kunst kan frembringe. Jeg forstod nu H. C. Andersen, naar han i digterisk Begejstring udbroød: „Jeg synes her i Italien blev mit Hjerte mig for stort, og dog kan jeg ikke dermed omfatte den hele Herlighed.“

Selv om mit Ophold i Rom var meget begrænset, kunde det ikke undgaas, at jeg ved at vandre omkring blandt alle de minderige Steder mere end i nogen anden By undervejs blev overvældet af en Beundring, som helt betog mig. Jeg begyndte at opleve den evige Stads Historie fra Oldtiden til Middelalderen, og jeg maa gentage en maaske tidligere fremsat Bekendelse. Mangt og meget af Navne og Forestillinger fra min Skoletid og fra min Læsning blev nu til Virkelighed fra Dag til Dag.

Da jeg en Morgenstund var gaaet fra mit Pensionat hen til den gamle Kirke San Pietro in Vincoli, der skal være opført i det 5. Aarhundrede, og her længe havde staaet hensunken i Beskuelse af Michel Angelos kendte Statue af Moses, der danner en Del af Gravmælet over Pave Julius den Anden, fortsatte jeg til Palazzo Lateranense, hvor Paverne boede helt fra Kejser Konstantins Dage indtil Udvandringen til Avignon. Jeg kastede her et flygtigt Blik ind i Museerne, der indeholder mange smukke og værdifulde Billeder og Skulpturer fra Oldtiden, og standsede saa ved selve Laterankirken, hvortil er knyttet Pavedømmets ældste Historie. Større Interesse frembød dog en i Nærheden opført Bygning med „Den hellige Trappe“ af Marmor. Efter den katolske Overlevering har denne Trappe staaet i det Hus i Jerusalem, hvor Pilatus dømte Jesus til Døden, og den skal Frelseren altsaa have betraadt før og efter Forhøret hos den romerske Landshøvding. Kejserinde Helena lod den Aar 326 flytte til Rom, og ingen from Katolik, der søger Stedet, undlader nu, som det kræves, paa Knæene og i Bøn paa hvert af de 28 Trin at begive sig op ad denne Trappe. En pavelig Kundgørelse, der er opslaaet paa Væggen, tilsiger hver den, som overholder dette Paabud, Syndernes Forladelse. Ved Siden findes yderligere to Trapper, der er tilgængelige for andre, eller som bruges ved Nedstigningen. Man kender bl. a. fra Luthers Biografi hans Beretning om, hvorledes han i sin Tid besteg „den hellige Trappe“. Jeg lagde Mærke til flere Mennesker, baade Præster og Al-

muesfolk, som i Bøn arbejdede sig op ad Trappetrinene, og denne Situation har vel gentaget sig daglig gennem Aarhundrederne.

For dem, der har Kendskab til Oldtidens Begivenheder og ejer historisk Sans, er Forum Romanum et Valfartssted. Det er den berømte Bydel, som rummer Ruinerne fra det gamle Rom. Man begynder med selve Kapitolet og vandrer omkring blandt Resterne af hedenske Tempel, Kejserpalæer, Patricierhuse, og man ser det Sted, hvor den hellige Ild holdtes ved Lige. Engang var det Centrum i det mægtige romerske Rige. Men Barbarerne, Vestgoter, Vandaler og Østgoter, for at nævne nogle af Rigets Fjender, brød tilsidst ind i Landet, og ved deres Færd sank det hele i Grus. Paverne hentede fra Tomterne Materiale til Opførelse af deres kristne Kirker. Fra Ødelæggelsens Vederstyggelighed er dog i nyere Tid ved Udgravninger frelst saa meget, at man kan danne sig et Billede af al den Herlighed, som fordem fandtes her. Min Rejselog indeholdt en fyldig og letfattelig Vejledning til Rekonstruktion af Rom, som i hvert Fald dette Torv saa ud omkring Kristi Fødsel. Jeg opdagede saaledes med stigende Interesse og Forstaaelse, jo længere jeg syslede med disse Ruiner, denne Plets enestaaende Betydning. Jeg erfarede, at det gamle sagnomspundne Kapitol, hvor blandt andet Julius Cæsar blev dræbt af de S sammensvorne, var forsvundet, og at det nuværende, som skyldtes Michel Angelo, alligevel frembød saa mange Seværdigheder, at jeg ikke kunde overkomme at tage dem grundigt i Øjesyn. Heroppe stod jeg saaledes beundrende — om jeg atter maa bruge dette Ord og denne Sammenligning — ligesom Goethe i sin Tid overfor Rytterstatuen, der skal forestille den ædle Kejser Marcus Aurelius og formentlig ogsaa stammer fra hans Tid. Og saa satte jeg mig dernede paa selve Forum paa Levningen af en Marmorsøjle og lod ved Hjælp af min Bog og en Tegning i min Fantasi det gamle Rom og de Mænd, der her havde deres Færd, genopstaa. Det blev en mærkelig Repetition i Oldtidskundskab med Emner som Datidens kendte Kejserskikkelser: selve Julius Cæsar, Augustus, Tiberius, Claudius, Trojan, Hadrian, Marcus Aurelius og saa videre. Paa Palatins Forbjærg, hvor man kan skue ud over Forums Mylder af Ruiner, stod engang ved Begyndelsen af vor Tidsregning, da Roms Magt havde naaet Højdepunktet, Kejser Augustus, medens hans Blik søgte ud over Rigsvejene, skriver den katolske Præst Peter Schindler i en lille Rejseskildring af Italien. Kejseren saa i et Syn hele sit Rige mellem Skotland og Persien, Tyskland og Sahara, og han fik Lyst til at vide, hvor stort det var. Saa klappede han i

Hænderne, en Hofmand kom til, og da „lod Kejser Augustus en Befaling udgaa, at Alverden skulde skrives i Mandtal.“ Og nu følger vor Tanke Udførelsen af denne Befaling i den fjerne Del af Riget, som kaldes Jødeland, og vi ser en Mand med en ung frugtsommelig Kone paa et lille luntende Æsel paa Vej fra Nazareth til Bethlehem, og vi ved, hvad der skete, da han gik „at lade sig indskrive“ . . . Jeg mindes ogsaa Stormændene paa aandeligt Omraade som Vergil, Horats, Ovid og mange andre fra den Tid og denne By. Pladsen omkring mig og Ruinerne blev saaledes levende. Medens jeg sad paa min Søjlestump, maatte jeg ogsaa tænke paa alle de Beretninger og Bøger paa det latinske Sprog, som er overleverede os fra hine Dage om disse Mennesker og deres Kultur. Da jeg endnu engang lod Blikket glide hen over Ruinerne, over det delvis bevarede Colosseum, Triumfbuerne og Resterne af det, der var engang, randt mig i Hu de latinske Ord: Sic transit gloria mundi. Med Vemod i Sind rejste jeg mig, lukkede min Bog og standsede min Granskning af en Verden, der svandt.

Den bedst bevarede Bygning i Rom fra Oldtiden er vistnok „Pantheon“, skønt den ogsaa har været udsat for Plyndring, Mishandling og Ildebrande. Den stammer fra Tiden før Kristi Fødsel og fremhæves af Kendere som et Mesterværk af gammel romersk Arkitektur. Den bør man altsaa ikke gaa udenom, naar man har Tid til at fordybe sig i Enkelthederne. Nu tjener „Pantheon“ som Mausoleum for den italienske Kongefamilie, og her er ogsaa Rafaels Grav. Skønnere Plads kunde vel næppe findes til denne store Kunstners sidste Hvilested.

Efter at have besøgt denne Bygning tog jeg paa en Maade Afsked med selve Roms Seværdigheder for at faa et Indblik i Byens Dagligliv. Naar den værste Hede, der kunde være utaalelig midt paa Dagen, var overstaet, vovede jeg mig ud i Gadelivet og fandt ogsaa let Vej til Strøget paa Via del Corso, hvor jeg plejede at indtage en Forfriskning blandt et noget broget Publikum. Det var jo paa den Tid af Aaret, da Turiststrømmen endnu ikke helt havde kulmineret, og da Pavevalget havde draget mange Fremmede til Rom. Men mit Hovedmaal tid indtog jeg i en større Beværtning, der laa lige op ad Peterspladsen, og hvor jeg tilfældigvis var dumpet ind den første Dag. Jeg lagde Mærke til, at Overtjeneren i særlig Grad fæstede sin Opmærksomhed paa mig. Den følgende Dag indledede han en Samtale — saa godt det nu engang lod sig gøre med Sproget. Den drejede sig om den forestaaende Pavekroning, og da han havde taget mig tilstrækkeligt paa

Kornet, tilbød han at ville fremskaffe et Adgangskort til mig. For at bruge et Nutidsudtryk blev jeg altsaa klar over, at Manden var Repræsentant for den sorte Børs. Han forlangte naturligvis en ublu Pris for sin Ulejlighed, nemlig 80 Lire, hvilket svarede til lige saa mange gode tyske Markstykker. Skønt jeg derfor afviste hans Venlighed, mødte han næste Dag med et lavere Tilbud, og det dalede stadig, indtil jeg Dagen før Festen lagde 16 Lire paa Bordet. Han greb ned i sin Tegnebog og rakte mig det paagældende Kort med nogle Bemærkninger, som jeg tydede saaledes, at det var en ren Undtagelse, at jeg havde faaet Adgang til den sjældne Højtidelighed paa en saa let og billig Maade. Jeg erfarede, at en amerikansk Familie virkelig paa samme Sted et Par Dage i Forvejen havde maattet betale 80 Lire for hver Person. Der var i hvert Fald ikke Tvivl om, at jeg havde haft Lykken med mig.

Som bekendt er Byen Rom oprindeligt bygget paa syv Høje. Den, som man maaske kender bedst af Navn, er Monte Pincio, hvor Lucullus i Oldtiden fremtryllede sine meget omtalte Haver. Der findes stadig her storslaaede og udstrakte Parkanlæg, som skal have faaet deres nuværende Skikkelse ved Napoleon den Førstes Tilskyndelse. Her søger Roms fine Borgerskab vedvarende Adspredelse. Jeg har beholdt et svagt Minde om, at jeg flere Gange fandt Vej derop, hørte paa Koncert og nød Udsigten, før Mørket faldt paa, og saa Storbyens Kirker og Kupler fortone sig mod Aftenrøden i Baggrunden og Lysene begynde at vise sig i lange Rækker langs Gaderne. Da udfoldede sig her nedenfor paa Piazza del Popolo et broget Gadeliv. Jeg maatte mindes Vilhelm Bergsøes Roman med denne Titel. Jeg havde i min Ungdom, da dansk Litteratur var en Sjældenhed hjemme, været stærkt optaget af denne Bog, og næppe tænkt, at jeg nogen Sinde i Livet skulde faa Lejlighed til at staa paa det Sted, hvor Handlingen begynder.

Jeg overværer Pavens Kroning.

Rom, Søndag den 9. August 1903.

Der laa en tyk Taage over Rom Dags Morgen, da jeg med den elektriske Sporvogn, en af de første, kørte ned over den Del af Byens Hovedstrøg til Piazza Venezia, hvorfra der gaar Sporvogne i alle Retninger. En Del Fremmede lod sig narre af Vejret. De troede, at vi nu vilde faa den Regn og Kølighed, som enhver Nordbo hernede længes saa saare efter i Stedet for den næsten ødelæggende Hede, vi nu har døjet haardt med i over to Uger. De Tilrejsende var derfor let kendelige paa

Paraplyerne. Haabet beskæmmedes — desværre. Thi medens jeg nu — hen paa Eftermiddagen — skriver denne Beretning, har vi efter Romernes Sigende den værste Varmeølge, der denne Sommer har hjem-søgt Rom.

Da jeg ved Syvtiden naaede Piazza Venezia, stod her et Mylder af Mennesker, som vilde med Sporvognene til Peterspladsen og derfor stormede hver Vogn, der kørte frem. Jeg masede mig ind blandt Maserne og entrede omsider en halv Staaplads. Andre fulgte efter. Det var næsten livsfarligt. Men en Politiofficer gjorde kort og høflig Proces, idet han gennede os ned, og vi maatte se den ene Vogn efter den anden rulle ad San Pietro til, uden at vi kunde komme med. Endelig — efter meget Besvær — lykkedes det mig ad en Sidelinje at naa Maalet.

Hele den store Plads var allerede paa det Tidspunkt fyldt af et myldrende Menneskehav i Anledning af Kroningsfestligheden, der dog først skulde begynde Klokken halvni. Utallige Politibetjente og Gendarmer stod i Flokke eller patruljerede frem og tilbage. En lille Hær af Soldater havde taget Opstilling ved Grænsen til det pavelige Omraade. Ind imellem vrimlede det som ved Pavevalget nogle Dage forinden med Sporvogne, Ekvipager, Drosker og Publikum. Det var virkelig et storslaaet Syn.

Jeg passerede den sidste Politikæde og afleverede mit Kort foran Trappen til den store Kirke. Der var udstedt 50.000 Adgangskort, og deres Indehavere fyldte saa at sige hver Plads, der var reserveret Publikum. Paa Slaget halv otte lukkedes Portene. Paa dette Klokkeslet afspærredes alle Adgange til Kirken. Selv en Del forsinkede Prælater kom først ind ved et Par Biskoppers Hjælp. Dette erfarede jeg af en fransk Præst, der selv nær var gaaet Glip af Højtideligheden af samme Grund.

Ventetiden blev lang, og jeg benyttede den til at søge en god Plads oppe ved Højalteret. Men det lykkedes ikke. Jo længere jeg naaede frem, des større blev Trængselen og daarligere Luften. Undervejs mødte jeg flere, der havde faaet ondt og søgte tilbage mod Indgangen. Jeg mærkede, at jeg burde gaa samme Vej. Dette er nu meget lettere skrevet, end det var gjort. Thi det gik hele Tiden mod Strømmen, der væltede sig langsomt frem med en Energi og Hensynsløshed, som syntes ilde anbragt paa dette Sted.

Det gik højrøstet til paa alle mulige Sprog. Publikum, det vil sige hele det gejstlige Selskab, som her var presset sammen uden Rangs- og Standsforskel, var foreløbig overladt til sig selv. Politi saa man ikke

noget til. Der fandtes ingen Ambulance, skønt der godt kunde være blevet Brug for den. En Del havde medbragt Stole til at staa paa. De var ildesete, da de tog Udsigten fra andre. Jeg fik det Indtryk, at adskillige var kommen ind, som slet ikke hørte hjemme her. Mange var ligefrem kravlet op paa Pillernes Fodstykke og holdt sig fast med Hænderne paa Mamorstøtter af Engle og gamle Paver. Særlig var der et Par Englænderinder i min Nærhed, som vakte Forargelse, for det første ved deres store Hatte, der borttog for meget af Udsigten, dernæst fordi de stod som Støtter paa deres medbragte Stole. Jeg lagde Mærke til, hvor grusomt og egenkærligt Publikum kan være ved en saadan Lejlighed. Pludselig fik deres Stole et Spark. De gav efter, og de to Damer slængtes under Hvinen og Skrigen over mod en Flok franske Præster, der dannede en Klynge og fik deres Samtale ubehageligt forstyrret. Den Modtagelse, som de to Kvinder mødte her, var derfor alt andet end blid. De forsvandt hurtigt fra denne Del af Kirken.

Den Støj, som kom fra de over hele Kirken spredte Menneskemasser, lød som Havets Rullen mod Strandbredden, naar man staar lyttende i kort Afstand bag Diget. Man formaaede ikke at skelne enkelte Stemmer. Menneskene derinde gik omkring som badet i Sved. Damerne søgte at fremkalde Kølighed ved Hjælp af Vifter. Værst farne var dog stadig Munkene i deres tykke og varme Kutter og Nonnerne i deres stive Ordensdragt.

Nogen andægtig Stemning syntes ikke at raade noget Sted, men derimod mærkede man en stigende Spænding og Forventning. Og endelig havde man paa Fornemmelsen, at der vilde ske noget. Efter Programmet var Tiden inde til, at Højtideligheden skulde begynde. Det mærkedes paa den Stilhed, som pludselig indtraadte. Først senere erfarede jeg Aarsagen. Ledsaget af Kardinalerne, de højeste pavelige Embedsmænd og Nobelgarden, havde Paven indfundet sig ved Sankt Peters Porticus den kun for Paven bestemte Indgang, hvor man i Dagens Anledning havde rejst en Trone. Paven, der var iført et foreløbigt Skrud og bar den tredobbelte Krone paa Hovedet, tog Plads paa Tronen, medens de højeste kirkelige Værdighedspersoner grupperede sig omkring ham. Kardinal Rampolla, som man havde ventet vilde blive kaaret til Pave, traadte nu frem og holdt i sin Egenskab af Ærkepræst ved Peterskirken en kort latinsk Tale, hvori han berømmede Pavens høje Egenskaber. Efter at endnu nogle Formaliteter var sket Fyldest i Overensstemmelse med

Traditionen, tog Paven Plads i Bærestolen, den saakaldte Sedia Gestatoria.

I Sideskibet, der fører op mod Højalteret, paraderer allerede Nobelgarden i blinkende Hjelme og iført hvide Skindbenklæder. Vi ser inde fra Kirken et stort gyldent Krucifiks komme til Syne i den berømte Bronzedørs Aabning. Den, der bærer det, skærmes til højre og venstre af Svejstergardens Hellebarder. Publikums Øjne er nu vendte i een Retning, mod denne Bronzedør. Menneskehavet er blevet blikstille. Nu maa Paven komme. Det er vanskeligt at huske Rækkefølgen af Begivenhederne i det Sceneri, som pludselig udfolder sig foran os; thi det er vel det hele romerske Kleresi, som møder op i al dets ydre Prægt før og efter Pavens Indtog: Prælaterne i violette Klæder, Kardinalerne i Purpur og Hermelin og Ridderne i sort Fløjl med hvid Kniplingskrave.

En Baldakin viser sig, under den en Stol, som — saa vidt man kan skønne — til Dels er beslaaet med Guld, til Dels betrukket med rødt. Paa Stolen, der bæres af Lakajer, og har en vældig Vifte af Strudsefjer paa begge Sider, sidder selve Paven. En Brusen af Jubel fylder det store Rum ved dette Syn, og Koret istemmer med fuldt Orkester: „Tu es Petrus“. Denne Hyldest og disse uhæmmede Ytringer af from Hengivelse er ubeskrivelige. Meget langsomt skrider det historiske Optog med det blandede og blændende Følge frem ad Kirkeskibets Gang. Hele den store Forsamling er falden paa Knæ. Men bleg og fin sidder den gamle Mand i sin Tronstol, helt klædt i hvidt. Hans venstre Haand hviler paa Skødet. Med den højre uddeler han uden Afbrydelse Velsignelse, idet han slaar Korsets Tegn over den knælende Mængde. Det kan ikke være andet, end at denne Modtagelse maa gøre et stærkt Indtryk paa den Fremmede, der saaledes ser den katolske Kirkes Ypperste under Indvielse til sit høje Embede.

Efter at Paven er naaet et Stykke frem mod Koret, bæres han ind i Sakramentskapellet. Her bliver han iført Messesærken. Forinden antændte Ceremonimesteren en Tot Blaar, idet han udraabte: „Hellige Fader, saaledes forgaar denne Verdens Herlighed.“ Da han vendte tilbage, modtoges han paa ny af jublende Tilkendegivelser, Haandklap og Leveraab. Mange ligger stadig i Henrykkelse paa Knæene. Andre græder af Bevægelse og beder stille Bønner med deres Rosenkrans mellem Hænderne.

Omsider naar Processionen Højalteret, det Sted, hvor Paven krones og Helgener kanoniseres. Man hører det sextinske Kapel synge en Hym-

ne. Men nu er det for de fleste umuligt at følge med i alt det, der sker deroppe. Her er Pladserne optaget af Kardinalerne, de katolske Landes Diplomater og andre af høj Byrd og Værdighed. Højdepunktet i den gri-bende Handling naaedes, da den ny Pave celebrerede Messen. Men for de Tusinder nede i Kirken var baade Ord og Handling skjulte. Til dem hørte ogsaa jeg. De følgende Oplysninger skyldes derfor Vatikanets Pressetjeneste:

Medens Medlemmer af det hellige Kollegium aflagde Ed til Paven, kyssede Kardinalerne hans Fod, Knæ og Kind, Biskopperne dog kun Fod og Knæ. Efter at Epistlen og Evangeliet var oplæste, begav Kardinal-diakonen Machi sig til Alteret og forkyndte, medens Paven sad paa Tronen, de for Kroningen foreskrevne Litanier. I det Øjeblik, da Ho-stien forevistes, blæstes der i Sølvtrumpeter, og Soldaterne sænkede deres Vaaben. Efter at Messen var endt, besteg Paven atter Sedia Gestatoria og bares til en Forhøjning, der var anbragt foran Alteret. Her fremsagde den ældste Kardinal Forbønner for Paven. Derefter aftog en Kardinal-diakon Pavens Mitra, den tredobbelte Krone, og Kroningsformuleringen oplæstes. Ceremonierne sluttede med, at Paven fremsagde nogle Bøn-ner og paa en højtidelig Maade uddelte Velsignelsen.

Medens alt dette foregik ved Højalteret, underholdt det store Publi-kum sig nede i Kirken, som det kunde bedst. Man nød Forfriskninger, samtalede og diskuterede, som om den hellige Handling ikke vedkom dem. Jeg spurgte en elsassisk Præst, om han syntes, at denne Opræden passede til Højtideligheden og den Stemning, vi lige havde oplevet. Han fandt ogsaa, at Publikums Tidsfordriv var forargeligt. Men Romerne er vante til sligt, og saaledes vil de have det, sagde han.

Endelig, endelig — vi havde nu staaet der i seks Timer — lakkede det mod Afslutning. Kroningen var forbi, og Paven, iført en af Guld glitrende Mitra og et nyt Skrud, bares igen ned gennem Kirkerummet mod Udgangen. Atter kastede Masserne sig paa Knæ, medens han paa ny uddelte Velsignelse til alle Sider. Men det var tydeligt nok, at han var træt eller ogsaa stærkt bevæget. Det tog Menneskemængden dog ikke Hensyn til. Den jublede, klappede og raabte værre end forhen, indtil Kirkefyrsten forsvandt for deres Øjne og ad en Trappe førtes til Vatikanet.

Saavidt mine Optegnelser fra Rom i 1903.

Kroningshøjtideligheden i Peterskirken var endt. Men Folkelivsbille-der fra Gader og Pladser viste, at Folket fortsatte med at fejre Dagen,

som det nu engang var Skik dernede ved en saadan Lejlighed, og om Aftenen var alle Roms Kirker illuminerede i Dagens Anledning.

Pius den Tiende.

Den nye Pave svarede maaske ikke i alle Henseender til de Forventninger, som man havde stillet til ham. I de elleve Aar, han beklædte Embedet, løste han dog en Række religiøse Spørgsmaal, som var af indgribende Betydning for den katolske Kirke. I hans Tid opstod i Frankrig Konflikten mellem Kirke og Stat, en Strid, der i høj Grad optog Pavens Sind. Han havde ogsaa den Tilfredsstillelse at se den kirkelige Sans genoplivet paa fransk Omraade trods Skilsmisken. Kampen endte saaledes nærmest med en Vinding for den katolske Kirke og dermed for Pavestolen. Det bør derfor ogsaa fremhæves, at han i det Aar, da dette skrives, er blevet ophøjet til Helgen, den første Pave, om hvem dette meldes indenfor et Tidsrum af 279 Aar. Ceremonien blev indledet af den nuværende Pave, Pius den Tolvte, ved Bønner og Velsignelser og i Overværelse af 200.000 Pilgrimme fra hele Verden. Saa stor Betydning tillægger Katolicismen altsaa hans Virksomhed.

Hans Forgænger Leo den Trettende, som oprindeligt hed Gioachim Vincense Ludovica Pecci, var af gammeladelig Æt, medens Pius den Tiende, som nævnt, nedstammede fra den jævne Befolkning. Forfatteren Johannes Jørgensen fortæller i en af sine Bøger fra Italien følgende Træk, der hændte for mange Aar siden — engang i Slutningen af forrige Aarhundrede — saadan noget som 1891:

En ung italiensk Præst træder ud af Domkirken i Mantua. Han har lige læst sin Messe, er paa Gennemrejse i Byen, tænker paa at faa sig en Kop Kaffe derovre i den lille Beværtning paa den anden Side af Domkirken.

Men først vil han dog aflægge Biskoppen en Visit. Bispepaladset, „l'Episcopio“, som man siger paa Italiensk, ligger lige ved Siden af Domkirken.

Den unge Mand banker paa Bispepaladsets Port, Dørhammerens Slag runger derinde — som i store genlydende Sale — men ingen kommer og lukker op. Endnu engang vil han banke og saa gaa over i Kafeen.

Da opdager han, at Døren slet ikke er lukket, kun lige trukket til — som om nogen just er gaaet ud for hurtigt at vende tilbage. Han skyder til Døren, gaar ind, befinder sig i et stort Forværelse, hvor der absolut

ikke er et Menneske. Den unge Mand bliver staaende lidt, rømmer sig — ingen kommer.

Saa vover han sig lidt længere frem, aabner en Dør, betræder en ny Sal, hvor der heller ikke er nogen. Huset synes forladt.

Nu er den unge Fremmede kommen saa langt, at han ikke synes, han kan liste ud igen. Et Sted maa dog findes Mennesker.

Han søger videre, aabner en ny Dør, kommer ind i et nyt Rum, og der kommer en ham i Møde, en Gejstlig — Biskoppen selv uden sit Bispekors — og i Haanden en Kaffekande, en af disse smaa og sodede Blikkaffekander, som man ser overalt i Italien.

Den unge Præst knæler ned, kysser Bisperingen — og ser paa Kaffekanden.

„Marietto er gaaet til Messe“, siger Biskoppen af Mantua uden Indledning“ — som om alle Mennesker maatte vide, hvem Marietto er. „Og saa gaar jeg selv ud i Køkkenet for at varme min Kaffe . . . Har De faaet Deres Morgenkaffe? . . . Naa ikke . . . Ja, saa kom med ud i Køkkenet og find Dem en Kop, saa kan vi drikke Kaffe sammen.“

Og saaledes skete det. Biskoppen af Mantua hed Guiseppe Sarto. Han kom senere til at hedde Pius den Tiende.

Den unge Præst hed Achille Ratti. Han kom siden til at hedde Pius den Ellevte.

Hjemrejsen

Den 10. August fyldte jeg tredive Aar, og jeg maatte altsaa fejre min Fødselsdag i Rom. Jeg opsøgte i den Anledning en fin Restaurant paa Strøget og lod servere et saa godt Maaltid med Drikkevarer, som jeg ellers ikke kunde tillade mig.

Medens jeg nød Tilværelsen paa dette Sted, tænkte jeg tilbage paa de Aar, der var gaaet, siden jeg som Dreng drog ud i Verden, og holdt, som jeg havde gjort det før, et lille Opgør med Resultatet af mit Levnedsløb. Jeg samlede tilsidst de mange Indtryk fra min korte Udenlandsrejse, i Særdeleshed fra Italien. Saa overfladiske og flygtige de end kunde være, maatte jeg dog overfor mig selv bekende, at de i høj Grad havde bidraget til, at jeg fik Øjnene opladte for mange ukendte Forhold. Jeg følte, at mine Iagttagelser ofte havde været lidet eller daarligt underbyggede af Viden og agtede nu at bøde derpaa. Jeg maa derfor tilføje, at de Emner, som den Gang, altsaa i Sommeren 1903, fangede min Interesse, senere kom til at danne Grundlaget for yderligere Fordybelse i Stoffet. Jeg havde faaet en Tilskyndelse til Læsning om disse Forhold, som har strakt sig over mange Aar, og denne Interesse omfattede saaledes efterhaanden en ret fyldig Litteratur. Jeg maa derfor ogsaa indrømme, at denne Rejse trods alt blev af blivende Betydning for mig.

*

Min Studierejse var for saa vidt endt, og jeg agtede derfor i den Tid, som jeg endnu havde til Raadighed, at følge den almindelige Turiststrøm, der for øvrigt den Gang langt fra var saa stor som nu om Dage.

Forinden jeg rejste fra Rom, hyrede jeg sammen med et Par andre Turister en Vogn og kørte ud af Byen, forbi det gamle Forum og Resterne af Colosseum, gennem Porta San Sebastiano og ind paa Via Ap-

pia, Roms gamle Hærvej med de talrige Oldtidsminder. Den aabnedes allerede i Aaret 312 før Kristi Fødsel, og ad den førtes Roms Legioner ud mod Rigets Fjender. Ad den vendte de hjem efter stolte Sejre i Triumftog — eller efter blodige Nederlag. Et Sted herude ligger den lille Kirke, som kaldes „Domine, quo vadis“, hvor efter Legenden Petrus mødte Kristus.

Ved denne Lejlighed besøgte vi ogsaa Katakomberne di San Calisto, som vel nok er de mest kendte blandt Roms underjordiske Begravelsespladser. De er opstaaede engang i det tredie Aarhundrede efter Kristi Fødsel og gravede efter Pavens Befaling. En Munk aabnede Adgangen for os, gav hver en lang Vokskærte i Haanden og tændte selv en, der var endnu længere, og derpaa gik det ad en fugtig, ret bred Trappe langt ned under Jorden, ind i Tufstenens Tusinder af Gange, Huler, Kroge og Vinkler. Det tog sig helt uhyggeligt ud, medens vi færdedes hernede i Jordens Stilhed i Gaasegang bagefter den rødskæggede Munk, hver med sin lysende Praas i Haanden, der ganske viste oplyste Gangene i en Omkreds af et Par Fod, men som til Gengæld lod Skyggen, der hvilede over de mange mørke Stier, vi krydsede paa vor Vej, synes større, end de i Virkeligheden var. Munken kendte naturligvis nøje alle Enkeltheder i denne mærkelige Labyrinth. Men vi fik dog et meget bestemt Tilhold om at følge med og ikke gaa paa Afveje ad andre Gange. Der var saaledes hændt engang, at et Par Studenter, der ikke havde taget hans Ord til Følge, var blevet borte og maatte eftersøges i flere Timer. Vor Vejleder fortalte os, at ca. 17 Kilometer, d. v. s. ca. 2¼ Mil af disse Katakomber var kortlagte; men man mente, at der endnu fandtes store Strækninger, som ikke var undersøgte. Ialt skal der findes omkring ved en Snes Katakombe-Anlæg herude i Roms Campagne, og Gangenes Længde under Jorden anslaaes til op imod 800 Kilometer. Der er Grav ved Grav til højre og venstre, hugget ud i Stenen, den ene oven paa den anden i Rækker og Etager. Det følte næsten, som om man gik gennem en bælgmørk Smøge med høje Huse til begge Sider, hvis Vinduer vi vidste var Grave. Munken har sat sin Praas paa en Stang, saa han kan lade Skæret lyse ind over Gravhulerne, hvor Skeletterne mere eller mindre godt bevarede ligger i lange Rader. Hist og her udvides Gangen til en Sal eller Krypt. Vi træder saaledes ind i et større Kapel, hvor alle Grave har rummet Paver. Deres Navne staar endnu med græske Bogstaver paa Marmorplader. Tilsidst føres vi ind til den hellige Cæcilies Hvilested. Munken siger: „Enhver Pilgrim bøjer dybt bevæget Knæ

foran denne ædle Martyrindes Grav; thi hendes Minde lever i Folkeslagenes Hjerte.“ Hendes jordiske Levninger ligger som Relikvier i en Kirke inde i Rom. Da man i sin Tid borttog Stenen foran hendes Grav, laa hun velbevaret derinde og var kendelig paa Bødlens Hug i den fine Hals.

Saa naar vi atter ovenpaa et helt andet Sted end der, hvor vi gik ned. I de underjordiske Gange har vi en Times Tid vandret omkring under Vinbjærgene, Kirkerne, Værtshusene og Landevejene. Det er velgørende efter dette Ophold dernede mellem Gravene at komme op i Sollyset og atter at færdes under Havens Træer: Olivener, Citroner og alle de mange andre sydlandske Planter, der udsender deres stærke Duft netop nu, da det lakker mod Aften.

*

Fra Rom havde jeg bestilt Værelse i „Hotel de Russie“ paa Santa Lucia i Napoli, den By, som jo berømmes for sin Skønhed. Jeg kom dertil ved Midnatstide, og det viste sig snart, at det var ret uheldigt. Undervejs i Toget havde jeg i min Rejsebog søgt Oplysning om napolitanske Forhold, og de var — bortset fra Omtalen af Byens Beliggenhed — yderst ugunstige. Først og fremmest advarede de mod Lommetyve, der skulde være mere snedige her end i nogen anden By i denne Verden. Dernæst henvistes der til Gadekvarterer, som man burde gaa udenom, hvis man vilde undgaa ubehagelige Oplevelser. Befolkningen skulde for en stor Del være opstaaet ved en blandet Islæt af Folkeslagene i de forskellige Middelhavslande og præget af disse Menneskers daarlige Egenskaber, der navnlig gav sig Udslag overfor Fremmede.

At dette ikke var helt hen i Vejret, fik jeg Erfaring for endnu samme Nat, da jeg udenfor Jernbanestationen hyrede en sortsmusket Droskekusk, der saa ud til at kunne lidt af hvert, til at køre mig til Santa Lucia. Han styrede straks Vognen ind i Byens værste Gademylder, og saa oplevede jeg, at hans Dyr, der forekom mig at være en Krydsning af Hest og Æsel, pludselig lagde sig paa Stenbroen og nægtede at gøre Tjeneste, medens dets Herre sprang ned fra Bukken og paa Napolitansk forklarede mig noget, som jeg kun ved hans Gestikulation kunde forstaa og vistnok skulde betyde, at her maatte vi stoppe, da Dyret var blevet sygt, og saa var det ikke vanskeligt at fatte, hvad der vilde ske med mig. Jeg forstod imidlertid straks Situationen, hentede min Revolver op af Baglommen, idet jeg raabte: „Partenzal Avanti!“ (Afgang! Fremad!), hvilket jeg havde lært af Jernbanekonduktøren, og rettede mit Skydevaaben mod Man-

den. Lumsk grinende sprang han op paa sin Plads, smældede med Pilsken hen over Trækdyret, der rejste sig som paa Kommando, og saa fortsatte vi uden yderligere Uheld gennem det berygtede skumle Kvarter, som min Rejsebog saa stærkt havde advaret imod, lige ned til mit Hotel ved Havnen. Det viste sig, at Portieren talte Tysk. Da jeg havde meddelt ham mit Eventyr, holdt han en Tale til den ventende Vetturino og afskedigede ham med en Skilling, som Manden ikke syntes at være tilfreds med. „Det var naturligvis en Bandit som hele det øvrige Selskab“, sagde Portieren, da den anden under mange Skældsord forlod Hotellet. Jeg stod endnu med Revolveren i Haanden og var klar over, at den havde bevaret mig fra Udplyndring i Napolis Slumkvarter. Under mit korte Ophold i Byen fortalte man mig, at slige Optrin hørte til Dagens almindelige Begivenheder, og at Politiet netop den Gang næsten var lige saa upaalideligt som det indfødte Bandituvæsen.

Napoli er Kontrasternes By. Denne Opdagelse gør man snart ved at gaa gennem Gaderne, som kan være saa grisede, at det grænser til det ubeskrivelige, medens Hovedgaden, den verdensberømte Toledo, er et moderne Strøg, hvor man møder baade Palæer og Kirker, der udmærker sig ved en sjælden Skønhed og Arkitektur. Forfatteren til min Rejsebog mente dog, at der ikke var nogen særlig Grund til at besøge nogen af de 350 Kirker i Napoli, naar man kom fra Rom. Jeg nøjedes derfor med at kigge indenfor i „Museo Nazionale“, der ejer en Uendelighed af kostbare Samlinger, deriblandt navnlig talrige sjældne Genstande fra Pompeji og Herculæum. Fra mit Hotel havde jeg for øvrigt en enestaaende Udsigt over Bugten til Vesuv og Sorrent langs med Kysten og ud til de fjerne Øer Ischia og Capri. Den, der har haft Lejlighed til at nyde dette Syn, forstaar Følelsen hos det Menneske, som her prægede Ordsproget: „Se Neapel — og dø!“

*

Tre mærkelige Minder dukker op, naar jeg tænker tilbage paa Capri. Det er først Erindringen om en Aften, jeg tilbragte her i blandet Selskab, dernæst om en besværlig Vandring tværs over Klippen til den persiske Solguds Helligdom „Mitromania“, hvor ifølge Sagnet Kejser Tiberius lod en af sine Yndlinge dræbe, og endelig om et Besøg i den blaa Grotte, der er kendt og beskrevet af andre saa mange Gange.

Jeg fastholder det første af disse Minder. Her paa denne Klippe kan man en Sommerdag møde Mennesker videnom fra. Paa Hotellet, hvor

jeg boede, var Værten dansk, men hans Gæster et internationalt Selskab, der snart blev rystet sammen. Om Aftenen samledes vi alle for fra Terrassen at beundre den vidunderlige Udsigt, der her frembød sig, selv efter at Mørket var faldet paa. Først indfandt sig to robuste Flam-lændere. Derefter mødte en østrigsk Embedsmand af høj Rang og en kæmpestor, men meget livlig Ungarer med sort Moustache og dybe mørke Øjne. Desuden var der nogle, hvis Nationalitet jeg har glemt. Den sidste, som sluttede sig til, var en Russer. Sjældnen er jeg i Løbet af faa Timer blevet i den Grad fortrolig med Rejsefæller, som det skete her hin Aften paa Capri. Vi var jo alle ude paa Turisternes store Landevej. Vi lagde Formaliteterne til Side og sluttede os sammen som gode Kammerater, der mødes en Stund og fortæller lidt af deres Livs Eventyr for efter et kort Samvær atter at skilles uden Udsigt til nogen Sine senere at forny Bekendtskabet eller høre fra hverandre.

Langt inde i Havbugten skimtede man Lysene fra Napolis Santa Lucia. Lidt længere til højre væltede Vesuv fra Tid til anden sit Ildskær ned over Skrænten som smaa Lyn i det fjerne. Neden for os laa Fiskerne i deres Baade og tændte Blus, der skulde tillokke Fangsten. Bagved os steg Maanen op over den vældige Klippemasse og kastede sit Skær hen over dette eventyrlige Landskab.

Glassene med den mørkerøde, svære Caprivin dannede Skygger paa den hvide Borddug. Vinen hjalp Tungerne paa Gled. Flam-lænderen og Franskmanden fortalte om deres Rejse gennem Svejts. Embedsmanden fra Wien, der til at begynde med havde været lidt stiv, tæede op og skildrede i de lyseste Farver sin kære glade Fødeby ved Donau. Ungareren var Kosmopolit og ligeglad. Han søgte at overtale mig til at følge med op til Semmering og senere at fortsætte ned ad Donau til Semlin. Værten sad stille og beskeden og kom først paa gentagen Opfordring ind paa en Omtale af sine sælsomme Oplevelser i den franske Fremmedlegion og sin Deltagelse i Kampene mod Piratkaravanerne ved Saharas Grænse. Men Russeren forholdt sig tavs og tungsindig. Han var flygtet bort fra sin Hjemstavn af en eller anden Grund og levede nu her paa Capri en Landflygtigs Tilværelse, selvopgivende, uden Fremtidsplaner, men med mange Meninger om Politik og Humanisme. Saaledes røbede han sin Skæbne, naar han fra Tid til anden opløftede sin Røst. Han var en Idealist, en Drømmer, en Eventyrer, men vistnok et godt Menneske. Det blev sent, meget sent, før vi vildfremmede Mennesker skiltes. Kun min Dagbog har bevaret lidt om disse Mænds mærkelige Skæbne.

Som Turist var jeg naturligvis forpligtet til at bestige Vesuv, hvilket i Almindelighed ikke vilde volde større Vanskeligheder, hvad enten man tog med Traadbanen derop, lejede en Mand med et Æsel til Befordring eller gik til Fods. En Morgenstund indeholdt Bladene, der kom til Capri, imidlertid følgende Meddelelse: „Paa Vesuv aabnede sig i Gaar Middag atter det i 1895 opstaaede Krater, der ligger i en Højde af 1100 Meter. Det udkastede store Lavamasser, som hurtigt tilbagelagde en Strækning af 400 Meter ned ad Bjærget og naaede indtil 800 Meter foran Traadbanens Station.“

Samtidig fortalte Hotelværten mig, at der Natten over havde været et ret stærkt Jordskælv inde paa Kysten omkring Sorrento og Castellamare. Da jeg rettede mit Blik mod Vesuv, saa jeg en usædvanlig stærk Røg stige op fra Vulkanen, og jeg syntes ogsaa at kunne skelne Flammestunger. Det var paa den Tid af Døgnet, da Solens Lys var klarest. Capreserne stod stille og stirrede over mod Fastlandet, og Værten fortalte mig, at i de Aar, han havde boet paa Øen, havde man ikke oplevet et saa ildevarslende Udbrud. Om Aftenen saa det ud som et helt Flammevæld, der banede sig Vej ud af Krateret og bredte sig nedover. Det var den gloende Lavamasse, der kastedes ud over Skrænten og i Striber flød ud over Bjærgsiden.

Under disse Forhold opgav jeg Bjærgbestigningen, men rejste dog tilbage til Napoli og besluttede at aflægge et Besøg i Egnen ved Vulkanens Fod. Jernbanen snor sig langs med Kysten, og for at se lidt af Folkelivet kørte jeg for en Gangs Skyld paa tredie Klasse sammen med Arbejdsfolk, Gadekræmmere, Spillemand fra Storbyen, Spekulanter, Tiggere og Dagdrivere, som viste mig megen Opmærksomhed ved deres Paatrængenhed. Paa en lille Holdeplads ikke langt fra Pompeji kom desuden et Par saakaldte „Førere“ ind i Vognen, og saa saare de opdagede mig, faldt de over mig med en Veltalenhed, der bestod af Brokker, hentet fra forskellige Sprog. De vilde vise mig baade Vesuv og de udgravede Byer. Men det lykkedes mig dog at afværge Angrebet. For øvrigt kunde jeg forstaa saa meget, at mine Medrejsende var stærkt optaget af Jordrystelserne og det, der foregik paa Vesuv. Det maatte jo ogsaa skabe en utryg Følelse at bo i en Egn, hvor Jorden skælvede, og hvor en Vulkan udspyede ødelæggende Masser, som tidligere havde tilintetgjort Aarhundreders Kultur paa dette Strøg og Tusinder af Menneskeliv. Pompejis Ruiner, der nu dukkede op lige ved Stationen, var tavse Vidnesbyrd om al den Vederstyggelighed, som Kæmpebjærget deroppe havde

afstedkommet, og et Besøg paa Stedet interesserede mig langt mere end et Forsøg paa at naa et Stykke op ad det ildsprudende Bjærg under disse Forhold.

Straks man træder indenfor Porten, har man det gamle Bybillede foran sig, og det er ved Hjælp af de udgravede Rester, det vil sige tre Femtedele af Pompejis oprindelige Bebyggelse, og ved at benytte de gode Oplysninger i min Rejsebog, let at rekonstruere Staden, der jo er forholdsvis godt bevaret og henligger i uhyggelig Stilhed i den Skikkelse, som den frembød hin Augustdag i Aaret 79 efter Kristi Fødsel, da den blev lagt øde. Denne Kendsgerning udøver en stærk Virkning paa enhver med historisk Sans, der træder nærmere.

Fristelsen til at dvæle længe i denne døde By er næsten uimodstaaelig. Jeg kunde godt have gaaet her i Dagevis for at leve mig ind i disse Ruiners Historie. Hvad jeg saa i Pompeji, overvældede mig i højere Grad end Forum i Rom, fordi det var muligt at fremtrylle Dagliglivet, som det levedes bag de Mure og i de offentlige og private Huse, som kun delvis er ødelagte og indeholder saa megen Vejledning til Granskning, at jeg senere ved den Litteratur, der er opstaaet om Udgravningerne, har søgt at faa al den Oplysning om Byens Fortid, som ikke fandtes den Gang, da jeg færdedes her. Jeg skal i denne Forbindelse henvise til en fortrinlig Bog om Emnet, skrevet af Italieneren Egon Caesar Conte Corti, oversat til Dansk og udgivet paa Reitzels Forlag i København 1944. Den omhandler de tre Byer Pompeji, Herculenum og Stabios Skæbne.

Heldigvis ejer vi ogsaa et Øjenvidnes paalidelige Beretning om disse tre Stæders Undergang i et Brev fra Cajus Plinius den Yngre til den kendte romerske Historiker Tacitus.

Katastrofen var pludselig kommen over Indbyggerne i de tre Byer, medens de ved Middagstid opholdt sig i Hjemmene, og i Løbet af et Øjeblik blev de smukkeste Huse, de kostbareste Paladser og de jævne Borgeres Boliger mange af disse Menneskers Grav. Døden ramte dem, som de gik og stod, og i denne Skikkelse er de i Nutiden blevet fundne. Det var vel nok kun en Brøkdel af Byens 20.000 Indbyggere, som formaaede at søge Frelse, da Pimpestene og Aske fra Vulkanen slyngedes op i Luften og derefter dalede ned og dækkede alt i en Omkreds af 10—15 Kilometer med et Lag paa indtil syv Meters Tykkelse. Med eet blev det Nat, Mørket flængedes af uhyggelige Lyn, og Jorden skælvede.

Og saa skete det mærkelige, at de tre Byer blev glemte. Selv deres Navne forsvandt. Kun en svag Erindring om deres Eksistens bevaredes

af Egnens Bønder. Men de tre Købstæder var sporløst forsvundne i 1600 Aar, og indtil man i 1719 ved en tilfældig Brøndgravning i Herculanium opdagede noget af det, som Jorden gemte. Først siden 1860 har der været System i Udgravningen, og derved er ikke blot flere Porte, men ogsaa Templer, Teatre, mange offentlige og private Bygninger paa ny kommet for Dagens Lys. Man gaar gennem hele Bydele ad Gader med dybe Hjulspor eller paa Fortovene ved Siden forbi de talrige Patricierbygninger, der fandtes her og nu graves frem med deres fulde Indhold, det vil sige Enkelthederne fra Hjemmenes rige Udstyrelse i Datidens Smag. Man har saaledes faaet Kendskab til Forhold, som stadig virker overraskende ved i Glimt at lyse ind i Historiens Mørke, og det er efterhaanden lykkedes at faa Indblik i hele det sociale og økonomiske Liv og Samfund, som det levedes i disse Byer. For Herculaniums Vedkommende vanskeliggøres dog Forskningen ved den Omstændighed, at den ligger skjult under en By ved Navn Resina, der i Tidens Løb er bygget paa det Lag af Lava og Aske, som hin Dag i Aaret 79 udslettede alt Levende indenfor Herculaniums Mure.

Men Bjærget hæver sig i Dag som den Gang i evig Majestæt over Egnen som en varig Trusel for Menneskenes Børn, hvis de lader haant om Fortiden. Ingen veed, hvorlænge de faar Ro til at bo og bygge paa en Underverden, der gik til Grunde af en Aarsag, der maaske gentager sig.

*

Som en Selvfølge lagde jeg Hjemrejsen over Venezia, „Adriaterhavets Dronning“, som Byen er blevet kaldt og næst efter Rom og Firenze er Italiens berømteste Købstad. I Skolen havde jeg lært, at den var bygget paa Pæle og omfattede 117 Øer, der var adskilte ved 150 Kanaler. Men nu oplevede jeg ved Selvsyn, at man godt kan gaa til Fods gennem Venezia ad de snævre Gader paa Husenes Bagside og over de henved 400 Broer, der samler Øerne til en Helhed. For saa vidt er Byen ved sin Beliggenhed en af Verdens mærkeligste. Dens Historie er i Hovedsagen præget af Dogernes Herredømme i 1200 Aar, dens Kunst stærkt byzantisk paavirket, saaledes blandt andet den berømte Markuskirke. Der var engang, da Venezia beherskede hele det økonomiske Samkvem mellem Orienten og Vestens Lande. De mange stolte Paladser, navnlig ved den en halv Mil lange Canale Grande, er Vidnesbyrd om dens Rigdom i Fortiden. Denne Velstand øgedes ved Doge-Republikkens Magt og Indflydelse i Middelhavslandene. Det var Napoleon den Første, som brød

denne lille Stats Selvstændighed. Venezia kom ved Frøden i Campoformio ind under Østrig, og siden 1866 hører Byen til det forenede Kongerige Italien. Selv som Turist kan man ikke undgaa at blive optaget af de mange historiske Minder, som her træder en i Møde. Da jeg gik, henholdsvis sejlede, omkring i Kanalerne og søgte at finde de største Seværdigheder, savnede jeg den meget omtalte Campanile di San Marco, det 98 Meter høje Taarn paa Markuspladsen. Det var styrtet sammen, men er nu opført paa ny.

Ingen Beretninger i Romaner fra Middelalderens Klostre, Kirker og Borge kan være gyseligere end de Fortællinger, der er gaaet om Fangelivet i Venezias Blykældere, om den Tortur, der blev anvendt her nede, og om de Pinsler, Fangerne maatte udstaa, indtil Befrielsens Time slog, og de blev levende brændt i „Fornetto“, en af disse underjordiske Huler. Og oven over dette Barbari hvævede sig Dogepaladsets pragtfulde Sale. Her raadede Overdaadighed og Luksus. Her færdedes det stolte Venezias Doger og Byens Raad. Der var Tider, da Verdens mægtigste Kejsere, Konger og Prælater modtoges i disse Gemakker som Fristadens Gæster, beundrede Paladsets Pragt og drøftede Menneskeslagernes Skæbne, medens deres Medskabninger vansmægtede af Sult og Elendighed indenfor samme Bygning, faa Meter under al den Herlighed, der udfoldedes i Dogernes Omgivelser.

Det gamle Palads hører forøvrigt til Italiens ejendommeligste og berømteste Bygninger. Dets Oprindelse gaar langt tilbage i Tiden. Som det staar nu, har Kunstnere som Paolo Veronese, Jacobo Tintoretto og mange andre forestaaet dets rige Udstyrelse. Der er ødslet med meget store Formuer for at skabe et Værk, der svarede til den Betydning, som Byen sad inde med som en af Verdens største Handelspladser. I Raadets store Sal hænger saaledes en Række Billeder fra det 15. og 16. Aarhundrede, der forestiller Episoder fra den tyske Kejser Frederik Barbarossas, Pave Aleksander den Tredies og Dogen Sebastiano Zianis Historie. Krøniken fortæller: Kejseren havde lidt et stort Nederlag ved Legnano i Aaret 1176, og han besluttede derefter at indlede Forhandlinger med Paven. Da det tysk-romerske Rige levede i et godt Forhold til Republikken Venezia, blev denne By udset som det Sted, hvor Kejseren skulde mødes med Paven. Men Dogen i Venedig kunde trods sin gode Vilje ikke modtage Kejseren, da denne var lyst i Kirkens Band. Alligevel indestod han med sin Ed for Kejsereis Sikkerhed, og denne landede og tog Ophold paa den kendte Ø Lido, der ligger lige udenfor

Byen. Her blev han modtaget af Venezias Patriark, og efter at han var gaaet ind paa de af Paven stillede Betingelser, kunde han rejse til Venezia og mødes med selve Dogen. Dagen efter rakte han i Markuskirken Paven Haand til Forlig og modtog Fredskysset af denne. Endnu den Dag i Dag betegner et Par mørkerøde Gulvfliser i Domens Forhal det Sted, hvor Verdens Ypperste i Datiden, Paven og Kejseren, for første Gang efter en lang Fejde stod overfor hinanden. Dagen efter læste Paven selv Messen i Markuskirken, og den mægtige tyske Kejser holdt ved Afskeden hans Stigbøjle som et Tegn paa Underkastelse. For yderligere at betegne dette satte Paven sin Fod paa Kejserens Nakke.

Utallige andre historiske Minder findes i denne stolte Bygning. Jeg var i et Par Timer gaaet fra Sal til Sal, indtil jeg naaede en Trappe, der førte nedefter og bar Indskriften: Prigioni, d. v. s. Fængslerne. Da jeg var naaet nogle Skridt fremad, blev Gangen snæver og mørk; men der hang Lygter længere fremme, som viste Vej, og jeg fortsatte ene min Vandring, dog ikke uden Vanskelighed, da Gangen var lige saa ujævn, som den var uhyggelig. Pludselig blev det lidt lysere forude. Det skyldtes et Vindue i Muren, og jeg opdagede nu, at jeg stod oven over Kanalen i den overdækkede Gang, der er kendt under Navnet „Sukkenes Bro“.

Denne Bro dannede Forbindelsen mellem Domsalen og Fængslerne og var opført for flere Aarhundreder siden. Oprindeligt bestod den af to Gange. Ad den ene førtes Fangerne fra deres Celler frem for Under-søgelsesdommeren. Den anden var beregnet for de domfældte Mennesker og Højforrædere. Efter at jeg havde indhentet denne Oplysning, var jeg passende forberedt paa at fortsætte min Vandring, der bestandig gik nedefter ad uhyggelige mørke Gange. Nogle Optrin fra Ingemanns Romaner randt mig i Sinde, og jeg søgte yderligere at orientere mig, indtil jeg kunde fastslaa, at jeg nu befandt mig nede under Canale Grandes Vandflade. Væggene var klamme og snavsede. Jeg skimtede nogle smaa og tilgitrede Vinduer højt oppe. Der fandtes ogsaa en lille Lygte. Men Flammen syntes i Færd med at sygne hen i denne indelukkede Luft. Det var virkelig vanskeligt at finde Vej. Jeg var havnet i en Levning fra den mørkeste Middelalder. Medens jeg famlede mig frem, hørte jeg i flere Minutter ikke en Lyd ud over mine egne Fodtrin.

Fængslerne er elendige Huler. Tidligere har nogle af dem været udstyrede med Falddøre. En Del af dem er tilgængelige, og der er intet til Hinder for, at den Fremmede her kan faa Syn for Sagn. Tilsynet har her ligesom paa Gangene ophængt Lygter, for at man kan se de

grufulde Enkeltheder. Det er ikke med Urette, at en af disse Celler bærer Navnet „Bageovnen“; thi jeg véd virkelig ikke, hvad den skulde ligne mere end en stor Ovn. Loftet er hvælvet, men ikke højere fra Stengulvet, end at man har vanskeligt ved at staa oprejst derinde. Det er meget uhyggeligt. Adgangen sker gennem en lav og tung Dør, og man søger forgæves efter et Vindue. Hvor skulde Lyset ogsaa komme fra hernede under Vandet? De snavsede Vægge bærer Indskrifter. En Fange, Morderen og Tyven Borni, har indridset nogle Ord, som paa Dansk lyder saaledes: „1750. G. M. B. blev paa en aldeles uretfærdig Maade dømt til at sidde i dette Fængsel. Naar Gud ikke udfrier mig, ender det med en fattig, talrig og ærlig Families sidste Fortvivlelse.“ Ifølge en Beretning, som den italienske Betjent efter at have modtaget en tilsvarende Drikkeskilling stak mig i Haanden, sad der ved den venezianske Republiks Ophør omkring 1800 endnu fire Fanger hernede. Den ene havde sigtet nogle af Statens Embedsmænd for Højforræderi, den anden var Smugler i stor Stil, den tredie Morder, den fjerde Gudsfornægter og Anarkist. Men de allerværste Fængsler er tilmurede, og kun Sagnene om deres Indretning og Anvendelse lever endnu.

*

Jeg skal slutte mine Dagbogsoptegnelser fra Italien med følgende Skildring, nedskrevet i Begyndelsen af September 1903:

Min Vært i Venezia var en gammel Holstener, som jeg tilfældigt havde fundet som Ejer af et Hotel ved Canale Grande. Hans Hustru stammede ligeledes fra Hertugdømmerne; hendes Bedstemor var født i Aabenraa. Der var derfor forskellige Forhold, som de begge gerne ønskede Oplysning om, og ved at tale med dem opdagede jeg, at de stadig var optaget af Længsel efter nordisk Klima og nordiske Tilstande. Det mærkedes navnlig om Aftenen, naar vi sad nede ved Havnen med den prægtige Udsigt over Lagunerne og Kanalerne med de mange Lys, medens Samtalen ofte drejede sig om Dagliglivet derhjemme. „Aa, bare jeg endnu engang kunde faa en holstensk Hede at se,“ udbrød min Vært ved en saadan Lejlighed, og jeg forstod, hvorledes hans Tanke netop ved den Modsætning, vi havde foran os, droges mod det Sted, hvor hans Minder fra Ungdommen hørte hjemme. Forøvrigt var han utrættelig i at give mig Oplysninger om Venezia, Byens stolte Fortid og dens mindre berømmelige Nutid. Saaledes faldt Talen ogsaa en Aften paa San Laz-

zaro. „Der kan de roligt tale Dansk; thi Munkene derude forstaa 36 Sprog,“ forklarede min Vært.

San Lazzaro er et armenisk Kloster, der ligger paa en af Smaaøerne ude i Adriaterhavet, og som hører ind under Tyrkiet. Min Nysgerrighed var vakt, og Dagen efter sejlede jeg over til det berømte Badested paa Lido-Øen for dér at leje en Gondol, der skulde bringe mig over til Patterne paa San Lazzaro. Disse Gondol-Færger har endnu samme Udseende som i Dogernes Tid og tilhører samme Type, som for henved et Aarhundrede siden roede Lord Byron gennem Canale Grande og ind under Rialtobroens gamle hvælvede Bue.

Ved Dampskibsbroen paa Lido laa en halv Snes af disse fororne Fyre og dasede paa Baadens bløde Bolster. Det kostede mig som sædvanlig en Bunke Vrøvl, før jeg blev enig med en af dem om Prisen for at føre mig over til San Lazzaro. De 3 Lire, som jeg bød ham, var ganske vist 1 Lire over Taksten; men saa vidt jeg kunde forstaa hans Veltalenhed, vilde det være den daarligste Forretning, han nogen Sinde havde gjort i alle de mange Aar, han Dag ud og Dag ind havde roet omkring mellem Lagunerne. Da jeg imidlertid ikke lod mig paavirke, fik han omsider gjort Baaden klar, og det blev en dejlig Tur hen over det blaa Adriaterhav. I det fjerne laa Sollyset over Venezias Kupler og Taarne, lidt længere fremme i Forgrunden Lido-Øen med sine Træer, Villaer og Hoteller, lige foran os Maalet for vor Sejlads, den lille Ø San Lazzaro, hvis Klostermure syntes at stige lodret op af Havet for at hegne de skønneste Cypresser, man kan se for sine Øjne.

San Lazzaro er den mindste af Adriaterhavets Smaaøer, men ingenlunde den ubetydeligste. Thi Klosteret danner det aandelige Midtpunkt for hele det europæiske Armenien, en Kendsgerning, som synes meget lidt kendt. Tidligere fandtes her under den venezianske Republik et Hospital for Spedalske. I Aaret 1717 blev det lille Omraade imidlertid af den daværende Doge afstaaet til Mechitor af Sebasta, Stifteren af den armeniske Kongregation, der har faaet Navnet efter ham. Det kom saaledes ind under tyrkisk Herredømme, og endnu den Dag i Dag vajer Halvmaanen fra dets Taarn. Hospitalet var i Forfald og lignede en Ruin. Det blev omdannet til Kloster, udvidet og fik derefter sin nuværende Skikkelse.

Klostrets Beboere er udelukkende Armeniere, som hele deres Liv igennem sysler med videnskabelige Emner og den armeniske Ungdoms Opdragelse. De Unge uddannes her til Lærere og Præster, og i en af

Klostrets Hovedbygninger findes et stort Bogtrykkeri. Herfra udsendes Bøger og Tidsskrifter til alle Orientens Lande, hvor der lever Armeniere i Landflygtighed.

En bred Trappe førte ned til Vandet. Her lagde min Gondolfører til. Jeg forlod ham med strengt Tilhold om at vente og blev derefter modtaget af Klostrets Portier, der førte mig ind i et med talrige Billeder og Buster udstyret Værelse, hvor han bad mig tage Plads.

„Hvad for et Sprog taler De?“ spurgte han høfligt paa Italiensk.

„Dansk,“ svarede jeg.

Om jeg ikke ønskede at blive ført omkring af en fransktalende Pater, fortsatte han. Thi det var muligt, at der for Tiden ikke stod nogen dansktalende til Raadighed. Jeg ihukom imidlertid min Værts Ord og fastholdt mit Krav. Saa forsvandt Portieren for efter nogen Tids Forløb at vende tilbage, ledsaget af en Pater i sort Kutte og med langt mørkt Skæg og livlige brune Øjne. Han talte ikke Dansk, men Tysk og Fransk, og derefter opstod der ikke yderligere sproglige Vanskeligheder.

„Men vi trykker dog Dansk,“ sagde han, og rakte mig en Bønebog, hvis Indhold til Dels var trykt paa Dansk. Det var ret mærkeligt at møde ens Modersmaal paa denne Maade og paa dette Sted ude i Adriaterhavet. „Der har ogsaa tidligere været Danske her,“ tilføjede han, og saa viste han mig Klostrets Fremmedbog, i hvilken otte Danske havde skrevet deres Navne før mig.

Paa den elskværdigste Maade førte Pateren mig derpaa omkring gennem Klostrets forskellige Afdelinger, først ind i en lang Søjlehal, der var aaben til den ene Side, og hvorfra man havde en smuk Udsigt over Klostrets Have med de mange høje Cypresser, som ifølge Overleveringen skal være plantede i Aaret 1816 af Lord Byron. Denne berømte engelske Digter opholdt sig nemlig den Gang i flere Maaneder paa San Lazzaro for at studere Armenisk, og dette er et Minde, som Klosteret er stolt af. Han døde, som bekendt, i 1824 af Feber under den græske Frihedskamp. Det er forøvrigt en sjælden Have. Her glæder man sig over blomstrende Magnolietræer, Grupper af duftende Olietræer, bengalske Roser og grønne Cedertreer, men frem for alt over de prægtige Oleanderbuske, der har opnaaet Berømmelse ved et Digt, som Kong Ludvig I. af Bajern har skrevet, og hvis Original findes i Klosterets Bibliotek.

Ja, min Fører var meget veltalende, og jeg lyttede med Begærlighed til hans Forklaringer, der til Tider næsten lød som Eventyr fra tusind og een Nat. Biblioteket omfatter 30,000 Bind, blandt hvilke der skal være

mange sjældne Bøger, af Hensyn til Klosters Forbindelse med Østerland navnlig orientalsk Litteratur. Pateren henviser med en vis Stolthed til kostbare Gaver fra europæiske Fyrster, saaledes fra Czar Aleksander II. af Rusland og fra flere svenske Konger, der havde vist Klosteret stor Paa-skønnelse, efter at en svensk Dronning for henved tredive Aar siden havde aflagt Besøg paa San Lazzaro. Blandt Seværdighederne i den store Bibliotekssal er desuden en sjælden ægyptisk Mumie, der ligger svøbt i en Lærredsrulle paa 100 Meter. Den er delvis skjult under et Tæppe, som er rigt besat med kostelige Perler, som danner Figurer og Hieroglyfer. En lærd Mand vilde kunne skrive en Bog om Mumiens Historie, og det er maaske allerede sket. En anden stor Seværdighed er en Papyrusrulle, et indisk Manuskript, som indeholder et buddhistisk Ritual paa Palisproget. Hele dette Manuskript bestaar af tolv Tavler. Det fandtes i Aaret 1830 af en Armenier i et Tempel i Madras og skal være af umaa-delig Værdi. Endvidere gemmes herude som en særlig Raritet Lord Byrons Skrivebord, ligesom man med megen Pietetsfølelse viser den Fremmede Digterens Yndlingsplads derude i et Hjørne af Klosterøen.

En Del af Munkene er bestandig sysselsatte med at oversætte fra fremmede Landes Litteratur til Armenisk. Andre skriver egne Bøger og Værker, medens nogle gransker de gamle armeniske Manuskripter for at gøre deres Indhold tilgængeligt for Nutiden og Efterkommerne af dem, som først har fostret disse Tanker. Trykkeriet paa San Lazzaro nyder megen Anseelse i Italien, fordi man her omgaas mange forskellige Sprog. Hvert Fjerdingaar udsender Paterne her fra Øen et videnskabeligt Tidsskrift, som behandler Litteratur, religiøse Spørgsmaal og Tidens brændende Emner.

Vi maatte endnu aflægge et Besøg paa San Lazzaros Kirkegaard. Munkenes Grave er uden Mindesmærker, uden Navne. Kun smaa Høje minder en kort Tid om, at de har levet. Efter nogle Aars Forløb benyttes de samme Grave til Hvilesteder for deres Efterfølgere. Graveren samler de Levninger, der endnu er tilbage af dem, der sidst her er stedt til Hvile, og disse bisættes i en stor Fællesgrav, der dækkes af en carrarisk Marmorplade, som bærer en Indskrift, der paa Dansk omtrent vilde lyde saaledes:

„De er frivilligt udvandrede fra deres Fædreland for at bo paa denne ensomme Ø, hvor de har viet sig til den jomfruelige Gudsmoders og den armeniske Nations Tjeneste. Her, hvor de i Forening arbejdede ved deres Livs Sysse, er de nu stedte til Jorde, disse Fædre og Mechitarist-Brødre.

Al deres Lid var sat til Gud i Forvisningen om i ny Skikkelse og Forklarelsens Skin i Fællesskab at skulle vandre Vejen til Himlen engang, naar Livets sande Dag frembryder, saa Døden maa vige.“

Klostret paa San Lazzaro kaldes ogsaa „Det armeniske Akademi“. I Virkeligheden er det et lille Universitet, hvor de armeniske Studenter uddannes uden at yde noget som helst Vederlag. De unge Mænd kommer fra de orientalske Skoler, navnlig fra Konstantinopel. Et Kursus her varer gennemsnitlig seks Aar. At der paa dette Sted findes den bedste Lejlighed og Ro til at studere, er en Selvfølge. Ingen af den store Verdens Adspredelser og Fristelser forstyrrer deres stille Studium. De ejer ingen større Fornødenheder, da de fra første Færd har vænnet sig til Forsagelse, Beskedenhed og Nøjsomhed. De dygtigste Studenter, som har udmærket sig ved Flid, Talent og gode Sæder, sendes efter fuldendt Uddannelse til et fremmed Universitet, enten til Padua eller Paris, hvor de uden videre immatrikuleres som akademiske Borgere paa Grundlag af det fra Klostret medbragte Bevis. Efter yderligere seks Aars Studium kan de optages som Medlemmer af Klostrets Orden.

Hele Arbejdet indenfor disse Mure gaar, som antydet, ud paa at tjene det armeniske Folk, paa at sprede Oplysning blandt den stakkels forfulgte Nation og at dygtiggøre den i Kampen for Tilværelsen. Derfor er dette Kloster saa interessant, og derfor er dets Opgave saa vidtspændende.

Paa vor Vandring gennem Klostrets mange Afdelinger kom Pateren blandt meget andet ogsaa tilsidst ind paa en Omtale af de politiske Kaar, hvorunder Armenierne levede. Dette Besøg paa San Lazzaro og min Ledsagers Afskedsord har medført, at jeg har søgt at følge det armeniske Folks ulykkelige Skæbne indtil vore Dage.

Den sidste Vinter ved »Hejmdal«

Det led mod Efteraar, da jeg fra Venezia satte min Rejsekurs nordpaa. Efter et kort Ophold i Verona tog jeg til Bozen (Bolzano) for at sige Tak til de Mennesker, som havde givet mig gode Raad med paa Turen til Rom. Her var der endnu Sommervej; men da jeg fortsatte med Brennerbanen gennem Alperne til Innsbruck og kørte videre til München, mødte jeg Regn og Rusk, og jeg havde nu kun et Ønske om hurtigt at naa hjem til Nordslesvig. Det skete med en eneste Afbrydelse undervejs, idet jeg for at se et Stykke Tyskland, som jeg ikke kendte, drog til Berlin ad en Omvej, der gik over Regensburg, Böhmerwald og Leipzig og derved passerede Egne, som gav mig nye Indtryk, selv om det skete fra Toget.

Med Vilje undlod jeg at se nærmere paa den tyske Hovedstad. Men jeg fik dog den Opfattelse, at der her fandtes mange Ting, som maatte være forbeholdt mig til et senere Besøg, naar jeg mødte med større Modtagelighed. Jeg nyttede Tiden til at aflægge en Visit hos den nordslesvigske Teaterkritiker Erich Schlaikjer, der levede i en af Byens Forstæder, og som jeg kendte saa godt fra hans Ferieophold i Aabenraa. Derved opnaaede jeg Lejlighed til at stifte Bekendtskab med en Del af hans Omgangskreds, Skuespillere og Presse-mænd. Skønt det for mig var et fremmed Milieu, modtog jeg dog under et flygtigt Samvær et uventet godt Indtryk af dette Folkefærd, som spillede en vis Rolle i den store Bys Dagligliv. Fra det brede Strøg „Unter den Linden“, hvor jeg boede, var der ikke langt hen til et lille intimt Teater, der under stort Tilløb Aften efter Aften spillede Maksim Gorkis „Natteherberg“, det Skuespil, han havde skrevet Aaret i Forvejen, og som syntes at skulle skabe ham Verdensberømmelse.

Nu var jeg saa snart ved Vejs Ende. En mørk og sludfuld September

Aften vendte jeg tilbage til Aabenraa. Da jeg i Forsommeren drog ud, var Formaalet med min Rejse at opnaa nogen Afveksling, Belæring og Rekreation, som jeg skrev den Gang, men først og fremmest at faa uddelt min Synskreds og at komme de smaa Forhold derhjemme paa Afstand. Det var altsammen gaaet i Opfyldelse, og jeg havde Grund til at tro, at mine Oplevelser og Iagttagelser vilde vise sig at være af varig Værdi. De fik ikke blot Betydning for min fremtidige Virksomhed, men øgede i høj Grad min Forstaaelse for Historie og Kunst og skabte derved en Berigelse, som paa flere Maader senere kom mig til gode. Dette er Aarsagen til, at mine Optegnelser om denne Rejse er blevet saa udførlige. Man vil huske, at de ligger over et halvt Aarhundrede tilbage i Tiden. Skulde nogen engang læse mine Erindringer, tjener foranstaaende til Forklaring og Undskyldning. Det skulde ikke falde mig ind at sammenligne min Udenlandsrejse i Sommeren 1903 med en af et Bureau mod en Afgift af et Par Hundrede Kroner og med en tilfældig Fører tilrettelagt Lynvisit i 10—12 Dage i 1953 gennem samme Egne.

Ved min Hjemkomst kunde jeg overbevise mig om, at de Smaaskildringer, som jeg undervejs havde sendt Bladet, var blevet læste med Interesse, og det vil man maaske nu om Stunder kun kunne forstaa, naar man husker, hvor smaat det for halvtredsindstyve Aar siden stod til med Efterretningsvæsenet i Forhold til Nutiden. Provinsbladene udgik i et Format, der ikke rummede ret meget ud over det daglige Nyhedsstof, og Emnerne tog særlig Sigte paa de hjemlige Tilstande. De udenrigske Begivenheder fik man jo færdigt behandlede i det røde Brev fra „Ritzau“, som kom hver Morgen med Posten, rede til straks at gaa i Sætteriet. Der var kun meget faa Mennesker, som havde Raad eller Lyst til at holde et Hovedstadsblad. Radio og Fjernsyn var ukendte, og udsendte Medarbejdere fra Pressen en Sjældenhed.

Jeg mærkede straks, at jeg havde været savnet paa Redaktionskontoret. Min pligttro og flittige Kollega Anders Lebeck, som havde forestaaet det daglige Slid ved Bladets Udgivelse, betragtede min Hjemkomst som en Befrielse. Thade Petersen var flyttet til Rødding som Lokalredaktør og saaledes fratraadt som daglig Medarbejder. H. P. Hanssen kom mig smilende i Møde, og efter at han havde budt mig Velkommen tilbage, sagde han: „Og saa har jeg en stor Overtaskelse til dig. For et Par Dage siden fik jeg Besøg af et Par Mænd fra Haderslev, som efter at have raadført sig med mig nu er bemyndigede til at tilbyde dig Stillingen som ledende Redaktør af „Dannevirke“. Det var altsaa min Ønskedrøm fra

Barndommen, der nu saa helt uventet i mit tredivte Aar skulde gaa i Opfyldelse. Meddelelsen virkede saa overvældende paa mig, at jeg tav og først maatte tænke lidt over Rækkevidden af dette Budskab. Det maatte jo betyde, at jeg nu pludselig stod overfor en vigtig Vending af min Livsbane.

„Ja“, fortsatte H. P. Hanssen, „du skal naturligvis ikke svare omgaaende. Jeg veed jo, at et saadant Tilbud — saa glædeligt det end maatte være — kræver rolig Overvejelse, før en Beslutning tages. Men kom over til mig paa „Højtoft“, saa kan vi tales nærmere ved om Sagen.“ H. P. Hanssen og hans Familie boede om Sommeren i det smukt beliggende Hus syd for Fjorden og var endnu ikke flyttede ind til Byen. Efter Aftale fandt den paagældende Drøftelse Sted derovre en Sensommerdag kort efter min Hjemkomst. Før jeg vilde svare paa Opfordringen, ønskede jeg at høre H. P. Hanssens Mening, da min Flytning til Haderslev paa flere Maader maatte blive af indgribende Virkning med Hensyn til Arbejdet ved „Hejmdal“, hvor jeg nu paa femte Aar havde skabt mig en god Stilling baade som Pressemand og som politisk Medarbejder hos Bladets Udgiver. Det er en Selvfølge, at H. P. Hanssen ogsaa grundigt havde overvejet Spørgsmaalet. Han vidste bedre end nogen anden af Erfaring, hvor vanskeligt det vilde være at finde en Efterfølger for mig. Det vil huskes, hvor faatallig Ungdommen med den nødvendige Uddannelse til en saadan Gerning var paa dette Tidspunkt, og endnu færre var vel Tallet paa dem, der under de raadende Forhold maatte føle Kaldet til en saa lidet fristende Stilling, der var meget krævende, daarligt lønnet og forbundet med mange Vanskeligheder. H. P. Hanssen var nu nærmest tilbøjelig til at gøre et Forsøg paa at formaa mig til at blive i Aabenraa. Han fremsatte ogsaa et bestemt Forslag, hvorefter jeg i Fremtiden kunde dele min Dag mellem Arbejde ved Bladet og Forfatterskab. Jeg havde jo imidlertid haft Tid til grundigt at gennemtænke Tilbudet og udtalte derfor, at jeg efter nøje Overvejelse mente at skulle tage Henvendelsen til Følge. Mit Forfatterskab havde hidtil kun været Tidsfordriv, og jeg regnede ikke med nogen Fremtid i denne Henseende. Derimod havde jeg Lyst til at prøve Kræfter ved „Dannevirke“, hvilket alle Dage havde været mine Ønskers Maal.

Samtalen drejede sig derefter om Forholdene i Haderslev, der jo ikke just forekom os at være tillokkende. „Dannevirke“ var efter Fru von Wildenradt-Krabbes Forræderi nærmest kun et Navn. Jeg havde jo selv Aaret i Forvejen maattet bøde med en Maanedes Fængsel for at have

paatalt hendes skammelige Færd. Det var ganske vist lykkedes det nydannede Aktieselskab „Modersmaalet“ at købe Ejendommen paa Klostreet med Trykkeri for en Sum af 52.000 Mark; men større Værdier raadede Bladet ikke over. Dets Titler havde jo endog været i Fjendevold, da de blev ranet af Byens tyske Redaktør og hans Kumpaner, og disse Forhold medførte, at Bladet tabte næsten alle sine Holdere. En Del var overgaaet til „Modersmaalet“. Men omtrent ligesaa mange af „Dannevirke“s tidligere Abonnenter læste nu andre danske Blade. Selv om man heldigvis havde „Modersmaalet“, som nu blev udgivet fra „Dannevirke“s Officin paa Klostreet, maatte der gøres et banebrydende Arbejde fra Bunden af for at oprette et tidssvarende og godt dansk Bladforetagende paa Stedet, som var det historiske Navn „Dannevirke“ værdigt, og det skulde altsaa nu blive min Opgave.

Mit første Skridt var at tage til Haderslev for at se paa Forholdene og tale med de Mænd, fra hvem Henvendelsen var udgaaet. Der var fastsat en Sammenkomst, som skulde finde Sted paa „Harmonien“, og her mødtes jeg med tre Medlemmer af Tilsynsraadet, Gaardejer Mathias Petersen af Hammelev, Ejendomskommissionær I. H. Schmidt, „Villa Clara“ og Axel Sabroe, den tidligere Ejer og Udgiver af „Modersmaalet“, som havde afhændet dette Blad til det nævnte Aktieselskab for et Beløb af 50.000 Mark. Tilsynsraadets Formand Chr. Finnemann kunde ikke komme til Stede. Han var udvist og boede i Aarevis i „Frederikshøj“ Kro lige nord for Grænsen, kun et Par Kilometer fra sin store Gaard i Taarning. Hans Udvisning skete, som tidligere antydet, paa Grundlag af lejede falske Vidnesbyrd. Jeg havde ingen Vanskelighed med at opnaa en Overenskomst, da de tre Mænd uden videre tiltraadte mine Betingelser. Disse gik i Hovedsagen ud paa, at jeg skulde have Sæde i Aktieselskabets Bestyrelse og overtage Ledelsen og Udgivelsen af hele Bladforetagendet, og hvad der stod i Forbindelse dermed. Jeg havde imidlertid lovet H. P. Hanssen at blive i Aabenraa Vinteren over, og Aftalen endte derfor med, at jeg skulde begynde min ny Virksomhed den 1. April 1904. Samtalen blev ført ovenpaa i „Harmonien“s „blaa Stue“, der var et kendt Værelse hos alle dem, der i Aarenes Løb havde deres Gang i den gamle røde Gaard i Gaaskærgade. Det er ikke saa mærkeligt, naar jeg mindes, at mine Tanker den Dag dvælede ved Skæbnens sælsomme Spil og gik tilbage til mit Hjem paa Vesteregnet, hvor jeg som lille Dreng sad og læste „Dannevirke“ og besluttede, at jeg vilde være Redaktør af dette Blad, naar jeg blev stor. Dagen efter bragte Bla-

dene „Hejmdal“ og „Modersmaalet“ en kort Meddelelse om, at jeg var antaget som ledende Redaktør af „Dannevirke“, „Modersmaalet“ fra førstkommende Foraar at regne. Det kunde næppe undgaas, at denne Nyhed flere Steder blev modtaget med blandede Følelser. Nogle ventede vel, at det skulde lykkes mig at bringe det gamle danske Blad paa Fode igen. Andre nærede vistnok nogen Medfølelse med mig i Anledning af denne Opgave efter al den Uro, der i lang Tid havde staaet om Bladet. Det rygtedes ogsaa, at man i visse danske Kredse i Haderslev ingenlunde følte sig tiltalt af denne Redaktørkaldelse, fordi jeg ikke havde Tilknytning til Byen og Omegnen. Da jeg hen paa Vinteren deltog i Aktieselskabets Generalforsamling og blev præsenteret for Medlemmerne som den kommende Mand, fik jeg en ret kølig Modtagelse. Jeg husker ogsaa i denne Forbindelse et morsomt Tilfælde. Det tyske Blad i Aabenraa, som ellers plejede at gaa Myndighedernes Ærinde, bragte en for mig meget smigrende Omtale af den forestaaende Flytning til Haderslev. Jeg havde aldrig taget dets Skrivelser alvorligt. Folk sagde, at Bladets Artikel var et Udslag af Glæde over, at jeg nu snart forsvandt fra Byen.

Der er to Begivenheder fra Efteraaret 1903, som i særlig Grad kaster Lys over nordslesvigske Tilstande i Datiden, nemlig Forhandlingerne paa Fællessynoden, som fandt Sted i Oktober, og Landdagsvalget i November Maaned. Efter at jeg havde genoptaget mit Arbejde ved „Hejmdal“, var det disse Emner, som jeg behandlede og derfor kort skal omtale.

Et Led i den tyske Kirkeforfatning var den Gang Fællessynoden, hvis Virksomhed udelukkende tog Sigte paa de kirkelige Forhold i Hertugdømmerne. Dens selvskevne Medlemmer bestod af de to Generalsuperintendenten, et Medlem af det teologiske Fakultet ved Universitetet i Kiel og et af Konsistoriet sammesteds. Otte Medlemmer havde kongelig Udnævnelse. Dertil kom et større Antal Præster og Lægmand, som valgtes af Provstisynoderne. Nordslesvig var saaledes i Regelen repræsenteret ved 7 danske Medlemmer. Fællessynodens Møder afholdtes hvert tredje Aar i Byen Rendsborg.

Det kunde naturligvis ikke undgaas, at det nordslesvigske Spørgsmaal i Forbindelse med Religionsundervisningen blev et staaende Punkt paa Dagsordenen for disse Sammenkomster, efter at det danske Sprog ved den preussiske Regerings Forordning af 18. December 1888 var blevet bandlyst fra Landsdelens Skoler paa et Par Religionstimer nær. Det

skulde jo synes at være en oplagt Kendsgerning, at Modersmaalets Udryddelse fra Folkeskolen maatte faa en skadelig Indflydelse paa Befolkningens religiøse Liv, og at dette Spørgsmaal derfor hørte hjemme baade paa Provstisynoderne og paa Fællessynodernes Forhandlinger. Thi efter at Skolen var blevet fortystet, vilde det næppe være længe, før man ogsaa krævede tysk Sprog taget i Brug ved Gudstjenesterne. For Fuldstændighedens Skyld bør tilføjes, at foruden den offentlige Skoleundervisning paa Dansk var ogsaa al privat dansk Undervisning umuliggjort. I 1888 indførtes der delvis tysk Gudstjeneste i 5 Kirker, hvor den hidtil udelukkende havde været dansk, i 1889 fortsattes paa samme Maade i 7, i 1890 i 6 Kirker, og saaledes voksede Tallet med Aarene. I 1864 var der 102 Sogne med udelukkende dansk Gudstjeneste, i 1890 var der 69, i 1897 var Tallet dalet til 53 og i 1904 til 38. Man maatte derfor regne med, at det kun vilde være et Tidsspørgsmaal, hvornaar Dansk blev lige saa fremmed i Kirken som i Skolen, i Forvaltningen og Retten. At dette ikke blot var et almindeligt tysk Ønske, men ogsaa en Plan, som blev fulgt, er utvivlsomt, om end Gennemførelsen skulde ske langsomt paa dette Omraade.

„Vi er bekymrede for vore Børn“, sagde Gaardejer Jørgen Iversen fra Svejrup i Sommeren 1893 paa Aabenraa Provstisynode. „Den nuværende Skoleordning medfører efter vor Overbevisning en Eksperimenteren med Børnesjæle, som vil kunne faa de alvorligste Følger for vore Børns senere Liv. Hvis de tilstedeværende Præster og Skoleinspektører ikke deler disse Bekymringer, beder jeg dem indtrængende om at give os den Forsikring, at de ikke tror, at vore Børn er stedte i Sjælefare under vore nuværende Skoleforhold.“

Alle Provstiets Præster, der ogsaa beklædte Embedet som Skoleinspektør, var til Stede i denne Forsamling; men der indtraadte en pinlig Tavshed. Ikke een af dem fandt Anledning til at svare paa den bestemt formulerede Opfordring, skriver Thade Petersen i sin meget oplysende Fremstilling af dette Emne i sin Bog om de sønderjyske Frimenigheders Historie. Provsten vilde gaa over til næste Forhandlingsgenstand, men forinden fortsatte Jørgen Iversen: „De svarer ikke, saa konstaterer jeg hermed, at den nuværende Skoleordning virkelig indeholder en Sjælefare for vore Børn.“ Den dansksindede Pastor Jensen fra Rinkenæs rejste sig derpaa og erklærede, at det virkelig forholdt sig saaledes.

Som Følge af Modersmaalets Udelukkelse af Børneskolen herskede der et stærkt Røre blandt hele den danske Befolkning. I 1889 var der

fra Nordslesvig indsendt et Andragende med 10.000 Underskrifter til Regeringen i Slesvig om at beholde nogen dansk Sprogundervisning i Skolen og Aaret efter et lignende til den preussiske Landdag med 13.400 Underskrifter, uden at disse Henvendelser førte til noget Resultat. Paa Provstisynoderne i Sønderborg, Gram og Haderslev vedtoges derefter at anmode Fællessynoden om at ville virke hen til, at der i Fremtiden foruden 6 Timers Religionsundervisning blev givet 2 — to — Timers dansk Sprogundervisning, for at Religionsundervisningen ikke skulde være betydningsløs.

Selv om de højeste Myndigheder stillede sig absolut afvisende, kunde de nordslesvigske Præster dog ikke vedvarende sidde de stærke Krav fra deres Menigheder overhørig. Paa et Møde i Flensborg den 29. November 1893 vedtog 77 Præster fra hele Landsdelen at rette en Bøn til Kongen af Preussen om at faa indført to danske Sprogtimer og at sende en Deputation i dette Øjemed til Berlin. Men Deputationen blev afvist af Kultusministeren, og Foretræde hos Kongen nægtedes den, og saa opgav den Ævred.

Meget betegnende for den Stilling, som Øvrigheden, i dette Tilfælde Kirkens kaarede Mænd og deres tysksindede Venner, indtog overfor denne vigtige Sag, var Fællessynodens Behandling af Spørgsmaalet i 1894, da over 1300 Repræsentanter fra nordslesvigske Kirkesogne i Forening med Synodeudvalget for Tørning-Len Provsti havde fremsat det nævnte Andragende om, at den høje kirkelige Myndighed vilde gøre sin Indflydelse gældende for, at der kunde ske en Ændring af Sprogskriptet. Det var ved denne Lejlighed, at Lensgreve Schack gjorde sit Navn kendt ved den ypperlige Tale, han holdt for at fremme Andragendet. Det blev imidlertid afvist, og med 66 Stemmer mod 23 vedtoges Flertallets Forslag om Overgang til næste Punkt paa Dagsordenen.

Overfor denne konsekvent gennemførte Germanisering af Skolen og Kirken og den preussiske Regerings tydeligt udtalte Haab om ad den Vej at vinde den opvoksende Ungdom for Tyskheden var det forklarligt, at Frimenighedsbevægelsen tog Fart. Det var den danske Befolknings opsigtvækkende Selvhjælp. Daværende Generalsuperintendent Kaftan indrømmer i sine Erindringer, som udkom mange Aar senere, at dette Skridt forhindrede, at der skete større Ulykker paa kirkeligt Omraade. „Frimenighederne fik en Betydning, der langt overgik deres talmæssige Styrke,“ skriver Biskop Valdemar Ammundsen. „Mange af de højest udviklede Mænd og Kvinder søgte deres aandelige Føde her, og

Lederne stod i nøje Forbindelse med det folkelige Arbejde,“ Dette er i faa Ord et rammende Udtryk for, hvad der nu skete. Man byggede til at begynde med to Frimenighedskirker, den ene i Haderslev, den anden i Bovlund, og det vil staa som en Skamplet paa den preussiske Stats Styre, at Øvrigheden forbød at tage dem i Brug, indtil omsider Overforvaltningsretten i Berlin kendte for Ret, at disse Forbud var ulovlige. Fra mange Sider kaldtes der nu ad Frimenighedspræsterne til Afholdelse af kirkelige Møder. Disse Sammenkomster havde altid været ildsete af Tyskerne og blev det nu yderligere. Som et Eksempel paa, hvilket Sprog de stedlige Myndigheder tillod sig at benytte for at forhindre dansk Gudstjeneste, skal jeg i Oversættelse aftrykke følgende Skrivelse, der i Januar Maaned 1901 blev sendt Frimenighedspræst Poulsen, der hos den af den preussiske Regering med mange vigtige Tillidshverv betroede ny Amtsforstander Hans von Winter von Adlersflügel havde forespurgt, om han som hidtil kunde fortsætte med at afholde Gudstjeneste i Skærbæk uden forudgaaende Anmeldelse til Politiet:

„Tilbagesendes med den Besked, at jeg *ikke* meddeler Dem Tildelse til her at afholde gudstjenstlig Forsamling, da der ikke foreligger nogen Trang dertil. De er, efter hvad jeg har erfaret, sekterisk Præst for Grundtvigianerne. Denne Sekt afholder her i Skærbæk og i Vodder tilstrækkelige Andagter, saa det ikke er nødvendigt med flere. For øvrigt bestaar her Landskirken, saa at yderligere Sektens Eksistens er fuldstændig overflødig. I Tilfælde af Overtrædelse vil jeg meget mere drage Omsorg for, at De bliver sat fast og straffet.“

Da der blev indsendt Klage over dette Forbud, gik Afgørelsen naturligvis Amtsforstanderen imod. Det kunde ikke opretholdes af Hensyn til den offentlige Mening.

I min Fødeby Skærbæk, hvor denne Repræsentant for tysk Øvrighed førte sit Rædselsregimente, dannedes en Frimenighed, der tilsidst omfattede 35 Familier. At dens Gudstjenester kunde afholdes i den gamle Sognekirke, var jo utænkeligt, og man lejede derfor i dette Øjemed en tidligere Krosal, hvor man samledes under Tilsyn af en Amtstjener eller en preussisk Gendarm i fuld Uniform. Jeg har flere Gange, medens jeg endnu var i Skolens Tjeneste, besøgt disse Gudstjenester, hvilket var meget betænkeligt, set med tyske Øjne, og jeg husker Bøjtenten siddende ved Siden af Talerstolen. Da han ikke kunde deltage i den kirkelige Handling, hændte det, at han fordrev Tiden med at

pille Negle, eller at han paa anden Maade vakte Forargelse ved at tilkendegive sin Foragt for Mødet.

I 1903 var der nu ligesom i tidligere Aar fra de nordslesvigske Provstisynoder i Tørninglen og Sønderborg rejst Krav om to ugentlige Sprog-timer for at bøde en Smule paa Religionsundervisningens umiskendelige Brøst. „Det er et Krav saa billigt, at man vilde falde i Forundring over, at en kirkelig Forsamling som Fællessynoden ikke støtter og fremmer det med alle de Midler, der staar til Raadighed, hvis det ikke havde været i Preussen,“ skrev Thade Petersen, som vi havde sendt til Rendsborg for at referere Forhandlingerne. Man skulde virkelig synes, at en saadan Forsamling, der jo maa bestaa af Blomsten af al Kirkelighed i Landet, maatte have Evne og Mod til at sige: Statens Interesse eller ej, det gælder intet for os, hvor Guds Riges Sag lider ilde. Men saa afvisende som dette Aar var de danske Menigheders Krav aldrig blevet behandlet i Rendsborg, idet Patitionsudvalget med et Flertal foreslog slet ikke at lade det komme til Orde, en Tilsidesættelse af et saa indgribende Spørgsmaal paa dette Sted, som næsten lød utrolig. Heldigvis var der dog ogsaa et Par Tyskere, hvem denne Optræden forekom at være uretfærdig, og det lykkedes derfor den dansksindede Pastor Hansen fra Dybbøl, støttet af 10 andre Synodemedlemmer, at fremsætte følgende:

„Jeg andrager om, at:

Den højærværdige Synode ville vedtage at bede den kongelige Kirke-regering om at virke hen til, at der i de nordslesvigske Skoler indføres en dansk Sprogundervisning paa mindst 2 Timer“.

Pastor Hansens varme og værdige Indlæg i Sagen vakte Glæde viden om, skrev Thade Petersen yderligere. Da der skulde stemmes om, hvorvidt Andragendet skulde drøftes eller ej, var der atter kun et Mindretal af nogle og tyve, der rejste sig, og der fandtes blandt dem ikke saa faa Navne, der var værd at lægge Mærke til i denne Sammenhæng, og nogle af dem bør derfor ogsaa nævnes. Der var først de to dansksindede Præster Hansen af Dybbøl og Zerlang af Gram, dernæst pensioneret Lærer Jacobsen af Broager, Gaardejerne Hinrich Thomsen, Roost; Schultz, Farrisgaard; A. P. Lund, Rejsby-Ballum, og Fr. C. Hansen, Løjtertoft. — Endelig var der af de Tysksindede: Generalsuperintendent Kaftan; Provsterne Petersen, Haderslev; Hansen, Kappel; Stoltenburg, Slesvig, og Janss, Sørup; Godsejerne Greve Platen til Caden og G. Lorenzen, Refsø, samt Præsterne Juhl, Riis, Paulsen, Brügge i Holsten og Bestmann, Mølln i Lauenborg.

Det var dog en Del af Fællessynodens mest fremtrædende Medlemmer; men det store Flertal ejede ingen Forstaaelse for de sørgelige Virkninger, som det preussiske Skolereskript havde afstedkommet. Det var slaaet med Blindhed. Betegnende er blandt andet et Par Sætninger, hvormed det udbredte store tyske Blad „Kölnische Zeitung“ omtalte Forhandlingerne. Det skrev: „Danskernes Forsoning med den bestaaende Statsordning beror paa den tyske Skole. Kendskabet til Tysk vil efterhaanden svække Protestpressen, den tyskfiendtlige Agitations fornemste Bærer, og bringe Tyske og Danske i Nordslesvig nærmere til hverandre. Efter det af Skolemyndighederne udtalte Skøn er de nordslesvigske Børns Ydelser i Religionsundervisningen fortrinlige.“ Og det var nok den almindelige Mening i de ansvarlige Kredse.

Klogere var efterstaaende Udtalelse i den frisindede Avis „Kieler Zeitung“: „Nordslesvigske Præster og andre Venner af Kirken klager over Tilbagegang med Hensyn til kirkelig Sans, især over Danskernes Bestræbelse for at udskille sig fra Landskirken. Vi har her en Frugt af, at den nationale Kamp bæres over paa et Omraade, der burde være blevet neutralt. Ethvert Indgreb i Menneskets egne hellige og umistelige Rettigheder burde undgaas. Det er Uretfærdighed og forstyrrer Freden, som det netop er til Statsmagtens Fordel at bevare.“

Medens de tyske Myndigheder fra nederste til øverste Repræsentant, Embedsmanden i alle Stillinger i Forening med Kirkestyrelsens ledende Mænd saaledes, som skildret foran, forsvarede og fremmede Skolens Fortyskning og uden Betænkelighed hævdede dens Gennemførelse med det ofte udtalte Forsæt ad den Vej at vinde det opvoksende Slægtled for det store tyske Riges Udvikling i Modstrid med de danske Hjem, sad der i Nordslesvig et Par Bønder, som ved deres Arbejde med stort Held søgte at gøre denne skumle Plan til Skamme. Jeg skal nøjes med at fremhæve den betydeligste af dem. Det var den velstaaende Storbonde Hinrich Thomsen i Roost, efter 1904 i Haderslev, som i 1892 var blevet valgt til Sekretær og Kasserer for den nystiftede „Nordslesvigske Skoleforening“. Bedre Valg kunde ikke være truffet. Denne begavede og viljestærke Mand med de mange Tillidshverv og grundige Kendskab til Befolkningen voksede derved ind i den vigtigste Hjelpevirksomhed, som kunde øves for Landsdelens danske Ungdom. Mange Hundreder af vore Unge har i Aarens Løb ved de af Hinrich Thomsen udstedte Skolebeviser hentet sund dansk Oplysning og faaet Adgang til det Livsyn, som den danske Højskole gav dem Kendskab til, og som hidtil

havde været en hel fremmed Verden for dem. I Kampen mod det preussiske Tvangsherredømme er der faa, som har øvet en saa lysende Bedrift som han i denne Stilling. Naar man derfor omtaler vore tyske Modstanderes skammelige Plan og Færd overfor det ny Slægtled, som voksede op under Fremmedherredømmet, maa Hinrich Thomsens Indsats for at forebygge den Skade, der kunde være sket, skildres. Man kan vanskeligt i vore Dage forstaa, hvad en Mand som han i al Stilfærdighed betød for en hel Landsdel, og naar jeg nedskriver mine Erindringer, kan jeg derfor ikke undlade at henvise til denne Mands Betydning efter det indgaaende Kendskab, som jeg fik til ham i de mange Aar, da han kunde regnes til mine daglige Gæster paa „Dannevirke“s Kontor i Haderslev. For ham kunde der aldrig være Tale om at gaa paa Akkord med Uretten. I disse de allervanskeligste Aar under Køllerpolitikken stod han sammen med Foreningens Formand, Andreas Tyssen Hansen i Randerup, i Kampstilling overfor Hærskaren af preussiske Skolelæreres og Underofficerers Paavirkning af dansk sønderjyds Ungdom. Ved et utroligt primitivt ydre Apparat, men ved at være i Pagt med Ungdommens danske Æt og nationale Arv hentede de Sejren hjem, da de efter at Stormen var stilnet noget af, overlod Ledelsen til yngre Kræfter, som fulgte i deres Fodspor. Jeg skal omtale Hinrich Thomsen nærmere i en følgende Skildring.

Ved disse Skoleophold i Kongeriget blev den nordslesvigske Ungdom ikke blot kendt med danske Forhold, men tillige dygtiggjort til at tage Del i den nationale Kamp, da de vendte hjem. Det varede ikke længe, før vi saa dem som danske Tillidsmænd i ledende Stillinger overalt i vore Sogne. Dette er saaledes et meget vigtigt Kapitel i dette Aarhundredes sønderjydske Historie.

Det var ikke med særlig gode Forventninger, at man fra dansk Side imødesaa Udfaldet af det forestaaende Landdagsvalg. Tyskerne regnede allerede med, at vi maatte give Afkald paa den ene af vore to Landdagsmænd, og det var ikke nogen Overdrivelse, naar man paastod, at hans Stilling i 1903 var truet, og denne Mand var H. P. Hanssen, som vi ikke havde Raad til at miste.

Denne Situation havde flere Aarsager. For det første var Valget til Landdagen i Modsætning til Rigsdagen ikke direkte, men middelbart. Det vil sige, at der først af de Valgberettigede i en Kreds, de saakaldte Urvælgere, valgtes et bestemt Antal Valgmænd, der saa igen valgte den

Deputerede. Urvælgerne i deres Valgdistrikt inddeltes i Forhold til deres Skat i tre Afdelinger: de højestbeskattede, de mindrebeskattede og de lavestbeskattede Vælgere. Denne Valgmaade med sine Skatteklasser og den stærke Overvægt af de Rigeste var i og for sig lidet heldig for Nordslesvig. Den kunde benyttes og blev benyttet til Valggeometri. Dernæst kom dertil den Omstændighed, at Valget skete ved mundtlig Stemmeafgivning, hvilket under den raadende Forfølgelse mod Dansksindede var egnet til at skræmme svage Sjæle, og endelig maatte man regne med, at ca. 1200 Personer var blevet erklærede for Optanter, samt at der endnu manglede de Aargange, som i sin Tid var udvandrede.

Som sædvanlig blev Valget fra dansk Side indledet med nogle store Møder. Landdagsmand H. P. Hanssen gjorde saaledes ved en Sammenkomst paa „Folkehjem“ i Aabenraa opmærksom paa Valgets store Betydning, idet han navnlig henviste til, at alt, hvad der vedrørte Forvaltningen og Embedsmændene, sorterede under Landdagen. Her var altsaa Stedet til — som det hidtil var sket — overfor Regeringen og den store Offentlighed at klage over nordslesvigske Tilstande. Først og fremmest hørte Optantspørgsmaalet til de Sager, som burde behandles og løses ad den Vej.

Samme Dag afholdt Rigsdagsmand Jessen et større Møde i Sønderborg Forsamlingshus. Han nævnte Tyskernes Haab om at vinde det truede Mandat og udtalte, at hvis vi følte nogen Ængstelse for, at dette vilde ske, var det en Ydmygelse. Ganske vist var vi blevet færre; vi maatte dog ikke blive modløse, men se Faren lige i Øjnene.

To Dage senere havde Julius Nielsen indbudt sine Vælgere til et Møde i Bevtoft og paatalte her det Misforhold, at den danske Befolkning paa alle offentlige Omraader var underkastet Undtagelseslove. Ingen dansk Mand fandtes værdig til at varetage et offentligt Ombud, selv om det kun gjaldt en Tillidspost, der var lønnet med 10 Mark. Ingen andre Steder end i Landdagen kunde der gøres Indsigelse mod denne Tilsidesættelse, saa det blev hørt.

I alle tre Byer var der god Tilslutning til disse Møder, og man mærkede, at der raadede en tillidsfuld Stemning hos Deltagerne. Haabet om et godt Udfald voksede, jo nærmere vi kom Valgdagen. I Bevtoft var Gendarmen mødt sammen med Amtsforstanderens Skriver for at overvaage Sammenkomsten og notere Deltagerens Navne. En anden Gendarm holdt Vagt udenfor Lokalet. Hver Gang en Taler meldte sig til Ordet, krævede den i Salen stationerede Gendarm Vedkommendes

Navn. For at ingen skulde blive glemt, og for at man kunde fritages for Gendarmens yderligere Indblanding, vedtog man under almindelig Munterhed, at enhver af de følgende Talere til at begynde med skulde opgive Stand og Stilling. Det var den Slags Smaaepisoder, som den Gang kunde sætte Kulør paa et dansk Møde.

Det turde ogsaa være af Interesse og virke oplysende for Mennesker i vor Tid at erfare, under hvilke Forhold man gik til Valg. I alle danske Blade fandtes følgende Henvendelse:

„Om faa Dage stævnes vi atter til Valg, denne Gang for at vælge Repræsentanter, som kan varetage vore Interesser i den preussiske Landdag.

Valgene gælder for fem Aar, et langt Tidsrum, i hvilket mægtige politiske Partier vil søge at indskrænke vore borgerlige Rettigheder, at udvide Embedsmændenes Magt, at lægge nye Skatter paa den jævne Mands Skuldre og at skærpe Tvangsherredømmet. De bør derfor finde os aarvaagne paa vor Post.

Landdagen behandler mange vigtige Anliggender. Den fatter Beslutninger om økonomiske Spørgsmaal af indgribende Betydning for Haandværk og Industri, Handel og Landbrug, om Paalæg af nye Skatter og Anlæg af nye Jernbaner. Den behandler alle Spørgsmaal vedrørende Kirke og Skole og fører Tilsynet med Forenings- og Forsamlingsretten. I Landdagen kan Politiovergrebene paatales, Forvaltningen og Retsplejen kritiseres, vort Modersmaals Tilsidesættelse i det offentlige Liv modvirkes og den nationale Undertrykkelse bekæmpes. I Landdagen bør den nordslesvigske Befolkning derfor heller ikke savne Mænd, som vil varetage dens Interesse i enhver Retning.“

Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynet udsendte samtidig et Op- raab, som lød saaledes:

„Valgmandsvalget er nær forestaaende. Vore Modstandere har drømt om at fratage os vort ene Mandat. Og selv om de nu har indset, at dette er umuligt, sætter de dog deres Kraft ind paa at vinde en Del Valgmænd. Men ogsaa dette Angreb bør tilbagevises. Lad os derfor forberede Valget omhyggeligt. Lad os være enige om at opfylde vor Pligt. Lad os udøve vor gode Ret og møde Mand ved Mand den 12. November paa det fastsatte Klokkeslet for at vælge gode, stolte danske Valgmænd. Saa vil Valgdagen blive en ærefuld Dag for den nordslesvigske Befolkning.“

Denne Opfordring var underskrevet af Vælgerforeningens ledende Mænd. De havde alle i mangfoldige Aar staaet forrest i den nationale

Kamp, og deres Navne skal derfor her meddeles: J. P. Reimers og Johannes Moldt fra Sønderborg; S. Amorsen, Haderslev; Nis Nissen, Nordborg; A. Boysen, Tørring; G. Budach, Jaruplund; R. P. Clausen, Smedager; N. Callesen, Lerskov; C. C. Fischer, Aabenraa; H. P. Hanssen, Aabenraa; F. C. Hansen, Løjtetoft; H. Hansen, Nejs; J. Jessen, Flensborg; A. P. Jürgensen, Graasten; Kresten Jensen, Ballum; H. A. Knudsen, Trøjborg; J. Nielsen, Damager; Lorens Poulsen, Flensborg; J. N. H. Skrumsager, Københoved; P. Skau, Bukshave, og Martin Simonsen, Flovt.

Endelig opfordrede Slagtermester J. P. Reimers som Vælgerforeningens Formand Valgmændene til ved det forestaaende Valg den 20. November at afgive deres Stemme paa: Grosserer Julius Nielsen for Haderslev Kreds, H. P. Hanssen for Aabenraa—Sønderborg Kreds og Godsejer H. A. Knudsen for Tønder Kreds.

Fra tysk Side var i samme Rækkefølge opstillet Amtsdommer Bachmann baade i Haderslev og Tønder Kreds og Jep Hinrichsen, Øster Terp, i Aabenraa—Sønderborg Kreds.

Udfaldet blev følgende: I Haderslev Kreds valgtes 134 danske og 73 tyske Valgmænd mod 147 og 52 Aaret i Forvejen og 149 og 50 i 1888. Forskydningen skyldtes for største Delen Haderslev By, hvor der denne Gang valgtes 1 dansk og 36 tyske Valgmænd mod 5 og 28 i 1898.

I Aabenraa—Sønderborg Kreds, det haardt omstridte Distrikt, blev Udfaldet omtrent som ventet. Det lykkedes ikke Tyskerne at faa Flertal; men de naaede med Anspændelse af alle Kræfter og ved Hjælp af deres Valggeometri at rykke ret stærkt frem. Der valgtes 118 danske og 109 tyske Valgmænd; i 1898 var Tallene 124 og 90.

I Tønder Kreds skete der ingen større Forskydning. Her valgtes den national-liberale Amtsdommer Bachmann fra Haderslev.

I „Flensborg Avis“ skrev Peter Grau fra Pøl lige efter Valget: „I dette Øjeblik vil det tyske Parti, navnlig Den tyske Forening, i Sejrens Rus og Lykkefølelse føle sig Maalet saare nær. De har haft Fremgang og blid Bør paa det sidste. De havde regnet med og set bragt i Anvendelse en forbedret og formaalstjenlig Valggeometri. Køllerpolitikken gik dem til Hovede som Hjælper. Endnu er Mandatet vort, og det maa være en Æressag at forsvare det. Vi kan gøre det ved støt og trofast Arbejde i de Aar, der skiller os fra en ny Styrkeprøve.“

Og saaledes skete det baade i 1908 og 1913.

Den storpolitiske Situation

Naar man ved Aarets Slutning 1903 lod Tankerne gaa tilbage til de Begivenheder, som i nogen Grad skulde blive af indgribende Betydning for Landsdelen i den følgende Tid, maatte man især mindes den tyske Kejsers Besøg i København i Foraaret, og hvad der stod i Forbindelse dermed. Formaålet med en dansk Pressemands Gerning var ikke blot — som jeg før har antydet — at hævde Danskhedens Sag overfor den nationale Modstander under Døgnets større og mindre Tildragelser, men ogsaa at være lydhør overfor de storpolitiske Omskiftelser, som kunde faa Indflydelse paa vore Forhold. Hans Arbejde var et Led i den tusindaarige Nationalitetskamp mellem Danmark og Tyskland, og hans Opgave maatte derfor ogsaa søges løst ud fra et højere historisk Synspunkt. Man har maaske Lov til at give Claus Eskildsen Ret, naar han i sin „Grænselære“ skriver:

„Man forstaar ikke det sønderjydske Grænsespørgsmaal, naar man betragter det som et indre dansk eller dansk-tysk Anliggende. Det slesvigske Spørgsmaal har i over 300 Aar været et europæisk Spørgsmaal af storpolitisk Karakter. De skiftende Afgørelser ved Danmarks Sydgrænse forstaas kun ved at se dem paa Baggrund af den skiftende fælles-europæiske Situation. Dette hænger sammen med Sønderjyllands centrale Beliggenhed mellem de Magter, der i Aarhundreder har været de politisk førende.“

Siden Sønderjyllands Løsrivelse fra Moderlandet og under Preussernes stadig stærkere Fortrykningsbestræbelser havde Forholdet mellem de to Nabostater været ret køligt, om end korrekt i Formen. Denne Tilstand ændredes med Aarhundredskiftet, da Tyskland blev nødsaget til at værgе sig overfor den truende Isolering. I denne Bestræbelse traadte Danmarks Stilling som neutral Magt i Forgrunden, idet man maatte reg-

ne med, at de danske Farvande kunde blive Skueplads for en Storkrig, saafremt en fremmed Magt vilde tiltvinge sig Adgang til Østersøen. Man tænkte i denne Forbindelse paa det engelsk-japanske Forbund, som var sluttet 1902 og særlig rettet mod Rusland.

Det danske Diplomati oversaa ikke den Fare, der truede Landet, i første Linje fra tysk Side, og man gjorde derfor efter Systemskiftet et Forsøg paa gennem Hoffet at fjerne den i Tyskland raadende Misstemning. Dette Ønske laa bagved Kronprins Frederiks Besøg i Potsdam i Efteraaret 1902, og Spørgsmaalet om en Tilnærmelse mellem Danmark og Tyskland blev dermed aktuelt, særlig støttet paa tysk Side af Rigskansler, Greve Bernhard von Bülow og den tyske Gesandt i København, Friherre von Schoen, paa dansk Side af Udenrigsminister Raben-Levetzau og Konsejlspræsident Deuntzer.

Den offentlige Drøftelse af denne Politik, baade for og imod den, tog Fart, da der i Marts Maaned 1903 fremkom en Meddelelse om, at Kejser Vilhelm agtede at gengælde Kronprinsens Besøg ved en Rejse til København for at lykønske Kong Kristian den Niende, som den 8. April fyldte 85 Aar. Et Par Gange tidligere havde han været Gæst ved det danske Hof; men det var først nu, at Besøget havde en af Storpolitik præget Karakter. Dette fremgik baade af Forberedelserne og den paatænkte Form for Modtagelsen. Betegnende var i saa Henseende Tonen i Hoforganet „Berlingske Tidende“s officieuse Meddelelse om den forestaaende Begivenhed. Bladet skrev:

„Hans Majestæt den tyske Kejser, der har ønsket personlig at overbringe vor Konge sin Lykønskning i Anledning af Allerhøjstsammes 85 Aars Fødselsdag den 8. April, vil, da denne Dag falder i den stille Uge, i den Anledning ankomme i Besøg her ved Hoffet den 2. April Klokken 5 Eftermiddag. Under Besøget, der forventes at ville vare til den fjerde, vil Kejseren tage Ophold paa Kristian den Syvendes Palæ.

Den danske Regering og det danske Folk vil med oprigtig Tilfredshed hilse det mægtige Naboriges ophøjede Monark Velkommen, hvis Sympati og Hengivenhed for vor alderstegne Konge giver sig Udslag i det forestaaende Besøg. Vi nærer den fulde Fortrøstning, at Hans Majestæt Kejseren ved dette Besøg vil kunne overbevise sig om, at det danske Folk har paaskønnet, hvilken udmærket Modtagelse der fra alle Sider blev vor Kronprins til Del, da Hans Kongelige Højhed i Efteraaret aflagde Deres Majestæter Kejseren og Kejserinden et Besøg i Potsdam.“

Indholdet af denne Artikel blev gennem „Wolffs Bureau“ udsendt til den tyske Presse.

Det maatte falde danske Læsere noget svært at forstaa et saadant Sprog. Aaret i Forvejen havde den senere Professor J. Østrup i en Afhandling i „Tilskueren“ om det dansk-tyske Spørgsmaal, der blev meget diskuteret, og i hvilken han krævede en aktiv Udenrigspolitik ført overfor Tyskland, kendetegnet Stemningen i Danmark med følgende Ord:

„Følelsen af det berettigede i den danske Nationalitets Enhed har givet den som selvstændig Nation eksisterende Del af det danske Folk den Opgave at søge en Landsdel generhvervet, der f. T. tilhører Verdens største Militærmagt, og Følelsen af gammel og ny Uret fra denne Magts Side har skabt en Stemning, som kun kan tænke sig Generhvervelsen som et Resultat af denne store og brutale Magts politiske Ydmygelse.“

I en længere Artikel i „Illustreret Tidende“, af hvilken følgende Sætninger her skal aftrykkes, gengav Franz von Jessen vistnok de Følelser, som beherskede den danske Offentlighed ved Budskabet om Kejsersøget:

„Det er en Selvfølge, at det Spørgsmaal, der skiller de to kulturelt set jævnbyrdige Nationer, aldrig kan bringes sin Løsning et eneste Skridt nærmere, naar de gensidig undgaar hinanden og betragter hinanden med Bitterhed og Mistænksomhed. Muligheden for en Løsning opstaa først, naar normale Forhold er genoprettede. Der indtræder da en Tilstand, der fjerner den alt for irritable Stemning, baner Vejen for rolige Meningsudvekslinger og aabner Adgangen for praktiske Foranstaltningers Gennemførelse. Kejsers Besøg hos Kong Kristian maa nu opfattes som en officiel, om man vil: højtidelig Tilkendegivelse af, at Danmark og Tyskland (Preussen) er naaede netop til det Punkt af Gensidigheds Udfoldelse. Ændringen i Forholdet bestaar først og fremmest deri, at Spændingen mellem de to Stater lempeligt er blevet fjernet. Tilbage bliver da den Misstemning, som den preussiske Regering holder ved Lige i det danske Folk, og den bestaar sikkert nok med uforandret Styrke og Oprigtighed. Den vil ogsaa vedblive at bestaa, saalænge dens Aarsager ikke ophæves, og den kan hverken glemmes eller mildnes ved Kejsers Besøg. Naar det store, fremragende, dygtige og intelligente tyske Nabo-folks uansvarlige Monark og fødte Repræsentant kommer til Danmark med Fred og Venskab, er han en velkommen Gæst, og Landets Hovedstad vil vide at modtage ham med Ære.“

De udenlandske Blade, men navnlig naturligvis den tyske Presse, viede

Kejserbesøget i København stor Opmærksomhed. I den indflydelsesrige „Nationalzeitung“ hed det saaledes:

„Vi vilde skuffe os selv, ifald vi glemte, at man i København den Dag i Dag ikke fuldstændig har forvundet Nederlaget i 1864. Men selv om det gamle Venskab og den gamle Hjertelighed endnu ikke er vendt tilbage, saa har dog Tildragelserne og den politiske Indsigt i disse 38 Aar belært Danskerne om, at de i Fremtidens Forviklinger ikke kan gøre Regning paa nogen bedre Forbundsfaelle og Støtte for deres nationale Uafhængighed end deres tyske Nabo.“

Endnu tydeligere lød denne Udtalelse i „Börsen-Courier“:

„Man nærer her et levende Ønske om at staa i et venskabeligt og fredeligt Forhold til Danmark, og man hilste derfor med Tilfredshed den danske Kronprinses Besøg her i Efteraaret, hvorved Isen, som saalænge havde hvilet over det gensidige officielle Forhold, blev brudt. Nu vil dette Besøg blive besvaret paa en Maade, der har betydelig Rækkevidde. Vi kan kun ønske, at dette maa være et godt Skridt fremad for Tilnærmelsen mellem Danmark og Tyskland, og at det maa bidrage til at føre de Tider tilbage, da den inderligste Udveksling af aandelig Intelligens fandt Sted mellem de to Lande.“

Jeg har medtaget disse udførlige Bladrøster i min Fremstilling, fordi deres Tale er Vidnesbyrd om, hvorledes man den Gang saa paa Udviklingen i de to Riger. Den sønderjydske danske Presse var ret tilbageholdende i sin Omtale af denne Begivenhed. Rigsdagsmand Jessen ventede sig ikke noget til Gavn for os af Besøget. Derimod stillede vi os ved „Hejmdal“ noget afventende med Hensyn til Følgerne. Man var i hvert Tilfælde naaet til et Vendepunkt i Forholdet mellem Danmark og Tyskland. Om Vejen fremefter skulde gaa gennem Øresund eller over Nordslesvig, var foreløbig det store Spørgsmaal. H. P. Hanssen, der havde Føling med de Kredse, baade i København og Berlin, som ønskede en Tilnærmelse mellem Danmark og Tyskland, haabede stadig, at der hos os vilde vise sig Tegn paa en Kursændring i Nordslesvig. Der skulde imidlertid hengaa rum Tid, før denne Forventning gik i Opfyldelse. Indenfor vore Enemærker skete der foreløbig ikke noget, som kunde tydes som en Følge af Kejserbesøget i København.

I „Flensborg Avis“ ankede Jessen den Gang over den „afdæmpede og lemfældige“ Maade, hvorpaa vi omtalte de københavnske Begivenheder. Han tilføjede: „Preusserne køber Ejendomme i Nordslesvig, og de laver Optanter og viser ud som før. Der er i Behandlingen af den nordslesvig-

ske Befolkning ikke det allerfjerneste, der tyder paa et Omslag fra Køllerpolitikken, som tværtimod er blevet udvidet. Muligheden for, at den tyske Kejsers Besøg i København skulde hidføre en Forandring, fremtræder saa svagt, at man i Danmark næppe af den Grund vil fravige de Hensyn, der altid bør tages til egen Værdighed.“

Med Fare for at blive beskyldt for, at denne Fremstilling kan virke trættende, maa jeg dog endelig gengive en Artikel af „Hejmdal“, som søgte at kaste en storpolitisk Belysning over hele Situationen paa dette Tidspunkt. Den vakte Jessens Misbilligelse, og det lagde „Flensborg Avis“ ikke Skjul paa. Den skal imidlertid her hidsættes som et Tidsdokument, der viser nogle af de storpolitiske Traade, der blev spundet. Her er dens Ordlyd:

„Kejser Vilhelms forestaaende Besøg i København begynder nu i stigende Grad at sysselsætte Pressen. For nogle Dage siden antydede tyske Blade, at Rejsen stod i Forbindelse med et Forsøg paa at tilvejebringe en Forsoning mellem Kejseren og Hertugen af Cumberland, som netop opholder sig i København. Dette Rygte blev dog hurtigt dementeret, og fra København meldtes i de samme Dage officielt, at Hertugen og Hertuginde af Cumberland paa Grund af en Søns Sygdom ville forlade København, inden Kejser Vilhelm ankom.

Senere har den engelske Presse imidlertid paa ny sysselsat sig med Sagen. „Daily Telegraph“ paastaar saaledes, at det danske Hof, næsten alle Medlemmer af den danske Kongefamilie og især Hertuginde af Cumberland, den danske Prinsesse Thyra, har anvendt al deres Indflydelse paa at bevæge Hertugen af Cumberland til at blive i København under Kejsers Besøg, men at Hertugen til Slut har afslaaet alle Opfordringer og bestemt sig til at rejse tilbage til Gmunden. I Tilslutning til disse Rygter giver „Berliner Tageblatt“ følgende Fremstilling af Forhandlinger, som staar i Forbindelse med Kejsersbesøget:

„Prins Max af Baden aflagde for nogen Tid siden et Besøg ved Kejsers hoffet i Berlin sammen med sin Gemalinde, en født Prinsesse Marie Louise af Cumberland, altsaa Datterdatter af Kong Kristian den Niende. Kejseren viste sine Gæster den største Opmærksomhed, og snart svirrede alle mulige Rygter gennem Pressen om en planlagt Forlovelse mellem Kronprinsen af Preussen og Hertugen af Cumberlands næstældste Datter. Nu meldes der tilforladeligt fra København: Kejseren henvendte sig i et paa Dansk skrevet Brev til Hertuginde Thyra af Cumberland. Dette Brev var meget forsonligt holdt og bandede Vej for en Familieforbindelse.

Hertuginde forstod at bekæmpe sin Gemals haarde Sind og opnaaede, at han rejste med hende til København. Paa Kong Kristians 85 aarige Fødselsdag skulde Kronprinsen af Preussens Forlovelse med Prinsesse Alexandra af Brunsvig og Lüneborg, næstældste Datter af Hertugen af Cumberland, have været proklameret i Nærværelse af Kejser Vilhelm og de tilstedeværende Medlemmer af det danske Kongehus. Det var endvidere Hensigten at overvise Prins Georg Vilhelm af Brunsvig og Lüneborg Tronen i Hertugdømmet Brunsvig, hvor Prinsgemalen Prins Albrecht af Preussen i længere Tid har været sygelig og regeringstræt.

Flere Sygdomstilfælde i den senere Tid syntes imidlertid at være Tegn paa, at Planen stødte paa stærk Modstand. Ved Hoffet i Brunsvig var man allerede underrettet om alt; thi Personaleforandringer i alle Embeder har i nogen Tid været forestaaende. Det hele var saaledes godt forberedt, og Sagen mødte den varmeste Sympati ved Hoffet i København. Da forandrede Hertugen af Cumberland pludselig sit Standpunkt i København. Hans Forsoning med Preussen under Anerkendelse af den bestaaende Tilstand i Hannover, som var en videre Forudsætning for Forsoningen, forekom ham umulig; hans haarde Sind sejrede, og under Paaskud af hans næstældste Søns Sygdom afrejser han paa Mandag fra København.“

Saa vidt „Berliner Tageblatt“, som selv bebuder, at denne Fremstilling rimeligvis vil blive dementeret, da alle Parter naturligvis lægger Vægt paa at dække et tæt Slør over Begivenhederne i København.

„Hejmdal“ fortsatte:

„Medens Kejser Vilhelms Besøg denne Gang omtales med stor Velvilje i den danske Presse, har Altyskerne i Nordslesvig som sædvanlig travlt med at vække en ny Misstemning i Danmark, som eventuelt kunde faa meget beklagelige Følger. Vi haaber dog, at man i Danmark er koldblodig nok til ikke at lade sig provokere og ophidse af Naalestik fra den Side. Det er dog kun et Tidsspørgsmaal, naar Altyskernes Enevælde i Nordslesvig faar sit endelige Knæk. De Erfaringer, Kejser Vilhelm og Grev Bülow har gjort med Hensyn til Altyskernes Ophidsningsforsøg overfor Nordamerika eller England, er af en saa bedrøvelig Art, at Kritikken og Misstemningen overfor den Slags meningsløse Opviglerier og Ophidselser mellem beslægtede Nationer heldigvis og Dag for Dag bliver stærkere i de ledende tyske Kredse. Og dette vil ogsaa om kortere eller længere Tid vise sig i Nordslesvig.“

Skønt jeg efter saa mange Aars Forløb ikke husker, hvem der har

skrevet denne Artikel i „Hejmdal“, gaar jeg ud fra, at Forfatteren er H. P. Hanssen. Indholdet svarer nemlig til hans Opfattelse af den politiske Situations Betydning, og Hensigten var tydeligt nok at gøre Offentligheden opmærksom paa, at der udenfor vore Enemærker foregik noget, som før eller senere vilde komme til at paavirke nordslesvigske Tilstande, og den maatte derfor ogsaa tages som et Varsko til vore hjemlige Modstandere. Den praktiske Virkning af disse Forhold skal jeg senere vende tilbage til.

Medens jeg skriver dette, har jeg liggende foran mig et gammelt gulnet Nummer af „Berlingske Tidende“ med en udførlig Skildring af Kejserbesøget. Modtagelsen svarede helt til den Prunk og Pragt, som den tyske Monark yndede.

Saa snart „Hohenzollern“ havde kastet Anker, gik den gamle Konge om Bord for at byde sin Gæst Velkommen. Paa Toldboden var mødt et talrigt, fornemt og broget Publikum, som København kun sjældent saa samlet. Man lagde først Mærke til en Æresvagt af Livgarden med Musik og et Rytterkommando af Gardehusar-Regimentet, der skulde afgive Eskorte under Kørslen til „Kristian den Syvendes Palæ“ paa Amalienborg, hvor Kejseren skulde bo. „Til samme Tid indfandt sig ved Havnen Hans Majestæts Ministre, den øvrige kongelige Familie og de højeste Officerer af begge Militær-Etater“, for at citere nævnte Blad. Der var desuden reserveret Adgang for de af Statens og Kommunens højeste Embedsmænd samt andre Notabiliteter, som — klædt i Galla — havde ønsket at deltage i den fremmede Monarks Modtagelse. Paa Vejen fra Havnen til Slottet dannede Soldater med opplantet Bajonet Spalier, og Adgangen til Palæet var stærkt bevogtet af Militær og Opdagere, af hvilke flere var fra Tyskland.

Til disse Enkeltheder ved Modtagelsen svarede Gallataflet paa Ankomstdagen, hvor der blev udfoldet al den Pragt, som det danske Hof raadede over. Serveringen fandt for de kongelige Personers Vedkommende Sted paa Guld- og Sølvtafler, medens Taflets øvrige Gæster spiste ved en Opdækning dels fra Flora-Danica-Stellet, dels ved Sèvres og gammelt saksisk Porcellæn, og de to officielle Bordtaler stod i Forhold dertil.

Kong Kristian udtalte bl. a. følgende Ønske: „Gid Besøget maa bidrage til, at det hjertelige Forhold mellem vore Huse og de stammebeslægtede Folk fremdeles maa trives.“

Kejseren sluttede sin Svartale med disse Ord: „Gid endnu ret længe

Kong Kristian maa staa ved sin høje Mast, paa hvilken Danebrog vajer, hvis Folder endnu længe monne ombruse ham.“

Danske og tyske Diplomater blev dekorerede med høje Ordener.

Hvad betød nu dette Kejserbesøg i Virkeligheden, og hvorfor var det en saa udførlig Omtale værd? — Saaledes kan man spørge saa mange Aar efter, da Bevæggrunden og Følgerne er kendte og vurderede. Kejser Vilhelms Rejse til København og hans Optræden ved denne Lejlighed maa opfattes som et fremtrædende Udslag af en impulsiv Beslutning om selv at gribe ind i den øjeblikkelige storpolitiske Situation, samtidig med at han tilsigtede at naa et indenrigsk Maal. Man kan dog ikke udelukke Muligheden af, at denne Rejse ogsaa skyldtes en Tilskyndelse fra den tyske Gesandt i København. Den hører ellers til de Træk, som karakteriserer denne Monark, der var saa optaget af sin Slægts, sin Stilling og sin egen Stats Betydning. Det er kendt, at hans Taler og Handlinger baade udad og indad til ofte voldte hans egne Statsmænd Besvær. Til Trods for, at Rigskansler Bülow, som nævnt, støttede den gennem Hofferne indledede Forsoning mellem Danmark og Tyskland, ved vi fra en meget respektløs Omtale af Rejsen i hans Erindringer, at han ikke ventede sig stort af Kejserens Besøg i København. Vilhelm den Andens Viljesytringer var, som hans Hofmarskal Greve Zedlitz-Trützschler har udtrykt det i sine Dagbogsoptegnelser, helt ubegrænsede. Derfor udviklede der sig i hans Regering et rent personligt og vilkaarligt Regimente, der kunde faa uberegnelige Følger, hvis hans Forsæt ikke i Tide blev bremsede af Udenrigsministeriets Diplomater, et Formynderskab, som han hadede, men ofte maatte bøje sig for. Blandt andet naaede han jo ikke ved sit Besøg i København at hidføre en Forsoning med Hertugen af Cumberland, hvilket sikkert var tilsigtet. Ønsket gik først i Opfyldelse, da Kejserparrets eneste Datter, Viktoria Luise, i 1913 ægtede Hertug Ernst August af Cumberland, der blev Regent i Brunsvig.

Efter et Ophold i København i nogle Dage, der stod i Festlighedernes Tegn, sendte Kejser Vilhelm paa Hjemvejen den danske Konge fra Kiel følgende Telegram, som vistnok var dikteret af noget mere end lutter Høflighedsfølelse:

„Det er mig en Hjertens Trang endnu engang at udtale for Dig min varmeste Tak for de uforglemmelige og smukke Dage, som jeg har tilbragt hos Dig i alle Dine Kæres Kreds. Lige fra den Dag, da Du og Befolkningen i Din smukke Hovedstad havde beredt mig den glimrende Modtagelse, indtil sidste Øjeblik, da jeg maatte sige Dig Farvel, var Op-

holdet uforstyrret Glæde for mig. Modtag min særlige Tak for, at Du har optaget mig i Din Families Kred, og vær overbevist om, at jeg fremtidig vil føle mig som Søn af Huset. Jeg beder til Gud, at han vil gøre Din forestaaende Fødselsdag til en Glædensdag for Dig, Dit Hus og Dit Folk, og at han endnu længe maa bevare Dig ved uforandret godt Helbred.“

Man vil maaske endnu mindes Alfred Schmidts morsomme Billede i „Blæksprutten“ fra 1903, hvor man ser „Husets Søn“ i Drengedragt siddende ved Tronens Fod.

Endnu et Par Gange i Aarets Løb mødtes den danske Konge med den tyske Kejser, saaledes om Sommeren i Wiesbaden og henimod Jul i Potsdam og Berlin, da Kong Kristian sammen med Prins Valdemar var paa Vej til Sølvbryllup i Gmunden. Det nye Samkvem mellem de to Hoffer gav naturligvis Anledning til adskillige Gisninger; men i Nordslesvig mærkede man foreløbig ikke noget til Forsoningens Frugter. Redaktør Jessen skrev i en Aarsoversigt:

„Under det skarpeste Tvangsherredømme har man fra tysk Side jævnlig udtalt Haabet om, at „den faste Haands Politik“ skulde gøre Danskerne modløse og møre, saa vi bad om godt Vejr og kyssede Riset. Under saadanne Omstændigheder kan intet være mere ubetimeligt, end om Danske talte om Forsoning og Imødekommenhed og den Slags Ting. Det kan kun beklages, at det tyske Kejserbesøg sidste Foraar har givet Anledning til Udtalelser af den Art, beklages ikke alene af den Grund, at det maa styrke Tyskerne i den Mening, at Tvangsregimentet gør sin gode Virkning; men ogsaa fordi det forplumrer Stillingen og den naturlige Opfattelse hos de danske Slesvigere.“ Saaledes bedømte den danske Talsmand i den tyske Rigsdag altsaa paa dette Tidspunkt Situationen. H. P. Hanssen saa noget anderledes paa Sagen og henviste omtrent samtidig i „Hejmdal“ til, at Køllerpolitikken var i Færd med at slappes, en Del Optanter var allerede blevet optaget i preussisk Undersaatsforhold.

Om denne Politik, som saaledes var indledet mellem Danmark og Tyskland, ikke mindst ved Kejser Vilhelms Optræden, er der længe efter denne Monarks Afgang fra den verdenspolitiske Skueplads i Europa udkommet et Par Kildeskrifter, som giver officielle Oplysninger om den følgende Udvikling. Jeg skal først nævne det store Værk „Die grosse Politik der europäischn Kabinette 1871—1914“, en Samling diplomatiske Aktstykker, udsendt af det tyske Udenrigsministerium under Weimar-Regeringen. Disse Bind indeholder fyldige Beretninger om, hvad

der foregik bagved Kulisserne, deriblandt ogsaa om, hvad der i hin Tid var i Gære overfor Danmark. Jeg maa i Hovedsagen nøjes med at henviser til denne Udgave, fordi det tyske Forlag har forbeholdt sig alle Rettigheder, og jeg indskrænker mig derfor til at referere de vigtigste Kendsgerninger.

Den internationale Situation var den Gang præget af det spændte Forhold mellem Rusland og Japan, som i det følgende Aar udløstes ved Krig. Da Japan havde sluttet Forbund med England, maatte man regne med, at Krigsbegivenhederne kunde udvikle sig til en Konflikt i Østersøen, der maatte blive skæbnesvanger for Danmarks Neutralitet.

Forinden Kejseren tog af Sted til København, havde han en indgaaende Samtale med den russiske Gesandt i Berlin, Greve Osten-Sacken, vedrørende Danmarks Neutralitet og foreslog ved denne Lejlighed, at de nordiske Lande sammen med Tyskland og Rusland skulde enes om i Fællesskab at danne et Værn for Østersøen. Saavidt man kan forstaa, har det været Kejserefs Hensigt at fremsætte dette Forslag overfor Kong Kristian. Den russiske Diplomat nærede imidlertid visse Betænkeligheder ved Planen, navnlig af Hensyn til Frankrigs Stilling. Kejseren lod Indholdet af denne Samtale gaa videre til Rigskansler Greve Bülow. Denne advarede dog mod at give det Udseende af, at Tanken var undfanget i Tyskland, da man i saa Fald maatte regne med engelske Modforholdsregler. Under disse Omstændigheder undlod Kejseren at omtale Sagen, da han kom til København; men han glemte den ikke.

I November Maaned samme Aar mødtes han i Darmstadt med den russiske Czar, og her bragtes Spørgsmaalet om de danske Farvandes Neutralitet paa Tale. Da Czaren bemærkede, at det syntes at være et Emne, som laa den danske Prins Hans af Lyksborg, Kong Kristians Broder, særlig paa Sinde, og at denne flere Gange havde omtalt Sagen, oplyste Kejseren, at han havde gjort Prinsen opmærksom paa, at Forudsætningen for Opretholdelsen af Danmarks Neutralitet maatte være, at man fik Vished for, at Danmark selv var stærkt nok til at modsætte sig en Stormagt, selv om der skulde blive Tale om England. Prinsen havde ikke fortsat Samtalen, og efter Kejserefs Mening vilde Danmark ikke kunne magte en saadan Opgave.

For øvrigt meddelte Kejseren Indholdet af denne Samtale med Czaren, der var meget længere end her gengivet, til Rigskansler Bülow, der igen videresendte den fulde Ordlyd til den tyske Gesandt i København, der naturligvis i et saadant Tilfælde burde holdes underrettet. Af dette

meget udførlige Referat til Friherre von Schoen i København fremgik det — stadig ifølge Kejser Vilhelms Oplysning —, at Czaren selv i Danmark havde overbevist sig om dette Lands Afmagt. Skulde det altsaa ske, at en Stormagt under en Konflikt med Rusland vilde ind i Østersøen, var det lille Danmark ikke i Stand til at spærre Adgangen, og uden Hensyn til Neutralitet vilde Sund og Bælterne kunne forceres og Kronstadt og Libau o. s. v. faretrues. Czaren havde henvist til, at Nelson allerede for hundrede Aar siden havde gjort det, og at Englænderne eller Amerikanerne sikkert vilde gøre det samme igen. „Hvis Danskerne, hvilket jo er Tilfældet, ikke formaar at værne deres Neutralitet, bør vi to, som er truede af denne Tilstand, gøre det.“ Czaren foreslog, at Tyskland og Rusland skulde hindre enhver Fjende i at komme ind i Bælterne og Sundet ved at besætte de danske Forter og København som Operationsbasis i Stedet for at vente, indtil Fjenden kom dem i Forkøbet. Der maatte ved Lejlighed tales med Prinsen, henholdsvis Kongen, om Sagen, uden at nogen dansk Minister blev indviet i den.

Idet Rigskansler Bülow meddelte den tyske Gesandt dette til Efterretning, tilføjede han for egen Regning, at det maatte anses for diplomatisk vigtigt principielt at godkende Czarens Forslag, hvorefter Tyskland og Rusland skulde besætte de strategiske Punkter paa dansk Kystomraade. Men Danskerne vilde næppe forstaa en saadan Handling og mindes 1864. Kejseren havde ogsaa befalet, at Sagen skulde henlægges.

Men det skete kun foreløbig. Den 16. December meddelte Kejser Vilhelm Czaren telegrafisk, at han ventede den danske Konge, der sammen med Prins Valdemar var undervejs til Sølvbryllup i Gmunden, til et Par Dages Ophold til Berlin, og han spørger, om Czaren mener, at Neutraliseringen af de danske Farvande bør drøftes under dette Besøg. Den russiske Kejser svarer omgaaende, at det efter hans Skøn maa være en udmærket Lejlighed til at bringe dette baade for Tyskland og Rusland saa vigtige Spørgsmaal paa Tale. Dagen efter kommer saa Kong Kristian sammen med Prins Valdemar til Potsdam, og her føres den vigtige Samtale, om hvis Indhold Kejseren endnu samme Dag sender Czaren en udførlig telegrafisk Beretning. Drøftelsen med den danske Konge havde faaet et meget tilfredsstillende Forløb, da Kong Kristian viste fuld Forstaaelse for Sagens Alvor. Han indrømmede ifølge Kejserens Fremstilling, at Danmark ikke var stærkt nok til at værne Landets Neutralitet overfor en overlegen Sømagt. Han tænkte sig den Mulighed som den bedste Løsning, at Rusland og Tyskland i saa Fald skulde tilbyde at ga-

rantere Danmarks Neutralitet, og han tilføjede, at der faldt en Sten fra hans Hjerter ved denne Tanke. Han lovede endvidere ikke at omtale Planen overfor sin Minister, før Czaren havde taget Stilling til den yderligere Behandling af Spørgsmaalet.

Der opstod dog derefter en betydelig Vanskelighed for en Ordning af dette Spørgsmaal. Kejser Vilhelm havde nemlig bedt Rigskansler Bülow om efter Samtalen at ledsage Kong Kristian, hvem han kendte fra Barndommen, ind til Berlin og undervejs fortsætte Forhandlingen om det danske Neutralitetsprojekt. Da Kongen imidlertid havde vist sig ret utilbøjelig til yderligere at udtale sig, blev Bülow betænkelig ved Sagen og udbad sig den 21. December „meget hemmeligt“ ved en telegrafisk Henvendelse til den tyske Gesandt, Greve Metternich, i London Oplysning om, hvilken Virkning den mellem de to Kejsere truffne Aftale til Værn af dansk Neutralitet vilde øve paa den politiske Holdning i England. En lignende Anmodning sendte han til Gesandten i Washington, Friherre Speck von Sternburg, for at erfare, hvorledes De forenede Stater ventedes at ville reagere overfor den paatænkte Handling fra Tysklands og Ruslands Side. Begge Diplomater svarede omgaaende. Grev Metternich mente, at Tysklands Indblanding i Spørgsmaalet om dansk Neutralitet maatte fremkalde en hidtil ukendt Ophidselse i England. Friherre von Sternburg udtalte, at en saadan Efterretning vilde gøre et daarligt Indtryk i Amerika.

Dagen forinden indløb til Kejser Vilhelm et Brev fra Czaren, som takkede for Referatet af Samtalen med Kong Kristian og nu henstillede, at man i Tyskland udarbejdede et Udkast til det omtalte Projekt, som derpaa kunde forelægges til Godkendelse i Danmark og Rusland.

Denne hurtige Udvikling voldte Rigskansler Bülow alvorligt Hovedbrud og blev Aarsag til, at den mangeaarige Raadgiver og Leder af det tyske Udenrigsministerium, Friedrich von Holstein, den Mand, der var udgaaet af Bismarcks Skole og havde stor Indflydelse paa Ordningen af saadanne Svar, skrev en udførlig Betænkning om hele denne Situation. Han fastholder i denne Redegørelse, at man i Overensstemmelse med Rigskanslerens Opfattelse bør give det Udseende af, at Projektet er kommet fra dansk Side. Ud fra denne Tankegang foreslaas, at Hans Majestæt svarer Czaren omtrent følgende: „Efter at jeg sendte min sidste telegrafiske Hilsen til Dig, har jeg faaet Kendskab til en Omstændighed, som har foranlediget mig til ny, dybere Eftertanke. Jeg havde anmodet Bülow om at ledsage Kongen fra Wildpark til Berlin og sagt til

ham, at han vilde have Lejlighed til at drøfte Neutralitets-Spørgsmaalet med ham. Bülow skrev senere til mig, at Kongen havde ført en livlig Samtale, men tydeligt nok med Hensigt undgaaet dette Spørgsmaal. Denne fuldstændige Tilbageholdenhed hos en Suveræn, som udmærker sig lige saa meget ved Erfaring som ved fin Takt, har faaet mig til at tænke paa, at Kongen af Danmark ganske vist befinder sig i en vanskeligere Situation end vi to.“ Som Aarsag nævner Holstein den Omstændighed, at Planen muligvis kunde skade den Popularitet, som Kong Kristian har vundet ved en viis og lang Regering. Desværre — fortsætter han — har Danmark demokratiske Sædvaner, og Kongen har holdt det for rigtigt indtil en vis Grad at affinde sig dermed. Endvidere maa Kongen naturligvis regne med det Indtryk, som Neutralitets-Projektet vilde gøre paa den engelske Del af hans Familie. Kort sagt: Vi bør skyde Udarbejdelsen af Projektet fra os og ved Hjælp af hans Barnebarn (ment er Czaren) fremstille det, som om det kommer fra Kongen af Danmark. Dette er den eneste Maade, hvorpaa vi kan redde os ud af Sagen, uden at Rusland kan bebrejde os noget.

Saavidt Hovedindholdet af Holsteins Redegørelse og Forslag, og paa dette Grundlag udarbejdede Rigskansler Bülow nu det Svar, som han anbefalede Kejseren at sende Czaren. Han kaldte det den eneste Vej til uden Nødvendighed at skyde Tyskerne frem foran de engelske Skibskanoner med russiske Formaal for Øje og til ikke at give Czaren Aarsag til Mistillid, „hvis vi vælter Projektet over paa den ærværdige danske Konge“.

Kejseren var meget utilfreds med sin Rigskanslers Forslag og tilføjede følgende Bemærkninger: „Dette danske Neutralitets-Spørgsmaal maa fremmes af al Magt som et i Hovedsagen russisk Anliggende, hvilket vi af Elskværdighed ønsker at støtte som „ærlige Mæglere“. I Virkeligheden er det imidlertid et Livsspørgsmaal for os. Det betyder en øget Indsats af vor Krigsmagt i dobbelt Forstand, hvis vi er i Stand til at støtte os paa Danmark. Thi det kan ikke nægtes, at England — underhaanden — arbejder med Højtryk paa at isolere os. De i og for sig latterlige Voldgiftstraktater har i hvert Fald den Fordel at skjule eller udvikle vordende Venskab. Det ser ud til noget stort, som skuffer Taaberne. Da der er Tale om lutter Lande, som ikke er vore Venner, er Hensigten tydelig nok. Vi skal isoleres lidt efter lidt for saa at blive slaede ihjel af dem med et Par Kølleslag, og det er let uden Danmark.“

Kejserens Utilfredshed med sine Diplomaters Forslag gav sig Udslag i

et Brev til Rigskansleren, hvori det hedder, at der omsider maa være Grænser for den vedvarende Omredigering af hans Privatkorrespondance med Czaren. Det kunde virkelig øge dennes Mistillid, hvis han fik at vide, at den tyske Kejsers „Privatbreve“ blev skrevet i Rigskanselier. Ellers maa han muligvis — han gør det ikke gerne — undlade at fremlægge sine „Privatbreve“. Denne Konflikt endte dog med, at Monarken alligevel fulgte Bülow's Raad, da han skrev til Czaren, idet han henstillede til denne at formaa sin Bedstfar til at fremkomme med det nødvendige Projekt.

Den 6. Januar skrev Kejser Vilhelm endelig til Kong Kristian, at han havde meddelt Czaren Indholdet af deres sidste Samtale, og at den russiske Kejser havde glædet sig meget over at erfare Kongens Mening, set fra et dansk Synspunkt. Kejseren bad Kongen om strengt at ville hemmeligholde alle Oplysninger, for at ikke en eller anden Magt skulde føle sig krænkede. Det skete jo alt i Danmarks Interesse. Den 16. Februar svarede Kong Kristian, at man i Danmark havde taget yderligere Forholdsregler til Sikring af Landets Neutralitet. Korrespondancen ebber ud med et sidste Brev fra Kejseren til Kong Kristian, hvori han henviser til, at ingen kan vide, hvad de nærmeste Uger eller Maanedere vil bringe. „Derfor er det forstaaeligt, at Du i hvert Fald har truffet egnede Forholdsregler til at værne Dit Lands Neutralitet.“

Det foranstaaende er altsaa en meget kort Gengivelse efter tysk Fremstilling af, hvad der i 1903 blev aftalt mellem Tysklands og Ruslands Monarker, og Oplysning om, hvorledes man søgte at indvie den danske Konge i de paatænkte militære Forholdsregler, som disse Magter agtede at tage, saafremt Krigshandlinger skulde nærme sig de danske Farvande. Man maa nu spørge, om den danske Regering var vidende om, hvilken Skæbne der ventede Danmark i Henhold til den mellem de nærmeste to Stormagter truffede Overenskomst. Dertil kan svares, at Kong Kristian, der sikkert følte sig tynget af Ansvar, ret omgaaende gav sin Konejlspræsident Beretning om, hvad han havde erfaret i Potsdam. Den danske Kilde er et Brev, som blev fremlagt blandt andre Aktstykker, da en Rigsdagskommission, som jeg senere faar Lejlighed til at omtale, i 1919 undersøgte de nærmere Omstændigheder ved Kaptajn Lütken's Mission i Tyskland i de første Aar efter Aarhundredskiftet. Det paagældende Brev er „efter allerhøjeste Befaling“ af Chefen for Kongens Adjutantskab, Kauffmann, sendt fra Gmunden den 5. Januar 1904 som en fortrolig Skrivelse til Konejlspræsident Deuntzer og indeholder følgende Med-

delelser fra Kongen, som paa Grund af Upasselighed endnu ikke var vendt hjem:

„Hans Majestæt Kongen blev til Besøget hos H. M. den tyske Kejser i Potsdam den 17. December 1903 afhentet af denne i Berlin. I Toget, der førte de Allerhøjeste Herskaber fra Berlin til Potsdam, anmodede Kejseren H. M. Kongen om at maatte være alene med Allerhøjstsamme, og Kejseren anvendte da hele Rejsen — ca. $\frac{3}{4}$ Time — til at udvikle den politiske Situation, som han opfattede saaledes:

En Krig mellem Rusland og Japan var uundgaaelig og nær forestaaende. Der var al Grund til at frygte, at England — eller England og De forenede Stater af Amerika — vilde benytte den gunstige Lejlighed til at kaste sig over Rusland, og et nær forestaaende engelsk (eller engelsk-amerikansk) Angreb paa den russiske Østersøflaade og de russiske Østersøhavne var derfor at befrygte.

Kejseren udtalte, at han havde forhandlet med Kejseren af Rusland om Spørgsmaalet, og at Resultatet af denne Forhandling, hvis Indhold Kejseren af Rusland havde anmodet den tyske Kejser om at meddele Kongen af Danmark, var følgende:

Tyskerne vilde under ovennævnte Eventualitet støtte Rusland ved at forhindre den engelske (engelsk-amerikanske) Flaade i at udføre et saadant Angreb. Stedet, hvor dette lettest kunde — og alene skulde — søges forhindret, var de danske Farvande, navnlig da Bælterne og Øresund. Kejseren erkendte, at Danmark alene ikke vilde kunne modstaa et Angreb af den ene — eller begge — de nævnte Stormagter, der sandsynligvis vilde gaa forud for en Aktion gennem vore Farvande, og underrettede derfor H. M. Kongen om, at den tyske Flaade vilde overtage Afspærringen af vore Farvande, medens Tyskland til Gengæld forlangte, at Danmark erklærede sig neutralt og efter Evne gjorde sig rede til at forsvare sin Neutralitet.

Under Hjemrejsen fra Potsdam til Berlin konfererede H. M. Kongen alene med den tyske Rigskansler, Greve Bülow, hvis Opfattelse af den politiske Situation og Forslag til H. M. Kongen angaaende Danmarks Forholdende under oven anførte Eventualiteter var fuldstændig identisk med Kejsersens.

Ifølge Allerhøjeste Befaling er Kopi af denne Skrivelse samtidig og direkte tilsendt Krigsministeren og Marineministeren, medens H. M. Kongen personlig har underrettet H. K. H. Kronprinsregenten om dens Indhold.“

Man vil se, at den tyske Kilde til denne Fremstilling i Hovedsagen svarer til Indholdet af den danske Konges Meddelelser, og at der af dem fremgaar, at den danske Regering var underrettet om den Situation, som i den følgende Tid kom til at danne Baggrund for den offentlige Diskussion i Danmark, eftersom et og andet af foranstaaende Sammenhæng sivede ud. Men at der saaledes virkelig laa en truende Fare udenfor vore Enemærker, vidste vi ikke den Gang.

Afsked med Aabenraa

Paa Redaktionskontoret i Aabenraa sad vi nærmest i lykkelig Uvidenhed om disse Forhold. Hver Dag modtog vi ligesom andre Dagblade fra „Ritzau's Bureau“ i København de sidste Efterretninger fra den russisk-japanske Krig, hvis Valpladser laa tusind Mil borte, langt ude ved Stillehavet. At disse Begivenheder kunde paavirke Danmarks Stilling, fandt vi utænkeligt. H. P. Hanssen, som jo havde Føling baade med Berlin og København, var i disse Aar idelig optaget af at faa Optantspørgsmaalet løst, og han vidste, at dette svarede til den tyske Rigskanslers og Udenrigsministers Ønske. „Men“ — skriver han i sit „Tilbageblik“ — „da den preussiske Administration viste sig mægtig nok til at gribe hindrende ind, maatte Sagen svinges om og søges løst ved en international Traktat.“ Efter den Aftale, han i sin Tid havde truffet med Gustav Johannsen, førte han under strengeste Tavshed Forhandlinger med Ministerierne i København og Berlin. Men hvert Skridt mødtes med Uvilje og stødte paa sejt Modstand ikke blot i Regeringskontorerne i Slesvig, men ogsaa i Landraadskontorerne i Nordslesvig, hvor de under Køllerpolitikken opfanatiserede yngre Landraader havde Ledelsen. H. P. Hanssen nævner en Indberetning om Optantspørgsmaalet fra Regeringspræsident Dolega von Koszierowski i Slesvig, hvori det hedder, at Ordningen af denne Sag i Slesvig betragtes som Kærnespørgsmaalet i den nordslesvigske Politik. Det kunde efter Regeringens Mening ikke løses, saalænge der eksisterede et nordslesvigsk Spørgsmaal, og Følgen var, at Tvangspolitikken fortsattes under Udøvelse af Chikaner og Naalestik mod den danske Befolkning, medens Korruptionen blandt de underordnede Embedsmænd fik Lov til at brede sig. Under de tyske Parlaments Samling i de sidste Vintermaaneder 1904 paatalte baade Jessen, Julius Nielsen og H. P. Hanssen i Rigsdagen henholdsvis i Landdagen dette

Regimente. Naar man blader i Aviserne fra den Tid, vil man se de tyske Forholdsregler omtalte fra Dag til Dag. Myndighedernes Optræden grænsede ofte til det latterlige og komiske. Beretningerne derom fylder op i Dagbladens Spalter. En Dag indløb der til Digteren Bjørnstjerne Bjørnson i Norge en Hilsen fra zoo Sønderjyder, som „trods Grænsavagt“ — som det hed — var samlede til Fest for Digteren paa Vester Vedsted Efterskole. Ved Landegrænsen stod nemlig den preussiske Gendarm og noterede Deltagernes Navne. En Mand fik engang udvist 5 Tjenestefolk, fordi de havde været til Stede ved en Sammenkomst, hvor der blev udbragt et Leve for Danmark. Fra forskellige Egne kom Meddelelse om, at den stedfortrædende Kommuneforstander var blevet afskediget, fordi han havde stemt dansk ved det sidste Landdagsvalg. Det var under disse Forhold vanskeligt at finde egnede Personer til disse Embeder. Af de 133 Kommuneforstandere i Haderslev Amt var de 33 konstituerede i Stillingen, det vil sige, at man maatte ty til Folk, som ikke havde Føling med Forholdene og den indfødte Befolkning. Vi har et meget oplysende Eksempel i Hans von Winter von Adlerflügels Færd i Skærbæk.

Jeg havde i nogen Tid tænkt paa at skrive en Bog, der nærmest skulde være en Fortsættelse af den slesvigske Nutidsskildring, som blev til under mit tre Maaneders Fængselsophold. De to Maaneder i det nye Aar 1904 benyttede jeg derfor til at udføre dette Forsæt. Stof manglede jeg ikke, men Tiden var knap, og jeg savnede den nødvendige Ro til at samle mig om Opgaven. Manuskriptet øgedes dog fra Dag til Dag, og naar jeg nu, efter at saa mange Aar er gaaet, atter fordyber mig i Indholdet, forekommer det mig, at flere Kapitler nøje svarer til de daværende Tilstande og Begivenheder, der er taget lige paa Kornet, medens Sammenføjningen til en Fortælling maaske nok er mangelfuld og enkelte Træk Emnet uvedkommende. Min journalistiske Evne til at skildre træder for stærkt i Forgrunden paa den rolige og ægte Fortællemaades Bekostning. Det Hastværk, som var over Bogens Tilblivelse, præger den ogsaa nok i en noget uheldig Grad. Men den blev færdig, antaget af „Gyldendal“ og udkom ved Foraarstide under Titlen „Hjemstavn“. Modtagelsen i Pressen og hos mine Bekendte var i det hele og store venlig, men dog i Sammenligning med min første Bogs Fremkomst noget kølig. Det var ikke helt det, som man havde ventet, men af de Grunde, som jeg har nævnt, noget af en Skuffelse. Jeg drog deraf den Lære, at jeg ikke vilde magte et sønderjydsk Forfatterskab af Betydning, hvis jeg skulde fortsætte min Løbebane som Pressemand, en Stilling, der kræ-

vede et Menneskes hele Indsats, saafremt han skulde gøre Fyldest. Jeg havde saaledes allerede nu gjort den Erfaring, som jeg regnede med, da jeg nogle Maaneder i Forvejen ved Samtalen med H. P. Hanssen valgte Vejen til Redaktørstillingen ved „Dannevirke“.

Nu nærmede sig imidlertid den Dag, da jeg skulde sige Aabenraa Farvel. Tanken om at forlade den lille By, hvor jeg havde tilbragt fem gode og indholdsrige Aar, fyldte mit Sind med Vemod. Jeg tænkte tilbage paa mit indgaaende Samarbejde med H. P. Hanssen, som i saa høj Grad havde fremmet min Udvikling, og paa det Forhold, jeg havde staaet i til hans Hjem. Ved at færdes i denne lille hyggelige By og blandt disse i mange Maader særprægede Borgere havde jeg følt en Glæde over Tilværelsen som næppe nogen Sinde før. Jeg var overbevist om, at en saadan Tid ikke vilde vende tilbage, naar jeg nu skulde flytte ind til en større og mere krævende Opgave i Nabobyen. Det hænder ikke saa sjældent, at jeg nu paa mine gamle Dage i Tankerne genoplever Begivenhederne fra de lykkelige Ungdomsaar i Aabenraa, eller at jeg endnu ser lyslevende for mig Datidens mærkelige Skikkelser, naar jeg ved et tilfældigt Besøg færdes ad den bakkede Hovedgade fra Ramsherred til Søndertorv. Jeg møder i Fantasien gode Bekendte fra disse glade Dage, som har faaet en uudslettelig Plads i min Hukommelse.

Afskeden blev ikke lettere ved, at mine mange Venner Vinteren igennem indbød mig til selskabeligt Samvær for sidste Gang, for at genopfriske fælles Oplevelser og for at ønske mig en god Fremtid. Saaledes var Aabenraa den Gang for dem, der havde forstaaet at leve sig ind i Borgernes Sæder, Skikke og Tankesæt, og alle disse Forhold i deres tiltalende, hyggelige Smaaabsforeteelser var kommet til at staa mit Hjerte nær. Derfor blev Skilsmissen saa svær. Min Medarbejder Anders Lebeck, til hvem jeg ved den daglige Virksomhed paa Redaktionskontoret var kommet til at staa i et særdeles godt Venskabsforhold, saa med nogen Bekymring, hvorledes denne Selskabelighed virkede paa min Sindsstemning, og da jeg en Dag henimod Slutningen af mit Ophold i Aabenraa sad paa Kontoret tydeligt mærket af daarligt Humør, advarede han mig mod at gaa saa stærkt op i det nævnte Vennelag. Han var virkelig bange for, at jeg skulde miste mit sunde Fodfæste i det daglige Arbejde. Jeg trøstede ham med, at det snart skulde blive anderledes, naar jeg under nye og fremmede Omgivelser fik andet at tænke paa. „Vil du give mig det skriftligt“, sagde han halvt i Spøg. Det gjorde jeg, og jeg havde helt glemt det lille Optrin og det givne Løfte, indtil Redaktør Nielsen fra

„Dannevirke“ ved en Fest paa min 70 Aars Fødselsdag den 10. August 1943, som fejredes paa „Harmonien“ i Haderslev — altsaa 40 Aar derefter — under almindelig Munterhed fra Selskabets Side fremdrog følgende Originaldokument, som var blevet fundet blandt forlængst afdøde Anders Lebecks efterladte Papirer:

„Undertegnede, der i Øjeblikket befinder sig i en temmelig nedtrykt Sindsstemning som Følge af, at han hele Vinteren igennem fra Aften til Aften har været optaget af *selskabelige Krav*, hengiver sig til den faste Overbevisning og det sikre Haab, at der med Hensyn til disse Forhold vil indtræde en Vending til det bedre, naar han nu om kort Tid flytter til den ham aldeles ubekendte By Haderslev.

Aabenraa, den 1. Marts 1904.

Nicolai Svendsen.“

IV. DEL

Redaktør af »Dannevirke«

Tredie Paaskedag, den 5. April 1904, rejste jeg fra Aabenraa til Haderslev for sammen med de hidtilværende Medarbejdere at overtage Stillingen som ledende Redaktør og Udgiver af „Dannevirke“, der nu ejedes af Aktieselskabet „Modersmaalet“ og stadig udsendte et Dagblad af samme Navn og med samme Indhold som „Dannevirke“. I Paasken havde jeg overværet Indvielsen af den ny Frimenighedskirke i Aabenraa og her haft Lejlighed til at sige Farvel til mange af mine Venner fra nær og fjern. Blandt Deltagerne i Festen var Frimenighedspræsten Niels Dael fra „Liselund“ paa Sjælland, en god Ven af H. P. Hansen. Vi to fulgtes ad i Toget til Vojens, hvorfra jeg med Sidebanen tog til Haderslev, hvor jeg altsaa nu skulde have mit blivende Sted. Det var med en trist Fornemmelse, jeg gik ned gennem Byen, ad Storegade, Bispegade, over Torvet og om ad Klostret. I Aabenraa havde jeg saa at sige været paa Hat med hele Byen, naar jeg færdedes udenfor Kontoret. Her mødte jeg ikke et kendt Menneske. I den gamle røde Bygning, hvor baade Redaktion og Trykkeri nu fandtes, fik jeg en noget kølig Modtagelse. Man havde ventet paa mig med en vis Spænding, der var blandet med Ængstelse for, hvad der nu maatte ske. Det var tydeligt nok, at man saa paa mig som en uvedkommende fremmed Person, der vilde blande sig i det daglige Arbejde og volde noget Postyr ved atter at bryde Freden paa dette Sted, hvor der i de senere Aar havde hersket saa megen Uro.

Før jeg nu begynder Skildringen af min Virksomhed, skal jeg i dette Kapitel søge at give en Fremstilling af de Forhold, som jeg den Dag gik ind til, og af hvorledes de udviklede sig i de seksten Aar, jeg beklædte Stillingen som „Dannevirke“s Redaktør i Haderslev. Selv om jeg end med Liv og Lyst — og jeg kan tilføje: med en vis Selvtillid — gik i

Gang med Gerningen, var det tillige med en Følelse af Angst og Bæven, naar jeg mindedes den stolte Tradition, som jeg nu skulde forstaa at hævde. Sjældent er vel en ung Mand paa tredive Aar gaaet ind til nogen smukkere Opgave i det offentlige Liv her til Lands. Det følte jeg.

I over en Menneskealder havde „Dannevirke“ været det ledende danske Blad i Sønderjylland, indtil det ved Tidernes Ugunst, Bjørns-hauges Frafald, Fru von Wildenradt-Krabbes Forræderi og Tyskernes Indblanding var gaaet til Grunde som Talerør for Befolkningen. „Flensborg Avis“ under Jessens dygtige Ledelse traadte først i Stedet for, faa Aar senere H. P. Hanssen med „Hejmdal“ som en Røst, man straks lyttede til. Det var de to Mænd, der nu blev de Ledende i den nationale Kamp. Men der fandtes stadig en tom Plads i „Dannevirke“'s gamle Op-land. Den kunde ikke udfyldes af „Modersmaalet“, som havde opnaaet nogen Udbredelse i disse Egne efter „Dannevirke“'s Udslættelse. Mange ønskede at se det gamle Navn genopstaa. Dets Indflydelse skulde skabes paa ny som en naturlig Fortsættelse af den historiske Overlevering. Spørgsmaalet var, hvorledes dette kunde ske, og det stod til mig at svare derpaa.

Opfattelsen af, hvilken Taktik der vilde gavne Danskheden bedst, var forskellig med de to nævnte Førere som Talsmænd hver for sin Retning. H. P. Hanssen har i sit „Tilbageblik“ givet følgende Forklaring: „Vi kom, efter at Edsspørgsmaalet havde delt Befolkningen, snart til at staa i hver sin Retning, Jessen for den, der lidenskabeligt fastholdt Protestpolitikken, jeg for den, der holdt en Taktikforandring for tvingende nødvendig, hvis vi skulde føre Sagen til Sejr.“ Han nævner derefter deres forskellige Indstilling, da de begge i en ung Alder begyndte deres Virksomhed: Redaktør Jessen kom ude fra de danske Enklaver, tog Lærereksamen i Tønder og forberedte sig yderligere til dansk Skolegering i vor Hjemstavn ved Videreuddannelse i Kassel, Göttingen og Paris, hvor han i et Aarstid studerede fransk Sprog, Litteratur og Politik. Da de preussiske Myndigheder umuliggjorde hans Skolevirksomhed, blev han Redaktør af „Flensborg Avis“, der under hans Ledelse fik en Udvikling, der skulde blive en national Bedrift, „en af de største, der er øvet i Sønderjylland“, for atter at citere H. P. Hanssen. Sidstnævnte var i Modsætning til Jessen allerede i Drengesaarene blevet stærkt paavirket af den grundtvigske Retning. Denne Paavirkning fortsattes paa en grundtvigsk Friskole og i de tre Vintre, han besøgte Askov Højskole, hvorefter han ved frit Studium i København og Tyskland søgte at dyg-

tiggøre sig til det Maal, han stadig havde haft for Øje og hurtigt naaede, nemlig at blive national dansk Foregangsmand og Fører.

Spørgsmaalet blev nu, som nævnt, hvem af de to jeg nærmest skulde følge. Jeg havde i de unge Aar daglig læst „Flensborg Avis“ og stod noget under Indflydelse af Jessens store Evner til at skrive dansk og hans Uforfærdethed i Kampen mod den nationale Modstander. Det var dog først, da jeg kom til Aabenraa og i Samarbejde med H. P. Hanssen, at jeg blev nødsaget til at tænke over den Meningsforskel, som skilte Jessen og Hanssen. Der kunde derefter for mig ikke være Tvivl om, at jeg maatte slutte mig til H. P. Hanssens Retning, hvilket jeg ogsaa gav Udtryk for i mit journalistiske Arbejde ved hans Blad. Paa den anden Side bevarede jeg min Respekt for Jessens Person og hans store Dytighed som Bladleder. Dermed var „Dannevirke“'s fremtidige Holdning givet, og den kom i de første Aar til at volde mig adskilligt Besvær ved den Modstand, jeg mødte indenfor Læserkredsen, hvor begge Lejre var repræsenterede. I Haderslev By stod et stort Antal af de indflydelsesrige Borgere fra gammel Tid paa Proteststaden, og de saa naturligvis med nogen Misnøje „Dannevirke“ under den ny Redaktør hylde en anden Taktik. Min første politiske Virksomhed i Haderslev fandt derfor langtfra udelt Paaskønnelse, og der var Øjeblikke, da jeg havde Lyst til at vende tilbage til den gode By Aabenraa. H. P. Hanssen, som kendte mine Vanskeligheder, lod mig vide, at jeg skulde være velkommen. Men jeg vilde ikke give op hverken den Gang eller senere. I stærke Brydningstider faldt jeg maaske for Fristelsen til at indtage en mæglende Stilling mellem de stridende Parter. Jeg maatte dog snart gøre den Erfaring, at skønt jeg vidste, at mange billigede min Optræden, var der ikke stort at udrette ved at hævde et tredie Standpunkt. Derfor fortsatte jeg tillidsfuldt i det Spor, jeg fra første Færd havde valgt, tog med Sindsro mod Angreb og Skumlerier af den Grund og oplevede alligevel, at Bladets Position og min egen Stilling fæstnedes og voksede i Anseelse, eftersom Tiden gik.

Mine Udtalelser i Bladet var, saa vidt jeg evnede det, baaret af nøje Kendskab til den paagældende Sag, roligt Omdømme og omhyggelig Overvejelse. Jeg undgik med Flid at blive Eftersnakker og naaede saaledes efterhaanden at kunne tage Stilling til omstridte nationale Emner paa en Maade, saa jeg mærkede, at jeg havde Størsteparten af den voksende Læserkreds med mig. Et Eksempel skal vise det. Det hændte engang, at nogle faa, men indflydelsesrige Mænd havde angrebet mig og Bladets — som de hævdede — alt for vage Holdning, i et bestemt

Spørgsmaal, hvor det drejede sig om H. P. Hanssens Optræden. Gamle Peder Skau, Bukshave, der i henvendelse to Menneskealdre havde været blandt de Ledende i sønderjydske Politik, indkaldte derfor Bladets Aktionærer til et Møde og opfordrede mig til at gøre Rede for de Retningslinier, som jeg fulgte. Denne Anmodning var mig kærkommen. Aktionærerne mødte fuldtalligt, og da jeg havde endt min udførlige og i alle Henseender aabenhjertige Fremstilling, foreslog Landdagsmand Julius Nielsen en af ham forfattet meget smuk Tillidserklæring til mig til Vedtagelse. Den blev anbefalet af Peder Skau og tiltraadt af alle Tilstedeværende. Jeg kan tilføje, at Julius Nielsen og Peder Skau ogsaa i Fremtiden ydede mig værdifuld og trofast Støtte, hver Gang der meldte sig Vanskeligheder.

Der opstod tidligt trods Aldersforskellen et varigt Venskabsforhold mellem Julius Nielsen, den indflydelsesrige Forretningsmand og Politiker, og mig. Jeg kom derfor ofte i hans smukke Rigmandshjem paa „Damager“, hvor vi i fortrolig Samtale drøftede Dagens vigtige nationale Emner. Da han var Svigerfar til Magister H. V. Clausen, traf jeg ogsaa her sammen med denne kyndige og højt begavede Mand, som helt fra Ungdommen til sin Død aandede i Arbejdet for Sønderjyllands Danmarkhed. Uden paa nogen Maade at staa i Afhængighedsforhold til Stemningen paa „Damager“ kunde jeg ikke undgaa til Tider i min Virksomhed at blive paavirket af de Samtaler, som her blev førte, og de Oplysninger, jeg samtidig indhentede.

Om Peder Skau maa siges, at han mere end nogen anden af de Mænd, jeg mødte i Haderslev, var Bærer af den historiske Overlevering. Han var jo Bror til Laurids Skau, havde i de unge Aar haft sin Gang i Hiort-Lorenzens Hus paa Møllepladsen og været Kusk for Professor Flor paa dennes Rejser gennem Nordslesvig. Med Forkærlighed fortalte han om Hjemmet i Sommersted og om sine talrige personlige Minder fra Den slesvigske Forenings Tid og den omskiftelige nationale Kamp i det følgende halve Aarhundrede. Endnu var han jo en Forgrundsskikkelse i Nationalitetskampen. Men han yndede ikke at blive omtalt som Laurids Skaus Bror. „Mit Navn kan godt staa ene“, plejede han at sige. For mig, der var ny paa Stedet, var det en Vinding, at Peder Skau, der gik i sit firsindstyvende Aar, medens jeg kun var tredive, ikke blot fra første Færd kom mig i Møde med fuld Tillid, men ogsaa i alle de Aar, han levede, fulgte min Virksomhed næsten fra Dag til Dag og baade mundtlig og skriftlig ydede mig al den Bistand, han formaaede, og som fik

stor Betydning for mig som Følge af den Anseelse, han nød i vide Kredse. Han var ubestridt Egnens „store gamle Mand“. Indtil op i sin høje Alder indfandt han sig omtrent hver Mandag paa mit Kontor eller i mit Hjem. Dette Venskab kom mig tilgode paa mange Maader. Opstod der vanskelige politiske Spørgsmaal, traadte han altid til med gode og kloge Raad. Da den gamle Mand var en søgt Foredragsholder i Kongeriget, maatte jeg flere Gange ledsage ham paa disse Rejser og kom derved i Forbindelse med interesserede sønderjydske Mænd og Kvinder, som var udvandrede, men havde bevaret deres Tilknytning til deres Hjemstavn. Han kunde ved en saadan Lejlighed ret faa Folk til at lytte, naar han f. Eks. fortalte om Frederik den Syvendes sidste Rejse til Slesvig, da det blev hans Opgave i Kristiansfelt at holde Talen for Grevinde Danner. Eller naar han i jævne, men gribende Ord skildrede, hvorledes han i 1864 som Ordfører for de danske Sønderjyder i Kolding tog Afsked med Kong Kristian den Niende. Han havde i sin Tid — i Halvtredserne — som selvstændig slesvigsk Bondemand drøftet politiske Spørgsmaal med den daværende danske Minister Greve Carl Moltke. I 1866 var han blandt de 47 Nordslesvigere, som drog til Berlin for at takke Kong Vilhelm af Preussen for Løftet i § 5. Mange Aar senere og under helt andre Forhold havde han staaet overfor Overpræsident Ernst Mathias von Køller og givet Udtryk for den danske Befolknings Krav, og jeg kan tilføje, at han i Begyndelsen af første Verdenskrig under et Besøg i København opsøgte Kong Kristian den Tiende for at skildre Stemningen i Sønderjylland. „Jeg tillader mig at tale frit til Deres Majestæt, som jeg har talt frit til Deres Majestæts Forfædre.“ Saaledes indledede han med en vis Stolthed. Ældre Folk vil maaske endnu huske ham som den myndige og taktfulde Ordstyrer ved vore store Aarsmøder.

Jeg havde den Tilfredsstillelse sammen med N. P. Boysen, Tørning Mølle; Simon From, Fjelstrup og P. H. Wiuff, Sillerup, at forberede Festen for Peder Skau i Anledning af hans 80 Aars Fødselsdag den 6. Juni 1905. Et stort festklædt Selskab af Slægtninge og Venner samledes den Dag i „Harmonien“s historiske hvide Sal. Som ung Mand modtog jeg ved denne Lejlighed et varigt Indtryk af, hvor stærkt Minderne fra de nationale Brydninger i Fortiden endnu virkede i Haderslev og Omegn, navnlig i Sognene nord og syd for Fjorden. Jeg husker saaledes tydeligt, da gamle Rasmus Beck rejste sig og begyndte at fortælle om Møderne paa Skamlingsbanke og skildrede de mange mærkelige Skikkelser, han havde set og hørt tale der, først og fremmest Bonden Laurids Skau.

Blandt de mange Telegrammer, som indløb til Festen, var ogsaa en Lykønskning fra den preussiske Landraad Becherer, Peder Skau var nemlig stadig Medlem af Kredsdagen for Haderslev Amt. Paa det Tidspunkt var det, at han begyndte at samle sine Erindringer. Jeg hjalp ham ved Tilrettelæggelsen, og Redaktør M. C. Mathiesen bearbejdede og renskrev disse Optegnelser, som et Par Aar derefter udkom som Bog. Den hører nu til de Kildeskrifter, som tages frem, naar man søger paalidelig Oplysning om Forholdene i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede.

Naar jeg her begynder at omtale de Mænd, som stod mig nær under mit Arbejde ved „Dannevirke“, maa jeg ogsaa nævne Hinrich Thomsen fra Roost, hvis Betydning for dansk Ungdoms Uddannelse i Kongeriget jeg har søgt at værdsætte i et foregaaende Kapitel af mine Erindringer. Han var med sin Hustru og Datter kort Tid før mig flyttet til Haderslev og levede der som Rentier, samtidig med at han vedvarende i nogle Aar med sjælden Nidkærhed varetog sin Tillidspost som Kasserer for Den nordslesvigiske Skoleforening. Man kan godt sige, at han var Sjælen i dette store og brydsomme, men saare betydningsfulde Arbejde, og han røgtede sit Hverv med en Troskab uden Lige. Ved Siden af fulgte han ivrigt med i Døgnets Foreteelser indenfor det offentlige Liv. Han var en baade klog og forstandig Mand. Vi ejede den Gang næppe nogen, der raadede over større Indsigt i økonomiske Forhold end han. Uden at ville gentage, hvad jeg tidligere har skrevet om denne fremtrædende Skikkelse, kan jeg ikke undlade at bemærke, at han ingenlunde var nogen ukritisk Iagttaget af Udviklingen. Hans Indstilling bundede nærmest i det Syn paa nordslesvigsk Politik, som havde fundet sin Ordfører i hans Ven Hans Andersen Krüger; men han var klog nok til ogsaa at nære Forstaaelse for det Systemskifte, der siden var sket i flere Henseender, og at arbejde sammen med Datidens ledende Mænd som H. P. Hanssen og Julius Nielsen, men dog med en vaagen Sans ved Bedømmelsen af deres Handlinger. Han var i mange Aar min daglige Gæst paa „Dannevirke“s Kontor. Jeg satte stor Pris paa hans sunde Omdømme af Folk og Forhold og var altid villig til at tage hans Kritik under Overvejelse. Vi blev hurtigt gode Venner, et Forhold, der ikke led noget Skaar ved delte Meninger. Jeg maa bekende, at jeg efterhaanden kom til at staa i Taknemmelighedsgæld til denne Mand for Vejledning i vanskelige Spørgsmaal, og jeg nærrede ubegrænset Beundring for hans usvigelige Troskab og Uegennytte i Arbejdet for den nordslesvigiske Ungdom.

Formanden for det Aktieselskab, som ejede Bladet, var den stoute Bondeskikkelse Christian Finnemann i Taarning. Som Følge af falske Vidnesbyrd var han, som jeg tidligere har omtalt, blevet udvist allerede i 1902 og opholdt sig sammen med sin Hustru i Grænsekroen „Frederikshøj“, et Par Kilometer fra sin store og smukke Gaard. Jeg opsøgte ham jævnlig for at give ham Meddelelse om Bladets Stilling. Vi var enige om, at Oprejsningens Dag for ham vilde komme engang — og det skete jo ogsaa. Jeg ejer mange Beviser for, at jeg altid havde Finnemann paa min Side, naar der opstod Tvivlsspørgsmaal i Forbindelse med en eller anden vigtig Sag.

Dette var derimod ikke givet med en Mand som I. H. Schmidt paa „Villa Clara“, senere Ejer af Vojensgaard, ledende Mand i „Sønderjydske Kreditforening“ og paa flere Omraader Befolkningens Tillidsmand i økonomiske og nationale Foretagender. Han havde ligesom jeg været preussisk Lærer og var kendt som en dygtig Skolemand, der sad inde med stor Indflydelse i det Sogn paa Sundeved, hvor han havde fundet sin Virksomhed. Da han paa Grund af sit danske Sindelag blev fortrædiget af Tyskerne, tog han sin Afsked og bosatte sig i Haderslev, hvor man straks overdrog ham den betroede Opgave at værne om dansk Jord i dansk Eje overfor Myndighedernes Forsøg paa Opkøb. Han var en stærk Mand og løste denne Opgave med saare gode Resultater. Hans Navn vil vedblivende leve og indtage en Førsteplads i Jordkampens Historie. Vi kom meget sammen, og til Trods for, at der til Tider herskede stor Meningsforskel os imellem med Hensyn til Fremgangsmaaden ved Løsningen af nationale Spørgsmaal, varede det gode personlige Forhold gennem de mange Aar, han levede. Han havde Hjertet paa rette Sted og gik aldrig paa Akkord med Uretten. I Kampens Aar hørte han til Inderkredsen omkring H. P. Hanssen. Der stod undertiden Gny om hans Person og Virksomhed, og denne Skæbne kunde en Mand i hans Stilling næppe undgaa. Alle nærrede Respekt for hans Indsats. Faa vilde have kunnet gøre Fyldest som han.

Til vore jævnlige Gæster paa Redaktionskontoret regnede vi ogsaa Gaardejer Martin Simonsen fra Flovt, der fra Ungdommen havde været lokalt Føreremne paa Haderslev Næs. Han kom efterhaanden til at indtage en Række vigtige Tillidshverv. I 1898 blev han Medlem af „Vælgerforeningen“s Tilsynsraad, og i 1920 valgtes han til Sekretær i denne Forening. Derved blev han en Forgrundsskikkelse i vor Nationalitetskamp, og jeg har god Grund til at takke ham for godt Sam-

arbejde og Venskab, der har varet fra de unge Aar og indtil hans Død.

Til min Vennekreds hørte naturligvis først og fremmest i de Aar mine to gamle Medarbejdere fra Aabenraa. Thade Petersen kom i 1905 til Haderslev som Frimenighedspræst. Anders Lebeck, der havde løst sit Forhold til „Hejmdal“, flyttede i 1908 til Byen, og det lykkedes mig at faa ham ansat ved „Dannevirke“, en Stilling, som altid havde været hans Ønskers Maal. I mange Aar virkede han nu som fri Medarbejder ved Bladet. Da Hinrich Thomsen fratraadte som Kasserer for „Den nordslesvigske Skoleforening“, valgtes Lebeck til hans Efterfølger.

Til denne Flok af betydelige og interesserede Mænd, som jeg kunde stole paa, kom snart mange af Byens kendte Næringsdrivende, Købmænd, Haandværkere og jævne Arbejdsfolk. Lad mig nøjes med at nævne de indfødte Haderslevborgere: Boghandler Carl Nielsen, Sparekassebogholder Chr. Aagaard, „Modersmaalet“s Grundlægger og tidligere Udgiver, Axel Sabroe, og Grosserer Andreas Outzen. Desuden Mænd, der var kommen udefra, som Tandlæge Jonathan Smith, Købmændene Herman Frees, Valdemar Schmidt og adskillige andre.

I Haderslev var det nationale Sindelag langt stærkere udpræget hos Borgerskabet end i Aabenraa. Det maatte man respektere, og det var derfor vigtigt i min Stilling at komme i god Kontakt til de Mennesker, der — om jeg saa maa sige — var den nationale Sags Vogtere paa Stedet og altid rede til at tage Del i det Arbejde, som var paakrævet i saa Henseende. Jeg maa tilstaa, at jeg ved Hjælp af de gode Borgere, som er nævnt foran, og ved den almindelige Tillid, som jeg mødte blandt Omegnens stoute Bønder, efter rum Tids Forløb fik det solide Fodfæste ved „Dannevirke“, som var en Betingelse for, at det gamle Blads Anseelse kunde genopstaa. Men dermed var Brydningernes Tid ingenlunde forbi. Den faste Stab omkring „Dannevirke“ var en stor Støtte, men den skulde ogsaa tages med paa Raad, og det maatte man forstaa.

Jeg har flere Gange i mine Optegnelser omtalt min Forkærlighed for Hjemstavns historie, og jeg benyttede stadig min Fritid til Fordybelse i Landsdelens omskiftelige Skæbne gennem Tiderne. Som en Forudsætning for, at min Virksomhed i Haderslev skulde lykkes, satte jeg mig blandt andet grundigt ind i Byens Fortid. Der var ofte Lejlighed til at gribe tilbage dertil, naar det gjaldt om at sætte den tyske Modstanders Paastande paa Plads. Endnu staar paa min Boghylde næsten alle Aargange af „Lyna“, det kendte Ugeblad, som begyndte at udkomme i Ha-

derslev i Aaret 1797 og fortsatte til 1848. Ved denne Læsning fik jeg et godt Indblik i Byens Tilstande og Udvikling i forrige Halvdel af det nitende Aarhundrede og Lejlighed til at genoplive Datidens Slægter og Levekaar. Det havde været Nedgangsaaer, og der herskede Dødvande baade i økonomisk og politisk Henseende. Med Rette skriver P. Lauridsen i Indledningen til sit Værk „Da Sønderjylland vaagnede“ følgende:

„Aar 1830 var Nordslesvig endnu en mørk Krog, ufuldkommen kendt og lidet paaagtet. Regeringen gjorde ingen Forskel paa Haderslev og Rendsborg, og selv Mænd som Tronfølgeren og Statsraad Adler var overbeviste om, at der i det første Amt boede et dansktalende Folk, der ønskede at blive tysk, ligesom det sidste befolkedes af Tysktalende, der befandt sig fuldkommen vel under den danske Konges Styrelse. Sønderjylland var et dansk Legeme i fremmede Klæder, overhævet af en tysk Kulturhimmel, der ikke tillod den nydanske Aand at trænge ind i Befolkningen. Enevælden havde vænnet denne fra enhver offentlig Selvvirksomhed, og en fremmed og hovmodig Embedsstand spærrede Vejen for al Folkevækelse. I Kamp med Konge og Embedsstand, med en fremmed Danelse, fjendtlige politiske Rørelser, provinsiel Selvgodhed, Borgersløvhed og Bondesmaalighed maatte den genrejste danske Aand arbejde sig frem ad trange Veje og paa bar Bund skabe de Organer, der var nødvendige for Folkets Selvfornylse. Ingen national Vækkelse er begyndt med svagere Kræfter end den sønderjydske. Til at begynde med talte kun en Stuelærd og et Par jævne haderslevske Borgere med den nye Aands Ildtunger, og dog for denne Aand i det følgende Tiaar hen over Landet og genrejste Folket. Men dette var kun muligt, fordi det gamle Folkepræg var blevet fornyet Slægt efter Slægt og bundede dybt i Nationens Fællesliv fra Kong Valdemars Dage.“

Den unge tyske Historiker, Dr. Johannes Brock, den første tyske Forsker, som har formaaet at frigøre sig for den almindelige slesvig-holstenske Ensidighed, er kommen til samme Opfattelse i sin Bog „Den slesvig-holstenske Rejsnings Historie“, der udkom i 1927. Han skriver:

„Hovedaarsagen til den ringe danske Fremgang var den absolutte Mangel paa dansk Aandsliv i Nordslesvig. Det var ene den, som udelukkede en virkelig politisk Fremgang; thi at ville vække Nationalfølelse med nok saa begejstrede Taler og nok saa berettigede Formaninger, hvor der ikke findes nogen Andel i det nationale Aandsliv, det er det samme som at ville høste, hvor ingen havde pløjet og saaet og røgtet Jorden.

Det var paa den tyske Kultur, at det tyske Herredømme i Slesvig beroede. Kun af jævnbyrdig Kultur kunde den bringes til at vakle.“

Efter at have fremsat denne Paastand, som for øvrigt har Gyldighed den Dag i Dag, skildrer den tyske Historiker den danske Vækkelse og fortsætter: „Danskheden fattede nyt Mod. Tyskerne saa til fulde af Bekymring og Mistillid.“

I de følgende Aar blev Haderslev Brændpunktet i den nationale Kamp og Vækkelse. Her udgav Peter Chr. Koch „Dannevirke“. Her virkede Peter Hiort Lorenzen, og her havde Den slesvigske Forening sit Samlingssted. Paa flere Maader satte man ude i Landsdelen ind for at kalde den slumrende danske Aandsmagt til Live, i Særdeleshed paa Skolens Omraade. Jeg behøver blot blandt disse Foretagender at nævne Rødding Højskole. Der opstod en selvbevidst Bonde og Borgerstand. Haderslev By, hvor jeg nu begyndte min egentlige Manddomsgerning, var ret forskellig fra Aabenraa, hvor jeg havde tilbragt de fem lykkelige Aar og levet mig ind i Borgernes Færd i det daglige Liv og i Fest og Glæde. Skulde man i et Par Sætninger trække denne Forskel op mellem de to Byer, saaledes som jeg lærte dem at kende ved Begyndelsen af dette Aarhundrede, kunde der henvises til, at man i Datidens Aabenraa med Garderne, der bugtede sig i Bakke—Dal, med de morsomme Gyder og Smøger endnu for en stor Del levede paa Minderne fra Skibsfartens rige Dage, da enhver, som vilde gælde for noget, helst skulde have været ude paa Kinakysten, „ue aa æ Kyst“, som man sagde. Haderslev var som Følge af sit gode Opland præget af betydelig Foretagsomhed. Danskheden var — som jeg forhen har nævnt — mere fremtrædende end i Nabobyen mod Syd og repræsenteredes lige saa godt ved Smaakaarsstanden paa Klingbjerg, paa Naffet, paa Klosteret og i Lille Papegøjegade som ved de velstaaende Forretningsfolk i Nørregade, Storegade, paa Aastrupvej og Nørre Chaussee. Tiden mellem de to slesvigske Krige havde sat sit Mærke paa Byen. Omkring 1864 var Tyskheden i rivende Tilbagegang.

Men saa kom de mærkelige 56 Aar i Udlændighed, en Tidsperiode, som fortjener engang at faa sin egen udførlige og sammenhængende Beskrivelse af den Fred og Hygge, som herskede her ved Siden af megen sund Vindskibelighed. I kulturel Henseende var det danske Borgerskab ogsaa her stadig præget af det, der var levnet fra en svunden og lykkelig Tid. Samtidig forstod man dog at drage Næring af, hvad der rørte sig nord for den nære Grænse. Et særligt Kendetegn for Haderslev var den

stærke Fremdrift i Handel og Vandel. Selv om Byen aldrig tog et Opsving som de østjydske Købstæder paa kongerigsk Grund, stod den dog ingenlunde i Stampe. Det danske Borgerskab var det fremherskende i Næringslivet som udad til i Dagliglivets Foreteelser. Tysk Sprog hørtes — bortset fra en Del Tysksindedes Hjem — kun i de offentlige Bygninger. Sprog og Sindelag holdt sig ret stabilt trods de ydre Omskiftelser. Dette danske Borgerskab delte sig i nogen Grad i Familierekredse. Onde Tunger vilde kalde det for Klikevæsen. Men der var saamænd intet uheldigt i en saadan Samling af Folk efter Slægtskab, Venskab eller Interesser. Nationalt og selskabeligt set maa det vel nærmest kaldes en Sтыrke, fordi de Paagældende paa denne Maade forstod at holde deres Sti ren i Omgang med andre. Det havde ogsaa sine Aarsager og gode Grunde. Efter 1864 var al Tilflytning nord fra en Umulighed. Nogen større Indvandring syd fra skete imidlertid heller ikke til denne danskprægede Købstad. Det preussiske Militær blandede sig aldrig i offentlige Sager. I det daglige Samkvem var Forholdet mellem de Dansksindede og Hjemmetyskerne godt, for øvrigt ligesom i de andre nordslesvigske Købstæder. I selskabelig Henseende raadede derimod et skarpt Skel mellem de to Borgergrupper, dybere f. Eks. end i Aabenraa, skønt de jo var rundet af samme Rod.

Minder fra den røde Gaard

Højt hævet over de lave Smaahuse paa Klostret i Haderslev ligger en stor rød Bygning. Her har „Dannevirke“s Officin været siden 1856, altsaa i henved hundrede Aar. Det er en gammel historisk Ejendom, hvortil der gennem Tiderne er knyttet mange mærkelige Minder. Da jeg under mit Ophold i Haderslev havde mit Hjem og min Gerning der, kan jeg ikke undlade at fortælle om Stedets Fortid.

I Midten af det attende Aarhundrede ejedes denne Gaard af Byens Borgmester, der tillige var Raadsvinskænk. I den store Have ned mod Dammen fandtes senere tre Pavilloner, og i dette Anlæg samledes, saavidt man kan forstaa, Borgerskabet under smukke Omgivelser til behageligt Tidsfordriv ved et godt Glas fra Raadhuskælderen paa Torvet.

Kvarteret har sit Navn efter Dominikanerklostret, som laa i Nærheden af den Grund, hvor den røde Gaard rejstes, lidt til højre for den sydlige Adgang til Damhalvøen. Det var Hertug Kristian, der i 1528 paa en noget haardhændet Maade gennemførte den lutherske Reformation i sit lille Omraade Haderslev Amt med Tørninglen. Han drev, efter hvad gamle Skrifter melder, Tiggermunkene ud af Klostret, saa de spredtes for alle Vinde i Hjemløshed. Bygningen vedblev at bestaa i nogen Tid, Klosterkirken ligeledes. Den ødelagdes formentlig ved Ildebrand engang i Begyndelsen af det attende Aarhundrede. Nu minder kun Bydelens Navn og den ærværdige Klosterkirkegaard om Kvarterets Betydning i gamle Dage.

Bladet „Dannevirke“s Historie begynder i Aaret 1838. Dets Grundlægger Peter Chr. Kochs Navn er gaaet over i Historien som en af de gæve Stridsmænd fra de Aar, da Sønderjylland vaagnede. Han begyndte imidlertid sin Virksomhed under smaa og vanskelige Forhold i en saare beskeden Bygning i Lille Papegøje — nu Vestergade. Da Landsdelen

efter Treaarskrigen kom ind under dansk Styrelse, og det Maal, han med saa stor Styrke havde kæmpet for, var naaet, oprandt jo en anden Tid. Den forstod han ikke — det gik andre paa samme Maade —, og de nye Magthavere ejede heller ikke Udsyn eller Vidsyn nok til at værdsætte hans nationale Bedrift og lønne ham for den. Det er vemodigt at følge hans Skæbne. Som en skuffet Mand forlod han i 1855 Byen og sit Blad og tog Afsked med de Ord: „Held og Lykke med „Dannevirke“, Guds Fred med alle dets Læsere!“

Hans Efterfølger Godske Nielsen, der havde købt Avisen, var Københavnver. Han evnede ikke at indleve sig i Byens eller Landsdelens Forhold, men bør blot nævnes, fordi Bladets Redaktion og Trykkeri i hans Tid flyttedes til den nævnte Ejendom paa Klostret. I otte Aar virkede denne Mand til liden Baade for „Dannevirke“ og dets trofaste Læsekreds, indtil Bladet i 1864 blev forbudt af Tyskerne. Godske Nielsen rejste fra Haderslev og solgte siden sin Ejendom med Tilbehør til Peter Hiort-Lorenzens Søn Hans Rudolph Hiort-Lorenzen, der af de nye tyske Magthavere var blevet afskediget fra sit Embede som Herredsfoged i Byen Slesvig. Det blev denne Mand, som nu for anden Gang begyndte Udgivelsen af „Dannevirke“, efter at Bladet var blevet frigivet i 1868. Forinden havde Boghandler Th. Sabroe søgt fra samme Trykkeri at holde Læsekredsen samlet omkring et lille Blad, som han kaldte „Haderslev Avis“. Den ny Ejer satte straks meget ind paa at modernisere baade Huset, Haven og Trykkeriet. Blandt andet blev Bygningen saaledes udvidet med en Etage.

Det var paa Forhaand givet, at man paa Grund af hans Afstamning, hans Uddannelse og Evner maatte stille store Forventninger til „Dannevirke“'s ny Redaktør. Det viste sig ogsaa snart, at han var en baade kyndig og myndig Mand. En fælles politisk Organisation savnedes. Skulde noget vigtigt sættes i Værk, mødtes 20—30 af de mest ansete Mænd, i Reglen i Haderslev, der hele denne første Tid betegnedes som Hovedkvarteret. Her optraadte Redaktør Hiort-Lorenzen, den skolede og prøvede Jurist, som god Raadgiver, medens hans Blad ved sit dygtige Indhold dagligt vejledede den danske Befolkning i dens Kamp for Danskhedens Bevarelse under stadig Henvielse til Løftet i Pragfredens § 5. Bagved ham stod Mænd som Hans Andersen Krüger og J. P. Junggreen. Disse faa Linjer kendetegner saaledes den anden store Periode i „Dannevirke“'s Historie med H. R. Hiort-Lorenzen som Bladets Leder. Den fik ligesom den første stor national Indflydelse og Rækkevidde.

„Dannevirke“ var i disse vore første Udlændighedsaar Landsdelens ledende Blad. Herfra lød Kampens Signaler, og herfra udgik Parolen. Hiort-Lorenzen udfoldede sin Virksomhed med en beundringsværdig Ihærdighed. Jeg har ofte hørt ældre Haderslev-Borgere fortælle om den Anseelse, han nød.

Det var en Selvfølge, at Tyskerne betragtede ham som en saare farlig Modstander, og at navnlig de nye Embedsmænd søgte ad Rettens Vej at gøre ham uskadelig ved Bøder, Fængselsstraf og Fæstningsarrest, som det siden skete overfor mange andre danske Slesvigere i lignende Stilling. Om dette fortæller han livligt i sine efterladte Erindringer, i hvilke han navnlig dvæler ved sine Oplevelser i Haderslev. Her skal hidsættes et Brudstykke fra Begyndelsen af Krigen 1870. Bladet havde været beslaglagt omtrent hver anden Dag, og man ventede en Husundersøgelse paa Redaktionen, da man maatte regne med, at Myndighederne vilde søge at finde Manuskriptet til Bladets Korrespondancer fra Berlin. De skyldtes Forfatteren Dr. phil. Edgar Bauer. Denne var Hans Andersen Krügers gode Ven og skrev de tyske Taler, som sidstnævnte holdt i Rigsdagen. Hans Berlinerbreve vrimlede med Haansord mod Bismarck og Fæller. Men for at Politiet kunde foretage en saadan Undersøgelse, maatte Byen erklæres i Belejringsstilstand, og da dette virkelig skete, var der ondt i Vente. Den 3. August hændte saa følgende:

„Ved sædvanlig Tid gik vi i Seng og vaagnede ikke længe efter Klokken 12 ved, at der blev dundret paa Gadedøren“, fortæller Hiort-Lorenzen. „Mine Piger, som havde deres Værelse i Nærheden af vort Sovekammer, maatte, skønt nødig, gaa ned for at lukke op, og da Folkene paa Gaden viste stor Utaalmodighed, fik de ikke Tid til at klæde sig ordentligt paa. Lidt efter hørte vi Rabalder af mange Fodtrin paa Trappen, og i Døren viste sig Borgmester Chemnitz, Major von Kornatzky fra Aabensraa, Gendarmeri-Vagtmester von Plotho, nogle Politibetjente og Gendarmere, ialt 7—8 Personer. Hr. Chemnitz traadte rask ind i Sovekammeret, stillede sig for Enden af min Seng og bød mig i en ikke videre høflig Tone at staa op. Det hele Arrangement var saare martialsk.

Ved at se en hende ganske ubekendt Mandsperson saadan uden videre trænge ind i vort Sovekammer, spurgte min Hustru med stor Sindsro:

- Rudolph, kender du den Herre?
- Ja, det er Borgmester Chemnitz.

Ja saa, bemærkede min Kone. Hun mente vist, at saa megen Hen-

Fængselsbygningen i Aabenraa

Tidsfordriv i Fængselsgården

„Fængen vil bryde ud“

Der Redaktør Nicolai
Svendsen - Hadersleben er
gaaet væk paa sine fods tryk.

Hadersleben, den 31. August 1914.

Der Landrat.

Følger.

Officistornister paa Flemboerg
nr. $\frac{27}{11}$ 14 gennemført om 25/11

Landstornister paa Lindersee nr. $\frac{1}{1}$ n. 2
gennemført.

Ordningsnr. paa Flemboerg f. 21 n. 22
gennemført om 19/11

Indførelsen nr. $\frac{8}{2}$ n. 9 75. 84

Redaktør Nicolai Svendsen maatte indhente Politiets Tilladelse, hver Gang han vilde forlade Byen under Krigen. Billedet viser Forsiden af „Passet“ med Politiets Stempeler.

synsløshed og saa stor Mangel paa Delicatesse overfor en Dame ikke havde været nødvendig.

Men de Herrer Preussere, som stod i Døraabningen, saa mange der bare kunde faa Plads, med deres Pikkelhuer og Sabler — Gendarmerne med Gevær —, maa alligevel have været af en anden Mening om Faren ved deres natlige Besøg; thi da jeg rejste mig og gik hen imod en tilstødende Garderobe, stillede Hr. Chemnitz, som muligvis troede, jeg vilde hente en Bombe eller et andet Mordredskab, sig gesvindt i Vejen for mig. Men da jeg skubbede ham til Side med de Ord: „Jeg skal hente et Par Bukser“, slog han sig til Ro, og da jeg omsider havde faaet Klæderne paa, vandrede jeg, ledsaget af hele det fremmede Selskab, ned ad Trappen og fandt her de to Piger staaende halvtpaaklædte bag Nedgangen til Kælderen, bevogtede af to Gendarmere, der ikke vilde tillade dem at gaa op paa deres Værelser. De stakkels Piger var helt forskræmte af alt det Postyr, men kom til sig selv, da jeg forsikrede dem, at der ikke vilde ske dem Fortræd. Saa fik de Lov til at gaa op og klæde sig paa.“

Efter en vidtløftig Beretning om, hvad de ubudne Gæster yderligere foretog sig med Husundersøgelse og Forhør, meddeler Hiort-Lorenzen, at han blev ført til Flensborg og hensat i „et ganske gement Tyvehus“, men dog løsladt efter flere Dages Forløb. Dette Optrin minder om den tyske Invasion i Huset 1914 ved den første Verdenskrigs Begyndelse.

Et Par Aar senere idømtes Hiort-Lorenzen 8 Maaneders Fæstningsarrest, en Straf, som han afsonede i Magdeburg. Det skyldtes en af den bekendte Pastor Mørk-Hansen i Vonsild til „Dannevirke“ indsendt Artikel, i hvilken Forfatteren opfordrede de tyske Præster til „at anraabe Himlen om at mage det saa, at deres Kejser vilde holde det Løfte, han havde givet i Artikel 5, for at han kunde gaa i sin Grav som en ærlig Mand.“ Da Redaktøren vendte tilbage fra dette Ophold, havde Hundreder af Mennesker taget Opstilling i Gaden for at byde ham velkommen hjem. De tolv Aar, H. R. Hiort-Lorenzen levede i Haderslev, var en bevæget Tid. Men de gamle Dage ved „Dannevirke“ vedblev at staa for ham i deres Glans trods Kamp, Modgang og Fortrædelighed. Bladudgivelsen var vistnok i disse Aar en daarlig Forretning. Ialt hensad han 9¼ Maaned i Fængsel og paa Fæstning. Den danske Befolkning havde i ham dens betydeligste Talsmand, der i enhver Henseende og under alle Forhold var Modstanderen jævnbyrdig og ofte overlegen. Man kunde regne med, at han vilde blive H. A. Krügers Efterfølger; men det kom desværre helt anderledes. Han maatte allerede i 1877 forlade Haderslev

for at undgaa en Udvisningsordre, da det havde vist sig, at han under Krigen havde været Lasarettforstander i København og derefter ikke opholdt sig i Hertugdømmerne paa Skæringsdagen for Optagelse som tysk Statsborger. Han tog fra Byen, rejste til Hovedstaden og blev Redaktør af „Nationaltidende“. Hans sidste Henvendelse til „Dannevirke“s Læsere begyndte saaledes: „Naar jeg i Dag tager Afsked med min store Lærerkreds, som trofast har fulgt mig i de ti Aar, da sker det med vemodige Følelser og med dyb Sorg over, at det ikke skal forundes mig paa samme Maade som hidtil at arbejde med paa vort nationale Genfødel-sesværk, indtil det saa længe længselsfuldt attraaede Maal, Pragfredens femte Artikels Udførelse, er naaet.“

Der følger nu over tyve Nedgangsaaer for Bladet. Jeg har tidligere henvist til, hvorledes „Dannevirke“ tabte i Betydning, efter at først „Flensborg Avis“ og derefter „Hejmdal“ under Jessen henholdsvis H. P. Hanssen blev de ledende Blade i Landsdelen. I Haderslev begyndte desuden Axel Sabroe Udgivelsen af „Modersmaalet“ i en noget mere frisindet Aand end „Dannevirke“, der traditionsbunden tyngedes af Fortiden. Redaktørerne J. J. Bjørnshauge og M. C. Mathiesen var nidkære Skribenter, men evnede ikke at fyldestgøre nye Krav og at jævne Modsætningerne indenfor Lærerkredsen. De tabte i nogen Grad Kontakten med Befolkningen paa de andre Blades Bekostning. Dertil kom økonomiske Vanskeligheder, efter at „Dannevirke“ var gaaet over i Dyrnlæge Bjørnshauges Eje. Men det er alligevel rørende at læse om de ca. 2000 Holdere, som blev det gamle Blad tro. Frimenighedspræst Pastor J. Jørgensen, der levede i Haderslev i Firserne og Halvfemserne og senere blev Præst i Skærbæk, har i „Dannevirke“s Jubilæumsskrift i 1938 givet en ypperlig Skildring af Forholdene:

„De ofte spaltelange verdenspolitiske Betragtninger ud i eet i „Dannevirke“ saa i den Grad ensformige ud, at der skulde Mod til at give sig i Lag med dem. Og dog blev de læste af de jævne Borgere i Haderslev og studeret med samme Grundighed, hvormed de var skrevne. Thi baade Redaktørerne Bjørnshauge og M. C. Mathiesen leverede smukt og grundigt Arbejde. Ved Sammenkomsterne i „Harmonien“ blev „Dannevirke“s udenrigspolitiske Betragtninger gjort til Genstand for Underholdningen. Da jeg var kommen paa Højskole i Askov i 1884, blev jeg i Ferien underkastet et lille Forhør af min Onkel, Knivsmed Tørring, om, hvad vi lærte paa Højskolerne, som kun faa i Byen kendte noget til. Det blev en Skuffelse for Onkel, at jeg intet som helst kunde fortælle fra Ver-

denspolitikken. Og han fældede sin Dom: „Och, I løjs og I løjs — og saa løjs I endda it! Nej, vonær vi kommer sammel i „æ Harmoni“, mæ og min Bror, æ Sajler, og Lysstøfer Nissen og Vinhandler Ohlmann og lille Lundbye, saa tejer vi æ „Dannevirke“ og løjs og snakker om et. Hvad tror do, England vil. Og hvad mon Frankrig mén? Og ven kan forstaa en saadan Note som den fra Italien?“ Baggrunden for al deres Læsning og Tale var den ene, at de gennem Studiet af Sømmenspillet ude i den store Verden kunde faa Øje paa Muligheden til at komme bort fra Preussen og hjem igen. Der kunde ikke ventes Redning uden fra de venligt sindede Stormagter.“

Men Bladet gled nærmere Afgrunden. Hvorledes det ved Ejeren, Dyrslæge Bjørnshauge i Aabenraa og hans Knæfald for Hr. von Køller, Fru von Wildenradt-Krabbes Forræderi og tyske Judaspenge blev bragt til Standsning, har jeg udførligt fortalt i et foregaaende Kapitel.

Fra mit Hjem og min Virksomhed

Efter at jeg saaledes foran har omtalt den røde Gaards omskiftelige Historie, indtil jeg selv fik mit Hjem og min lange Virksomhed paa dette Sted, fortsætter jeg nu med mine Oplevelser fra den følgende Tid, da „Dannevirke“ med mig som Udgiver og ledende Redaktør gik ind i den tredie Periode under Løsenet: Fremad paa ny.

Da jeg skulde have min Bolig paa første Sal, blev disse Lokaler istandsatte i Sommeren 1904, saa jeg kunde flytte ind hen paa Efteraaret. Før min Afrejse fra Aabenraa var jeg blevet forlovet med Frøken Gyde Marie Knudsen fra Visby-Hedegaard nord for Tønder. Hendes Far var den kendte og dygtige Storbonde Kresten Knudsen; hendes Mor tilhørte den udbredte Familie Feddersen, som nedstammede fra Virkelig Justitsraad Behrend Feddersen, der i sin Tid havde forestaaet Grevskabet Schackenborgs Administration og var en god dansk Mand, medens Efterkommerne nu nærede forskelligt Sindelag i national Henseende. Min Forlovede ejede en rig Slægtsarv, der ogsaa prægede hende for Livstid. Paa fædrene Side kendes navnlig hendes Farfar Knud Lausten Knudsen, der kom fra Ribe og i 1826 ægtede Gyde Marie Oksen i Forballum og derved fik en Kæmpeformue at raade over. I 1851 købte han Trøjborg Gods, der omfattede 87 Tønder Hartkorn og over 1000 Tønder Fæstegods, som han dog efterhaanden afhændede. I hans Hjem virkede i nogle Aar Skolemanden Kristen Kold. Hans Brodersøn var Forfatteren Jakob Knudsen. Om Knud Lausten Knudsens Betydning vidner en trykt Beskrivelse fra hans Jordefærd paa Visby Kirkegaard i 1866. Deri oplyses, at hundrede Mænd fra Sognet havde udbedt sig Tillaelse til at bære Kisten den en kvart Mil lange Vej fra Hjemmet paa Visby-Hedegaard til Kirken, og paa Begravelsesdagen mødte endnu flere til denne Tjeneste. Lige fra Morgenstunden strømmede sørgklædte og

sorgfulde Mennesker fra nær og fjern til Sørgehuset. Deres Tal veed ingen, selv Vognenes kendes ikke, da Rækken bogstaveligt talt fyldte en Fjerdingvej.“ Paa hans Gravsten staar indristet disse Ord: „Med Frihed, Liv og Lys i Pagt han var saa jævn og sand, saa tro imod sit Modersmaal og mod sit Fædreland.“ Hans ældste Søn, Hans Oksen Knudsen, arvede Trøjborg, den yngre, altsaa min Svigerfar Kresten Knudsen, Visby-Hedegaard. Hele denne Families Skæbne og Skildingen af dens særprægede Medlemmer danner et vigtigt Kapitel i Vestslesvigs Historie. Slægtens Betydning skal her kun antydes. Dens Indflydelse laa baade paa religiøst, nationalt og økonomisk Omraade, hvilket særlig bør fremhæves, fordi den virkede saa stærkt i Danskhedens Tjeneste ved vor Kulturs Sydgrænse. I det store og indholdsrige Værk „Sønderjylland“, udgivet af Svend Dahl og Axel Linvald i 1919, altsaa lige før Genforeningen, har Jens Byskov skrevet en fyldig Fremstilling af disse Mennesker og deres Virksomhed, og Jakob Knudsen har med digterisk Frihed behandlet dem i sin Bog „To Slægtled“. Ved mit Giftermaal fik jeg nær Tilknytning til denne Familie og de enkelte Skikkelsers Færd gennem mange Aar.

Det føjede sig saaledes, at jeg sammen med min tilkommende Hustru i Foraaret 1904 blev indbudt til Guldbryllup paa Trøjborg. Her samledes for sidste Gang næsten hele den Slægt, Gamle og Unge, der direkte eller indirekte nedstammede fra Storbondenparret i Forballum. For mig var det en mærkelig Oplevelse at blive budt Velkommen i denne Familiekreds omkring Hans Oksen Knudsen og hans Hustru Flora, født Tranberg fra Lønborggaard, et ved Blodets Baand skabt lille Samfund for sig, der snart vilde blive splittet uden nogen Sinde at mødes saa fuldtalligt igen. Det var Tidens Forbandelse, at de fleste havde mistet Fodfæstet paa Ættens store Jordomraade og af politiske Grunde var udvandrede eller ved Giftermaal flyttede nord paa. Da Gæsterne var draget af Huse, stod man overfor Spørgsmaalet: Hvad nu? Og der hengik kun et Par Aar, før Arven efter den store Jorddrot gik over paa andre Hænder. Netop under Indtryk af disse Forhold tænker jeg stadig tilbage paa denne ejendommelige Begivenhed, der paa en Maade dannede Afslutningen paa en indholdsrig Herregaardssaga, der havde præget Egnen i Aarhundreder. De, der var samlede til Fest hin Dag, vidste, at i Fremtiden vilde Trøjborg for dem kun være et med Vemod blandet Minde. Et Kapitel i Landsdelens Historie var endt. For tre Hundrede Aar siden samlede den holstenske Adelsmand Peter Rantzau ved Gridskhed og fal-

ske Løfter til Ejerne alt dette Bondegods og byggede Slottet. Over Portalen satte han en latinsk Indskrift, som paa Dansk lyder saaledes: „Alt er forgængeligt! Skatte du samler, og Borge du bygger, som dø du ej skulde. Død du i Morgen ej veed, hvem der ejer dit Gods.“ Man skulde næsten tro, at Bygherren har haft en Anelse om Stedets Fremtidsskæbne. Nu er af det stolte Renæssanceslot kun en Ruin tilbage, og de udstrakte Marker er ved Udstykning atter blevet Bondebrug.

Min Svigerfar paa Visby-Hedegaard var den eneste af Børnene fra Forballum, som til Stadighed boede paa Vesteregnet. Denne Gaard blev nu i Fremtiden mit andet Hjem, hvor min Familie og jeg flere Gange om Aaret i Ferietiden og paa Højtidsdagene fandt god Modtagelse. I de store Stuer, den smukke Have og i Samværet med disse elskelige Mennesker har utallige Erindringer fra lykkelige Aar deres Oprindelse. Her stod ogsaa vort Bryllup i Oktober Maaned 1904. Da min Forlovede havde været i Huset hos Pastor Otto Rosenstand i Vester Vedsted ved Ribe, ønskede hun og hendes Familie, at denne Mand skulde foretage den kirkelige Vielse. Han var jo Udlænding, og jeg indhentede derfor uden Vanskelighed hos Landraad Rogge i Tønder Tilladelse til, at Præsten maatte foretage denne kirkelige Handling i Visby Kirke, ligesom ogsaa Sognepræsten, den gamle tysksindede, men meget skikkelige Pastor Seeger, gerne gav sit Minde til, at den fremmede Kaldsfælle nord fra traadte i hans Sted.

Da Forberedelserne saaledes var trufne, skete der imidlertid en Forstyrrelse, som vi ikke havde kunnet regne med, lige saa lidt som det faldt os ind, at denne Familiefest paa nogen Maade vilde være i Stand til at rokke ved det tyske Riges Ordning. Det var sivet ud, at Pastor Rosenstand skulde medvirke ved Brylluppet paa Hedegaard, og den tyske Presse benyttede nu Lejligheden til at slaa Alarm, idet man rettede Angreb mod Præsten for Indblanding i sønderjydske Forhold. Desuden var det vel ogsaa nok for disse Blade en vis Tilfredsstillelse, at de kunde benytte deres Indflydelse til at volde mig Vanskeligheder. Sagen vakte straks en Del Opsigt, og da Uroen i Forbindelse med vort forestaaende Bryllup bredte sig, navnlig ved grimme Udfald i det statsunderstøttede tyske Blad i Haderslev, udtalte jeg overfor Landraad Becherer min Forbavselse over, at den preussiske Regering, hvis øverste stedlige Embedsmand havde givet den ønskede Tilladelse, nu ved sin egen Presse ikke undsaa sig ved saa at sige at kritisere sig selv. Jeg mærkede nok, at denne Henvendelse var Landraaden ubehagelig. Han svarede, at dette Tilfæl-

de jo ikke vedkom ham. „Men“, tilføjede han, „rejs ned til Regeringspræsidenten i Slesvig og se at faa en Forklaring hos ham for det Postyr, der er opstaaet. De kan tage en Hilsen med fra mig.“

Jeg fulgte hans Raad og tog til Slesvig. I den store røde Bygning, hvor de preussiske Regeringskontorer fandtes, viste det sig, at Pastor Rosenstands Rejse til Visby var pustet op til et Anliggende af stor Rækkevidde. Jeg blev derfor henvist til — ikke Regeringspræsidenten — men Overpræsidualraad Albrecht, der efter Køllers Afgang gjaldt for at være den egentlige Leder af nordslesvigsk Politik. Han viste mig en tyk Bunke Breve, der var vekslet med de underordnede Instanser i denne Forbindelse. I Stedet for yderligere Forklaring rakte han mig det Aktstykke, som laa øverst i Bunken. Det var en Udvisningsordre til den danske Præst, udstedt af selve den høje Provinsregering.

Saa trak han lidt paa Skulderen, og da jeg spurgte, om dette var den endelige Afgørelse, svarede han Ja, hvorefter jeg bukkede og gik min Vej. Efter Hjemkomsten blev vi alle enige om at lade Frimenighedspræsten i Skærbæk, Pastor Jørgensen, foretage Vielsen som Indledning til Bryllupsfesten. Den i Loven foreskrevne borgerlige Vielse skulde finde Sted Dagen i Forvejen. Det virkede nu slet ikke overraskende, at jeg fra Landraaden i Tønder modtog en Meddelelse om, at han saa sig nødsaget til at tilbagekalde den givne Tilladelse til, at Pastor Rosenstand kom til Stede. For ikke at gøre mig skyldig i nogen Erindringsforskydning skal jeg nøjes med at gengive nogle af de mange Bladudtalelser, som viser, hvorledes denne private Familiefest næsten blev et offentligt Anliggende, hvis Udvikling fulgtes med Spænding fra Dag til Dag.

Tirsdag den 6. Oktober indeholdt „Flensborg Avis“ følgende Meddelelse fra Tønder: „Historien med Landraadens Tilladelse til Redaktør Svendsen, i hvilken det tilstodes Pastor Rosenstand af Vedsted at vie det unge Par i Visby, hvilken Tilladelse nu er taget tilbage, har ikke sat Regeringens Politik i noget fordelagtigere Lys hos Befolkningen. Man skulde synes, at det maatte staa som den naturligste Sag af Verden, at Frk. Gyde Knudsen kunde ønskes viet af den Mand, i hvis Hus hun havde opholdt sig i længere Tid. Derfor blev ogsaa Knudsens Familie allermest forbausset over, at der fra tysk Side blev gjort saa stort Nummer ud af denne Sag, og Regeringen kunde have forskaanet Landraad Rogge for den Ubehagelighed at skulle tilbagekalde en engang i Embedsmedfør givne Tilladelse; thi Familien Knudsen og Redaktør Svendsen var allerede paa

det rene med ikke at ville gøre Brug af den nævnte Tilladelse under disse Forhold.“

Dønningerne fra dette Udslag af Tvangspolitikken naaede ud over Landsdelens Grænser. Allerede den 4. Oktober havde det gamle danskfjendtlige Blad „Hamburger Nachrichten“ offentliggjort en længere Korrespondance fra Nordslesvig om Sagen, som blev indledet saaledes: „Da den Tilladelse, der var givet Pastor Rosenstand, til Dels var blevet kritiseret paa det skarpeste af den herværende Presse, har det sikkert ikke været let for Myndighederne at tilbagekalde den engang givne Tilladelse, fordi dog nok den Formodning kunde vækkes, at det var sket under Tryk fra den nordslesvigske tyske Presse, eller som „Flensborg Avis“ allerede har udtrykt sig „under den tyske Presses Formynderskab.“

Den 12. Oktober bragte „Flensborg Avis“ derefter følgende Nyhed fra Tønder: „Paa Visby-Hedegaard viedes i Gaar, Torsdag, Ejeren, Hr. K. Knudsens Datter, Frøken Gyde Knudsen, til Redaktør Svendsen af Haderslev. Vielsen foretoges af Frimenighedspræst Jørgensen fra Skærbæk. Det er i Grunden kosteligt, at et af den preussiske Regering i Slesvig lønnet Blad tvinger den samme preussiske Regering i Slesvig til atter at tvinge en Amtmand til at tage sit Løfte i sig igen. Man kan tænke sig, at dette maa have været meget ubehageligt baade for Landraaden og Regeringen eller Overpræsidenten i Slesvig. Men saa er der til Gengæld ogsaa vundet noget: Den kirkelige Handling er ikke blevet udført af en Præst i den danske Folkekirke, men af en dansk Frimenighedspræst i Nordslesvig. De preussiske Myndigheder maa altsaa antages gerne at ville støtte de danske Frimenigheder. Det er maaske for at gøre Bod, fordi de tidligere har forfulgt dem.“

Endelig bragte det socialdemokratiske Blad „Schleswig-Holsteinische Volkszeitung“ i Kiel en lang Artikel om denne Tildragelse fra den kendte Skribent Theodor Brix. Han skrev bl. a.: „Bladet „Schleswigsche Grenzpost“ har atter engang rigtigt forudsagt, hvad Myndighederne vil gøre, fordi Fædrelandets Vel byder det. Bladet paastaar, at den Tilladelse til at komme til Slesvig, som var givet Pastor Rosenstand, maatte tages tilbage, og saaledes skete det. Man kan naturligvis ikke antage, at den tønderske Landraad har gjort dette, fordi „Schleswigsche Grenzpost“ krævede, at det skulde ske. I et tysk Blad er det rigtigt blevet bemærket, at det vilde skade Embedsmændenes Anseelse, naar der opstod om end kun et Skin af, at de saaledes var afhængige af Pressen. Men saa maa man antage, at „Schleswigsche Grenzpost“ har en stærkt udviklet For-

udseenhed. Den er i den Grad indviet i det nordslesvigske Regeringssystems Aand, at den nøje veed og formaar at bestemme forud, hvilke Forholdsregler der er uomgængelig nødvendige for at opretholde det.“

Paa Bryllupsdagen havde Myndighederne stationeret en Gendarm ved Højer Sluse for det Tilfælde, at den farlige danske Præst skulde søge at snige sig ind i Landet ad Søvejen fra Vester Vedsted. En anden Gendarm var posteret paa Visby Station; thi — man følte sig slet ikke sikker — det kunde jo hænde, at Præsten trods alt havde den Dristighed at overskride Landegrænsen og tage med Toget. Om Eftermiddagen saa man samme Betjent snuse omkring Bryllupsgaarden. Man skulde jo absolut have Regeringens Udvisningsordre afleveret og fuldbyrdet; thi hvad var ellers det store Opbud værd! Men det lykkedes altsaa ikke. Denne Affære havde, som det saa ofte var Tilfældet, Latterlighedens Præg. Det virkede næsten som Oprin i en Farce at tænke sig de Oprædende i Funktion: Den højtstaaende kongelige Overpræsidualraad, der møder med Brevbunken og fremviser en Udvisningsordre, der aldrig traadte i Kraft. Den stakkels Landraad i Tønder, Hofpræstens Søn, som sikkert har hentet sig en offentlig Næse for Mangel paa Konduite i en for Riget skæbnsvanger Situation, den preussiske Gendarm staaende paa Havdiget ved Højer med Blikket stift rettet mod Vadehavet for — saafremt der skulde vise sig en Jolle derude, straks at træde i Virksomhed, og endelig hans Kammerat patruljerende paa Visby Station, i al sin Vigtighed mønstrende de Rejsende, der kom med Toget. Om Aftenen gjorde han saamænd et Forsøg paa at følge med Brudeparret nord paa, men blev grundigt afvist.

Medens denne Affære udviklede sig i Landskabet, samledes inde i Gaardens store Sal med Thorvaldsens Basrelieffer indmuret i Væggene nærmeste Slægt og Venner til Fest. Her saas blandt dem, der sad øverst til Bords, Patriarken, Etatsraad Niels Buch Breinholt fra Nørrejylland, der siden 1870 havde haft Sæde i den danske Rigsdag og var gift med Knud Lausten Knudsens Datter Jakobine. Ikke langt derfra sad en af Haderslevegnens Matadorer, den myndige Nis Peter Boysen fra Tørring Mølle, gift med Caroline Amalie, en anden af Døtrene fra Forballum, som i Daaben havde faaet Navn efter den gamle Enkedronning. Samme Rang ved Bordet indtog hendes Bror, Godsejer Hans Oksen Knudsen fra Trøjborg. Man lagde desuden Mærke til Brudens Morbror, Godsejer Theodor Feddersen fra Søndergaarde. De to sidstnævnte boede i samme Egn og havde begge i Aarene indtaget vigtige Tillidshverv,

Knudsen som dansk Kandidat til den tyske Rigsdag, Feddersen som Amtsforsstander og i en Periode valgt som tysk Rigsdagsmand. Ved et andet Bord sad H. P. Hanssen, daværende Medlem af den preussiske Landdag. Blandt de andre Gæster skal jeg blot nævne min gamle Mor, mine to Brødre, Frimenighedspræsten og den yngre Slægt fra Trøjborg og Hedegaard, saavidt den kunde komme til Stede; thi de udvandrede mandlige Medlemmer risikerede jo at blive satte under Anholdelse, hvis de lod sig se ved en saadan Lejlighed. Min yngste Svoger, der var udskrevet til Danmark, som det hed, blev engang, da han var taget hjem i Smug, opdaget og forfulgt af Gendarmen. Han frelste sig ved Flugt ud af Vinduet, gennem Haven og over Markerne til en Naboby.

Det var altsaa et mærkeligt blandet Selskab af Gæster, der hin Oktoberdag var samlet til Bryllup paa Hedegaard. Til daglig tilhørte de vidt forskellige Samfund. Men Festen forenede dem til hyggelig Selskabelighed, der udjævnede al politisk Meningsforskel og ikke forstyrredes af nogen Mislyd fra de Taabeligheder, som de tyske Myndigheder satte i Scene udenfor Murene.

Under saa megen Opmærksomhed flyttede vi faa Dage senere ind i den røde Gaards øverste Lejlighed, som strakte sig over hele Husets Længde med de fleste Stuer mod Syd og Udsigten ned over den store Have til Møllestrømmen, der forbandt Havnen med Dammen. Denne Have havde været Hiort-Lorenzens Stolthed. Ældre Folk paa Klostret vidste endnu at fortælle om det flotte Drivhus, om Blomsterpragten og Frugtræerne. Men ak, det var i forlængst henrundne Tider, og nu henlaa hele Anlægget i en Tilstand, der vidnede om aarelang Forsømmelse. Efter at vi ved en Gartners Hjælp havde søgt at raade Bod paa denne Vanrøgt, blev det for min Hustru i alle de Aar, vi boede i Haderslev, en behagelig Opgave at passe og pleje denne Have, der hørte til de største og smukkeste beliggende i Byen. For de tre Børn, som voksede op i Hjemmet, var det en herlig Tumbleplads.

Vi købte en stærk Robaad, som blev fortøjet ved en lille Anlægsbro, og de Ture, vi herfra tog ud paa over Haderslev Dam paa Kryds og tværs, mindes endnu som vore bedste Oplevelser. Hvor var det dejligt i lune Sommeraftener, naar Høstmaanens blege Lys hvilede over de stille Vande, at styre omkring Pynnten til Rikkeskilde og derfra over mod de gulnede Kornmarker paa Fredstedssiden. I halvt udviskede Omrids hævdede Fruekirkenes mægtige Murmasser sig op over Byen, som vi havde forladt for i Tusmørket at ligge herude og nyde den landlige Fred! Eller

naar vi en solrig Sommersøndag roede lige ud forbi Holmene mod det Sted, hvor engang den gamle Kludemølle havde ligget, og helt ud til Damende for derfra at gaa gennem Skoven til Traktørstedet Kristiansdal og drikke Eftermiddagskaffe sammen med Byboerne, der var kommet med Toget over Hammelev. Haderslev Dam var en sjælden fredfyldt Plet, den Gang nærmest kun kendt af dem, der ejede Jord ved dens Bredder. Gehejmeraadens Sti, opkaldt efter min Ven Gehejmeraad Hansen, var endnu ikke opdaget. Jeg glemmer heller ikke det Folkelivsbillede, som udfoldede sig hernede, naar om Vinteren stærk Frost havde lagt en spejlklar Skøjtebane over den store Indsø, og — ja, det er nok en Overdrivelse, men saaledes tog det sig ud — det halve Haderslev samledes paa Isen, nogle for at drive Sport, andre bare for at se Dammen under disse Forhold og være med i Menneskemyldret af Unge og Gamle, der bredte sig helt ud mod Holmene paa en Glidebane, der var bræmmet af snehvide Banker paa begge Sider. Det gav Lise i Sindet, frisk Luft i Lungerne, skabte godt Humør og en sund Appetit, naar man kom hjem til Aftensmaden. Men den smilende Dam kunde ogsaa være lumsk. Det maatte selv en dreven Sømand sande, naar han havde hejst Sejl paa Baaden og kom ud for en pludselig Kastevind, der kunde faa Jollen til at vende Kølen i Vejret, og om Vinteren fandtes næsten usynlige Vaager i den fristende Isflade. De blev Dødsens farlige for den, der ikke forstod i Tide at tage sig i Vare.

Tilbage til den gamle Gaard en Hverdag. Kom man fra Gadens toppe Brosten ind ad Porten, over hvilken i store Jernbogstaver stod Navnet „Dannevirke“, havde man lige foran sig en lille Stentrappe, der dannede Adgang til Forretningslokalerne i Stue-Etagen. Her havde Redaktør N. Petersen ogsaa foreløbig en mindre Lejlighed. I Sidebygningen var der indrettet Trykkeri og Sætteri gennem to Etager. Alt, baade ude og inde, bar Spor af Fortidens rige Dage og det Forfald, som Bladforetagendet i de senere Aar havde været udsat for.

Vi traadte først ind i et lille Ekspeditionsrum, hvor Annoncer blev modtaget, og hvorfra man kunde fortsætte til Redaktion og Bogholderi. Henne i det ene Hjørne saa man siddende en gammel Mand, som syslede med Ordningen af Dagens Avisbaand til Postforsendelsen. Fra Tid til anden stavrede han ved en Stok hen over Gulvet for at hente en ny Forsyning. Det var Hans Lorenzen, kendt over hele Byen, en af de drabelige Kæmper for Danskheden i fordums Dage. Han havde været med i det berømmelige Opgør paa Torvet i Haderslev, da danske Borgere i

Marts Maaned 1848 afviste Slesvig-Holstenismen. Med Stolthed henviste han til en Hyldestadresse, der var blevet overrakt ham og andre i denne Anledning. Nu levede ogsaa han paa Minderne. Folk fortalte, at hans usædvanlig store røde Næse var Forklaringen til, at han ikke havde bragt det til noget større. Paa sine gamle Dage var han gaaet ind i en Afholdsforening; men vi mærkede jo nok, at han ikke strengt overholdt dens Bestemmelser. For at skaane Hiort-Lorenzen mod yderligere Forfølgelser havde Hans Lorenzen tegnet sig som ansvarshavende Redaktør af Bladet i sin Tid og paa denne Maade næsten uskyldig udstaaet Straf. Men det var jo ogsaa saa længe siden. Det hændte, at en Fremmed kom ind i Ekspeditionen og fandt Gamlingen siddende i sin Krog. „Er det maaske Redaktøren?“ spurgte den Fremmede. „Nej“, lød Svaret, „nu er Redaktøren selv Redaktør; men der var engang . . . “ Hans Lorenzen hørte nu med til Arven fra de gode gamle Dage, som man sagde, ligesom dette var Tilfældet med Størsteparten af Inventaret paa det gamle Kontor. Efter en vistnok fuldtud historisk Overlevering stammede det fra selve Peter Chr. Kochs Redaktion.

Ja, der var saa megen Fortid og Historie paa dette Sted! Blandt andet de mange yderst sjældne og værdifulde Aargange af „Dannevirke“ fra 1838 og fremefter. De var ganske vist blevet ranede og bortførte af Fru von Wildenradt-Krabbe og Konsorter et Par Aar tilforn, da disse Mennesker huserede i de gamle Gemakker. Det blev en af mine første Embedshandlinger at være medvirkende til, ved Domstolenes Kendelse at føre dem tilbage til Redaktionen fra det Loft i Gaaskærgade, hvor disse mærkelige Tyvekoster havde været gemte. En Vinterdag blev de under Anførsel af den preussiske Retsfuldbyrder som Lovens Haandhæver og os andre, der dannede Følget bagefter Vognen, kørte hjem til Klostret, og det var nok et meget mærkeligt Optog. Et Par Bind var desværre forsvundne i de Aar, Bøgerne havde været borte fra Ejendommen.

Danskhedens trofaste Talsmand og mangeaarige Redaktør, M. C. Mathiesen, var paa Grund af Tunghørighed fratraadt i April 1904 og veget Pladsen for mig. I hans Stol satte jeg mig. Den stod i en lille Stue til højre for Indgangen med alle de gamle Aargange af „Dannevirke“ paa en Hylde som Baggrund. Jeg havde ofte paa Fornemmelsen, at Minderne fra Fortiden, fra gode og onde Dage mellem Krigene og fra Hans Andersen Krügers og Hiort-Lorenzens Tid i Halvfjerdserne fyldte det lille Rum. Det var virkelig betagende at hente en gammel støvet Aargang ned fra Hylden og at leve sig ind i Kampens

Form for et halvt Aarhundrede siden og længere tilbage. Mathiesen redigerede fra nu af vort ugentlige Tillæg, „Søndagsbladet“ og kom stadig paa Kontoret som en velset Gæst og uden at nære Bitterhed over sin Skæbne. Han dvælede gerne ved Livet i Haderslev i Firserne, da „Dannevirke“ endnu var et meget anset Blad. Helt ind til sin Død under første Verdenskrig vedblev Redaktør Mathiesen at være en god og paalidelig Støtte for sin gamle Avis.

I et større Kontor lidt længere fremme med Døren aaben ud til Ekspeditionen og paa en Maade ud til Omverdenen sad N. Petersen, Bladets Lokalredaktør, som i Hovedsagen havde baaret Dagens Byrde og Hede i de brydsomme Aar, da „Dannevirke“ led Haveri og skulde reddes fra Undergang. Med aldrig svigtende Flid varetog han de økonomiske Interesser og behandlede Dagens smaa Emner fra By og Omegn. I Halvfemserne var han kommen fra „Flensborg Avis“ til „Modersmaalet“. Udgaet fra Jessens Kontor og journalistiske Skole hvæssede han med Forkærlighed sin Pen mod de tyske Overgreb. Hans Syn paa Forholdene og Udviklingen var blevet til under Paavirkning fra den store Læremester i Flensborg, og det var ikke helt let for ham at følge den Kurs, som jeg, Bladets ny Udgiver og ledende Redaktør, slog ind paa. Til Tider fik han derfor Lov til at fremsætte Særmeneringer i Artikler, der stod for hans egen Regning og med hans Navn som Underskrift.

Ovre i Trykkeriet fandtes to gamle Trykkemaskiner. De havde ligesom Inventaret og Menneskene paa Stedet kendt bedre Dage. Den ene, der stammede fra „Modersmaalet“s Officin i Nørregade og var flyttet med hen paa Klostreet, var endnu nogenlunde brugelig. Men den anden, som oprindelig hørte „Dannevirke“ til og i mange Aar havde trykt dette Blad, var fuldstændig slidt op. Hvor ofte hændte det ikke midt under Trykningen, at den gik i Staa, og at der maatte hentes Mandskab fra Byen for møjsommeligt at trække den ved Haandkraft!

Typograferne og Maskinpersonalet var saa godt som alle hjemmehørende i Haderslev og fortrolige med alle Byens Forhold. Naar en ung Mand kom i Lære her, blev det ofte anset som en Livsstilling, han gik ind til, hvis han da havde faglige Forudsætninger. Vi levede i god Forstaaelse med hverandre, næsten som en stor Familie, og Samarbejdet var altid det bedste — undtagen den sidste Time daglig, før Avisen blev sat sammen. Da gik det somme Tider næsten paa Livet løs for at faa hele Stoffet med. Men alle var besjælede af Tanken om, at vi tjente et stort fælles Foretagende til Værn for Danskheden, og derfor følte vi os som

gode Kammerater og Kampfæller, hvad enten den ene sad i Redaktørstolen, eller den anden stod ved Sættekassen, eller vi mødtes i „Kommunalforeningen“ for at drøfte nationale Spørgsmaal.

Set som Helhed raadede der dog meget smaa og gammeldags Forhold indenfor denne i alle Henseender forsømte Virksomhed. Det var gaaet i den Grad ned ad Bakke med Bladet, at Navnet „Dannevirke“ ingenting betød og „Modersmaalet“ kun lidt mere. Da jeg havde sat mig ind i Forretningens Driftsmaade, blev jeg hurtigt klar over, at der godt kunde skabes et sundt Foretagende. Men saa maatte der ske en Udrensning af gammelt Materiale og en Modernisering baade af Trykkeriet og Kontorforholdene. Dertil manglede vi desværre de nødvendige Pengemidler. Vi formaade lige at klare Dagen og Vejen ved de smaa Indtægter fra Abonnement og Annoncer. Der var dog ikke Tvivl om, at disse Beløb kunde øges betydeligt, hvis vi fik indrettet et Bladforetagende, der svarede til Tidens Krav. Da der kun var Muligheder at regne med, men ingen Penge i Kassen, var vi jo een Vej viste, vi maatte laane et efter Datidens Begreber og vore Evner ret stort Beløb paa 30.000 Mark, hvis jeg ikke tager meget fejl. Selve Forretningen bød som Pant ingen større Sikkerhed. Det syntes i hvert Fald de Pengeinstitutter, som jeg henvendte mig til. Jeg gik til Julius Nielsen og Konsul Amorsen, den tidligere Direktør for Haderslev Bank, og bad dem støtte en Laanebegæring med deres Navn. Men de erklærede begge to, at god Vilje ikke kunde klare Vanskeligheden. Som erfarne Forretningsmænd maatte de mene, at Bladet med gamle Bygninger og forældet Inventar ikke bød dem den fornødne Garanti, og ingen af dem vilde tilraade, at jeg spekulerede i Udvidelser, før jeg havde skabt mig en saadan Position i Byen og Bladet en Anseelse, saa „Dannevirke“ atter blev et Aktiv, som man maatte regne med. De anbefalede altsaa den unge Mand større Forsigtighed. Det virkede nedslaaende. Men jeg vilde ikke give op og var fast besluttet paa at vise de to gode Mænd, at jeg alligevel skulde være i Stand til at rejse Penge. I de følgende Dage satte jeg mig i Forbindelse med flere af Storbønderne blandt Bladets Aktionærer og fik dem uden større Betænkelighed til som Kautionister at underskrive Laaneandragendet. Derpaa rejste jeg til „Frederikshøj“ og fremlagde det for Aktieselskabets Formand, den udviste Chr. Finnemann, som smilende gav Skrivelsen en Paategning og bad mig om paa Hjemvejen at gaa ind paa Kristiansfelt Sparekasses Kontor og hæve Beløbet. Finnemann var nemlig Formand for dette Pengeinstitut, og med Hensyn til Sikkerheden kunde der nu

ikke mere være noget i Vejen. Jeg kom hjem med Pengene samme Dag, og saa begyndte jeg langsomt, men sikkert en planmæssig Udvidelse af Maskineriet og en meget indgribende Nyordning af Forholdene i Redaktion og Bogholderi. Da der var gaaet tre Aar, havde vi ikke blot udført store Forbedringer og Omdannelser, men oven i Købet tilbagebetalt de 30.000 Mark. Efter den Tid oplevede jeg aldrig økonomiske Vanskeligheder eller Skuffelser i Pengesager.

Det var Opgangstider i økonomisk og national Henseende. Danskhedens Vækst mærkedes naturligvis ogsaa hos os paa Klostret. Bladets Oplag steg fra Kvartal til Kvartal. Læserkredsen udvidedes efter Omstændighederne i en forbausende Grad Aar efter Aar. Det viser følgende Tal fra den Tid, jeg var Udgiver og ledende Redaktør af „Dannevirke“ („Modersmaalet“).

Abonnenter:

1904: 3140
 1908: 4392
 1919: 7186
 1920: 8237

Indtægt af Annoncer:

1904: 25.000 Mark
 1913: 60.000 „
 1919: 217.000 „

Overskuddet:

1904: 11.800 Mark
 1913: 18.000 „
 1919: 33.000 „

Ved Bedømmelsen af disse Summer bør man dog vide, at Tallene fra Krigsaarene er noget paavirket af den tyske Mønts dalende Værdi.

Eftersom Forretningen voksede, krævedes større Lokaler og flere Medhjælpere. Bygningens hele nederste Etage toges i Brug, og Vægge maatte rives ned for at give Plads til Kontorernes Udvidelse baade med Hensyn til Redaktion og Ekspedition. De udslidte Maskiner afhændedes som gammelt Jern, og andre købtes i deres Sted. De var nye og moderne, men krævede ogsaa større Rum. Vi byggede et Stykke til Trykkeriet omtrent hvert andet Aar. Udgifterne til Materiel var i stadig Stigning; men Indtægterne svarede dertil. Redaktør Petersen og Kasserersken Fru Hadberg vaagede over Kassen, som om den var deres egen. Medens ingen til at begynde med havde regnet med Bladet i Byens Forretningssliv, blev Aktie-

selskabet efterhaanden et ret anset Firma. Ingen kunde undgaa at henvende sig til Bladet, naar man vilde have Offentligheden i Haderslev By og det store Opland i Tale. Bogholder Sarup stod i den livligste Rapport til hele Østeramtets Forretningsverden. Hans Arbejde øgedes fra Aar til Aar, og der maatte vedvarende antages nye Kræfter i Ekspeditionen. Et saadant Bladforetagende maatte ogsaa virke styrkende paa Byens Danskhed.

Nicolai Svendsen som ung Redaktør
i Haderslev

Fru Gyde Knudsen Svendsen

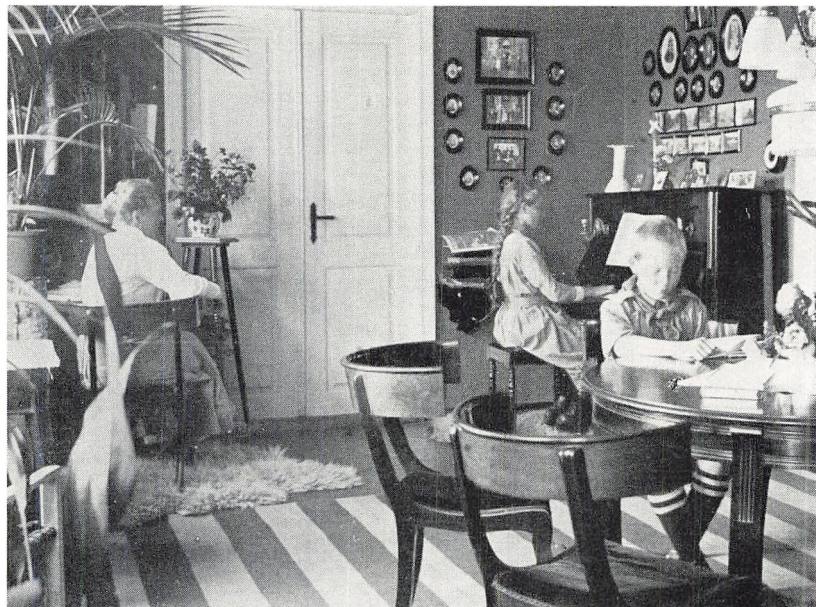
Dannevirkes Bygning for Genforeningen, set fra Haven

De tre Børn fra Hjemmet paa Klosteret

Parti fra Haven ved Dammen

Dagligstuen i Dannevirkes Bygning

Bladet i Fremgangens Tegn

Et Forhold voldte os dog stadig nogen Bekymring. Trods alle Bestræbelser var det umuligt at genoplive den gamle Bladtitel „Dannevirke“, som vi gerne vilde. Et Flertal foretrak Navnet „Modersmaalet“. Sagligt set kunde det være ligegyldigt, da Indholdet jo var det samme. For mange Aar siden var Frederik Fischers Blad „Freja“, der udgik fra Aabenraa, blevet forenet med „Dannevirke“. Dets Holdere var imidlertid nu gaaet over til „Hejmdal“, og de tre Bladtitler voldte os noget Besvær, og da der kun var grumme faa, der endnu holdt paa Navnet „Freja“, lod vi det stiltiende forsvinde. Det var vistnok gamle Peder Skau, som sagde, at Dannevirke var tabt, men Modersmaalet skulde vi kæmpe for at bevare. Det kunde jo siges, men jeg har aldrig taget noget andet Blad i min Haand eller noget Eksemplar med op i min Lejlighed, uden at det bar Navnet „Dannevirke“. Mange af dets trofaste Venner, særlig vesterude, holdt fast ved den gamle Titel, ligesom Rigsdagsmændene Jessen og Hanssen altid citerede Bladet ved dets oprindelige Navn baade i deres Aviser og deres Taler. Navnets Udbredelse hemmedes af selve det tyske Postvæsen. Man havde Bryderier med de to Titler, og Postbudene var tilbøjelige til at holde paa Navnet „Modersmaalet“, udgivet af et Selskab, der bar samme Navn. I Kongeriget var det gamle Navn blevet slettet i Avislisten, da Fru von Wildenradt-Krabbe opgav det. Trods mange Henvendelser var det vanskeligt at faa det optaget paa ny.

Vore Generalforsamlinger blev under denne Udvikling til nationale Festligheder. Dette var ogsaa Tilfældet med Sammenkomsterne paa „Damager“ i Anledning af Julius Nielsens Fødselsdag den 12. April. Han benyttede Lejligheden til at indbyde fremtrædende danske Mænd fra Landsdelen, særlig naturligvis fra Haderslev By og Omegn. Dagen formede sig hver Gang som en politisk Banket under festlige Former.

Nogen Meningsforskel med Hensyn til nationale Spørgsmaal gjorde sig jævnlig gældende, ogsaa vedrørende Bladets Holdning under de stærke Brydninger, som jeg senere skal omtale. For øvrigt var der Fest og Fart over vort Arbejde, ikke mindst naar det stundede mod Valg. Hver Tilidsmand havde sin Gade eller sine bestemte Husnumre at drage Om-sorg for. Ingen dansk Vælger skulde have Lov til at blive hjemme den Dag. I hvert Fald maatte det ikke skorte paa Opmuntringer og Henvendelser overfor de Lunkne og Sløve. Købmand Waldemar Schmidt beherskede ubestridt Valpladsen som øverste Leder. Han røbede i disse Dage ualmindelige Evner. Hans Humør var der ikke Mage til.

Det var naturligvis Bladets Opgave at opildne Tropperne ved daglige Artikler, at give gode Raad og yde Vejledninger. Og saa kom Valgafte-nen: Inde paa det store Kontor var alting forberedt til at tage mod Re-sultaterne. Vi kunde vente Telegram eller Telefonopringninger fra hvert Valgdistrikt i Amtet. Der udveksledes i Aftenens Løb Efterretninger med de andre danske Blade og med „Ritzau“ i Kolding. Fra Klokken 8 Aften til henad Midnat kunde jeg ved et Rigsdagsvalg sidde med Tele-fonen for Øret hele Tiden, medens Resultaterne og dermed Oversigten over Slagets Udfald voksede fra Time til Time. Rundt omkring paa Kontoret sad i aandeløs Stilhed danske Borgere, som spændte fulgte med fra Tal til Tal, først og fremmest Hinrich Thomsen og Jonathan Smith, som opgjorde Vinding og Tab. Der kunde være 30—40 Personer til Ste-de paa de to Kontorer, og de holdt trofast ud, indtil det endelige Re-sultat forelaa. Imens gik uafbrudt Stafetter til de danske Mødelokaler, hvor Vælgerne var samlede.

Sjældent har Spændingen været saa stor som før Landdagsvalget i 1913. Aaret i Forvejen havde Rigsdagsvalget vist en betydelig Stigning af det danske Stemmetal. Men ved det forestaaende Landdagsvalg var Stillingen meget usikker. Det ene af vore to Mandater var i den Grad truet, at Tyskerne regnede med det som et sikkert Bytte. Flere Steder havde de bestilt Sejrsmiddag. Jeg husker, at jeg for alle Tilfældes Skyld Aftenen forinden havde skitseret Indholdet af en Artikel, der skulde give Forklaring for et muligt Tab. Den bar Overskriften: „Veget er for Overmagt liden Flok tilsidst.“ Der blev heldigvis ikke Brug for den. Da jeg ved Midnatstide sad ved Telefonen og sammen med mine nærme-ste Venner opgjorde Resultatet fra de enkelte Kommuner i den fare-truede anden Valgkreds, kunde vi næppe tro vore egne Øjne. Det viste sig ved Sammentællingen, at de danske Tal var langt større end de

tyske, og først og fremmest højere end vi havde ventet. For at opnaa Visshed ringede jeg til H. P. Hanssen, og det var rigtignok en fornøjet Mand, jeg fik i Tale. „Ja, dine Tal stemmer med vore“, lød det. „Vi har vundet en glimrende Sejr i anden Valgkreds: 153 danske mod 112 tyske Valgmænd!“ Der var forud gaaet et godt dansk Arbejde i de Sogne, hvor Stillingen syntes at være vanskelig. Det skyldtes navnlig daværende Redaktør ved „Hejmdal“, Kresten Refslund Thomsen. Der bør ogsaa henvises til, at Sejren var et Bevis for, at dansk Ungdom var undervejs, og at den nationale Bevidsthed begyndte at vaagne i de sydlige Egne. Resultatet virkede som en Fanfare over hele Linjen.

Jeg vil roligt gentage, at aldrig har et Folk ejet en Ungdom som den, det danske Nordslesvig raadede over i dette Aarhundredes Begyndelse. Der var sket et aandeligt, særligt nationalt, men ogsaa i nogen Maade religiøst Gennembrud næsten overalt, omtrent ned til den Linje, som nu danner vor Sydgrænse. Selv i den saakaldte „truede Firkant“ i Slogs Herred viste sig gode Tegn, som tydede paa, at der var spirende Kræfter indenfor Danskheden. Derfor kunde de skiftende Aarsmøder samle Tusinder fra alle Egne til to Dages Drøftelse af vore nationale Emner. Det fjerde Aarsmøde afholdtes Aaret efter, at jeg var flyttet til Haderslev, den 16. og 17. Juli 1905. Den Gang kunde Deltagernes Tal endnu rummes i „Højskolehjemmet“s Sal. Da vi samlede sidste Gang før Krigen til det bekendte store historiske Aarsmøde i samme By, var der kommet ti Tusind til Stede. Den danske Presse havde haft en tilsvarende Fremgang. Ved alle danske Blade sad unge Redaktører og Medarbejdere. „Modersmaalet“, som i 1904 endnu kun var en lille beskedne Avis paa fire Sider, udkom nu daglig sammen med „Dannevirke“ med 8—10 Siders Læsning. Teksten var sat paa moderne Sættemaskiner og trykt paa en virkelig Rotationsmaskine, et Inventar, som man for ti Aar siden næppe havde kendt af Navn. Der skete ogsaa i disse Aar et økonomisk Vaarbrud, som man har kaldt det. Der var Fremdrift i Landbruget som ingen Sinde tilforn. Trods vedvarende Forfølgelse fra Myndighedernes Side havde de danske Landboforeninger en Blomstringstid. I nordslesvigske Banker og Sparekasser henstod ved første Verdenskrigs Begyndelse ca. 140 Millioner Mark, for største Delen under dansk Forvaltning.

Denne lille Oversigt kan ingenlunde gøre Krav paa at være udtømmende. Vi ejer heldigvis en ikke ringe Litteratur med gode Skildringer af disse Forhold. Det er dog nok værd i denne Forbindelse at henvise til en anden Aarsag til vort Bladforetagendes store Udvikling, nemlig den

gode Forstaaelse, der raadede mellem Land og By, mellem Redaktionen og de danske Læsere. Jeg fristes til at kalde den familiær. „Deres Blad er et Evangelium“, indprentede en af Byens bedste Borgere, Frederik Wartho, os. Thi det var jo for mangfoldige den eneste aandelige Næring. Aviskonerne kunde fortælle, hvorledes de saa Abonnenterne staa i Gadedøren fra Hus til Hus, naar Tiden for Uddelingen var inde, for at holde Udkig efter Bladet. En af Byens Næringsdrivende, der engang paa „Harmonien“ havde brugt uvenlige Ord om Avisens Indhold, blev straffet med, at Ombæringen til hans Hjem standsedes, indtil han i samme Lokale til Morskab for de øvrige Gæster havde maattet gøre offentlig Bod for sin Forsyndelse. Værre gik det Byens tyske Borgmester, Dr. jur. Schindelbauer, der i Arrigskab over, at vi havde kritiseret hans Styre, talte ilde om Bladet overfor en Politibetjent, som var dets trofaste Holder. Vi anlagde Sag imod ham, og han maatte møde for Flensborg Landsret, hvor han gjorde en ynkelig Figur og blev idømt en Bøde paa 100 Mark for offentlig Fornærmelse.

Jeg nøjedes med at meddele Læserne denne Kendsgerning og tilføjede, at Dommens Ordlyd kun vilde blive offentliggjort, hvis han atter skulde gøre sig skyldig i en lignende Forseelse overfor danske Folk og Forhold, og denne Bemærkning var af god Virkning. Det laa i Sagens Natur, at Bladets Indhold skulde være noget for enhver Smag og derfor redigeres helt anderledes end nu om Dage. Jeg ser endnu for mig min mangeaarige Ven Anders Lebeck staa inde ved Pulten i Kabinettet mod Gaden og spekulere over Sammensætningen af en af de mange Artikler, der drejede sig om baade økonomiske og nationale Emner. Det daglige Avisarbejde interesserede ham ikke stort. Derimod følte han sikkert denne sin Stilling ved Bladet som en behagelig Tilværelse. Nogle af hans Artikler foreligger samlede og er af varig Værdi. Han kunde til Tider — maa-ske nok noget ensidigt, men altid ærligt og af inderlig Overbevisning — fastholde et Standpunkt, der udad til voldte ham Fortræd. Ude paa det gamle Kontor sad, som nævnt, N. Petersen og tog sig med faderlig Omhu af Byens Ve og Vel. Jeg residerede i det store Lokale, der vistnok engang havde været Hiort-Lorenzens Havestue og laa saa centralt, at jeg med Lethed kunde faa Føling med mine Medarbejdere til alle Sider.

Det var jo min Opgave at skabe et saa alsidigt og velunderrettet Blad som muligt paa Grundlag af Dagens Stof. Det rent underholdende var af stor Vigtighed. Det tog Petersen Hensyn til ved sin Redaktion af „Søndagsbladet“, efter at Mathiesen var død, og jeg maatte blandt meget an-

det ogsaa vælge Føljetonen mere under Hensyntagen til det spændende end til det rent litterære. En Dag traf jeg gamle Politibetjent Petersen staaende ved Indgangen til Trykkeriet. Jeg spurgte, hvad han stod der efter, da jeg havde forbudt Politiet Adgang til Officinet uden min Tilslidelse og min Nærværelse. Han svarede med den fuldgyldige Undskyldning, at de sad alle henne paa Politistationen og var begærlige efter at faa Fortsættelsen af „æ Historie i æ Blaj“. Det var en Fortælling om „Den døde Mands Hævn“. Naar Avisen saa hen paa Eftermiddagen naaede ud i Byen, vidste vi, at dens Indhold var Genstand for den almindelige Drøftelse. I et Par velstaaende danske Hjem holdt man maa-ske et stort københavnsk Dagblad. Men da det var Undtagelsen, blev det vor vigtigste Opgave at tilfredsstille det daglige Behov, og det strakte sig fra det rene Nyhedsstof til Behandlingen af nationale og økonomiske Tilstande. Da der ikke stod meget trykt Manuskript til Raadighed, maatte vi selv skrive en stor Del af Indholdet og fik derved en god Øvelse i at bruge Pennen.

Hvilken lang Række af særprægede danske Mænd og Kvinder hørte den Gang til det danske Borgerskab! Fra „Bænken“ paa Sønderbro, i Lavgade, Nørregade, Bispegade, Storegade, paa Gammelting og ude i Gammel Haderslev — for blot at nævne den vigtigste Del af Byen — kunde man med Lethed finde et halvt Hundrede Personer, som til Stadighed var optaget af offentlige Anliggender, først og fremmest det nationale. Naar de mødtes, drejede deres Samtale sig næsten ikke om andet.

Det samme gjaldt i maaske endnu højere Grad om Egnens danske Landmænd. Jeg har engang lejlighedsvis skrevet, at der efter min Mening ikke i hele Verden gaves stoutere Bønder end dem, der hver Mandag Formiddag prægede Gadelivet i Haderslev. De følte sig som Bærere af en vigtig national Overlevering, og de havde baade Vilje og Evne til at hævde den. Nu er desværre mangt og meget ogsaa i denne Henseende blevet anderledes. Hver Mandag Eftermiddag var der et Rykind af Landboere paa vore Kontorer. De kom omme fra Næsset, fra Sognene nordenfjords og helt vesterude fra. Det vilde blive for vidtløftigt at nævne disse Mænds Navne. De fleste naaede at opleve Genforeningen, og den var jo for dette Slægtled den store Begivenhed, som de næppe havde ventet i deres Tid. Hen imod Aften, før de med Togene spredtes til alle Sider, samledes vi, Bønder og Borgere, en Stund hos Bølle-mose paa „Harmonien“ til en Passiar ved det runde Bord eller anden Tidsfordriv. Her sad den uundgaaelige Martin Lundbeck og kritiserede Bla-

dets Indhold. Ovre i et Hjørne holdt Herman Frees Stemningen oppe. I bevægede Tider kunde Meningskampen slaa ud i lys Lue. Den noget stridbare L. Christensen, senere Borgmester, der i Virkeligheden var et rart Menneske, morede sig med at bære Ved til Baalet, indtil alt tilsidst opløstes i lutter Fred og Fordragelighed, naar Tiden var inde til at skilles. Men Forholdene i og omkring „Harmonien“ er et Kapitel for sig.

Før jeg slutter dette Afsnit, maa jeg omtale Familiens smaa Sommerudflugter til Kjelstrup Strand. Skønt Adgangen til dette Sted ikke var saa nem som nu, valfartede dog hver Dag om Sommeren, men navnlig paa Søndagene og i Ferietiden mange Mennesker derned, og der var derfor ogsaa ofte fuldt Hus paa „Sølyst“ hos „den hvide Dame“, Fru Eriksen, der var dansksindet, og paa det mere moderne indrettede „Victoria“, som den Gang var paa tyske Hænder. De fleste Besøgende valgte Opholdssted efter Sindelag. H. V. Clausen kalder i sin „Rejsehaandbog“ denne Strand for Haderslevs Brighton. Det kunde man saamænd godt kalde det, naar man saa det Menneskemylder af baade Store og Smaa, der flokkedes her for at nyde Badelivet, eller som blot tog Udflugten som en behagelig Skovtur ned til denne Idyl ved Lille Bælt.

Helt anderledes formede sig vor aarlige Køretur ved Sankte-Hansdagstide til det store Møde paa Skamlingsbanke. Naar Vejret var godt, og det Held havde vi i Regelen, blev det en stor Begivenhed for hele Familien. Til daglig levede vi efter Omstændighederne ret sparsommeligt; men ved en saadan Lejlighed lod vi Hensynet til Omkostningerne fare og lejede et herskabeligt Køretøj med Kusk og to raske sorte Heste, der førte os gennem det frodige Kystlandskab mod Nord til Kær Mølle, hvor vi mødte den første blaa Gendarm, og videre ad bugtede maleriske Veje forbi de østjydske Gaarde, der havde hejst Dannebrog i Dagens Anledning, op til Festpladsen paa den historiske Bakketop, det gamle Sønderjyllands højeste Punkt. Det var altid et nationalt Møde, som samlede Tusinder af Mennesker fra begge Sider Grænsen. Jeg skal her kun minde om Mødet den 4. Juni 1906, da Bjørnstjerne Bjørnson var indbudt som Taler, hvilket havde til Følge, at Besøget blev usædvanlig stort. Denne Dag holdt Bjørnson en af sine mærkelige Taler.

Den foregaaende Dag havde han haft Ordet i Skibelund Krat, den nationale Samlingsplads lige nord for Grænsen og i Nærheden af Askov Højskole. Der stod jo Glans om hans Person og hans Bøger, og man havde god Grund til at vente en særlig Oplevelse. Hans Emne var et Forslag til Samling af de nord- og sydgermanske Folkeslag under tysk

Ledelse. Efter et Par Sætninger, der nærmest lød som en Hyldest til Vilhelm den Anden, henviste han til tyske Personer, som billigede hans Tanke, og — fortsatte han — „jeg er overbevist om, at naar de ønsker Samarbejde med os, saa vil I ogsaa tro dem og have Tillid til dem.“

„Nej! Nej!“ lød det fra Forsamlingen. Franz von Jessen, der var til Stede, paastaar i sine Erindringer, at det var den ældre Skrumsager fra Københoved, som protesterede. Smedemester Ingvard Lorensen fra Skærbæk hævder imidlertid, at det var ham, der gjorde Indsigelse. Det har maaske været dem begge.

Afbrydelsen gjorde i hvert Fald et noget ubehageligt Indtryk paa Bjørnson, og derfor blev Slutningen af hans Tale ikke holdt med samme Ildhu som Førstedelen. Ved Festbordet bagefter paa Askov Højskole, hvor der blev holdt Taler til hans Ære, sad han efter Øjenvidners Beretning noget aandsfraværende og syntes at være i daarligt Humør. Dagen efter paa Skamling, hvor han talte om samme Emne, undlod han at stille det nævnte Spørgsmaal. Jeg refererede selv Talen til „Dannevirke“ og nedskrev den samme Aften efter Hjemkomsten. Det skete med en vis Ubehagsforfølelse, da jeg ikke kunde være i Tvivl om Virkningen. „Forbund af alle Germaner eller Teutoner eller Gother — der er saa mange Navne —; men jeg tror, at man især standser ved Navnet Syd- og Nordgermaner i Tyskland, Østrig, Holland, Belgien, Svejts og i vore Stater, saa vidt de findes ogsaa i Storbritannien og i Amerika.“ Det var Maalet, sagt med hans egne Ord. Han forklarede dertil nærmere:

„Det er den store Tanke, der hvælver sig over vort Liv som Himlen nu her. Og naar jeg staar med denne store Tanke, er det, som jeg selv ser Tusinder af levende Mennesker indesluttede den i sin Synskreds. . . . Husk at de største Initiativer er komne fra de smaa Folk og fra de store, den Gang de var smaa. Det er noget af det herligste, som Kulturen har vundet, at der spørges ikke, hvorfra den Tanke kommer, naar den har Grokraft. . . . Nogle faa gaar sammen og danner et lidet Selskab og faar kanske af en ædel og vidtsynet Mand eller Kvinde en Del Penge, og saa spreder vi os og rejser ud for den samme store Tanke, og saa holdes der Møde i London og Berlin for at arbejde for Samlingen. Tanken har gode Fædre. Veed I, at den, der først udkastede den her i Norden, var Grundtvig.“

Bjørnson udtalte ogsaa Haabet om, at det skulde lykkes at faa dannet en Alliance mellem Tyskland og Frankrig. Han sluttede sin Tale med disse Ord:

„Jeg vil ikke gaa herfra uden at sige, at jeg har haft Glæde af den danske Vaar, som jo ogsaa er den prægtigste, I har haft i mange Aar. Jeg har haft Glæde af dens Frodighed, og jeg har haft Vellyst ved at leve nogle Dage i den. Og saa siger jeg til mig selv: Lad det ogsaa blive en frodig Vaar i Menneskenes Sind her i Danmark for en stor Tanke. Jeg er vis paa, at der er nogle af Jeres Selskab i Slægt med det Landskab, der har fostret Jer, der tager Tanken op og bærer den varmt og frodigt frem. Et Leve for den danske Vaar i Marken og i Menneskenes Sind.“

Denne Tale vakte nogen Skuffelse, mest maaske hos Morten Eskesen, Bjørnsøns Ven fra de unge Aar, som havde ledsaget Digteren fra Kolding til Skamling. Der var mødt Medarbejdere fra de store Blade. Man havde nok ventet en vigtig Tilkendegivelse. Jeg sad ved Siden af Franz von Jessen fra „Nationaltidende“. Han skriver i sine Erindringer om denne Tale: „Pangermanismen ved Kongeaen blev hurtigt glemmt. Det eneste, der overlevede den, var Skrumsagers Nej. Genlyd deraf skulde snart høres over hele Nordslesvig.“

Men jeg vil dog ikke forsømme — trods denne Episode — at tilføje, at vi aldrig glemte den store Nordmands Indsats for os, da den preussiske Tvang var haardest. Hans Bondefortællinger stod i vore Bogsamlinger og blev meget læste. Hans Sange var kendte og blev brugte overalt i vore Hjem og Forsamlingshuse. Naar H. P. Hanssen paa et offentligt Møde skulde tale om noget andet end Politik, var hans kæreste Emne et Foredrag om Bjørnson. Jeg maa derfor slutte min Omtale af ham med et andet Minde. Da der var gaaet fire Aar, efter at Talen paa Skamling blev holdt, døde Bjørnson i Paris, og Liget førtes herfra over København til Norge. Den 30. April 1910 skrev jeg følgende Linjer i „Dannevirke“:

„Det Tog, som hjemførte Digterens Baare, ankom til Vojens Station i Nat Klokken 1,07 og standsede her et Par Minutter. Den franske Salonvogn, hvori Baaren var hensat, fandtes anbragt sidst i Toget. Foran i Vognen var der Plads til dem, der holdt Vagt, og i Midten var indrettet et Soverum for Digterens Nærmeste, der fulgte med hjem. Bagest stod Kisten. Da Toget kørte ind paa Stationen, brændte der Lys i Vognens forreste Afdeling. Man saa siddende derinde en fransk Jernbanebetjent og en yngre sortklædt Mand.“

Fra Haderslev havde indfundet sig et lille Selskab, som stille rakte en Lavrbærkrans ind til de Vagthavende med Bøn om at lægge den paa Bjørnsøns Baare som en sidste Hilsen fra Sønderjylland til Norges store Søn. Den unge Mand kom ud og bad paa Norsk undskyldte, at ingen af

Bjørnsons Paarørende kunde sige Tak for Opmærksomheden. De havde søgt Hvile for at styrke sig til de Anstrengelser, der forestod i København i Forbindelse med den ventede Sørgehøjtidelighed der i Byen. Han fortalte, at i Hamborg havde Den skandinaviske Forening indfundet sig for at bringe den Hensøvede en stille Hyldest. I Vamdrup agtede Medlemmer af den sønderjydske Forening ligeledes at nedlægge en Krans paa Bjørnsons Baare.

Der lød et Signal, og den sælsomme Ligvogn gled fra Stationens døsiges Lampelys ud i Vaarnattens Mørke, medens Medlemmerne af det lille Selskab blottede Hovedet, da Baaren kørte forbi, betaget af den Stemning, der i et saa ejendommeligt Øjeblik maatte gribe enhver.“

Smaatræk og Typer fra »Harmonien«

Skal man skrive om Danskhedens Historie i Haderslev, maa man ikke glemme at nævne den anden „røde Gaard“ i Byen, „Harmonien“ i Gaaskærgade, som har faaet sit Navn efter et Selskab, hvis Oprindelse gaar tilbage til Aaret 1849. Professor, Dr. phil. Carl Roos, der er født i Haderslev, har dog gjort opmærksom paa et ældre Selskab af samme Navn, som havde sit Tilhold i Nørregade i Haderslev og blev stiftet Aar 1797. Det er af Betydning at henvise dertil, fordi et lille Hæfte om denne Forening giver os et Indblik i det Liv, der rørte sig i Staden i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. For øvrigt er „Harmonien“s Historie skrevet saa ofte og saa fyldigt, senest i et digert og dygtigt Jubilæumsskrift i 1949, at jeg her kan begrænse min Skildring til at fortælle lidt om de Forhold, jeg oplevede, og de Mennesker, jeg mødte her i de mange Aar, jeg som en jævnlig Gæst færdedes i den gamle Kro.

Den havde gennem Aarene været Samlingssted for Danske fra baade Land og By. Den var i god Forstand Bedsteborgernes Hus. Her holdtes som intet andet Sted Overleveringen fra gamle Dage vedlige, og man havde en tryk Fornemmelse af at kunne tale frit om alle fælles Anliggender paa nationalt Omraade. Dette maa dog ikke opfattes saaledes, at man til Stadighed samledes om politiske Drøftelser og Tilkendegivelser. Men Danskhedsfølelsen var dog det Baand, der paa en Maade forenede alle, der gik ud og ind i disse Stuer. De kendte hverandre indbyrdes. Det var jo allerede andet og tredie Slægtled efter 1864, som her satte hinanden Stævne. Medens Tobaksrøgen om Hverdagen i tykke Flager drev op mod det lave Loft, gik Samtalen livligt, især ved det runde Bord i Midten. De enkelte Typer fik, som kort nævnt foran, Lov til at udfolde sig efter Temperament og Lune.

Om Søndagen var Lokalerne ovenpaa navnlig forbeholdte Byens Bor-

gere. Der saa man særlig om Vinteren i Eftermiddagens sidste Timer de mest kendte Mænd indenfor det danske Borgerskab. Nogle sad i Smaaklynger og talte sammen om Ugens Begivenheder. Andre sad fordybet i et L'hombreparti. Jeg nævner i Flæng en Del fremtrædende Skikkelser fra min Tid: Julius Nielsen, Møller K. Windfeld, Hinrich Thomsen, Frederik Wartho, Theodor Dahl, P. Bløcher og hans to Sønner Erik og Paul, de to danske Læger Dr. Refslund og Dr. Ryon-Hansen, Grosserer Andreas Outzen, Mathias Thielst, Dyrlæge Hansen, den ældre og den yngre, Herman Frees, Waldemar Schmidt, J. C. Leut, L. Christensen, Karetmager Sørensen, Knivsmed Tørring, Boghandler Carl Nielsen o. s. v. Allesammen smukke og helstøbte Typer fra svundne Dage.

Naar Landboforeningen holdt Møde i nederste Sal til faglig Drøftelse, eller naar Medlemmerne om Sommeren efter endt Dyrske samledes paa „Harmonien“ i festligt Lag, var alle Lokalerne optaget til sidste Plads. Da rungede over Kvarteret Genlyd af dansk Lystighed, og det kunde vel hænde, at Sangen „Vort Modersmaal er dejligt“, som var skrevet til en Fest paa „Harmonien“ i 1859 og blev sunget her for første Gang, ligesom „Jeg er en simpel Bondemand“ og andre forbudte danske Sange lød ud i Natten. En mærkelig Fremtoning ved Foreningens Forhandlingsmøder var ellers en af Byens Politibetjente, som — efter at Foreningen ved Dom var blevet erklæret for en politisk Sammenslutning — stod aldeles uinteresseret og gabende ved Indgangsdøren. Den Opmærksomhed, de Styrende ofrede Landboforeningen, medførte, at Festtalerne ved Bordet maatte tie med en Del af de Tanker, som de ellers gerne vilde give Udtryk for.

Om Vinteren holdt Borgerne et Par Gange Assemblée, en Skik, som vistnok var gaet i Arv helt fra Tiden mellem de slesvigske Krige. Formen var lidt stivere og Tonen noget mere dæmpet, end naar Landboerne havde Overtaget. Men om alle disse Sammenkomster gjaldt det, at de havde en vis Tradition, der gik langt tilbage i forrige Aarhundrede, da selve Kong Frederik den Syvende bød Borgermadammerne op til Dans i samme Sal, en Tradition, hvortil der desuden knyttede sig andre kendte og ansete Navne fra Fortiden.

Den røde Bygning i Gaaskærgade rummede saaledes en hel lille Verden for sig med Dagligdagens Livsyttringer, økonomiske Drøftelser, selvkabeligt Samvær og almindelig borgerlig Tidkort. Dens Publikum var lidet skiftende. Det var næsten, som Udviklingen stod stille paa denne lille Plet af Jorden. Udefra kom der, bortset fra en kongerigsk Paavirk-

ning af Landbruget, næppe et nyt Pust. Vi mødtes i en hyggelig Spidsborgerlighed, og de, der den Gang har levet med indenfor Murene, har sikkert siden savnet disse Timer.

En Skribent med større Evner, end jeg ejer, vil maaske engang give os en udførlig Skildring af dette Samfund fra Byens mærkeligste Periode i nyere Tid. Der er rigeligt Stof til hans Raadighed, sjældne Menneskeskæbner og historiske Begivenheder, der skal ses paa en Baggrund, der minder om den Kolorit, som præger Skikkelser og Forhold hos Charles Dickens, indtil stærke Dønninger ude fra den store Verden skyllede ind over denne Idyl med dens hævdvundne Sædvaner, væltede hele Overleveringen omkuld og skabte nyt Liv og friske Virksomheder i de gamle Gader og Gyder.

Af dette Mylder af originale Bedsteborgere, som træder frem for mit Syn, naar jeg i Mindet søger tilbage til hin Tid, skal jeg blot i Korthed dvæle ved et Par udprægede Typer. Der er først selve Klubværten Albert Bøllelose, en Mand, hvis Navn var kendt videnom. Hans Biografi er næppe nogen Sinde skrevet. I et Par Linjer skal jeg prøve at tegne hans Person og Væremaade. I Tiden omkring Aarhundredskiftet og indtil sin Død, altsaa i Selskabets vanskeligste Aar, var Bøllelose, om jeg saa maa sige, det midtpunktsamlende Element indenfor den røde Gaard. Albert Bøllelose var Søn af den ikke ukendte Pastor Bøllelose i Aastrup. Hvordan det gik til, at hans Livsbane førte ham fra Præstegaarden derude ved Fjorden ind til Stillingen som Vært i „Harmonien“, er temmelig ligegyldigt. Bøllelose forstod at omgive sin Person med en klædelig Værdighed, der i Eftertiden er blevet legendarisk. Jeg tror, at han følte det som en ham særlig betroet Opgave at varetage den danske Klubs Interesser. Han yndede at optræde med en vis Myndighed, parret med Høflighed og Elskværdighed, som han dog kun udviste overfor dem, som han syntes, var det værd. Hans Skikkelse var som skaaret ud af en gammel engelsk Roman. Den vilde have fristet en nederlandsk Maler som Jan Steen til at gribe Penslen. Med sin læspende Stemme og sin humpende Gang gjorde han ikke nogen god Figur ved første flygtige Bekendtskab. Fik man ham paa nærmere Hold, og vandt man hans Fortrolighed, kunde han i en stille Stund, naar han følte Trang til at tale ud om sig selv og sit Syn paa Verden, afsløre sig som en Filosof, der havde sin egen Opfattelse af Mennesker og Tilstande. Til de store Dage paa „Harmonien“ hørte Bryllupsmiddagene. Det var meget almindeligt, at Storbønderne lod afholde disse Festligheder paa dette Sted. Det forekommer

mig, at jeg har hørt Tale om, at der en Gang kørte tresindstyve lukkede Vogne ind ad Byen til. De, der sad derinde, skulde til Bryllup paa „Harmonien“. I et saadant Tilfælde var Bøllelose Mand for at give Stadsen Stil og god Form — ikke saa meget for Pengenes Skyld, men fordi han følte sig ansvarlig for Hævdelsen af en Overlevering, der nærmede sig Egnshistorie.

Jeg ser denne ejendommelige Mand siddende foran mig. Hovedet med det spidse graanende Skæg giver ham Udseende af en Grand-Seigneur. Medens han taler, og Genstandene for hans Tanker idelig skifter, leger den ene Haand med Guldkæden, som hænger ned over Bryst og Mave. Med den anden lader han sin sølvkappede Stok hoppe op og ned paa Gulvet. I Fantasien flytter jeg ham uvilkaarlig som Borgherre hen bag et Egetræsbord med Kugleben og en fyldt Vinkande paa Skiven.

Det, der optog ham mest, var hans Forhold til Frimurerlogen. Han havde i Aaringer været et ivrigt Medlem og forsømt næppe noget Møde, der blev afholdt i dette lille hemmelighedsfulde Samfund. Saavidt jeg veed, beklædte han en ret høj Grad indenfor samme. Frimurerens Liv og Gerning var Bølleloses anden Tilværelse, og naar Talen faldt paa den, sukkede han og beklagede sig vemodigt over Livets Tilskikkelse, der havde sat ham Stævne her som Kromand.

Det turde af denne lille Skitse fremgaa, at Albert Bøllelose ikke var, som Folk er flest, og det samme kan siges om hans daglige Gæst gennem mange Aar, Martin Lundbeck. Han døde under første Verdenskrig, men Beretninger om denne Særling kan man stadig høre fortælle i Haderslev. Thi han var i Tanker og Tale noget ud over det almindelige. Martin Lundbeck kaldte sig Grosserer i Smedekul og Jernbjælker, som han — efter hvad der med store Bogstaver stod malet paa hans Plankeværk — solgte i alle Dimensioner. Hans Ejendom var et smukt lavt Hus i Nørregade. Det var nærmest blevet lidt tilbage i Væksten, sammenlignet med Nabobygningerne; men det var, fordi Ejeren ikke trængte til af økonomiske Grunde at sætte en Etage ovenpaa. To Gange om Dagen og altid til samme Tid gik Martin Lundbeck om Hjørnet til „Harmonien“. Han kom saa godt som aldrig andre Steder eller blot om i en Sidegade. Jeg kan endnu forestille mig ham siddende ved Skænkestuens historiske runde Bord eller om Sommeren ude i Haven, helst henne i et Hjørne sammen med sin Ven Christian Leisner. Længe kunde han sidde tavs med Blikket stirrende mod Døren. Gik denne op, og en af

hans Bekendte traadte ind, modtog han straks Vedkommende med en i sin gryntende Tone fremsat Bemærkning, som fik den Indtrædende til at reagere. Dermed var Samtalen indledet, og Lundbeck fortsatte nu med Paradokser, løjerlige Indfald og taabelige Paastande, som han stærkt fastholdt, eller med en Historie fra Vennekredsen, som han digtede efter Øjeblikkets Indskydelse. Naar denne Tale øvede den tilsigtede Virkning paa de andre Gæster, var Lundbeck i sit Es. Som oftest gik hans Vid ud over Christian Leisner, som godmodigt fandt sig i det.

De havde begge i deres Ungdom lidt af Udlængsel som saa mange andre under de trykkende nationale Kaar. De drog derfor ud i den vide Verden, Martin Lundbeck til Kalifornien, hvor han opholdt sig i fem Aar, medens Leisner blev Sømand og pløjede Oceanerne. Men ingen af dem fandt derude den Lykke og Virksomhed, som de maaske havde drømt om, og nu var de saa ikke saa lidt desillusionerede havnet her hos Bøllelose. Medens Lundbeck til daglig gav Rollen som Misanthrop, mut og tvær, maatte hans Ven Leisner nærmest betegnes som Fatalist, der tog Livets Tilskikkelser, som de nu engang føjede sig. De saa begge med en vis Skepsis paa Udviklingen og forstod ikke, at Tiden var ved at blive en anden, og derfor var deres Horisont saa snæver.

Jeg har engang taget de to Mennesker paa Kornet. Det var en Dag i Højsommeren 1905 ude i „Harmonien“s Have, hvor de sad og talte sammen. Mine Optegnelser, der senere blev trykte i et lille Skrift om Livet inden Døre i den gamle Bygning, skal her gengives som et Virkelighedsbillede:

„Det er et smukt Vejr hen paa Eftermiddagen. Udefra trænger ingen Lyd indenfor den høje Mur, som skærmer Haven mod alt uvedkommende. Ikke saa meget som en Vogn rasler ad Gaden derude. Biler er saa godt som ukendte, og Bøndernes Køretøjer kommer ikke til Byen paa denne Aarstid. Solskinnet falder hen over nogle grusede gule Gange, over et Par uplejede Plæner og noget spraglet Buskads i Udkanten.

Henne ved den store Veranda, der er tilsluttet Hovedbygningtn, sidder Martin Lundbeck og Christian Leisner ved et Havebord og er som sædvanlig geraadet i Smaaskærmydsler om ingenting, medens de fra Tid til anden nipper til en Genstand, som den aldrende Tjener, Altmuligmanden Rasmus Mosegaard, har sat hen til dem.

— Dengang jeg var ude i Kalifornien, da var der Jordskælv, begynder Lundbeck en fantastisk Beretning fra Stillehavskysten.

— Hold op med den, Martin, jæ har hørt den Historie saa tit, og du

fortæller den anderledes hver Gang, indskyder Leisner, jæ tror it paa den.

Der opstod en Pavse.

— Jæ har engang, som du veed, vaaren Styrmand, siger Leisner saa, men afbrydes nu af Lundbeck:

— Ja, paa en Pæreskude, Krisjan.

Nu er Leisner fornærmet, men lidt efter drejer han Samtalen hen i en anden Retning:

— Skal du snart ud at rejse, Martin? spørger han.

— Ja, til Montenegro; men jæ vil it ha dig mæ.

— Hvor er det henne, Martin?

— De veed jæ it.

— Ja, det er ingen Søstad, for ellers havde jæ vaaren der.

Bøllelose, som helst undgaar at tale med de to Vrvølvhoveder, er sunken ned paa en Stol. Han sidder med Hænderne foldede over den sølvknappede Stok og halvsover, saa Hovedet hælder ned mod Brystet, men vækkes ved et Kvarterslag fra Uret ovre paa Fruekirke, der kan høres over hele den gamle Bydel, og som varsler om Livets Forkrænkelighed. Ellers er der intet, der forstyrrer denne Ensomhed. Ved et Par Borde længere fremme har nogle Borgere taget Plads og begyndt at spille Kort. Andre kommer efterhaanden dryssende fra Kontorer, Butikker og Værksteder, eftersom det lakker mod Aften, og Skyggerne ved Buskadsset bliver længere.

Mosegaard har kun ringe Fortjeneste. Han staar med et Haandklæde, der engang har været hvidt, over Armen og kikker nyfigent i Folks Kort:

— Du glemte at spille Spar, Juhl! Eller: — De skulde nu have ladet den Trumf gaa i Tide, Dyr læge, snøvler han.

Det hele former sig som en Smaaborgeridyl, vi i vore Dage gerne vilde have set optaget paa Talefilm.

Da aabnes Portlaagen i Muren derhenne, og sammen med Grosserer N. D. Riis fra den landskendte gamle Forretning nede i Apotekergade kommer en engelsklædt Herre med spændstige Skridt hen imod Gæsterne.

Alle med Undtagelse af Lundbeck og Leisner, der sidder henne i Baggrunden, rejser sig og byder den Fremmede velkommen. Man har meget at spørge om, og der er meget at fortælle. Ensomheden er pludselig blevet brudt paa en mærkelig Maade ved dette Besøg.

Det er nemlig selve Mister Scott fra Kina, et Skud af den bekendte

Skøtt-Slægt fra Haderslev. I sin Ungdom drog ogsaa han ud i Verden for at søge Lykken, og han syntes at have fundet den. Nu levede han som Storkøbmand i Hongkong eller Shanghai. Men hvert Aar eller hvert andet vendte han hjem til sin Barndomsby, til det lille Samfund, der i Dag er samlet i „Harmonien“s Have, og som trods al Rigdom og Størhed derude udøver en saa dragende Magt paa hans Sind.

Hvad der derefter hændte, var den rene Tilfældighed.

Der møder saa sandelig atter en Fremmed derude fra Gaden. Det er Danmarks store Journalist Franz von Jessen, som for kort Tid siden via Østasien er vendt hjem fra sin sælsomme Rejse som Krigskorrespondent i den russisk-japanske Krig. Hans Tanker gaar jo ogsaa stadig til Sønderjylland.

Da de to Nyankomne faar Øje paa hinanden, lyder der et Udraab af Forbavselse fra begge Parter. De er nærved at omfavne hinanden. For et Par Maaneder siden var Franz von Jessen derude i Østen sin Landsmands fejrede Gæst. I Dag mødes de saa i „Harmonien“s Have. Ogsaa for Pressemanden udgaar der fra denne Plet med sine mange Minder en Tiltrækningskraft, som holder sig ved Siden af alt det store, han har mødt, hvor Verdenshistorien blev til.

Men for de jævne Borgere, der denne Eftermiddag var samlede her i Haven, kom denne Oplevelse som en mærkelig Luftning ude fra den store Verden, der for engangs Skyld gav Tankegang og Samtale en anden Retning og for en Stund brød Tilværelsens Ensformighed. Og for den, der iagttog dette Optrin, var det et Vidnesbyrd om, at der gives noget, der kan se saa ubetydeligt og smaatskaaret ud, men som dog indebærer en Værdi, der overskygger Alverdens Rigdom og Herlighed: Hjemstavnen, dens Minder og Historie.

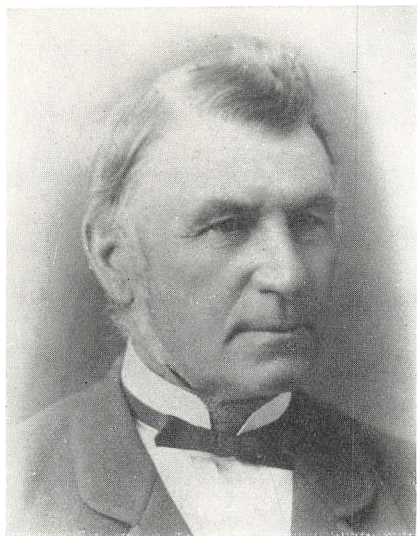
Der var noget af en hengemt Følelse, som begyndte at bryde frem i Martin Lundbecks Indre. Men saa rejste han sig og hviskede: „Krisjan, lad vos gaa!“ Med smaa trippende Trin forsvandt han gennem Verandaen, over den lange Gaard og ind i den mørke, tomme Skænkestue, fulgt af sin trofaste Staldbror Christian Leisner.

Jeg tænker mig, at de satte sig stille ved det runde Bord, og at sidstnævnte lagde Næven tungt paa Pladen og sagde:

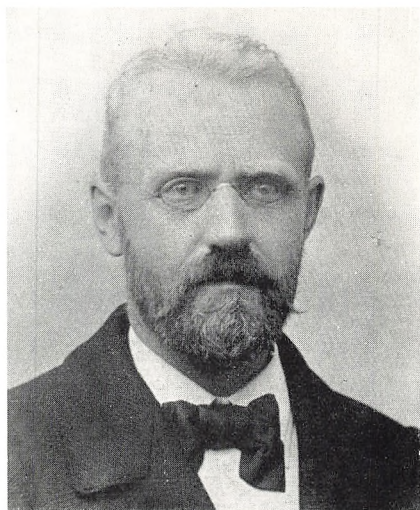
— Ja, der var engang, da vi var unge, Martin!

Det lød vel nærmest som et Suk.

Saa henfaldt de begge til Tavshed.

Peder Skau

M. C. Mathiesen

N. Petersen

Chr. Finncmann

H. P. Hanssen

Jens Jessen

Julius Nielsen

H. D. Kloppenborg Skrumstager

Nis Nissen

Nye Tider og Opgaver

Selvfølgelig var „Harmonien“ i Haderslev ildeset af de preussiske Myndighederne. I Aarevis truede de med at lukke Lokalerne, som blev ansete for at være et Arnested for politisk Modstand fra dansk Side. Især under Køllerpolitikken saa det ofte ud til, at Uvejr var i Vente. Bestyrelsen gik derfor, som man siger, sagte med Døren. Det kunde hælde, at en Politibetjent uden Varsel indfandt sig for at fremskaffe Oplysning om, hvad der foregik derinde, og det er betegnende, at Selskabet engang af Hensyn til de vanskelige politiske Forhold opgav en planlagt Sejl tur til Fænø og besluttede at tage til Eliselund ved Aabenraa Fjord i Stedet for. Det gik saa vidt, at man afskaffede Den blaa Sangbog og efter Tilskyndelse fra Landboforeningen, som ikke gerne vilde udsætte sig for yderligere Forstyrrelser paa dette Sted, lod trykke en anden med et mere uskyldigt Indhold, set med tyske Øjne. Man var ogsaa nødsaget til at være yderst varsom ved Valget af Foredragsholdere. Danske Dilettantforestillinger kunde der ikke være Tale om. De opførtes aarlig for fuldt Hus paa Teatret ved Gammelting. Møder, der havde Præg af Politik, var fuldstændig udelukkede. Hvad vilde der ske, naar Bøllelose engang ikke var mere, og Kroprivilegiet skulde fornyes? — Det var ingen Hemmelighed, at hverken det tyske Byraad eller det saakaldte Kredsudvalg vilde give ny Bevilling. Man haabede derfor at redde Situationen ved at begrænse Adgangen til „Harmonien“, saa den kun stod aaben for Klubbens Medlemmer. Men de, der færdedes her i Bølleloses Dage, bliver aldrig trætte af at fortælle om deres Oplevelser den Gang, da Tiderne var onde, om gode gamle Minder, om tyske Forfølgelser og om det lille Samfund af Samtidige, som trods alt holdt trofast ud her. Først efter Genforeningen blev „Harmonien“ atter det store

Centrum for offentlige Foreteelser, især da der skete en tidssvarende Udvikelse.

Det blev stadig mere og mere indlysende, at „Harmonien“ med Selskabets nu saa stærkt begrænsede Virksomhed ikke kunde tilfredsstille de Krav, man under den nationale Udvikling maatte stille til et saadant Samlingssted. Det unge Slægtled, som var i Vækst over hele Nord-slesvig, gjorde sig ogsaa gældende i Haderslev. Nye Opgaver meldte sig. Det blev nu i flere Henseender en Brydningstid mellem gammelt og nyt. Paa denne Baggrund maa det Forsamlingshus ses, som blev Begyndelsen til „Højskolehjemmet“ og hidrører fra Vinteren 1902. Jeg sad den Gang i Aabenraa Fængsel og var ikke med ved Indvielsen. Mit første Besøg paa Stedet skete vistnok hen paa Sommeren samme Aar. Det Indtryk, man fik af Huset, var ikke imponerende og kun lidet svarende til, hvad man kunde vente i en By som Haderslev. Der havde været adskillige Vanskeligheder at regne med. Bygningen blev opført paa et afsides beliggende Grundstykke ned mod Dammen, omgivet af en forsømt Have med nogle pjuskede Kaalplanter, andre vildt voksende Grøntsager og Ukrudt mellem Rækkerne. Her opstod der imidlertid i Tidens Løb en uanet national Virksomhed, som blev af omfattende og indgribende Betydning for Byen og hele Omegnen. Det blev min Gerning som en af de ledende Mænd at være med i dette Arbejde fra Begyndelsen af.

Den overleverede Tradition med Klubmøde, Landbrugssammenkomster, Assembleer og Baller, for slet ikke at tale om Borgernes daglige Samvær, fortsattes som skildret paa „Harmonien“. Men de gærende Kræfter, som trængte paa og bebudede en ny Udvikling, kunde ikke trives indenfor de gamle Mure. Rammerne var blevet dem for snævre. Kort efter at jeg var flyttet til Haderslev, valgtes jeg til Forretningsfører for et Selskab med begrænset Hæftelse efter tysk Lov. Det hed officielt „Byggeselskabet Haderslev Forsamlingshus“. Under dette uskyldige Navn skjultes hele den fremtidige Virksomhed paa dette Sted. Det var til Tider et meget krævende Hverv og en næsten uoverkommelig Opgave at indpode Danskheden nyt Liv. Jeg tænker nu med Glæde tilbage paa alt det Slid, som det kostede mig og min nærmeste Vennekreds, med I. H. Schmidt foreløbig i Spidsen, at naa frem til dette Maal ud fra en svag Begyndelse. Det var næsten utænkeligt at imødekomme alle de nye Krav, som rejstes i de følgende Aar. Der maatte skaffes Plads til de store nationalpolitiske Møder, til den danske „Kommunalforening“'s maanedlige Sammenkomster, til „Fælles Idrætsforeningen“'s Stævner,

„Svensk Gymnastikforening“s Øvelser, til „Arbejderforeningen“s Drøftelser og Selskabelighed, til „Kirkeligt Samfund“, til „Ungdomsforeningen“ til den nystiftede „Selskabelig Forening“, som tog sig af Foredrag, Oplæsning, Koncerter o. s. v., til „Den nordslesvigske Kvindeforening“ og adskilligt andet. Det lykkedes saaledes efter nogle Aars Forløb at faa indrettet et ret stort Bibliotek med et smukt udstyret Læseværelse. Medens alt dette folkelige, kirkelige og nationale Samvirke udviklede sig og fik Form, var man i Haderslev paa en Maade i Opbrud fra det Liv, som hidtil havde rørt sig indenfor „Harmonien“s Rammer. Der skete dog ingen større Omvæltning i den gamle Gaard, og Besøget vedblev at være det samme. Men en stor og heldig Udfoldelse indenfor Byens Danskhed var i sin Vorden.

Allerede i 1905, da der i Juli Maaned holdtes det foran omtalte Aarsmøde i „Haderslev Forsamlingshus“ i to Dage, følte det af de 600—700 Deltagere, deriblandt ca. halvandet Hundrede tilreisende Tillidsmænd fra alle Egne af Landsdelen, som et Savn, at man ikke kunde samles ved et fælles Kaffebord eller faa en Forfriskning paa Stedet. Daværende Landdagsmand H. P. Hanssen talte ved denne Lejlighed om de Ofre, den danske Befolkning i de sidste fem Aar under Køllerpolitikken Svøbe havde bragt for at værne om sit nationale Eje, i Form af Foreningsbidrag, Udgifter til Opførelse af Forsamlingshuse, Kirker og meget andet. Han anslog Summen til over en halv Million Mark. Den Gang var der ikke noget, som hed Fadderskab eller Tilskud fra den danske Stat. Vi maatte klare os ved egne Midler, og dette gjorde de Goder, vi kæmpede for, end mere værdifulde. Det Offer, som Danske fra Haderslev By og Omegn bragte paa dette Tidspunkt, var en mindre Restaurationsbygning, opført ved Siden af Forsamlingshuset. Det var i 1906. Vi kaldte Huset „Højskolehjem“. I. H. Schmidt, der i Løbet af et Par Aar som „Kommunalforeningen“s Formand var blevet Byens uforfærdede Fører, indtil han flyttede ud paa Vojensgaard, gav Tilskyndelsen til dette Byggeforetagende. Det fremmedes ved Tegning af Andele paa 100 Mark og ved Laan, der siden, da jeg stod ene med Ansvaret, ofte voldte mig store Bekymringer, saa jeg maatte bede „Dannevirke“s Kasse om Hjælp. Denne Bygning maa dog ikke forveksles med det Komplex, som nu er rejst paa denne Grund. Det var et primitivt indrettet lille Hus, men efter Omstændighederne tilfredsstillende, naar man veed, hvor smaa de Midler var, der stod til Raadighed, og hvor faa Mennesker, der stod bagved Foretagendet. Det rummede et Par venlige Stuer med Udsigt til

den store Have, som efterhaanden blev en smuk Plet, og en Veranda vendt mod Dammen. Der indfandt sig ogsaa daglig nogle Gæster; thi Privilegium til Udskænkning af alkoholfrie Drikkevarer kunde Myndighederne ikke forbyde. Ved Hjælp af en Dobbeltjør, der kunde skydes til Side, omdannede man de to Stuer til et større Mødelokale, og mange, som den Gang var unge, bevarer Minder om hyggelige Timer i dette Hus, hvor en Værtinde forestod Driften.

En større Udvidelse af „Højskolehjemmet“ skete i 1912. Da var Stedets Betydning gaaet op for alle Danske i By og Omegn. For at fremskaffe de nødvendige Penge afholdtes en Basar, som varede i tre Dage, og mange Mennesker kappedes om at udstyre denne Basar saa rigeligt som muligt. Min Medarbejder Anders Lebeck, der efter I. H. Schmidts Bortflytning var blevet Formand for „Kommunalforeningen“ foretog med stor Ihærdighed en Indsamling, og paa denne Maade skabtes et Etablissement, som vi kunde være bekendt. Nu var der ikke mere som i Begyndelsen nogen Gnidning mellem „Harmonien“ og „Højskolehjemmet“. Alle forstod, at de supplerede hinanden i Danskhedens Tjeneste, og at Myndighedernes Forfølgelse, som det saa ofte var Tilfældet, havde gavnet os i Stedet for at hemme vort Arbejde.

Vor Fremgang kan ligefrem maales i Tal. Ved Rigsdagsvalget i Haderslev i Aaret 1908, da Forsamlingshuset blev opført, afgaves der 462 danske Stemmer. Ti Aar senere, ved Valget i 1912, var de danske Vælgeres Tal steget til 771. Det bør dog bemærkes, at en Del af Tilvæksten skyldtes Indlemmelsen af et Par Forstæder i Byen. Men der var trods alt stor Fremgang, og jeg kan tilføje, at en tilsvarende dansk Fremdrift indenfor dansk Næringsliv i Haderslev var sket samtidig. I det følgende skal nu omtales et Par Begivenheder, som forlenede „Højskolehjemmet“ med et særligt Præg, idet dets Navn derved blev indskrevet i vor Landsdels Historie.

Dertil hører først de store national-politiske Møder, som afholdtes her en Søndag Eftermiddag hvert Efteraar. Da mødte de Mand af Huse, Danske fra Byen og Omegnens Sogne, uden Forskel paa Rang og Stand. Det var noget af en Festdag. Naar den store Forsamling var kommet til Ro, og den skikkelige Overbetjent Lausen havde sat sig ved et Bord i Nærheden af Talerstolen med Den blaa Sangbog og en Fortegnelse over de forbudte Sange foran sig, kunde man begynde, og da rungede snart den danske Sang med Begejstring og Fylde ud over Salen, ud over Haven og langt ud over Dammen, hvor Folk, som ikke kunde komme ind,

laa i Smaabaade og lyttede eller nynnede med i Melodierne. Talerne var i Regelen Rigsdagsmanden, der her plejede at holde sit aarlige Opgør med Modstanderen, desuden en af de to Landdagsmænd eller en anden af Folkeførerne, som havde Ordet i sin Magt. Der blev holdt to store Taler og sunget tre til fire af vore lødige danske Sange. Diskussion fandt ikke Sted. Men der var noget højtideligt, nationalt opbyggeligt over disse Tilkendegivelser, som ingen med god Vilje forsømte at overvære. Ved det sidste af disse Møder eller maaske det næstsidste inden Verdenskrigen var den unge haderslevske Advokat Johannes Andersen den ene af Talerne. Hans Ord blev en mesterlig Præstation, baade med Hensyn til den gode Form og det vigtige og varmtfølende Indhold. Det er ingen Overdrivelse at sige, at Talen blev modtaget med Begejstring. Den vakte megen Opsigt, og den fortjener at mindes.

Nogle større Begivenheder, der er knyttet til „Højskolehjemmet“ i Haderslev, bør ogsaa reddes fra Glemsel i denne Forbindelse, fordi de fik Betydning ud over Øjeblikket og Datiden.

Efter Redaktør Jessens Død var det naturligt, at Vælgerforeningens Bestyrelse udpegede H. P. Hanssen som hans Efterfølger. Han begyndte fra 9. September 1906 en Række Vælgermøder. Det første holdtes paa „Højskolehjemmet“ i Haderslev eller rettere i Forsamlingshuset; thi den Gang regnede man endnu med to særskilte Bygninger. Jeg havde i Forvejen været sammen med ham hos Julius Nielsen ude paa „Damager“, hvor vi i Fællesskab formulerede et Par af de vigtigste Sætninger. Det blev en af de betydeligste Taler, han nogen Sinde har holdt. Den formede sig som en Programtale, idet han paa Grundlag af sin rige politiske Erfaring gjorde klart Rede for sit Syn paa vor Stilling og vor Holdning overfor den nationale Modstander. Han indledede med at skildre Sønderjydernes Kamp gennem to Menneskealdrer. „Mit Arbejde paa Tinge maa og kan kun være en organisk Fortsættelse af det Arbejde, der er øvet hidtil“, sagde han. „Stillingen er ikke let“, fortsatte han lidt lænere fremme i Talen. „Jeg vil ikke bruge store Ord og smukke Talemaader for at bortforklare eller tilsløre Vanskelighederne. Vi staar os bedst her som alle Vegne ved at se ædrueligt paa Forholdene. Vor Politik er rig paa Følelser og Stemninger, paa Ønsker og Haab. Det er godt, men det er ikke nok. Det har altid været Danskernes Nationalsvaghed som Politikere, at de har levet for meget i Drømmens og Fantasiens Verden. Vi maa imidlertid opøve os i at se Virkeligheden, som den er. Det er ikke Ord, men Daad, vi trænger til. Det danske Folk har været her i

Sønderjylland fra Arilds Tid. Vi er her i Dag, og vi vil blive her i al Fremtid, hvor broget de saa end gør os det. Men lad os aldrig glemme, at skal det blive andet end en smukt klingende Talemaade, saa maa vi opøve en alt og alle gennemtrængende Vilje, som staar sin Prøve i Hverdagslivet. Der skal være Fornuft i vor Politik. Magtesløse Klager og tomme Demonstrationer gavner os ikke. Unødige Udfordringer kan kun vanskeliggøre os vor Stilling og skade vore virkelige Interesser.

Men der skal ogsaa være Flugt i vor Politik. Den skal kunne tænde Begejstringens hellige Ild i vor Ungdom. Og hvorledes kan det være andet! Har vi ikke faaet den store og ærefulde Opgave at fortsætte en tusindaarig Grænsekamp for dansk Folkeliv og nordisk Kultur: Vi tilhører et gammelt Folk, som har en stor og berømmelig Fortid. Utallige Slægter har ført Kampen for Danskheden før os. De har sat dybe Spor i vor Sagnhistorie. Stenene ved Dannevirke taler deres stumme Sprog. Mørk og alvorlig strækker Thyras Vold sig ud over Sletten. Valdemars røde Mur trodser vedvarende Aarhundredernes Tand. Endnu knejser Støtten paa Skamlingsbankens Kam, og endnu staar der en levende Grænsevagt syd for Kongeaen, som fører Fædrenes Kamp med frejdigt Mod. Skulde alt dette ikke kunne opildne vor Ungdom til at fortsætte den tusindaarige Kamp under tilsvarende Former!“

Jeg har ogsaa her medtaget disse Brudstykker af hans Tale, fordi de er et Vidnesbyrd om den Kraft og Myndighed, hvormed H. P. Hanssen talte, men tillige fordi de kan læses med Eftertanke den Dag i Dag og give Indtryk af den Alvor, hvormed han saa paa de daværende Magthaveres truende Tvangsmidler, og nu maa jeg her indskyde en personlig Oplevelse. Jeg kom atter til at staa paa Skillevejen. Det skete helt uventet og kunde have forandret hele min Fremtid.

Hverken H. P. Hanssen eller Julius Nielsen ønskede at fortsætte som Landdagsmænd. Førstnævnte mente at maatte begrænse sin Virksomhed i Berlin til Rigsdagen. Man havde tænkt sig, at P. Grau, der hele Tiden var optraadt i stærkt Modsætningsforhold til H. P. Hanssen, vilde lade sig vælge og saaledes tage Ansvaret for den Politik, han mente burde føres. Men han nægtede bestemt at tage mod Valg, og Nis Nissen, Viby, kaaredes saa i H. P. Hanssens Sted. Naar Julius Nielsen ønskede at fratræde, skyldtes det navnlig Hensynet til hans store Forretning, dels nogen Modstand, som han havde mødt indenfor danske Kredse, fordi han fulgte i H. P. Hanssens Spor. Han havde i sin Tid kun nølende ladet sig vælge og kunde ikke finde sig i at faa Utaak som Løn

derfor. Det skal straks siges, at han forlod Berlin og tog hjem til „Damager“ som en meget respekteret Mand, der havde gjort god Fyldest i Landdagen og høstet almindelig Anerkendelse hos Vælgernes store Flertal. At der fandtes Folk, som i visse Henseender nærrede andre Anskuelser med Hensyn til vor Taktik, var jo uundgaaeligt. Saaledes havde det altid været. Julius Nielsen bevarede sin store Indflydelse, særlig som Odrfører for de danske Medlemmer af Kredsagen i økonomiske Spørgsmaal, og han vedblev at yde den hjemmehørende Befolkning en solid Støtte i Kampen om Jorden, en Virksomhed, der udførtes i Stilhed og gav gode Resultater.

Aftenen før Vælgerforeningen i Foraaret 1908 skulde mødes for at udpege de to Kandidater, bad Julius Nielsen mig om en Samtale og fortalte, at han sammen med H. P. Hanssen paa Mødet den følgende Dag vilde foreslaa mig som Efterfølger og bede Forsamlingen om at ville opstille mig som Kandidat ved det forestaaende Landdagsvalg i første slesvigske Valgkreds, der omfattede Haderslev Amt. De var fuldstændig enige om at fremsætte dette Forslag, og de vidste, at de maatte regne med en eenstemmig Tilslutning. Denne Meddelelse, som kom saa pludselig, gjorde et stærkt Indtryk paa mig, fordi Udøvelsen af et saadant Mandat maatte faa indgribende Følger baade for min Livsførelse i Fremtiden og for „Dannevirke“. Efter en længere Drøftelse af Situationen lovede jeg at ville overveje Sagen og møde næste Morgen paa „Folkeshjem“ med et bestemt Svar. Jeg sov ikke ret meget den Nat, men laa og gennemgik i Tankerne alle de Virkninger, mit Valg vilde faa. Med Hensyn til den Opgave, som i saa Fald ventede mig i Berlin, nærrede jeg ingen Bekymringer. Gennem en mangeaarig tysk Uddannelse havde jeg grundigt lært tysk Sprog og Tankegang at kende. En journalistisk Gerning i hened ti Aar gav mig god Lejlighed til at sætte mig ind i den nationale Kamps Enkeltheder. Med denne Udrustning mente jeg nok at kunne møde som den danske Befolknings Talsmand i den preussiske Landdag. Derimod var jeg vis paa, at det vilde gaa ud over „Dannevirke“, som var i stærk Fremgang, hvorved det var lykkedes mig at opnaa en fast Position indenfor Lærerkredsen. Desuden vilde jeg blive haardt savnet i mit Hjem under Børnenes Opvækst, naar jeg maatte regne med at være fraværende i Maanedvis, og det kunde jo heller ikke undgaas, at jeg kom paa Afstand af det daglige Livs mangfoldige Hændelser, som jeg hidtil havde syslet med. Det vilde tilmed vistnok være umuligt at finde en Stedfortræder, der i min Fraværelse var i Stand til

at fortsætte Arbejdet ved Bladet i Overensstemmelse med mine Retningslinjer. Paa dette Omraade kunde der opstaa store Vanskeligheder. Jeg var saaledes overbevist om, at det vilde skade Bladet og indvirke paa mine personlige Forhold, naar jeg modtog det store og meget krævende Tillidshverv. Det kostede mange Penge at leve i Berlin. Diæterne slog ikke til, naar man skulde bo paa et af de fineste Hoteller i den tyske Hovedstad, hvilket baade H. P. Hanssen og Julius Nielsen mente, at Stillingen krævede. Det evnede jeg ikke, og det var ogsaa en af de Grunde, som var medvirkende til, at jeg besluttede at svare Nej.

Før Mødet paa „Folkehjem“ i Aabenraa begyndte Dagen efter, kaldte H. P. Hanssen mig til Side og gentog med usædvanlig Alvor Julius Nielsens Opfordring uden at fortie de Følger, et saadant Valg vilde faa. Jeg kendte hans Kaar fra Aarene som Landdagsmand og var vidende om, at det ikke havde været en Dans paa Roser. Vi havde saa ofte drøftet denne Side af Sagen. Til Trods derfor saa han gerne, at jeg fulgte med til Berlin. Jeg havde talt med min Kone om vore Fremtidsudsigter under disse Forhold og haft Tid nok til Overvejelse. Svaret blev derfor et ubetinget Nej. Da Hanssen og Nielsen alligevel foreslog Forsamlingen at vælge mig, og Forslaget syntes at vinde Bifald, rejste Peder Skau, Bukshave, sig og sagde omtrent følgende: „Den Mand kan vi ikke undvære i Haderslev. Der er hans Arbejde mere værd end i den tyske Hovedstad. Han er i de faa Aar kommet i en saadan Kontakt med Befolkningen, at vi vilde begaa en Fejl ved at sende ham som Talsmand til Berlin.“

Jeg var min gamle Ven inderlig taknemmelig for disse Ord, som blev udtalt med stor Vægt og havde den tilsigtede Virkning. Man valgte saa Hans Didrik Kloppenborg Skrumsager fra Københoved i Stedet for. Jeg har aldrig fortrudt, at jeg svigtede denne Kaldelse. Jeg er helt blottet for personlig Ærgerrighed og var som Peder Skau overbevist om at kunne anvende mine Manddomsaar bedre i Haderslev end i Berlin. Men jeg ser endnu foran mig staa den unge 40-aarige Bonde ude fra Københoved paa Talerstolen i Haderslev Forsamlingshus nogle Dage senere, stor, stout og hærdebred. Djærvt og frejdigt lød hans Røst. Han forekom mig at være en ypperlig Type paa den sejge danske Race, hvis Ordfører han skulde være, og hvem det paahvilede sammen med de andre to Repræsentanter i Berlin at gøre Indsigelse mod dem, der vilde krænke vor nationale Selvhævdelse. Han var valgt med 179 danske Stemmer. Paa den tyske Kandidat blev afgivet 57 Stemmer. „Danskheden forsvarer sin Stilling“, skrev en af Hjemmetyskernes bedste Mænd, Landdags-

mand, Gehejmerraad Jürgensen den Gang i det meget ansete „Kölnische Zeitung“. Han tilføjede: „Den gør det kraftigt og med Dygtighed. Den danske Befolkning er urindfødt, hjemmehørende og ikke fremmed.“

*

Vi gaar atter to Aar frem i Tiden. En Efteraarsdag, den 10. November 1910, samledes nede i selve „Højskolehjemmet“s Lokale en lille Skare af danske Tillidsmænd fra Byen Haderslev og nærmeste Opland til et Møde under Julius Niensens Ledelse. Køllerpolitikken havde ikke mere Vind i Sejlene, hvilket jeg senere skal forklare nærmere. De ledende tyske Mænd og Myndigheder havde selv indset, at den var fejlet. Nu var det Jordkampen, som optog Sindene. Formaalet med nævnte Sammenkomst var at danne en Sammenslutning af alle gode Kræfter, der skulde søge at bevare den danske Jord paa danske Hænder. Denne Dag stiftedes her „Nordslesvigsk Kreditforening“, hvis Opgave er udtrykt i Ordene: „Fædrejord og Fædrearv værnes skal til egen Tarv.“ I Løbet af kort Tid tegnede 1405 Medlemmer 830.000 Mark, efter Datidens Forhold en meget betydelig Sum. Dette Institut fik Lokale i den lige overfor Nedgangen til „Højskolehjemmet“ liggende, tidligere J. Roose tilhørende Ejendom. I. H. Schmidt, som forlængst var blevet Ejer af den store Vojensgaard, valgtes som selvskreven til ledende Direktør. Marten Refslund Poulsen fra Bovlund blev landbrugskyndig Direktør. Desuden tiltraadte som tredie Direktør den unge Jens Schmidt fra Haderslev. I Tilsynsraadet sad 24 danske Landmænd og Købstadborgere med Julius Nielsen som Formand. Bankdirektør Chr. Hübbe, der sad inde med størst Kendskab til sønderjydske Pengeforhold, varetog det første organisatoriske Arbejde. „Nordslesvigsk Kreditforening“ virkede kun uhemmet indtil Verdenskrigen. Efter hvad der er oplyst, lykkedes det den i de første Aar at bevare 350 Ejendomme i dansk Eje. De omfattede 14.000 Hektar Land med en Værdi af ca. 18½ Million Mark.

*

Bygningen har ogsaa fundet Omtale i de sønderjydske Frimenigheders Historie. Disse Menigheder holdt to Gange et stort kirkeligt Aarsmøde paa „Højskolehjemmet“ i Haderslev. Det skete første Gang den 30. September 1906. Modstanderne havde forud for Sammenkomsten paastaet, at denne Bevægelse kun havde tarvelige Resultater at opvise. Tilslutningen til Mødet gav imidlertid et helt andet Billede. Om Formiddagen var der 300 Tilhørere i „Kristuskirken“, og der indfandt sig

om Eftermiddagen i „Højskolehjemmet“s Sal over 400 Mennesker. Dette bør særlig fremhæves, da det skete i en Tid, da der overalt afholdtes politiske Valgmøder i Anledning af det tilstundende Rigsdagsvalg. Det bekræftedes her, hvad den bekendte tyske Teolog Johannes Tidje et Par Aar derefter skrev om de danske Nordslesvigere: „Se, de beder!“ Særlig huskes fra dette Møde den statelige gamle Jakob Klop-penborg fra Harreby, en sjælden smuk Skikkelse, som ved sin frimodige Bekendelse gjorde et meget stærkt Indtryk paa de Forsamlede. Det var værd at lægge Mærke til, blev der den Gang skrevet offentligt, at Nord-slesvig i en saa bevæget politisk Tid kunde samle en saa alsidig Interesse om de Ting, der hører Kirken til. I 1911 holdt Frimenighederne atter Aarsmøde paa dette Sted.

*

Rent personlig maa jeg bekende, at ingen Begivenhed i denne Bygning har paavirket mig stærkere end Valgmændenes Sammenkomst 1913 i „Højskolehjemmet“s Sal lige før den Stemmeafgivning, som skulde finde Sted i den tyske „Borgerforening“s Sal. Forinden mødtes de danske Vælgere her for at træffe Aftale om fælles Optræden og for derefter at gaa samlet til Valg. Jeg var kommet til Stede for at give Oplysning om de nyeste Valgbestemmelser og fulgte derpaa med Flokken gennem Byen. Et Billede af disse 179 danske Valgmænd burde have været bevaret. Der var J. N. H. Skrumsager og Peder Skau, som begge havde siddet paa Højskolebænk i Rødding før 1864, Skau endog det første Aar, 1844, da Skolen blev indviet. Der var Mænd som havde været med i den nationale Kamp helt siden Nederlagets Aar, graanende Gubber, som var mødt her i Haderslev Gang efter Gang for at kaare en dansk Landdagsmand. De kom ude fra Hviding Herred, fra Midterlandet, fra Skodborg, Rødding og Agerskov, fra Sognene nord for Haderslev Fjord og omme fra Næsset, kort sagt fra alle det udstrakte Amts Egne, Gamle og Unge, med det ene Formaal at stemme dansk. Jeg synes ikke nogen Sinde før eller senere at have set nogen smukkere, værdigere og fyldigere Repræsentation for den danske Befolkning. Der skulde ikke holdes nogen lang Tale. Man drøftede blot i Korthed det ny Valg-reglement, som jeg forklarede dem, og saa gik de i Flok og Følge med taktfaste Skridt ad Storegade, over Gravene, op ad Nørregade for derfra at bøje om ad Slotsgade mod Maalet. Folk standsede forbavsede paa Gaden og stirrede paa det mærkelige Syn, andre kom ud fra Butikkerne for at se, hvad der var paa Færde, nogle slog Følge med Valgmændene,

der fyldte hele Gadebilledet og vakte megen Opsigt. Overfor de 179 Stemmer, der faldt paa Kloppenborg, mødte Modstanderne som nævnt med 57. Vi havde ikke tidligere været saa højt oppe som denne Gang.

*

Der fandtes i min Tid i Haderslev 27 større og mindre danske Foreninger og Sammenslutninger. Dette Tal giver et Begreb om Danskhedens Styrke. Jeg har foran omtalt Navnene paa nogle af de vigtigste, der havde deres Tilhold i „Højskolehjemmet“. Den egentlige Bærer af den politiske og kulturelle Virksomhed, der foregik paa dette Sted, var til at begynde med „Kommunalforeningen“. Dens Historie gaar langt tilbage i Tiden. Hvis dens Protokol er bevaret, vil denne Bog være en god Kilde for den, der engang skriver Byens Historie fra denne Periode. Hvad drøftedes nu paa dens mange Møder? Oftest selve Købstadens økonomiske Anliggender! Vi danske Borgere kunde jo ikke opnaa Sæde i Byraadet. Derfor maatte vi ved de maanedlige Sammenkomster søge — ligesom „Dannevirke“ gjorde det til Stadighed — at gøre vore Meninger gældende og paavirke den offentlige Stemning, og det lykkedes ogsaa i nogen Grad. Til Tider havde vi meget stort Besøg, navnlig forud for et Valg til Rigsdagen, til Landdagen, men ogsaa til Byraadet. Et Par Gange prøvede vi, ligesom jeg havde oplevet det i Aabenraa, at tage Magten fra det siddende tyske Raad, men forgæves. Medlemmerne valgtes den Gang ved mundtlig Stemmeafgivning. Der var alt for mange Vælgere, som levede i Afhængighedsforhold til tyske Borgere, til Embeder og Bestillinger, og det var Grunden til, at de af Frygt for at miste det daglige Brød lod sig skræmme til at stemme tysk. Selv om vi forblev i Mindretal, dannede vi vedvarende en stærk Modstandsbevægelse overfor den gældende Ordning. Det mærkedes en Valgdag, naar vi flere Hundrede danske Vælgere i Tal stormede ind i det tyske Lokale og afgav vor Stemme. Man maatte regne med os. Hændte det, at jeg gik hen paa Raadhuset for at overvære et offentligt Møde, kunde jeg altid vente, at Medlemmerne først samledes ved mit Bord og i Forening med mig gennemgik Dagsordenen. Vi fik i Grunden paa denne Maade al den Indflydelse, som vi kunde ønske. Ved det sidste Borgmestervalg før Kriegen gjorde de danske Stemmer Udslaget, og da der i 1919 indførtes en ny kommunal Valglov med hemmelig Stemmeafgivning, fik Haderslev Byraad et dansk Flertal. En lille fast Flok af jævne Haderslevborgere indenfor „Kommunalforeningen“ mødte hver Gang, der blev kaldt. De

udviste, som jeg før har nævnt, en sjælden Trofasthed i alt nationalt Arbejde.

Foruden den ret store Kreds af danske Borgere, som samlede paa „Harmonien“, fandtes der ikke saa faa, som stod udenfor denne Klub, og som ganske naturligt trængte til et Sted, hvor de efter deres Anlæg, Lyst og Evne kunde samles til Oplysning, Underholdning, Adspredelse og selskabeligt Samvær under beskedne Former. Det var baade Haandværkere, Handlende, Arbejdsfolk og de Landmænd, som flyttede ind til Byen og levede her af deres Renter, og først og fremmest Byens danske Ungdom. For dem blev „Højskolehjemmet“ med Aarene et Forsamlingssted, som fik stor Betydning. Selvfølgelig var der ogsaa en Del Mennesker, som kom baade her og paa „Harmonien“. For at tilfredsstille de mange Krav, som „Højskolehjemmet“s talrige Venner med Rette kunde stille til et Samlingssted, stiftedes „Selskabelig Forening“, som blev et meget rummeligt Samfund. Dens Formaal var nærmest af kulturel Art. Af de Opgaver, som Foreningen varetog, var Foredragsvirkosomhed nok den vigtigste. Det kostede stor Umage og Forsigtighed at finde egnede Talere, da vi jo i Hovedsagen var henviste til Folk fra denne Side Grænsen. Men det kan naturligvis nu røbes, at vi mangan Gang overvandt en kongerigsk Talers Betænkelighed ved at komme til Haderslev, og det lykkedes ogsaa altid at undgaa Politiets Indgriben. Lad mig her indskyde en lille morsom Tildragelse: Helt fra Halvfemserne i forrige Aarhundrede havde det været forbudt danske Skuespillere at give Forestilling i Nordslesvig. Det vakte derfor nogen Forbavselse, da den københavnske Skuespiller Chr. Schrøder kom til Haderslev og vidtløftigt fortalte os, at han — den tidligere danske Løjtnant — havde henvendt sig til selve Kejser Vilhelm den Anden og opnaaet Tilladelse til at give Forestilling rundt omkring i Nordslesvig. Hans Repertoire var imidlertid en Skuffelse. Hans Viser fra et københavnsk Sekondteater faldt — trods den høje tyske Protektion — ikke i vor Smag. Vi havde en anden Opfattelse af dansk Skuespil. Jeg nævner blot Tilfældet Chr. Schrøder—Kejser Vilhelm som et Kuriosum.

*

Det var under vor nationale Kamp vor Stolthed, at vi med en Udtalelse af Gustav Johannsen kunde hævde, at vi ikke var et Parti, men en Befolkning. Den omfattede danske Mænd og Kvinder af alle Afskygninger. Det var derfor en Selvfølge, at „Dansk Arbejderforening“ ogsaa

søgte til „Højskolehjemmet“ som et Fristed, hvor der var Plads for alle Udslag af det vaagnende danske Folkeliv. Denne Fremstilling vilde ikke være fuldstændig, hvis jeg undlod at nævne „Nordslesvigsk Kvindeforening“, der stiftedes i 1910 efter Tilskyndelse af den evnerige Fru Anne Callø, der ogsaa, saa længe hun levede, var Sjælen i dette meget omfattende Arbejde, der særlig tog Sigte paa Støtte til den kvindelige Ungdoms Skoleophold i Kongeriget og syge Børns Pleje. Sidstnævnte Opgave kom til at danne Begyndelsen til den velsignelsesrige Virksomhed for privat Børneforsorg, som senere skabtes ved „Helsehjemmet“ ved Vilstrup Strand med Maren Sørensen som den højtfortjente Leder.

I det forestaaende har jeg nu forsøgt i meget begrænset Omfang og langt fra udtømmende at tegne et Billede af den rige og mangesidige Udvikling, der foregik indenfor „Højskolehjemmet“s Ramme som et Udslag af dansk Folkelivs Kraft og ubøjelige Vilje til at hævde sig. Vi levede jo, som jeg flere Gange har nævnt, i Opgangsaar med gode Varsler for det ny Slægtleds Fremtid. Jeg skal slutte dette Kapitel med stærkt at fremhæve, at denne frodige nationale Vækst hvilede paa Selvhjælp. Det var min Opgave at forestaa Driften og til Dels at tilrettelægge de enkelte Foretagender, hvorved jeg dog fandt en god Hjælp fra Mænd som Anders Lebeck, Jonathan Smith, Thade Petersen og adskillige andre, efter at J. H. Schmidt var flyttet fra Byen. Vedligeholdelsen af den omfangsrige og stadig voksende Virksomhed krævede næsten al den Tid, jeg kunde faa tilovers fra mit daglige Arbejde som Redaktør. Men der bestod jo en naturlig Forbindelse mellem de to Hverv. Jeg har allerede nævnt, at jeg ofte havde store Vanskeligheder at kæmpe med. Værst var de økonomiske Bekymringer ved Igangsættelsen og Løsningen af de Opgaver, som voksede fra Aar til Aar. Undertiden levede jeg bogstaveligt talt paa Fallittens Rand. Engang saa jeg ingen anden Udvej end at bede Julius Nielsen om at laane os 8000 Mark, der kunde indføres som Hypotek i Ejendommen. Han efterkom min Anmodning. Desværre gik Pengene vistnok tabt — sammen med en Del af hans øvrige store Formue. Det skete ved Inflationen, efter at jeg var flyttet fra Byen.

Tre Gange for Rigsretten

En af de latterligste Forholdsregler var Myndighedernes Mobilisering af den preussiske Gendarm mod Ungdommens Idrætsøvelser. Denne Forfølgelse hvilede paa følgende Grundlag: Da det unge tyske Socialdemokrati ved sin Samling til Sport af Rigsregeringen opfattedes som en Fare for Statens Bestaaen, gravede man op et Par gamle preussiske Kabinetsordrer fra 1834 og 1839, altsaa fra Enevældsstyret, hvorefter ingen uden Øvrighedens Tilladelse maatte undervise i Legemsøvelser. Det lykkedes derved at hemme den socialistiske Ungdomsbælgelse paa dette Omraade, og man anvendte saa den samme Metode overfor Polakkerne, hvis Vækst og Modstand jo ogsaa voldte den preussiske Stat Bekymringer. De polske Ungdomsforeninger fandt imidlertid paa Raad, og Angrebet blev derfor ikke særlig føleligt for deres Vedkommende. I Slutningen af Aaret 1906 kom Turen til Nordslesvig, idet Regeringspræsidenten anmodede Landraaderne om at skride ind mod Ungdommens Gymnastik i de danske Forsamlingshuse. Man krævede, at Lederne af denne Idræt skulde indhente Myndighedernes Tilladelse i Henhold til de nævnte gamle preussiske Bestemmelser, og da en saadan Tilladelse under de raadende Forhold ikke vilde blive givet nogen dansksindet Mand eller Kvinde, haabede vore Modstandere ved Forbud og Bøder at kunne standse Gymnastikøvelserne, der var blevet almindelige overalt i Landsdelen. De preussiske Gendarmere fik Befaling til at træde i Virksomhed, og de, der ikke vilde falde til Føje, idømtes Bøder paa 100 og 200 Mark. Der faldt en Bøderegn over det ganske Land, og Gendarmene drog i Ledingsfærd mod dansk Ungdom fra Sogn til Sogn, undertiden til Morskab for hele Byen. Der fortæltes saaledes fra Skærbæk, at Skoleungdommen syntes, det var en behagelig

Tidsfordriv at lege Tagfat med Gendarmen („o leg Put“). Naar han havde gennet dem ud af Forsamlingssalen i „Landbohjemmet“ og forlod Skuepladsen, løb de om Hjørnet og gik atter ind ad en anden Dør. Opdagede de saa, at Forfølgeren vendte om, smuttede de ud paa ny, indtil Betjenten havde overbevist sig om det haabløse i at føre Krig mod Landsbyens danske Dreng, og at han i al sin Vælde stod magtesløs overfor denne Flok. Bøderne ramte baade dem, der underviste, og dem, der stod opførte som Forsamlingshusets Ejer.

Nu optraadte imidlertid Vælgerforeningens sagkyndige Konsulent i Retssager, Tandlæge Smith af Haderslev, og erklærede offentligt, at Myndighedernes Forbud mod Gymnastik var uhjemlet, og man fik næppe inddrevet de udstedte Bøder, før Sagen tog en Vending, der vakte ikke liden Opmærksomhed, selv udenfor vore Enemærker.

Foran er allerede nævnt „Svensk Gymnastikforening“ i Haderslev, der talte et meget stort Antal Medlemmer, baade unge og ældre. Foreningens Idræt blev drevet med Liv og Lyst i „Højskolehjemmet“s Forsamlingssal, der var godt udstyret med Redskaber, og der var aldrig Mangel paa dygtige Ledere, som havde faaet deres Uddannelse paa kongerigske Skoler. Som Forretningsfører for det Selskab, der ejede det paagældende Lokale, modtog jeg ogsaa en Skrivelse fra Politiet, der her traadte i Gendarmens Sted, med Varsel om Bøde, hvis Gymnastikøvelserne ikke standsedes. Gendarmeriets og Politiets Færd i de Dage var et Billede paa tysk Fortvivlelse over, at man ikke havde formaaget at vinde den nordslesvigske Ungdom for Tyskheden. Det er saare betegnende, at vore Modstandere ikke ejede andre Redskaber til at klare Situationen end disse Betjente. Ophavsmændene fortjente imidlertid ikke Medynd. De høstede Løn som fortjent.

Jeg husker, at de unge Piger, som deltog i Gymnastikundervisningen paa „Højskolehjemmet“, kom til mig og klagede over, at en Politibetjent overværede deres Øvelser og noterede deres Navne. Jeg begav mig derfor en Aften ud til Forsamlingshuset og laasede begge Døre. For at have et Vidne til, hvad der maatte ske, havde jeg bedt Tandlæge Smith om ogsaa at være til Stede.

Efter at Øvelserne var begyndt, bankede det paa Døren, først paa den store Indgangsdør, senere paa den saakaldte Nødudgang. Det var Politibetjent Harder, der var udsendt som Tilsynshavende. Jeg lukkede op og spurgte Manden, om han var Medlem af „Svensk Gymnastikforening“. Da han svarede benægtende, forbød jeg ham Adgang og truede

ham med Anklage for Brud paa Husfreden, hvis han ikke straks forlod den private Ejendom, der stod under min Styrelse.

„Ja, saa maa a jo indgi Rapport“, sagde han. Vi tilskyndede ham til endelig ikke at forsømme dette, idet vi haabede ad denne Vej at faa Sagen behandlet ved Domstolene. Det skete imidlertid ikke.

Den 2. Februar 1907 indfandt Jonathan Smith sig saa paa mit Redaktionskontor, kastede en Lap Papir hen paa Skrivebordet og bemærkede uden yderligere Kommentar, som han jo plejede: „Vil du optage dette i Bladet!“ Papirstrimlen indeholdt følgende faa Linjer:

Opfordring til Ulydighed!

Jeg opfordrer til at være ulydig mod de af Amtsforstanderne udstedte Forbud mod Gymnastikundervisningen.

Haderslev, den 2. Februar 1907.

J. Smith, Tandlæge.

Da en saadan Opfordring indeholdt en tydelig Lovovertrædelse, spurgte jeg, hvilken Bestemmelse i den tyske Straffelovbog vi derved vilde komme i Konflikt med.

— Det er den saakaldte Oprørsparagraf, og Overtrædelsen kan straffes med indtil to Aars Fængsel, lød Svaret.

— Synes du, at vi to skulde tage et langt Fængselsophold for at faa dette Spørgsmaal klaret? indvendte jeg.

— Nej, fortsatte han, jeg overtager ene Ansvarer for Indholdet af det paagældende Nummer af „Dannevirke“, og du kan blive staaende som Udgiver. Han forklarede derpaa sin faste Tro paa, at vi vilde blive frikendte, saa vidtløftigt og overbevisende, at jeg maatte give ham Ret, naar han paastod, at de preussiske Myndigheder overskred deres Kompetence ved at udstede de nævnte Forbud. Om det vilde lykkes at faa dem til at indrømme dette, var naturligvis ret tvivlsomt. Men saa skulde man tvinge dem til det, mente han.

Der gives Situationer, hvor man maa løbe en vis Risiko ved at fravriste den ildesindede Modstander hans Vaaben. Jeg vidste, at jeg næppe kunde undgaa at blive straffet, hvis Smith tabte Sagen. Redaktør Petersen, som til daglig havde Ansvarer for Rubrikken med de lokale Nyheder, erklærede, at han vilde holdes uden for.

Saaledes gik det til, at Smith fik sin Vilje, at Opfordringen til Ulydighed sattes i Avisen paa en iøjnefaldende Plads, og at Tandlæge

Harmonien

Marin Lundbeck

A. Bollemose

Nicolai Svendsen som Borgmester

J. H. Schmidt, Villa „Clara“

Hojskolehjemmet for Ombygningen

Smith tegnede som ansvarlig for dette Nummer af Bladet. Et Par Dage senere meddelte han desuden den preussiske Indenrigsminister, at han havde offentliggjort denne Opfordring, fordi han ønskede, at Statsadvokaten skulde stille Straffekrav mod ham, og at Sagen saaledes kunde ordnes ved en Forhandling for Domstolene.

Smiths Opfordring til Ulydighed vakte selvfølgelig berettiget Opsigt. Med Spænding imødesaa man i Nordlesvig, hvilken Virkning et saadant Skridt maatte faa. Vilde den preussiske Stats Repræsentanter finde sig i en saadan Udæskning?

Jeg traf Dagen derpaa Landraad Becherer, som selv havde underskrevet en Del af de udstedte Forbud.

— Jeg har i Gaar sendt Deres Avis til Statsadvokaten, sagde han.

— Tak skal De ha'. Det samme har jeg gjort, svarede jeg.

— De ønsker altsaa en Proces!

— Ja, svarede jeg, og den taber De, Hr. Landraad.

— Det skal jo vise sig, og i saa Fald er jeg kun en underordnet Person. Men jeg vil dog sige Dem, at det er et meget vovet Eksperiment. — Saadan saa han nu paa det.

Tiden gik, og der kom ingen Proces. Vi talte med H. P. Hanssen om Sagen, og han misbilligede nærmest vor Opræden!

— Vi har altid hævdet, at vi er loyale Borgere, og saa gaar I hen og opfordrer offentligt til Oprør. Jeg skal nok paatale Sagen i Rigsdagen, sagde han.

Det var altsaa H. P. Hanssens Opfattelse. Smith vilde imidlertid have sin Proces. Hvorfor nøler Statsadvokaten? spurgte han.

— Ja, svarede H. P. Hanssen belærende, Tyskerne siger: „Ein Recht auf Strafe besteht nicht!“ Ingen har Krav paa at blive straffet.

Da Smith gik og harmedes over den offentlige Anklagers Tavshed, sendte jeg i et anbefalet Brev et nyt Eksemplar af det paagældende Blad med en Understregning af Opfordringen til Statsadvokaten.

Omsider — efter ca. tre Maaneders Forløb — stod vi som sigtede for grov Lovovertrædelse for Landsretten i Flensborg. Foruden Smith var ikke blot jeg, men ogsaa Redaktør Petersen anklaget for at have overtraadt Bestemmelserne i § 110 i den tyske Straffelovbog. Første Statsadvokat, Dr. Ziegner, en bekendt Bulderbasse, med hvem jeg tidligere havde haft Sammenstød, mente, at Politiets Forbud var fuldtud lovlige. Han udtalte, at Opfordringen til Ulydighed maatte betragtes som en uhørt Udæskning, en Forhaanelse af Myndighedernes lovlige Forholds-

regler, og navnlig naar man tog Hensyn til de vanskelige Forhold i Nord-slesvig, var det en Utilbørlighed uden Lige, som fortjente en eksemplærisk Straf. Han krævede derfor Tandlæge Smith idømt 3 Maaneders Fængsel. Vi andre to var ganske vist Medskyldige; men da vi havde troet at være udenfor Skudvidde, foreslog han os straffet med en mindre Bøde.

Jonathan Smith fik nu Lejlighed til som den i første Linje sigtede at udfolde sig med al den saglige Viden, han i lang Tid ved sin udprægede juridiske Sans havde tilegnet sig. Det var ikke nogen Forsvarstale, men et stærkt Angreb paa Myndighederne for deres utrolige Ukyndighed. Han bad ikke om nogen mild Dom, men vedkendte sig sit Forsæt fuldtud. Det havde været hans Hensigt for Domstolen at føre Bevis for, at de nordslesvigske Øvrigheds personer havde handlet i Modstrid med gældende Ret.

Jeg nøjedes med i Korthed at henvise til, at Gymnastik var en Kulturbevægelse i alle Lande. Retten maatte derfor efter min Mening dømmes i Lovens og Tidens Aand ved at frifinde os.

For alle Tilfældes Skyld havde vi anmodet de flensborgske Advokater Ravn og Scheffer om at være til Stede som Forsvarere. For dem blev det et meget let Hverv, da Smith jo selv med stor Dygtighed havde ført sin Sag.

Landsretten bestod af fem Dommere, for hvem det vistnok var en vanskelig Opgave at skulle granske og fastslaa, hvorvidt der i Virkeligheden forelaa en Krænkelser af tysk Lov og Ret; thi efter den Opsigt, Sagen havde vakt, vidste man jo, at Dommen kunde faa vidtrækkende Følger i hele Riget. De gik derfor udenom Sagens Kerne og kendte for Ret, at da Anklageskriftet efter Domstolens Skøn hvilede paa et fejlagtigt Grundlag, maatte der ske Frifindelse. Statskassen skulde oven i Købet betale vore Omkostninger.

Op nu blev der atter drevet Gymnastik i vore Forsamlingshuse, foreløbig uden Hemninger. Men den flensborgske Statsadvokat, som havde tabt Sagen, maatte jo for at opretholde sin Autoritet kræve Revision af denne Dom. Det skete ved at indanke den frifindende Kendelse for højeste Instans, Rigsretten i Leipzig.

Der hengik et halvt Aar, før denne Appel kunde tages til Følge. Forhandlingen fastsattes til den 23. November 1907. Smith og jeg besluttede selv at møde og at forklare vor Handling uden Forsvarer. Jeg husker godt, at det var en Vinterdag med streng Frost, da vi efter et Døgn

Rejse kom til Leipzig. Efter at vi havde fundet Logi og indrettet os, op-søgte vi Rigsretsbygningen, hvor vi skulde optræde den følgende Dag. Det viste sig at være en med stor Kuppel overhvelvet Monumental-bygning, opført i Aarene 1888—95 i den Stil, man har kaldt for tysk Højrenæssance. Paa flere Maader var dens Ydre af stærk Virkning, og den regnedes vistnok ogsaa for at være en af det tyske Riges smukkeste offentlige Bygninger. Paa os gjorde den dog ikke noget dybere Indtryk, end at vi roligt fortsatte vor Gang gennem Gaden og nød lidt af den store Bys Aftenliv.

Næste Morgen indfandt vi os i god Tid i det med megen Pragt udstyrede Retslokale. En Betjent anmodede os om „de Herrer Advokaters“ Kort, som han skulde aflevere til Præsidenten. Jeg svarede, at vi var de Anklagede og mødte uden Forsvarere. Da jeg ledsagede denne Bemærkning med en god Drikkeskilling, var han meget villig til at oplyse os om, paa hvilken Maade man optraadte paa dette af Alvor og Højtidelighed prægede Sted.

Vi gik ind i Tilhørrummet for at vænne os lidt til Omgivelserne. Domstolen bestod af syv ældre Dommere, klædte i mørkerød Talar, som tilsammen dannede et af Rigsrettens tre Senater. Paa et Podium til højre for dem havde Rigsadvokaten Dietz sit Sæde. Der hvilede over hele Rummet en uforstyrret Ro og imponerende Værdighed. Efter at en Rovmorder var blevet dømt til Døden, kom vor Sag til Behandling. I Overensstemmelse med den Instruks, vi havde modtaget, gik vi et Par Skridt frem over det tykke Gulvtæppe, som dæmpede enhver Lyd af Fodtrin, bukkede dybt for den høje Ret, tog Plads hver ved sin Pult og sagde vore Navne. Uden at ville inklade mig paa et længere Referat af Procedurens Forløb skal jeg meget kort omtale, hvad der nu skete. Den af Dommerne, som havde bearbejdet Sagen, gjorde korrekt Rede for dens Sammenhæng, medens de andre seks vise Mænd sad tavse og tilsyneladende uinteresserede paa deres højryggede Stole. Da Smith saa tog Ordet og paa sin saglige Maade ligesom i Flensborg ved rig Anvendelse af Lovparagraffer, deres Fortolkning og Udtalelser af fremragende Jurister o. s. v. paa ulasteligt og flydende Tysk henviste til de Aarsager, der havde haft hans Opfordring til Følge, vaagnede Rettens Mænd efterhaanden som af deres Dvale og fulgte nu nøje Forhandlingens Gang. Forsvarets Tilrettelæggelse og Opbygning gjorde tydeligt nok Indtryk paa Dommerne. Man stod her maaske overfor et helt nyt Tilfælde, som ikke ramtes af den overleverede Retspraksis, der fandtes optegnet

i tykke Aargange af Rigsretskendelser, som man ellers plejede at hen-
vise til.

Og saa skete det opsigtsvækkende, at den øverste Repræsentant for
det tyske Riges Anklagemyndighed, Rigsadvokat Dietz, efter en vægtig
Redegørelse gav den Anklagede Ret og udtalte, at de af nordslesvigske
Landraader og Amtsforstandere udstedte Forbud ikke havde Retshjem-
mel i de gamle preussiske Kabinetsordrer. Regeringen i Slesvig ejede in-
tet lovligt Grundlag for sin Optræden. Derfor maatte han afvise den
flensborgske Statsadvokats Appel og kræve Frifindelse.

Efter dette Ordskifte var det naturligtvis uden Betydning, at jeg ogsaa
gjorde opmærksom paa Politiets ulovlige Færd. Retten trak sig derpaa
tilbage til Raadslagning, og medens vi ventede, gik Rigsadvokaten ned
fra sit høje Sæde og indledede en Samtale med Jonathan Smith, idet
han roste ham for det dygtige Indlæg. For mig var det et mærkeligt Syn
at iagttage de to Mænd, Rigsadvokaten og den sigtede Lægmand, gaa
op og ned ad Gulvet og paa lige Fod drøfte den juridiske Side af denne
Sag.

Efter et Par Timers Forløb vendte Retten tilbage og meddelte, at
Dommen vilde blive forkyndt den 9. December, et Bevis for, at Ken-
delsen voldte Domstolens højtansete Jurister Hovedbrud. Rigsadvoka-
tens Udtalelse gav os fuld Oprebsning. Smiths Opfordring til Ulydig-
hed havde altsaa været berettiget. Lidt sejrssløtte begav vi os hen i den
historiske „Auerbachs Keller“ og drak en Flaske Rhinskvin i dette Lo-
kale, der er kendt fra en Scene i Goethes Drama „Faust“.

Paa Hjemvejen fra Leipzig tog vi over Berlin. Smith gik her op i Kul-
tusministeriet for at drøfte Sagen med Ministeren, men blev ikke mod-
taget. Vi opsøgte derpaa H. P. Hanssen paa hans Hotel, og da vi for-
talte ham om vor Oplevelse i Leipzig, fik han et noget andet Syn paa
Tandlæge Smiths Opfordring til Ulydighed.

Jeg skal, som nævnt, ikke fortabe mig i en lang Skildring af Gymnastik-
sagens yderligere Forløb, men blot endnu henholde mig til en kort Om-
tale af, hvad der senere hændte. Udfaldet af de fortsatte Forhandlinger
var stadig Vidnesbyrd om, at de udstedte Forbud maatte betragtes som
ulovlige, og at Tandlæge Smith derfor havde haft god Grund til at
opfordre til Ulydighed. Paa den anden Side stod den preussiske Rege-
rings Anseelse paa Spil, og paa denne Baggrund maa man søge Forkla-
ringen til, at Myndighederne ikke gav op. Rigsretten havde imidler-

tid fundet den Udvej at tilbagevise Sagen til ny Forhandling ved Landsretten.

Den 2. Marts 1908, altsaa otte Maaneder efter første Forhandling, mødte vi for anden Gang for Flensborg Landsret. Smith gentog sin Tale fra Leipzig, og jeg kunde nøjes med at henvise til Rigsadvokatens Opfattelse. Den flensborgske Statsadvokat havde ikke lært noget af det, der hidtil var sket i denne Sag. Gymnastikken var et Led i den danske Agitations Tjeneste, sagde han, og saa fastholdt han sit Krav om 3 Maaneders Fængsel for Smith og en Bøde paa 30 Mark for mig. Landsretten, som Aaret i Forvejen havde frikendt os, men nu havde faaet en anden Sammensætning, idømte denne Gang Smith en Bøde paa 300 Mark og mig en Bøde paa 30 Mark. Det var altsaa lykkedes de nye Dommere at finde en ny Fortolkning, hvorefter de var i Stand til at motivere en Overtrædelse af Loven, og det var vel Hovedsagen. Paa den anden Side tydede Straffens Størrelse paa, at de saa mere mildt paa selve Forseelsen.

Nu var det os, de Domfældte, der krævede Revision, og for anden Gang mødte vi for Rigsretten i Leipzig den 4. Maj 1908, hvor det ny Oprin svarede til det første, for saa vidt som Indlægene i det store og hele var de samme. Rigsadvokaten forsvarede tappert sit tidligere Standpunkt og krævede paa ny Frifindelse. At det for den høje Domstol stadig drejede sig om en yderst vanskelig Afgørelse, fremgik af dens Forkyndelse, hvorefter Kendelsens Offentliggørelse vilde ske den 27. Juni.

Men saa hændte der det uventede, at en af de gamle Rigsretsdommere blev sygemeldt, og en anden, der ikke kendte noget til denne Sag, indtraadte i hans Sted. Derfor kunde der ikke falde Dom; thi nu var Senatet som Helhed ude af Stand til at dømme, og derfor indkaldtes vi til en ny Termin den 17. September 1908. For tredie Gang stod vi saa for Rigsretten, hvor vi nu næsten var blevet husvante, og deltog i en Forhandling, i hvilken de gamle Paastande optrevledes. Der kom ikke noget nyt for Dagen. Men nu faldt dog straks den endelige Dom, der lød paa Frifindelse, da Regeringen i Slesvig ikke havde haft lovlig Hjemmel til at udstede de paaklagede Forbud i den Form og det Omfang, som det var sket.

For mig havde Rejserne til Leipzig nærmest tjent som Adspredelse fra det daglige Livs Slid ved Avisen. Jeg benyttede Opholdene i den store By til at sætte mig lidt ind i dens Historie. Der fandtes her rige Minder fra Goethes Ungdom og fra Schillers Vandreaar. I Leipzig skrev han sit

bekendte Digt „An die Freude“. Det gamle Raadhus fra Middelalderen var en Seværdighed. Det samme kunde maaske siges om Stadens store Banegaard, som den Gang gjaldt for at være Verdens største. Begge Bygninger var paavirkede af det omfattende Handelsliv, der har udfoldet sig her i Fortid og Nutid. Ligesom Rigets Boghandel havde sit Centrum i denne Stad. Jeg besøgte det Kæmpemonument, som er rejst lige ved Byen til Minde om det tre Dages „Folkeslag“ i Oktober Maaned 1813, der blev skæbnesvangert for Napoleons Fremtid. Jeg gik omkring paa den udstrakte Valplads og genoplivede i Tankerne dette Stykke Verdenshistorie.

Det var naturligvis en Tilfredsstillelse, at vi ved Rigsrettens Afgørelse i 1908 havde afsløret de skræmmende preussiske Forbud i Nordslesvig som ulovlige. De tyske Socialdemokraters Hovedorgan „Vorwärts“ fulgte Tandlæge Smiths Eksempel ved at opfordre til Ulydighed mod Politiets Indgriben rundt omkring i Riget, og Bladet var ligeledes blevet frikendt. Man maatte nu med nogen Spænding vente at se, med hvilken Virkning Myndighederne vilde bære deres Nederlag. Foreløbig optoges Gymnastikken igen i vore Forsamlingshuse, og man regnede med, at der var Fred og ingen Fare. Men adskilligt tydede dog paa, at Myndighederne ikke helt havde opgivet Ævred, men pønsede paa Oprejsning. — Dette er Forklaringen til en Begivenhed, som efter hvad der var hændt, vakte stor Opstandelse, for ikke at sige Forargelse, ikke blot herhjemme, men langt udenfor Nordslesvig. Den slesvigske Regering hævdede, at den frifindende Rigsretsdom kun tog Sigte paa den Ungdom, der havde naaet Myndighedsalderen, men at Adkomst til at undervise Mindreaarige stadig maatte afhænge af Øvrighedens Tilladelse, med andre Ord: umulig at opnaa. Man vilde i hvert Fald statuere et Eksempel. Men det voldte tilsidst Ophavsmændene endnu mindre Glæde, end det havde været Tilfældet med det første Angreb.

Da der var gaaet Aar og Dag, efter at den tyske Højesteret havde frikendt Jonathan Smith, idømtes en ung Pige, Frk. Kristine Boesen i Lundsmark, nu Fru Stauning-Jensen i Rejsby, en Bøde paa 200 Mark, henholdsvis tilsvarende Hæfte, for at have undervist Ungdommen i Gymnastik i Brede Forsamlingshus. Den 10. August 1910 fandtes i „Dannevirke“ følgende Meddelelse:

„Frk. Boesen har fra Amtsforstageren i Skærbæk modtaget en Skrivelse, der i Oversættelse lyder saaledes: „Den Straf paa 20 Dages Hæfte, der er fastsat i den af den kongelige Landraad den 11. April

1910 for det Tilfælde, at den Dem idømte Bøde paa 200 Mark ikke kan inddrives, skal fuldbyrdes. Jeg anmoder Dem om Tirsdag den 9. August 1910 om Formiddagen Kl. 9 at indfinde Dem paa mit Kontor for at tiltræde Arreststraffen. I modsat Tilfælde kan De vente straks at blive ført hertil ved Tvang“.

Da Frk. Boesen i Henhold til Rigsrettens Kendelse betragtede den af Landraaden idømte Bøde for ulovlig, lod hun Ordren uænset og blev i sin Plads hos sin Bror i Lundsmark.

Den 10. August om Formiddagen ved Ellevetiden indfandt Amtstjeneren fra Skærbæk sig paa Gaarden i Lundsmark og erklærede ved Haandspaalæggelse Frk. Boesen for anholdt og bød hende som Arrestant følge med til Skærbæk, hvor hun i 3 Dage indespærredes i en skummel Celle for den følgende Dag at blive transporteret til Arresten i Tønder, det nuværende Museum, der var endnu værre og mindede om middelalderlige Tilstande. I Udgangstiden førtes hun ned i en ildelugtende Baggaard sammen med Landstrygere og Forbrydere, der teede sig uhøvisk overfor hende. Det var ikke forbavsende, at hendes Mor fandt den unge Pige ret afkræftet af en saadan Behandling, da hun en Dag fik Lov til at besøge hende.

Frk. Boesens Retsbistand protesterede hos Landraaden og Regeringspræsidenten uden at opnaa Svar. Hun maatte daglig „gaa paa Stribe“, som det hedder, sammen med Banditterne, og der nægtedes hende ordentlig Forplejning, hvilket hun havde Krav paa udover den simple Fangekost. Først ved en telegrafisk Besværing til den preussiske Kultusminister under Henvisning til Rigsretsdommen blev hun pludselig løsladt efter at have været indespærret i elleve Døgn under de mest nedværdigende Forhold.

Man vil forstaa, at hendes Hjemrejse blev et Triumftog. Hun modtoges med Blomster og Gaver, og der holdtes nogle Dage senere en Fest for hende, ved hvilken Lejlighed hun blev stærkt hyldet, fordi hun holdt ud.

Tilfældet blev naturligvis vidtløftigt omtalt i Dagspressen, og de nordslesvigske Myndigheder maatte atter i en saare høj og uheldig Grad staa til Ansvar overfor den offentlige Mening. Ganske vist fortsatte de med at mobilisere Gendarmerne mod den danske Ungdoms Gymnastik. De havde tabt Slaget. Under stærkt Bifald skildrede H. P. Hanssen derfor i en Rigsdagstale den 14. Marts 1911 disse Tilstande og krævede, at Ministeriet gjordes ansvarlig for Politiets Færd i Nordslesvig, og at Rigsrettens Autoritet blev respekteret. Da Regeringen imidlertid, opmuntret

ved en senere fældet uklar Rigsretskendelse fra 1912, fortsatte Forfølgelsen paa ny, udtalte H. P. Hanssen den 14. Februar 1914 i Rigsdagen, at han ikke kunde godkende en af Ministeriet krævet Bevilling til de Olympiske Lege. Han sagde i sin Begrundelse: „Jeg vil gerne fastslaa, at jeg personlig er Ven af den sunde Idræt og af Gymnastikken, ogsaa en Tilhænger af de Olympiske Lege. Men for at nedlægge en højtidelig Protest mod den smaalige Forfølgelse af vore Gymnastikforeninger stemmer jeg imod Bevillingen.“

Et meget skarpt Angreb rettede ogsaa Landdagsmand H. D. Kloppenborg mod Myndighederne i denne Forbindelse i en Tale i det preussiske Deputeretkammer den 29. April samme Aar. Ifølge den stenografiske Beretning gav han en Fremstilling af preussisk Færd i Almindelighed mod den danske Befolkning. Han omtalte Fortyskningen af Skole og Kirke og nævnte i denne Sammenhæng ogsaa Gymnastiksagen. „Saaledes som Sagen drives hos os“, sagde han, „faar vi ingen Tillid til preussisk Kultur. De fleste Forseelser mod Lovene i Nordslesvig vil sikkert, naar Regnskabet gøres op, være begaaede af Embedsmændene paa Regeringens Vegne. Hvorledes Regeringen vil søge at hævde sin Autoritet paa denne Maade, veed jeg ikke; men saa meget veed jeg, at man hos os lidt efter lidt har tabt Troen paa den preussiske Kultur. Preusservæsenet staar for os som noget primitivt, noget kortsynet, som man værges sig imod med Hænder og Fødder, hvis Folkelivet skal reddes fra Forsumpning. Jeg veed ikke, om Regeringen mener at have nogen Fordel deraf. Jeg vilde i hvert Fald gerne høre et Ord af Ministeren, om det er hans Mening, at han vedblivende vil hævde sin Autoritet paa denne Maade.“

Denne Fordømmelse kan passende staa som Afslutning paa dette Kapitel af Kampen mod Uretten. Der lød intet Ord fra Ministeren. Kort efter kom Krigen, og vore Modstandere fik andet at tænke paa.

Opfordring til Ulydighed.

Jeg opfordrer til at være ulydig mod
de af Amtsforstanderne udstedte Forbud mod
Gymnastikundervisningen.

Haberølev, 2/3 07.

J. Smith,
Tanblæse.

Ind under det store Opgør

Det sidste Tiaar før Verdenskrigen 1914—18 kendetegnes for den sønderjydske Danskheds Vedkommende af en rig Udvikling, der samtidig rummer stærke nationale Brydninger. Da jeg ikke føler det som min Opgave at skrive Landsdelens Historie, men i Hovedsagen kun at omtale den, for saa vidt Begivenhederne dannede Baggrunden for mine lagttagelser og for min Virksomhed, maa jeg nøjes med at henvise til den fyldige Litteratur, der allerede findes om dette Emne, saaledes blandt andet til Bøger og Afhandlinger, der er skrevet af H. P. Hanssen, Dr. Mackeprang, flere Forfattere i sidste Bind af „Sønderjyllands Historie“ samt til de udførlige Oplysninger i det af Svend Dahl og Axel Linvald udgivne indholdsrige Værk „Sønderjylland“.

Jeg har tidligere omtalt den dansk-tyske Tilnærmelse, der var blevet indledet efter Systemskiftet i 1901 og fremmet ved Fyrstebesøg i København og Berlin i de følgende Aar. Først gennem de Dokumenter, der langt senere, efter Revolutionen, er hentet frem fra det tidligere kejserlige Arkiv i Rusland, har man faaet paalidelige Beretninger om den mærkelige Sammenkomst mellem Kejser Vilhelm den Anden og Czar Nikolai, som i Juli Maaned 1905 fandt Sted om Bord i det russiske Kejserskib „Polarstjernen“, der sammen med det tilsvarende tyske Skib „Hohenzollern“ efter Aftale var ankret op ved Bjørkø i den finske Skærgaard. Kærnen i Samtalen var atter det tysk-engelske Modsætningsforhold, og der affattedes endog mellem de nævnte Monarker en Alliance-Traktat, hvorefter de to Stater skulde yde hinanden Bistand i Tilfælde af Angreb. I denne Forbindelse tog man ogsaa under Overvejelse at finde en Maade, hvorefter Danmarks Neutralitet kunde garanteres. Kejser Vilhelm rejste fra dette Møde lige til København med det

Formaal at indvie den danske Regering i Planen, eller i hvert Fald i den Del, der vedrørte Østersøen og dermed Danmark. Efter Opholdet i København skrev Kejseren til Czaren: „Besøget fik et godt Forløb under yderste Venlighed, især fra Din kære Bedstefars Side. Men Kongen var saa skræmt, at det var umuligt at røre ved Spørgsmaalet. Han var omgivet af en Atmosfære af Mistillid. Jeg gjorde alt, hvad der stod i min Magt for at sprede Mistænksomhedens Sky, idet jeg optraadte helt frimodigt uden at gøre nogen som helst Hentydning til alvorlig Politik. Jeg var dog klar over, at den nuværende Udenrigsminister, Greve Raben, og en hel Del indflydelsesrige Personer allerede nu er naaede til den Overbevisning, at Danmark — da deres Hjælpeløshed og Mangel paa Evne til at opretholde blot Skygge af Neutralitet overfor en Invasion er aabenbar — i Tilfælde af Krig og overhængende Fare for Angreb i Østersøen fra den fremmede Magts Side er forberedt paa, at Rusland og Tyskland øjeblikkelig vil tage Skridt for at varetage deres egne Interesser ved at besætte Danmark og holde det okkuperet, medens Krigen varer.“

De to Monarker mødte imidlertid Modstand hos deres egne Diplomater, og Traktaten fik derfor ingen Gyldighed. Men denne Sammenkomst ved Bjørkø og et lignende Møde i 1907 ved Svinemünde giver os atter et Indblik i den storpolitiske Situation i Datiden. Andre Begivenheder fra disse Aar pegede i samme Retning.

For at kunne give en sammenhængende Skildring af den Paavirkning, som udenrigske Forhold udøvede paa Tilstandene i Nordslesvig, maa jeg i det følgende meddele Fortsættelsen af dette vigtige Kapitel:

Efter Kong Kristians Død blev den unge danske Konge, Frederik den Ottende, modtaget med en storslaaet Hyldest, da han og Dronning Luise den 19. November 1906 gæstede Berlin. Om det saa var det frisindede og usnobbede „Berliner Tageblatt“, bragte dette Blad en saa udførlig Skildring af Besøget, som om det var en europæisk Begivenhed af stor Betydning. Derom vidner allerede Indledningen, som lyder saaledes:

„Kejseren har Dags Morgen modtaget sine Gæster, Kongen og Dronningen af Danmark. Kort efter Klokken 9½ samledes paa Lehrter Banegaard, der var rigt pyntet med tyske og danske Flag, Kejseren, Kejserinden, Kronprinsen, Kronprinsessen, Prinserne og Prinsessen, endvidere Udenrigsminister von Tschirschky, Herrerne fra det militære Hovedkvarter, de i Berlin tilstedeværende Generaler og Admiraler samt

Herrerne og Damerne fra det danske Gesandtskab og den danske Koloni. Et Æreskompagni fra 3. Garde-Regiment til Fods havde taget Opstilling paa Perronen med Faner og Musik. Da Kongen og Dronningen var staaede ud af Toget, blev de paa det hjerteligste budt Velkommen af Kejseren og Kejserinden. Monarkerne kyssede hinanden paa begge Kinder.“

Efter at Bladet med en Nøjagtighed og Omstændelighed, der vilde have gjort et royalistisk Hoforgan Ære, havde opremset Navne og Titler paa andre af Rigets højeste Rangspersoner, der ligeledes var mødte frem, følger Beskrivelsen af Kørslen gennem Berlin. Ledsaget af en Eskadron Garde-Kyrasserer og under Tonerne til „Kong Christian stod ved højen Mast“ naaede Monarkerne med deres store Følge „Brandenburger Tor“, hvor Hovedstadens Magistrat og Byraad havde indfundet sig sammen med 24 „Æresjomfruer“ og talrige Medlemmer af den store Bys mange Institutioner, Krigerforeninger og Lavsmestre i Diplomatfrakke og høj Hat, Elever fra de lærde Skoler med deres brogede Huer og Baand o. s. v. Her hyldede Overborgmester Kirchner det danske Kongepar, fordi det kom i Fredens Tegn. I Spidsen for de 24 unge Damer talte Borgmester Dr. Reiche derefter for Dronning Luise.

Paa „Unter den Linden“ havde Soldater i tre Rækker dannet Spalier. Ad den Vej fortsatte den brogede Kavalkade til Slottet. Det var en af Kejsertidens store Dage. At der bagved denne Hyldest og Pragtudfoldelse laa en vis Hensigt, kunde der næppe være Tvivl om. Det var saa lige til, at man satte Besøget i Forbindelse med Storpolitikken og Nord-slesvig.

Ved en Tilfældighed kom jeg til at yde et Bidrag til „Berliner Tageblatt“'s Festnummer. Paa første Side indeholdt Bladet en Kronik „Ved Grænsen“, som jeg kort forinden havde offentliggjort i „Politiken“. Jeg skildrede i denne Redegørelse den danske Befolknings Kamp mod Fortyskningen og skrev bl. a.: „Det Slægtled, som har oplevet 1864, gaar i Graven. Det nuværende har besøgt den tyske Skole, og de unge Bondesønner har faaet deres militære Uddannelse i de tyske Kaserner i Posen, Bromberg, Metz eller Strassbourg. Men hverken Skolen eller Kasernen har haft nogen Indflydelse paa dem. Deres Sindelag er stadig dansk ligesom deres Sprog og Levemaade. Saa sejt er den danske Nationalitet.“

Det tyske Blad havde fundet det betimeligt i Forbindelse med det danske Kongebesøg at aftrykke min Artikel i tysk Oversættelse, dog med følgende Bemærkning:

„I Anledning af dette Besøg, som maaske vil bidrage til en Udjævning af Modsætningen ved Grænsen, gengiver vi denne Fremstilling, idet vi dog tilføjer, at den naturligvis er tænkt og skrevet ud fra et dansk-nationalt Standpunkt.“ Saaledes blev mit Navn indflettet i denne Begivenhed.

Jeg er stadig af den Opfattelse, at man for at fatte Aarsagen til Brydningerne vedrørende det dansk-tyske Forhold, som dette Spørgsmaal blev diskuteret i den danske Presse og stærkt paavirkede Stemningen, ikke blot i Nordslesvig, men i hele Landet, maa følge Udenrigspolitikken fra disse Aar. Derfor kan jeg, som flere Gange nævnt, ikke unnlade en fortsat Omtale af denne Udvikling, som nærmest var trøstesløs for vort Vedkommende. Men saa vidt jeg kan skønne, holdtes Offentligheden, som det senere er konstateret, i Uvidenhed om det, der skete. Hvad der foregik bagved Kulisserne, faar man paalidelig Oplysning om i de Aktstykker vedrørende Kaptajn Lütkens Sendelse til Berlin og i Referater af de i Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning førte Forhandlinger, som blev udgivet og behandlet i den danske Rigsdag i 1919. Det er altsaa et officielt Kildestof.

I Aarene 1902—03 og navnlig i Aarene 1906—07 førtes en Række Forhandlinger mellem Departementschef Lütken paa J. C. Christensens Vegne og Chefen for den tyske Generalstab, General Moltke, om Danmarks Stilling til Tyskland under en mulig Krig, og man stillede sig den Gang den Mulighed for Øje, at man i visse Situationer kunde have Grund til sammen med Tyskland at forsvare København mod Angreb fra engelsk Side, og Muligheden af at træffe Aftale derom drøftedes. Kaptajn Lütken skriver selv om sin første Sendelse: „Mit Ophold i Tyskland varede fra 1. November 1902 til Slutningen af Juli 1903. Formen for mit Ophold var de første tre Maaneder som privat Mand studerende ved Universitetet i Berlin. De sidste seks Maaneder gjorde jeg Tjeneste ved den preussiske Generalstab i Henhold til den af Udenrigsministeriet paa Krigsministeriets Anmodning gennem den danske Legation i Berlin udvirkede Tilladelse fra Hans Majestæt den tyske Kejser.“

I en Beretning af 4. November 1903 skriver Kaptajn Lütken til København, at man i de tyske Krigsspil arbejder meget med Spørgsmaalet om Angreb paa Kiel og den holstenske Kanal, og hvorledes man tænker sig Danmarks mulige Stilling i saa Henseende. Henimod Skrivelsens Slutning findes følgende Sætning: „Grundtonen i de Udtalelser, jeg har

hørt, er iøvrigt den: Kan vi ikke stole fuldt paa Jer under en stor Krig, saa maa vi straks ved dens Begyndelse lamslaa Jer.“

I Aaret 1906 optoges hele dette Spørgsmaal paa en langt videregaaende Maade. Udgangspunktet var en Samtale mellem Kaptajn Lütken og Generalstabschef Moltke den 18. Februar om Bord paa Skibet „Preussen“. Sidstnævnte bemærkede i Samtalens Løb, at der ikke fra tysk Side kunde være Tale om noget Angreb paa Danmarks Selvstændighed. Han fortsatte: „Vort Ønske er, at der skal ske en naturlig Tilnærmelse mellem de to Stater. Det er forkert, at de stadig staar paa Springet mod hinanden. De Sager i Slesvig, der ligger os imellem, vil vi se at faa af Vejen. Der er givet Ordre til, at der skal ske en gradvis Overgang.“ Han fortsatte senere: „Men een Ting vil jeg sige Dem rent ud. Gaar De med England, tillader De England at benytte Deres Territorium, eller yder De kun en fingeret eller utilstrækkelig Modstand, ja saa er det min Overbevisning, at Danmarks sidste Time er slaet. Den offentlige Mening i Tyskland vil fordre, at der gøres Ende paa Danmark.“ Endvidere foreslog den tyske Generalløjtnant, at der blev truffet en Aftale mellem de to Generalstabe.

Det er imidlertid kendt fra Fyrst Bülow's egenhændige Oplysninger, at Kong Kristian havde taget meget køligt, om end høfligt, paa den tyske Kejsers gentagne Forsøg paa at indynde sig ved det danske Hof. Bülow meddeler, at Kongen sendte Udenrigsminister, Grev Raben til London for at forsikre, at Danmark under alle Omstændigheder vilde iagttage den strengeste Neutralitet. „Grev Raben, til hvem jeg var knyttet ved gamle Forbindelser og et fjernt Slægtskab, fortalte mig senere“, — skriver den tyske Rigskansler — „at et Brev fra Dronning Alexandra, som opskræmt havde spurgt sin Far, om han vilde forraade England, havde foranlediget Udsendelsen.

Man forstaaer derfor ogsaa, at J. C. Christensen i en Instruks af 29. Juni 1906, altsaa efter Tronskiftet, som Konsejlspræsident og Forsvarsminister gør Kaptajn Lütken opmærksom paa de Betænkeligheder, man fra dansk Side maa nære mod Afslutning af en dansk-tysk Militærkonvention. Det hedder saaledes i denne Skrivelse, der er paategnet af den ny Konge, „at en Militærkonvention saa godt som udelukkende vilde være i Tysklands Interesse, medens den vilde udsætte Danmark for større Tab, ja endog for truende Fare. Noget saadant bør Landet ikke udsætte sig for, med mindre det faar væsentlige Fordele til Gengæld.“

Dermed sigtes tydeligt til en Aftale vedrørende Nordslesvig. Baade

Kejseren og Bülow havde i den senere Tid været vundet for en Ordning af dette Spørgsmaal.

Den nævnte Instruks blev det endelige Grundlag for en Samtale, som den 2. og 3. Juli 1906 blev ført mellem Kaptajn Lütken og General Moltke i Berlin ved hvilken Lejlighed Kaptajnen nøje forklarede den danske Regerings Stilling, medens Generalen paa det mest indtrængende tilraadede Danmark at bringe de militære Forhold i Orden. Det vilde ikke paa nogen Maade falde Tyskerne ind at respektere Danmarks Neutralitet. Grænsereguleringen i Slesvig, mente Generalen, kunde ikke ske før efter en Krig, hvor Danmark havde staaet paa Tysklands Side. Men det var for Resten ikke hans Sag. Et Mageskifte med de vestindiske Øer kunde maaske tænkes.

Frederik den Ottende var en begavet og politisk kyndig Mand, afgjort parlamentarisk sindet og derfor ogsaa rede til efter Evne at støtte J. C. Christensen, skriver Dr. phil. Hans Jensen i „Bogen om J. C. Christensen“. Et Hovedformaal for Kongen var det udenrigspolitisk at tilvejebringe et tryggere Forhold til Tyskland, baade af Hensyn til Verdenssituationen, som han ansaa for meget truende, og for Sønderjydernes Skyld. I denne Bestræbelse mødtes han og Konsejlspræsidenten, og han billigede og fulgte med Interesse, at J. C. Christensen lod sin militære Tillidsmand Lütken genoptage de fortrolige Forhandlinger med de tyske Myndigheder i 1906, hvorved der opnaaedes en vis Styrkelse af Tysklands Tillid af virkelig Betydning for de kommende Aar. Man lovede Tyskland, at Danmark under en Krig vilde gøre et energisk Forsøg paa at hævde sin Neutralitet. Kun Kongen og Udenrigsministeren var indviede i disse Forhandlinger. J. C. Christensen virkede derfor meget stærkt for at skaffe Danmark en Forsvarsordning med Muligheden af en Storkrig og dens Forhold for Øje.

Efter Hjemkomsten fra Besøget i Berlin modtog Kongen Konsejlspræsidenten og Udenrigsministeren i Audiens paa Amalienborg. Kongen havde noteret Hovedpunkterne i sine Samtaler med de fremtrædende Personer i Tyskland, og J. C. Christensen laante hans Notater og afskrev dem. De lød bl. a. saaledes:

„Moltke fastholdt i den Samtale, jeg havde med ham, sine allerede før til Kaptajn Lütken udtalte Anskuelser om vor Stilling. Talte atter om en engelsk Landgang ved Esbjerg, som han paa det bestemteste hævdede kunde gøres. Spørgsmaalet vilde blive „for eller imod“. Om en egentlig Neutralitet troede han ikke, der kunde blive Tale, da han be-

stemt frygtede for, at fra vor Side kunde den ikke hævdes. Tog vi Stilling mod Tyskland, maatte der gaas hensynsløst frem, og da vilde det gælde Landets Eksistens. Gik vi med, da kunde der være Tale om en Tilbagegivelse af Nordslesvig. Da vilde et saadant Skridt blive forstaaet i Tyskland. Han talte som en trofast Ven af Danmark. (Kongen havde hertil bemærket: „Ja, det er jo stadig os, der skal vente. Mulig ligger den Dag, da vi staar sammen med Tyskland, langt ude i Fremtiden.“ Moltke sagde: „Det kan ogsaa være, at Stemningen i Tyskland vender sig forinden; men han vilde fraraade Kongen at tale med Kejseren derom nu, da Svaret kun kunde blive et Nej.“)

Med Fyrst Bülow talte jeg længe og helt aabent om de Spørgsmaal, der laa mig paa Hjerte, og jeg fik af hans Udtalelser det Indtryk, at han vilde gøre alt for at forbedre Forholdene og lovede at have et vaagent Øje med de lokale Embedsmænd, som endnu var opdragede i den køllerske Tid. Han var glad ved at kunne sige, at Kejseren ogsaa nu havde faaet et andet Syn paa Sagerne, og det lettede ham Arbejdet meget. Han fandt Forfølgelsen smaalig og ikke en stor Nation værdig. Han forsikrede mig gentagende, at han vilde gøre, hvad han formaaede, for at faa alt i en bedre og mere fredelig Gænge.“

Jeg nøjes med at gengive disse Sætninger af Kongens Notitser. De viser, hvorledes Forholdet mellem de to Stater var paa dette Tidspunkt. Det danske Kongepars Besøg i Berlin og den storslaaede Modtagelse vidnede om, at man fra begge Sider søgte yderligere at besegle Tilnærmelsen ved bestemte Kendsgerninger og ud fra forskellige Interesser. Og nu maa jeg dvæle noget udførligt ved Virkningerne i Nordslesvig. I Aarens Løb havde den danske Regering, som nævnt foran, næret Ønsket om at opnaa en Løsning af Optantspørgsmaalet i Forbindelse med den dansk-tyske Tilnærmelse. H. P. Hanssen, som vel nok havde givet den første Tilskyndelse dertil, var til Stadighed optaget af Sagen. Under sin Virksomhed i Berlin havde han flere Gange bragt den paa Tale i den preussiske Landdag. I Marts Maaned 1905 udtalte han saaledes bl. a.: „Tidspunktet synes ikke at være uegnet. Danmark er jo i de sidste Aaringer blevet overvældet med Elskværdigheder fra højeste og højt tysk Sted. Hvis man ikke paa disse mange Ord skal anvende Shakespeares Citat: „Ord, Ord, Ord“, saa maa der nu følge Handlinger, hvorved disse Tilstande, der hele Tiden fremkalder Misstemninger mellem de to Nationer, bringes ud af Verden.“ Som det fremgaar af hans efterladte Skrifter, førte han samtidig under Føling med den danske Regering ind-

gaaende Samtaler med tyske Embedsmænd om Spørgsmaalet. Jessen indtog længe en noget kølig Holdning vedrørende dette Punkt, idet han med Føje henviste til de mange Udslag af Tvangspolitik, som vedvarende fandt Sted i Nordslesvig, hvor man forgæves spejdede efter Forsoningens Frugter. Efter at han den 15. Marts 1905 havde talt i den tyske Rigsdag om Optantsagen, skrev han i „Flensborg Avis“ for 29. Marts samme Aar følgende, som formentlig var Udtryk for hans Opfattelse: „Selv det lille Danmark vejer noget til i internationale, politiske Overvejelser. Det er Tyskland behageligt, naar det kan siges, at Naboerne sidder fulde af Tillid til dets redelige Hensigter. Man holder i Berlin for Tiden ikke af sure Miner i Nabolandene, ikke engang i de smaa. Det er ingenlunde givet, at Preussen ikke nok af Hensyn til Danmark kunde lempe sig lidt i de nordslesvigske Anliggender. Men naar man saa, som Ministeriet Deuntzer, gør noget saa uhjælpelig uklogt som at holde stor Tilnærmelse med Preussen midt under Tvangsregimente og Optantlaveri i Slesvig og derved uden nogen som helst Nytte giver det eneste Vaaben fra sig, man har, saa bortfalder for Preussen den Grund til at ordne Optantsagen — — — Nu har Klagerne over Optantsagen været forebragte Aar for Aar i den preussiske Landdag. Skal man nu have det samme Skuespil ogsaa i Rigsdagen, saa spørger de preussiske Styrende maaske dog sig selv, om det virkelig er værd bestandig at udsætte sig for disse Klager, som endog enhver Tysker, der er nogenlunde billigtænkende, maa finde berettigede.“

Den 3. og 4. April førte Jessen nogle Forhandlinger i det tyske Udenrigsministerium. De endte med en Anmodning om, at han vilde undlade at fremdrage Optantsagen i Rigsdagen, da dette kunde skade de Underhandlinger, der allerede var i Gang. Man gav ham et bindende Løfte om, at der skulde ske en endelig Ordning, da baade Kejseren og Bülow var enige derom. Der var lovet ham en Løsning uden Sindelags-snuseri. Jeg husker ogsaa, at jeg i Foraaret 1906 modtog et Brev fra ham, i hvilket han af samme Grund henstillede, at jeg i „Dannevirke“ tog varsomt paa Behandlingen af dette Spørgsmaal.

Vi ved ogsaa nu, at der allerede i Begyndelsen af nævnte Aar var indledet officielle Forhandlinger mellem den danske og tyske Regering vedrørende en endelig Ordning af Optantbørnenes Stilling. Der kunde ikke næres Tvivl om, at man havde Grund til at vente et snarligt Resultat, som Jessen altsaa havde bebudet, og H. P. Hanssen var vidende om. Den preussiske Regering i Slesvig og dens underordnede Organer i

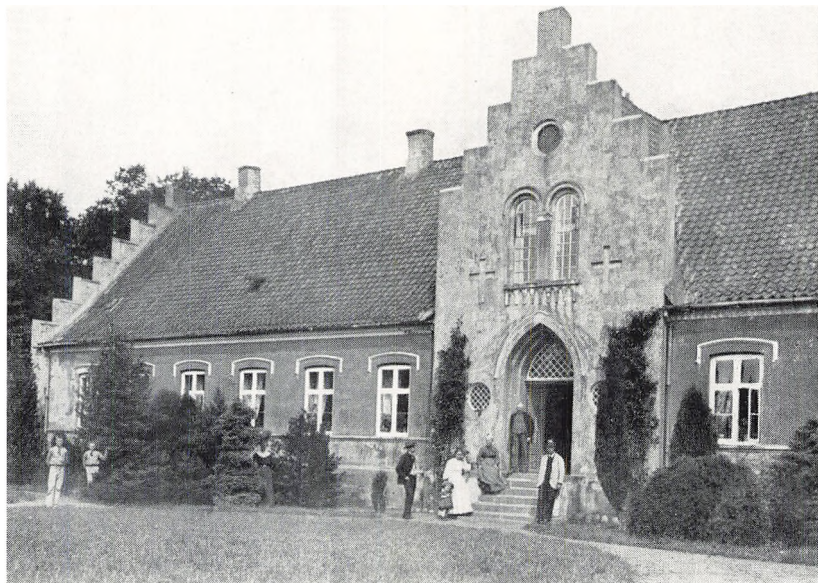
Kristine Boesen

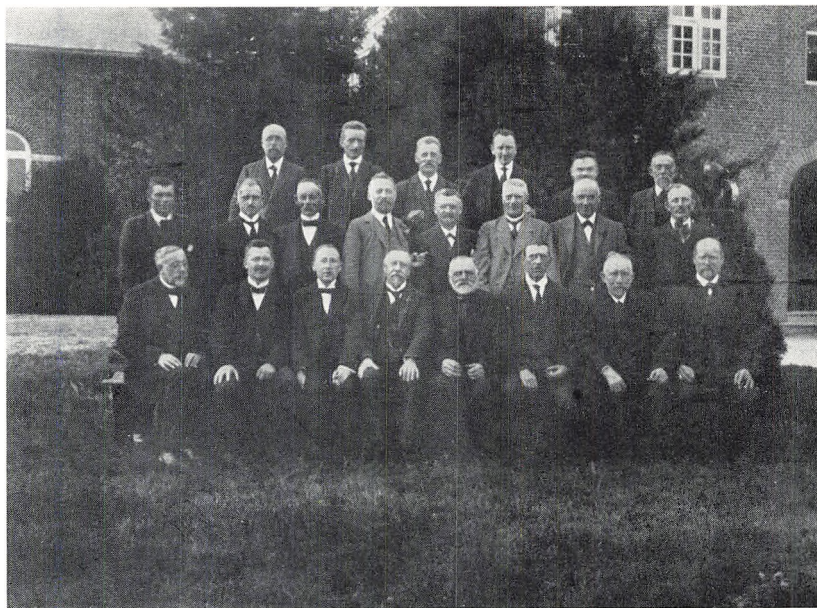
Jonathan Smith

Dannevirkes tekniske Personale 1911

Ferie paa Visby-Hedegaard

Dänholm-Fanger i Højskolehjemmets Have 1915

de nordlige Amter voldte Ordningen alvorlige Vanskeligheder ved at spænde Ben for Overenskomsten. H. P. Hanssen skriver: „Hvert Skridt i denne Retning mødtes med Uvilje og stødte paa sejt Modstand paa disse Steder, hvor man støttet af Den tyske Forening krampagtigt søgte at fastholde og fortsætte Voldspolitikken, da man frygtede for en Styrkelse af Danskheden.“

I Foraaret 1906 sad H. P. Hanssen tre Maaneder i Fængsel i Neumünster, og Jessen var mærket af den Sygdom, der hemmede hans Arbejds-kraft og efter menneskelig Beregning alt for tidligt lagde ham i Graven. Imidlertid blev der — vel nok for at bryde den tyske Modstand i Nordslesvig — mellem de to Lande truffet Aftale om en Løsning af Optantspørgsmaalet i Form af en Traktat. Saavidt var Sagen altsaa fremmet i Efteraaret 1906, da den danske Konge og Dronning holdt deres Indtog i Berlin som det tyske Kejserspars Gæster. Det fremgaar af H. P. Hanssens „Tilbageblik“, at han ved Dr. Aage Friis, der utrættelig var paa Færde i dette Anliggende, paa den danske Regerings Vegne modtog Oplysning om den nært forestaaende Ordning og indrettede sin Holdning derefter.

Da skete der uventet en Begivenhed, som vakte stor Opstandelse baade i Nordslesvig og Kongeriget, hvor hele Offentligheden jo var fuldstændig uvidende om de Beslutninger, der var taget i København og Berlin. Paa Rigsdagens Dagsorden stod den 13. December 1906 Forslag til Efterbevilling af 29 Millioner Mark til Bekæmpelse af de Indfødtes Opstand i Sydafrika. Denne Efterbevilling kunde bruges til et Mistillidsvotum til Regeringen. H. P. Hanssen skriver i denne Forbindelse: „Er der for os Grund til paa det nuværende Tidspunkt at vanskeliggøre Fyrst Bülow's Stilling og eventuelt medvirke til hans Fald? — Dette Spørgsmaal havde jeg under Hensyn til de Løfter og Tilsagn, Rigskansleren havde afgivet med Hensyn til Tysklands nordslesvigske Politik og da specielt med Henblik paa Optantspørgsmaalets Løsning, holdt for min Pligt at besvare med Nej. Tydeligere kunde jeg ikke udtrykke mig overfor mine Vælgere uden at krænke min Tavshedspligt.“ Derfor stemte han for Regeringens Forslag.

Følgerne af denne Stemmeafgivning omtaler H. P. Hanssen selv i sit „Tilbageblik“ saaledes:

„Min Stemmeafgivning overraskede mine Vælgere. Man havde, som rimeligt var, ventet at finde mig i Oppositionens Rækker. Uden at vide, hvad der gik for sig bag Kulisserne, følte det store Flertal sig dog overbevist om, at jeg havde haft vægtige Grunde til at stemme for Regerin-

gens Forslag. I de Kredse, der i Forvejen havde Mistillid til mig, rejste der sig derimod et voldsomt Røre. Angrebene haglede ned paa mig.

Medens „Dannevirke“ i det hele tog forstandigt og forstaaende paa Sagen, stillede „Flensborg Avis“ sine Spalter til Raadighed for de urimeligste Angreb. En Indsender, som skrev under Mærket X — Bankdirektør Rossen i Tønder — skrev saledes, at jeg var „gaaet fra Oppositionen over til Regeringspartierne“, at der med min Afstemning var sket en Strømkæntring“, at „vort danske Skjoldmærke var bortkastet“ og videre i samme Dur. Artiklen udmundede i det hysteriske Udraab: „Godkendes Strømkæntringen ved, at Vælgerforeningens Bestyrelse, som vel snart skal samles, igen opstiller vor sidste Rigsdagsmand som Kandidat ved det nye Valg, saa er Vendepunktet i Nordsløvigs politiske Historie dermed indtraadt.“

Kort sagt: Den gamle Strid indenfor de Dansksindedes Rækker, der hvilede paa den forskellige Opfattelse af Taktik overfor Magthaverne, udbrod paa ny. Efter Jessens Død havde den ulmet under Overfladen. Nu slog den ud i lys Lue. Blandt dem, der baade privat og offentligt misbilligede H. P. Hanssens Afstemning, var foruden et større Antal Vælgere indenfor „Flensborg Avis“s Lærerkreds en Del unge Mænd fra Jessens Følge, der nu optraadte som skarpe Modstandere af H. P. Hanssens Politik i det hele taget. Flere af dem udviklede sig senere til evnerige og fortjenstfulde Medkæmpere i den danske Sags Tjeneste. Naar H. P. Hanssen skriver, at „Dannevirke“ i det hele taget tog forstaaende og forstandigt paa Sagen, saa skyldtes det den Omstændighed, at jeg ved en rolig og rent saglig Bedømmelse af Situationen ikke kunde andet end yde vor Førstemand den Støtte, han efter min Mening havde Krav paa. Jeg saa helt bort fra Bevillingen til yderligere Bekæmpelse af Hottentotterne. Disse Penge var forøvrigt allerede brugte, og Sagen var, som H. P. Hanssen skrev, kun pustet saa stærkt op, fordi man fra Oppositionens Side vilde benytte denne Afgørelse til at fælde den siddende Regering.

Da jeg Dagen efter mødte paa „Harmonien“ i Haderslev, gik Bølgerne højt i den politiske Diskussion. Jeg tror nok, at de Besindige blandt Gæsterne var i Flertal og holdt med mig, medens andre af vore gode Venner var i en saa oprørt Stemning, at en Forstaaelse var umulig. Ingen af os kendte den virkelige Sammenhæng.

Afstemningen den 13. December i den tyske Rigsdag var imidlertid gaaet Regeringen imod, og nyt Valg blev en Følge deraf. Paa Forhaand regnede man naturligvis med, at H. P. Hanssen vilde blive genopstillet

som Rigsdagskandidat i første slesvigske Valgkreds. Forinden skulde der imidlertid skabes Klarhed i den givne pinlige Situation, der følte særlig ubehagelig, naar man som Bladleder Dag for Dag skulde blande sig i Striden, og uden for Kontoret næsten overalt, hvor man færdedes, maatte drøfte den med sine Omgivelser. Vælgerforeningens Tilsynsraad sammenkaldtes til et Møde den 22. December. For mig, der var til Stede, blev det en Sammenkomst, som ikke glemmes. Spændingen naaede sit Højdepunkt under Diskussionen, da H. P. Hanssen udtalte, at han ikke vilde modtage Genvalg, før Vælgerforeningen under en eller anden Form havde erklæret Grunden til hans Afstemning for fyldestgørende, og det skete ogsaa eenstemmigt, efter at han — saavidt hans Tavshedspligt den Gang tillod det — havde gjort Rede for den Traktat, som kunde ventes, og for dens Betydning. I det af alle Bestyrelsesmedlemmer derefter underskrevne Valgopraab hed det:

„Vi er taknemmelige for, at vor hidtilværende Rigsdagsmand i den korte Tid, han har været vor Repræsentant, fik Lejlighed til at rejse Indsigelse mod de Angreb, der rettes mod vort Hjemliv og vort Folkeliv. Hans Holdning den Dag, da Rigsdagen blev opløst, har overrasket mange i Betragtning af, hvad der fra Myndighedernes Side er sket iblandt os; men vi har den Tro til ham, at han har handlet i den nordslesvigske Befolknings Interesse, og idet vi herved udtaler, at hans Motivering af Afstemningen den 13. December har været fyldestgørende, opfordrer vi alle Vælgerne i første Valgkreds til at stemme paa H. P. Hanssen.“

Under den korte Valgkamp mærkedes paa flere Møder Dønningerne fra de Angreb, der havde været rettede mod den hidtilværende Rigsdagsmand. Naar man kendte Stemninger og Tilstande i Datiden, kunde det vanskeligt være anderledes. De forskellige Meninger maatte brydes, og under denne Brydning blev der ogsaa Plads for den danske Ungdom til at tage Stilling for og imod det Syn paa vor Sag og dens Ledelse, som den Gang efter Gang havde givet Udtryk for. Der kunde være Uenighed om Kampens Midler, heldigvis ikke om dens Maal. Naar jeg i disse Uger rejste fra Sted til Sted i Haderslev Østeramt og Midterlandet, hvor der blev holdt Valgmøder, kunde jeg ikke undgaa at lægge Mærke til, at Befolkningens store Flertal gav den prøvede Talsmand sin Tilslutning. Kendte Skikkelser som Julius Nielsen, Peder Skau, I. H. Schmidt, P. H. Wiuff og mange stod op, forklarede og forsvarede hans Holdning. Jeg mindes i denne Forbindelse et Valgmøde i Rødding, hvor den unge H. D. Kloppenborg Skrumsager var Ordstyrer. Han udtalte: „Vor Po-

litik skal være de Levendes og ikke de Dødes Politik. Vi har Tillid til H. P. Hanssen. Vi misbilliger al den Sludder, der er kommet fra visse Blade, og jeg fastslaar, at Stemningen paa dette Møde har været usædvanlig god, og at der ikke har vist sig nogen som helst Mislyd.“

Til mine Minder fra disse Dage hører ogsaa et stort Møde Søndag den 20. Januar 1907 paa „Højskolehjemmet“. Den politiske Spænding i Landsdelen var jo paa dette Tidspunkt, kun faa Dage før Valget, paa Bristepunktet. H. P. Hanssen mødte tilsyneladende vel oplagt trods den Modstand og alle Anstrengelser, de sidste Uger havde bragt. I sin Tale henviste han først til, at de sidste Aar havde skabt Mulighed for en ny politisk Situation i Nordslesvig, og at man i Fremtiden ventede at møde den Respekt fra tysk Side, som den danske Befolkning, der var lovlydige Borgere, havde Krav paa. Medens jeg skriver dette, er det, som om jeg ser ham staaende paa Talerstolen. Han tager tilsyneladende ret tilfældigt et Stykke Papir frem af Brystlommen. Det er et Telegram, som han har modtaget lige før Mødet, siger han, og begynder at oplæse det for Forsamlingen. Indholdet lød saaledes:

„En Berlinerkorrespondent, hvis Paalidelighed er hævet over enhver Tvivl, meddeler Søndag Formiddag „Politiken“, at de Forhandlinger, der i længere Tid har været førte mellem den preussiske og den danske Regering om en Ordning af de nordslesvigske hjemløse Optantbørns Undersaatsforhold, er nu deres Afslutning nær. Officielt Resultat vil kunne foreligge i en nær Fremtid. Det bør anses for sikkert, at alle hjemløse Optantbørn vil faa Ret til Naturalisation som preussiske Borgere“.

Han sluttede med en kraftig Opfordring til alle danske Vælgere om at gaa til Valg den 25. samme Maaned. Den store Forsamling hyldede Taleren med stormende Bifald, og Julius Nielsen, Peder Skau og I. H. Schmidt traadte nu, som nævnt, frem og gav H. P. Hanssen den varmeste anbefaling med det tilstundende Valg for Øje. Noget lignende gentog sig Dagen efter, da han talte i Nordborg. Oprejsningens Tid var inde. Traktatens Ordlyd blev offentliggjort, og Folk fik nu Syn for Sagn. Den 25. Januar fandt Rigsdagsvalget Sted. H. P. Hanssen valgtes med 10.420 Stemmer mod 10.315 Stemmer Efteraaret i Forvejen. De Angreb, der havde været rettede mod ham, satte sig i hvert Fald ikke Spor i Valgtallet, bortset fra nogle faa splittede Stemmer. I de følgende Aar blev op imod 7000 Optanter naturaliserede som preussiske Statsborgere. Løsningen svarede ikke helt til Forventningerne, men betød dog en stor Styrkelse af Danskheden, samtidig med, at Forfølgelsen mod disse Men-

nesker, der nu faldt ind under Traktatens Bestemmelse, maatte ophøre.

Som det fremgaar af denne forholdsvis korte Redegørelse, havde H. P. Hanssen hele Tiden, navnlig ved Dr. Aage Friis, den senere Konsulent for det danske Udenrigsministerium, haft nøje Kendskab til de Drøftelser, som fandt Sted i København og Berlin vedrørende Optanttraktaten og dens Affattelse. Han modtog imidlertid aldrig nogen Meddelelse om de Forhandlinger paa militært Omraade, som blev førte mellem J. C. Christensens Udsending, Kaptajn Lütken, og Grev Moltke eller mellem de kongelige Personer og Diplomater. Han har senere udtalt, at han vilde have fraraadet dem. Naar man nu veed dette, forstaar man, at baade Jessen og H. P. Hanssen i deres Syn paa og Vurderingen af Optantspørgsmaalets Løsning var begrænset til nordslesvigske Forhold.

Den her omtalte Periode med sin storpolitiske Konstellation og dens Virkning i Sønderjylland, hvor den fremkaldte dybtgaaende Brydninger, der atter i flere Henseender paavirkede vort offentlige Liv, danner Indledningen til de stærke Bevægelser, der greb Sindene i de følgende Aar. Det er Tilfældet baade paa dansk og paa tysk Side, og de bringer for vort Vedkommende Vidnesbyrd om dansk Livskraft i den ulige Kamp. Denne Tids Historie ligger nu fuldt belyst ved det Stof, der er hentet frem fra Arkiverne, og for H. P. Hanssens Vedkommende ved hans egenhændige og yderst læseværdige Optegnelser, der er trykt i hans „Tilbageblik“ og de to Bind „Fra Kampaarene“.

Stærke Brydninger paa politisk og kulturelt Omraade.

Desværre savner jeg Plads til en udtømmende Skildring af de paa vort folkelige Omraade saa indholdsrige, men ogsaa saa bevægede Aar, som nu fulgte efter. Den vilde overskride Rammen for mine Optegnelser. Jeg maa atter nøjes med en forholdsvis kort Omtale af, hvad der var Hovedsagen i den nationale Kamp, der nu i nogen Maade blev ledet ind i et Spor, som kunde have medført alvorlig Fare for vor Fremtid, hvis vi ikke havde ejet Evne og Styrke til at imødegaa den. I dette vigtige Afsnit af Sønderjyllands Historie fra dette Aarhundrede stod H. P. Hanssen, som han stadig vil komme til at staa: som den fremragende og klartskuende, men ogsaa til Tider som den stærkt omstridte Fører, der satte Stillingen ind for at hævde sin egen Politik under de nye Forhold. Den Modstand, han mødte, kom ikke blot fra dem, der hyldede Proteststatet, men ogsaa fra de unge Skarer, der nu meldte sig som Deltagere i

det nationale Opgør. Afdøde Overbibliotekar Jakob Petersen, der selv var med i de Aar, paapeger i „Bogen om H. P. Hanssen“ Aarsagen til dette Modsætningsforhold, naar han bl. a. skriver: „For den Ungdom, der voksede frem efter 1900, var han ikke Fører. Der fandtes snarere et Modsætningsforhold, idet Ungdommen ikke altid forstod hans af Fornuften tilrettelagte Arbejde. Det opnaaelige laa ikke for Ungdommen den Gang, lige saa lidt som det gør nu. Det, den Tids Ungdom sværmede for, var langt mere baaret af Følelse og Stemning og frem for alt Protest mod den Uret, som blev øvet af Overpræsident Køller og hans Fæller. Derfor maatte vi Unge misforstaa H. P. Hanssens nøgterne og klare Tale, der i Grunden var en langt stærkere Protest end den, som vi øvede; men det forstod store Dele af Ungdommen ikke. Tværtimod, den politiske Forstaaelse og den Forhandling, H. P. Hanssen førte med en Del af de tyske Rigsdagsmænd, var os i Bund og Grund forargelig. Ungdommens Standpunkt var, at med Tyskerne kunde der ikke forhandles, af dem kunde der kun kræves. . . . Fra hans Skrifter veed vi dog alle, at han fuldtud forstod, at Ungdommens Udvikling i Datiden var noget af det samme, der gjorde sig gældende i hans egne unge Aar. Derfor kunde han holde Opgør med Ungdommen, bruge skarpe Ord imod dem; men i sit Hjerte frydede han sig over den, hvad han mange Aar senere gav Udtryk for. Men ingen anede, hvor vanskelig Stillingen var, og hvor let det vilde have været for Tyskland at gøre store Dele af vort Folk hjem- og rodløse ved at købe Jorden fra os.“

Da Franz von Jessen en Menneskealder senere, under den tyske Besættelse i 1944, skrev det bindstærke Værk om sit Livs „Egne, Hændelser og Mennesker“, omtalte han ud fra et andet Synspunkt og paa Grundlag af de Kilder, som nu er blevet tilgængelige, Begivenhederne indenfor dansk Udenrigspolitik i disse Aar, deres Virkninger baade ude og hjemme og fremsatte især en kritisk Bedømmelse af Tilnærmelsen til Tyskland. Han vilde hævde, at der deraf opstod „en af de farligste Kriser, som har rystet det lille Folkesamfund mellem Kongeaa og Flensborg Fjord“. For saa vidt, som den ellers saa kyndige og interesserede Forfatter sigter til Brydningerne i Nordslesvig, mener jeg ud fra mine Erfaringer og Oplevelser, at han har gjort sig skyldig i nogen Overdrivelse. Men det kan jo ikke nægtes, at Stillingen i Virkeligheden var ret betænkelig, naar vi nu veed, at den tyske Villighed til at slutte Optantkonventionen skyldtes de spændte storpoltiske Forhold, som kun faa anede noget om den Gang.

Hvad skete der i Datidens Nordslesvig?

Flere Tegn tydede paa, at den tyske Regering efter Optantkonventionens Offentliggørelse virkelig var sindet paa at indlede en mildere Kurs overfor den dansksindede Befolkning. Udvisningen af Chr. Finnemann og hans Søn Niels blev ophævet nogle Maaneder senere. Begge vendte tilbage og blev genoptaget som preussiske Borgere. Fremtrædende Embedsmænd, der havde været Hr. von Køllers villige Redskaber, Regeringspræsident Dolega von Kroszierowski i Slesvig og Landraad Becherer i Haderslev, forflyttedes, ganske vist ikke straks, men dog efterhaanden, syd paa. Først og fremmest maatte Udnævnelsen af en ny Overpræsident, Hr. von Bülow-Bossee, Rigskanslerens Fætter, tages som et Varsel om, at et Systemskifte var tilsigtet fra Berlin. Den Begivenhed, som fandt Sted i Haderslev, den 12. Juli 1907, et halvt Aar efter at Optanttraktaten var blevet til, giver os et ligefrem skelsættende Billede af Situationen paa tysk Side. Den fortjener udførlig Omtale som historisk Tildragelse. Følgende Fremstilling er en nøjagtig Beretning, som skyldtes det gamle Bismarckblad „Hamburger Nachrichten“s Medarbejder, der var mødt, fordi man vidste, at noget alvorligt var i Gære. Jeg husker godt, hvilken Opsigt denne Tildragelse vakte i vor lille By og derfra udbredtes til den store Omverden.

Det var Landbrugskamret for Hertugdømmerne, der holdt Aarsmøde i Slesvigs nordligste Købstad, og til denne Fest var Overpræsidenten blevet indbudt som Hædersgæst.

Der laa fra Begyndelsen af Tordenluft over denne Sammenkomst, skriver det tyske Blads Korrespondent. Stemningen blandt de Tysksindede kendtes paa den Omstændighed, at kun faa Folk i Byen havde hængt Flag ud. En vis Lummerhede hvilede, som sagt, over Omgivelserne. Bekymring og Fortvivlelse havde grebet den kejsertro Befolkning i By og paa Land. Mange trofaste Mennesker maatte nu uden egen Skyld bøde for deres Troskab, naar de ikke vilde bøje sig for den danske Terrorisme. Fra Grænsen kom Budskab om, at der histovre bagved de sort-hvide Grænsepæle uden Blusel prædikedes Tyskerhad ved store Massemøder. Ja, det forlød endog, at den danske Førsteminister var blevet set der i Omgivelser, som han efter tysk Opfattelse hellere skulde være blevet borte fra. Den tyske Forbitrelse øgedes yderligere ved de Fornærmelser, hvilke den som slesvig-holstensk Landsdatter og som Barn af det nordlige Slesvig, den særlig højtærede Kejsersinde under sit første Besøg i Danmark fornylig har været Genstand for i den danske Presse.

Derfra hidrører den Bevægelse, der er skabt i Haderslev By og Amt, og ved Festmaaltidet brød nu Tordenen frem af Skyen. Af de 220 Personer, som havde givet Møde, var ca. $\frac{1}{3}$ fra Haderslev Amt. Allerede ved Festens Begyndelse raadede der en særlig Stemning. Man spurgte: Vil Forløbet blive helt harmonisk? — Vil den ny Overpræsident tage Ordet? — Vil han holde en politisk Tale?

Den første, som tog Ordet, var Landbrugskamrets Formand, Greve Rantzau af Rostorf, Typen paa den lyse nedersaksiske Adelsmand, endnu i sin bedste Manddomsalder. Med skarp Betoning faldt hans aabenbart vel overvejede Ord, da han talte om tysk Troskab i det tyske Grænseland og udbragte Keiserens Skaal.

Alles Øjne var rettede mod Hr. von Bülow, en Mand i Halvtredserne, meget høj, alt for slank, trangbrystet og noget foroverbøjet. Saaledes stod Grænseprovinserne Slesvig-Holstens højeste Embedsmand foran os. Med det næsten skægløse, fine smalle Ansigt, de drømmende dybtliggende Øjne, med et noget sygeligt, svagt Udtryk, en fornem adelig Skikkelse. Den nu baade i Slesvig-Holsten og Danmark saa ofte omtalte Mand frembød saaledes snarere et Billede af en aristokratisk Stuelærd og Filosof end af en Forvaltningsemdsmand, hvem eet af de vanskeligste og haardeste Problemer indenfor praktisk Politik er betroet, og hvis Forgænger engang var den firskaarne preussiske Junker Hr. von Køller.

Og saa rejste denne Mand sig og udtalte blandt andet:

„Vi befinder os her i en ganske særlig Egn, blandt en Befolkning, som endnu staar fremmed overfor os, fordi den taler et andet Sprog. Alligevel maa vi aldrig glemme, at det er vore Landsmænd. Jeg i mit Embede maa især tænke paa det. Mig maa den navnlig ligge paa Sinde. Kendere af denne Befolkning tillægger den saare mange gode Egenskaber. Bør vi nu behandle den uden Forstaaelse, bare fordi den taler et andet Sprog og endnu ser over til det nordlige Naboland? Jeg svarer Nej! Vil man vække Tillid, maa man først selv vise Tillid. Denne almindelig menneskelige Sætning gælder ogsaa her. Hvad vi saar, det skal vi ogsaa høste. Netop saaledes er det. Vi vil altsaa saa, ikke hvad der skiller os, men hvad der forener os. Fælles for os er jo ogsaa den nordiske Himmel, Livsbetingelserne, det økonomiske Erhverv. Alle er vi jo ogsaa af samme Afstamning, lige meget om vi saa er Cimbrere eller Teutoner, om vi er Syd- eller Nordgermaner, fælles for os er det samme germanske Blod. Lyshaarede er Mændene, blaaøjede Kvinderne. Alle er vi slesvig-holstenske Landsmænd. Fælles er desuden som det faste Grundlag for os

alle Landegrænsens Uforanderlighed. Forskellen maa falde. Saa vil vi da af et aabent Hjerte udbringe et Leve for Beboerne i denne Egn, som det sømmer sig, naar Slesvig-Holstenere kommer sammen. Vi vil byde Beboerne Broderkysset. Vort Rige er jo mægtigt nok. Vore Landsmænd uden Forskel skal leve.“ Det blev senere paastaet, at han havde sagt „Brudergruss“ og ikke „Bruderkuss“.

Mange blev siddende, og andre istemte demonstrativt „Schleswig-Holstein meerumschlungen“.

Derpaa fulgte en anden Tilkendegivelse. Formanden, Greve Rantzau, talte for den tyske Landboforening paa Stedet og understregede: „De, der ikke melder sig ind i denne Forening, eksisterer ikke for os.“

Denne Udtalelse blev modtaget med stormende Bifald, og man sang „Deutschland, Deutschland über alles“.

En ældre Læge fra Haderslev, Dr. Martens, rejste sig og protesterede mod Overpræsidentens Tale. „Denne Imødekommenhed fører ikke til Maalet“, sagde han.

En anden Hjemmetysker, hvis Navn ikke nævnes i den tyske Beretning, som gengives, brugte endnu stærkere Ord: „Vi stoler kun paa os selv, paa Regeringen kan vi ikke stole“, begyndte han. „Meget rigtigt“, raabtes der fra Salen. „Hvis De i de kommende Aar skulde høre om Tilbagegang for Tyskheden her og Fremgang for Danskerne, saa kan vi til Dels takke Optanttraktaten for det.“

Der lød høje Bifaldsraab. „Og Finnemannerne“, tilføjede en Stemme under megen Munterhed. „Men vi fortsætter som hidtil, hvis ikke nogen standser os.“

Under denne Sammenkomsts yderligere Forløb var Landraad Becherer Genstand for stor Hyldest, medens Overpræsidenten sad stille paa sin Plads, sikkert pinligt berørt af de tydelige Udæskninger.

Et Par Oplysninger skal hidsættes til nærmere Forklaring af en Bemærkning i foranstaaende Beretning, som vistnok indeholder en paa-lidelig Beskrivelse af, hvad der hin Dag hændte i Haderslev. Det tyske Kejserpar havde et Par Dage i Forvejen aflagt Besøg i København som en Genvisit efter Tronskiftet. Ved denne Lejlighed aftrykte nogle Pro-vinsblade Kejserindens Stamtavle. Det er bekendt, at hun i lige Linje nedstammer fra den danske Regnebogsforfatter Søren Mathiesen, der levede i det syttende Aarhundrede, og dennes Datter Mette. Denne Kendsgerning var maaske ilde hørt i tyske Øren, og Henvisningen sva-rede kun daarligt til Tonen i den øvrige Presse. Det bør ogsaa tilføj-

at man for at skabe en god Stemning i København fra tysk Side havde foretaget den nævnte Ophævelse af Finnemann og Søns Udvisning. Det skete et Par Dage før Besøget og fandt offentlig dansk Paaskønnelse.

*

I Indledningen til Optanttraktaten hed det, at de to Stater var besjælede af det overensstemmende Ønske om at se den Uro fjernet, som fandtes i visse Befolkningskredse. Man haabede, at den tilsigtede Virkning vilde blive opnaaet ved denne Overenskomst. Med Rette skriver Dr. Mackeprang imidlertid i sin Bog, at det utvivlsomt velmente Forsøg paa at indlede en Politik, der skulde udsone Modsætningerne mellem de to Nationer, skrinlagdes omtrent, før den begyndte. Franz von Jessen formulerer Resultatet saaledes: „Tilnærmelsens danske Ophavsmænd fandt den Opposition, de mødte, urimelig, taabelig og ondsindet, og den tyske Partner kunde ikke faa i sit Hoved, at Danskerne viste saa ringe Forstaaelse for al den Velvilje og Imødekommen, de havde mødt.“

Mødet i Haderslev var et Vidnesbyrd om Stemningen blandt de tyske Kredse i Hertugdømmerne. Overpræsidenten var ikke en saa stærk Personlighed, at han i Længden formaaede at styre den af ham bebudede ny Kurs. Den tyske Forening fik lidt efter lidt atter Vind i Sejlene. Denne Forenings Formand, Dr. Hahn, kunde snart berolige sine Meningsfæller med en Forsikring om, at der ikke vilde blive Tale om yderligere Eftergivenhed, og hans Spaadom gik hurtigt i Opfyldelse, særlig efter Fyrst Bülow's Afskedigelse i 1907. Den stærke og udbredte altyske Bevægelse opnaaede ny Indflydelse paa Rigets Udenrigspolitik, dermed ogsaa paa Forholdet til Danmark. Den ny Udenrigsminister von Kiderlen-Wächter fulgte ikke i sin Forgængers Spor. I Nordslesvig kendetegnedes Regimentet ved gammelkendte Forfølgelser og nye og indgribende Paa-fund. Det skete endog, at den danske Regering flere Gange maatte finde sig i en utiltalende og smaalig Indblanding fra tysk Side i Forhold, der vedrørte Sønderjylland. Lektor H. V. Clausen, der ofte opholdt sig hos sin Svigerfar Julius Nielsen paa „Damager“ ved Haderslev, blev udvist. Det blev forbudt Sydpolens Opdager, Kaptajn Roald Amundsen at holde Foredrag paa Norsk i Nordslesvig, og da den danske Rigsdagsmand Stauning skulde tale ved et socialdemokratisk Møde i Flensborg, modtog han en Udvisningsordre, fordi han, som den preussiske Indenrigsminister von Dallwitz udtalte i Rigsdagen, „havde gjort sig skyldig i en dristig Udfordring og Forhaanelse af Statens Autoritet, af alle preussiske Myndigheder og Tyskerne i Nordslesvig.“

Samtidig satte vore Modstandere for Alvor ind med Jordkampen. Det kunde ved alle de Midler, som de raadede over ved Lovgivning og Penge, blive en alvorlig Fare. Vi maatte være paa Vagt overfor den, og det skete jo ogsaa, som jeg har vist foran. Der skulde nu — hed det — ske en virkelig Fortyskning af hele Nordslesvig efter en storstilet Plan, nemlig i Form af almindelig Kolonisation ved Oprettelse af Domæner og Rentegaarde. Hele Landsdelen inddeltes i Distrikter med denne Opgave for Øje. Eftersom Fortyskningen saaledes yderligere skred frem, stod derefter — hvad Dr. Hahn udtalte — kun to Ting tilbage, Kirkens Fortyskning og Dannelsen af et Armeekorps til Værn af Nordgrænsen. Ved en anden Lejlighed krævede han, at Danmark blev besat med tyske Tropper, inden første Kanonskud løsnedes.

I 1908 vedtoges en ny Foreningslov for det tyske Rige. Den var mere frisindet, end den tidligere; men den indeholdt en Bestemmelse, der tog Sigte paa Egne med ikke-tysk Modersmaal. Her skulde Forhandlingsproget paa offentlige Møder være tysk efter en Overgangstid paa tyve Aar.

Baade i det preussiske Deputeretkammer og Herrehus stod det nordslesvigske Spørgsmaal i de følgende Aar jævnlig paa Dagsordenen, og de Røster, der lød fra Regeringens Side, indeholdt ikke mere nogen Genklang fra den Gang, man talte om Tilnærmelse mellem de to Lande. Paa et stort tysk Møde i Flensborg lige før Jul 1913 naaedes vel nok Højdepunktet af fjendtlig Stemning ved de Anklager, som der rettedes mod Danskheden paa begge Sider af Grænsen. I Haderslev levede i disse Aar en fra Oldenburg indvandret Redaktør ved Navn Karl Strackerjan, som var lønnet af den preussiske Regering med det Formaal at forsvare Myndighedernes Politik i Nordslesvig. Det skete ikke blot ved daglige Angreb paa danske Mænd og Foreteelser, men ogsaa ved en Række Smædeskrifter, som udbredtes i de tyske Parlamenter for at lægge vore Repræsentanter paa disse Steder for Had. Hans Udfald udtalte til Monomani, saa selv Mandens Arbejdsgivere tilsidst maatte lade ham uænset. I Almindelighed blev han opfattet som en nærmest sindssyg Person, der skadede den tyske Sag, som han skulde tjene. Hans Hjerne omtaagedes mere og mere af Vrangforestillinger om danske Forhold. Hans Skribentvirksomhed havde derefter kun psykopatisk Interesse. I de mange Aar, jeg levede i Haderslev, mødte jeg daglig dette Menneske, der havde sit Kontor faa Skridt fra „Dannevirke“s Ejendom. Vi har aldrig talt sammen og ingen Sinde hilst paa hinanden.

Baade i Pressen og paa offentlige Møder i den Periode, vi nu var inde

i, blev der fra tysk Side gjort gældende, at den danske Stat ikke overholdt de ved Optanttraktaten indgaaede Forpligtelser til at skabe Ro om det dansk-tyske Mellemværende. Jeg skal her minde om, at det i nogen Grad var lykkedes Konsejlspræsident Deuntzer og Udenrigsminister Raben-Levetzau at hidføre en Forstaaelse med Tyskland ved de Forhandlinger, som har været nævnt foran. Men Forholdenes Udvikling i Nordslesvig indeholdt tilstrækkelige Vidnesbyrd om, at den Tid forlængst var forbi. Den ny Udenrigsminister Greve Ahlefeldt Laurvig søgte efter Evne at imødegaa den voksende tyske Mistillid, der atter blev saa stærkt nærret ved Røret i Nordslesvig. Nogen Forargelse vakte en Artikel om Danmarks Forhold til Tyskland, som Generaldirektør Marcus Rubin efter Udenrigsministeriets Anmodning skrev og fik optaget i „Preussische Jahrbücher“. Det maa indrømmes, at dens Indledning var uheldig og kunde misforstaas. Affæren, der skabte megen Blæst, blev dog skrinlagt efter en Forhandling i Rigsdagen, hvor Udenrigsministeren i en længere Tale, der fandt eenstemmig Tilslutning hos Medlemmerne, havde gjort Rede for dansk Udenrigspolitik.

Regeringens Forsigtighed ved Varetagelsen af udenrigspolitiske Anliggender medførte ogsaa i et Par Tilfælde Indgriben overfor visse Tilkendegivelser, der kunde vække Misnøje i Tyskland. Den danske Regerings Bestræbelser gik i enhver Henseende ud paa at sikre Landets Neutralitet under en kommende Verdenskrig. Den europæiske Situation tegnede sig jo ret alvorlig, og Danmarks Stilling var, som vi nu veed, meget udsat.

Herhjemme fandtes næppe noget Menneske, som saa det bedre end H. P. Hanssen, der under sit stadige Ophold i Berlin nøje iagttog Udslagene af tysk Udenrigspolitik. Jeg overværede flere Steder i Nordslesvig Møder, hvor han ved at fremhæve visse Kendsgerninger som faretruende Tidens Tegn henviste til, at en Verdenskatastrofe syntes uundgaaelig. Det kunde jo ikke nægtes, at vore egne Enemærker var Genstand for strategisk Beregning. Paa Vestereggen havde mange ved Selvsyn overbevist sig om, at den engelske Storflaades Opankring ud for Esbjerg i Sommeren 1908 ikke var nogen betydningsløs Demonstration. Under den saakaldte Marokkokrise fremkom den franske Udenrigsminister Théophile Delcassé, der havde arbejdet ivrigt for at fremme fransk-engelsk Samarbejde, med en Udtalelse, hvorefter England i Tilfælde af et tysk Angreb paa Frankrig vilde mobilisere en Flaade og kaste 100.000 Mand i Land paa vor Vestkyst for at rette et Angreb mod Nord-Østersø-Kanalen. Paa alle vore Jernbanestationer kunde man lægge Mærke

til, at der blev truffet Forberedelser til Fremme af en hurtig Mobilisering. Der indrettedes Marinestationer ved Flensborg og Sønderborg. Det var naturligvis heller ikke nogen ren Tilfældighed, at det niende tyske Armeekorps under den ledende General von Plettenberg i September Maaned 1910 afholdt Manøvrer, der strakte sig over hele Nordslesvig og et Stykke af Mellemslesvig fra Vesterhav til Østersø. Tyske Blade meddelte efter officielle Kilder, at som Baggrund for disse Øvelser tænkte en rød fjendtlig Hær rykke ned over Kongeaaen fra Egnen mellem Ribe og Bramminge, understøttet af ligeledes rødt Kavalleri, der var samlet i Sognene syd for Kolding, og af en Flaade, som foretog Landgang fra Genner Bugt. Som tysk Forsvar af Grænsen kom blaa Tropper syd fra. Deres Afdelinger spredtes over hele Linjen fra Kyst til Kyst. I de nordslesvigske Landsbyer myldrede det i disse Uger med indkvarterede tyske Soldater, som for øvrigt ikke lagde Skjul paa, at de satte stor Pris paa Indholdet af de danske Bønders Kødgryder. Som et Kuriosum saas i Oktober Maaned 1912 det første Luftskeib styre ind over Haderslev By, hvor Beboerne fra Altaner, Taarne og Tage nød det sjældne Syn. Man ventede sig meget af dets Fremtid.

I Udlandet havde man fulgt den dansk-tyske Tilnærmelse med aarvaagen Opmærksomhed. Skønt ingen udenfor den meget snævre Kreds herhjemme kendte Enkelthederne, var der dog sivet noget ud, og det lød ret uhyggeligt, da „Times“ ved Lejlighed fastslog, at Danmark hjælpeløst var fanget i Tysklands Spind, en Opfattelse, som var blevet styrket ved de to Suveræners gensidige Besøg.

Den danske Regering fandt imidlertid under disse Forhold liden Paa-skønnelse for sin forsigtige Politik. Der blev skrevet og talt meget om „Tyskerkurs“, og det kunde ikke undgaas, at der ogsaa med vekslende Styrke rettedes krænkende Angreb mod H. P. Hanssen, der havde god Grund til at give den danske Udenrigspolitik sin Tilslutning. Han skriver selv i denne Forbindelse: „I nøje Forstaaelse med Udenrigsministeren, som i et af det samlede Ministerium godkendt Cirkulære til de sønderjydske Foreninger af 23. November 1910 indtrængende opfordrede dem til at tage tilbørligt Hensyn til den af alle Statsmagtens Faktorer hævdede Neutralitetspolitik, advarede jeg imod udæskende Udtalelser, saavel i Pressen som ogsaa paa offentlige Møder.“

Dette vakte Modsigelse. „De stadige Opfordringer til Forsigtighed har en ilde Klang“, skrev „Flensborg Avis“. „Danskerne skal vel ikke vedblive at bukke stadig dybere for hvert preussisk Næveslag. . . .Uimod-

sagt kan Fortyskningskribenterne og Den tyske Forening hævde, at de udøver et Slags Overherredømme i Danmark“ o. s. v.

Medens H. P. Hanssen ved sit politiske Arbejde energisk søgte at imødegaa de nye tyske Angreb og at drage Nytte af de for os heldige Fordele ved Optanttraktaten, uanset at den var Genstand for Kritik paa begge Sider af Grænsen, mærkedes i Nordslesvig, til Dels som Følge af den vedvarende Bølge af Forfølgelse, der væltede ind over Landsdelen, en voksende Uro. Ogsaa i Kongeriget raadede en Stemning, der var uvenlig overfor alt, som var tysk. Rejsende syd fra fik ikke nogen god Modtagelse i Danmark i de Dage. Tyske Gæster og Turister ved Badestederne var ildesete og forlod Landet. Saaledes havde Forholdene forandret sig i Løbet af faa Aar.

Næppe havde de tidligere omtalte hjemlige Brydninger lagt sig, før Striden atter blussede op for og imod den af H. P. Hanssen fremmede Realitetspolitik under Hensyntagen til Tidens Alvor. Disse stærke Angreb paa Rigsdagsmandens politiske Virksomhed havde til Følge, at han allerede i 1910, da der var Fare for Parlamentets Opløsning, meddelte Vælgerforeningens Bestyrelse, at han ikke vilde modtage Genvalg. Paa et Møde i Sønderborg den 30. Oktober nævnte Aar klarlagde han Aarsagerne til denne Beslutning overfor Deltagere fra alle Strøg i Nordslesvig. „Min Tilbagetræden som Parlamentariker ønsker jeg opfattet som et Samlingssignal“, sagde han, „som et alvorligt Forsøg paa at trænge Rivninger og Brydninger, der genopliver gamle Modsætninger, øder mange Kræfter og atter og atter hemmer og forstyrrer vort Arbejde paa Tinge, tilbage indenfor rimelige Grænser“. Han forklarede denne Beslutning yderligere som et Middel til at føre afvigende Meninger frem til Indflydelse under parlamentarisk Ansvar. Oppositionens Forsøg paa at finde en anden Rigsdagskandidat strandede imidlertid, og Vælgerforeningen nedsatte derefter et Nimandsudvalg med den Opgave at faa Sagen ordnet. Kort før Jul meddelte Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad, at alle Parter var blevet enige om at søge de bestaaende Uoverensstemmelser begrænsede ved gensidig Imødekommenhed, og at Redaktørerne af de danske Blade havde truffet Overenskomst om „efter Evne at forebygge Angreb paa de parlamentariske Repræsentanter, før de var prøvet af Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad.“ Det samme gjaldt med Hensyn til Kritik af vore store nationale Foreninger. Under disse Betingelser tilbagekaldte H. P. Hanssen efter almindelig og til Dels indtrængende Opfordring — om end meget mod-

stræbende — den Beslutning, der havde vakt dyb Beklagelse i vide Kredse. Ved Rigsdagsvalget i 1912 blev han genvalgt med 11.736 Stemmer, det største Resultat siden 1874.

Man kan spørge, hvor jeg havde mit Stade under disse Brydninger. Som ledende Redaktør af „Dannevirke“ maatte jeg selvfølgelig fremsætte min Mening, naar der opstod et brændende Spørgsmaal. Jeg maa tilstaa, at jeg ikke tillagde vore Smaablades Bedømmelse af Storpolitikens tydelige Virkninger nogen Vægt. Ingen regnede med os paa de Steder, hvor de vigtige Afgørelser skulde træffes. Det kunde muligvis være urigtigt, og der var ogsaa dem, der gik i Rette med mig af den Grund. De var i Virkeligheden fuldstændig uvidende om, hvad der skete bagved Kulisserne. Jeg følte, at Tyngdepunktet for min Virksomhed maatte søges i Arbejdet for at skabe et godt dansk Dagblad, der gjorde Fyldest baade folkeligt og økonomisk set som Befolkningens Taleør. Jeg vidste jo ogsaa ved den stærke Føling, jeg havde med vore Læsere, at de nye Udslag af gamle Modsætninger næsten overalt føltes som pinlige Oplevelser, især da de — som H. P. Hanssen ogsaa havde paa-peget — kunde virke nedbrydende paa vor Kampeevne paa et Tidspunkt, da tyske Angreb krævede største Agtpaagivenhed og Sammenhold, og vor gode Stilling ikke taalte nogen Svækkelse. For saa vidt var Tovtrækning mellem Repræsentanterne for de to Synspunkter egnet til at volde Fortræd. Idet jeg ved Behandlingen af Stridsspørgsmaalene i Hovedsagen holdt mig til H. P. Hanssens Opfattelse, fik jeg talrige Beviser for, at jeg derved var i Overensstemmelse med de ledende Mænd og Kvinder indenfor Lærerkredsen. Efter Evne søgte jeg for øvrigt af nævnte Grunde at lægge en Dæmper paa de rørte Vande. Men som det oftest gaar Mæglere, saaledes gik det ogsaa mig. Min Røst overdøvedes af Parternes Udfald, og jeg fik for saa vidt kun ringe Tak for min gode Mening. Partigængerne paa begge Sider var nærmest enige om at frakende mig Ret til at tale med. Naar man nu veed, hvilke Farer vi var udsatte for, kan man fortsaa, at det blev hilst med stor Tilfredshed, da der endelig skabtes en Enhedsfront som Grundlag for vort nationale Værn.

Vi stod den Gang med en saa dygtig, stærk og dansk Ungdom som ingen Sinde tilforn, og vi kunde blandt andet glæde os ved en usædvanlig stor Fremgang for vor Sag, naar vi saa hen til de nationale Foreningers Vækst og de forskellige vigtige Valg. Det var derfor paa Tide, at vi begravede Stridsøksen ved vort eget Mellemværende og udnyttede vore Fremskridt i Samlingens Tegn.

I en Anmeldelse i „Tilskueren“ i 1910 af Dr. Mackeprangs Bog „Nordslesvig 1864—1909“ søgte jeg at samle Kendsgerningerne til en Fremstilling af, hvad der var naaet i det første Tiaar af det nye Aarhundrede. Det var ikke vanskeligt at føre Bevis for, at Dansk den Gang var Tysk overlegent som Kulturfaktor i Nordslesvig — trods alle preussiske Forsøg paa at kvæle alle vore aandelige Livsytringer. Det indrømmede vore Modstandere nu selv. Under vedvarende Forfølgelse havde vi bygget 50 Forsamlingshuse, rejst 6 Frimenighedskirker, indrettet over 100 Bogsamlinger og skabt en velredigeret Presse, der daglig udgik i over 20.000 Eksemplarer. Dansk Foreningsliv var inde i en rig og frugtbar Trivsel. Medens vi maatte føre en haard Kamp for Bevarelsen af vor Jord, underbyggede den opvoksende Ungdom vor Stilling økonomisk. Den blev dygtiggjort dertil ved Besøg paa danske Skoler, hvor den lærte at dyrke sin Ager rationelt, hvorefter det blev nødvendigt at bygge en Længe til den gamle Gaard. Og det skete altsammen ved Selvhjælp.

Den unge danske Bonde havde taget Ordningen af Mejeriproduktionen i sin egen Haand, selv gjort et enestaaende og vellykket Forsøg paa at sætte Kreditforholdene i System og danne sine egne Sparekasser og Banker. Samtidig var der i Købstæderne og Stationsbyerne opstaaet en Stand af Næringsdrivende, som stod Last og Brast med de danske Landboere. Intet Steds var der Tale om Frafald. Derimod hørte man, at hjemmetyske Slægter afhændede deres Gaarde og forsvandt. Den Tyskhed, der fra gammel Tid havde haft sine Kulturledere i Landsdelen, kunde ikke trives under preussisk Regimente og ved altyk Gunst. Domæneforpagteren og den uniformerede Embeds- og Bestillingsmand førte kun en overfladisk Tyskhed med sig. Kulturelt var den uden Betydning.

Denne Redegørelse vilde være ufuldstændig, hvis der ikke samtidig blev henvist til, at Størsteparten af Smaakaarsstanden gjorde fælles Sag med den øvrige dansksindede Befolkning, og at Socialdemokratiet gennem Aarene baade i Parlamenterne og herhjemme ydede vore nationale Bestræbelser værdifuld Støtte. Denne Omstændighed var Aarsagen til Staunings Udvisning. Dette er dog et Kapitel for sig, som er blevet udførligt behandlet af andre.

Saaledes saa Nordslesvig ud i 1910, set med danske Øjne, og jeg fandt ingen Modsigelse. Tværtimod! Rettænkende nationale Modstandere erkendte Rigtigheden af dette Opgør. Hjemmetyskere som Landdagsmand Jürgensen, Forfatteren Erich Schläjker, den unge Præst i Vodder,

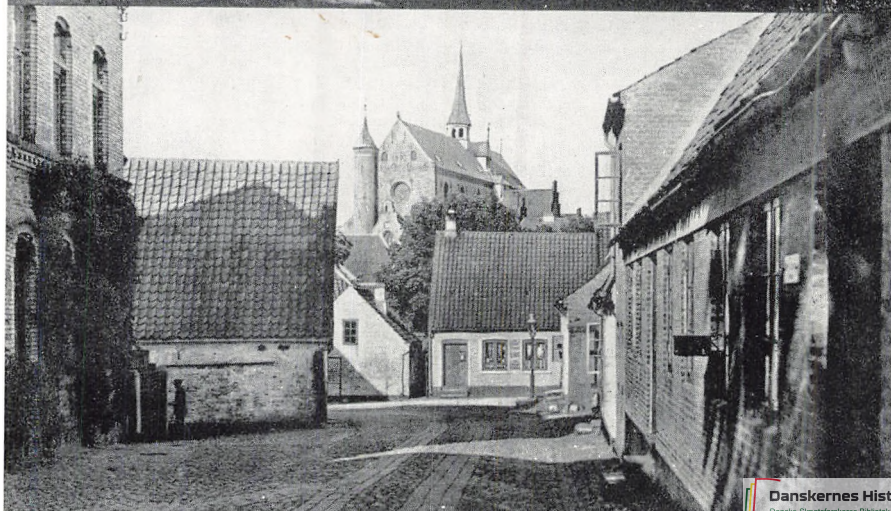

Skænkestuen paa Harmonien omkring 1910

Lembkes Hus paa Aastrupvej omkring Aarhundredskiftet

Hilsen fra det danske Aarsmøde i Haderslev den 13. og 14. Juni 1914.

Johannes Schmidt og Teologen Johannes Tiedje havde allerede henvist til Aarsagen; men nu var der — som det hed i de af Professor Hans Delbrück udgivne „Preussische Jahrbücher“ — intet mere at redde for Tyskheden. De paa de foregaaende Sider nævnte preussiske Plager, baade gamle og nye, havde svigtet overfor den danske Befolknings sejge Evne til Selvhævdelse paa alle vigtige Omraader.

Der skabtes nu indenfor de tyske Rækker et Røre, vakt af Mænd, hvis Tal vel ikke var særlig stort, men hvis Indflydelse strakte sig meget vidt. Lederne af denne Bevægelse brød med Den tyske Forening og dens Metoder og søgte at skabe en Indsats i Fredens og Forsoningens Tegn under Respekt for alt, hvad der var udrettet paa dansk Side. Man kunde fristes til at sige, at disse Mænd krævede preussisk Gendarmregimente og Ølkultur afløst til Fordel for Udslag af lødigt tysk Aandsliv. Den ny Bevægelse maatte helt naturligt have til Følge, at der opstod en dybtgaaende Meningskamp mellem Tyskerne indbyrdes. Der blev dannet Sammenslutninger som „Fredsföreningen“ og „Præsteföreningen“ med det Formaal at hidføre Tilstande, der var det tyske Navn værdige, og der opstod Førere som Talsmænd for tysk Kulturindsats. Man haabede endnu at kunne raade Bod paa de Ulykker, som Tvangspolitikken havde voldt.

Man vilde altsaa paa en sømmelig Maade indlede en Kamp, Kultur mod Kultur, idet de nævnte Mænd gik ud fra, at Tyskheden havde gammel Hjemstedsret i Nordslesvig. De ønskede at fremme den paa ny og satte deres Lid til Styrken i deres eget Aandsliv. Vi kom altsaa paa denne Front til at staa overfor de allerede nævnte Personer. Pastor Schmidt i Vodder havde allerede i et Par Aar staaet i Modsætningsforhold til Den tyske Forening og været en nidkær Talsmand for en Tyskhed, der skulde styrkes ved aandelige Midler. Som Formand for „Foreningen for tysk Fredsarbejde i Nordslesvig“ fandt han mange Tilhængere, der havde lært Tvangspolitikkenes Følger at kende. I sit Tidsskrift „Stimmen aus Nordschleswig“ uddybede han sine Tanker om et nyt Forhold mellem Dansk og Tysk. Til Formand for „Præsteföreningen“ valgtes Pastor Tonnesen i Hoptrup, der i Forvejen var Leder af „Indre Mission“. Der var ikke saa faa nordslesvigske Præster, som slog Følge med ham. Man kunde ikke undgaa at lægge Mærke til, at det nationale Spørgsmaals Betydning greb Sindene stærkere end tidligere. Det førte endog til en Splittelse af den udbredte „Indre Missions“-Bevægelse. Blandt Hjemmetyskerne, som nu for Alvor begyndte at tale med i afgjort Modsætningsforhold til de preussiske Metoder, var der en Del, som

nød Agtelse hos den danske Befolkning. Det var heller ikke nogen Hemmelighed, at Generalsuperintendent Kaftan, Slesvigs Biskop, hørte til de Kredse, som ønskede en anden Politik ført i Nordslesvig; men af Hensyn til sit høje Embede holdt han sig mere tilbage, end godt var. En Virkning af de nye Foreningers Program blev, at vi som Nordslesvigere kom paa Talefod med hverandre og under Omstændigheder naaede til en vis Forstaaelse. Dette var saaledes Tilfældet med vort Forhold til Pastor Tonnesen og flere af de yngre Præster.

Blandt Hertugdømmernes 10 Rigsdagsmænd tilhørte 6 det frisindede Parti, som bestemt misbilligede Den tyske Forenings Færd. Det store „Hamburger Fremdenblatt“ skrev, at det helt overvældende Flertal af Hertugdømmernes Vælgere i denne Sag stod bagved de frisindede Rigsdagsmænd. Et enkelt Tilfælde virkede ret oplysende. Da Den tyske Forening havde besluttet at oprette en stedlig Forening i Tønder, erklærede Magistraten og Borgerrepræsentationen, at en saadan Oprettelse vilde være egnet til at fremkalde en aldeles ufrugtbar Kamp mellem tysksindede og dansksindede Borgere og saaledes ødelægge det gode Forhold, som hidtil havde bestaaet mellem Borgere af forskellig politisk Anskuelse i Byen, og det lykkedes virkelig Byraadet en Tidlang at standse Dr. Hahns og hans Venners Virksomhed i denne Købstad.

Nærmest ved et Tilfælde opnaaede jeg en livlig Forbindelse med Præstesønnen fra Øsby, Teologen Johannes Tiedje, efter at jeg havde opdaget hans store Interesse for vore nationale Spørgsmaal og lærte ham at kende som en modig Stridsmand, der snart fik Lejlighed til at holde et Opgør med Tvangsfortyskningens Mænd, som vakte stor Opmærksomhed baade i Danmark og Tyskland. Hans Navn vil i Sønderjyllands Historie fra Udlændighedens Dage blive bevaret som en Skikkelse, der paavirket af de aandelige Strømninger baade Nord og Syd fra, greb ind i Udviklingen paa et Tidspunkt, da Spændingen mellem Dansk og Tysk var stærkest. Anledningen til, at denne unge Mand pludselig traadte frem for Offentligheden, skyldtes den danske Professor — senere Biskop i Haderslev — Valdemar Ammundsen, som i 1909 i Ugebladet „Die christliche Welt“, der blev udgivet af Professor Rade i Marburg, havde rettet et Angreb mod den tyske Tvangspolitik i Nordslesvig, idet han blandt andet spurgte: „Hvorledes kan alvorlige Kristne tie til den Undertrykkelse, som den danske Befolkning i Nordslesvig er udsat for?“ Denne Kritik virkede som et Stik gennem en Dæmning, der havde holdt Vandene tilbage“, skriver Professoren selv. Svaret paa hans Spørgsmaal

blev efter Anmodning fra Professor Rade givet af Johannes Tiedje, fordi denne som født Nordslesviger var nøje kendt med vore Forhold. I flere Artikler i nævnte Ugeskrift underkastede han nu Den tyske Forenings Virksomhed en hensynsløs og sønderknusende Kritik.

I Begyndelsen omtalte han Modsætningen mellem Danske og Tyske i Nordslesvig, særlig ud fra et religiøst Standpunkt og skrev, at Tyskheden maa deles i to Dele; „en højrøstet og kæphøj Del, der driver Politik“, og for hvilken det herlige Løsen: „Med Gud for Konge og Fædreland“ er blevet forvandlet til en filisteragtig Hurra- og Skaal-Politik, og en stille Del, som ikke omtales i Pressen, og hvis Virksomhed ikke kendes, som har sine Grunde til at bære den Skam, som for bestandig tilføjes det tyske Navn gennem den altyske Politik . . . de upolitiske Tyskere ønsker ikke at blive retfærdiggjorte, men at blive forstaaede, forstaaede ud fra hele den tyske og den danske Folkesjæls Udviklingshistorie . . . Naar Tyskere Syd fra spørger: „Hvad gør de Danske i og for Nordslesvig? da kan vi ikke andet end svare dem: Se, de beder! Deres Holdning som Helhed — bortset fra alle enkelte Tilfælde — nøder os dertil. Medens den danske Kristenhed som Enhed og som Helhed giver sine Kulturgrupper en religiøs Underbygning, saa har det hos os i Aartier kun været et tilfældigt Antal af Kristne, ikke den tyske Kristenhed som sluttet Flok, der har gjort noget tilsvarende. Det er Danskernes Kraft til Fremstød og Tyskernes Afkræftelse. Grunden til denne Modsætning ligger i den forskellige Maade, hvorpaa de to Folk siden 1864 er blevet førte af ham, der er Herre over Folk og Verdener. Danmark nedstyrtes fra sin stolte Højde som betydelig Magt. For bestandig udelukket fra Stormagternes Raad maatte det søge sin „Bestemmelse“ i Begrænsning og i maalbevidst at bygge op indad til. Saaledes oplevedes en Genfødelse baade af religiøs og kulturel Art, men i begge Henseender folkelig. Døbt og indviet blev den med „den hellige kristelige danske Aand ved Grundtvig, den lutherske Præst.“

„Den religiøse Strømning, der udmærker Nordslesvig“, skrev Tiedje et andet Sted, „er dansk Ejendom. Nordslesvig er i Virkeligheden, hvad Aandslivet angaar, blevet et dansk Land“. Desuden hævdede han, at Danskheden ogsaa prægede den materielle Kultur: „Langt ud over Sproggrænsen, helt ned til det holstenske, øver det danske Landbrugs overlegne Dygtighed sine Virkninger . . . Vort Folks hele Typus bliver jo længere desto mere dansk.“

I sine fortsatte Angreb paa Preussernes Færd overfor Danskheden, der

ikke blot maatte opfattes som Udslag af altyisk Utaalsomhed og Storhedsvanvid, men ogsaa viste sig i sin uhemmede Trang til at udslutte et fremmed Folkeslag, der ikke vilde bøje Knæ for Erobreren, understøttedes Tiedje af Udgifveren af „Die christliche Welt“, den højtansete Professor Rade. Denne offentliggjorde i sit Ugeblad et Opraab, i hvilket han opfordrede til at danne en Forening til Værn af den tyske Ære i Nordslesvig. Han sluttede med følgende Sætning: „I ubegribelig Forblindelse opretholdes en Politik, som hverken kan forenes med Klogskabens Bud eller Moralens Krav, og som i Længden truer med at faa alvorlige Følger.“ (Jævnfør Valdemar Ammundsens udførlige Afhandling om „Frisindede tyske Røster“ i Bogen „Sønderjylland“).

Denne voldsomme Brydning mellem Tyskerne i vor lille Hjemstavn satte yderligere stærke Kræfter i Bevægelse, ogsaa udenfor vor Landsdel. Det drejede sig ikke mere om nogen Utilfredshed i en Afkrog af Verden, som mange havde ment. Fremragende Skikkelser fra Tysklands offentlige Liv gav den ny Bevægelse deres Tilslutning, og det dansk-tyske Spørgsmaal fik pludselig en uanet Betydning i den offentlige Diskussion, saaledes ikke blot i den store tyske Presse, men ogsaa paa Folkemøder langt syd for vore Enemærker. Jeg deltog i et Par Kæmpemøder den 4. Marts og 11. Maj 1911 i Hamborg, hvor Tilstandene i Nordslesvig drøftedes af Tilhængere af begge Retninger, til Tider i en Form, der satte Lidenskaberne i stærk Bevægelse. Begge Gange rejste jeg hjem med Bevidstheden om, at vor Kamp mod Udslettelse, der nu havde staaet paa i henved et halvt Aarhundrede, aldrig havde berettiget til at nære saa store Forventninger og Haab til Fremtiden som netop nu. I disse Begivenheders Tegn gled Udviklingen ind under det store Vendepunkt i 1914. En smuk Vaardag i dette Aar fandt det danske Aarsstævne Sted i den grønne Dalsænkning Nord for Haderslev. Vi havde i Forvejen truffet Forberedelser til at tage mod et stort Besøg, og vi blev ikke skuffede; der kom Gæster fra hele Landsdelen. Her holdt H. P. Hanssen, mandigt og myndigt, hyldet af ti Tusind danske Mænd og Kvinder som en Høvding, i sin storladne Tale Opgør med den nationale Modstander og sluttede med Ord, som Digteren Hostrup halvtreds Aar forinden havde henvendt til Fjenden:

„Du kan vel kro dig af Døgnets Kaar
og af Sejren, de har dig skabt.
Men du fører en Kamp imod tusind Aar,
og i den har du visselig tabt.“

Oplevelser udenfor Kontoret

Ofte følte jeg Trang til at forlade min indestængte Tilværelse paa Kontoret og at tage ud blandt Befolkningen. I Aabenraa havde jeg staaet i livlig Føling med Beboerne i By og paa Land, og det lykkedes mig — som jeg allerede har nævnt — ogsaa i Haderslev efterhaanden at komme i god Kontakt med Omverdenen, ikke blot med Byens Borgere, men i samme Grad med Landboerne. Min Hustru og jeg havde en udbredt Slægt i Landsdelen, baade paa Vesteregnet og paa Østkysten. Dertil kom Venner og Bekendte i stort Tal i de forskellige Egne, hvor jeg jævnlig færdedes. Vi benyttede derfor Fridagene til at forlade den røde Gaard for at aflægge Besøg udenbys. Disse Oplevelser blev en Nødvendighed for mig, fordi jeg paa denne Maade opnaaede Forbindelse og Samkvem med alt det, der den Gang satte Tankerne i Bevægelse i politisk, aandelig og økonomisk Henseende. Det hændte ikke saa sjældent, at jeg var Gæst i et Hjem, hvor der raadede andre Meninger end dem, som jeg var Talsmand for i Bladet. Jeg maatte tage mangan Dyst vedrørende Spørgsmaal, vi ikke var enige om, uden at Venskabet led Skade derved. Disse Drøftelser virkede berigende og befrugtende paa mit daglige Arbejde.

Jeg har altid haft Lyst til lange Fodture. Derfor tog jeg tidt min Stok i Haanden og gik langt ud i Landskabet, navnlig til afsides liggende Omraader, hvortil der paa en eller anden Maade var knyttet historiske Minder. Jeg skal blot nævne en Vandring ad den gamle Oksevej ned til Immervad Bro, som jeg siden var medvirkende til at faa fredet. Naar jeg havde god Tid, fortsatte jeg forbi Hovslundstenens tomme Plads til Urnehoved Tingsted. Vedsted Sogn med de mange Oldtidsgrave var ogsaa nok en Vandring værd. Tiest gik jeg ad de krogede Veje mellem levende Hegn paa Haderslev Næs eller nordenfjords, et Landskab af den

blideste Ynde med Skove, furet af Kløfter, og slyngede Vande i Samspil med Kysten og det smalle Fjordspejl. Naar der var Opholdsvejrs der til tog jeg henad Aften Vejen ned til Starup Kirke i de Aar, da den blev udvidet, restaureret og af Professor August Wilckens udstyret med bibelske Billeder.

Hver Sommer havde vi sammen med Børnene et længere Ferieophold hos mine Svigerforældre paa Visby-Hedegaard, langt borte fra Redaktionskontoret og dets Krav. Den rolige Tilværelse derude i den store parkagtige Have og i alle de landlege Omgivelser havde en velgørende Indflydelse paa Sindet, og her fik jeg saa min Lyst styret med Hensyn til Fodvandring ad Vesteregnens gamle Veje og Stier, til Trøjborgs Ruin og til Kogsbøl Voldsted, gennem Marsken med de mange Barndomsminde, til den ensomme Landsby Hjerpsted og Vadehavet og endelig op til Gasse Banker, hvor man i Kimmingen ser Ribe Domkirke mod Nord og Rømø Klitbræmme mod Vest.

Med Forkærlighed opsøgte jeg de Strøg, som endnu henlaa i Hede, saaledes det sandede Areal mellem Skærbæk og Brøns, som Møller Lydik Jacobsen den Gang var i Færd med at tilplante. En sjælden Gang naaede jeg frem til de næsten ubeboede Marker, der grænser ind til Midterlandet. Her fulgte jeg et sandt Spor, der førte forbi et Par brøstfældige Huse, hvor mærkelige Mennesker førte en Eneboertilværelse.

Her boede for Eksempel uden at have noget videre Samkvem med den øvrige Verden en Særling, som man kaldte Klavs Hjuler. Hans Forældre var døde og hans Brødre for mange Aar siden udvandrede til Amerika. Han hørte til den Slags Folk, som efterhaanden forsvandt, fordi den ny Tid undergravede deres Tilværelse. Klavs Hjulers Bosted, Maren Smejs næsten faldefærdige Rønne og en brun Kæmpehøj var foreløbig det eneste, som brød Hedelandskabets Ensformighed.

Dette Bosted, som nu forlængst er forsvundet, havde for Resten sin Historie. Det var et af de saakaldte Frederiksgave-Kolonihuse fra Midten af det attende Aarhundrede, da den danske Regering ved Hjælp af sydtyske Kolonister søgte at bringe disse guld Hedestrækninger ind under den almindelige økonomiske Udvikling. De, der kom hertil, var for en stor Del Eventyrere og Folk, der forgæves havde fristet Lykken andet Steds og heller ikke her fandt nogen blivende Bopæl. Regeringen gjorde daarlige Erfaringer med de fleste. Mange flyttede langt bort og fandt et nyt Hjem i Kolonien Sarepta ved Volgafloden i Rusland. Omkring 1900 laa dog endnu henvend halvfjerds af disse Kolonisthuse spredt over de

slesvigske Udmarker. Klavs Hjuler havde faaet et af dem og et Par Agre dertil, som gav ham det daglige Brød.

Jeg traf ham udenfor hans Dør. Her stod han og var i Færd med at slaa Knuder paa et Faaretøj, som han holdt i Haanden og trak til Rette med Tænderne. Med Varsomhed lykkedes det at faa en Samtale i Gang med ham. Vi drøftede paa vestslesvigsk Maal først Vind og Vejr, Markens Afgrøde og Tidens Spørgsmaal.

— Hvad mener De om den politiske Situation, Klavs Hjuler? spurgte jeg for at prøve hans Interesse.

Han saa noget mistroisk paa mig og svarede, at han ikke gav sig af med Politik.

— Men dansk er De vel?

— Ja, hvad skuld' en ejsen vær?

— Faar De noget at læse herude paa Deres Enebol?

— Ja-a, jeg gør saamænd.

— Og hvad da, hvis jeg maa være saa næsvis?

— Jov, ser Do, Sprogforeningens Almanak, den faar jeg hvert Aar. Den kan man jo ikke godt undvære for Vandtidernes Skyld og af Hensyn til Jul og Paaske og Pinse og saadan noget som Kloster Mærkend. Saa sender min Bror mig jo „Danskeren“ og „Den danske Pioner“ engang imellem fra Amerika. Naar jeg har læst dem, giver jeg gamle Marren Smejs dem, det Skind. Hun har endnu sit gode Syn og vil gerne ha' lidt Søndagslæsning.

— Men holder Du ingen Blade herhjemme fra?

— Nej, det staar jo altsammen i „Pioneren“ og den anden amerikanske Avis og meget andet endda. Hvad mener Du, det skulde blive til med Anna Gould? Tror Du, hun bliver gift igen?

— Anna Gould?

— Ja, hende Millionærdatteren, der bliver skilt fra denne hersens Castellane. Hun skal jo nu ha' Prins de Sagan, veed Du ikke det? Men det er for Resten nok ogsaa en skidt Person. Aaja, den stakkels Kone, det maa ikke være saa let med de mange Penge! Har Du ikke læst det?

— Nej, det havde jeg da ikke.

— Naa, Du læser vel ikke amerikanske Blade. Vil Du laane den sidste „Pioner“ eller „Danskeren“. Der staar et dejligt Stykke om Indvielsen af Frimenighedssalen i Visby. Det er jo den By, vi kan skimte derovre. Den store Bygning er det gamle Tinghus. Der er nu indrettet en Kirkesal med Alter og Alterkalk, Lysestager, Døbefont og Prædikestol.

Der kan Du selv læse om det. Det er alligevel sært med en saadan Forandring.

— Og det har Du læst i de amerikanske Blade?

— Ja, for jeg skal sige Dig, en anden kommer jo saa sjældent udenfor Stedet. Det er meget langt til Visby. Men saa er det jo godt, at jeg har „Pioneren“.

Der opstaar en Pavse, og saa fortsætter han:

— Det var da ogsaa heldigt, at de fik elektriske Sporvogne i Flensborg, for de med Heste bliver nok for gammeldags. I hele Amerika gives der ikke en eneste Heste-Sporvogn mere.

— Interesserer Du Dig saa meget for Flensborg?

— Aa nej, jeg har aldrig været der, men det har jeg jo ogsaa læst i „Pioneren“. Tror Du for Resten, vi faar Krig?

— Nej, med hvem da?

— Naa, jeg mener med Japan.

— Altsaa mellem Amerika og Japan?

— Javel! Det er jo forskrækkeligt med den Imperialismus, eller hvad det er, den hedder. Den skriver „Pioneren“ meget om, for den skal jo være Skyld i det hele.

Jeg skynder mig med at give Samtalen en anden Vending. Medens jeg gaar tilbage over Heden, dvæler mine Tanker stadig ved Klavs Hjuler, der faar sine Efterretninger baade ude fra den store Verden og fra nærmeste Omegn gennem de to Blade, der udgaar i Nebraska, og der er vel næppe nogen, der læser dem med større Interesse end han. (Brudstykke af nogle Optegnelser fra Juli Maaned 1907.)

*

Jeg har tidligere nævnt, at det i min Ungdom var en behagelig Oplevelse at følge Redaktør Jessen paa dennes Rejser til politiske Forsamlinger trindt omkring i Landsdelen og at høre ham tale om vor folkelige, historiske og traktatlige Ret samt andre nationale Emner. Paa denne Maade fik jeg et varigt Indtryk af denne begavede Mands Personlighed og af det vindende Væsen, han kunde udfolde overfor den, han særlig havde lagt Mærke til. Efter at jeg havde begyndt min Bladvirksomhed, traf jeg ham ofte, og jeg mindes mange Samtaler med ham fra den Tid, ligesom jeg stadig med Fornøjelse genoplever disse Møder ved at læse hans trykte Taler. Kom man ham saaledes paa nært Hold, var han navnlig paa to Mands Haand ivrig til at spørge, altid rede til at vejlede, oplagt til at fremsætte sine Meninger og til at erfare andres. Jeg har flere

Gange hørt ham tale om Betydningen af Folkets Røst, saaledes paa Aarsmødet i Aabenraa i August Maaned 1902, da han blandt andet ytrede: „Vi er kommen sammen for at lægge Raad op om at styrke vor Stilling i alle Henseender. Og da gælder det om ikke alene at være enige, men at have Mangfoldighed i Enigheden. Vi vil have alle med. Vi vil høre Ytringer og Anskuelser hos hele Befolkningen. Det tryggeste Grundlag for vort Forsvar er Folkets Vilje. Paa disse Møder er der Lejlighed til, at alle Synsmaader kan komme til Orde. Enhver kan give sin Mening til Kende. Her skal vi høre Folkets Røst.“ Han fandt selv, skriver Vilh. la Cour i sin Levnedsskildring af Jessen, at han manglede en Del af det bredt-folkelige Præg, der gjorde Gustav Johannsen til en enestaaende Folketaler. Det er vistnok rigtigt. Folkelig i den Forstand blev Jessen efter min Mening aldrig.

Skønt han gerne søgte Forbindelse med danske Mennesker, laa det ikke for ham som for H. P. Hanssen, der i højere Grad var Folkets Mand, selv om Folkets Røst ikke altid udelt hyldede ham, naar han sin Overbevisning tro gik sin egen Vej.

Dennes Forhold til Vælgerne lærte man bedst at kende, naar man saa ham i offentlige Forsamlinger, hvor han mødtes med alle Dele af Befolkningen. Jeg skal i denne Forbindelse i faa Træk ud fra Selvpolelse give en Skildring af et Møde med H. P. Hanssen en Efteraarsdag i Køllerpolitikkens Dage:

Midt i Landsbyen ligger Forsamlingshuset, et af de mange, som i Løbet af kort Tid er blevet et Resultat af Hr. von Køllers Virksomhed. Det er let at finde; thi fra alle Kanter stævner i Dag Masser af Mennesker mod dette Maal. Det er Folk i flotte Wiernervogne med et Forspand af vælige jyske Heste. Hele Skarer af unge Mænd kommer paa Ridehjul, som de den Gang hed. Ad Veje og Stier møder Bønder, Husmænd, Haandværkere og Smaakaarsfolk frem. Det nationale har ophævet det sociale Skel. Det er et andet af Hr. von Køllers Resultater. En rask Ungersvend svinger under Piskesmæld sin lette Jagtvogn op foran Indgangsdøren. Han har hentet H. P. Hanssen ved Stationen. Mange staar udenfor. De løfter de bredskyggede lyse Panamahatte, der var Mode paa Landet i Datiden, til Hilsen. „Goddag, Hans Peter! Goddag, Hans Peter og Velkommen!“ lyder det vidt omkring fra. Han hilser genkendende og smilende til højre og venstre og springer spændstigt ned fra Vogntrinet og giver Haand, han er dus med dem alle. Inde i Salen er en Flok unge Piger i Færd med at dække de lange Borde med hvide Duge

og Aarets sidste røde Blomster. Den talrige Ungdom, som er kommet til Stede, efter at den har været paa danske Skoler, er ogsaa et Resultat af tysk Tvangspolitik. Fra et lille Køkken kommer en Duft af Kaffe. Der er allerede ved Begyndelsen af Mødet ved at danne sig en god Stemning. Man har paa Fornemmelsen, at det er noget af en Festdag. Da tramper uden at se til Siden den preussiske Gendarm i sin spraglede Uniform og med Pikkelhue paa Hovedet op ad Gulvet mod et lille Bord, der er sat hen til ham oppe ved Talerstolen. Han stiller Pikkelhuen ved Siden af sig paa Bordet, tager en Lommebog frem, kaster under stille Munterhed hos Forsamlingen efter Ordre et Blik op mod Loftet for at se, om der skulde findes en Revne, og lader det derefter glide hen over Mødedeltagerne for at kontrollere, om en eller anden skulde være mødt med Stok; thi det er forbudt at bære „Vaaben“ ved Møderne. Saa begynder han at notere de Tilstedeværende. Man morer sig. Den preussiske Gendarm er ikke mere nogen Bussemand. De Forsamlede er alle urørlige. Det er et yderligt Resultat af Hr. von Køllers Politik. Ingen af dem har saa meget som et uskyldigt jydsk Tjenestetyende derhjemme, som kunde gøres til Syndebuk, fordi Husbonden er gaaet til dansk Møde. Der var kold Luft omkring Betjenten, og han følte sig vistnok selv saa inderligt til overs paa dette Sted. Det gjaldt for ham om at optræde varsomt, baade af Hensyn til sin Stilling og til den Skæppe Havre til Hesten, som han for en rimelig Pris købte af sin Nabo, den danske Gaardmand hjemme i Landsbyen, hvor han var stationeret.

I sin bekendte Hygum-Tale har H. P. Hanssen omtalt, hvilken Betydning disse Møder havde for ham. Han sagde: „Alle Vegne lærer Minderne os, hvad vi var, og jeg gaar fra Møde til Møde. Frejdige Sange modtager mig. Ordet lyder frit, snart mandigt og djærvt, snart tungt og alvorligt, saa atter lunefyldt og skæmtende, vemodigt, saa Taarerne staar Tilhørerne i Øjnene, og bidende vittigt, saa Latteren runger ud over Salen. Men Tonerne er altid danske, saa ægte danske i Bund og Grund. De viser, hvad vort Land er, og hvad det bliver. Ja, derfor raader vi ikke; men vi sukker: Gud give dig Fremtid, som han gav dig Minder, og vi tror, at denne Bøn vil gaa i Opfyldelse.“

H. P. Hanssens Stilling i Berlin blev betydeligt behageligere, efter at han var kaaret til Rigsdagsmand og stod i godt og stadigt Samarbejde med de to Landdagsmænd Kloppenborg Skrumsager og Nis Nissen. Det lykkedes ham efterhaanden at finde Forstaaelse og Støtte hos Frisindede, Socialdemokrater, Polakker, Centrum og Elsas-Lothringer.

Jeg har flere Gange i Berlin haft Lejlighed til at iagttage den Position, som han i Aarenes Løb havde opnaaet ved sin saglige Hævdelse af den danske Befolknings berettigede nationale Krav og ved sin besindige Optræden. Dette gjaldt ogsaa til en vis Grad med Hensyn til tyske Regeeringskredse. Det kunde være morsomt at gaa sammen med ham gennem det store Rigsdagskompleks og faa et Indtryk af de Mennesker, som færdedes her.

Jeg husker ogsaa en anden Oplevelse dernede fra, idet jeg tilfældig kom til at deltage i en selskabelig Sammenkomst af danske og frisindede Parlamentarikere. Man kunde ikke undgaa at lægge Mærke til, at H. P. Hanssen her var en særlig velkommen og anset Gæst. Hyggeligt var det ogsaa at mødes med ham i en snæver Kreds i den fine Vinrestaurant „Rheingold“. Da kunde han fortælle om tysk Politik, om Forholdene bagved Kulisserne og alle de mærkelige Skikkelser og Skæbner, han i de mange Aar havde lært at kende. Medens vi i Spænding lyttede til disse Beretninger, kunde det pludselig hænde, at hans Stemme fik en Klang af Vemod, og at han sluttede med et „Ak ja!“ Det lød næsten som et Suk. Forklaringen var den, at H. P. Hanssen i stadig stigende Grad følte sig draget af Arbejdet hjemme i Nordslesvig. Han gentog det ofte, at Stillingen i Berlin ikke mere tilfredsstillede ham. Han længtes tilbage for at kunne deltage i den rige Udvikling, som fandt Sted i Nordslesvig. Man kan godt forstaa, at en saa virksom Mand som H. P. Hanssen, der nu havde naaet Højdepunktet af sin Manddomskraft, under disse Omstændigheder følte Trang til at være med i det daglige nationale Arbejde hjemme i Stedet for at sidde ørkesløs i Berlin og have det paa Afstand.

Han savnede den nødvendige Føling med de gærende Kræfter, og Udviklingen foregik jo, som vi har set det, under stærke Brydninger. Paavirket af disse Forhold skrev han i et Brev fra Berlin til sin Hustru: „Jeg er mæt af Berlin og træt af en Virksomhed, som mødes med Modstand og foreløbig ikke stiller konkrete Opgaver.“ Paa denne Baggrund maa man se hans Mandatnedlæggelse i 1910. Som mange andre Foregangsmænd baade før og efter ham maatte han sande, at Folkegunst er omskiftelig. Han var dog aldrig i Tvivl om, at Historiens Dom vilde give ham Oprejsning, og det var en Lykke, at han oplevede, at det skete. Det smukkeste Minde om denne Mand har hans Datter, Fru Marie Thomsen, efter min Mening skrevet i „Bogen om H. P. Hanssen“.

Uvejret trækker op.

I de sidste Aar før Verdenskrigen 1914—18 foretog jeg nogle længere Rejser syd paa for at samle nye Indtryk ude fra den store Verden. Det var jo i Virkeligheden alvorlige Tider. Tysklands Udenrigspolitik under Vilhelm den Anden havde ført Landet ud i en farlig Stilling. Krigsfaren var flere Gange overhængende. Stræben efter en imperialistisk Stormagtsvælde kendetegnede Forholdene. For Tysklands Vedkommende var Maalet at gøre dette Rige til en Verdensmagt, der krævede sin „Plads i Solen“, som det hed. Altyskerne, som opnaaede en stigende Indflydelse, dyrkede den ubetingede Tro paa, at der kunde skabes et Stortyskland med moralsk Ret til at underlægge sig den øvrige Verden. „Am deutschen Wesen soll die Welt genesen.“ Denne Udvikling styredes af tyske Statsmænd, som ikke var større Opgaver voksen. Spændingen i Forholdet til de andre Stater uddybedes. Under den truende Verdenskrig maatte Tyskland først og fremmest regne med England og Frankrig som Fjender. Selv en Fredsven som Lloyd George udtalte dette aabenlyst. Ruslands vedvarende Oprustning gav Anledning til Bekymring. Heksekedlen paa Balkan var en jævnlig Kilde til Foruroligelse. Om Tilstandene indenfor det tyske Rige veed vi, at de var stærkt prægede af Partistrid, og at Keiserens ubesindige Optræden voldte Diplomaterne mange Vanskeligheder. Endelig havde Tyskland vist svigtende Evne til at behandle og forsonde de 4 Millioner Mennesker af fremmed Nationalitet, som boede ved Rigets Grænser og ved Tidernes Ugunst var kommet under tysk Styrelse. Kronprins Vilhelm af Tyskland skrev i en Selvbiografi efter Nederlaget: „Takket være en utrolig blind Ledelse af vor Udenrigspolitik ravede vi ind i Verdenskrigen.“

Det bør maaske lige nævnes, at en Fløj blandt Altyskerne, som nærede pacifistiske Bestræbelser, i Datiden fremsatte en fantasifuld Plan om Magelæg mellem Staterne for at udjævne Modsætningerne. Man tænkte sig, at Tyskland afstod sønderjydske Omraade nord for Flensborg—Tønder Linjen til Danmark. I samme Forbindelse skulde Danmark afstaa Grønland til England og de vestindiske Øer til Amerika. Som Erstatning for Nordslesvig skulde Tyskland endelig have Filippinerne, hvor Sindene ikke vilde falde til Ro. Jeg omtaler kun disse Forslag, fordi Indholdet er et nyt Bevis for, at Tilbagegivelsen af slesvigsk Omraade til Danmark stadig var et brændende Spørgsmaal i Drøftelsen af Verdens Storpolitik.

Hvad jeg oplevede paa mine Rejser, blev for en stor Del trykt i „Dannevirke“ og senere som Manuskript udsendt til nogle Venner og Bekendte, der interesserede sig for saadanne fordringsløse Skildringer. De er derfor kun bevarede i nogle faa Eksemplarer, og jeg skal i det følgende nøjes med at hidsætte en Omtale af deres Indhold.

I Sommeren 1910 rejste jeg over Hamborg mod Sydvest og dvælede et Par Dage i Kanonkongen Krupps Rige, Byen Essen og Omegn. Jeg har bl. a. noteret, at Fabriksanlæggene omfattede 200 Hektar Land med 570 Dampmaskiner, 2224 Elektromotorer, 17 Valseværker, 170 Damphamre, 80 hydrauliske Presser, 900 Kraner, 7200 mindre Arbejdsmaskiner, og at der paa dette Sted var sysselsat 30.000 Arbejdere og 4000 Funktionærer. Med en mærkelig Fornemmelse gik jeg gennem Fabriksbyens Gader og tænkte paa, at alt det, som her blev skabt, var bestemt til Krig og grufulde Ødelæggelser indenfor Menneskeheden. I disse Haller blev Verdens største Mordredskaber til. Men paa et Mindesmærke, der var rejst til Ære for Alfred Krupp, stod skrevet: „Arbejdets Formaal er at tjene den almindelige Velfærd.“ Jeg kunde ikke lade være med i Tankerne at tilføje: Hvor helt anderledes vilde den almindelige Velfærd kunne fremmes, hvis alle disse Mennesker og Maskiner tjente et Formaal, som tog Sigte paa at højne Folkeoplysning og øge den sociale Udvikling.

I Køln saa jeg for første Gang Domkirken, rejste derpaa ad Rhinen sammen med et engelsk Selskab, som havde vanskeligt ved at fatte Egens Skønhed. Jeg gjorde et kort Ophold i den ærværdige gamle By Mainz, hvorfra jeg drog videre til sydtyske Byer og havnede i Strasbourg. Her søgte jeg at faa Indblik i de nationale Forhold og gjorde den Erfaring, at fransk Kultur og Aandsliv endnu sad i Højsædet, og at tilflyttede Tyskere var ude om at tilegne sig begge Dele. I Metz myldrede det med Militær. Man fortalte mig, at hver tredie Person var en tysk Soldat. Garnisonen rummede 30.000 Mand. For en Fremmed saa det ud, som om de levede paa Feltfod. Hvilken Forandring, da jeg nogle Dage derefter passerede Grænsen og over Pont à Mousson naaede den franske Købstad Nancy, en kendt fransk Universitets-, Kunst- og Industriby, der er berømt for sine smukke Anlæg og Pladser. Den kaldes ogsaa de gyldne Portes By, fordi Bygningerne paa Torvet, en Plads af enestaaende Skønhed, er forbundet ved prægtige store og forgyldte Smedejernsporte. I Gaderne mødte man ligesom i Metz en stærk Islæt af Militær. Den franske Soldat af 20. Hærkorps med sine røde Bukser, et sort Bælte noget

skævt spændt om Livet og den mørkfarvede Trøje, med en Cigaret i Munden og Huen paa Snur slentrede ret skødesløst omkring og danne- de for saa vidt en Modsætning til den stramme og korrekte Militærper- son hinsides Grænsen. Den nærmeste Fremtid skulde føre Bevis for, at han godt, da det blev Alvor, kunde maale sig med ham. Man mærkede allerede paa dette Tidspunkt en uhyggelig Atmosfære og Fare for Krig. Som sønderjydsk Pressemand havde jeg en skærpet Sans og Modtagelig- hed for disse Forhold.

*

Som jeg saaledes havde haft Lejlighed til paa den foran omtalte Rejse gennem Vesttyskland og Rhinlandene at opsøge historiske Minder og iagttage Modsætningen i Nutiden indenfor den store Brydning, der er foregaaet mellem Tysk og Fransk, tog jeg i det følgende Aar, 1911, mod Øst for at besøge nogle af de Steder, hvor det tyske Folkeelement mødtes med Slaverne. Mine nedskrevne Indtryk fra denne Rejse blev saa omfat- tende, at de fyldte en lille Bog paa 181 trykte Sider.

Frankfurt ved Oder kaldes Østens Port. Har man passeret denne Sta- tion, begynder man allerede at spejde efter Tegn, der kunde tyde paa, at vi er indenfor et andet Folkeslags Enemærker, og efter et Par Timers Kørsel standser Eksprestoget i en stor Banegaardshal, hvor der med sorte Bogstaver paa hvid Grund staar at læse: Posen. Paa Polsk hedder Byen Poznan. Med en mærkelig Følelse betræder man nu gammel polsk Folke- grund, som er en Del af et Rige, der ikke mere er til, men slugt af den mægtige Erobrerstat Preussen (der ikke kendes mere godt fyrretyve Aar efter, da jeg skriver disse Minder). Magthaveren, den preussiske Stat, sendte mange Millioner af Mark, Tusinder af Mennesker til disse Egne og brugte utallige Tvangsmidler for at fortyske Landet, medens den indfødte Befolkning stadig fastholdt Overbevisningen om, at dens Rige skulde genopstaa. For en dansk Gæst var det den Gang af betydelig In- teresse at lære Kampens Enkeltheder at kende. Jeg skal nævne nogle af dem.

Kampens Bulder har Aarhundred efter Aarhundred givet Genlyd- hen over den vide storpoliske Slette. Snart var Slaverne under Fremryk- ning, snart kastedes de med vældig Kraft tilbage, medens Provinserne hærgedes, og Landets Sønners Blod farvede Jorden rød. „Under Sang om svunden Storhed vaagner Polens Børn“, skrev den danske Digter Carsten Hauch for mange Aar siden i sit smukke Digt. Hvorledes skulde dette Folk under Trængslen glemme, at det engang i Jagiellonernes Tid

hørte til Verdens mægtigste, og at dets Fyrster ikke blot bød over det egentlige Polen, men ogsaa over Slesien, Pommern, Livland, Estland, Preussen, Kurland, Moldau, Valakiet og en stor Del af Kosakkernes Omraade som Lydlande. Mangfoldige kulturelle, økonomiske, litterære og politiske Spørgsmaal paatrænger sig den Fremmede, der er kommet hertil for at faa lidt Indblik i den store Folkekamp, der jo nu, da dette skrives, ved Følgerne af de to Verdenskrige atter er blevet et nyt Kapitel i Europas Historie. De Tal og Ting, som jeg her nu nævner, stammer altsaa fra Førkrigsperioden, da Polen endnu var delt i en preussisk, østrigsk og russisk Provins.

Naar man færdedes gennem Byen Poznan, mærkede man straks det skarpe Skel, der var til Stede mellem Polakker og Tyskere. Man saa det paa Skiltene, og man hørte det paa Sproget. Tyskerne havde for at opnaa Fremgang søgt at omgive Byen med en Ring af tyske Kolonier; men det var kunstigt, og de trivedes daarligt.

Maalet for min Vandring var til at begynde med Domkirken, en meget stor Bygning med mange kostbare og kunstnerisk værdifuldt udførte Gravmonumenter over polske Prælater, Domherrer og Ærkebiskopper. Flere Steder er der ved Udstyrelsen ligefrem ødslet med Guld. Der fandtes blandt Opslagene i den store Kirkebygning ikke en eneste tysk Stavelse. Alle Indskrifter var paa Polsk og Latin. Præsterne, jeg mødte, kunde kun eet Sprog, og det var ikke det tyske. Den Indflydelse, der udgik fra Domkirken, dette Centrum for den polske Kultur, syntes uendelig større end Paavirkningen fra de preussiske Embedskontorer ved Indgangen til Byen. Omgivelserne var fuldstændig polske. En paalidelig Statistik fra samme Aar viste, at Polakkerne var inde i en ustandselig Fremgang i denne By og allerede besad 75 % af Købstadens Grundstykker.

Saa tidligt som i 1872 gav Bismarck Signalet til Angreb paa den polske Befolkning. I 1886 bevilgedes 100 Millioner Mark til den første Kolonisation af Polen. I de følgende Aar gaves nye store Bevillinger til samme Formaal. I det hele taget havde man i det sidste kvart Aarhundrede brugt 600 Millioner tyske Mark i Jordkampen mod den indfødte Befolkning. Til Trods derfor var det en Kendsgerning, at Polakkerne begyndte at faa Overtaget i alle Byer, og at den ene Landsby efter den anden blev generobret af Polakkerne. Tyskerne mistede Tusinder Hektar for hvert Aar, der gik. Jeg satte mig nøje ind i Sagen og fik ædruelig Besked. Indtil 1. Januar 1911 havde Tyskerne opkøbt 385.000 Hektar,

d. v. s. 68 Kvadratmile Jord i de polske Egne, men kun de 111.000 Hektar var købte af Polakker, Resten af tilflyttede Tyskere. Den preussiske Nybyggerkommission grundlagde Hundreder af nye Landsbyer, i hvilke der allerede var bosat 19.000 Familier, deraf tre Fjerdedele ved Folk, som var tilflyttede fra andre tyske Egne. Men — sagde en polsk Fører til mig — det var kunstigt altsammen og trivedes kun ved Statens Hjælp, medens de polske Bønder klarede sig ved egen Dygtighed. Tysk Landbrug var ofte ren Paradedrift. Henved 200 Andelsselskaber og Banker ydede den indfødte polske Befolkning Støtte til Bevarelsen af dens Jord.

Og saa blev Resultatet af mine Iagttagelser paa Grundlag af nøgne Kendsgerninger, at baade i Byerne og Landdistrikterne forstod Polakkerne paa Trods af en Tvangspolitik, som vi kendte den i Nordslesvig, at hævde sig økonomisk, kulturelt og politisk. Der var saa mange Forhold, der mindede om vore egne. Klartseende Tyskere begyndte ogsaa at indrømme, at deres Folk var de vigende, og at Polakkerne ejede større Muligheder for Fremgang end nogen Sinde. De havde lært at stole paa egen Kraft, og deres Modstand blev baaret af en vældig Folkebevægelse. Overfor den var den preussiske Undertrykkelsespolitik mindst lige saa afmægtig som i Nordslesvig. Polakkerne ejede tilmed den Fordel, at de havde den katolske Præstestand paa deres Side.

For Tyskerne, der kom til Poznan, var et nyt Kejserslot med ialt 600 Sale og Gemakker og et Taarn, der ragede 70 Meter i Vejret, vel nok Byens største Seværdighed. Men man spejdede forgæves efter Liv i denne Kolos. I de Dage, jeg opholdt mig i Poznan, fandtes en stor tysk Udstilling lige udenfor Murene. Men ingen Polak satte sin Fod paa dette Omraade. Trods en udbredt Reklame over hele Riget og alle de Kræfter, som var satte ind paa at vise Verden, hvad tysk Dygtighed havde formaet at frembringe for de mange Penge, som var sendt til disse Egne, skal Besøget have været tyndt. Talte man med Tyskere, som var fortrolige med Udviklingen, lød der kun Klynk og Klage over tysk Tilbagegang, næsten som hjemme hos os. Ganske vist havde de fremmede Nybyggere indtil Aaret 1910 i Fortyskningsøjemed bygget 47 Kirker, 30 Bedehuse, 50 Præstegaarde, oprettet 421 nye Skoler og indrettet 494 Fattiggaaarde for et Beløb af 13½ Millioner Mark, som den Gang jo var mange Penge. Paa Udstillingen fik man fyldige Oplysninger om den tyske Indsats. Men hvad hjalp det altsammen! En af de ledende Fortyskningsmænd, Major von Tiedemann til Sesenheim, udtalte paa det tyske Aarsmøde samme Aar: „Siden April Maaned i Fjor er 90.000 Morgen

tysk Jord til en Værdi af 33 Millioner Mark gaet fra tyske over paa polske Hænder. Vi Tyskere maatte jo have Fiskeblod i vore Aarer, hvis vi roligt kunde affinde os med denne Kendsgerning. Vi vil ikke tilsløre disse Forhold; thi det vilde være Forræderi mod os selv.“

Navnlig i økonomisk Henseende var den polske Befolkning saa dygtig, at Verden maatte forbavses over de opnaaede Resultater. Den havde været i Stand til at skabe en fasttømret national Organisation, som raadede over samvirkende Selskaber for de store Jorddrotter, for Købmandsstanden, Landbrugere, Haandværkere, Husmænd, Arbejdere og Tyende. Deres Idræts- og Oplysningsvæsen var ordnet systematisk og omfattede alle Egne. Ingen holdt sig tilbage, alle maatte med. Der var paa hvert Omraade taget nøje Hensyn til de særlige Samfundsgrene og deres Interesser.

Det mindede saaledes — ganske vist i langt større Format — om Kampen i Nordsløvig. Med dette Indtryk og megen Belæring vendte jeg hjem. Vi havde adskilligt at lære af disse Mennesker, baade af deres Indsats og deres Resultater.

Da jeg undervejs paa Tilbagereisen passerede Berlin og her gjorde et lille Ophold, saa jeg paa „Unter den Linden“ en Flok Turister, som gik i Retning af Kejserslottet. Jeg fulgte efter dem og opdagede, at der i Ferien var Adgang til Kejser Vilhelms Residens for alle og enhver. En Vejviser stod til Raadighed for de Besøgende, og jeg fik Lyst til i nogen Tid at slaa Følge med ham gennem Slottets mange Afdelinger med de talrige gamle værdifulde Kunstværker. Det blev virkelig en Time i Verdenshistorie. Den oprindelige Borg blev opført engang i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede. Kort efter flyttede Hohenzollerndynastiet ind her, og en Uendelighed af smaa og store Begivenheder har siden været knyttet til Slottet, der i sin forlængst udvidede Skikkelse i smuk Barokstil er en af Byens mærkeligste Bygninger. Under Fremvisningen, hvor man stadig mødte Navne paa Personer, der indenfor disse Mure havde spillet en Rolle i Preussens og Tysklands Historie som Konger, Kejsere og Statsmænd, fik man en Forestilling om Dynastiets omskiftelige Skæbne. Nu stod det paa Magtens Tinde. Det var vanskeligt at tænke sig, medens man færdedes ad de lange Gange og gennem de pragtfulde Sale, at om faa Aar vilde Husets Historie være endeligt beseglet og forbi.

*

En Rejse i 1912 gennem Holland og Belgien virkede ogsaa i flere Henseender oplysende om fremmede Forhold. Et Par korte Skitser, der altsaa er skrevet for over en Menneskealder siden, kan jeg ikke undlade at fæstne til disse Blade:

Der kommer mange Fremmede til Amsterdam. Det sker ikke blot for at se Havnen og dens store Skibsfart, ejheller for at faa et Indtryk af det mærkelige Gadeliv i Byen. Det er derimod nok for de fleste den nederlandske Kunst, som drager den store Skare af Turister til den hollandske Hovedstad. I Amsterdams Rigmuseum, hvor baade et Billedgalleri, en Samling Gibsafstøbninger, en Afdeling for Kunst og Historie findes under eet Tag, høres daglig mange af Europas Sprog. Naar man imidlertid kun har ringe Tid til Raadighed, bør man samle Opmærksomheden om de vigtigste Ting, og i denne Forbindelse skal jeg blot nævne Billeder af Rembrandt, van Rijn, Franz Hals, van Dyck, Jan Steen, Ruisdal og van der Helst. Det er Malerier, om hvilke det siges, at de alene er Rejsen værd. Rembrandts „Nattevagt“, et af Verdens største Kunstværker, har en lille Sal for sig selv og staar naturligvis under et særligt Tilsyn. Rummet er holdt i Halvmørke, dog saaledes at Lyset falder ind over den Væg, hvor Billedet er ophængt. Paa denne Maade vises Billedets sjældne Lysvirkning.

I Stedet for at besøge de mange Museer benyttede jeg ellers Tiden til at søge Vejledning vedrørende hollandske Forhold i Almindelighed. Jeg gjorde da den Iagttagelse, som navnlig maatte interessere mig paa det nævnte Tidspunkt, at Holland og ligeledes Belgien i storpolitisk og strategisk Henseende indtog en Stilling, der mindede om Danmarks i Dattiden. Begge Lande laa i tysk Søgelys, og Sindene var optaget af Bekymring med Henblik paa Fremtiden, en Ængstelse, som snart skulde vise sig at være begrundet for Belgiens Vedkommende. Det var heller ikke nogen Tilfældighed, at jeg maatte lægge Mærke til Stemningen i Holland, hvor man var ilde berørt af, hvad man i tyske Blade og Tidsskrifter kunde læse om en paakrævet Tilnærmelse til det tyske Rige. Ja, Drøftelsen af den Mulighed, at Holland kunde indlemmes i Tyskland, hørte næsten til Dagens Orden. Som Fremmed fik jeg en Fornemmelse af, at Faren for uønsket tysk Indflydelse hernede var endnu større end til Eksempel i Danmark.

Det var naturligvis Altskyerne, som var paa Færde for at fremme en saadan Tankegang. I en alvorlig ment Afhandling, der blev udsendt som Flyveskrift og laa fremme i tyske Boglader den Gang, fremsatte en

tysk Ingeniør og Regeringsbygmester ved Navn E. Groth Planen om at lede Rhinens Vande over i Emsfloden og saaledes ved Hjælp af en Kanal at bevare den store Strøm paa tysk Grund, samtidig med at man afskar Forbindelsen ad Vandvejen med Holland. „Thi“ — som en anden Forfatter skrev om Rhinen — „efter at den har nydt alle Preussens Velgerninger, undviger den til fremmede Strande.“

Den tyske Regeringsbygmester henviste til, at Rhinen ikke blot var Tysklands vigtigste Flod, men at den utvivlsomt ogsaa var Europas mest betydningsfulde Vandaare, fordi den gennemstrømmede Fastlandets tættest bebyggede og industririgeste Egne og udmunder i et af Verdens stærkest befærdede Have. Gennemførelsen af Forslaget vilde ganske vist blive Hollands Ruin. Men det kan der ikke tages Hensyn til. Thi enhver er sig selv nærmest. Magt gaar for Ret. Har Frankrig i Marokko, England og Rusland i Persien, Italien i Tripolis spurgt om Ret og Retfærdighed og bestaaende Traktater? „Nej“, svarer den tyske Embedsmand, „i Folkelivet er det de Smaa og Svages Skæbne at blive opslugte af de Store — eller frivilligt at give sig den Stærkere i Vold.“ Thi Holland har endnu en Udvej for at undgaa denne Skæbne. Det skal have Lov til at bede om Optagelse i det tyske Rige og svigte sine engelske Forbindelser. Det bør nemlig huskes, at England rummer den store Fare for det lille Land, medens Tyskland, det nærtbeslægtede Folk, vil dets sande Vel.

„Tilnærmelse til Tyskland?“ spørger den tyske Forfatter. „Nej, en ubetinget Indlemmelse i Tyskland er alene i Stand til at sikre Hollands Kolonier. Lad saa kun den engelske Kæmpepolyp roligt udstrække sine Fangarme efter Sundaøerne. Naar vi først sidder fast i Holland, saa har vi Hovedet af denne Polyp, som umættelig sluger Land efter Land, saa nærved, at vi kan gribe det. Et Tryk paa Polypens Hoved vil da allerede være nok til, at de udviklede Fangarme tilsidst lader deres Bytte falde. Med eet Ord: Vi maa have en Indfaldsport til England. Vi maa se at komme det nært ind paa Livet, uafhængige af vor Flaade.“

Ved et simpelt Ingeniørarbejde vilde Tyskland kort sagt være i Stand til at naa dette Maal, hedder det endelig i den vidtløftige Redegørelse. For Tiden er Afstanden mellem de to Lande over Borkum 600 Kilometer; men fra Vlissingen til Themsmundingen er der kun 250 Kilometer. Tyskland bør ikke gøre sig nogen Bekymring med Hensyn til Omkostningerne. De henved 800 Millioner Mark er for intet at regne. I Tysklands Tugthuse, Fængsler og Forbedringsanstalter sidder der for Tiden 490.000 Mennesker. Deraf er de 100.000 unge, kraftige Folk, som vilde

egne sig fortrinligt til at udføre Arbejdet, uden at det vilde koste ret meget. Man kunde efter denne kyniske Tankegang fristes til at sige, at Vejen til Englands Nederlag og Hollands Undergang som selvstændig Stat altsaa efter Mandens Mening gik gennem de tyske Tugthuse.

*

Nogle Dage senere sad jeg som Turist i den stille belgiske By Brygge eller Bruges, som den hedder paa Fransk. Engang i Middelalderen spillede den en meget betydelig Rolle i Verdenshandelen. Allerede i det 13. Aarhundrede talte Byen 200.000 Indbyggere. I Havnen saas Skibe fra al Verdens Lande. En Dag i 1456, fortælles der, landede alene 150 udenlandske Fartøjer ved Pakhusenes Lade- og Lossepladser. Sytten Riger havde offentlige Kontorer i Brygge, og tyve udenlandske Diplomater varetog fremmede Landes Interesser paa denne vigtige Plads, hvor 50.000 Arbejdere — efter Datidens Forhold et uhyrligt Tal — dagligt var sysselsatte med at udskibe og fragte Varer, og 52 Gilder og Lav samlede Købmænd og Haandværkere efter Stand og Stilling.

Da Dronning Johanna af Navarra ved sin Gemal, den franske Kong Filip den Smukkes Side i 1302 drog ind i Brygge og saa Byens Pragt, skal hun have sagt: „Jeg troede at være den eneste Dronning her, men nu ser jeg, at der er Hundreder lige som jeg.“ Italiens navnkundige Digter Dante beskriver i en af sine Bøger Digerne omkring Brygge som Verdens Vidundere. Den berømte Michel Angelo skabte Kunstværker efter Bestilling fra rige Handelsmænd i Byen, og Hans Memling, den store Kunstner, malede til Brygges Kirker og Klostre Billeder, som endnu den Dag i Dag beundres som den flamske Malerskoles kostbareste og vidunderligste Skatte.

Men ved Naturkræfternes Spil og det politiske Tyngdepunkts Forskydning dalede med Udgangen af Middelalderen Købstadens Betydning. Havnen sandede til. Skibenes Tal svandt ind, og deres Størrelse mindskedes. De store Handelshuse sank i Grus. Indbyggertallet tog af. Med Velstanden og hele Herligheden var det forbi. Man fortalte mig, at Brygge nu havde 59.000 Beboere. Deraf skulde Halvdelen være trængende, og en Syvendedel understøttedes ved milde Stiftelser, der oprettholdtes ved rige Kirkelegater og lignende. Det er ikke mere Forretningsmænd, der opsøger Brygge, men Poeter og Malere, verdensfjendske Særlinge og Folk, der har Sans for historiske Minder og Lyst til at filosofere ved Synet af dem og fordybe sig i Levningerne af fordums Storhed og

Pragt. Jeg satte mig paa en gammel Stenbænk ved en af Voldresterne og i Nærheden af det døde, forladte Havneparti. Hvor der i Middelalderen laa Skib ved Skib, saas nu kun en lille Jolle eller en Motorbaad til Turistsejlad. Gamle Mure og Gaarde og grønne Skrænter indhegnede det stille Vand, fuldt af Andemad og Aakander. Det tog sig saare malerisk ud. I Fantasien dukkede Billeder op fra henfarne Tider. Betragtningerne øgedes ved Synet af de gamle Taarne og Tinder, Portene og de brøstfældige Mure paa den anden Side Kanalen. Og det var vel dem, Byen nu skulde leve af.

Paa min fortsatte Rejse gennem Belgien kom jeg forbi det i disse Aar meget omtalte Fredspalæ udenfor Haag. Opførelsen havde staaet paa i flere Aar. Den amerikanske Milliardær Andrew Carnegie ydede mange Millioner til Bygningens Fuldførelse, og Udstyrelsen var sket ved Gaver fra alle Nationer. Hertil knyttede sig en af Verdens vigtigste Opgaver: at skabe Fred paa Jord. Tiden skulde snart vise, om den kunde løses.

Krigsfange

Foran har jeg flere Gange nævnt de Kendsgærninger, som var Udslag af den storpolitiske Spænding i Europa og varslede om, at en truende Verdenskatastrofe nærmede sig. Paa min sidste Udenlandsrejse før Krigen oplevede jeg for Alvor Tegn paa, at Farens Stund nu var inde. Visse Dage i ens Liv fæstner sig i den Grad i Hukommelsen, saa man aldrig glemmer dem. Dertil hører for mit Vedkommende blandt andet den Søndag i Sommeren 1914, da det ene Telegram efter det andet fra „Wolffs Bureau“ i Berlin bragte Redaktionen udførlige Efterretninger om Mordet i Serajevo, som blev Indledningen til Verdenskrigen. Medens jeg gik omkring i de tomme Redaktionslokaler og arbejdede paa det Nummer af „Dannevirke“, der skulde bringe Meddelelsen ud til Byens Borgere, som ved Aftenstide vendte hjem fra Skov og Strand, var jeg straks klar over Situationens Rækkevidde.

Et Par Uger senere foretog jeg under Begivenhedernes hurtige Udvikling en Rejse til det østrigske Monarki, hvis Udenrigspolitik stod i Brændpunktet for Afgørelsen om Krig og Fred i de Dage. Efter et Ophold i Prag rejste jeg til Wien og derfra ud til Egnen omkring Semmering-Passet. Mit Hovedindtryk fra denne Rejse er imidlertid ikke de mange Seværdigheder, som jeg opsøgte i Storbyerne, eller de historiske Minder fra andre Dele af Landet, men derimod en Følelse af, at Fredens Dage nu var talte. Man mærkede, at der ved Regeringens Holdning og Pressens Ophidselse var skabt en vild Krigsstemning. I Togene, paa Kafeer og i Sporvognene talte man kun om Hævn over Serbien. Østrig syntes at ønske Krig for enhver Pris. Det var under disse Forhold for en Fremmed ligefrem uhyggeligt at færdes dernede. I „Danzers Armee-Zeitung“ fra 16. Juli fandtes blandt andet under Overskriften „So-nebod“ følgende Linjer: „Paa Attentatet burde der kun gives eet Svar:

Belgrad lagt i Aske og den sort-gule (østrigske) Fane hejst over Warszawa og den wolhynske Fæstningstrekant.“ I et Digt i samme Nummer berettedes om en Artillerists Drøm. Han hørte Kanonerne tordne og saa de serbiske Soldater flygte fra Valpladsen, medens østrigske Officerer stod som en Klippe i Havet. Dette Blad hang i Boghandlernes Vinduer, endog i umiddelbar Nærhed af Krigsministeriet. Saa aabenlyst legede og regnede man med det store Opgør. Da jeg havde været inde i en Boglade for at købe det paagældende Ugeskrift, følte jeg mig skygget af Politiet, saalænge jeg opholdt mig indenfor Landets Grænser. Bladet var ikke noget tilfældigt Presseprodukt. Det blev udtrykkeligt falbudt som udgivet af „en Kreds af højere Officerer“. Paa Hjemvejen overnattede jeg i Berlin. Her talte alle om Krig. I stadig stigende Tempo forberedtes og øgedes det Krigsraseri, som alle vi, der levede med den Gang, har i frisk Minde fra de første Dage af August Maaned. I Nordslesvig syntes den danske Befolkning dog at tage Sagen med Ro. Man haabede, at Europas Stormagter vilde skride ind og lokalisere det østrigsk-serbiske Mellemværende.

Jeg opholdt mig sammen med min Hustru og Børnene hos mine Sviogerforældre paa Visby-Hedegaard. Her havde jeg ikke nogen daglig Forbindelse med Redaktionen og var derfor ude af Stand til at følge Udviklingen. Lørdag den 1. August rejste jeg med min Familie fra Visby Station til Skærbæk for at besøge mine Brødre, som ejede to Nabogaarde i Bydelen Hjemsted. Siden Dagen i Forvejen var Telegraf- og Telefonkontorerne lukkede for Civilbetjening. Man mærkede, at det politiske Barometer stod paa Storm. Rygterne havde travlt. De taabeligste Beretninger fortaltes fra Mand til Mand. Krigspsykosen fik Tag i Folk og viste sine skæbnsvangre Virkninger.

Undervejs i Toget besluttede jeg at fortsætte Rejsen til Grænsen for paa dansk Side at erfare nærmere ved en Henvendelse til „Ritzaus Bureau“ i København. Jeg bad derfor Konduktøren om at købe mig en Billet til Hviding. Han saa paa mig med et Blik, som jeg ikke forstod. Senere gik det op for mig, at det muligvis skulde betyde: Den Rejse bliver der ikke noget af! Om det er ham, der har meldt mig til Stedets Øvrighed, eller en ondsindet Næringsdrivende fra Skærbæk, som stod paa Stationen og hviskede den tilstedeværende Amtsforstander noget i Øret, er ret ligegyldigt. Konduktøren bragte i hvert Fald Billetten; men jeg fik aldrig Brug for den. Jeg har den endnu liggende i mine Gemmer blandt mange andre minderige Smaating fra den Tid.

Lige som Toget skulde afgaa, nærmede Amtsforslander Erichsen, Magthavernes villige Redskab, og en Amtstjener sig min Kupé og anmodede mig om at staa af. Min Protest var forgæves. Amtsforslanderens oplyste mig om, at der var erklæret Krigstilstand, mine Medarbejdere i Haderslev var blevet arresterede Dagen i Forvejen, og derfor kunde han ikke lade mig fortsætte Rejsen.

— Hvad skal der da ske? spurgte jeg.

— Jeg maa spørge Landraaden i Haderslev, lød Svaret.

—Imens vil jeg gaa ned til min Bror for at spise Frokost og eventuelt tage Afsked med min Familie, fortsatte jeg.

— Det kan De, men under Betjentens Ledsagelse.

Samtalen førtes naturligvis paa Tysk. Heldigvis havde jeg jo adskillige Gange tidligere befundet mig i lignende Selskab. Jeg tog derfor Situationen med Ro. Amtstjeneren og jeg begav os paa Vej til Hjemsted. Vi havde imidlertid endnu ikke naaet min Brors Gaard, før vi indhentes af Byens Gendarm, som kaldte Amtstjeneren til Side og sagde et Par Ord til ham.

— Der er kommet Meddelelse fra Landraaden om, at De skal arresteres, sagde Amtstjeneren, da han atter kom hen til mig.

Jeg holdt imidlertid paa, at jeg maatte have Lov til at opsøge min Familie og satte ogsaa mit Krav igennem. Denne Frokost i Hjemsted den 1. August 1914 er nok den ejendommeligste, jeg nogen Sinde har oplevet. Vi to, Betjenten og jeg, tog Plads ved Familiebordet, medens vi alle søgte at adspredde de tunge Tanker ved at give Udtryk for et optimistisk Syn paa Tingene. Derefter laante jeg for alle Tilfældes Skyld en tyk Overfakke hos min Bror, fik ham til at spænde for, og saa kørte vi tre, min Bror, Amtstjeneren og jeg, gennem Byen til Amtsforslanderens Kontor. Her gav jeg til Protokols en lang Indsigelse mod min Anholdelse. Manden nedskrev taalmodigt og loyalt, hvad jeg havde at sige. Derefter trak han paa Skuldrene og meddelte mig, at jeg maatte følge med Betjenten til Arresthuset.

Til nærmere Forklaring af denne Anholdelse maa jeg her efter officielle tyske Kilder oplyse om, hvad der var gaaet forud, og som vi først erfarede efter Krigens Afslutning.

I Aaringer havde de preussiske Myndigheder ført Lister over Personer, som skulde arresteres, saa snart der udbrød Krig. Denne Liste omfattede Sømænd fra Kysten, som eventuelt kunde vise Fjenden Vej gennem Farvandene, og danske og socialdemokratiske Førere. I Byerne

skulde Militæret haandhæve denne Bestemmelse, paa Landet derimod de civile Politimyndigheder, d. v. s. Amtsforstanderne.

Den 25. Juli, da Krigen var nær, udstedte Krigsminister von Falkenhayn imidlertid en hemmelig Ordre, hvorefter de underordnede Myndigheder skulde stille sig afventende overfor den socialdemokratiske, polske, danske og elsassiske Presse, og kun hvis der forelaa en særlig Grund, burde der skrides ind mod bestemte Personer. Rigsdagsmænd maatte i det hele taget ikke anholdes, hvis Parlamentet var indkaldt. Den 31. Juli blev disse Bestemmelser af den kommanderende General i Altona videresendt til de stedlige Myndigheder. Anvisningen var klar og tydelig, de nordslesvigske militære og civile Myndigheders Optræden derimod kejtet og kluntet og i direkte Modstrid med denne Befaling. Det turde være tilstrækkeligt yderligere blot at notere følgende Kendsgøringer, fordi de viser den fortsatte Udvikling:

Den 27. Juli anmodede den preussiske Indenrigsminister Overpræsident Detlev von Bülow-Bossee i Slesvig om at indberette, hvilke Forholdsregler man agtede at tage overfor danske og Socialdemokrater, hvis der blev erklæret Krig. Den 28. Juli svarede Overpræsidenten sin høje Foresatte, at man kun vilde foretage Anholdelse, naar der forelaa en bydende Nødvendighed, da en alt for skarp og ikke tilstrækkelig begrundet Fremgangsmaade kunde blive misforstaaet og virke skadeligt. Hvilke Grunde der paa Trods af disse klare Retningslinjer har været afgørende for de slesvigske Myndigheder og for selve Overpræsidenten, da Katastrofen kort efter indtraf, til at udvise en Handlemaade, der var direkte Ulydighed overfor de øverste militære og civile Autoriteters klare og bestemte Anordninger, er desværre aldrig blevet opklaret. „Der er ikke Tvivl om, at baade de politiske Anholdelser og Undertrykkelsen af den danske Presse var i Modstrid med Rigs- og Statsregeringens milde Opfattelse og udtrykkelige Anvisninger“, skriver Dr. Karl Alnor i sit Værk „Handbuch zur schleswigschen Frage“. Ifølge samme Kilde anholdtes ialt fra:

Haderslev Amt	33	Personer
Aabenraa Amt	49	„
Sønderborg Amt	123	„
Tønder Amt	74	„
Flensborg By	11	„

Og nu vender jeg tilbage til min egen Skæbne i disse Dage. Arresten i Skærbæk var et modbydeligt Hul, som jeg væmmedes ved at betræde. Denne Bygning blev opført i Nærheden af Skolen, da jeg var Dreng. I Frikvartererne besøgte vi jævnlig Murersvendene og betragtede interesseret deres Arbejde, der mindede os om en Begivenhed i „Kristen Bloks Ungdomsbøger“, en Fortælling, som stærkt optog Drengfantasien. Det var netop paa det Tidspunkt, da den gamle Bondeby Skærbæk skiftede Præg og som Følge af den tidligere udførligt omtalte Sognepræst Jacobsens Fortyskningsiver og af Indvandringen syd fra fik et saa forandret nybyggeragtigt Udseende. Med Henblik paa de mange tvivlsomme Eksistenser, som flyttede til, maatte Kommunen opføre et Arresthus. Nogle Aar senere, da Fortyskningsforetagenderne led Skibbrud, maatte Pastor Jacobsen selv tilbringe nogen Tid i denne Kachot paa Vej til Undersøgelsesfængslet i Flensborg, sigtet for Falsk og Underslæb.

Arrestforvareren skammede sig nærmest ved at byde mig et saadant Kvarter og havde vel helst taget mig med ind i sin egen Stue; men han følte sig ikke tryk ved Situationen. Desuden var han og hans Hustru optaget af Tanken om, at Manden maaske skulde af Sted med faa Timers Varsel. Han hørte ligesom mine to Brødre til dem, der havde Ordre til at møde første Dag, naar der blev mobiliseret. Konen gik og græd, medens Manden travede rundt i Byen paa Embeds Vegne. Gennem det lille Vindue øverst oppe kunde jeg se den nye Frimenighedskirke, som laa i et Bøsseskuds Afstand fra Arresten. Sidst jeg var derinde, samledes Egnens Befolkning til Sørgegudstjeneste for en Række ældre og yngre Mænd og Kvinder fra Byen, som fandt en brat Død under en Lystsejlads en prægtig Sommerdag paa Bredeaaen. Men hvad var denne Ulykke mod den Hjem søgelse, som nu var over os!

Paa en Mark udenfor Kirken gik en Mand og høstede Rug. Han udførte sit Arbejde, som om alt det, der tyngede Menneskenes Sind rundt omkring, ikke vedkom ham. Jeg fulgte fra Vinduet Høstmaskinens Tur op og ned ad Ageren. Jeg saa de sindige jyske Heste gaa deres Gang med ludende Hoved frem og tilbage. Hvor meget Høstarbejde blev ikke brat afbrudt denne Dag! Hvor mangen en Høstarbejder maatte ikke spænde fra den Aften for aldrig mere at vende tilbage til sin Husbond og sin Ager! Men hvor ofte er ikke i de følgende Aar hans Tanker gaet nord paa til det standsede Arbejde, til den straatækte Gaard ved Vesterhavet og til de jyske Heste, Tanker, der tidlig og silde fulgte den nord-

slesvigske Soldat over Flanderns Sletter, gennem Argonnernes Skyttegrave, Karpaternes Fjældkløfter og Ukraines frodige Landskaber!

Længere nede i Landsbyen, i de to Gaarde i Nærheden af Havet, sad imens min Familie sammen med mine Brødre og ventede paa Krigsordren. Min gamle Mor var død Aaret i Forvejen og blev saaledes skaa-net for Bekymringen ved at se sin ældste Søn blive kastet i Fængsel og de andre to drage i Krig.

Ding - dang! lyder det pludselig. Det er Klokkerne oppe fra den gamle Kirke midt i Byen, der forkynder Rædselsbudskabet ud over Egnen. Engang for mange Slægtled tilbage har en af mine fromme Forfædre paa Marskgaarden derude ved Havet været med til at forære Klokkerne til Guds Hus. Atter og atter har den gennem Aarhundrederne meldt om Sorg og Glæde i Menneskelivets Omskiftelser indenfor Sognet ved Kysten, men aldrig bragt saa tungt et Budskab som denne Dag.

Ding - dang! Krig og Ulykke! Hver vaabendygtig Mand fra det tyvende til det fem og fyrretyvende Aar skal gøre sig rejsefærdig. Han skal beskikke sit Hus og drage hjemmefra i Krig ude i den vide Verden.

Jeg er ikke et Øjeblik i Tvivl om, hvad Klokkelyden betyder. Det er forunderligt, som Tankerne ved talrige Idéforbindelser fra mit skumle Fængsel stadig gaar tilbage til min Barndom og denne By. Jeg ser saa tydeligt foran mig den gamle Ringer staa deroppe i Taarnet ved Klokkerne og kime Julen ind, medens vi store Drengene er kravlede op ad den stejle og skrøbelige Stige for med Fingrene i Ørene at faa Lov til gennem Glamhullerne at kikke ud over Julelandskabet, før vi skynder os hjem til Stegen og Risengrøden. Nu er alle Drengene fra den Gang modne Mænd, for hvem Klokkens Klang i de fleste Tilfælde betyder Afsked fra Hjemmet for at gaa den tungeste Gang, der kan bydes et Menneske.

Jeg hører Slutteren famle ved Slaaen udenfor min Dør. Han lukker lempeligt op og hvisker: „Hører De Klokkerne, det er Mobilisering. I Morgen tidlig skal jeg saa af Sted.“ Da Mørket falder paa, aabner han atter Døren. Det er min Hustru og Børnene, der er kommet for at sige Farvel. Det blev en trist Afslutning paa en Ferierejse. I den aarle Morgenstund næste Dag faar jeg Besøg af mine to Brødre. De har overladt deres Gaardes Drift til Fremmede og skal begge af Sted med første Tog for at melde sig paa Kasernen i Haderslev. Jeg faar Lov til at staa i Døren og vinke til dem, medens de skynder sig op ad Vejen. For den Yngste blev det et langt Fravær fra Hjemmet. Efter en omskiftelig Tilværelse i tyske Garnisoner kom han til Ungarn og derfra i tre Aar til Galicien for en-

delig under den sidste Offensiv at blive sendt til Fronten i Frankrig, hvor han faldt i amerikansk Fangenskab og først blev løsladt langt hen paa Sommeren 1919. Han har sammenlagt ialt været preussisk Soldat i syv Aar. En Bunke af Breve i mine Gemmer fortæller om en jævn nordslesvigsk Bondes sælsomme Oplevelser under den første Verdenskrig.

Opholdet i den snævre Vagabond-Celle blev utaaleligt i Længden. Jeg bankede paa Døren som Tegn paa, at jeg ønskede at faa Fangevogteren i Tale. Hans Kone lukkede op og fortalte hulkende, at hendes Mand var taget af Sted med de andre. „For mig kan De gaa, hvorhen De vil, jeg kan ikke passe paa Dem“, sagde hun. Lidt efter kom Amtsforstanderen og senere den stedlige Gendarm for at se til Fangen. Jeg blev syg af at sidde i den snavsede Celle. Man sendte Bud efter en Læge; men jeg frabad mig hans Bistand og krævede at komme ud i frisk Luft. Den skikkelige Gendarm ledsagede mig paa en Tur ad Landevejen mod Gasse. Vi gik forbi de gamle Oldtidshøje, som nu skulde omdannes til preussiske Batteristillinger. Gendarmen fortalte mig om Røret i Byen og fortabte sig i mangfoldige Gisninger om Udgangen af det store Drama, som nu var begyndt. Vi mødte vadmelklædte Bønder inde fra Heden, som var undervejs til Kirke denne Søndag Morgen. Solen stod højt paa Himlen, og Fuglene kvidrede hen over de gule Rugmarker. Mændene hilste ærbødigt, men vovede ikke at røbe deres Tanker. Maaske var Budskabet endnu ikke naaet ud til dem.

Ved Middagstide kom en Bil med to feltgraa Soldater for at hente mig til Haderslev. Amtsforstanderen overleverede mig højtideligt til Militæret. Det drejede sig om to unge Fyre, som var meget optaget af deres ny Uniform og deres Hverv. Efter Forskrift satte de i min Nærværelse Bajonetten paa Geværet. Den Ældste gjorde mig i en Tone, der var kold som Staal, opmærksom paa, at de ved mindste Flugtforsøg vilde gøre Brug af deres Vaaben. For at understrege Truslen viste han mig de skarpe Patroner, hvormed han ladede Bøssen. Jeg ønskede at spise lidt, forinden vi kørte; men det kunde der ikke være Tale om. Vi skulde straks af Sted. En dansksindet Mand fra Haderslev var antaget som Chauffør. Paa ham gjorde Situationen et stærkere Indtryk end paa mig. Paa Turen ind gennem Landet fik jeg Lejlighed til at overbevise mig om, hvor godt alt havde været forberedt. Skønt der næppe var gaaget et Døgn, siden Mobiliseringen blev befalet, var der allerede posteret Vagtposter ved hver Vejkrydsning og al Færdsel standset ved Bomme. Alle maatte legitimere sig. Men af Civilpersoner saas saa godt som ingen. Mit

Køretøj fik naturligvis Lov til at passere uhindret. De to blanke Bajonetter havde frit Lejde. Det kunde hænde, at vi kom forbi en kendt Mand eller Kvinde. De stirrede forfærdede paa mig og veg til Side. Thi de urimeligste Rygter om danske Folk, som var blevet skudte, var allerede i Omløb. Dagen efter fortalte da ogsaa Pastor Kühl i Vedsted den unge Enemark fra Høgelund, der afhentedes af Gendarmen, at jeg var blevet skudt i Haderslev. Foran Indkørslen til Kasernen stod en Masse Mennesker og ventede i Spænding paa, hvad der skulde ske. Den sort-hvide Port var den truende Krigs Tærskel. Hustruer tog her Afsked med deres Mænd, Ven med Ven. Mange løftede Hatten, da min Bil svingede ind paa den store Plads.

Efter Ankomsten til Kasernen blev jeg ført op til Bykommandanten, en Major Meibauer. Han gik uroligt frem og tilbage paa Gulvet i et stort aflangt Kaserneværelse. Min Ledsager, den ældste af de to, som viste sig at være Underkorporal, og jeg, blev staaende ved Døren og iagttog ham, Soldaten i stram militær Holdning; men Officeren ænsede os ikke. Jeg traadte da et Par Skridt frem og sagde, hvem jeg var. „Det veed jeg“, svarede han barskt og vinkede til Soldaten, at han skulde føre mig bort. Manden tog mig med ned i Vagtstuen, hvor jeg traf en halv Snæs Fiskere fra Kysten af Lillebælt og Aarø. De var ligesom jeg blevet arresterede, uden at det meddeltes dem, hvorfor det skete.

Gennem Vinduet saa jeg min Kone og senere min ældste Broder passere Indgangen til Kasernen. Min Kone havde nemlig ved Ankomsten til Haderslev fundet Dørene til vort Hjem oven over „Dannevirke“s Redaktion forseglede, og hun søgte nu hos Majoren at faa Lov til at komme ind i Huset med Børnene, men blev kort og brutalt afvist. De kunde ligge i Rendestenen, sagde han. Først ved Politiets og nogle ansete Borgeres Bistand lykkedes det hende senere at faa Adgang til Lejligheden, medens Huset bevogtedes af 8 Landstormsmænd.

Blandt de mange kendte Mænd, som gik ud og ind paa Kasernen, fik jeg pludselig Øje paa Anders Møller fra Hviding. Jeg kaldte paa ham for ved hans Hjælp at faa Føling med min Familie; men i det samme kom Majoren til Stede, og Møller fik bestemt Tilhold om ikke at tale med en saa farlig Person. Hen ad Aften indkvarteredes vi i det store Eksercerhus bagved Kasernen, medens to unge Soldater med Bajonetter posteredes ved Døren. For øvrigt kunde vi bevæge os frit i det store Rum. Ude i den udstrakte Kasernegaard laa høje Bunker af Uniformer og Skotøj. Overalt myldrede det med Mænd i Alderen fra 30—40 Aar,

som kom og gik, spurgte sig frem, indtil de omsider fandt deres Plads, blev ikklædte Mundering og stillede i Geled. Feltgraa Soldater gik til Haanden med at bære Klædningsstykkerne ned fra Magasinerne, med at sørge for Orden og give de Indkaldte Mod. Enkelte af dem havde taget Kone og Børn med ind paa Pladsen. Oppe fra vort Eksercerhus blev vi Vidner til rørende Afskedsscener. Ingen anede, hvor Udrykningen skulde føre dem hen. De fleste mente vel nok, at man straks vilde sende dem i Felten; men denne første Iklædning gjaldt i Virkeligheden kun det ældre Mandskab, som skulde gøre Sikkerhedstjeneste i Grænsedistrikterne. De blev hurtigt kommanderede ud til Landsbyerne Tyrstrup, Skodborg, Gram, Toftlund, Hviding og saa videre. Her fandt de forholdsvis gode Kvarterer hos deres egne Landsmænd.

De otte Dage, jeg tilbragte i en preussisk Kaserne i Mobiliseringsdagene 1914, maatte naturligvis give mig en Mangfoldighed af Indtryk. Man blev hurtigt klar over, at Krigen ikke kom som en Overraskelse paa dette Sted. Alting var parat til at tage af Sted med kort Varsel. Dagen efter min Ankomst begyndte Udrustningen, Inddelingen og Opstillingen af selve Garnisonens Soldater, forstærket med de hjemsendte yngre Aargange, der nu mødte frem og tilsammen dannede en Del af Infanteri-Regiment von Manstein Nr. 84. De unge Mennesker fra Tysklands forskellige Egne, som paa dette Tidspunkt aftjente deres Værnepligt i Haderslev, syntes til at begynde med ret upaavirkede af den store Begivenhed og den Omvæltning i deres Tilværelse, som den havde til Følge. Kun faa af dem havde en rigtig Forestilling om de Rædsler, de gik i Møde i disse solfyldte Dage, eller om Aarsagen til Krigen. I hvert Fald mærkede man ikke noget til Udslag af Fjendehad eller Lyst til Krigshaandværket. De var jo Soldater, og derfor maatte det være en Selvfølge, at de skulde af Sted. Eventyret lokkede og fyldte dem med en vis Spænding. De skulde se nye Egne, andre Byer og fremmede Folkeslag, og derfor sagde de uden større Bekymring Farvel til Kasernelivets Tvang og triste Ensformighed. Nogle af dem, jeg mødte, udtalte dog Sorg over, at de ikke fik Lov til at se deres Forældre inden Udrykningen.

Dybere gik Tankerne vel nok hos de nordslesvigske danske Forstærkningsmænd, som mødte i de følgende Dage. De havde tynget af Sorg forladt deres Hjem og deres Høstmarker. Jeg ser dem endnu, som de kom gaaende over Kasernepladsen med en kort Pibe i Munden og en lille Kuffert med nogle faa Ejendele i højre Haand. De blev hurtigt forvandlede til stramme feltgraa preussiske Soldater. Disciplinen sad dem

jo i Kroppen. Men Hjerter og Sind stod ikke under preussisk Kommando. Hvor der var Lejlighed til det, samledes de i Smaaklynger for at drøfte Situationen og trøste hverandre. Enkelte kasseredes midlertidig, og saa var Glæden stor.

Jeg var, som jeg snart skal omtale, havnet i Militærarresten. Nogle smuglede sig ind til mig. Andre lejrede sig udenfor, og vi fik lange Samtaler gennem Cellevinduet. Det hændte ogsaa, at en eller anden dansk-sindet Mand ved en Tilfældighed kommanderes til at bevogte mig paa min daglige Spadseretur i den bageste Kasernegaard. Det kunde ogsaa ske, at jeg selv valgte min Vogter blandt gamle Venner, der nu som Soldater drev omkring ved Kasernen. Aldrig havde jeg tidligere mærket, hvor dybt Skellet var mellem os og Tyskerne, som i denne Mobiliseringsuge. De danske Nordslesvigere fulgte ikke blot en tung Pligt. De, der overhovedet kunde tænke, optoges fra første Øjeblik af Stillingens Tragik, at de skulde være Vaabenfæller med dem, som de ikke kunde ønske Sejr.

Til at begynde med syntes ingen at bryde sig om os Fanger. Jeg havde derfor gode Stunder til at se mig om blandt mine Lidelsesfæller, for det meste vejrbidte, haardføre Fiskere, der tog Sagen med stor Sindsro. Langs med Væggene stod opstillede et Par Hundrede Senge. Saa mange Fanger havde Militæret altsaa oprindelig regnet med. Det fortæltes da ogsaa senere, at adskillige Amtsforstandere havde nægtet at lade arrestere danske Mænd fra deres Distrikt og i Stedet for sagt god for dem. Under disse Omstændigheder havde vi rigelig Plads, og der var ogsaa nok af bløde Militærtæpper til Nattelej.

Jeg mindes grant den første Aften: Der var sat en langt Bord ind i det store Rum. En enkelt Petroleumslampe kastede sit Skær hen over Pladen. I Halvmørket gik Fiskerne og skældte ud over deres Skæbne. Paa den Tid af Døgnet plejede de ellers at ligge hjemme i deres Seng og drømme om Dagens Fangst. Nu var de paa en Maade selv havnede i et Net, som de ikke kunde slippe ud af. Naar der fra Tid til anden lod sig en Soldat se, forlangte Fiskerne Aftensmad; de var sultne, sagde de. Man havde da heller ikke helt glemt os. En lille sortsmusket Infanterist i Lærredsjakke bragte et Par vældige Stenkrus fyldte med Kaffe, kastede et Par store Brød henad Bordet og hentede endog et Par Blikkummer til at drikke af. Saa kunde vi værsagod tage for os af Retterne. Fiskerne fik Lommeknivene frem og savede tykke Brødsiver af, som

de delte ud til Kammeraterne. Blikkummerne med den sorte Kasernekaffe gik paa Omgang, da der ikke var een til hver.

Saaledes led Tiden til henad Klokken elleve, da en ung Løjtnant, Majorens Adjutant, indfandt sig med flere Ark Papir i Haanden. Han skulde holde Forhør over Fangerne og tog Plads ved Bordet for at notere vore Navne og tilføje Bemærkninger. For den unge Officer var det imidlertid helt umuligt at komme til Forstaaelse med Fiskerne. De erklærede genstridigt, at de ikke forstod Tysk og brugte stærke Udtalelser om den Behandling, der var overgaaet dem. Officeren pakkede derfor sine Papirer sammen og forlod os, efter at han havde meddelt mig, at vi kunde henvende os til femte Kompagni, hvis vi manglede noget. Da han var forsvundet, samlede vi hele Bunker af de gode Tæpper sammen og søgte at finde os til Rette paa det uvante Leje.

Saaledes endte for mit Vedkommende den første Dag som interneret Krigsfange under Verdenskrigen i 1914.

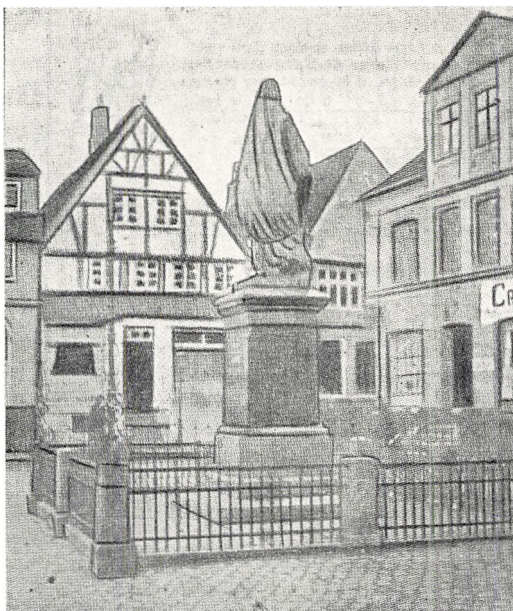
Næste Morgen henvendte jeg mig i Henhold til det givne Tilsagn til femte Kompagni og sendte flere Soldater ned i Byen for at hente en Barber, for at gøre Indkøb af Kaffe og Rundstykker og endelig af en Kasse Cigarer. Lidt efter kom en Officer med hastige Skridt og Huen paa Skraa farende over Kasernegaarden ind til os og raabte meget ophidset, at det var ham, der havde Kommandoen over femte Kompagni og ikke mig. Det ene Ord tog det andet. De morgengnavne Fiskere understøttede mig kraftigt, og Kaptajnen forsvandt, idet han tydeligt opbragt raabte, at han var ligeglad, enten jeg blev barberet eller ej: „Der er Krig, min Herre, der er Krig.“ Den Paagældende faldt ved Hartmannsweilerkopf. Da der var gaaet et Kvarters Tid, kom en pæn Underofficer og meddelte mig, at jeg skulde forlade Fiskernes Selskab og flytte over i Kasernen, hvor en tom Feldwebel-Lejlighed stod til min Raadighed. Der var ingen Grund til at klage over Forandringen, det var blot Mening, at jeg skulde ind under et særligt Tilsyn i Nærheden af Officerskasinoet. Tre Soldater udkommanderedes til at staa Vagt, de to i Værelset, hvor jeg opholdt mig, den ene ude paa Gangen. Vi blev imidlertid snart gode Venner ved Hjælp af mine Cigarer, og de hentede mig ude fra Byen, hvad jeg maatte ønske. Ofte kom de tilbage med de utroligste Meddelelser om Rygter, der var fortalt dem af de andre Soldater. Det var Historier om Spioner, der var blevet fangede og skudte, om Danmark, der mobiliserede, og danske Officerer, som havde opholdt sig i Kasernen til Forhandling, og det var altsammen ganske vist. Mon Dan-

Festpladsen med Deltagerne i det store Aarsmøde 1914

De agter sig til — Paris

Kejserstatuen tildækkes under Franskændenes Indtog 1920

Spartakistmøde paa Søndertorv 1918 — De kræver Brød

mark vilde slutte sig til Tyskland? blev der spurgt. Hvordan stillede England sig? Hvad skete der i Frankrig? Man gik de første Dage i vedvarende Spænding. Nogen særlig Krigsbegejstring syntes ikke at være til Stede.

Min Hustru og Børn fik engang Lov til at besøge mig paa den Betingelse, at de skulde tale Tysk med mig. Den mindste Dreng, som da var fem Aar gammel, saa helt betuttet paa mig. Han forstod jo ikke et Muk af det hele. Heldigvis ledsagedes de af en dansksindet Soldat, den unge Lærer A. Rattenborg, og Betingelsen blev derfor ikke overholdt. Lærer Rattenborg faldt ved Krigens Begyndelse haardt saaret i Fangenskab. Efter Genforeningen har jeg staaet i godt Samarbejde med ham som Førstelærer i Døstrup. Ogsaa Trykkeripersonalet aflagde Besøg hos mig paa Kasernen for at tale om Forretningsanliggender. Af dem fik jeg paaidelige Oplysninger om de dramatiske Tildragelser, der hændte, da vor røde Gaard blev indtaget af Militæret, mine Medarbejdere hensatte i Raadhusarresten, det øvrige Personale jaget paa Porten og Arbejdet standset. Typograferne vilde gerne fortsætte Virksomheden; men Majoreren forbød det. En ny Falsmaskine, som ankom til Forretningen i de Dage, maatte ikke bringes ind i Trykkeriets Lokale. Den førtes under streng militær Bevogtning til Kasernen, hvor den blev opmagasineret i flere Maaneder. Det voldte Vanskeligheder at faa den udleveret, da Militæret — saa utroligt det end lyder — havde faaet den Opfattelse, at det var en Flyvemaskine.

Om Bladets Standsning har Redaktør Petersen, som havde Ledelsen i min Fraværelse, fortalt: „Kasserersken, Fru Hadberg, der sad i Kontoret ud mod Haven, raabte pludselig: „Jøsses, Hr. Redaktør, Soldaterne kommer“, og i det samme styrtede hun ind i Kontoret til mig med Forfærdelse malet i sine Miner, sigende: „Hvad skal vi gøre?“ — Jeg, der netop var i Færd med Dagens Regnskabsopgør, tog det med Ro og Fatning og svarede, at der for os var intet at gøre. Jeg ragede Pengestykkerne ned i Pengekassen, Guld, Sølv, Kobber, Nikkel og Papir i een Bunke og smældede den ind i mit gamle Pengeskab og fik dette lukket i Laas. Da jeg vendte mig om, saa jeg, hvorledes Soldaterne stormede ud i Haven og tog Opstilling derude med kort Afstand fra hverandre. Hele Huset blev omringet, Gaden afspærret, saa ingen Uvedkommende kunde komme forbi, ind i eller forlade Huset. „Dannevirke“ var taget uden Sværds slag ved hurtig Overrumpling. En preussisk Kaptajn fulgt af en

Politibetjent traadte med drabelige Skridt ind paa mit Kontor og spurgte høfligt, men bestemt om mit Navn og sagde: „Im Namen des Kaisers sind Sie verhaftet.“ Da jeg spurgte om Grunden, svarede han, at han havde faaet Ordre til at arrestere mig, ransage Huset, standse Bladet og forsegle alle Døre.“

De andre to Medarbejdere, Lebeck og Sarup, var kort forinden blevet arresterede paa Gaden af Militærpatrouiller, den første paa Torvet, den anden paa Nørregade. Redaktør Mathiesen, der led af en farlig snigende Sygdom, blev hentet i sit Hjem og under almindelig Medfølelse ført gennem Byen til nævnte Arrest.

Tilbage til mit Ophold paa Kasernen: En smuk Augustaften ved Midnatstide, ligesom vi blundede i den første Søvn, opstod paa een Gang et vildt Halløj i Kasernegaarden, paa Gangene og i Soldaternes Belægningsstuer. Man hørte skarpe Skud, først tre, fire, saa hele Salver. Der raabtes og kommanderedes. Skud knaldede fra alle Sider. Nogle Civilfanger skreg af Angst. Lys tændtes, og Lys sluktes. Mit Bevogtningsmandskab og jeg krøb ind under en Pille i Muren for at værne os mod mulige Kugler, der kunde komme gennem Vinduet. En af Soldaterne sneg sig i Mørket ad den lange Gang ned mod Larmen for at faa noget at vide om Aarsagen. Han kom kridhvid i Ansigtet tilbage og meddelte, at et fjendtligt Luftskib havde været over os. En Officersaspirant havde lyttet sig til en Forhandling mellem Garnisonens Officerer. De talte om, hvad der burde gøres, hvis den danske Armé overskred Grænsen og rykkede frem mod Haderslev. De var enige om, at et Forsvar var umuligt, og at Byen maatte overgive sig.

Først i Regimentets Historie, der udkom i to store Bind, efter at Krigen forlængst var forbi, faar man en Forklaring paa denne mærkelige Hændelse. En Overløjtnant skriver: „En Nat havde Kasernevagten næsten nedskudt et fjendtligt Luftskib. Det var blot kedeligt, at „Luftskibet“ var en Sky paa Himlen og dens Lys Maanen. Ved Skydningen kom hele den lille By i Bevægelse.“

Da det den 5. August om Morgenens rygtedes, at England havde erklæret Tyskland Krig paa Grund af Overfaldet paa Belgien, følted det overalt i tyske Kredse som en skæbnesvanger Ovrerraskelse. Det gik ogsaa ud over mig. Efter Majorens udtrykkelige Ordre flyttedes jeg fra mit behagelige Logi i Kaserneboligen til Militærarresten, og det var et meget daarligt Bytte. Behandlingen svarede her til den, som en almin-

delig Soldat fik, naar han skulde straffes for en eller anden Forseelse. Det lykkedes mig dog ved lidt Diplomati at faa noget Sengetøj med ind i Cellen, medens mine Medfanger maatte sove paa en haard Træbriks. Militærarresten blev snart overfyldt af kendte Nordslavigere. Kort efter min Overflytning hertil kom Gendarmen med de unge Landmænd Eskild Enemark fra Høgelund og Marius Bonde fra Skovby. Vi var imidlertid saa heldige at opdage, at vi ved at tale ud af Vinduet kunde passiare ret uforstyrret med hverandre.

Efter nogle Forsøg og ud fra Erfaringen i Aabenraa Fængsel havde jeg ogsaa Held med mig til at kunne lirke Laasen i Døren saadan op, at jeg var i Stand til at gaa ud efter Ønske, til at færdes frit over hele Fængslet og iagttage, hvad der her gik for sig. Nogle af Soldaterne var travlt beskæftigede med at slibe Bajonetter. Andre holdt Skydeøvelser udenfor mit Vindue. Jeg fulgte med i en Række stadig skiftende Optrin med Eksercits, Opstilling og Instruktion ude paa Pladsen. En af de sidste Dage før Udrykningen uddeltes Dødsmærket, som enhver Soldat i de første Krigsaar bar om Halsen, et Blikskilt forsynet med Vedkommendes Navn og Hjemsted. „Det er, for at Deres Paarørende kan faa Meddelelse“, hørte jeg den Officer sige, der forestod Uddelingen. Han hørte selv til dem, som ikke kom hjem. I det hele taget betoges man af en mærkelig Følelse ved Synet af disse graa Rækker unge Mænd, der, uden selv at være sig det ret bevidst, var indviet til Døden og nu gik en grusom Skæbne i Møde. Paa min daglige Spadseretur saa jeg flere af dem sidde hensunkne i dybe Tanker paa en Skrænt op ad en Mur eller ligge udstrakte paa Grønsværen som aandsfraværende.

I Arresthuset herskede en livlig Trafik. Nye Fanger kom, og andre blev ført bort. Jeg fandt Lejlighed til at hilse paa adskillige af dem. I en Celle for sig selv sad Bager Skov fra Københoved som sigtet for at have sagt, at han nok skulde sørge for varme Rundstykker, naar de danske Soldater kom. En Dag saa jeg et Glimt af Axel Sabroe. Paa Gangen mødte jeg Tandlæge Smiths Hustru, der gik omkring i Arresterne og søgte efter sin Mand. Han sad imidlertidovre i Amtsretsfængslet sammen med Anker Callø og August Lassen fra Rødning. Et uhyggeligt Optrin hændte ogsaa paa dette Sted i disse Dage, da en noget bedugget polsk Arbejdsmand blev sat fast. Man fortalte, at han havde overskaaret en Telegrafledning, og derfor truedes han naturligvis med en alvorlig Straf. Han kom imidlertid Rettergangen i Forkøbet og hængte sig paa

en Dørstolpe. Stor Hurlumhej voldte en sydtysk Overlærer og Reserve-løjtnant, der var taget paa Nørregade og som fuldstændig med Urette blev mistænkt for at være engelsk Spion, da han bar et tærnet Sæt Tøj. Han havde været paa Turistrejse i Norden, blev nappet paa Hjemvejen og vidste nu ikke alle de onde Ord, han skulde sige om de dumme Preussere.

Endelig — den 7. August var det vistnok — lød der Befaling til, at alle skulde i Kirke for sidste Gang, før de drog ud, og saa kom Dagen derpaa det Øjeblik, da Bataillonon stod færdig til Udrykning. De graa Uniformer, første og bedste Garnitur, sluttede stramt om de smidige unge Kroppe, Lædertøjet skinnede i Solen, i Knaphullerne bar nogle Højsommerens fagrester Blomster. Fra Morgenstunden herskede der Travlhed i alle Kasernens forskellige Afdelinger. Nu skulde man jo for Alvor tage Afsked fra dette Sted, maaske for sidste Gang. Ustandselig hørte man de unge Mennesker i de tunge nye Støvler trave op og ned ad de brede Trætrapper, medens de tunge Døre smældedes i med stærke Slag, som drønedes gennem den store Bygning. Fra mit Vindue lagde jeg Mærke til en Klynge aktive Soldater, som havde stillet sig op med hverandre under Armen. Med Ansigtet vendt ud mod den store Plads sang de: „Nun ade, du mein lieb Heimatland, lieb Heimatland, ade!“ Det var de sidste. Saa endnu et Par Smæld med Dørene. De tunge Slag gav Genlyd ovre fra de høje tomme Sidefløje. Derpaa blev alt stille.

Omme fra den store Plads ud mod Byen lød et Par Trompetsignaler. Alle Fruekirkeens Klokker begyndte at ringe. Man hørte nogle Hurra-raab. Derpaa en Hornmusik, som blev svagere og svagere og tilsidst døde hen. Haderslev Garnison drog tusind Mand stærk i Krig. For at give Optøget et Skær af Højtidelighed gik det tyske Byraad i høj Hat og Livkjole foran. Nogle hjemmetyske Borgere fulgte med. For dem var der jo ikke Spor af Tvivl om, at snart vilde Tropperne vende hjem, rige paa Sejre, kronede med Hæder som en værdig Del af Germaniens uovervindelige Legioner. Stille og med Tankerne indadventede fyldte de mange dansk-sindede Nordslesvigere op i Geledderne. Inden Døre sad Haderslevs trofaste danske Borgere og græmmede sig ved Fodslagene derude. En Medarbejder ved nævnte Regimentshistorie, der som Befalingsmand fulgte med i Rækkerne, skriver om denne Oplevelse: „Det var den 8. August om Morgenen. Paa forreste Kasernegaard i Haderslev stod 2. Bataillon opstillet. Mange, mange Mennesker saas henne ved Hegnet. Bataillons-

kommandøren, Major Meibauer, holdt en kort Tale. Gaden var fuld af Folk. Men kun en enkelt Gang lød et Hurraraab eller tilkastedes os en Blomsterhilsen. Der var til Dels rullet ned for Vinduerne. Man mærkede det danske Element. Jeg mindes endnu stadig denne Udtrykning fra Haderslev som et trist, tungt Tog. For saa vidt vi Soldater ikke selv ejede tilstrækkeligt Humør, søgte af Udenforstaaende kun faa Venner at glæde os ved Afskeden.“

I Tyskernes Vold

Efter Feltsoldaternes Udrykning blev Opholdet i Kasernen af kort Varighed. Ældre Landstormsmænd havde allerede Dagen i Forvejen overtaget Vagttjenesten, og min første Fangevogter fra dette Hold var en god dansk Mand, som jeg ofte havde været sammen med paa vore Møder. Efter at han til sin Overraskelse havde fundet mig i Arresten, tog han det naturligvis ikke saa nøje med Forskrifterne. Det var Gaardejer Ludvig Hybschmann fra Fausbjerg. Jeg kunde nu selv vælge min Ledsager blandt Soldaterne under Spadsereturen i Kasernegaarden, og jeg valgte da til stor Morskab for de Tilstedeværende Gaardejer Jørgen Gamborg fra Københoved. Det blev desværre ogsaa hans Lod at sætte Livet til under fremmed Magtbud. Han faldt i Rusland, længe før Krigen var endt.

Vi var nu naaede til et Vendepunkt i vor Tilskikkelse, da de aktive Soldater og Forstærkningsmændene var draget af Sted. Hvad skulde der nu ske med os? — Vi fik ikke lang Tid til at tænke over dette Spørgsmaal. Det var maaske allerede den følgende Dags Eftermiddag, at jeg i Arrestcellen fik Besøg af Amtsdommer Lemcke fra Haderslev i Løjtnantsuniform. Efter en kort Præsentation meddelte han mig, at jeg tillige med de andre Fanger samme Aften skulde føres til Øen Rygen med ham som Leder af Transporten. Han bad mig høfligt om at bidrage til, at Afrejsen kunde foregaa saa ubemærket som muligt og uden at vække Opsigt. Det kunde jeg love ham. En Times Tid senere fik min Familie Lov til at komme ind i Cellen for at tage Afsked med mig, og allerede ved 5-Tiden førtes vi i Fangetransport gennem Haderslevs Gader.

Mange danske Folk havde taget Opstilling ved Siderne for at se os forlade Byen og sende os et venligt Blik som Afskedshilsen. Af de seks Soldater, der var udkommanderede til at føre Tilsyn med os, var de fem

kendte danske Mænd, deriblandt Mathias Mygind fra Øster Lindet og Peter Dinsen fra Sønder Vilstrup. En Postassistent Liesner fra det kejserlige Postkontor i Haderslev spillede Rollen som Feldwebel og Næstkommanderende ved Transporten. Han var for øvrigt et skikkeligt Menneske, som var tilfreds, naar der under vore Ophold i Byerne kunde gives ham Lejlighed til at drikke et Par Glas mere, end hans Stilling tillod, og imens kunde vi saa passe os selv. Men han var saa høflig altid at spørge om Forlov, før han gik i Byen. Megen Medfølelse vakte Redaktør Mathiesen. Trods sin alvorlige Sygdom blev han tvunget til at følge med paa Rejsen. Vi saa, hvorledes han led og kunde ikke hindre det. Lige som vi i sluttet Trop skulde sætte os i Bevægelse fra Gammelting, passerede en Deling Landstormsmænd forbi os. Blandt dem var min Bror Thomas. Han sprang ud af Geledet, løb hurtigt hen til os og gav mig Haand til Afsked. „Nu kan de bagefter gøre med mig, hvad de vil“, raabte han. Men der skete ham intet ondt.

Det maa siges, at vor Transportfører, Hr. Lemcke, optraadte med megen Takt og søgte at undgaa enhver Krænkelse af vore personlige Følelser paa Vejen syd paa. Han holdt sig hele Tiden paa Afstand, men stod vistnok i stadig Forbindelse med en usynlig Central, der ledede vor Skæbne fra Sted til Sted. Jeg gensaa ham først over fem Aar senere. Det var i Overgangstiden, da en Strøm af sultne Mennesker Dag for Dag rejste til Danmark for at hente Madpakker. Adgangen over den danske Grænse kunde kun opnaas ved Hjælp af en rød Seddel, der var underskrevet af en dansk Tillidsmand. En saadan Bestilling var overdraget mig og gav mig meget at bestille. Trængslen paa Kontoret paa Klostret i Haderslev var til Tider ubeskrivelig. En Dag stod henne ved Døren en beskeden mager og bleg Mand og nikkede genkendende til mig. Det var saamænd Amtsdommer Lemcke, som var kommet for at bede om en rød Seddel, saa han kunde faa Lov til i Danmark at hente lidt Margarine til Brødet. Ja, Aarene de ruller og skifter om paa Jord!

En særlig Jernbanevogn var reserveret til vor Befordring fra Haderslev Station. Kørslen skete i langsomt Tempo. Det var Tilfældet overalt i det tyske Rige ved Krigens Begyndelse; thi der gik de mærkeligste Rygter om fjendtlige Spioner, og Myndighederne sigtede dem blandt andet for at ville sprænge Transporterne i Luften ved at lægge Miner under Skinner og Broer. Vi havde særdeles god Tid til at drøfte vor Skæbne, og jeg benyttede straks Lejligheden til at se mig omkring blandt Rejsefællerne. Der var først Medarbejderne fra Redaktionen. De vidste meget

at fortælle om Militærets Overfald paa „Dannevirke“. Jeg hilste paa mine Venner Fiskerne, som stadig svor deres Avindsmænd grusom Hævn og regnede ud de Summer, de vilde kræve i Erstatning for Tab af Garn og Fortjeneste. Desuden var der vestfra kommet flere, som havde siddet i Byens Arresthus, blandt dem Anker Callø, August Lassen og Jens Carl Hansen, alle tre fra Rødding. Deres Anholdelse skyldtes en tydelig Hævnakt fra Amtsforstander Rafalskis Side. Endelig gensaa jeg dem, som jeg havde haft mere eller mindre Føling med i Militær-arresten, nemlig Axel Sabroe, Bager Skov, Eskild Enemark og Marius Bonde. Sidstnævnte fortalte, at da han og Enemark var blevet anholdt ude i Vedsted Sogn og under Gendarmledsagelse kom op til Kroen, mødte de Pastor Kühl. Han standsede, holdt en Tordentale til dem og truede med, at de allermindst vilde blive straffede med to Aars Fæstningsarrest i Spandau, fordi de havde vildledt Ungdommen. Det var imidlertid Aviskrivernes Skyld, fortsatte Præsten. Det var ogsaa dem, der havde fremkaldt Krigen; men de vilde nu faa deres Straf. Redaktør Svendsen var allerede blevet skudt i Gaar i Haderslev, fordi man havde fundet farlige franske Papirer hos ham. Han haabede dog, at de to unge Mænd vilde slippe lempeligere. Fortællingen om, at kendte danske Mænd var blevet dømt til Døden, hørtes mange Steder.

To Arbejds mænd var ogsaa med i vort Følge. Deres paastaaede Brøde kendte jeg ikke. Alle kunde fortælle en Historie om deres Arrestation. Disse Beretninger er senere blevet samlede og udgivet af Jes Sarup. Men saadan gik Tiden for os, medens Toget langsomt luntede syd paa. Nogle af mine Medrejsende var deprimerede ved Tanken paa Hjemmet. Andre gav Udtryk for optimistiske Forhaabninger. Fiskerne holdt Galden flydende og fandt med Rette deres Hjem søgelse meningsløs. Det blev et Strykke ud paa Natten, før vi naaede Rendsborg, hvor Toget standsede, og vi blev henviste til en Kaserne. Her sov vi saa den Nat, og her begyndte den følgende Dag den Odysse, om hvilken der vilde være meget at fortælle, hvis jeg ikke af Hensyn til dette Binds Sidetale maatte begrænse min Redegørelse til det mindst mulige.

Paa en Færge sendtes vi over Kanalen til den holstenske Bred. Den store Bro maatte ikke benyttes. Thi hvem vidste, hvad der i Krigens Tid kunde ske med den! Efter et kort Ophold kom et Tog og tog os med til Neumünster. I Haderslev havde man medgivet os en god Pakke Smørrebrød, og den kom os ret tilpas undervejs. Jeg har bevaret Mindet om en hyggelig Rejse gennem Østholstens smukke Landskab. Vi begyndte

efterhaanden at affinde os med vor Skæbne. Det skete, at vi paa flere Stationer, hvor Toget gjorde Ophold, blev modtaget med Musik og fik overrakt Kærlighedsgaver („Liebesgaben“), naar vore brave danske Landstormsmænd viste sig ved Vinduerne. De gode Holstenere troede, at vi var paa Vej til Fronten og betænkte os rigeligt med Frugt, Chokolade og andre Delikatesser.

Men vi blev hurtigt revne ud af denne Idyl. Da Toget i Tasmørket standsede i Lybæk, lød der barske Kommandoraab til os, og vi fik Befaling til at staa af. Der var mødt en Officer med ti Mand, som til at begynde med nærmest behandlede os som en Flok Forbrydere, der skulde føres til Retterstedet. Der maa være sivet noget ud om vor Ankomst; thi Gaden udenfor Banegaarden var fyldt af Mennesker, som indtog en truende Holdning, men holdtes tilbage af Politiet. Ellers er det ikke godt at vide, hvordan det var gaaet os. Under Skældsord og Trusler førtes vi, foreløbig strengt bevogtet, til et stort Etablissement, hvor vi skulde overnatte. Der laa Madrasser med Tæpper og rene Lagner til os. Inden vi gik i Seng, fik vi Kaffe og Brød. Der skete en pludselig Forandring i Behandlingen. Jeg har kun en Gisning om Aarsagen, og den holdt jeg for mig selv. Det var lykkedes mig at faa Telefonforbindelse og en fortrolig Samtale med en jødisk Papirgrosserer, med hvem vi havde staaet i Forretningsforbindelse i mange Aar. Da han var Medlem af det hanseatiske Senat, vidste jeg, at han maatte være en Mand med betydelig Indflydelse. Jeg satte ham ind i vor Situation, og han nemmede hurtigt vore Vanskeligheder. Hans Søn indfandt sig med 300 Mark og en Kasse Cigarer til mig. Samtidig forsvandt det stedlige militære Vagtmandskab. Vor egen „Fører“, Feldwebel Liesner, bad om Lov til at gaa i Byen. Han tog en af vore danske Soldater med, og da de hen paa Natten vendte tilbage, behøvede man ikke at spørge om, hvor de havde været.

Da vi næste Morgen forlod Byen, syntes Fejltagelsen at være publiceret, og der var saamænd ikke en Sjæl, der brød sig om os. Vi sjøskede af Sted til Stationen, som vi kunde bedst. Jeg husker saa godt den 10. August. Det var min Fødselsdag; jeg fyldte 41 Aar. Den Dag maatte jeg altsaa foreløbig fejre som Fange i et Tog, der langsomt sneglede sig frem gennem Meklenborg. Vi mødte jævnlig modgaaende Militærtransporter med Hundreder af vildt begejstrede Soldater, der drog vest paa til Belgien. De skraalede af fuld Hals, som om de gik en Festdag i Møde. Paa deres Vogne læstes blandt andet følgende Indskrifter: „Jeder Stoss ein

Franzos“. „Jeder Schuss ein Russ“. Kridttegningerne paa Vagonernes Yderside svarede til Teksten.

Vi havde det for Resten ret fornøjeligt indbyrdes; hele Vognen stod jo til vor Raadighed. De dansksindede Vagtmænd gjorde fælles Sag med os, og mange gav et Bidrag til Underholdningen for at glemme Øjeblikket og at lade Tankerne gaa tilbage til vore Hjem i Nordslesvig. Den store Optimist Axel Sabroe søgte at overbevise os om, at der stod et mondænt tomt Badehotel paa Rygen og ventede paa os. Turen endte den Dag i Rostock, hvor vi ligeledes blev henviste til et stort offentligt Lokale. I en Dansesal var der lagt Halm paa Gulvet, og saa kunde enhver selv ordne sit Natteleje efter Behag. Paa den anden Side af Indgangen fandtes Restaurationen. Da jeg ikke har nedskrevet noget om, hvad der hændte her, maa jeg i Korthed skildre den Fødselsdagsaften, saaledes som den lever i min Hukommelse.

I Stedet for at søge Hvile i Halmen listede jeg mig ind til modsat Side og satte mig ved et Bord i Beværtningen, udrustet med Jødens Penge og gode Cigarer, rede til i al Beskedenhed at fejre Dagen. Denne Omstændighed maa tjene som Undskyldning for, at jeg svigtede mine Kammerater. Opvarteren med et hvidt Viskestykke over Armen nærmede sig, og jeg bestilte en Bøf og en Flaske Rødvin. „Har De Penge?“ spurgte han. „Naa, er det Skik her?“, sagde jeg. „Vil De kalde paa Værten“, fortsatte jeg, idet jeg lagde min Tegnebog paa Bordet. En lille Person viste sig i Døren og undskyldte Tjeneren med, at han mente, jeg hørte til dem nede i Halmen, men hvis jeg havde Penge, skulde Bestillingen straks blive udført. Det varede da heller ikke længe, før Bøffen og Vinen stod paa Bordet, og jeg nød Retterne som en passende Afslutning paa denne Mærkedag i mit Liv.

Det trak naturligvis noget ud, før jeg viste mig i Salen, hvor de fleste ellers allerede var faldet i Søvn, og en og anden af mine Venner kikkede derfor ind ad Døren og saa noget forundret paa Opdækningen. Lidt oprømt og stadig i Bevidstheden om at have Jødens dejlige Penge i min Lomme, indbød jeg dem til at drikke et Glas med mig i Dagens Anledning. Der blev ønsket til Lykke. Det ene Glas blev til flere. Den ejendommelige Situation fik Humøret til at stige, indtil et Par Gadebetjente mødte for at byde Fyraften, det var over Lukketid. De sagde ikke Nej til at gøre os Selskab og blev derfor optaget i Laget. Saaledes fik jeg alligevel i al Skikkelighed et lille Fødselsdagsgilde ud af det.

Den næste Dag gik det bogstaveligt talt ad Pommern til. Da jeg heller

ikke ejer Optegnelser fra den følgende Uge, tillader jeg mig at bruge en af nuværende Kreditforenings-Direktør Callø nedskreven Skildring. Den lyder i Hovedsagen saaledes:

„Den fjerde Dags Morgen naaede vi Stralsund. Pludselig forsvandt vort nordslesvigske Vagtmandskab, uden at vi fik Lejlighed til at sige det Farvel. Nu fik Piben en anden Lyd. Vi blev overantvortede til en Løjtnant og en afskyelig gammel Politiofficer. Løjtnanten haaned os: „Det er vel det hele Danmark eller i hvert Fald det halve København.“ Og den koleriske gamle Politimand spyede Gift og Galde. Vi maatte ikke tale sammen og skulde holde Trit og Retning, hvad mange af os aldrig havde lært. Vi blev førte ned til et smalt Sund. Her laa en Færge, som skulde føre os over til en lille Underverden, hvor der kun fandtes Kaserne og Eksercerpladser. Den bestod af to Dele. Efter hvad man truende fortalte os, blev paa den mindre Plads Dødsdommene fuldbyrdede. Den lille Ø hed „Dänholm“, formentlig efter Danskernes Belejring af Stralsund engang i Fortiden. Færgemændene var russiske Krigsfanger, og da vi kom over paa Øen, mødte der os et broget Billede af russiske, belgiske, franske og engelske Civilfanger af begge Køn og alle Aldre. Der var ogsaa fornemme Gæster, saaledes en højtstaaende Russer og et Par engelske Officerer.

Vi fik anviste Plads i et gammelt Kanonbaadshus, hvor der var fuldt op af Belgiere, deriblandt mange Kvinder og Børn. Men Løjtnanten, som havde fundet vore Papirer, maa have anset dem for saa interessante, at han følte Trang til straks at underkaste os et Forhør. Vi blev førte op i en Kaserne, hvor Løjtnanten nu tog Affære, sikkert under eget Ansvar. Der blev udstedt Befaling til, at vi skulde aflevere alt, hvad vi havde i Lommerne: Pungen, Nøgler, Lommetørklæder, Knive o. s. v. Jeg saa dog Lejlighed til at gemme mine Penge. Derpaa blev vi kaldt frem, en for en. Callø var en af de første. Løjtnanten studerede hans Papirer, og at dømme efter hans Minespil var det ikke noget godt, der stod i dem. Endelig saa den strenge Herre op og sagde truende: „De burde i Grunden skydes med det samme.“ Da han under det fortsatte Forhør erfarede, at Callø ejede „et Gods“, gjorde disse Ord dog deres Virkning paa den preussiske Officer. Callø skriver: „Da han i mig saa en Godsejer, behandlede han mig med fuldendt Høflighed. Han kunde jo ikke vide, at „Godset“ var en Hedegaard, som vi havde købt af en Tysker i Kampen om Jorden.“

Derefter kom Forpagter Ewald fra Nybølgaard i Forhør. De tykke

Saaler under hans Støvler vakte Løjtnantens Mistanke. Han maatte trække Støvlerne af, for at det kunde blive undersøgt, om de havde dobbelt Bund og muligvis skjulte militære Hemmeligheder.

Journalist Sarup var i stor Vaande i Anledning af de Dagbogsoptegnelser, han som god Pressemand havde nedskrevet undervejs. De trykte ham svært, og han saa sit Snit til at tilbyde mig at tage dem. Jeg fandt imidlertid ingen Anledning til at reflektere paa dette Tilbud og hviskede tilbage: „Æd dem!“ Om det nu var mere, end han turde byde sin Mave, eller han havde sin Dagbog for kær til at sluge den, ved jeg ikke. Han foretrak i hvert Fald at gemme Bladene under Svederemmen i Hatten. Da Turen kom til Bager Skov fra Københoved, tog Forhøret en uhyggelig Vending. Skov skulde have gjort sig skyldig i nogle højst upatriotiske Udtalelser, og herover geraadede Løjtnanten i et saadant Raseri, at han trak blank, holdt Sablen for Skovs Bryst og brølede: „Haben Sie das gesagt? Haben Sie das gesagt?“

Om muligt endnu værre blev det, da en Arbejdsmand Anton Petersen fra Øster Lindet skulde gøre Rede for Ord og Handlinger. „Sie kommen als erster vor die Büchse“, tordnede den rasende Løjtnant, ivrigt sekunderet af den gamle Politiofficer, som var baade gul og grøn i Ansigtet af Forbitrelse.“

Saa vidt Calløs Skildring. Det forekommer mig, at disse Optrin var de uhyggeligste, jeg nogen Sinde har oplevet. Vi syntes fuldstændig prisgivet rasende og uansvarlige Menneskers Vilkaarligheder.

Sarup skriver i sin Dagbog: „Løjtnanten undsaa sig ikke for at anvende Haandgribeligheder. Han greb saaledes Anton Petersen i Halsen med et Kvælertag og ruskede ham for tilsidst at kaste ham over mod en Dørkarm, saa Petersen senere havde Pletter paa Halsen og Hul paa Armen. Hele Forhøret var en Tortur, baade for dem, det gik ud over, og for os andre Tilskuere. Forhøret fortsattes med næsten utænkelige Skældsord og brutale Haandgribeligheder, men trods alt med et negativt Resultat. Vi fik paa denne Maade at vide, hvilke Uhyrligheder de hjemlige Myndigheder havde beskyldt de Arresterede for. Det havde de maaske næppe regnet med, og til alt Held for dem. Var der ikke fulgt en lang Verdenskrig efter, som stillede disse Oplevelser i Skygge, var der vel nok kommet en Afregningsdag.

Den gale Løjtnant tænkte øjensynlig ikke paa, hvem der var Tilskuer ved dette Forhør. I Dørene ud til Mandskabsrummene langs hele Gangen stillede Soldaterne sig op og var meget interesserede i, hvad der fore-

gik. Men det hele fik en brat Afslutning. Redaktør Svendsen var med en Del af Fiskerne kaldt frem til Afhøring. Da Løjtnanten hørte, at Svendsen var Redaktør, syntes han at blive betænkelig ved Sagen. Og nu hørte han, at der var flere Pressemænd i Flokken. Han saa meget bister paa os, gik saa hen, samlede sine Papirer sammen og forsvandt med dem. Vi saa ham aldrig mere, og det viste sig at være umuligt at faa hans Navn opgivet.“

Efter at dette Forhør var overstaaet, fik vi Ordre til at gaa ind i et Par Kaserneværelser og tage Plads paa nogle Skamler. Al Samtale var forbudt. Saadan sad vi længe, indtil vi omsider fik Lov til at tale Tysk indbyrdes. For at mætte vor Sult blev der serveret en Ret Linser i en Zinkbalje, som Soldaterne brugte til Fodbad. Suppen maatte vi søbe i Fællesskab, saa vidt som vi selv havde Skeer dertil. Ellers gik de paa Omgang. Der blev ogsaa kastet Brød ind til os; men vi manglede jo Knive til at bryde det, indtil en medlidende Soldat forbarmede sig og laante os et Redskab. De første Dages Ophold paa Øen „Dänholm“ var i det hele taget et Martyrium. Man betragtede os som „en Forbryderbande“, der ikke fortjente Skaansel. Det lykkedes kun under store daglige Vanskeligheder at formaa Køkkenet til at udlevere Mad til os. Opholdsstuerne var usigelig snavsede. De oprindelige Sengetæpper blev taget fra os, saa vi maatte nøjes med nogle tynde Overtræk. Det værste var dog, at Sengene var fulde af Væggetøj, som voldte os svær Pine. Deres Bid fremkaldte store gule Vabler paa Hals, Arme, Ben og Haandlede. Enkelte af Kammeraterne blev næsten mishandlede til det ukendelige. Andre vovede slet ikke at gaa i Seng. Der var nogle, som trak Strømper ikke blot over Fødderne, men ogsaa over Hænder og Arme, hyllede Hovedet i et Klæde og lagde sig fuldt paaklædte paa Lejet for saaledes at hytte sig. Det første fremmede Bevogtningsmandskab stod paa Gangen udenfor vor Dør. Det var vistnok pommerske Grenaderer. De indtog en truende Holdning.

Man vil forstaa, at vor Tilskikkelse under disse Forhold følte som en meget uhyggelig Oplevelse. En Dag var der stor Tilstømning af Forstærkningsmænd til „Dänholm“. I Kasernegaarden myldrede det med civilklædt Mandskab, og da det fortæltes dem, at der fandtes en Flok Spioner oppe paa første Sal, blev vor Situation ret kritisk. En veltalende Mand blandt Mængden opkastede sig som Ordfører — skriver Callø — og udviklede med en uhyggelig Dvælen ved Enkelthederne, hvorledes vi skulde bindes til Marterpæle og tjene som Skive for deres Kugler.

Naar en viste sig ved Vinduet, løftedes Næverne truende mod os, og der udstødtes Eder og Forbandelser.

Det følte som et Varsel om bedre Behandling, da vi fik Lov til under Militærledsagelse at foretage en daglig Spadseretur over Øen. Efter Begæring tilbageleveredes vore Lommetørklæder. En og anden af Soldaterne viste sig villig til at gaa Ærinde for os ved smaa Indkøb i Marketerieret og ved Udsendelse til Stralsund. Tiden gik med Samtaler, Kortspil og Læsning. Lebeck havde under den første Forfølgelse forstaaet at gemme nogen Lektüre. En lille flink Soldat stak engang imellem en Avis ind til os. Da der paa et Brevkort hjemmefra indløb en tysk Meddelelse om, at „H. P. Hanssen var ved godt Mod“, forstod vi Tydningen. Da vi nu ogsaa flere Dage i Træk modtog Besøg af højere Officerer, der søgte Oplysning om vore Forhold og paa Forespørgsel indrømmede, at vor Skæbne blev drøftet i Berlin, maatte det tages som et Tegn paa, at Uvejret var ved at drage over. En usynlig Myndighed havde grebet ind, og vi henlevede nu de sidste Dage paa denne Ø under taalelige Forhold.

I sine Optegnelser fra Krigstiden giver H. P. Hanssen os Forklaringen. Han blev ligesom vi andre arresteret ved Krigens Begyndelse, men maatte løslades kort efter, da Rigsdagen indkaldtes. Ved Ankomsten til Berlin erfarede han, at Regeringen ikke kendte noget til de politiske Forholdsregler, der var taget i Nordslesvig overfor den danske Befolkning. Hans Meddelelser lød saa utrolige, at man paa de ledende Steder næppe kunde fæste Lid til dem. Men derefter blev der grebet ind med haard Haand fra denne Side. En højtstaaende Embedsmand indenfor Regeringen mødte i Rigsdagen og henvendte sig til H. P. Hanssen med følgende Ord: „Indenrigsminister von Loebell har paalagt mig overfor Dem at udtrykke Ministeriets dybe Beklagelse over, at De har været arresteret. Arrestationen er foregaaet uden Regeringens Vidende og meget mod dens Vilje. Regeringen beder Dem derfor undskylde det skete.“

Efter at have modtaget denne Meddelelse søgte H. P. Hanssen nu nærmere Oplysninger om Anholdelserne hjemme. Under de raadende Forhold var det vanskeligt at opnaa Forbindelser og fremskaffe Navne og paalidelige Enkeltheder. Endnu den 17. August savnede man i Berlin fyldigt Kendskab til de nordslesvigske Myndigheders Handlinger. Det skal navnlig have voldt Ministeriet Hovedbrud at finde vort Opholdssted. Efterhaanden fik H. P. Hanssen samlet det nødvendige Materiale samt Vished for, at 15—16.000 unge og ældre Nordslesvigere

allerede var indkaldt til Krigstjeneste. Da han fremlagde disse Efterretninger i Berlin og henviste til, at de omfattende Arrestationer ikke blot havde en uheldig Indflydelse paa Stemningen i Nordslesvig, men ogsaa var egnede til at vække Mistillid til Tyskland i Danmark og de øvrige nordiske Lande, gjorde det et stærkt Indtryk i Rigsdagskredse. Under en Samtale, som H. P. Hanssen den 24. August havde med Indenrigsminister von Loebell, brugte denne stærke Ord for at give Udtryk for sin Forargelse over de nordslesvigske Myndigheders Optræden. Med stor Myndighed tilføjede han: „Men Forholdene vil snart blive bedre!“ Og det skete saaledes. Overpræsident von Bülow var allerede „traadt tilbage“, som det hed, og den tidligere preussiske Minister von Moltke udnævnt i hans Sted. Da den kommanderende General i Altona, der havde været medvirkende ved Forfølgelsen mod Nordslesvigerne nølede med at give Oplysninger, fremlagde Regeringen Sagen for selve Kejseren, der ved en Kabinetsordre befalede, at vi skulde frigives.

Paa Ord og Ordre fulgte Handling. Det mærkede vi allerede paa „Dänholm“ Onsdagen, den 21. August, da vi pludselig modtog Meddelelse om, at vi med kort Varsel skulde forlade Øen. Men at vi endnu maatte opleve mangt og meget, før vi naaede hjem, anede vi jo ikke. Jeg skal i det følgende begrænse mig til at gengive et Par Brudstykker af mine Optegnelser fra Dagene, der fulgte efter.

*

Saa vidt jeg husker, var det Axel Sabroe, som beskyldte mig for under Opholdet paa Øen at have opøvet mig i Evnen til at falde i Søvn i Tide og Utide for at glemme den ubehagelige Tilværelse, altsaa paa en Maade en Sigtelse for at svigte Kammeratskabet ved at unddrage mig den nøgne Virkelighed og tage bort til Drømmens Rige. Jeg sov hele den lange Nat, da vi rejste fra Stralsund til Hamborg og vaagnede en tidlig Augustmorgen i en Tredieclasses Kupé mellem otte gode Kammerater og saa vistnok noget morgengnaven ud, da jeg blev klar over, at vi vedvarende var i Fangenskab. Lige overfor mig sad en polskfødt Vagtpost med skarptladt Gevær mellem Knæene, Munden paa vid Gab og Øjne lukket. Han snorkede i Stedet for at tage Vare paa os.

Vor Jernbanevogn var rangeret ind paa et Sidespor i Hamborg. Fra dette Sted saa man nogle Personer af ubestemmelig Type staa og glo ned paa Jernbaneterrænet. Ellers var der intet her, der mindede om Krig. Men hvad nu? spurgte vi. Ja, foreløbig var vi endnu en Flok Fanger un-

der Militærbevogtning paa et Sidespor paa Hamborgs store Centralbane-
gaard. Omsider kom futtende et lille Lokomotiv, og vor Vogn satte sig
i Bevægelse den kendte Vej over Lombardbroen, forbi Alsteren til Al-
tona. Her samlede vi i en stor Klynge under Stationshvælvet. Mellem
Føreren, som vi havde faaet med fra „Dänholm“, og Fangerne opstod
der nogen Drøftelse af, hvor vi skulde hen, sultne, søvnige og trætte,
som vi var.

En Betjent og et Par Passanter viste os Vej til Generalkommandoens
Bygning paa „Palmaille“. Nogle Gadedrenge, som maaske paa Grund
af en eller anden Sejr havde faaet fri for Skole, løb ved Siden af os med
Hænderne i Bukselommen og fløjtede, drevne af Nysgerrighed. Adskil-
lige Voksne blev staaende og saa langt efter os. Det var ogsaa et ejendom-
meligt Syn, omkring tredive Civilpersoner ledsagede af Soldater. Nogle
med Haandkuffert og Tæpper, andre med en Vadsæk, flere bare med
en Bylt under Armen, et Par slæbende med en hel Seng.

— Hvem er nu det? spurgte en adstadig Borger sin Nabo udenfor Ga-
dedøren.

— Veed det ikke, men vistnok de sidste Helgolændere, som maa røm-
me Øen, lød Svaret.

*

Vi naar ind paa den brede „Palmaille“ med de smukke Bygninger,
der er opførte efter Tegning af vor berømte Arkitekt C.F.Hansen, og her
mindes jeg ogsaa, om end utydeligt, vor danske Digter Jens Baggesen,
som i en af sine Bøger omtaler sit Besøg i denne Gade hos den tyske
Poet Klopstock. Jeg har senere ved Læsning genopfrisket denne Beret-
ning fra 1790. Baggesen berømmer Gaden med den sjældne Udsigt og
dvæler derefter ved Samtalen med den tyske Digter, der skrev sine Vær-
ker paa Tysk, men lønnes fra Danmark og sværmede for Frankrig:
„Næppe nævner man Gallien, før hans Ansigt ved den blotte Lyd for-
klares, som om det genstraalede Frihedens Morgenrøde“, hedder det i
Skildringen. Altsaa dansk Gavmildhed til Fremme af tysk Digtning, der
priser fransk Frihed. Hvilken Modsætning mellem Forholdene i 1790
og 1914, da saa mange tyske Penne er indstillede paa at smæde Frankrig,
medens vi Danske passerer Gaden som Tysklands Gidsler overfor Dan-
mark. Hvilket Fremskridt!

*

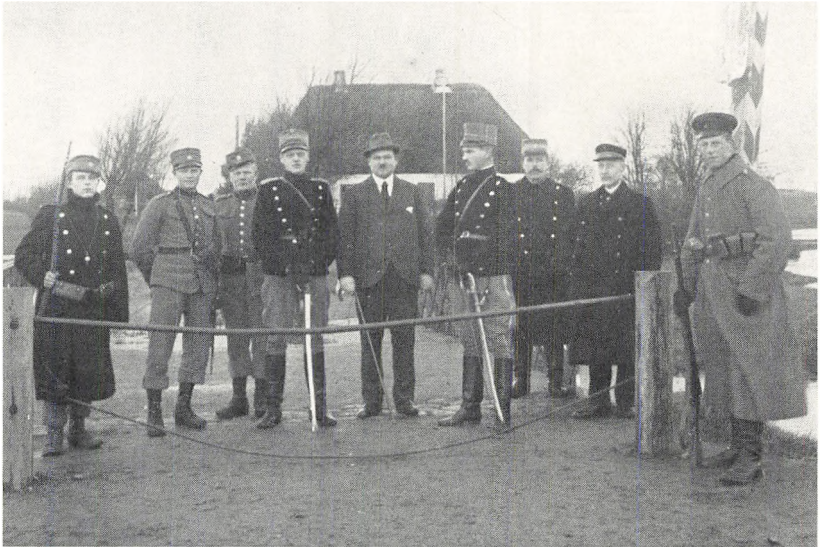
Det var fejl Adresse. Vort Bestemmelsessted skulde være Altona Ka-
serne, blev der sagt, og vi traskede videre ind i Storbyens Gademylder.

Tyske Soldater på Christiansfeldvej

Nodpengeseddel fra Overgangstiden

Grænsen ved Skodborghus for Afstemningen

Besøg i Kolding sammen med franske Befalingsmænd

Naar jeg tænker tilbage paa hin Augustdag 1914, ser jeg atter som paa et gammelt Billede denne Flok Mennesker paa fortsat Vandring gennem den fremmede By. Jeg ser Folk haste forbi os. Sporvogne ringler og rasler ved Siden. Automobiler, som dog den Gang endnu var ret sjældne, hylér om Hjørnerne. Lyset fra en klar Sommersol skærper Omridsene. Ud fra en Port i „Palmaille“ kommer en Samling Krigsfanger, en blandet Skare, til Dels ældre Mænd i Vadmestøj og med busket Fuldskæg. Nogle af dem er næppe i Stand til at følge med, saa trætte er de. De andre ser modfaldne og forvaagede ud. En Del Soldater i flunkende nye Uniformer med Bøsser og Bajonetter gaar ved Siden og paaskynder Marchen ned ad Gaden. Det er maaske Krigens Hjemløse fra Belgien, Nordfrankrig eller Flandern, der drives frem i Fjendens Vold. Nej, jeg kender mig selv i dette Selskab og harmes ved Mindet. Nej, det er saamænd en Flok fredelige Nordslesvigere, som uden Skyld er jaget ind i den tyske Militarismes Malstrøm og nu føres fra Sted til Sted, fordi ingen i Grunden ved, hvad de skal gøre ved dem.

*

Vi førtes bag om en Kasernelænge til Militærets Fængselsbygning og standsede udenfor denne. De røde Mure var forsynede med mørke og uhyggelige Metalkasser, der dækkede de tilgitrede Cellevinduer. Naa, det var altsaa den Frihed, som vi havde drømt om. Vort Humør dalede. Enkelte protesterede højlydt, Misfornøjelsen stod malet paa alle Ansigter. Men hvad nyttede det! Den Dag skiftede Haab og Skuffelse i det hele taget vedvarende. Paa Kommando entrede vi op ad en bred Stentrappe til et Lokale, hvor der skulde holdes Krigsforhør over os, paastod Folk ude paa Gangen.

En ældre pæn Herre i Uniform kom ind til os, mønstrede os med et Blik over Brillerne, der hang nede paa Næsetippen — jeg tror endog, at han præsenterede sig for os — og sagde saa nogle beroligende Ord om, at vi skulde blive godt behandlede, og efter at vi hver for sig var blevet afhørt, vilde han se, om han kunde sende os hjem.

Stemningen steg, denne Gang til Højdepunktet. Først fik vi Lov til at gaa over i Kasernens Marketenderi og spise os mæt. Maden var god, Betjeningen overordentlig venlig. Et godt Glas Øl friskede lidt op efter den lange Rejse. Atmosfæren var pludselig blevet en hel anden. Der laa noget ubestemmeligt i Luften.

Inden vi kom ind i Forhørslokalet, havde enkelte af os en Privatsam-

tale med den ældre pæne Mand og hans Kollega. Deres Navne var Schrøder og Dr. Rückert. De beklædte Stillingen som Overkriigsretsraad, henholdsvis Kriigsretsraad, og var i Civil Dommere i Hamborg. Sidstnævnte fortalte mig, at det hele jo var en stor Misforstaaelse. Vi burde finde Forklaringen i den almindelige Forvirring og Uklarhed ved Mobiliseringen. Der var sket Fejltagelser mange Steder; man kunde jo umuligt tage det saa nøje i et saa vigtigt historisk Øjeblik. Han vidste nok, at der altid havde været nogle nationale Brydninger deroppe ved Kongeaen. Meget muligt, at Preusserne ikke havde forstaaet deres Opgave. Han selv var Hamborger og Republikaner og vilde paa ingen Maade bebrejde os noget. Den ældre Dommer kom til og blandede sig i Samtalen. Begge var enige om, at man nu havde faaet helt andre Ting at tænke paa, efter at baade Englænderne og Japanerne, „disse gule Æsler“, havde sluttet sig til Tysklands Fjender og vilde gøre Tyskerne Kampens Udfald sejt og surt.

Hele Talen lød saa forsonlig, at man næsten fik en Fornemmelse af, at man vilde bede os om Tilgivelse. Det paafølgende Forhør fandt Sted under ulastelige Former.

Henimod Aften førtes vi atter ud af Kasernen, bag om Byen for ikke at vække Opsigt, men hvorhen? — Til et Hotel naturligvis, sagde Optimisterne. Men vi kom forbi det ene Hotel efter det andet, uden at der gjordes Holdt. Vi fortsatte ad stille Gader, indtil Toget standsede udenfor en Port. Det var Indgangen til Altonas Politifængsel, Katharinenstrasse 24!

Naa, det var altsaa den gode Behandling, der var lovet os! Ja, Overkriigsretsraaden havde jo ganske vist sagt, at vor Sag laa til Overvejelse hos Overpræsident von Bülow. Denne havde tidligere vist sig at være en politisk Vendekaabe. Der kunde muligvis være sket en uberegnet Hemning. Vi maatte altsaa tage til Takke.

Porten aabnedes, medens Callø gik og skændte over Skuffelsen. Vi kom ind i en lille Gaard med høje Mure, og der hengik nogen Tid, før Fængselsdøren blev lukket op. En Overfangevogter viste sig ved et stort tilgitret Vindue og brummede noget om, at han ikke havde Plads, og at det var efter Lukketid.

Vi var øjensynlig ikke velkommen, men for Resten ogsaa nærmest ligeglade. Den gamle pæne Mand i Uniform havde alligevel haft en Ræv bag Øret, mente nogle. Der blev hurtigt dannet en Slags Modstandsbevægelse. Vi nægtede simpelthen at tage Plads i de Fangeceller,

der anvistes os. En saadan Optræden syntes man ikke at være vant til paa dette Sted, og vi hørte, at der sendtes Bud efter Fængselsdirektøren, en jovialt udseende, smilende Mand, der hurtigt indfandt sig og krævede Oplysning om Situationen. Vi protesterede mod Behandlingen og overrakte ham et Kort med vore Navne: Direktør, Chefredaktør, Journalist, Tandlæge, Fabrikant, Godsforpagter o. s. v. „Det er tilsyneladende ansete Mænd“, sagde en Betjent. „Ja, og vi er uskyldige Mennesker, som har faaet Løfte om en god Behandling“, tillod jeg mig at indskyde. „Flere af os er Presse-mænd, og det er givet, at den Dag kommer, da vi vil skrive om disse Oplevelser.“

Fængselsdirektøren forstod Hentydningen. Med et lunt Blink i Øjet svarede han: „Ja, saa maa vi sørge for, at vor By faar et godt Skudsmaal.“ Og det skal straks siges, at han holdt sit Tilsagn.

En saa anset Forsamling skulde ikke spærres inde i Enkeltceller. Vi fik anviste hele øverste Etage som behageligt Opholdssted. Der fandtes ganske vist ogsaa her nogle Enemandsceller, som stod til frivillig Afbenyttelse. Vi samledes ellers i Femmandsværelser med ren Vask paa Sengene. Dørene skulde ikke laases for de fornemme Gæster. Kun for en Ordens Skyld hentedes en dansktalende Gadebetjent, der skulde vaage eller sove hos os den første Nat. Hvis nogen ønskede en Forfriskning ud over det, Fængslet bød paa, henvistes vi til „Pabsts Gesellschaftshaus“, som laa i Nærheden.

Vi benyttede straks Lejligheden. En lille flink Opvarter var et Øjeblik senere paa Trappen og spurgte om vore Ønsker. Nogle vilde have Te med Rundstykker, andre Smørrebrød, enkelte bare et Glas Øl. Røddingboerne indkvarterede sig i en Fællesstue, som senere af Hensyn til deres Tidsfordriv døbt „Monaco“. De rekvirerede allerede den første Aften en Kæmpeforsyning af Smørrebrød og andre gode Varer til en Pris af 35 Mark. Callø havde skrevet hjem til Rødding Sparekasse efter Penge. Jeg husker ikke, om han allerede havde modtaget dem eller først fik dem senere.

Og medens vi spiste, drak og røg Cigarer med al den Velbehagsfølelse, som var forklarlig efter de mange Savn og Trængsler, gik Samtalen livligt i Cellerne, paa Gangene og i Fællesstuerne, hvortil Dørene stod vidtaabne. En Følelse af Velvære bredte sig til alle paa Etagen. Der var jo Krig — ganske vist — men nu var vi foreløbig frelst og i god Behold. Alt syntes at tyde paa, at vi efter de mange Dages Genvordigheder kunde øjne Hjemsendelsen. Men for Resten havde man i denne Situa-

tion ingen Lyst til at dvæle ved Fremtiden. Den laa jo foreløbig mørk og uudgrundelig foran os, og der er Runer, som ingen kan raade. Det blev sent, før vi kom i Seng den Nat.

I Modsætning til Kasernen paa „Dänholm“ udmærkede Fængslet i Altona sig ved Renlighed. Den gamle Overfangevogter holdt strengt paa, at Sengene, d. v. s. Tæpperne, een Gang om Ugen fik et renvasket blaaternet Overtræk. Maden var naturligvis tarvelig, men vel tilberedt og rigelig. Det stod os klart, at der var udgaaet Befaling til, at vi skulde behandles med en særlig Delikatesse. Naar „den Gamle“ om Morgenen ved Kaffen eller senere ved Middagen som en omhyggelig Husfader gik fra Gruppe til Gruppe for at spørge til vor Appetit, og om vi fik nok, medens han med et Smil nikkede til den ene eller den anden af dem, som han mente havde størst Indflydelse, følte han sig ret i sit Es. De, der ønskede bedre Retter, maatte telefonere til „Pabst“, og herfra levedes alt for Penge.

*

Her kunde jeg for saa vidt godt ende vort Jammersminde. Men det vilde være som at standse i en Roman uden at faa Slutningen med, og den er vel endog i dette Tilfælde det artigste. Det er Aarsagen til, at jeg fortsætter.

Vi færdedes frit omkring og fordrev Dagen med forskellig Tidkort. Nogle fandt paa at undersøge Gange og Kroge for at se paa alle de Mærkeligheder, som en saadan Anstalt gemte. Man havde fortalt os noget om, at der foruden os var interneret en Flok japanske Gøglere i dette Fængsel. Disse Mennesker havde givet Forestilling i Altonas „Lunapark“, men sad nu indespærrede som tilhørende en fjendtlig Nation. Ved at kikke ind ad Hullet i en Fængselsdør opdagede vi to smaa japanske Drengene i 8—10 Aars Alderen, som laa og sov paa en Træbriks med hinanden ved Haanden, saa roligt og smilende, som drømte de om det fjernere Fædreland med Bjærget Fusijama og alle dets Helligdomme ragende op over det vidunderlige Østens Blomsterland, hvor netop paa denne Tid af Aaret Børnene leger med de fine Snerler, som ringer med lyserøde Klokker, og hvor Vandliljen, den hellige Lotus, slaar sine kolde, hvide Øjne op i hver Sø, før Skaren af Krysantherer bruser frem over Østens triste Efteraar. I hvert Fald var det slige Billeder, de dvælede ved, da vi i de følgende Dage fik dem ud for at fortælle lidt om deres Hjemland, eller naar de tegnede Figurer i Fængselsgaardens Sand for at illustrere deres noget ufuldstændige Beretning paa et fremmed Sprog.

Foruden de to Smaafyre fandtes der spredt over Fængslet ialt en halv Snes voksne Japanere, allesammen helt unge eller yngre Mænd. De havde, efter hvad de fortalte, lejet de to Smaadrenge af Børnenes Forældre for at oplære dem i Akrobatkunsten.

De preussiske Militærmyndigheder havde altsaa fundet for godt at spærre os Danske inde Dør om Dør med de japanske Gøglere, med Mennesker af en asiatisk Race, som netop i disse Dage i Tyskland var de mest foragtede Skabninger paa Guds grønne Jord. Det var et nyt Bevis paa den almindelige tyske Tankegang og Herremoral ved Verdenskrigens Begyndelse. Det vil heller aldrig kunne tilgives dette preussiske Militærbarbari, at man i det Øjeblik, da man tilsyneladende søgte at opnaa en forsonende Løsning af det vigtige politiske Spørgsmaal, som stod i Forbindelse med vor Fængsling, ikke kunde finde noget bedre Opholdssted for os skikkelige og uskyldige Nordslesvigere end denne Fængsels-etage, hvor vi boede under Tag med Storbyens Bærme og Forbrydere, maatte sove i deres Celler, hvile paa deres Madrasser og søbe af samme Skaale som dette Menneskehedens Bundfald. Hændte det, at en af os ønskede at blive behandlet af Lægen, førtes Vedkommende ind i et Rum, hvor de offentlige Kvinder blev undersøgte, og hvor hele Udstyrelsen mindede os om, at man befandt sig i et Uhumskhedens Hjem, som ordentlige Mennesker afskyer som Pesten.

Da vi fik Besøg af Storstadens Politidirektør, der nok efter højere Ordre kom for at gøre vort Bekendtskab, og han spurgte om vore Ønsker, var det vistnok Sarup, som bad ham om, at Japanerne maatte faa Lov til en Times Tid daglig at forlyste os med deres Kunststykker. Det blev uden videre bevilget, oven i Købet med en flot Gestus, der skulde betyde, at vi kunde glæde os ved hans særlige Bevaagenhed. Det var tydeligt nok, at han følte sig saare vel tilpas i denne Situation, hvor Folk af saa modsatte Nationer som dansk og japansk Race var givne i hans Haand og overladte til hans Viljes Ytringer som Tegn paa tysk Magt. Jeg mindes endnu, at et af de første Dagblade, vi fik Lov til at læse, efter at vi var blevet spærrede inde i Altona, bragte en Gengivelse af det officieuse „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“s Omtale af „de smaa Japanere, som ikke mere vilde blive ænsede i Tyskland“. Bladet sluttede med en noget farisæisk Paastand om, at Franskmanden altid er Franskmand, Briten altid Brite, kun Tyskeren er Menneske, og netop fordi Tyskeren er Menneske, vilde han sejre i denne Krig.

Jeg har ført Bog over vore Oplevelser i Altona fra Dag til Dag, medens

der, uden at vi kendte Enkelthederne, skete en Tovtrækning mellem Berlin og Slesvig om vor Skæbne. Den blidere Behandling, vi nød paa dette Stadium af vor Odysse, maatte være os et Bevis for, at Statsregeringen hurtigst muligt og uden at vække større Opsigt ønskede os hjemsendte, men mødte Modstand hos Provinsregeringen, der, endnu hildet af preussisk Tvangspolitik Tankegang, ikke forstod, at den ved Anholdelsen af de mange danske Nordslesvigere og specielt ved vor Interenering paa den fjerne Ø under Forhold, der til Tider grænsede til Grusomhed, havde begaaet en storpolitisk Dumhed af skæbnesvanger Rækkevidde. Derfor løstes Konflikten først ved Keiserens Befaling og Overpræsident von Bülow's bratte Afskedigelse som Syndebuk, hvorefter vore Oplevelser nærmest ebbede ud i en Farce.

*

Jeg begrænser mig til i denne Forbindelse af mine Notitser her kun at gengive nogle Dagbogsoptegnelser fra Lørdag den 22. August 1914:

Sabroe og Jens Carl Hansen gaar op og ned ad Gangen og taler om tekniske Opfindelser. Sarup sidder fordybet i Samtale med en Japaner om Kristenkundskab. Lebeck har atter glemt Nutiden over en af sine Bøger. Mathiesen har lagt sig paa Sengen, stille hensunket i egne Tanker. Mændene fra Rødding er paa ny taget til Kortene. Fiskerne har faaet Piberne tændte. Japanerne holder gymnastiske Øvelser udenfor deres Celler, medens nogle af os er beundrende Tilskuere, og andre overværer en Forevisning af Fangevogter Pumps Garderobe. Han har nemlig sin Bolig paa samme Etage og optræder i sin flotte Husaruniform. Det er kun et Par Aar siden, han tog sin Afsked fra Rytteriet og, efter at have gjort god Fyldest som Befalingsmand ved Militæret, fik denne Post ved Fængslet i Altona. Inde fra en aflaaet Celle lyder der jævnlige Raab ud til os. Det er en utiltalende østrigsk Jøde, som ønsker at faa Forbindelse med os. Men vi beder os fritaget for hans Selskab.

Saa lyder der hastige Trin op ad den solide Granit-Vindeltrappe. Det er saamænd den joviale Fængselsfotograf med et Par nye Forbrydere, som skal foreviges i Politiets Album. Fotografen har sit Atelier i Etagen oven over os. Forbryderne holder Bukserne fast med Hænderne, da Selerne er taget fra dem, for at de ikke skal flygte. Det overmaade komiske Syn virker oplivende paa hele Selskabet. Lidt efter kommer Fotografen tilbage med en større Samling Billeder, som han i den senere Tid har taget af Storbyens løse Eksistenser, baade mandlige og kvindelige, og

vi bliver snart Venner. Han har nemlig opdaget, at vi er en særlig Slags Fanger, som bør omgaaes med Varsomhed for ikke at sige Ærbødighed. Samme Opdagelse har for øvrigt ogsaa det andet Fængselspersonale gjort, og man oplyser ogsaa, at der nedenunder findes en Telefon, som kan benyttes, saafremt en eller anden af Selskabet skulde ønske et godt Glas Øl. Naar man telefonerer fra Kontoret, faas det for en billig Penge. Det er ganske vist mod Reglementet, at Fangevogterne og Fangerne samles til Sold paa selve Fængslets Kontor; men det sker jo under særlige Omstændigheder. Der er jo Krig i Landet, som skaber Undtagelses-Tilstande, og vi er pæne Folk, som skal nyde en god Behandling og saa videre. Der er derfor ikke andet at gøre, end at vi skiftevis maa ned paa Kontoret for at drikke med vore Fangevogtere og Fotografen, Opvarteren hos „Pabst“ kender Signalet. Han bringer i Smug den ene Kasse Øl efter den anden, medens vi efter Tur holder Kontoret med Selskab og — betaler Gildet.

I Forhuset har Byens Politikommissær Kontor, og her holder til et Faktotum, der hedder Hintze. Den samme Hintze gaar daglig omkring i en Rus og snuser efter Øl. Med denne udviklede Sans for Drikkevarer har han lagt Mærke til Opvarterens talrige Gange over Gaarden. Men Hintze maa ikke komme ind, for han sladrer til Politikommissæren, og derfor holdes Døren strengt laaset og Vinduerne stængte, naar denne Person skønnes at være i Nærheden.

Vi kan imens tillade os alle mulige Friheder. Japanerne giver Forestilling i den ædle Akrobatik. Fotografen fortæller Historier om sine mærkelige Kunder. Vi drøfter Spiseseddelen og fremsætter overfor Overfangevogteren og selve Kogekonen Ønsker om, hvad for Retter vi udbeder os til næste Dag. Nogle af vort Selskab har været indbudte til Eftermiddagskaffe hos Familien Pump. I Gaar havde vi, d. v. s. Redaktørerne fra „Dannevirke“, Besøg af to Direktører for det store hamborgske Papirfirma „Sieler og Vogel“. De medbragte en hel Kasse Cigarer og spenderede en ekstra Omgang Øl til Fanger og Betjente. Dag efter Dag melder Opvarteren og Fotografen om nye Sejre. Støjen fra Gaden trænger over Gaarden til Fængslet og gennem de tykke Mure ind til os uden at gøre synderligt Indtryk. Vi lever i en lille Verden for os selv, mere og mere optaget af de smaa Tildragelser indenfor vore egne Omgivelser.

*

Dagen efter havde jeg paa Kontoret i Forhuset en Samtale med Overkrigsretsraad Schrøder, som meddelte mig, at den ny Overpræsident von Moltke var af den Opfattelse, at vi skulde løslades hurtigst muligt.

Skønt vi havde al tænkelig Frihed indenfor Murene, virkede det uvisse, som prægede vor Skæbne, dog nedstemmende paa Sindet. Hvad foregik der udenfor og hjemme? Nu havde vi altsaa paa fjerde Uge været afskaaret fra en Verden, som stod i Brand. De almindelige Samtaler var forslidte, Udsigten fra Vinduet i Gangen til Nabogaarden lidet afvekslende. Vi kendte baade den gamle Kone, hendes Kat og et Par Smaabørn, som kom paa Besøg hos hende. Da vor Medfange, August Lassen fra Rødning, en Dag fik Lov til under uniformeret Ledsagelse at gaa en Tur i Byen, var det en Begivenhed af Rang, og da han kom tilbage, maatte han fortælle løst og fast om, hvad han havde oplevet derude. De stadig skiftende Fanger bragte lidt Afveksling i vor Tilværelse. Nogle indleveredes, andre sendtes bort. Hver Dag kørte en grøn Omnibus med dette Indhold op foran Fængselsporten, og vi var interesserede Tilskuere ved Ind- og Udstigningen.

Fabrikant Axel Sabroe var den første, som fik Tilladelse til at rejse hjem. Det skete som en Følge af en Henvendelse fra Forretningsvenner i Haderslev. Derefter blev alle Fiskerne og Redaktør Mathiesen løsladte. Vi havde alle en inderlig Medfølelse med den stakkels syge Mand, og vi delte af et oprigtigt Hjerter hans Glæde, da han sad nede ved Udgangen og ventede paa, at Fængselsdøren skulde aabne sig. Indespærringen og Sindsbevægelsen bidrog vistnok til at fremskynde hans Død. Den fulgte faa Maaneder senere.

Torsdag den 27. August havde jeg en sidste Samtale med Overkrigsretsraaden, som varetog vor Sag. Jeg mærkede tydeligt, at der nu var truffet en endelig Afgørelse. Han meddelte mig, at jeg kunde telegrafere hjem, at vi snart vilde blive frigivne, og at Bladet herefter kunde udgaa igen paa Dansk. De nærmere Betingelser erfarede vi først senere. I Virkeligheden var vi vistnok besværlige Gæster for Politivæsenet. Vi skulde behandles med største Nænsomhed, og det var man jo ikke vant til paa dette Sted.

Søndag den 29. August mødtes vi alle i Politifængslets Forhørsaal. Her fik vi en yderst venlig Modtagelse af den unge Auditør, som havde forhørt os ved vor Ankomst til Altona. Da han opdagede, at vi var under Bevogtning af to Underofficerer med skarpladte Geværer, udtalte han sin direkte Misbilligelse af denne Forholdsregel. De to Mænd, et Par

skikkelige Borgere fra Byen, skulde ved Midnatstide, naar Toget gik, ledsage os mod Nord som en Slags frit Lejde, og derfor maatte de lade Bøssen staa. Auditøren gjorde sig tydelig Umage for at vise, at man fortrøden Overlast, man havde voldt os. Han bragte en Hilsen fra Generalauditøren, som beklagede, at han var forhindret i at komme til Stede for at sige Farvel til os. Derefter tog vi Afsked med den velmenende Mand, efter at vi havde maattet underskrive en Erklæring om ikke at ville agitere mod det tyske Rige.

*

Det var en lun Sommeraften, da Fængselsporten aabnedes for os, og vi begav os til Jernbanestationen, ledsagede af to Underofficerer. Rejsen hjem tog over tolv Timer. Ved Ankomsten til Haderslev var vore Paarørende mødt paa Banegaarden; men det kunde ikke tillades dem at komme ud paa Stationen for at tage imod. Det første Ønske, jeg fik opfyldt, da jeg naaede indenfor Hjemmets Vægge, var et varmt Bad. Og saa var Rejsen endt.

Hen imod Aften, da Tusmørket faldt paa, gik jeg for første Gang under Krigen en Tur gennem Haderslevs Gader. Ak, hvor forandret siden hin lyse Julidag, da jeg med min Familie rejste bort herfra paa Ferie, kun lidet anende, hvad der forestod os. Der laa nu et knugende Tryk og en Følelse af Uhygge over alle Danske, som jeg mødte paa min Vej.

Dagen efter bragte os Tilsigelse til at indfinde os hos Landraad von Löw von und zu Steinfurth, og her fik vi for første Gang en Fornemelse af, hvad det vilde sige nu at skulde arbejde i Pressens Tjeneste under Militærdiktatur. Kun ved yderste Anstrengelse blev det mig muligt at afværge Kravet om i første Nummer af „Dannevirke“ at optage en Forsidesartikel, der var skrevet af Myndighederne, og som for os alle vilde have været det samme som den dybeste Nedværdigelse og Forbandede af vor Fortid. Sarup skriver i sine Optegnelser: „Redaktør Svendsen var som Chefredaktør Ordfører og viste sig her som den kloge Diplomat.“ Det lykkedes som ved et Mirakel, og jeg lovede i Stedet for selv at ville skrive en til Situationen svarende Artikel. Det gjorde jeg ogsaa; men skønt den var affattet under største Hensyntagen til Stillingen og med yderste Varsomhed, fandt den dog ikke Naade hos Myndighederne.

Endvidere blev det forbudt os at forlade Byen uden Politiforvaltningens Tilladelse, en Befaling, som først ophævedes over fire Aar senere, da Revolutionen brød Militærvæsenets Barbari, og jeg efter nogle Maa-

neders Forløb selv tog Plads i Politimesterens Stol og en Dag blandt dem, der bad om Hjælp og Bistand, modtog tidligere Landraad Löw von und zu Steinfurth, som havde maattet rømme Landsdelen, men uden Tilladelse var vendt tilbage. Af de den Gang ledende Mænd i Tyskland var der udsat en Belønning paa 5000 Mark for hans Paagribelse. Hans Gods i Mellemtyskland blev beslaglagt. Dette Forhold skal jeg senere komme tilbage til.

Under første Verdenskrig

Besøget hos Landraaden blev Indledningen til et Trællearbejde under preussisk Militærdiktatur og Censur, saa længe Krigen varede. Hvorledes denne lange Tid formede sig, og hvad den daglige Konflikt med Samvittighed og Sandhed førte med sig, skal ikke skildres her. Det er et langt Kapitel for sig. Der var dem, som mente, at vi burde have standset Bladet og nægtet at fortsætte Udgivelsen under disse Forhold, saaledes fordi vi i flere Maaneder blev tvungne til at bruge tyske Stednavne som Hadersleben, Apenrade, Tondern, Scherrebek, Schauby, Wittstedt, Schottburg, Rohrkarr, Behrendorf o. s. v. i den danske Tekst. Skønt dette var meget pinligt, vilde det ikke have været klogt at opgive Ævred. Vi formaaede dog trods alt at bevare Kontakten med den store Lærerkreds, da Kundgørelserne og de daglige lokale Meddelelser dannede en nødvendig og meget værdsat Nyhedskilde, men særlig ogsaa fordi vi ved Siden af de officielle, tyskprægede Beretninger kunde fylde Spalterne med et uskyldigt og underholdende dansk Indhold og ligeledes udsende Fraklipnings-Føljetonen paa Modersmaalet. Der fandtes saaledes i hvert Nummer en Del god og nyttig neutral Læsning, som blev meget paaskønnet. Og for øvrigt lærte vore Holdere snart at nemme, hvad der skulde staa utrykt mellem Linjerne, og Redaktionen øvedes i Behændighed med Hensyn til Affattelsen. Det vilde i høj Grad have været af skadelig Virkning, hvis vi havde overladt Nyhedsbetjeningen til de gamle Fortyskningsblade. „Dagbladet“ i Haderslev, der var et formummet og daarligt tysk Organ, som udgik paa Dansk, havde virkelig i den Maaned, da „Dannevirke“ var standset og Redaktionen bortført, opnaaet nogen Udbredelse i danske Hjem. Man maa huske, at kongerigske Aviser kun saas i Ny og Næ. I lange Tider var de fleste af dem forbudte. Det hændte saa, at interesserede Læsere bestilte et Dagblad, der udkom i det neutrale Land Sverige.

Det øvrige Stof, som vi gennem Bladet maatte byde vore Læsere, modtog vi for en stor Del fra det officielle „Wolffs Bureau“ og fra Generalkommandoen i Altona, undertiden med udtrykkeligt Tilhold om at bringe den paagældende Artikel paa en fremtrædende Plads. Vi skrev aldrig selv noget som helst, der havde Forbindelse med Krigens Gang, bortset fra Byens og Egnens Smaanyheder, og de skulde jo ogsaa behandles med Forsigtighed. Det blev saaledes paatalt, at Lokalredaktøren i en velment Nekrolog havde skrevet om en afdød nordslesvigsk Læge, at han trods sit tyske Sindelag havde været afholdt af den danske Befolkning. En anden Gang modtog vi en Advarsel, fordi det i Nyhedsrubriken var blevet meddelt, at en kendt dansk Højskoleforstander fyldte 70 Aar. Hvad ragede det Læserne indenfor det tyske Rige? blev vi spurgt. Der var Episoder, som var langt værre, og vi oplevede naturligvis ogsaa Trusler om Standsning af Bladet, skønt hvert Nummer maatte indsendes til Forcensur paa Kasernen og Politikontoret, før det blev trykt. Det skete ogsaa, at jeg som Chefredaktør har maattet møde hos de militære Myndigheder for at staa til Ansvar for et eller andet Indlæg. Men det skal heller ikke forbigaa, at jeg i disse Tilfælde har truffet højtstaaende Officerer af fin Dannelse, som viste fuld Forstaaelse for Situationen.

Et stort Antal af vort Trykkeripersonale og Medhjælperne paa Kontoret blev efterhaanden indkaldt. En Tid lang var 18 Mand i Felten. Deraf døde 3 paa Valpladsen, en mistede et Ben, og en fik sin Haand ødelagt. Da jeg i Sommeren 1915 opholdt mig paa Vestkysten, modtog jeg helt uventet Telegram om, at jeg uden Forundersøgelse var indkaldt som Soldat, den „røde Seddel“ laa paa mit Kontor i Haderslev. Ufortøvet tog jeg hjem og fandt Situationen saa alvorlig, at jeg maatte regne med at skulle beskikke mit Hus og drage af Sted Dagen efter. Jeg kan derfor af Erfaring tale med om den Følelse, der greb danske Mænd, naar de mødte med denne Ordre paa Kirkepladsen i Haderslev, pludselig kaldt bort hjemme fra, for at blive indregistreret og uden videre Varsel sendt syd paa; ofte vendte de aldrig mere tilbage. Jeg undslap heldigvis ved Hjælp af en Lægeattest, udstedt for Tilfældet af Kredslægen, Gehejmeraad Hansen. Aarsagen var den, at jeg kort forinden var blevet angrebet af en Nyrelidelse og havde maattet indlægges paa det store Eppendorf Sygehus i Hamborg. Aar efter Aar under Krigen søgte jeg derefter Helbredelse ved et flere Ugers Kurophold i Badebyen Wildungen i Mellemtyskland. En saadan Hvilepavse virkede velgørende baade paa

Sjæl og Legeme. Naar jeg ellers opholdt mig hjemme, tog jeg mangan Gang om Sommeren efter gammel Sædvane sammen med min Familie en Rotur ud paa Haderslev Dam til Holmene eller til de stille Steder ved Skrænterne. Man kunde i denne Ensomhed tænke sig tilbage til en lykkelig og fjern Fortid borte fra Dagliglivets Plager. En saadan Udflugt blev ogsaa en Lise for Sindet.

Jeg har tidligere haft Lejlighed til at offentliggøre en fyldig Skildring af sønderjydske Tilstande under første Verdenskrig, saaledes i Franz von Jessens „Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie“ 1900—1936 og i Bogen „De fire onde Aar“, udgivet af Ingeborg Thomsen og Svend Thorsen 1933. I det følgende skal jeg derfor kun fremdrage nogle Træk, der i Korthed giver et Billede af de Kaar, vi levede under den Gang.

Lidt efter lidt følte Tilværelsen under Krigens snærende Baand og tyngende Vægt i alle Forhold. „En Krig er i vor Tid af kort Varighed“, sagde Folk i de første Uger. „Den er sikkert endt til Jul“. Noget lignende troede selv den tyske Generalstab. Dens Plan gik ud paa ved rask Gen-nemmarch at passere det neutrale Belgien og med hele den pansrede Næves Kraft at kaste sig over Frankrig og slaa det til Jorden. Det kom som bekendt helt anderledes. Allerede i første Halvdel af September gjorde Franskmandene ved Marnefloden dette Forsæt til Skamme. Tyskerne var slaaede ud i første Opløb, og deres ledende Mænd begyndte nu at indrette sig med en Krig paa langt Sigt for Øje.

Men det vidste vi ikke herhjemme. Vi mærkede blot, hvorledes Forordning fulgte efter Forordning, den ene mere indgribende end den anden, hvorledes Mangelen blev større fra Maaned til Maaned, hvorledes Krigens Gru stadig og stærkere hærgede hver Egn, hvert Sogn og hvert Hjem, medens den ene Session for det vaabendygtige Mandskab afløste den anden. Nu kunde næsten alle bruges til Krigstjeneste paa en eller anden Maade. Man saa Halte og Pukkelryggede i Uniform. Helt op i Halvtredserne kunde de i hvert Fald bruges til Hjælpetjeneste og træde i Stedet for Folk, der var anvendelige i den egentlige Hær.

I de første Maaneder havde de militære Myndigheder formentlig frygtet engelske Angreb fra Vest. Det blev derfor i Oktober Maaned 1914 paabudt, at alle Vinduer i Beboelseshuse indenfor Skærbæk, Ballum, Bredebro, Vinum og Rømø Amtsdistrikter ved Mørkets Frembrud skulde dækkes af et saa tæt og tykt Forhæng, at ingen Lysstraale kunde trænge igennem. Af de mange Forholdsregler kunde man slutte, at de Styrende ogsaa havde begyndt at faa mørke Anelser. Brødmangelen

gjorde sig allerede gældende. „Hold Hus med Brødet, og opdrag Eders Børn dertil! Kast intet Stykke bort! Kartofflerne bør koges med Skræll! Sammel Affald til Fodring af Dyrene!“ Saaledes lød meget tidligt den kommanderende Generals Bud.

Allerede i det andet Krigsjaar var Næringsmidlerne svundne ind i en meget betænkelig Grad. Efterhaanden rationeredes alle Fødevarer og almindelige Ting fra det daglige Forbrug ved Anvendelse af Kortsystemet. I Slutningen af Oktober 1915 udstedte Rigskanslerens Stedfortræder en Befaling, hvorefter der Tirsdag og Fredag ikke maatte sælges Kød af nogen Art med Undtagelse af to Dage lige før Jul. Det skulde slet ikke synes vanskeligt for Tysklands Modstandere paa et saa tidligt Tidspunkt som i Slutningen af Aaret 1915 at se, hvad Følgen af deres Afspærring vilde blive.

I November Maaned havde den kommanderende General beslaglagt alle Genstande af Kobber, Messing og Nikkel. En Maaned senere krævedes alle af disse Metaller forarbejdede Ting som Gruekedler, Potter, Pander, Skeer, Kageforme, Haandtag, Laasebeslag, Ledninger, Lamper o. s. v. afleverede, uanset hvor de end hørte hjemme.

Overalt øgedes Længslen efter at komme ud af Elendigheden. Men det maa siges, at den almindelige Tysker bar den tunge Tilskikkelse med en beundringsværdig fatalistisk Ro. Hos den danske Befolkning i Nord-slesvig fik Haabet om en Udgang, der svarede til de gennem Aartier nærede nationale Forventninger, eftersom Tiden gik, stadig stærkere Næring. Muligheden af en Genforening med Danmark drøftedes ogsaa i tyske Kredse, saa Overpræsident von Moltke den 26. November 1915 saa sig nødsaget til at udsende en Erklæring, hvori saadanne Rygter betegnedes som helt uhjemlede.

Bøndergaardenes Drift hemmedes mere og mere af Mangel paa Arbejdskraft og af den tiltagende Afleveringspligt af Dyr. Marken blev ikke dyrket, som den skulde. Afgrøden svandt ind fra Aar til Aar. I Stalden gik i Regelen en ældre Karl og en Russer eller to og styrede Tingene. Beslaglæggelsen ramte snart alt Brødkornet, Huder og Skind, Metaller, Smør, Mælk, Tøj, Pjalter, Læder, Bindegarn, Kaalrabi, Kaffe, Sukker, Te, Chokolade, alt Kvæget, Kartoffler, Æg, Frugt o. s. v. Butikkerne tømtes. Hos Urtekræmmeren laa maaske et Par Stykker Krigs-sæbe, der nærmest lignede Cementsten, i Vinduet. Skomageren ejede tilsidst kun et Par Kludesko til Salg. Manufakturhandleren raadede

over nogle faa tarvelige Klædninger, syede af et Stof, der var vævet af Pjalter. I Slagterens Butik fandtes saa godt som ingenting.

Det var ikke let at være Husmoder, navnlig i en Købstadshusholdning. Portionerne, der kunde udleveres paa Kort, blev mindre og daarligere. Det elendige Surrogat, som udleveredes i Stedet for god og fyldig Fredsvare, formaaede ikke at mætte de sultende Familiemedlemmer. Hvis man ikke havde Forbindelser paa Landet og ikke forstod i Smug at skaffe sig en Smule Gryn eller Fedtstof ad Omveje, var Nøden virkelig stor.

En yngre Landmand nord for Haderslev købte underhaanden en hel Sækfuld Hvidkaalsfrø, der den Gang næsten ikke kunde opvejes med Penge, for ca. 70.000 Mark og haabede til Foraaret at tjene det dobbelte ved at afhænde Frøet i smaa Partier. Han pantsatte sin Gaard for Købesummen. Men Myndighederne fik Nys om Sagen. En skønne Dag afhentede Politiet baade Manden og Sækken, og dermed var Fortjenesten fløjet. Den unge Mand maatte gaa fra Gaarden.

Der gik Rygter om den Nød, der raadede i Storbyernes Fattigkvarterer. Her avledes i disse Maaneder den centraleuropæiske Kommunisme. Men ingen Statistik meldte noget om de forfærdende Tal af fattige, gamle Mennesker og Spædbørn, som døde af Sult.

I mine Gemmer ligger fra disse Aar sytten røde Smaaskrifter, i hvilke dertil ansatte tyske Professorer og Gehejmeraader giver Vejledning om god Kost, tilberedt af Havets Muslinger, Skovens Agern, Markens Svampeflor, Hegnenes Hyben og Bær, Hvidtjørnens Frugter, af Sojabønner og Klipfisk. Agerens Ukrudt skulde høstes, tørres og tærskes, fordi man deraf kunde udvinde den nødvendige Olie. Dyreknogler blev malede til Gødning og Surrogat for Føde, medens Brændenældens Trevler forarbejdedes til Gentlemans Tøj.

Alle Tegn tydede paa, at Tysklands Skæbnetime for Alvor var inde. Den kommanderende General befalede, at Købstadsbørn over 12 Aar burde anvendes ved Landbrug. Han stillede ogsaa belgiske Krigsfanger til Raadighed. Der skulde overlades hver af disse Fanger 5 Kubikmeter Rum til Ophold. Han skulde have en Straasæk at ligge paa og et Haandklæde om Ugen. De Breve, han skrev hjem, skulde kontrolleres. Men det var forbudt at give Krigsfanger Mælk eller Mælkemad.

Af alle Bestemmelser gjorde vel nok Kravet om Nedtagelse af vore gamle Kirkeklokker det stærkeste Indtryk paa den ellers saa sløvede Befolkning. Tanken om, at disse aarhundredgamle Klokker nu skulde

støbes om til Kanoner eller Granater for at dræbe Medmennesker, Franskmænd eller Engelskmænd, skabte hos danske Folk en Følelse af Uhygge.

Krigen gik sin Gang. Drengene, som ved dens Udbrud i Sommeren 1914 bar korte Bukser som Skoledisciple, naaede endnu at komme ud i Skyttegravene i 1918. De, der har set de Skarer af Unge, som mødte til Session, glemmer det aldrig. Jeg stod selv atter blandt indkaldt Mandskab paa Pladsen ved Frue Kirke i Haderslev og kunde vente at blive iklædt Uniform og sendt bort med det samme, men det lykkedes mig paa ny at undslippe. Jeg skal ikke søge at skildre, hvad man følte, før ens Skæbne var afgjort ved en saadan Lejlighed. I de to første Aar havde vi endnu i Dagbladene aftrykt Tablisten for det danske Nordslesvig. Det blev senere forbudt. Kun Navnene paa de Faldne indenfor Læserkredsen maatte nævnes. Myndighederne frygtede for Virkningen af det samlede Tal. Nu kender vi det.

Ved stor offentlig Reklame og gyldne Løfter opfordredes Folk til at tegne Krigslaan. I Nordslesvig indkom der dog kun et Beløb, der svarede til en Trediedel af, hvad der i Tyskland gennemsnitlig tegnedes af et Folkeantal af samme Størrelse, og de, der hos os tegnede Krigslaan, var nærmest kun offentlige Institutioner, Tysksindede og nogle Mennesker, som haabede derved at kunne undgaa Indkaldelse til Krigstjeneste. Disse Penge blev, da Krigen var endt, til ingenting.

Fra Genner Bugt til Vesterhavet ud for Skærbæk strakte sig en 60 Kilometer lang Befæstningslinje med Hundreder af Betondækninger og tilhørende Anlæg af Feltbaner. Naar jeg fra Haderslev rejste med Smaabanen ud til mine Slægtninge paa Vestkysten, maatte jeg fem Gange undervejs standse til Undersøgelse. Gennem Skærbæk By var markeret flere Skyttegravs-linjer. Der blev truffet Forberedelser til at sætte Marsken under Vand. I det ny Havdige var indbygget en Maskingevær-Stilling. Hver Dag saa man udmarvede Skikkelser fra Fangelejrene i Arrild og Barsbøl marchere gennem Landskabet for at arbejde ved disse Forsvarsstillinger. Det var ikke noget uhjemlet Rygte, da det sivede ud, at det tyske Militær havde under Overvejelse at evakuere hele Befolkningen fra de nordlige Sogne for det Tilfælde, at Krigen skulde true vore Enemærker nordfra.

Der skete dog kun een Krigshandling i Nordslesvig under første Verdenskrig. Lige nord for Tønder By havde det tyske Marinevæsen rejst tre vældige Luftskebhaller, den største med en Grundflade af 4 Hektar,

og Aften efter Aften styrede herfra de saakalde „Zeppelinere“, Kæmpe-luftske, mod England, hvor de voldte Død og Ødelæggelse. Jeg har ofte i Ferien, naar vi boede paa Visby-Hedegaard hos mine Svigerfor-ældre, iagttaget disse Uhyrer, naar de steg til Vejrs og fløj Vest paa ud over Havet. Det var naturligvis Englændernes Hensigt at fjerne denne Fare. En Dag i Marts Maaned dukkede fem engelske Flyvemaskiner op over Tønder-Eggen. Angrebet paa Luftskebhallerne mislykkedes imid- lertid. Min Hustru opholdt sig paa dette Tidspunkt hos sine Forældre og kunde fortælle om den Opstandelse, dette Overfald havde vakt, da Kuglerne fra Kampen fløj Beboerne derude om Ørerne. En smuk Som- mermorgen i 1918 viste engelske Flyvere sig paa ny over Tønder, denne Gang bedre forberedte. Luftskebene blev fuldstændig ødelagte. Den tyske Kommandant, Kaptajnløjtnant Horst Friherre Treusch von Butlar Bran- denfeld, har i en længere Fremstilling skildret det dristige og dramatiske Kup, og han har ikke kunnet undlade deri at ytre sin Beundring for den kække fjendtlige Bedrift. Han skriver bl. a.:

„Mit Hjerter stod næsten stille. Først steg en osende Søjle, derefter slog de kvalmende Flammer ud af Hallen. Uhyggeligt, men smukt vir- kede denne kæmpemæssige Offerflamme, i hvilken „L 54“ og „L 60“ gik under.

To Englændere fortsatte i en Kredsbevægelse og angreb nu den min- dre Hal, hvor der laa en Lænkeballon. — Aah, Herregud, nu er de lige ved Skinnerne, hvor der holder et helt Tog fuld af Benzin og Gas!

Og i samme Øjeblik, kun i en Afstand af 300 Meter, ses pludselig en tredie Flyver. Men han holder sig paa Afstand og har, saa vidt man kan skønne, Befaling til at fotografere.

Halvnøgne Matroser skød, saa stærkt de kunde. Men uden paa nogen Maade at ænse dem vedblev Englænderne at kredse omkring Stedet. De steg ikke en Tomme højere af den Grund.

Vi saa helt tydeligt Piloterne. De vinkede jovialt ned til vort Mand- skab, skønt de naturligvis ogsaa kunde have brugt deres Maskingeværer.

Skulde man øve Kritik overfor dette Tilfælde, vilde den utvivlsomt falde ud til Fordel for Engleskmændene. Angrebet blev meget behæn- digt gennemført og lykkedes fuldstændigt. To Luftske eksisterede ikke mere.“

Den tyske Officer tilføjer, at det desuden virkede meget tiltalende, at det ikke var Englænderne om at gøre at dræbe hans Folk.

Saa vidt hans Tid og Diskretionspligt tillod det, samledes H. P. Hans-

sen med smaa Vennekredse i de forskellige Dele af Landsdelen, hvor han gav saglige og beroligende Oplysninger om Forholdene og ydede gode Raad til alle dem, som opsøgte ham. Hans Fremstilling var altid baaret af en lys Optimisme, der gjorde sin Virkning i vide Kredse og skabte Fortrøstning. Til dem, der i disse Aar utrættelig var undervejs for at sprede Trøst og indgyde Folk Mod, var ogsaa gamle Peder Skau fra Bukshave. Det skulde imidlertid ikke times ham at opleve den for os Danske saa lykkelige Afslutning. Den 91-aarige Olding døde en af de første Dage i Marts Maaned 1917 midt i Vinterens Mørke. Han var den sidste af dem, der havde været med helt siden Nationalitetskampens Begyndelse i Trediverne i forrige Aarhundrede, som gik i Graven.

I Sommeren 1918 mærkedes det tydeligt, at Tyskerne havde tabt. Men ingen kunde sige noget om, hvorlænge det endnu vilde vare, før Krigen var forbi. Den 26. September deltog jeg efter Indbydelse fra Generalkommandoen for 9. Armeekorps sammen med andre ledende Redaktører i et stort Pressemøde i Hannover. Rejsen skete under store Besværligheder, da der ingen Forplejning var at faa undervejs, og Jernbanerne allerede begyndte at svigte. Jeg boede paa Byens bedste Hotel; men selv her havde man hverken Lys eller Mad. Under megen Utryghed lagde man sig til Hvile. Det hændte nemlig, at Gæsterne blev udplyndrede om Natten.

Paa Mødet blev der af Repræsentanter for Generalstaben, Udenrigsministeriet, Krigsministeriet og Krigsærneringskontoret i fem Foredrag gjort et varsomt Forsøg paa at oplyse Pressen om Stillingens Vanskelighed, dog uden at den skildredes som haabløs. Da jeg imidlertid samme Aften paa Hjemvejen i Hamborg mødte en ældre holstensk Redaktør, som ogsaa havde overværet Mødet, betroede han mig, at Bulgarien var faldet fra, og at man opfattede denne Efterretning som Begyndelsen til Afslutningen paa det store Opgør.

Tyskerne havde tabt Krigen. Den 3. Oktober erfarede H. P. Hanssen i Berlin, at det tyske Sammenbrud var nært forestaaende. Dagen efter sendte han denne Meddelelse hjem til Vælgerforeningens Sekretær, Martin Simonsen i Flovt. Jeg husker, som om det var i Gaar, da denne traadte ind ad Døren til mit Kontor med dette Budskab. Det kom alligevel saa overraskende.

I Hast sammenkaldtes Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad til et Møde i „Borgerforeningen“s Lokale i Flensborg den 12. Oktober. For at Myndighederne ikke skulde fatte Mistanke, anmodede jeg,

som jo stadig havde „Byarrest“ — om Rejsetilladelse til Byen Slesvig. Dette Møde i Flensborg blev som adskillige andre i den følgende Tid af historisk Betydning. Alle var grebne af Situationens Alvor. Thi her mødtes jo Sønderjyllands danske Tillidsmænd og Pressefolk for første Gang efter over fire tunge Aars Forløb for nu at tage Landsdelens Skæbne i deres egen Haand. H. P. Hanssen skildrede Stillingen ved at give Oplysning om de sidste Dages Tildragelser i Berlin. Man tilrettelagde derpaa det Forhaandsarbejde, som straks skulde sættes i Gang. De nærmeste Opgaver var Indsamling af et Fond paa 100.000 Mark og Indretning af en Kurértjeneste mellem Nordslesvig og Berlin, og Oprettelse af faste Efterretningsstationer i Byerne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg. H. Jepsen Christensen, der deltog i Mødet, drog derfra til København for at søge Føling med de ledende Mænd i denne By. Og nu gik det Slag i Slag. Den 23. Oktober rejste H. P. Hanssen fra den tyske Rigsdags Talerstol Kravet om Afstemning i Nordslesvig.

Den gamle Gaards Eventyr

Medens vi daglig fra „Dannevirke“s Kontor ekspederede Avisen i Hundredvis af Eksemplarer til vore Soldater i Felten, udgav Thade Petersen hvert Efteraar et lille Hæfte med en „Julehilsen til Soldaterne fra nordslesvigske Hjem“, som derefter af deres Paarørende udsendes til vedkommende Soldats Adresse. I det sidste Hæfte, for Aaret 1918, skrev jeg efter Opfordring følgende Virkelighedsskildring, som kan tjene som et Tidsdokument:

„Der ligger en gammel Gaard ude paa Slesvigs Vestkyst med mosset Tag, mønnet med Græstørv, og med Længer, hvis Sten er medtaget af Vejr og Vind og Ælde. Paa Diget omkring den lille Have staar nogle strittende Hyldebuske og sammenfiltrede Vildtjørn, der tilsammen danner et Gærde, som skal skærme et Par Bede med Kaalplanter og Kartoffler. Her er hverken Plads eller Vejrlig til Roser og Nelliker. Dertil er Vestenvinden for skarp.

En Fremmed, som kommer forbi, lægger maaske næppe Mærke til Stedet. Gaarden er ogsaa i den Grad vokset sammen med det flade graagrønne Landskab, at den ikke har ved sig noget iøjnefaldende for Blikket, hvis man da ikke netop er kendt med Folk og Forhold og veed, at i slige gamle Gaarde er gennem Tiderne det Levesæt blevet til, som særpræger den nuværende Slægt i aandelig Henseende.

Naar Efteraaret kom, og Stormen hylede udenfor og piskede Regnen mod Ruderne, var der dobbelt lunt i den lille gammeldags Opholdsstue, „æ Dørns“, som den kaldtes. Moderen sad ved Spinderokken og fortalte de Eventyr, som var gaaet i Arv til hende fra Fortiden, mærkelige gamle Sagn og Beretninger om Tildragelser paa Egnen, om Folk paa Gaarden, om Forfædres Færd og Forhold og vidunderlige Frasagn fra vor Historie. Den Overlevering, som havde hjemme i den gamle Gaard, gik et Par

Hundrede Aar tilbage i Tiden. Den var baade righoldig og mangesidig, for flere Slægtled havde jo arbejdet med paa den. Den indeholdt Fortællinger fra Bondens rige Dage i det sekstende og syttende Aarhundrede. Udskaarne Kister og Skabe stod endnu som Vidnesbyrd om den solide Velstand i Datiden. Oldemors Hue med Sølv og Silkebaand gemtes som et kostbart Minde ligesom Kobber-, Messing- og Tintøjet, der prydede Vægge og Hylde. Andre Beretninger fortalte om Bondens Oplysning, Jordens Udskiftning, Napoleonstiden, de haarde Kaar, der fulgte efter, om Treaarskrigen, da Bedstefar havde været med, om de faa gode Aar mellem Krigene og om Nederlaget i fire og tres. Dermed gled man ind i den Periode, der vævede sin Historie i Mands Minde med sine Ydmygelser og trange Tider.

Det hørte alt sammen: Menneskene, Bohavet, Overleveringen, fælles Kaar, Vinden, Vejret og de store Engdrag udenfor. Disse Forhold havde præget Slægt efter Slægt, som var udgaet fra den gamle Gaard. Stormen havde hvert Efteraar sunget sin Sang for dem, mens Sagn og Eventyr blev til inden Døre. Børnene elskede de vidtstrakte Marker, de rislende Bække, hvori de om Sommeren badede og fangede Smaafisk. Men naar de lange Vinteraftener kom, sad de stille og lyttede til Fortællingerne. Det var jo Slægtens Historie, Familiens Fortid og Udvikling og Vorherres Førelse med den. Virkelige Forhold smeltede sammen med Fantasiens Leg med Tankerne.

Og da de voksede til, kom der en ny Tid. Den skabtes af de mærkelige Forhold med Højskoleophold i Danmark, den nationale Kamp herhjemme, Møder i Forsamlingshusene, Ungdom og Idræt.

Denne Ungdom, der i sin Færd byggede paa de gamle Gaardes Overlevering, syntes at gaa en rig Fremtid i Møde. Eventyrets Verden blegnede ganske vist noget for Virkelighedens praktiske Krav paa Aandens og Haandens Omraade. Men der opstod en dygtig Slægt, modne Mænd, som sammen med den opvoksende Ungdom maatte værne om Jord og Hjem, og det gik med Liv og Lyst. Udviklingen var nærved at sprænge de gamle Længer.

Men saa er det en Efteraarsaften 1917. Stormen vælter sig i sine vante Kast mod de gamle Mure. Et fattigt Lysstrejf falder fra Dørnset ud over Haven; thi Lys er nu en sjælden Vare paa Landet. Det er blevet saa stille i den gamle Gaard. Verdenskrigen hærger Lande og Riger. Ved Bordet sidder Husmoderen og skriver Breve, først til Manden, der paa tredie Aar som ældre Landstormsmand opholder sig langt nede i Cali-

cien, hvor han har fundet Kvarter i en Ruthenerhytte. Dernæst til Sønnen, som for et halvt Aars Tid siden blev indkaldt og nu ligger i en Skyttegrav i Argonnerne.

Det er saa langt, langt borte. De to nordslesvigske Bønder er pludselig blevet revet ud af den gamle Gaards Eventyr og kastet ind i Verdenskrigens Rædsler. Og hvor er det blevet ensomt og trist siden da? Før har hun aldrig følt, hvor uhyggeligt det lød, naar Sparrene knagede under Vindens Vægt. Men Sorg og Savn tynger paa Sindet. Livet i de gamle Stuer er som uddød, Eventyret forstummet. Al Tale drejer sig om den forfærdelige Virkelighed, om hvad der sker derude, og hvad der endnu maatte være i Vente.

Det er svært at faa skrevet om dagligdags Ting, medens Tankerne først og fremmest sysler med Haabet om at faa Manden og Sønnen hjem. Hun skal skrive opmuntrende og trænger selv til Trøst.

Som Livet former sig i denne Gaard, leves det i Tusinder af Hjem Landet over. Der hviler en uhyggelig Stilhed over By og Bygd. Lyset er slukket i Gaderne. Paa Landet gaar Folk tidlig i Seng og ligger i de lange Nætter og plages af onde Drømme om Uvejret derude. Mangen en Mor og Hustru græder sig i Søvn. Hver har sin tunge Byrde at bære.

Og dertil kommer de store Bekymringer for Landet og Menneskene, der bor i det, og de skæbnesvangre Spørgsmaal, som først Fremtiden skal besvare. Der spørges ikke blot om, hvor vidt vi kan bevare os selv som Folk, eller om vi staar ved Afgrundens Rand. De Bedste gransker Livstegnene for at se, om den Enkelte kan bevare sig selv under Rædslerne. (Det er jo en af Historiens grusomme Episoder, at en hel Landsdels mandlige Ungdom og ældre Mænd — for saa vidt som de bekender sig til Danskheden — er førte i tvungen Krigstjeneste, ja mangfoldige i Døden, for det Folk, som har budt den samme Befolkning saa megen Tvang og Uret, saa de slet ikke kan ønske, at dette Land skal sejre.)

Skal vor egen Historie være endt? Skal de Unge, som lovede saa meget, gaa til Grunde i Kamp for en Sag, som ikke er deres, dø timeligt eller aandeligt langt borte fra Hjemmet? — Skal den gamle Gaards stolte Overlevering brydes og udslettes af et andet Folks vildfremmede Tanke-sæt?

Tegnene er utydelige.

Men over Galiciens Ruthenerhytte og Skyttegraven i Argonnerne lyser den samme Stjerne som over den gamle Gaard paa Slesvigs Slette. End lever den gamle af Dage og vaager over dem alle. Feltbrevene for-

tæller om den nordslesvigske Soldat. Samlede giver de et Billede af hans Liv gennem fire Aar derude ved Flanderns Kyst, i Argonnerskovene, blandt Tyrols Bjerge og i Ruslands vildsomme Egne. Vi ser nu den unge Bondesøn, som vi for faa Aar siden lærte at kende paa Højskolen og i Forsamlingshusene, som en moderne Landsknægt ved Lejrbaal og i Skyttegravene; vi ser ham færdes i Lande og Byer, som han tidligere næppe kendte af Navn.

For kommende Slægtled vil de af disse Aar øse deres Bidrag til Eventyrskatten i den gamle Gaard, der bygger paa Ættens Oplevelser gennem Tiderne.

Naar i gamle Dage en Mand drog i Leding, saa hændte det, at hans Mor eller hans Fæstemø gav ham en Talisman med, en Ring eller et Tryllebindsel, som skulde beskytte ham mod Fare. For den unge Nordslesviger, som drog ud i Verdenskrigen, var Tonen fra Hjemmet og Tønnen fra Himlen, som han havde nemmet den i den gamle Gaard, en ufejlbarlig Talisman, der værnede ham mod det vilde Krigslivs mangehaande Fristelser og Udskejelser. Naar han gik paa ensom Vagt derude i det fjerne, myldrede Tankerne frem. De kredsede om Hjemmet og Eventyret. Han grublede over Tilværelsen og den sælsomme Tilskikkelse, der var faldet i hans Lod. Hjemmet stod da for ham i en sjælden Glans. Gode Minder dukkede op, og han maatte nynne de danske Sange, han som Barn og Voksen saa mangan Gang havde sunget. Ensomheden skabte rige Stunder.

Og nu skriver vi 1918.

Det er atter Efteraar med Løvfald og Mørke. Men som Mørket var værst, lysnede det brat. Dag for Dag vender Krigsdeltagerne hjem, hjem til Jul og Fred paa Jord, stadig flere og flere, Unge og Ældre, med barkede Hænder og furede Træk og mange Rædsler indprettede i Sjælen, som aldrig kan glemmes, de Unge modnede og hærdede, de Ældre graaned og alvorlige.

Og Spørgsmaalene?

De vender hjem til national Frihed. Snart vil Dannebrog atter vaje over den gamle Gaard, og denne Tanke dulmer mangt et Savn og sørgeligt Minde fra Krigsaarene. Men har end maaske en enkelt faaet sit Ulivssaar under Krigen, gælder dog for de Tusinder, hvad der staar i Sangen:

Med rene Hænder, du løfted den Skat
din Ungdom dig gav i Eje.
Den blev din Glæde ved Dag og ved Nat,
dit Værn paa de vildsomme Veje.

Det veed vi fra deres Breve og fra deres Tale. Kærligheden til Hjemmet, det, de havde nemmet i Aarene forud for Krigen i vore Forsamlingshuse, blev en Sæd, der groede og modnedes i de fremmede Lande, og Eventyrskatten fra den gamle Gaard bevarede dem mod aandeligt Forfald.

De vender hjem til nye Opgaver.

Den gamle Gaard skal maaske bygges om. Det er blevet for lavt til Loftet i den snævre Stue, hvor Eventyret lød i de lange Aftener, det er blevet for trangt i Lo og Lade. Men Overleveringen vil flytte med ind, og selve Livet bliver som et Eventyr. Det skal leves paa Fædrenes Grund i nøje Forbindelse med vort eget Folk og forhaabentlig i Pagt med det bedste, vi ejer.“

— Ja, saadan var Stemningen i dette begivenhedsrige Efteraar.

Omvæltningen

Mangt et Minde vilde være udvisket, hvis vi ikke havde ejet alle de Breve fra Soldaterne i Felten, som jeg kort har nævnt foran. De gav os et værdifuldt Billede af vort Folks Færd og Tanker borte fra Hjemmet under den første Verdenskrig. Disse Breve blev i stort Tal aftrykte i vore danske Dagblade fra den Tid, og herhjemme læste vi dem naturligvis med Begærlighed som Vidnesbyrd om, at Brevskriverne var i Live, og hvad de foretog sig, selv om Indholdet skulde censureres af Militæret, før det blev trykt. Jeg har saaledes staaende paa min Boghylde et lille Hæfte, som indeholder 27 „Feltbreve fra en Vesterbo“, offentliggjort i „Dannevirke“, efter at jeg først havde maattet oversætte dem til Tysk og paa dette Sprog faaet dem godkendt af Generalkommandoen i Altona. Det er Smaaskildringer fra Krigens Enemærker i Frankrig og Belgien, nedskrevne under tilbørlig Hensyntagen til den strenge Censor, men til Trods derfor af varig Betydning. Nu kan det røbes, at Forfatteren var den unge Dr. med. H. Lausten-Thomsen fra Skærbæk, som deltog i alle Krigsaarene og altid ved sin Stilling som Læge var i Stand og rede til at yde sine Landsmænd i Felten Hjælp og Trøst mod Sorg, Saar og Sot.

De fleste af vore Soldater vendte tilbage ved Slutningen af Aaret 1918. De kom dryssende enkeltvis eller i Smaaflokke, der havde forladt deres Afdelinger, da Disciplinen svigtede. Min yngste Bror, der havde været i amerikansk Fangenskab, blev først frigivet langt hen paa Sommeren 1919. Den Dag, han afleverede sin Uniform, var det akkurat fem Aar, siden han blev indkaldt. Han kom hjem med dansk Skib fra Rouen til Vejle. De, der var undervejs fra Østfronten og Balkan, mødte mange Vanskeligheder paa Rejsen. De oplevede ofte farlige Eventyr og døjede meget ondt. Værre var det endnu for dem, der opholdt sig i Fangen-

skab i fremmede Verdensdele. Fabrikant Mathias P. Høeg i Toftlund har i en Bog, som hedder „Jeg har ikke flere Patroner“, meddelt Dagbogsoptegnelser fra godt fire Aars Krigsfangenskab i Sibirien og Hjemrejsen over Kina.

Herhjemme havde vi imidlertid oplevet Begyndelsen til den store Omvæltning. Den tyske Revolution var en Kendsgerning. Det vilde være et Emne for en Kunstner at tegne et Billede af de oprørske Matrosers Forsamling i Haderslev den 7. November, saaledes som jeg saa den. Jeg ser den uniformerede Marinesoldat staaende paa et Bord i den tætpakkede Sal paa Jomfrustien, omgivet af Kammerater i forskellige Stillinger, gestikulerende, buldrende, talende til en broget Hob af pjalte, udsultede og syge Landsoldater, Arbejds mænd fra Gaden og nysgerrige maabende Godtfolk, det hele i den tyske Revolutions Tegn. Fra Kasernen vajede det røde Flag.

Og et andet Billede fra 18. November og fra samme Lokale, fyldt af mange Hundreder af danske Mænd og Kvinder, til Tider rørte til Taarer, andægtigt lyttende til H. P. Hanssens Beretning om det næsten utrolige, som nu skulde ske. Medens Tale derefter fulgte paa Tale, steg Stemningen tilsidst til Gudstjeneste.

Det var to Billeder taget i Rækkefølge. Det var Nordslesvig i de Efteraarsdage, da man skrev 1918.

Men forud for dette var gaaet Vælgerforeningens Møde i Aabenraa den 16. November, i hvilket deltog 59 Medlemmer af denne Forenings Bestyrelse og Tillidsmænd, som eenstemmigt efter mange Indlæg for og imod vedtog en Resolution, som indeholdt den danske Befolkningens Ønsker med Hensyn til den forestaaende Afstemning. Det forekommer mig, at jeg næppe nogen Sinde før eller senere har overværet et saa alvorligt, betydningsfuldt og bevæget nationalt Møde som dette. Da jeg sent om Aftenen efter denne Sammenkomst kørte tilbage til Haderslev de 3½ Mil i en Bondevogn og saaledes havde Tid til at samle mine Tanker, var jeg klar over, at der forestod os en skæbnesvanger Brydningstid. Og hvorledes kunde det være anderledes.

Dagen efter fandt paa Pladsen foran „Folkehjem“ hin i vor sønderjydske Historie enestaaende Tilkendegivelse Sted, der vil blive husket som en uforglemmelig Oplevelse af alle de mange Deltagere, som trods store Færdselsvanskeligheder havde indfundet sig fra alle Landsdelens Egne. H. P. Hanssen, der i disse to Dage stod sin Prøve som Folkets Fører, gjorde Rede for Udviklingen og den Dagen i Forvejen vedtagne Re-

solution. Han slutter sine Dagbøger fra disse indholdsrige Uger med følgende Linjer: „Jeg udløste sikkert Tusinders Følelser, da jeg endte min Tale med Bjørnsons Ord:

„Alt hvad Fædrene har kæmpet,
Mødrene har grædt,
har den Herre stille lempet,
saa vi vandt vor Ret.“

Udrundne er de gamle Dage

Sangen, som begynder med denne Verslinje, blev ofte sunget, medens vi i de første Uger efter Mødet i Aabenraa ventede paa en snarlig Afstemning. Tankerne drejede sig om den ny Tid, som nu maatte komme, og man mindedes med Vemod mange af de gamle Strids- og Tillidsmænd fra henfarne Dage, som er blevet kaldt „Haabets Mænd“. Flere af dem var døde under Krigen og nogle gaaet bort netop nu, da Opfyldelsen af det nationale Haab syntes nær. Jeg skal i denne Forbindelse blot nævne Mænd som Jørgen Fausbøl, M. C. Mathiesen, M. Andresen, N. Andersen, L. B. Poulsen, Frederik Høyberg, Hinrich Thomsen, Julius Nielsen og C. C. Haugaard. Deres Bortgang henledte Tanken paa, hvad der staar skrevet i 5. Mosebogs 34. Kapitel, V. 34, om den store Førerskikkelse, der havde ledet sit Folk gennem Ørkenen til Grænsen af Kanaans Land og nu fik Lov til fra Bjærgets Tinde at skue derover. „Og Herren sagde til ham: Dette er det Land, som jeg har tilsvoret Abraham, Isak og Jakob og sagt: Din Sæd vil jeg give det. Jeg har ladet dig se det med dine Øjne; men du skal ikke drage did.“

Rundt omkring i Landsdelen begyndte man at rejse Mindesten for den Ungdom, som mistede Livet i fremmed Tjeneste før Befrielsen, Mindesmærker, som vil forkynde kommende Slægter, hvilket Offer den danske Befolkning havde maattet bringe.

Hele Verden ventede paa den store Forandring, som skulde ske. Den forhenværende amerikanske Udenrigsminister Sumner Welles skriver i Indledningen til sin Bog „Afgørende Aar“: „De fleste af os, der blev voksne før den første Verdenskrigs Udbrud, troede — efter at Ekkoet af det sidste Skud var døet hen den 11. November 1918 — næsten fanatisk, at vi nu var paa Vej mod en ny og bedre Verden. Vi var aldeles overbeviste om, at Menneskehedens Fejlgreb alle vilde høre Fortiden til, at Folkenes Selvbestemmelsesret vilde afskaffe Undertrykkelse, at men-

neskelig Frihed og personlig Sikkerhed vilde blive virkeliggjort, og at Krig nu vilde være som et Mæreredt fra den mørke Nat, som var gaaet forud for den nye Dag, der var ved at gry over Verden.“

Jeg havde engang tænkt at skrive et Kapitel om „helligt og søgnt“ i Haderslev i min Tid, et Emne, som jeg allerede har omtalt foran i denne Bog, og som jeg af Hensyn til Pladsen maa overlade til en anden, der ejer Forstaaelse for Opgaven og Indføling med Stoffet. Denne Tanke er paa ny levet op i mit Sind, medens jeg nu for sidste Gang sysler med en Skildring af den Slægt, som paa dette Tidspunkt — næsten uden selv at vide det — gled i Støbeskeen. Bortset fra de enkelte Træk, som jeg tidligere har meddelt, vilde der have været meget andet at skrive om, baade de kirkelige Forhold og Borgernes Dagligliv. Selv om man ikke kan paastaa, at der gik en kristelig Vækkelse hen over Byen i disse Aar, saa var det dog en Kendsgerning, at den religiøse Trang gjorde sig stærkt gældende indenfor de forskellige Afskygninger af Menighederne i Købstaden og Gammel Haderslev Landsogn. Kirkebesøget var godt overalt, og jeg tror ikke, at det er en Overdrivelse, naar jeg paastaar, at „Indre Mission“ var fremherskende, navnlig paa Mødelivets Omraade. Min Hustru og jeg havde sammen med mange andre danske Familier fra Land og By sluttet os til Kristuskirken, hvor min Ven Thade Petersen virkede som Frimenighedspræst.

Jeg har før nævnt, at det danske Borgerskab levede paa en Tradition, og derfor ejede et stærkt iøjnefaldende Særpræg. Der skete ingen større Omskiftelser. Den almindelige Vindskibelighed og deraf følgende Velstand i en i økonomisk Henseende opadgaaende Tid gav By og Borger en vis Trang til Selvhævdelse parret med en Islæt af spidsborgerligt, men for øvrigt sundt og solidt Levesæt.

Der forberedtes nu i Forbindelse med den forestaaende Genforening en hel ny Udvikling. Det mærkelige lille Købstadsamfund gik langsomt sin Opløsning i Møde i en Overgangstid, der maa lignedes ved en Ørkenvandring, naar man husker de Tilstande, vi den Gang levede under, og det var Tilfældet i alle Henseender. I to Bøger: „Paa Vej til Danmark“ og „Tiende Februar“, som jeg for en Del Aar tilbage sammen med Svend Thorsen har udgivet paa Gads Forlag, findes en omfattende og paalidelig Fremstilling af disse Forhold. Da jeg ikke føler Trang til at gentage mig selv, skal jeg nøjes med ud fra mit eget Synspunkt og personlige Erfaringer at fortælle noget om, hvorledes det saa ud, og hvad der hændte, medens vi ventede.

Det varede ikke længe, før der viste sig Tegn paa, at vi maatte gennemgaa en Brydningstid under fattige Kaar. Den bitre Grænsestrid skilte Venner og Frænder ad. Den øgedes ved de raadende økonomiske Tilstande, der stadig forværredes. Tusinder af Unge var faldet eller blevet lemlæstede paa Valpladserne. Et maaske endnu større Antal vendte hjem mærket af Krigens Lidelser. Et helt Slægtled var mere eller mindre fysisk eller psykisk mærket af de fire onde Aars Begivenheder. Det opblomstrende Landbrug fra forhen havde lidt stor Skade. Jorden var udpint og uren, Besætningerne i høj Grad forringede og formindskede, Bygningerne forsømte. I Byerne manglede jo, som jeg allerede har nævnt, alle Varer. Med Bekymring tænkte Købmanden paa Fremtiden, da hans Forretning vilde staa med tømte Lagre og hans Driftskapital være tabt ved Markens Fald. Hvorledes skulde han være i Stand til at klare sig overfor Konkurrencen, der maatte ventes nord fra med gode Varer og en sund Valuta, naar Grænsen slettedes! Det viste sig senere, at denne Bekymring var vel begrundet. Galt havde det været i Krigens Tid. Nu syntes det i en Overgang at blive værre, naar vi fik Fred. Saadanne Betragtninger virkede ved Siden af Sorg og Savn stærkt paa Sindene. I den almindelige Nedgangs Spor fulgte et forfærdende moralsk Forfald.

Og saa er det en kold og taaget Decembormorgen i 1918. Gaderne i Haderslev henligger i Mørke. I Maaneder har Gaslygterne været slukkede, fordi Kultilførslen svigtede. De Mennesker, som er nødsagede til at færdes ude, raver og famler sig frem som i Blinde. Fruekirkeens eneste Klokke — de to andre er forlængst taget ned for at blive sendt til Kanonstøberiet — klemter som ved Brandalarm. Skingre Toner fra et Horn trænger ud over de mørke Gader og Stræder. De bebuder Soldaternes Hjemkomst.

De har været ventet i Uger. Byen er af det offentlige blevet pyntet med Grønt og Flag i denne Anledning. Thi endnu er Styrelsen tysk, ingen veed hvorlænge. Gadedrengene har været slemme ved de tarvelige Graner, der i mange Dage stod plantede langs med Fortovene. Efteraarsvejret handlede ilde med Flagdekorationerne paa Æreporte og offentlige Bygninger. Fra Dag til Dag er Arrangementet blevet mere og mere medtaget.

Det er umuligt at faa at vide, hvad der har opholdt Soldaterne saa længe undervejs. Nogle mener, at det er Revolutionen. Andre siger, at det er Transportvanskelighederne, som har sinket dem.

Men nu vender de virkelig tilbage. En Del af Byens Borgere er paa

Benene for at se Indtoget. De har samlet sig omkring Jernbanegaarden, hvor et Par provisorisk indlagte elektriske Pærer lyser lidt op i Morgentaagen. Paa Posthuset lige overfor hænger et tysk Flag ned over Indgangen, ved Siden af et mindre, rødt Flag. Yderst ude mod Jernbanesporret staar en lille Flok Socialister med en stor rød Fane. Nogle Drengene holder til længst henne ved Indkørslen med brændende Fakler.

Der er slet ingen Stemning over dette Billede. Det er graat i graat. Forberedelserne har været faa og tarvelige. Tilskuerne staar og fryser. Det nydannede Soldatteraad, som repræsenterer Revolutionsregeringen, har sendt mig en Indbydelse til at gaa sammen med Byraadet i Spidsen for de Hjemvendende. Paaklædning: høj Hat og Kjole. Men jeg har svaret, at den kunde jeg ikke tage til Følge. Minderne om den Gang, da Soldaterne i 1914 rykkede ud, var endnu for levende til, at jeg kunde byde Resterne Velkommen hjem.

Først omkring ved Klokken otte, da Dagen bryder frem af Decembertaagen, og Faklerne omtrent er nedbrændte, glider en Række Vogne næsten lydløst og langsomt som et Ligtog ind paa Banegaarden. Vognene er stærkt medtaget, Ruderne splintrede, Malingen afslidt, Koblingen ødelagt. Paa Siderne staar med Kridt skrevet noget om, at det er de sidste sørgelige Rester, der vender tilbage.

Et Par unge Piger løber hen imod Kupédørene for at overrække Soldaterne Blomster med sort-hvid-røde Baand. Ved Vinduerne viser sig nogle faa forfrosne og forvaagede Skikkelser i tyndslidt, snavset Tøj. De kaster Blomsterne langt væk og raaber: „Har I ikke Brød?“ — Nej, det havde man ikke, fordi man fra den Side havde tænkt sig Modtagelsen som en Festlighed.

Det var 32 Mand, som den Dag vendte tilbage. Senere kom der nogle flere i Smaaflokke. Toget gennem Gaderne frembød et trist Syn. Det var ikke taktfaste Krigeres March til Sejrs melodier, men nærmest nogle trætte graaklædte Mænd med Kraven op om Ørene, som blandede sig mellem en tilfældig Skare af Civilpersoner, medens nogle Musikere gik foran det uordnede Tog og spillede „Home, sweet home“. De syntes kun optaget af den ene Tanke, at nu var det hele heldigvis forbi.

Byraadets høje Hatte listede stille omkring Gadehjørnerne. Det var ikke en Dag til Fest og Taler. Flokken fortsatte op ad den brede Nørregade mod Kasernen med det røde Flag. Nogle danske og tyske Borgere ynkedes over de forfrosne og sultne Stakler og indbød dem til et varmt Maaltid Mad for Guds Skyld.

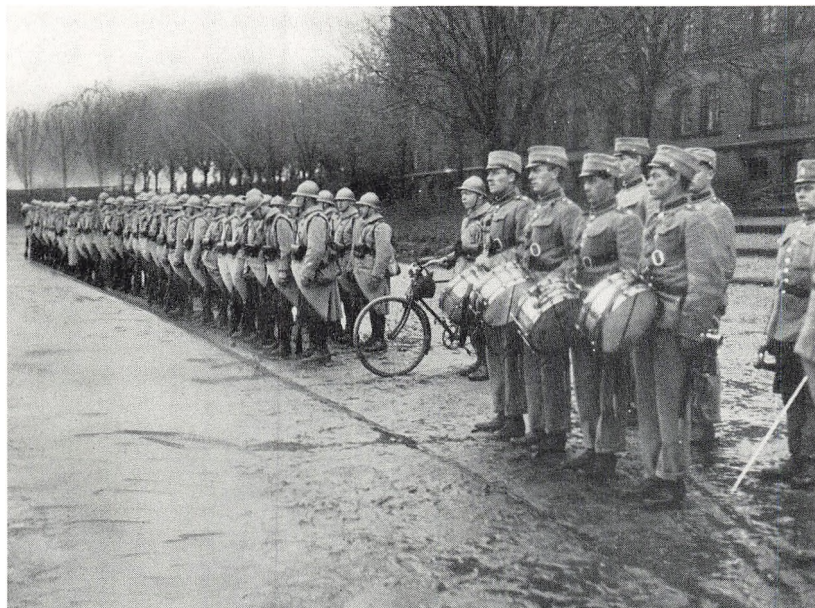
Den lange Overgangstids talrige og indgribende Vanskeligheder bredte sig fra Maaned til Maaned. Der oprandt i Virkeligheden en meget lang Tid fuld af Savn og tunge Bekymringer for den nordlesvigiske Befolkning, der havde glædet sig til en snarlig Befrielse. Vi levede nu i et Ingenmandsland, hvor Tyskerne langsomt afviklede deres Forhold til Landsdelen, medens Danmark var ude af Stand til at foretage nogen større Indgriben. Indbyrdes Uenighed ødelagde Stemningen. Af den følgende Tids Begivenheder skal jeg fremdrage de vigtigste, for saa vidt det faldt i min Lod at være medvirkende ved dem.

Blandt dem, der indsaa Faren ved den stadig stærkere virkende Strid med Hensyn til Grænsespørgsmaalet, var Højskoleforstander Jacob Appel. Han indbød et større Antal ledende danske Mænd fra begge Sider af Grænsen til en Sammenkomst paa Askov Højskole den 4. og 5. Januar 1919. Her mødtes Repræsentanter for de forskellige Anskuelser til en alvorlig Drøftelse. Forhandlingerne førte desværre ikke til noget Resultat, men viste tydeligt Modsætningernes Dybde. Der var megen Malurt i Glædens Bæger.

For alle Deltagerne fra sønderjyds Side blev det ogsaa i anden Henseende en mærkelig Oplevelse, da de fleste af os i Aarevis ikke havde været paa den anden Side Grænsen. Vi samledes Lørdag Eftermiddag i Kloppenborg-Skrumsagers Storstue paa Bejstrupgaard, hint historiske Lokale, hvor gamle Hans Diderik Kloppenborg, Hans Andersen Krüger og Præsten Svejstrup et halvt Aarhundrede tilforn ofte havde ført vigtige Samtaler om Landsdelens Ve og Vel. Det gjaldt nu først for os at slippe heldigt over Kongeaaen; thi endnu stod de tyske Soldater paa deres Post ved Grænsen. Planen gik ud paa, at vi skulde dele os i to Flokke, den ene til Vogns, den anden til Fods, og mødes ved den saakaldte Mergelbro. Kun et Par smalle Jernskinner, der var tilbage af Broen, forbandt begge Bredder. Under dem gled sindigt Aaens Vande mod Vest. Det var saaledes en ret besværlig Overgang. Men Planen lykkedes. Paa kongerigsk Side var posteret en dansk Soldat i sort Kappe med Bøssen i Favnen og passede paa den forbudte Overgang. En Jernlaage, lukket ved Hjælp af Pigtraad, spærrede Adgangen til Danmarks Rige. Det kostede os nogen Overtalelse og „Jens“ nogen Overvindelse, før han formaaede at yde os sin Bistand ved at fjerne Forhindringen ved Rigets Port. Man havde nok forsømt at sige ham Besked om, hvem de fremmede var. At han paa en Maade fuldbyrdede en historisk Mission, syntes at være ham ubevidst.

Franske Soldater i Gadebilledet

Franske og danske Soldater paa Kasernepladsen

Jensernes Ankomst 5. Maj 1920

Danmark

Dänemark

En Stemmeseddel fra 10. Februar 1920

Mærkeligt var Mødet med de kendte kongerigske Mænd, der lidt længere op ad Bakken stod og ventede paa os, mærkeligt at se de fyldte Butikker i Askov og igen at sidde ved et veldækket Bord i Højskolens smukke Sal. Øjet opdagede og dvælede ved mange Ting, der er en Selvfølge, naar man lever under normale Forhold, men som nu var et uvant Syn for os.

Vinteren gik sin trælsomme Gang. Den bragte dog et Lyspunkt i den triste og ensformige Tilværelse. I Begyndelsen af Marts Maaned afholdtes kommunale Valg efter en af den ny tyske Regering skabt Lovgivning. I Haderslev Byraad fandtes der, som tidligere omtalt, ikke noget dansk Medlem. Efter Nyordningen med hemmelig Afstemning valgtes 16 danske af 30 Medlemmer. Det vil altsaa sige, at vi raadede over et absolut Flertal og derfor uhemmede kunde træffe Bestemmelse med Hensyn til Byens offentlige Anliggender. Vi vedtog saaledes med vort Flertal at sælge de af det gamle Byraad tegnede Krigslaan. Det skete paa et Tidspunkt, da de endnu var noget værd, og vi frelste paa denne Maade en betydelig Kapital fra Udslettelse. Blandt de nyvalgte Byraadsmedlemmer var jeg, og jeg blev derpaa af min Gruppe kaaret til Ordfører. Vi vedblev at tale Tysk i Raadet, saalænge vi endnu stod under preussisk Øvrighed.

I Marts Maaned havde jeg ogsaa for første Gang efter Krigen Lejlighed til at tage til København. Hvor var det sært at køre i gode og rene Tog, at drikke rigtig Kaffe, at nyde en fin Cigar, at bestille Mad efter en lang Spiseseddel og at se velklædte Mennesker! Under dette Ophold traf jeg H. P. Hanssen, der just var vendt tilbage fra Paris, den By, hvor det nordslesvigske Spørgsmaal jo skulde finde sin Løsning. Han havde, som det var en Selvfølge, deltaget i den Delegation af Repræsentanter for den danske Rigsdags forskellige Partier og for de danske Nord- og Mellemslesvigere, der var taget til den franske Hovedstad for at støtte det danske Gesandtskabs Arbejde. Jeg fik saaledes fra første Haand Beretning om Delegationens Foretræde den 6. Marts for det belgisk-slesvigske Udvalg, som lededes af André Tardieu. Ved denne Forhandling havde man ifølge H. P. Hanssens Opfattelse haft den bedste Lejlighed til i Enkeltheder at fremsætte de danske Ønsker vedrørende Afstemningen, ligesom man havde udtalt sig om de Garantier, man fra dansk Side kunde yde for Behandlingen af det tyske Mindretal, som maatte blive tilbage, nord for den ny Grænse. Af H. P. Hanssens Fremstilling fik jeg det Indtryk, at da Delegationen forlod Paris, var dens Medlem-

mer tilfredse med Resultatet af deres Rejse. Sønderjydernes Sag laa nu paa Fredskonferencens Bord.

Formaalet med min Rejse til København var for øvrigt at undersøge Muligheden af, hvorvidt der allerede nu kunde leveres danske Varer, navnlig Brændsel og Levnedsmidler, til Nordslesvig. Hidtil havde det jo været umuligt at indføre noget som helst over Kongeaaen. Mærkelige Mennesker færdedes i denne Tid omkring ved Grænsen. Nogle grebes i den Grad af Spændingen ved at smugle, at de slet ikke kunde lade det være. Der var vel ogsaa dem, der blev ødelagte derved. I denne Forbindelse maa jeg omtale de røde og grønne Passersedler, som i Vinteren 1919 udstedtes i Henhold til en Bestemmelse, som var truffet af det danske Justitsministerium. Bestyrelsen for den nordslesvigske Vælgerforening samt Medlemmer af dens Tilsynsraad var derefter berettigede til at udstede Adgangssedler til dansktalende Nordslesvigere, som paa visse Betingelser fik Tilladelse til at overskride Grænsen og gøre nogle mindre Indkøb. Denne Bestemmelse blev dog snart misbrugt og medførte uholdbare Tilstande. Smugleriet og Smughandelen tog et saadant Omfang, at Sedlerne maatte inddrages og erstattes med andre. Hvad det vil sige, vil man forstaa, naar der henvises til, at 7000 „røde Sedler“ skal have været i Omløb, og at de nu blev ugyldige. Vi havde hidtil i Haderslev været tre Mand, som udstedte Passersedler. De to andre nedlagde Hvervet, og den anden Maj, da nye Beviser skulde tages i Brug, stormede derfor Hundreder af rasende Mennesker ind paa mit Kontor og krævede udleveret de nye Sedler. Jeg maatte henvise dem til „Høj-skolehjemmet“s store Sal, hvor jeg den følgende Dag vilde gøre et Forsøg paa at tilfredsstille alle rimelige Krav. Om denne Begivenhed har jeg nedskrevet følgende:

Næppe havde jeg Dagen efter etableret mig inde i den store Sal sammen med et Par Hjælpere, før det rummelige Lokale fyldtes af et Mylder af gridske og støjende Mennesker, som hensynsløst krævede Passersedler. Ifølge Bladnotitser ansloges Tallet til tusind Personer. Hele Arrangementet blev straks væltet over Ende, medens man trængte mig hen i det yderste Hjørne, hvorfra jeg flygtede op i et Vindue. Der lød høflige Bønner, og det regnede med Skældsord, Forbandelser og Trusler op over mit uskyldige Hovede. En gal Mand raabte efter Haandgranater. Fra min ufrivilligt valgte Plads stirrede jeg ned i de ophidsede Ansigter omkring mig, Træk, som var prægede af Sult, vildt Begær og den rene Ondskab.

Situationen, som ingenlunde syntes ufarlig, naar man veed, hvorledes Forholdene var den Gang, reddedes ved, at fire bomstærke Mænd brød sig Vej gennem Mængden og tilbød at ville hjælpe mig, saafremt de forlods maatte faa en rød Seddel. Jeg indlod mig med Glæde paa Overenskomsten, og ved Hjælp af disse otte kraftige Næver, der førtes med Energi og uden større Hensyn, blev Lokalet ryddet. Belært af Erfaringen ansatte jeg de fire stærke Mænd som Medhjælpere paa dette provisoriske Paskontor paa „Højskolehjemmet“, og i Løbet af faa Dage var udstedt det Antal Sedler, som efter Omstændighederne kunde forsvares. Jeg husker, at jeg den første Dag maatte eskorteres af de fire Kæmper gennem Gaderne til mit Hjem for ikke at lide Overlast.

Det varede dog ikke længe, før Uregelmæssighederne atter begyndte. Hvis den ene Tillidsmand nægtede at udstede en Seddel, gik Ansøgeren videre til den næste. Tilsidst lod de selv trykke Skemaer og udfyldte dem med vore Navne. Saaledes gik det til, at Smughandelernes Skare snart atter var fuldtallig. Jeg har aldrig i min Tilværelse oplevet saa megen Løgn som i de Uger, dette Hverv var betroet mig, og ingen Sinde staaet overfor et saa udspekuleret Kæltringeliv som i disse Uger. Et Bundfald af Mennesker fandt her en let og behagelig Maade at tjene Ud-kommet paa. De strømmede til videnom fra. Haderslev blev et Tilflugts-sted for en utrolig Mængde løse og lyssky Eksistenser, der brød sig fejl om Lov og Ret.

Et mærkeligt og broget Grænselivsbillede oprulledes Dag efter Dag ved alle Overgangssteder, navnlig ved den gamle „Frederikshøj“ Kro, der vel nok passeredes af det største Antal Fremmede. Det var imidlertid kun et begrænset Antal, deriblandt alle skikkelige Mennesker, som fulgte den slagne Landevej med lovligt Bevis. De rigtige Smuglere, som tjente store Penge ved at gaa udenom, voldte de danske Myndigheder mange Bryderier. Grænsepolitiet skred naturligvis skarpt ind mod Smug-handlernes Invasion, men formaaede ikke at standse den. En eneste Nat i Maj Maaned fangede man seksten unge Mennesker her fra Haderslev, der havde valgt Smugleriet som midlertidig Levevej. I Løgumkloster op-dagedes en Smuglercentral, hvorfra en særlig Bande opererede.

Af mine Minders Dyb dukker i denne Forbindelse en underlig Skik-kelse op, som er hentet lige ud fra en „Bindstouw“, som burde være skrevet 1919 eller i Aarene derefter. Jeg nedskrev i Vidners Nærværelse, straks efter at Døren var lukket efter denne sære Foreteelse, føl-

gende nøjagtige Skildring af ham, som jeg synes har blivende Værdi som yderligere Bidrag til Forstaaelse af det Emne, som her behandles.

Der kom en Bondekarl paa en Snæs Aar ind paa mit Kontor for at bede om „en grøn Seddel til Danmark“.

„Hvor kommer De fra“, spurgte jeg.

„Fra Rumænien“, lød Svaret.

Derved vakte min Interesse, og der udspandt sig da følgende Samtale:

„Hvad har De været i Rumænien?“

„A ha været i Krigsfangenskab; men de gør no it nowe, fo a ha set møj derove, o de ha' it kost mig en Penning.“

„Hvor er De fra?“

„Egentlig fra Rødding. Der er a da født“, svarede han. „Men sin kom a rigtenok te Gramby.“

Det var en lille firskaaren Fyr med et Par troskyldige Øjne, der kikkede ærligt frem for sig. Han var klædt i en slidt tysk Krigsuniform, men tog sig slet ikke daarligt ud. Et Par solide Støvler havde han handlet sig til. Et Tombaksur, der glinsede som Guld, havde han undervejs betalt den firedobbelte Pris for. Men han var glad for det og tog sig i det hele taget ikke Verden saa nær. Hans Sprog var den særeste Blanding af Jydsk, Militærtysk og rumænske Stumper.

De sidste Aars unormale Forhold havde præget hans Skæbne. Efter hvad han selv fortalte paa sit Blandingsmaal, var hans Levnedsløb i al dets Omskiftelighed dette:

Født i Rødding, opdraget i Gramby, Skolegang der, indtil han var fyldt 9 Aar. Hans Far, Fiskehandler Søgaard, flyttede da over Grænsen til Vonsild. Her blev han — Adolf Søgaard var hans Navn — konfirmeret af Pastor Schack. Efter Konfirmationen kom Adolf ud at tjene. Derpaa var han tre forskellige Steder i Grovsmedelære, men slog sig alligevel atter paa Landbruget, tilsidst hos Gaardmand Fisker i Hoppeshuse.

I Vinteren 1918 fik han Lyst til at besøge Kendinge syd for Kongeaaen. Han passerede da Grænsen uden at tænke paa, at der var noget, der hed Pas og Krig. Efter at være naaet et Bøsseskud over paa slesvigsk Grund blev Adolf i Frørup nappet af en tysk Post, transporteret til Flensborg og derfra til Rendsborg. Før han saa sig om, var han preussisk Rekrut under Verdenskrigen — han var jo født i Rødding. Det havde han ikke taget med i Beregningen.

I Forsommeren 1918 gik det syd paa gennem Riger og Lande, som Adolf Søgaard ikke havde Rede paa. Han mindedes en stor By, som hed Bukarest. Det var vistnok Hovedstaden i Rumænien, sagde han. For Resten havde han opholdt sig mest paa Lasaret i noget, der hed Bukarest. Det var en By, som ikke var saa lidt større end Kolding.

Den 11. November tog Rumænerne deres Hovedstad i Besiddelse, og Adolf Søgaard kom i Fangenskab.

„Hvordan havde De det der?“

„Nicht godt.“

„Sagde De ikke, at De var Dansk?“

„Nej, a kom ud te æ Bynner. De kind it nowe te Vonsild.“

„Naa, hvordan var det saa der? — Ligner saadan en rumænsk Bondegaard dem i Vonsild?“

Han smiler: „Næ - æj.“

„Hvor er det da bedst?“

„De er bedst i Vonsild.“

Pavse.

„De er endda møj bæe i Vonsild.“

„Og saa?“

„Den 9. Juli bløw a fri o kom med Lazarettzug te Seithain i Sachsen.“

„Og nu vil De saa hjem?“

„Ja, i Tirsdags bløw a entlassen.“

„Saa rejste De herop!“

„Ja, mæ æ Ekspres o 330 Mark ohne Verpflegung o Marschgebühr. Saa snød de mej endda for de 100 Mark.“

„Sig mig engang, Adolf Søgaard, hvad er De nu: tysk, dansk, Socialist, Spartakist eller hvad?“

Han smiler igen godmodigt. „De skal a sej dæ, a er dansk!“

Vi er dermed blevet dus.

„Har du nu ikke været ked af hele denne Historie og den Fejltagelse, ved at du kom paa den forkerte Side af Hegnet ved Frørup i Fjor Vinter?“

„Aa nej, a har jo set møj, grov møj, o no har a væt hen o æ Bank og faaet min Pæng byttet.“

„Lad os se, hvor mange har du saa igen?“

Han tager en solid Læder-Lommebog frem og viser nogle og fyrrer danske Kroner.

Men saa var det galt med Passet. Efter at være permitteret i Saksen

satte han straks Kursen mod Nord. Han længtes alligevel efter at se sin Far, sagde han. Moderen var død.

I Aftes kom Adolf Søgaard, den enfoldige 20-aarige Jyde, med Toget til Vamdrup, Manden, der ved en Fejltagelse eller maaske rettere paa Grund af manglende geografisk Begavelse var kommet paa tværs af Europas Grænser og ved en ren Forseelse med i Verdenskrigen, fordi han ikke rigtigt fattede, at der endnu i det Herrens Aar 1918 var en saa himmelvid Forskel paa Vonsild og Frørup.

Men det danske Bureaukrati har sine Sager i den bedste Orden.

Adolf Søgaard havde været viden om og set meget; han havde ogsaa faaet nogen Erfaring i at holde sine Papirer i Orden; men han manglede et Pas, og derfor blev han vist tilbage faa Kilometer fra sit Hjem, da han drevet af Længsel skyndte sig tilbage til sit Fædreland og sin Slægt, vist tilbage af det danske Grænsepoliti, som altsaa har sine Sager i Orden, i dette Tilfælde i den Grad, at det gik over Adolf Søgaards Forstand; men det hørte der nu ikke saa meget til.

Saa stod han da maalløs overfor det uforstaaelige: Da han vilde til Frørup for at søge Arbejde, tog de ham til Soldat og sendte ham til Rumænien, og da saa omsider Krigen var forbi, og han kom hjem, nægtede man ham Adgang til hans Fædreland.

Paa Politikontoret i Haderslev skillingede det tyske Personale sammen, gav ham 3 Mark til Fortæring og henviste til mig, der udstedte en grøn Passerseddel til ham og tilføjede et Par trøstende Ord og lidt Vejledning, i Fald der atter skulde være noget i Vejen paa Tærskelen til Hjemmet.

Han havde en hel Skjorte, et Par Sko og en Børste med i en Bylt — foruden Kronerne i Brystlommen.

Saa stod han ved Døren og stak den grønne Seddel ind til Pengene og smilede.

„Farvel, Redaktør, o Tak skal du ha. Skuld a igen kom i Forlegenhed . . . “

„Ja, saa skal du atter være velkommen.“

Det var Adolf Søgaard, der vendte hjem fra Verdenskrigen, som han i Grunden ved en Fejltagelse var kommet med i.

Eftersom Tiden skred frem, stillede vi i øget Grad overfor Opgavernes Mængde og Vanskeligheder. Syd fra sendtes Masser af Varer og store Pengesummer op til Nordslesvig. Der var Tale om betydelige Millionbeløb, som det gjaldt om at frelse fra det tyske Riges Sammenbrud. Ha-

derslev blev Stabelplads for utrolige Spekulationer. I Juni Maaned udsendte „Wolffs Bureau“ i Berlin følgende Meddelelse:

„Det har i de sidste Dage vist sig, at hele Tog af Biler med Varer og Pengeværdier er gaaede til Danmark. Ejendomme i Nordslesvig købes til Fantasipriser.“

I Aarets første Maaneder raadede der saaledes vildt Kaos i Landsdelen. Men efter at H. P. Hanssen i Slutningen af Juni var blevet Medlem af den danske Regering, hvilket Forhold jeg senere skal omtale nærmere, og sammen med Martin Hammerich som Kontorchef havde begyndt Forberedelserne til en Nyordning, kom der efterhaanden noget System i Tingene. Da det stærke Modsætningsforhold indenfor de sønderjydske Partigrupper havde gjort det nødvendigt at foretage Nyvalg til Vælgerforeningen for at skabe Arbejdsfred, blev der allerede tidligt nedsat en Række Udvalg med Medlemmer fra begge Grupper, som skulde fremsætte Forslag med Hensyn til sønderjydsk Lovgivning efter Genforeningen.

I Paris fortsattes i Sommerens Løb Forhandlingerne om vor Fremtid. Indenfor det danske Folk uddybedes imens vedvarende Skillelinjerne angaaende Grænsedragningen. Næppe nogen Sinde tidligere er de forskellige Anskuelser blevet fremsatte med den Bitterhed, som det skete i disse Uger i Pressen, paa Møder og navnlig indenfor Vælgerforeningen, hvor der havde vist sig stigende Sympati for Arbejdet i 2. Zone. „Stemningen kunde ses som Led i den lange Række Brydninger, der helt siden 1864 havde delt Nordslesvigerne. Som under Edskampen og under Spændingen mellem Jessen og Hanssen var det de sydlige og vestlige Distrikter, der stod sammen mod Østslesvig, medens det nordlige, Haderslev Amt, var delt.“ (Axel Lindvald).

Allerede den 8. Februar havde Vælgerforeningen vedtaget en Resolution, hvorefter man betragtede det som givet, at Flensborg ikke blev udelukket fra Danmark, uden at Byen under frie Forhold havde haft Lejlighed til at fremkomme med Tilkendegivelser, som derefter skulde danne Grundlaget for Afgørelsen. Jævnside med Agitationen for Flensborg og Mellemslesvig opstod den saakaldte Dannevirke-Bevægelse, der krævede Afstemning i det mindste ned til Slien. Dette Krav vandt ogsaa Øre hos Fredskonferencen, og i Begyndelsen af Maj Maaned erfarede det, at Afstemningen ogsaa skulde gælde en 3. Zone til en Linje Slien—Ejdersted. Denne Meddelelse virkede den Gang noget overraskende i Danmark, og Kravet blev da ogsaa senere opgivet.

Fra anden Side foreligger der jo nu udførlige og fyldestgørende Beretninger om de politiske Brydninger indenfor Landsdelen i disse Maa-
neder. Jeg undlader derfor yderligere Omtale af dette pinlige Spørgs-
maal. Som Redaktør af „Dannevirke“ havde jeg paa ny en vanskelig
Stilling. Jeg var udsat for Paavirkning fra fremtrædende Repræsentanter
for de forskellige Retninger. Ogsaa indenfor mine snævre Omgivelser
og min Slægt var Meningerne delte. Man saa Folk skifte Standpunkt,
eftersom Diskussionen udviklede sig. Fra første Færd havde jeg truffet
mit Valg og sluttet mig til Aabenraa-Gruppen med H. P. Hanssen i
Spidsen, og jeg styrede denne Kurs ved Bladets Ledelse gennem den stri-
de Bølgegang, dog med Støtte fra Bladets mange trofaste og indflydelses-
rige Venner. Dette udelukkede imidlertid ikke, at jeg til Tider ogsaa af-
trykte Artikler fra nogle af dem, der indtog et andet Standpunkt. Det
skete, for at vore Abonnenter kunde lære Modpartens Syn paa Sagen
at kende. Det er virkelig med Beklagelse, at jeg her paa Grund af Plads-
mangel maa henvise til andre Kildeskrifter med Skildringer af denne
Brydningstid, som stadig har en betydelig historisk Interesse.

Skønt der nu ikke mere var Tale om en 3. Zone, fastholdt Flertallet
inden for Vælgerforeningen den Mening, at man for at opnaa et gun-
stigt Udfald af Afstemningen i Flensborg og Mellemslesvig i hvert Fald
maatte kræve, at tyske Myndigheder i 3. Zones Omraade rømmede Lan-
det i Afstemningstiden. Man frygtede for, at de skulde paavirke Stem-
ningen i Nabodistriktet. Paa et Møde den 4. Juli 1919 i Aabenraa vedto-
ges, at H. P. Hanssen skulde drage Omsorg for, at et tilsvarende Andra-
gende blev overrakt de allierede Magter. Jeg vidste imidlertid, at H. P.
Hanssen ansaa det for haabløst at faa dette Krav gennemført. Det fik jeg
bekræftet, da jeg nogle Dage senere opsøgte ham i København. Han bad
nu mig om paa Vælgerforeningens Vegne at ville overrække det paa-
gældende Andragende til den franske Gesandt i København, Hr. Conty.
Denne Opfordring kom mig helt uventet, og først efter en længere
Drøftelse paatog jeg mig Hvervet. Jeg mindes endnu tydeligt denne Mis-
sion, fordi jeg ved en indgaaende Samtale med Hr. Conty fik et stærkt
Indtryk af, hvor ubehageligt de forskellige Henvendelser fra dansk Side
havde virket paa dette Sted. Samtalen gled over til en indgaaende Dis-
kussion om hele den Situation, der var skabt ved den paatænkte Af-
stemning i 2. Zone. Gesandten kendte ingen Hemninger, da han i denne
Sammenhæng udtalte sig om de Erfaringer, han havde gjort. Jeg vil
ikke gentage hans Udtryk, da Ordskiftet efterhaanden gled over i en

privat Passiar, som var ret oplysende for mig. Efter min Opfattelse var Stemningen os ikke god inden for de Kredse, som han havde Føling med. Det var ham ubegribeligt, at bevidste danske Mennesker i 2. Zone kunde lade sig skræmme ved Tanken om, at der opholdt sig tyske Embedsmænd i et Nabdistrikt. Jeg fik samtidig det Indtryk, at man ikke nærede nogen Tillid til den danske Regering. Jeg var forbavset over, at den fremmede Diplomat i denne Forbindelse røbede sine Tanker uden Forbehold overfor mig. Meningen var vel, at jeg skulde udbrede dem hjemme. Han talte for øvrigt flydende Tysk, saa Misforstaaelser var udelukkede. Da jeg vendte tilbage, aflagde jeg Beretning til Peter Grau og Redaktør Christiansen og bad dem selv gentage Forsøget ved en Henvendelse til det franske Gesandtskab. De tog Henstillingen til Følge og kom hjem med samme Resultat. Ethvert yderligere Krav vedrørende denne Sag mødte Modstand i Paris. Paa det følgende Møde i Vælgerforeningen gav Peter Grau Forsamlingen Oplysning om Rejsens Udfald. Under Folketingsdebatten den 30. Juli afslog den danske Udenrigsminister at fortsætte Forhandlingen om Spørgsmaalet. Den franske Gesandt Conty blev omtrent samtidig forflyttet til en Post i Sydamerika.

H. P. Hanssens Udnævnelse til Minister indenfor den radikale Regering vakte stor Misfornøjelse hos de øvrige danske Partier. Man maa ogsaa nu bagefter skønne, at der burde være valgt en klogere Fremgangsmaade. Jeg veed med Sikkerhed, at det aldrig havde været H. P. Hanssens Ønske i denne Forbindelse at tjene en enkelt Partiretning. Han troede derved at kunne gavne Genforeningsarbejdet og regnede ikke med de indbyrdes Rivninger i Kongeriget. Røret voldte ham mange Ærgrelser og skabte Hemninger i Stedet for, at den ny Stilling skulde have kunnet underbygge hans Gerning. Da jeg engang besøgte ham paa „Hotel Kongen af Danmark“, hvor det sønderjydske Ministerium havde faaet indrettet et midlertidigt Lokale under ret primitive Forhold, kom vi til at tale om hans Virksomhed i Ministerstillingen. „Ja, det er mærkeligt“, sagde han, „nu har jeg gaaet de mange Aar i Berlin og altid kunnet finde mig til Rette i den tyske Rigsdag; men her er jeg paa gyngende Grund.“ Imidlertid var han vedvarende stærkt optaget af Fremtidens Opgaver, baade ved Forhandlinger i København og Drøftelser hjemme i Nordslesvig, i Særdeleshed indenfor Vælgerforeningen ved Nedsættelse af de mange Arbejdsudvalg. Han vilde gerne hjælpe overalt; men det er mit Indtryk, at han fordybede sig for meget i Smaaating.

Det faldt i min Lod at faa Sæde i det Udvalg, som skulde fremsætte

Forslag til Nyordning af Skolevæsenet. Min tyske og danske Uddannelse og min Fortid som Lærer saavel paa tysk Omraade som i København kom mig herved til Nytte. Der var jo stillet os en Opgave af allerstørste Rækkevidde, for saa vidt som vi skulde søge at ordne Skoleforholdene paa bar Bund, saaledes at Modersmaalet kom til sin Ret, en Omvæltning, der maatte blive Genforeningens største Gave til den dansksindede Befolkning, medens der samtidig toges rimeligt Hensyn til det tysk-sindede Mindretals kulturelle Behov. For straks at finde den rette Vejledning henvendte vi os med Bøn om Bistand til Højskoleforstander Jacob Appel paa Askov, den tidligere Undervisningsminister, og det tør nok paastaas, at ingen ejede større Forudsætninger for at være vor Raadgiver, og ingen havde bedre Vilje. Han betragtede sikkert denne Opgave som en af de lykkeligste Oplevelser i sit Liv. Vort Forslag blev derfor saa klart og i alle Maader tilfredsstillende, at der paa denne Baggrund kunde skabes et lovligt Grundlag for den sønderjydske Skole, som stod sin Prøve i de første og vanskeligste 25 Aar under dansk Styre. I denne Forbindelse maa jeg ogsaa nævne Udvalgets Formand, H. Jepsen Christensen, hvis grundtvigske og demokratiske Livssyn prægede Forslagets endelige Form.

Allerede den 9. Juli havde den tyske Nationalforsamling billiget Fredens Ratificering, og i Løbet af Efteraaret ratificerede de forskellige Magter Fredstraktaten med Undtagelse af de Forenede Stater. Samtidig hermed gik man i Gang med Gennemførelse af Traktatens Bestemmelser. Som Medlemmer af den internationale Kommission, der ifølge Traktatens Artikel 109 skulde styre det slesvigske Afstemningsomraade, udpegedes Gesandterne Sir Charles Marling og Paul Claudet som Englands og Frankrigs Repræsentanter, medens den norske og svenske Regering til Medlemmer af Kommissionen udnævnte Telegrafdirektør Thomas Hefte og Landshøvding O. F. von Sydow. Tidligere Attaché ved den engelske Legation i København Brudenell Bruce blev Kommissionens Generalsekretær. I Begyndelsen af August samledes den internationale Kommission i København for at indlede det forberedende Arbejde med Hensyn til Overtagelse af Styret.

I vor Landsdel herskede der fremdeles næsten kaotiske Tilstande. Afskaaret mod Syd af en tysk Militærkæde og mod Nord af dansk Grænsevagt var Afstemningsomraadet som et Ingenmandsland overladt til sig selv. Disse Tilstande kunde umuligt vare ved. I Taage og Tøbrud ebbede Aaret 1919 ud.

Paa Vej til Danmark

Men straks i Begyndelsen af Januar 1920 gled Ordningen af det sønderjydske Spørgsmaal ud af Vintertaagen og ind i en ny og hurtig Udvikling. Den 10. Januar indløb et Telegram, som meddelte, at Fredstraktaten samme Dags Eftermiddag var blevet endeligt underskrevet i det franske Udenrigsministerium. Fra denne Dag begyndte Traktatens forskellige Frister at løbe, og den internationale Kommission havde dermed Beføjelse til at overtage Styrelsen af det slesvigske Afstemningsomraade. Denne Efterretning gjorde ikke straks det Indtryk, som man skulde tro. Den lange Ventetid med Grænsestrid og utaalelige Tilstande havde sløvet mange Sind. Det var først et Par Dage senere, da det af Lensgreve O. D. Schack forfattede Opraab spredtes ud over Landsdelen med Ordene: „Nu er Dagen der“, at en national Stemning greb alle danske Mennesker. Da Dønningerne fra de første Afstemningsmøder naaede ud til Vælgerne trindt omkring, vakttes Folk som af Dvale. Nu vilde de være med. Den 11. Januar ankom de Allieredes Besættelsestroppers øverste Kommandant, Admiral Sheppard, til Flensborg, og Kommissionen udnævnte nye sønderjydske Embedsmænd i ledende Stillinger, i første Linje sønderjydske Amtmænd i Stedet for de tyske Landraader, som maatte rømme Landet. I Haderslev blev det saaledes den ansete Landmand J. P. Refshauge, som overtog den tyske Landraads Virksomhed. Det viste sig, at Embedsforretningerne ikke led Skade ved, at alle Besøgende sagde du og talte Dansk til Landraaden. En Bonde som den Øverste i den gamle Amtsgaard ved Dammen, gennem hvis lavtloftede Stuer der endnu gaar som et Pust fra Sjette Frederiks Tid! Det mindede jo om Nis Lorenzens og Laurids Skaus Dage. Og Bølgene gik i disse Uger højt omkring det runde Bord paa „Harmonien“, hvor de ledende Mænd fra By og Land gennem Aarene plejede at mødes til Samtaler og Raadslagning.

Afstemningen i første Zone, og om den vil der kun blive Tale i dette Bind, fastsattes til 10. Februar. Hundreder af Valgmøder blev tilrettelagte, og Talere af alle Samfundslag meldte sig i Massevis. Pasforholdene ordnedes paa ny, og Sikkerheds- og Politivæsenet fik en helt forandret Form, hvilket var en Nødvendighed, eftersom de preussiske Soldater maatte rømme Landet. Midt i anden Uge af Januar kom en Lastbil fra Kolding til Haderslev, fyldt med mørke Uniformskapper, danske Rytterkarabiner og lange gamle Sabler samt flade Huer, der var blevet lavet for Tilfældets Skyld. Det allerede nogen Tid i Forvejen udnævnte Mandskab indkaldtes og udstyredes med disse Uniformsgenstande. Snart patruljerede vore nyskabte Politiskikkelser i Land og By. Et Bind om Armen med den internationale Kommissions tre Bogstaver C. I. S. var Tegnet paa deres Værdighed. Det drejede sig jo ikke om uddannede Politifolk, men haandfaste Mænd af vore egne Rækker, som alle havde deltaget i Verdenskrigen. De følte sig næppe stærkt bundne eller hemmede af Politivedtægten; men i alvorlige Tilfælde havde de baade Hjerte og Næver paa rette Sted. For øvrigt virkede de vistnok som oftest mere ved deres Tilstedeværelse end ved direkte Indgriben. I Haderslev Østeramt stationeredes 42, i Vesteramtet 28 og i Haderslev By 15 af disse internationale sønderjydske Gendarmer, der saavel i Udseende som i Sprog og Optræden adskilte sig ikke saa lidt fra de preussiske, som drog bort.

Nu sattes ogsaa Modersmaalet i Højsædet i hele Administrationen. Fra Haderslev Byraad refererer „Dannevirke“s Medarbejder Mandag den 19. Januar:

„Mødet i Lørdags, der overværedes af en Del interesserede Tilhørere, aabnedes med en Nytaarstale af Borgmester Dr. Schindelhauer. Han henviste til, at det forløbne Aar havde været meget vanskeligt. Byen var ligesom hele Landet blevet ramt af det store Sammenbrud. Han haabede imidlertid, at Købstaden under dansk Styre vilde rejse sig som Fugl Fønix af Asken.

Redaktør Nicolai Svendsen bad om Ordet til Forretningsordenen og udtalte paa Dansk: „Efter at den internationale Kommission har overtaget Styrelsen af vor Landsdel og udstedt sin Proklamation paa Dansk og paa Tysk, agter vi danske Byraadsmedlemmer at bruge vort Modersmaal ved Forhandlingerne. Lige saa godt som dette er en Selvfølge, vil vi naturligvis tage alt muligt Hensyn til de tysktalende Medlemmer.“

Borgmesteren: „Det danske Sprog er al Ære værd; men de tyske Love bestaar jo vedvarende. Jeg kan læse en dansk Avis og forstaa noget

Dansk, men kan vanskeligt Følge Forhandlingernes Gang, i Særdeleshed, da den danske Gruppe er den største.“

Redaktør Nicolai Svendsen: „For Flertallet af Byraadsmedlemmerne gælder i mere eller mindre Grad, at de hidtil ved Brugen af det fremmede Sprog har befundet sig som i en Spændetrøje; men den preussiske Regering krævede det jo. Den ny Regering stiller sig anderledes. Vi mener netop at fremme Byens Tarv ved frit at kunne tale vort Modersmaal. Vanskeligheder vil ikke opstaa, da vi jo forstaa de Tysktalende og skal vise os i høj Grad imødekommende. Vi haaber saa ogsaa, at Borgmesteren, der midlertidig leder vore Forhandlinger, vil kunne følge med.“

Alle Forhandlinger førtes derefter skiftevis paa Dansk og paa Tysk. „Det var et nyt Blad i Byens Historie“, skrev Referenten. Dette er rigtigt, fordi der formentlig ikke var blevet talt Dansk i Byraadet siden Omvæltningen i 1864. For Dr. Schindelhauers Vedkommende skal endnu oplyses, at han havde været Haderslev Bys Borgmester i henved atten Aar.

Samme Dag hejstes for sidste Gang det preussiske Flag med den flakte Ørn paa Kasernen i Haderslev. Det røde republikanske, som tidligere havde vajat deroppe efter Soldaternes Hjemkomst fra Krigen, var forsvundet. Ved Middagstide forlod Soldaterne — 70 Mand i Tal — enkeltvis Bygningen og tog Vejen mod Banegaarden. Det tyske Borgerkab, som næppe havde nogen Kontakt med det af republikansk Tankegang smittede Militær, viste det ingen Opmærksomhed. Kun en Del Nysgerrige og nogle bedrøvede Pigebørn fulgte med, da Toget kort efter satte sig i Bevægelse.

En Flok Skurekoner og Haandværkere tog derefter Kasernen i Besiddelse. Deres Besøg var haardt tiltrængt. Den ny Belægning var allerede undervejs. Først ud paa Aftenen fik vi Meddelelse om, at franske Soldater kunde ventes næste Dag. Ved denne Efterretning samledes Byens ledende Mænd i Hast paa „Harmonien“ for at træffe de nødvendige Forberedelser til Modtagelsen.

Da Haderslev blev dansk

Her følger et Uddrag af mine Optegnelser, nedskrevet paa smaa Blade, eftersom Begivenhederne udviklede sig:

I Dag den 20. Januar 1920 vajede Dannebrog fra Morgenstunden af fra de danske Borgeres Huse i Haderslev. Det var ganske vist ikke efter Aftalen om, at Flagene først skulde udfoldes paa Afstemningsdagen. Men da det rygtedes, at de franske Tropper kunde ventes til Byen i Dag, gik der en saadan Stemningsbølge gennem Staden, at det var ørkesløst at henvise til Vælgerforeningens Vedtagelse. De danske Borgere vilde byde de franske Soldater Velkommen med danske Farver.

Henved Klokken 9 om Formiddagen blev der fra en Stang hejst det første Flag. En Nabo fulgte Eksemplet. To, tre andre gjorde det samme. Fra Stængerne ved Dørene, fra Vinduer, fra Gavle, fra Taget foldedes den røde Dug ud for første Gang. Luften var klar med lidt Solskin og en frisk Brise, omtrent et Vejr, som Dannebrog kræver for at tage sig ud.

Storegade var snart helt rød og hvid. Et sælsomt Syn! Folk stod og missede med Øjnene mod Solen og kunde næsten ikke tro, at det var sandt. Men det viste sig desværre, at der var stor Mangel paa Flag, og derfor kunde Flagningen ikke blive saa almindelig Byen over, som det var ønskeligt.

Haderslev er undergaaet den store Forandring. Den gode danske Købstads sande Præg træder for hver Dag mere i Forgrunden. I Lørdags talte Byraadet dansk. I Gaar rejste de sidste preussiske Soldater bort fra Byen. I Dag hejses Dannebrog, og medens dette skrives, venter Byens danske Borgere festklædte paa Banegaarden og Spejderne, med Flag i Massevis, paa de franske Besættelsestropper, som om en Times Tid eller to under „Marseillaisens“ Toner vil drage gennem Gaderne paa Vej til den tidligere preussiske Kaserne. Da denne store Bygning for en Menneskealder

siden toges i Brug af Tyskerne, udtalte Byens daværende Borgmester, at før vilde Himmelhvælvet styrte ned, end at de tyske Soldater nogen Sinde skulde rømme dette Sted.

Ja, det var den Gang! Paa den gamle Banegaard udfoldede sig nu fra den tidlige Morgen et meget livligt Billede, som jeg i faa Linjer har tegnet til Dagsavisen: Danske Byraadsmedlemmer, franske og engelske Officerer, gule og grønne Spejdere, internationalt Politi, fremmede Uniformer i broget Blanding. Vor egen Musik forkorter Tiden med at spille danske, franske og engelske Nationalmelodier. Fotograferne har travlt. Journalisterne fra de store Blade staar i Samtale med de ledende Mænd. Men ingen tysk Uniform viser sig mere i dette spraglede Mylder.

Omsider skimter man ude ved Bøghoved Toget, som langsomt ruller ind paa Banegaarden. Musikken istemmer „Marseillaisen“, og Hattene løftes. De Hundreder af Spejdernes smaa Dannebrogflag svinges til Hilsen. Hurra-Raabene runger ud over Jernbaneterrænet, hvor nu omtrent det ganske Haderslev, for saa vidt det er dansk, i Tusindvis i flere Timer har staaet og ventet paa dette historiske Øjeblik. Den dansk-franske Kaptajn Bierring byder som Repræsentant for Den internationale Kommission Soldaterne Velkommen. J. P. Refshauge fortsætter som Amtets øverste Embedsmand og Grosserer A. Outzen paa Byens Vegne som stedfortrædende Borgmester. Bifaldet er næsten uendeligt.

Med Musik i Spidsen og efter den Spejderne og de danske Byraadsmedlemmer marcherer Alpejægerne ind i Byen. En utallig Skare af Borgere slutter op bagved dem, medens der foran lyder danske og franske Marcher ud over Gaden, eftersom man naar frem. Solen skinner som paa en Vaardag, da de graablaa Soldater i Staalhjelme og med blinkende Bajonetter, ledsagede af det store civile Følge, drager ind paa Eksercerpladsen. Fem Minutter senere vajer Trikoloren og tre smaa Dannebrogflag over Indgangen til Kasernen. Det var ikke efter Reglementet, men skyldtes et Par Spejderdreng. Der var i det hele taget ikke lagt noget Program. De franske Alpejægeres Indtog i Haderslev i hele dets storslaaede Udfoldelse udviklede sig naturligt og helt af sig selv. Havde det været en lille Menneskealder senere, vilde det være blevet taget og bevaret som et værdifuldt levende Billede.

Dagen efter skrev jeg følgende i „Dannevirke“: „Vi ved, at der i Byen ogsaa findes Medborgere, som ikke deler vore Følelser; men de vil med os være taknemmelige for, at den internationale Regering straks har underbygget sin Magt paa en saa vægtig Maade, at de lovløse Til-

stande, der har raadet her ved Grænsen, nu skal ophøre. Kommissionen vil ikke blot i Ord, men ogsaa i energisk Handling skride ind mod alle Udskejelser og Optøjer.“

Mørkets Gerninger begunstigedes meget ved Mangel paa Lys i disse Vinternætter. Det var derfor et stort Fremskridt, da man naaede saa vidt, at det elektriske Lys atter kunde tændes ved Nattetide i private Hjem. Denne Behagelighed havde man savnet i lange Maaneder. I Butikkerne maatte det dog ikke bruges efter Klokken 4 om Eftermiddagen. Gas stilledes kun til Raadighed i et ret begrænset Antal Timer Dagen over, og Petroleum og Sæbe var stadig en Sjældenhed.

De franske Soldater, som drog ind paa Haderslev Kaserne, maatte naturligvis ogsaa finde sig i mange Savn; men de var maaske vant til det, der var værre. I hvert Fald hørte man ingen Klage fra dem. Det drejede sig ialt om 270 Mand og 10 Officerer under Kommando af Kaptajn Cuny, der var født i Elsas og kendt med det tyske Sprog. Mandskabet dannede en halv Bataillon, der var delt i to Kompagnier. Befalingsmændene indkvarteredes i danske og tyske Borgerhjem, der havde Plads til overs. De indrettede sig nemlig med Hustru og Børn heroppe og førte et jævnt borgerligt Liv. Den fremmede Styrke stod til de hjemlige Myn-digheders Raadighed. Det var tydeligt nok dens Hensigt at komme til at leve i et godt Forhold til Befolkningen, indtil dens Opgave var løst.

Otte Dage efter de fremmede Soldaters Ankomst til Haderslev, altsaa den 27. Januar 1920, holdt Den internationale Kommission sit Indtog i Flensborg. Ved saa godt som hvert dansk Hjem i det nordlige Slesvig rejstes en Flagstang. Nord fra kom danske Lærere over Grænsen og begyndte uden anden Kaldelse end Befolkningens Ønske at undervise paa Modersmaalet. De tyske Lærere forsvandt efterhaanden, for saa vidt de ikke agtede at overgaa i dansk Tjeneste. Men der skulde jo hengaa mange Maaneder, før en ny Skolelovgivning kunde træde i Kraft. Forventningen, som fyldte alle Sind, og Spændingen voksede fra Dag til Dag. Der var Foraar i Luften, baade i Folkesindet og selve Naturen.

Første danske Borgmester.

Den 4. Februar sad jeg paa mit Kontor og aftalte med Nationalmu-seets Direktør, Dr. Mackeprang, en Tur over Middag til Starup Kirke. I disse bevægede Dage maatte Mackeprang være med i Arbejdet. Han holdt Foredrag og fremviste Lysbilleder fra danske Egne og Virksom-heder.

Borgmester Nicolai Svendsen byder Soldaterne Velkommen

Veteranernes Tog ved Modtagelsen

De danske Soldaters Indtog i Haderslev

Men det var godt engang at faa et lille Pusterum, og saa var Vejret jo som en Dag i Maj.

Jeg kom imidlertid ikke til Starup.

Lidt senere op ad Dagen ringede Refshauge fra Landraadskontoret og sagde, at Den internationale Kommissions Generalsekretær, Mr. Bruce, vilde komme til Haderslev og ønskede at tale med mig.

Jeg lagde Pennen og begav mig ud ad Gammel Haderslev til, lidet anende, at min Virksomhed som Redaktør af det gamle Blad brat var afsluttet.

I et af de forreste Værelser paa Landraadskontoret stod en lille indtørret Skikkelse støttet til en Stok henne ved Vinduet.

Det var Byens Borgmester og Politimester, Dr. jur. Schindelhauer. Jeg gik hen til ham og spurgte til hans Befindende. Han svarede lavmælt og forsagt.

I det samme rullede en Bil med kraftig Motor op foran den lave Dør. Vognen bar Kommissionens Mærke. En tætbygget Skikkelse med et skægløst, markeret Ansigt sprang ud og traadte med raske Skridt ind til Refshauge, som ventede.

Det varede kun et Øjeblik, før Døren atter gik op, og Refshauge bad mig komme indenfor.

Der opholdt sig tre Personer: Mr. Bruce ved Skrivebordet, Jonathan Smith, der var udset til Embedet som Amtsassessor, lidt bagved. Henne ved et andet Bord stod Refshauge.

Jeg kendte Mr. Bruce fra en tidligere Sammenkomst. Han gik lige til Sagen.

„De er af Den internationale Kommission udnævnt til Borgmester i Haderslev.“

„Det har jeg ikke ønsket“, svarede jeg.

„Nej, men det har Deres danske Medborgere.“

Han trak et Stykke Papir med Fortryk op af Mappen og fortsatte, henvendt til Smith:

Udfyld dette Dokument paa Dansk og Engelsk!“

Et halvt Minut efter havde jeg Certifikat for, at jeg var udnævnt til „Mayor of Haderslev“.

Jeg bemærkede, at der stod en Mand derude, som hidtil havde beklædt dette Embede.

Generalsekretæren trak et nyt Fortryk op af sin Mappe.

„Ja, han faar sin Afsked. Vil De skrive, Hr. Smith!“

Det varede ogsaa kun et Øjeblik, saa var det besørget.

Samtalen var ført paa Dansk.

Jeg henstillede nu, at jeg fik Lejlighed til at forberede Dr. Schindel-hauer paa, hvad der forestod, og det skete saaledes. Han modtog meget fattet Meddelelsen.

„Det havde jeg jo ventet“, sagde han. „Jeg er en syg Mand.“ Og det var tydeligt nok at se paa ham. Han magtede ikke de vanskelige og nye Forhold.

„Forstaar De Dansk?“ spurgte Mr. Bruce, da vi var kommet ind paa Kontoret.

„Jeg tror, at Dr. Schindelhauer taler Engelsk“, indskød jeg.

„Nein, lieber Deutsch“, sagde han.

„Naa, Hr. Dr. Schindelhauer“, begyndte Generalsekretæren meget langsomt paa Tysk, „Sie bekommen Ihnen („Afsked, hvad hedder det paa Tysk?“ spurgte han Smith).

„Abschied.“

„Ja, Abschied.“ Han rakte ham Dokumentet.

Den syge Mand bød Farvel og gik. I Døren spurgte han endnu, naar jeg agtede at overtage Embedet.

„I Morgen tidlig Klokken 9.“

Da jeg noget senere gik ned ad Gaden og om ad Klostret, kneb jeg mig selv i Armen som Jeppe og spurgte: Er det en Drøm eller Virkelighed, at du er færdig i den røde Gaard derhenne og i Morgen som Haderslevs første danske Borgmester skal gaa ned paa Raadhuset i Lavgade?

Det var jo Virkelighed, og da jeg næste Morgen traadte ind paa Borgmesterens Kontor, hørte jeg, at Dr. Schindelhauer stod oppe i selve Raadhussalen, hvor han havde samlet hele Personalet, Sekretærer, Assistenten, Medhjælperen, Politibetjente o. s. v.

Det var næsten som ved Sceneskifte paa Teatret.

Vi hilste paa hinanden, og han sagde, at han for sidste Gang ønskede at sige et Par Ord til Forsamlingen til Afsked. Derefter rakte han hver af dem Haanden og sagde dem Tak for godt Samarbejde.

Dette var naturligvis foregaaet paa Tysk. Jeg havde holdt mig i Baggrunden, medens det stod paa.

Men nu var det Øjeblik inde, da den store Forandring skulde ske. Den fuldbyrdedes i al Stilfærdighed, ved at jeg traadte frem og paa Dansk meddelte, at Ledelsen herefter var lagt i min Haand. De, der

ikke ønskede at tjene Den internationale Kommission og mig, kunde sige det straks.

Der meldte sig ingen. Hver gik tilbage til sin Plads, og jeg maa sige, at jeg kun har gode Minder fra denne mærkelige Virksomhed.

Inde paa Kontoret gav Dr. Schindelbauer mig endnu nogle fortrolige Oplysninger om visse Forhold, der maatte være af Værdi for Efterfølgeren.

Derpaa gik han henimod Døren. Opfyldt af en forklarlig menneskelig Medfølelse kunde jeg ikke undlade at sige nogle venlige Ord til ham. Han svarede sagtmodigt:

„Forholdene er ofte stærkere end Mennesket!“

Han tog i Haandtaget, og jeg fulgte ham ud ad Gangen. Ved den ydre Dør rakte han mig Haanden:

„Jetzt geht der letzte deutsche Bürgermeister!“

Det var hans sidste Ord paa dette Sted, hvor han havde virket arbejdsomt og flittigt i samfulde atten Aar — uden nogen Sinde at komme i Kontakt med Befolkningen.

Da jeg lidt senere kikkede ud i det forreste Kontor, fik jeg Øje paa en Mand, der stod bøjet over sin Pult som hensunket i dybe Tanker. Det var Sekretær Frederik Jensen, en pligtopfyldende dansksindet Borger, der i et langt Aaremaal havde haft sin Gerning paa Raadhuset, men var blevet dukket og holdt nede for sit Sindelags Skyld.

Hans Ansigt lyste af Glæde, da han blev mig vaer. Jeg tror, at han i dette Øjeblik følte sig som det lykkeligste Menneske paa Guds grønne Jord.

Jeg satte mig stille ned paa Borgmesterens Stol og tænkte:

Ak, hvor forandret. Paa Skrivebordet foran mig stod i en lang Række opstillet et halvt Hundrede Bind med Lovsamlinger og Politiforskrifter. Thi med Borgmesterembedet fulgte ogsaa Stillingen som Byens Politimester. Jeg aabnede dem aldrig. De mange Mennesker, hvis Forhold skulde ordnes paa dette Kontor, var mærkede af fire Aars Krigsoplevelser og al den Nød, der fulgte efter. Deres Psykose lod sig vanskeligt behandle ved Fredstidens Paragraffer. Jeg spurgte mig selv, om det ikke vilde være muligt at styre Sagerne efter den sunde Fornufts Indskydelse, en følelsesmæssig Indstilling og almindelig Konduite i hvert enkelt Tilfælde. Jeg besluttede at gøre Forsøget ved at følge disse Retningslinjer. Det lykkedes efter min Mening over Forventning, og det blev en indholdsrig Episode blandt mine talrige Oplevelser i en mærkelig Tid.

I Spidsen for „Dannevirke“ af 5. Februar 1920 læses følgende Meddelelse:

„Efter at jeg i Gaar af Den internationale Kommission er blevet konstitueret i Embedet som Borgmester for Byen Haderslev i Kommissionens Forvaltningstid, fratræder jeg herved foreløbig som Udgiver og Redaktør af nærværende Blad.

Nicolai Svendsen.“

Og nu begyndte jeg altsaa helt uforberedt min Virksomhed i denne ny Stilling, spændt paa, hvad der maatte hænde. Endnu var Rygtet om Forandringen paa Raadhuset ikke sivet ud med Bladet.

Det banker —

Ind træder en kendt Dame fra Byen.

Hun studser og stirrer et Øjeblik forbavset paa mig. Jeg ser et Par Taarer trille ned ad hendes Kinder. Hun kan ikke beherske sin Bevægelse og udbryder: „Er det virkelig sandt, at De sidder her som vor Borgmester?“

Det maa jeg jo indrømme. Jeg tror, hun var nærved at omfavne mig og havde næsten glemt sit Ærinde. Da jeg spørger, viser det sig, at det drejer sig om en af de daglige Klager over ilde Behandling i den Afdeling af Raadhuset, hvor Levnedsmiddelforsyningen foregaar. Den havde jeg rent glemt.

Vi følges ad ned ad Trappen for at ordne den Sag.

Da jeg en Tidlang har staaet og ubemærket iagttaget Betjeningen, maa jeg give den paagældende Dames Klage Medhold. Her stod nu paa sjette Aar Dag efter Dag Byens Kvinder — for overvejende Del fra Smaakaarshjem — taalmodigt ventende, til Tider i Timevis, paa de faa og fattige Forsyninger, der er dem tilmaalt efter Rationeringen. De faar oven i Købet ofte en ret ublid Behandling, og det har de vænnet sig til.

Jeg greb nu ind og krævede en høflig Tone anvendt overfor Publikum. Svaret blev nogle Grovheder fra Afdelingens Leder. Han havde nemlig heller ikke endnu hørt noget om det Personskifte, som var sket ovenpaa, og jeg havde med Vilje ikke straks villet præsentere mig; men det skete nu, og dermed fulgte en Vejledning i Publikums Betjening, som ikke kunde misforstaas. Lederens Uforskammethed overfor den Ubekendte blev, saa vidt jeg husker, hans sidste Ord paa dette Sted. Han fik udbetalt den Løn, han havde til gode, med Tilhold om straks at forlade Raadhuset.

Der kom aldrig senere nogen Klage dernede fra. Men de mange Kvinder, der havde overværet dette Optrin, sørgede for, at jeg inden Aften opnaaede en ret ufortjent Popularitet.

Det bankede atter paa Døren til Borgmesterens Kontor.

Denne Gang var det en underlig ranglet Skikkelse, iført slidt tysk Militæruniform med en lang Marineofficerssabel ureglementeret dinglende ved Siden.

Han blev staaende ved Døren, slog Hælene sammen, hilste med Haanden ved Huen og sagde:

„A melder, at te Søholm vil slaa mig ihjel!“

„Det maa han ikke“, svarede jeg.

„Tak“, sagde han. Atter et Smæld med Hælene og militær Hilsen. Derpaa gjorde han omkring og forsvandt.

Jeg sendte Bud efter Overbetjenten for at faa en Forklaring paa Fænomenet.

Manden var en Slags Hjelpebetjent, noget af en Original, meddelte Overbetjenten. Hvorledes han havde opnaaet Certifikat til Stillingen, kunde vanskeligt oplyses. Han følte sig i hvert Fald som en meget betroet Person i Byens Tjeneste. Hver Nat gik han nede ved Havnen og førte Tilsyn med en Kulbunke. Der fortaltes en Del tragikomiske Historier om hans Bedrifter ved Udøvelsen af denne Gerning. Her var han saa formentlig geraadet i Konflikt med bemeldte Søholm.

Saa vidt Overbetjentens Forklaring.

Vi enedes om at give Manden en anden Beskikkelse paa en mindre udsat Post og at tage Sablen fra ham. Efter eget derom fremsat Ønske fik han udleveret en Fløjte i Stedet for, og saa kunde han for øvrigt fortsætte.

Saaledes forløb min første Time paa Haderslev Raadhus. Der var skabt Ro om Levnedsmiddelforsyningen, og et Mord var blevet forhindret. Det var jo altid noget.

I Forventningens Tegn

Et Par Dage efter at jeg havde tiltraadt Embedet som Borgmester, maatte jeg for første Gang føre Forsædet paa et Byraadsmøde. Denne Begivenhed var imødeset med nogen Nysgerrighed. Hvordan vilde den ny Mand klare denne Situation? Saaledes spurgte man, og saaledes spurgte jeg mig selv.

Heldigvis havde jeg gennem mange Aar haft Føling med Varetagelsen af offentlige Sager. Jeg mødte med en efter en grundig Forberedelse tilrettelagt Dagsorden og indtog min Plads med en Følelse af Selvsikkerhed.

Der havde i Dagens Anledning indfundet sig et usædvanlig stort Antal Tilhørere, da jeg aabnede Mødet med en Henvisning til den Ud nævnelse, jeg havde modtaget, og tilføjede, at Forhandlingen i Fremtiden vilde blive ført paa Dansk, men at det naturligvis stod enhver frit at tale Tysk som hidtil. Der skete da det mærkelige, at først rejste Ord føreren for den tyske Gruppe, Tømrmester Jürgensen, sig. Idet han indledede med i nogle venlige Ord paa Tysk at omtale min Person, til sikrede han mig Partiets Loyalitet. Det danske Flertals Talsmand, Direktør L. Christensen, udtalte sin Glæde over den Forandring, der var sket, og ønskede mig til Lykke. Socialdemokraternes ledende Mand, F. Zimmermann, bød mig Velkommen. Fra deres Side fandtes intet at indvende. Behandlingen af Dagsordenen ledede jeg saaledes, at Emnerne gnidningsløst var udtømte til almindelig Tilfredshed i Løbet af kort Tid, medens man ellers var vant til at bruge flere Timer dertil.

Mødet forløb saaledes i al Stilfærdighed og Fordragelighed uden mindste Spor af Sensation. Det var ganske vist en historisk Begivenhed af Rang; men den tog man som et naturligt Led i de store Omvæltninger, som skete i disse Dage. Hvis man vil slaa op i Datidens Avisaarange,

vil man dog finde Bevis for, at Pressen gav dette første danske Byraads-møde i Haderslev en hædrende Omtale. Jeg mindes særlig i denne Forbindelse et Referat i „Danskeren“.

Det var Byens nye Dagblad, grundlagt allerede i 1919 og udgivet med stor Dygtighed. men under vanskelige Begynderkaar, af A. Svensson, der var flyttet til Byen fra Sønderborg, hvor han i en Aarrække havde ledet „Dybbøl-Posten“. Som Bladmand lagde den ny Redaktør straks sine fremragende Evner for Dagen. Han hører stadig til de ypperste Penneførere i vor Landsdel. Skønt man maatte regne med, at den Tid ikke var fjern, da de to danske Blade i Haderslev vilde gaa adskilte Veje, tog jeg venligt mod den noget yngre Kollega, hvis Indsats i den nationale Kamp jeg altid har respekteret efter Fortjeneste.

Jeg kunde skrive et helt Bind om de faa Uger i den bevægede Tid, da jeg forestod Embedet som Haderslev første danske Borgmester. Det er med tungt Sind og kun tvunget af Pladshensyn, at jeg maa give Afkald paa dette Arbejde, da det urvivlsomt omfatter et af de mærkeligste Kapitler i denne Bys Historie. Det var ikke saa meget den daglige Administration, som det var Politivirksomheden, der stillede Krav til mine Evner og min Indføling med Udviklingen i stort og smaat. Hele Landsdelen var jo inde i en Bevægelse som aldrig tilforn. At haandhæve det daglige Styre i selve Byen krævede Takt og Beslutsomhed.

For at give en lille Fremstilling af Tilstandene skal jeg nøjes med i det følgende at hidsætte nogle spredte Dagbogsoptegnelser fra Slutningen af Januar og Begyndelsen af Februar 1920:

Der raadede Festfølelse og glad Forventning i alle danske Egne, og det gjorde saamænd intet Skaar i Glæden, naar det for Eksempel fortaltes, at visse Folk hist og her havde søgt at forstyrre Festforberedelserne som i Nørre Løgum Sogn, hvor tre Mænd gik omkring og savede alle danske Flagstænger over. Sligt plejer jo kun at øge Indsatsen hos den anden Part. Plakatkrigen førtes heller ikke overalt under ulastelige Former; men i det hele og store var man tilbøjelig til at undskylde Udskejelser paa dette Omraade ud fra den Opfattelse, at det kunde vel ikke være anderledes i en saa bevæget Tid. Det skortede dog ikke paa Opfordringer til ridderlig Kampmaade, og den iagttoges formentlig ogsaa som Regel.

Meningsudvekslingen foregik ikke blot paa de talrige Møder, men selvfølgelig ogsaa ved Aviserne og andre Tryksager. Paa tysk Side udsendtes Afstemningsbladet „Unser Schleswig“, danskskrevne Flyvebla-

de med Titler som „Sandheden, Organ for Folkeoplysning“, „Ekstra-
blad for Sønderjylland“ og „Broen, Danskernes og Tyskernes Fremtid“.
Danske Læsere morede sig over, at det af Preusserne saa ilde lidte og for-
budte Navn „Sønderjylland“ pludselig var kommet til Ære og Værdig-
hed hos den tyske Modpart. For øvrigt gjorde man fra dansk Side Gen-
gæld ved at udgive et tyskskrevet Afstemningsblad „Unser Land“. Sær-
lige Tilkendegivelser var de foran nævnte Plakater, der spredtes i Tusin-
der over Land og By. Danske Kunstnere og Digtere havde i Forening
fremstillet talrige Plakater, der baade i Tegning og Tekst var særdeles
virkningsfulde, og hvoraf Gengivelser endnu danner Vægprydelser i
mange sønderjydske Hjem.

Jeg har blandt meget andet noteret følgende:

24. Januar. Tallet paa de Stemmeberettigede udefra, der indmeldes
paa Kontrollkommissionens Kontor, stiger fra Dag til Dag. I Haderslev
By er Forholdet indtil nu ret gunstigt. Fra dansk Side er der ellers Grund
til at klage over, at Stemmereglene er meget uheldige for os. Jo længere
man kommer mod Syd, des værre. Blandt de Indtegnede sydfra nævnes
for Eksempel en Zigøjner, som for mange Aar siden blev født i en Gøg-
lervogn, da hans Forældre tilfældigt passerede Nordslesvig.

25. Januar. Mange Danske fra Nordslesvig har i Dag været i Flens-
borg for at overvære den imponerende danske Demonstration, der be-
gyndte med Friluftsmøde og fortsattes med et Folketog, som naaede fra
Nørreport til Søndertorv. Det var særlig gribende paa dette Sted at høre
Deltagerne synge „Der er et yndigt Land“. Om Aftenen afholdtes store
danske Møder i offentlige Lokaler i Byen. En af de danske Tillidsmænd
udtalte: „Vi har benyttet Dagen til en Tilkendegivelse, som Tyskerne
endnu aldrig har kunnet opvise Mage til.“

27. Januar. Det er Kejser Vilhelm den Andens Fødselsdag. For blot
to Aar siden fejredes han endnu som Tysklands mægtige Hersker og
øverste Krigsherre med Brask og Bram ved Hæren, i Dagbladene og ved
patriotiske Sammenkomster Landet over. Nu nævnes han næppe. Sic
transit gloria mundi.

28. Januar. Det er paa høje Tid, at vor Landsdel kommer ind under
et ordnet Styre. Tyverierne grasserer stadig alle Vegne. Det er konstate-
ret, at det ofte drejer sig om organiserede Bander.

Den daglige Jagt paa Smuglere giver gode Resultater. I Tønder blev
der i Tiden fra 1. til 27. Januar paa Posthus og Jernbanestation beslag-

lagt for 20.000 Mark indsmuglede Levnedsmidler: Kød, Fedt, Smør o. s. v., som skulde sendes til Tyskland.

Hver Morgen kommer Skarer af Folk fra Hamborg og andre tyske Egne for at „hamstre“ eller tigge om Levnedsmidler. De er blevet en Landeplage.

Megen Misfornøjelse vækker de store Krav om Kreaturleveringer til det nødlidende Tyskland. Indtil 18. Februar skal Haderslev Amt levere 1200 Stykker Kvæg til en Vægt af 600 Pund pr. Kreatur, og inden 15. Marts yderligere 1200 Stykker. Landraad Refshauge har haft det ubehagelige Hverv som en af de første Embedshandlinger at skulle meddele, at alt Brødkorn ud over det, der kræves til Selvforsyningen, skal afleveres. Ellers vil det blive afhentet ved Tvang.

Ret generende er det ogsaa, at det i flere Maaneder har været overordentlig knapt med Tændstikker. En god Æske Tændstikker faas kun hos Folk, der har været paa den anden Side Grænsen, og det er ikke hver Mands Sag. Ogsaa Tobak er det smaat med. Det er længe siden, at man kunde faa udleveret en lille Pakke til en Vægt af 100 Gram.

28. Januar. Selv om Forholdet mellem Krone og Mark nu noteres som 10 til 1, er Lønningerne ikke steget tilsvarende. De højstlønnede faglærte Arbejdere maa regne med en Ugeløn paa 180 Mark. Mange faar mindre. Dette Forhold fremkalder jævnlig Uroligheder.

De Fødevarer, man kan faa udleveret paa Kort, er baade utilstrækkelige, daarlige og forholdsvis dyre. De fleste er henviste til at forsyne sig ved Smughandel, og her er Priserne mangedoblede. Det er ikke meget overdrevet at tale om Hungersnød, navnlig for fattige og børnerige Familiers Vedkommende. Det lykkedes mig engang ved H. P. Hanssens Bistand at faa en Skibsladning med Fødevarer tilført fra København. Men hvad var det til saa mange. Det var næsten umuligt at forhindre, at Indholdet blev plyndret, før Skibet kunde losses paa ordentlig Maade.

3. Februar. Upaavirket af tyske Protester lagdes der herhjemme sidste Haand paa Forberedelserne til det store Opgør. Der er kun en Uge igen, før Afstemningsdagen er inde. Nu gaar det heldigvis hurtigt mod bedre Tider.

Der var truffet en forsvarlig Ordning med Hensyn til Transporten af de Stemmeberettigede udefra, navnlig fra Kongeriget, hedder det i mine Optegnelser. Der offentliggøres følgende Plan: Den 7. Februar Klokker 12 afgaar Skibene „Malmø“ og „Hejmdal“ fra København med 450 Personer til Haderslev og Vesteramtet. De ventes til Haderslev den 8. Fe-

bruar om Morgen, og Størstedelen skal senere afrejse med Smaabarnene til Bestemmelsesstederne vesterude. — Den 9. Februar Klokken 9 afgaar „Malmø“, „Møen“ og „Hejmdal“ fra Korsør med tilsammen 1109 Personer, deraf 453 til Haderslev By og de øvrige til den østlige Del af Amtet. — Samme Dag og samme Klokketid afsejler „Ægir“, „Stærkodder“ og „Helene“ fra Assens med ialt 757 Passagerer, deraf 120 til Haderslev By. Resten til forskellige Dele af Amtet. — Ældre og svage-lige Vælgere nord fra kommer til Haderslev med „de Gamles Tog“ — Vælgere fra tyske Egne ventes med Særtog.

Hele Landsdelen over var Hjemmene i Færd med Ordningen af Modtagelsen af Gæsterne.

Alle Sind optoges af den forestaaende Begivenhed. Det er saare vanskeligt nu saa mange Aar senere at tegne et fyldigt Billede af Haderslev i de Dage. Jeg nøjes med at nævne et Par Træk fra Ugen før Afstemningen:

Forleden Aften holdt Ungdomsforeningen i Haderslev Fest for Franskændene. Det blev en morsom Sammenkomst. Foreningens Medlemmer gav en Opvisning i nordiske Folkedanse, og Alpejægerne ydede Gengæld ved en Forestilling i Akrobatik.

En Eftermiddag gav det franske Militærorkester en Koncert. Mange Landboere fra Omegnen var i den Anledning kommet til Haderslev. Om Aftenen fornøjede Alpejægerne Byens Befolkning med et storstilet Fakkeltog gennem Gaderne, en Begivenhed, som paa Grund af den pittoreske Iscenesættelse længe blev husket. Da Mørket faldt faldt paa, tændtes Blussene. Med Snese af Fakler i Spidsen, en Deling Alpejægere i fuld Krigsmaling bagefter, fulgt af Hornblæsere og en utallig Skare Mennesker fra By og Land, drog det sælsomme Tog gennem alle Hovedgader. De danske Borgere havde illumineret. Mellem røde og hvide Lys i Vinduerne saas danske og franske Smaaflage, medens spruttende Raketter fra Tid til anden sendtes op mod den mørke Vinterhimmel. Der laa et underligt, næsten eventyrligt Skær over dette fremmede Skuespil i den ellers saa stille og mørke By.

Da Fakkeltøget omsider opløstes paa Kasernepladsen, og Bælgmørket atter rugede over Gaderne, begyndte en Sangerkrig, der ogsaa var be-tegnende for den øjeblikkelige Situation. En Flok unge Mennesker stemte i med Sangene „Deutschland, Deutschland über alles“ og „Schleswig-Holstein meerumschlungen“. Man kunde ikke skimte Omridsene, men kun høre Teksten og Tonen. Det varede imidlertid ikke

længe, før Melodien og Ordene til „Der er et yndigt Land“ og andre danske Sange stærkere og stærkere lød ud i den mørke Aften. En Tidlang syntes det, som om Sangerkrigen skulde ende uafgjort; men det blev dog for saa vidt en dansk Sejr, som den danske Ungdom efterhaanden voksede i Tal, og de danske Toner tilsidst helt overdøvede de tyske.

Det ene med det andet formede sig som en mærkelig Oplevelse en Februaraften ind under den store Afstemning.

Til Afveksling foretog vi, det vil sige foruden mig et Par danske Borgere sammen med de franske Officerer og deres Damer, i flere Vogne en Udflugt til Kolding. Det var næppe i Overensstemmelse med internationale Regler, at fremmede Officerer i Uniform uden videre passerede den danske Grænse, og husker jeg ret, holdtes det danske Militær underrettet om vor Færd. Det blev i hvert Fald en mærkelig og meget fornøjelig Tur. I Kolding havde Myndighederne med Borgmesteren i Spidsen truffet Forberedelser til vor Modtagelse, og Udflugten endte med en yderst vellykket og festlig Sammenkomst paa „Hotel Kolding“.

Min Dag paa Borgmesterkontoret gik ellers med at drage Omsorg for, at intet skulde forstyrre Forholdenes rolige Udvikling. Jeg lærte mange sære Foreteelser at kende og benyttede min Myndighed til efter Evne at holde de ustyrlige Elementer i Ave. Jeg understøttedes derved trofast af Byens otte loyalt indstillede Betjente, medens vore egne internationale Gendarmere gik paa Gaderne som en Trusel, og vi havde jo ogsaa Alpejægerne til Raadighed, hvis vi skulde komme i Forlegenhed.

Masser af Smaaavanskeligheder og Skærmydsler voldte lidt Hovedbrud. Værre var et Par Oprin, som jeg ikke formaar at tidsfæste, men som ligeledes fandt Sted i disse Uger og kunde være blevet Aarsag til stor Opstandelse.

Spartakisterne i Byen pønsede paa under Paavirkning Syd fra at skabe Uro blandt de franske Soldater. Fra Hamborg kom i al Hemmelighed en stor Sending Plakater, affattede paa Fransk, i hvilke Alpejægerne opfordredes til Mytteri. Vi opdagede det heldigvis i Tide. Den franske Kaptajn indviede Soldaterne i, hvad der var i Gære. Han anmodede dem om ved Møder med Urostifterne hensynsløst at anholde Vedkommende, og død eller levende — ganske ligegyldigt — at bringe dem ind paa Kasernen. Da tre Mænd derfor en Dag pludselig begyndte at udele Henvendelserne med Opfordringen til Oprør, tog de brave Gutter dem straks ublidt ved Vingebenet. Efter at de havde siddet tre Døgn

uden Mad og Drikke i Kasernens Arrest, blev de overantvordet til mig til yderligere Afstraffelse. Jeg lod Overbetjenten hente en gammel Muskedonner fra 48 ned fra Loftet og satte en anden Betjent til at pudse den og til at staa parat under Afhøringen, medens to Alpejægere holdt Vagt ved Døren med opplantet Bajonet og Alvorsmine. Den øvrige Procedure skulde ellers foregaa ved Den internationale Kommissions Domstol i Flensborg. Dette forklarede jeg højtideligt Synderne, idet jeg gjorde dem opmærksomme paa den gældende Krigsrets haarde Bestemmelser, den visse Død. Efter at de havde faaet et Maaltid Mad og Tilladelse til at tage Afsked med Kone og Børn, som blev hentede, ekspederede jeg dem til Flensborg, men aftalte med den paagældende Officer ved Kommissionen, at vi vilde lade dem slippe med den Rædsel, som Rejsen til Hovedkvarteret maatte indgyde dem i en Uges Tid, da deres Færd blev nærmere undersøgt. Fremgangsmaaden morede senere hele Byen. Den havde vist sig at være probat og umuliggjorde yderligere Forsøg i den Retning. Det var ikke vanskeligt at opdage den hamborgske Igangsætters Logi i Haderslev. Jeg lod et Par Betjente hente ham en Nat, og de transporterede Manden ud af Afstemningszonen. Byraadet forærede mig den gamle Bøsse fra Raadhusloftet til Minde om denne Begivenhed. Da der under sidste Verdenskrig og tysk Besættelse udgik Befaling til, at Civilbefolkningen skulde aflevere alle Vaaben, indlemmede jeg dette historiske Gevær i Tønder Museums Samling. De tre Mænds Paarørende kom og takkede for naadig Straf. Jeg har læst, at Historien stadig er Genstand for Legendedannelse. Det er en af Grundene til, at jeg har omtalt den.

En Morgenstund, da jeg mødte paa Kontoret, erfarede jeg, at der var bebudet Generalstrejke. Der kom snart Meddelelse om, at en stor Skare under Alarm drog gennem Gaderne. Overalt, hvor den kom frem, blev Arbejdet standset, og man havde undervejs lukket Haderslev Bank, andre store Foretagender og offentlige Kontorer. Da jeg søgte efter Aarsagen, viste det sig, at det drejede sig om et i og for sig ringe Løbspørgsmaal i Forbindelse med en Konflikt, der var opstaaet mellem Fagforeningerne og en berlinsk Bank, der havde etableret en Filial i Haderslev. Ved nærmere Efterforskning paa Stedet fik jeg et stærkt Indtryk af, at der var Grund til at skride ind mod denne Forretning. Jeg lukkede derfor resolut ved Politiets Hjælp Banken, stillede en Betjent ved Indgangen og arresterede Direktøren, en vildfremmed Person, der havde fjælet sig

med sit Foretagende i vort omstridte Omraade, hvor tysk Lovgivning næppe kunde ramme ham.

Det hjalp. Før Middag var Strejken afblæst. Men da var Ophidselsen blandt Borgerne ogsaa stor, og man krævede Udrykningsvogne med større Politistyrker tilkaldt fra Den internationale Kommissions Hovedsæde i Flensborg for at forebygge lignende Udskejelser, der skulde slaas ned med haard Haand. Det nægtede jeg, og det var vistnok eneste Gang, at en Del af mine Medborgere viste Misfornøjelse med min Optræden. Et Mistillidsvotum til mig blev, efter at der den følgende Dag havde været afholdt offentligt Møde i Sagen, kvalt i Fødselen under almindelig Munterhed. Paa den anden Side oplyste Advokat Andersen mig om, at det havde været helt ulovligt at lukke den paagældende Bank. Jeg trøstede mig med, at Hensigten i dette Tilfælde maatte hellige Midlet.

En Aftenstund kom en Betjent og meddelte mig, at et dansk Krigsskib var staaet ind i Havnen, hvilket jo paa dette Tidspunkt endnu næppe uden videre var tilladeligt. Men det er muligt, at Den internationale Kommissions Samtykke har været indhentet forinden. Jeg blev i hvert Fald anmodet om at komme til Stede og skyndte mig derfor ned til Landingspladsen. Her opdagede jeg, at det var den lille Kanonbaad „Guldborgsund“, ført af Kaptajn Pade, der var ude for at undersøge Besejlingsforholdene paa Haderslev Fjord. Saa ubetydelig denne Begivenhed nu kan synes at være, var den dog paa dette Tidspunkt en stor Tildragelse, nemlig den første officielle danske Bebudelse af den forestaaende Omvæltning paa alle Omraader. I Mulm og Mørke ravede vi, Kaptajnen og jeg, denne Aften gennem Gaderne op til Kasernen, hvor de franske Soldater havde indrettet sig paa Feltfod, som de kunde bedst. Det ene med det andet virkede trods alt opmuntrende i denne paa mange Maader saa triste Ventetid, men dannede tilsammen et mærkeligt Krigsinteriør.

Blandt dem, der en Dag opsøgte mig paa Politikontoret, var Landraad Friherre von Løw. Jeg har tidligere kort nævnt dette ejendommelige Møde. Det fortjener imidlertid en Forklaring. Indenfor Højrepartierne i Tyskland og særlig i Føling med Ludendorff havde der rejst sig en Modstandsbevægelse, som i Stilhed ved et af Militæret iværksat Statskup vilde vælte den socialdemokratiske Regering og drive den tyske Rigsdags Medlemmer ud af Parlamentet. Derpaa var det Hensigten at indføre Diktatur. Den paatænkte Omvæltnings ledende Mand var en højtstaaende Officer, von Lüttwitz, der under Verdenskrigen havde været

Generalstabschef for den tyske Kronprinses Hærgruppe. Nu indtog han Stillingen som Øverstbefalende for den ny Rigshær, medens en Generaldirektør Wolfgang Kapp var udset til at være vordende Rigskansler. I Begyndelsen af Marts Maaned 1920 skulde Angrebet ske som en ren Militærrevolte, og uden at den jævne Befolkning havde givet sin Tilslutning dertil. Slaget var daarligt forberedt. Det viste sig tydeligt, da hele Oprøret var slaaet ned i Løbet af fem Dage. Blandt andre Steder kom det til et meget blodigt Opgør i Kiel. Der var Tale om Hundreder af Døde. Til dem, der i denne By stod i Spidsen for Rejsningen, hørte den paa Grund af Afstemningsreglerne fra Haderslev bortflyttede Landraad Friherre von Løw von und zu Steinfurth. Han beklædte i de Dage Stillingen som Politipræsident og Politikommissarius, og frelste Livet ved i en Baad at flygte til Gelting i Angel, og herfra gik han til Fods, efter hvad der blev fortalt, til sit gamle Hjem i Haderslev, som han altsaa havde maattet rømme. Den tyske Rigsregering udsatte en Belønning paa 5000 Mark for hans Paagribelse og beslaglagde hans Godser i Mellemtyskland. Efter Tilbagekomsten til Haderslev meldte han sig som Flygtning hos sin Efterfølger Refshauge. Da denne imidlertid ikke sad inde med Politimyndighed i Byen, blev den uheldige Oprørshøvding henvist til mig. Han kom ikke helt uventet, og jeg havde truffet en Aftale med Kammerherreinde Fru Stemann i Ribe om eventuelt at sende den tyske Embedsmand, der havde været vellidt i danske Kredse, over Kongeaen, hvis jeg skulde skønne, at det var nødvendigt.

Nu sad han ude i Forværelset og ventede paa efter Tur at faa mig i Tale. Ja, hvilken mærkelig Forskydning af Begivenheder og Tilstande indenfor et Tidsrum af faa Aar! Han var stærkt mærket af de sidste Dages Oplevelser og af Stillingen som en Flygtning, der bad om Hjælp.

„Vil De udvise mig?“, spurgte han.

Før jeg svarede, maatte jeg tænke lidt over Sagen. Hvis jeg, som jeg formentlig burde, havde anholdt ham og ladet ham transportere til Den internationale Kommission i Flensborg, vilde hans Skæbne maaske hurtigt have været beseglet. Jeg stod her overfor en historisk Situation, der var Udslag af blodigt Opgør og Storpolitik paa højeste Niveau — for at bruge et moderne Udtryk. Udvist fra Slesvig og forfulgt i Tyskland var han i dette Øjeblik afhængig af min Beslutning. Jeg tog Ansvaret for hans Forbliven i Hjemmet og gav ham et beroligende Svar, idet jeg henstillede til ham at gaa hjem til sin Familie i den gamle Amtsgaard. Jeg kunde ikke undlade at tænke paa, at han i den vanskelige Tid un-

der første Verdenskrig havde virket som en rettænkende og korrekt Myn-
dighedsperson. Han fulgte mit Raad og levede halvsjult blandt sine
Nærmeste ude i Gammel Haderslev. Der blev ikke krummet et Haar
paa hans Hoved. Det hændte ganske vist, at der i denne Sammenhæng
blev rettet et Angreb paa mig i Byraadet. Det kunde jeg afvise med en
Bemærkning om, at denne Sag ikke vedkom Byens Styrelse.

Da den afskedigede Landraad efter Genforeningen rejste med sin Fa-
milie hjem til Mellemtykland, skal han være blevet anholdt af de Al-
lieredes Besættelsestropper, men frigivet efter Henstilling fra dansk Side.

Ved Vejs Ende

Hver Uge bragte os nu Afstemningsdagen nærmere, den Dag, som paa mange Maader vilde blive afgørende for vor Fremtid. Bevidstheden derom gav Anledning til, at ogsaa jeg for Alvor begyndte at tænke paa mine egne Forhold.

Under de daglige Samtaler, som vi i Aarene før Verdenskrigen førte paa Redaktionskontoret i den røde Gaard, havde jeg ofte udtalt, at hvis det engang skulde ske, som vi alle paa dette Sted haabede paa og saa at sige levede for, men næsten ikke kunde tro paa, at Nordslesvig atter blev dansk, da vilde mine Dage være talte i dette Hus, fordi min Opgave som „Dannevirke“'s Redaktør maatte anses for at være løst med Genforeningen. Jeg vilde da trække mig tilbage til en Iagttagers rolige og beskedne Stilling i Følelsen af, at jeg havde røgtet min Gerning efter Evne. Nu kom de mange nye Opgaver, og nye Mænd maatte træde til. Det var denne Beslutning, som jeg engang i disse Foraarsdage i Marts 1920 røbede overfor H. P. Hanssen, da jeg besøgte ham i København. Han var til at begynde med meget forbavset over Meddelelsen og nævnte den gode Position, jeg havde naaet i Haderslev, og som næppe vilde blive ringere i Fremtiden. Jeg henviste til, at vi jo maatte regne med, at vor egen lille Verden var ved at gaa under, og at der derved vilde melde sig indrepolitiske danske Brydninger og visse Vanskeligheder i Forbindelse med den nødvendige Assimilering, og at mine Forudsætninger ikke vilde være tilstrækkelige til ogsaa i Fremtiden at samle hele Befolkningen om Opgaverne. Et Splittelsens Tegn vilde jeg ikke være. Derimod kunde jeg tænke mig, naar Afklaringen ved Genforeningen var fuldbyrdet, at søge en Stilling i Skolens Tjeneste.

„Ja“, sagde H. P. Hanssen, „saa maa du tage ud til Tønder som Amtsskolekonsulent i det vanskelige Embede, som der vil opstaa. Dertil har

du i hvert Fald med din tyske og danske Uddannelse alle Forudsætninger.“ Saadan gik det til, at jeg senere flyttede til Vestkysten. Jeg tog nemlig Henstillingen til Følge, indsendte Ansøgning og fik den omgaaende bevilget, vistnok efter Anbefaling fra baade Appel og H. P. Hanssen. Det skete kort før Appel selv blev Undervisningsminister.

Men i Haderslev vakte min Beslutning om at flytte nogen Opstandelse blandt Borgerne og i Særdeleshed i Byraadet, hvor man gerne vilde have beholdt mig som Formand. Men hvem veed hvorlænge? De Brydninger, som jeg havde regnet med, fulgte som en naturlig Følge af Landsdelens Indlemmelse i Kongeriget. Jeg var senere glad for ikke at skulle deltage og være Part i dem.

Og nu var jeg omtrent naaet til Vejs Ende i Haderslev og skal nøjes med i Korthed at skildre Afslutningen, idet jeg forbigaar en Omtale af mangt og meget, som ellers vilde høre hjemme i dette Kapitel.

Henad Morgenstunden den 8. Februar staar to store Skibe ind ad Haderslev Fjord. Langsomt fortsættes Sejladsen gennem det smalle Farvand, hvor Oprensningen er blevet forsømt i de fire Krigsaar og i Overgangstiden med. En svag Lysning fra Østen begynder at sprede Klarhed over det skønne Land med Dal og Bakker fagre. De Ombordværende, som Natten over har søgt Hvile nedenunder, samles efterhaanden paa Dækket for at nyde Synet. Det er særlig Stemmeberettigede fra København og Sjælland, som skal til Haderslev By og Vesteramt. De har endnu ikke haft Tid til at stifte Bekendtskab med hverandre. Der ser man to graahaarede Mænd, som forsigtigt nærmer sig hinanden, søgende, prøvende. „Det er vel ikke N. H.?” — „Jo, jo!” — „Og er det virkelig S. K.?” — „Ja, det er det!” „Nej, er det muligt! Aa ja, det er saa længe, siden vi saas!” — Det var som Drengene i Haderslev danske Realskole, og saa skiltes deres Veje. — Scenen gentager sig i Smaaklynger. Der er Drengene fra Klingbjerg, fra Naffet, fra Gammelting, fra Bispegade, oppe fra Klostret, nede fra Jomfrugangen, fra Præstegade og ude fra Gammel Haderslev. Der er ældre Damer, som i sin Tid gik sammen i Frk. Taubers Pigeinstitut. Der er Haandværkere og Næringsdrivende, som i de unge Aar drog til Kongeriget for at undgaa den preussiske Trøje. Der er et Par Smaakaarsfolk fra en af Sydhavsøerne, som ikke har været i Sønderjylland siden deres Barndom, men de kender Egnen derude ved Arnum og Endrupskov fra Forældrenes Fortælling næsten lige saa godt, som om de havde levet der alle Dage.

Det var Repræsentanter for hele det Slægtled i alle Afskygninger,

Mænd og Kvinder, Rige og Fattige, som engang i Fortiden paa Grund af Tidernes Ugunst bosatte sig nord for Kongeaen. De samledes nu denne lyse Søndagmorgen uden Standsforskjel til historisk Hjemfærd i Fællesfølelsen af det store Øjeblik som en eneste stor Familie her paa Skibsdækkets snævre Plads. Aa ja, det havde de ikke drømt om, at de skulde faa den Oplevelse: en Dag at stævne hjem for at være med til at bestemme Landsdelens Fremtidsskæbne.

Skibet glider forbi Vonsbæk Præstegaardsskov og Sverdrups Strand, om Sommeren et Landskab af den blideste Ynde med Skove furede af Kløfter og slyngende Vande i Sammenspil med Kysten, forbi Vesterris og den gamle Kirke i Starup. Nu dukker Byen derude frem som en rødlig-graa Masse, hvis Enkeltheder er vanskelige at skelne. Ud af Massen hæver sig snart Frue Kirkes Stenkolos op over alle Tage. Haderslev By ligger foran dem.

Man hører Sirenen lyde fra et eller andet Taarn. Det er Tegnet til Borgerne om at skynde sig ned til Havnen. Langsomt glider det store Skib ind mod Bolværket. Inde paa Land er der sort af Mennesker, Værter og Tusinder andre, der ikke vil gaa Glip af denne Oplevelse.

Om Bord synger de „Der er et yndigt Land“. Haderslev Musikkorps sætter fra Land i med andre nationale Melodier. Medens Landgangen forberedes, holdes der Velkomsttaler, og der svares fra Skibet. Der raabes, hilses og vinkes fra Dækket til Kendinge paa Land.

Solen har allerede hævet sig et Stykke over Horisonten og viser dette Gensynsbillede i klar Belysning. Luften er ualmindelig mild, og en let Brise næppe kraftig nok til at faa de mange Flag til at udfolde sig.

Omsider gaar de Rejsende fra Borde, og der opstaar rørende Genkendelsesscener. Gæsterne bærer store Pakker og tunge Kufferter. Men hvem har tænkt paa Formaliteter! Jeg staar ved Siden af den tyske Overtoldraad for paa Embeds Vegne i min Egenskab af Byens Politimester at føre Tilsyn med, at alt gaar sømmeligt til, som det sig bør. Lige foran os kommer en Mand slæbende med en hel Sæk Kaffe bønner. „Ja, det er vel ikke helt efter Forskrifterne“, siger Overtoldraaden, „men jeg tror ikke, at vi her kan begynde med Toldscener. Man maa jo se stort paa det.“

Det giver jeg ham Ret i. Musikken spiller, og Spejderne myldrer frem for at bistaa og vejlede de Hundreder, som skal fortsætte Rejsen. Unge Piger i Nationaldragt flokkes om de Fremmede for at hæfte en rød-hvid Tøjroset i deres Frakkeopslag.

Saa bevæger den store Skare sig ind mod Byen, ind under den smukke Æreport med Indskriften: „Nu kalder Danmark paa sine Børn, Farvel for evig, du tyske Ørn.“

Lidt senere lægger det andet Skib til, og noget lignende gentager sig, og det gentager sig Dagen efter paa ny hen ad Eftermiddagen, da en hel Flotille paa tre store Dampere med Afstemningsgæster, særlig til Haderslev By og nærmeste Omegn, styrer Kursen ind ad Fjorden og fylder Havnen.

Efterhaanden opløses Flokken i Haderslevs Gademylder. Dansk Gæstfrihed udfolder sig nu inden Døre saa godt og hjerteligt, som Omstændighederne tillader det, saavel i de smaa Hjem som i de mere velstaaende Borgeres Huse. Gæsterne kommer jo ikke tomhændede. De pakker ud, dejlige Ting, som her endnu er Rariteter, ikke blot Madvarer, Sukker, Kaffe, Vin, Cigarer og Tobak, men ogsaa rigtig Sæbe og gode Tændstikker, som man har savnet saa haardt.

Tiden vil slet ikke slaa til. Man skal ud for at hilse paa enkelte gamle Venner. Man skal gaa ad de kendte Stier, og Minderne om den Gang, da de kun kunde gæste deres Fødeby som Fredløse, som Tyve om Natten, skal have Lov til at være Samtaleemne denne sidste Aften før det store Opgør.

Men hvad vil Vejret? — Byen ligger næsten uhyggeligt indhyllet i Bælgmørke. Belysning har der stadig ikke været Raad til, og Vinden tuder omkring Gadehjørnerne. Det er netop otte Dage efter Kyndelmisse Knude, da Vinteren ifølge gamle Bonderegler ofte først rigtig tager fat. Det er tydeligt, at den endnu ikke har sluppet sit Tag.

Afstemningsdagen den 10. Februar oprandt med Regn og Rusk og stærk Blæst. Da ved Ottetiden om Morgenen de Tusinder og atter Tusinder blottede deres Hoved, medens Dannebrog for første Gang officielt gik til Vejrs overalt i Land og By, var det endnu nogenlunde Opholdsvej. Men Regnen tiltog i Styrke op ad Dagen, og Vinden voksede. De nye Flag hev og sled i Snore og Stænger og smældede om Kap med den farende Blæst.

Uvejret voldte maaske hist og her lidt Forstyrrelse i Festen; men paa selve Afstemningen havde det naturligvis ingen Indflydelse. Det bidrog til, at Dagen vil huskes.

En stor Del af de danske Vælgere deltog i en kort Andagt i Kirken, før Deltagerne begav sig til Afstemningslokalet. Pigespejderne gik i Flok

og Følge til Kirkegaarden, hvor de nedlagde Kranse paa danske Føreres Grave.

Henad Klokken 10 om Formiddagen blev jeg i mit Hjem afhentet af Folketingets Formand, Pedersen-Nyskov, som i Dagens Anledning var kommet til Byen, og Kontorchef Andreas Thulstrup fra Haderslev, der var ansat i det sønderjydske Ministerium. Vi fulgtes ad til Raadhuset. Her var Gange og Trapper allerede saa tæt besatte, at det var vanskeligt at bane sig Vej til den store Sal, hvor jeg skulde afgive min Stemme.

Der var ikke Tale om nogen som helst højlydt Demonstration eller paafaldende Rivning mellem Danske og Tyske. Begge Parters Tillidsmænd kom og gik og røgtede roligt og besindigt deres vigtige Hverv, der bestod i at drage Omsorg for, at alle mødte Mand af Huse. Men Folk kom saamænd villigt. Efter faa Timers Forløb havde de fleste gjort deres Pligt. Det var et højtideligt Minut, da man endelig inde i Aflukket lagde den lille hvide Seddel med Ordet „Danmark“ i Konvolutten. Min Pensvifter overfor dette Øjeblik, som hele denne Redegørelse, mit Livs Virke hidtil med alle dets Enkeltheder, har taget Sigte paa. Man kunde ikke undgaa at lægge Mærke til, at mange var stærkt grebet af Situationens Alvor, af denne lille Handling, som to Slægtled havde drømt om, og som nu i Dag gik i Opfyldelse som meget andet mærkeligt i disse Dage — ikke blot en sælsom Oplevelse, men selve det store Eventyr i al sin enkle formelle Form.

Den danske Flagning i Haderslev var almindelig. En Del Butikker havde — efter fattig Evne — pyntet smukt med rød-hvide Dekorationer. Nogle Facader var helt dækkede af Dannebrog. For sidste Gang havde man Lov til at hejse tyske Flag i denne By. Men der saas næppe saa mange, som man havde ventet. Fra de offentlige Bygninger vajede ingen Flag. Det var forbudt. Derfor maatte ogsaa de preussiske Faner, som man havde hængt ud paa Seminariet og Præparandskolen, tages ned.

Trods det ublide Vejr var der megen Færdsel paa Gaderne. Udefra kom talrige Besøgende for at se, hvordan vi klarede os, blandt andre Højskoleforstander Jacob Appel, der var udset til at beklæde Embedet som Skoledirektør i Sønderjylland, og Landsdelens midlertidige Politidirektør, Kaptajn Daniel Bruun.

Jeg sad næsten hele Dagen paa mit Kontor paa Raadhuset for at holde Rede paa, at den gode Orden ikke blev krænket. Det var sikkert heldigt, at Den internationale Kommission havde udstedt Forbud mod Udskænkning af berusende Drikkevarer paa Afstemningsdagen.

Lidt Gnidning kunde naturligvis ikke undgaas. Den franske Kaptajn sendte saaledes Melding om, at et Par unge Tyskere havde haanet hans Flag og talt uærbødigt om Franskmandene. Han havde derfor ladet dem anholde og krævede dem straffede. Det blev ogsaa fortalt, at Alpejægerne gjorde Gengæld ved Forsøg paa at fjerne nogle tyske Flag, ligesom enkelte tyske Tilrejsende indfandt sig paa Kontoret for at klage over, at franske Soldater havde set sig vrede paa deres Emblemer. Paa den anden Side havde danske Vælgere vitterligt været udsat for tysk Overlast. Det var i og for sig efter Omstændighederne kun ubetydelige Optrin, og de havde langt fra det Omfang, som tyske Blade senere vilde tillægge dem. Vort lokale Politi var fuldkommen i Stand til at opretholde den nødvendige Orden. Derfor opsøgte jeg sammen med Kaptajn Daniel Bruun den franske Kaptajn Cuny og formaaede ham uden større Vanskelighed til hele Eftermiddagen og Aftenen at holde Alpejægerne indenfor Kasernens Enemærker. En Flok løse Eksistenser, som lavede Løjer i Havnekvarteret, blev hurtigt gjort uskadelig ved et Ophold bag Laas og Slaa, og jeg husker ikke, at der, efter at disse Forholdsregler var taget, fandt Udskejelser Sted af nogen Art. Det blev fortalt, at en og anden Tysker havde sat en skadefro Mine op ved Synet af forrevne Dannebrog. Hvis det var sandt, blev det fra dansk Side smilende tilgivet. De i Byen hjemmehørende Tysksindede drog sammen med deres tilrejsende Gæster i en ret imponerende Procession gennem Gaderne uden at forstyrre noget i den Stræben efter Korrekthed, som var paabudt og virkelig blev overholdt. Senere gik de danske Pigespejdere i sluttet Trop gennem Byen. Begge Optog bidrog til at bringe lidt Liv i Gadebilledet, der ellers tog sig noget trist ud som Følge af Regntykningen.

Skønt denne Dags Begivenhed var den største historiske Tildragelse i vor Landsdel efter 1864, forløb den forholdsvis jævnt og stilfærdigt. De, der havde Lejlighed til ved en Rundtur at se ind i Landdistrikternes Afstemningslokaler, vendte tilbage og fortalte, at Stemningen overalt var god, og at man ventede et smukt Resultat.

Klokken 8 om Aftenen samledes i Haderslev Værter og Gæster i alle Byens offentlige danske Lokaler, som hurtigt blev fyldte. Man ventede under en Uendelighed af varmhjertede Taler og Sange i spændende Timer paa det endelige Opgør. Baaret af stærk Stemning lød de danske Toner fra oplyste Sale ud i den mørke Aften.

Hvor ofte havde man ikke tidligere været samlet til dansk fælles Kaf-

febord i Udlændighedens Dage, men ingen Sinde til en Sammenkomst med en saa storladet Baggrund og et saa alvorligt Emne som denne!

Haderslev bekendte hurtigt Kulør med 5209 danske mod 3275 tyske Stemmer. Ved Rigsdagsvalget i 1867 var Byens danske Stemmepercent 59, nu efter 53 Aars Forløb under tysk Herredømme 61,4 %. Behøvede man yderligere Vidnesbyrd om Virkningen af det preussiske Tvangsstyre! Da det desuden efter den første Optælling kunde fastslaaes, at 33 af Landsognene i Haderslev Amt havde afgivet mindst 90 % danske Stemmer og 13 Sogne 80 % danske Stemmer og derover, udløstes Spændingen i overvældende Begejstring. Nogle Steder naaede man lige ved de 100 %.

Hundreder af Værter og Gæster holdt ud, indtil det samlede gode Resultat fra hele Landsdelen forelaa: 75.431 for Danmark mod 25.329 for Tyskland eller rundt regnet 3 mod 1. Naar det blev fortalt, at man i den sene Nattetime under Indtrykket af dette Udfald enkelte Steder overtraadte baade Polititimen og Forbudet mod at nyde opflammende Varer, er det ikke utroligt. Men Politirapporten, som jeg modtog næste Morgen, lød paa, at Natten for øvrigt var gaaet meget roligt. Begge Parter havde sat en Ære i, at det store Opgør fik et værdigt Forløb.

Medens Stemningsbølgerne saaledes om Aftenen gik højt, opholdt jeg mig sammen med Amtsassessor Jonathan Smith, en anset Repræsentant for det hjemmetyske Borgerskab, den franske Kommandant og dennes Adjudant paa Raadhuset. Det gjaldt om at faa Dagens Konflikt mellem Franskmændene og de to unge Tyskere jævnet i Mindelighed, og det lykkedes omsider paa en tilfredsstillende Maade, som nu godt kan hjemfalde til Glemsel, saa at Dagen ogsaa i denne Henseende endte uden nogen Dissonans.

Ved Midnatstide gik jeg om ad Klostret til mit Hjem i den røde Gaard, hvor ogsaa „Dannevirke“s Redaktionskontor og Trykkeri havde til Huse. Her samledes og bearbejdedes i de sidste Timer alle Efterretninger udefra og udsendtes ved flinke Spejdere til Byens danske Mødelokaler.

Hundreder af Værter og Gæster holdt ud, indtil det samlede gode Resultat og forberede det Særnummer af Bladet, der skal indleveres paa Posthuset endnu denne Nat. Hele Officinet er oplyst. Personalet kommer feststemt ude fra Byen og gaar i Gang med den mærkeligste Sats, det nogen Sinde har skabt. Rotationsmaskinen efterses og smøres. Snart

vil dens monotone Surren lyde ud over Kvarteret, medens den i Tusindvis udspyr Aviseksemplarer med Facit fra den 10. Februar 1920.

Jeg staar ovenfor Trappen med Haanden paa Dørens Haandtag og samler hurtigt denne Dags Indtryk og Betydning i et Øjeblikks Besindelse, før Døgnet rinder ud, og der dermed ogsaa paa en Maade sættes Punktum for min Gerning paa dette Sted gennem mange Aar: En Befolkning har efter mere end et halvt Aarhundredes Liv i Udlændighed stemt sig hjem til sin Stamme. Historien har fuldbyrdet sin Dom. Nu er her Danmark paa ny.

Da jeg træder indenfor, møder jeg en Fremmed, som har ventet paa mig for at faa nogle yderligere Oplysninger.

„Hvem har jeg den Ære at tale med?“ spørger jeg.

„Det er „Times“, London.“

Verden lyttede.

Indholdsfortegnelse

III. DEL

1. Omkring Aarhundredskiftet	Side	11
2. Kampen om „Dannevirke“	„	16
3. Krabbe-Affæren	„	27
4. En Maanedes Ophold i det gamle Aabenraa Fængsel	„	30
5. Havde vi Tid til at vente?	„	40
6. I Kampens Brændpunkt	„	45
7. Ud i det blaa	„	79
8. Min italienske Rejse	„	101
9. Hjemrejsen	„	127
10. Den sidste Vinter ved „Hejmdal“	„	142
11. Den storpolitiske Situation	„	156
12. Afsked med Aabenraa	„	172

IV. DEL

1. Redaktør af „Dannevirke“	Side	179
2. Minder fra den røde Gaard	„	190
3. Fra mit Hjem og min Virksomhed	„	196
4. Bladet i Fremgangens Tegn	„	209
5. Smaatræk og Typer paa „Harmonien“	„	218
6. Nye Tider og Opgaver	„	225
7. Tre Gange for Rigsretten	„	238
8. Ind under det store Opgør	„	249
9. Oplevelser udenfor Kontoret	„	277
10. Krigsfange	„	294
11. I Tyskernes Vold	„	310
12. Under første Verdenskrig	„	331
13. Den gamle Gaards Eventyr	„	340
14. Omvæltningen	„	345
15. Udrundne er de gamle Dage	„	348
16. Paa Vej til Danmark	„	363
17. Da Haderslev blev dansk	„	366
18. I Forventningens Tegn	„	374
19. Ved Vejs Ende	„	384